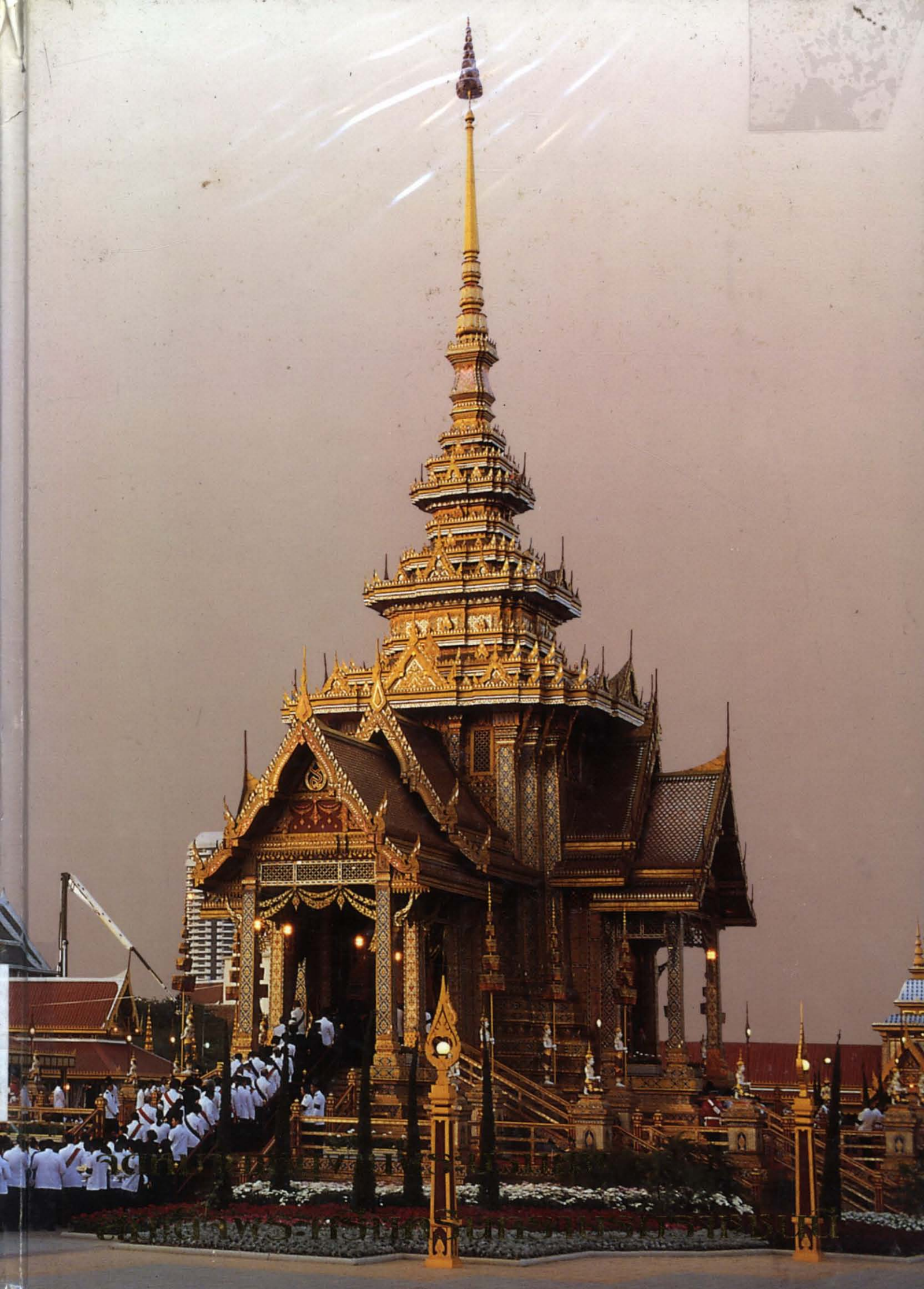

THAI NATIONAL ASSEMBLY LIBRARY
3961156886

ต้นฉบับเป็นหน้าว่าง

ต้นฉบับเป็นหน้าว่าง

จดหมายเหตุงานพระบรมศพ
สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

รัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ฯ
สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร
จัดพิมพ์ทูลเกล้าฯ ถวายสนองพระมหากรุณาธิคุณ

ในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพ
สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

ณ พระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง
วันอาทิตย์ที่ ๑๐ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙

จดหมายเหตุงานพระบรมศพ
สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดทำจดหมายเหตุและหนังสือที่ระลึก ในคณะกรรมการจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี จัดพิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๔๑

๓๙๐.๒๒ ศิลปากร, กรม. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
ศ ๕๒๘ จ จดหมายเหตุงานพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี. กรุงเทพฯ, ๒๕๔๑.
๒ เล่ม. ภาพประกอบ.
๑. พิธีทางศาสนาและพิธีกรรม - - พระบรมศพ.
๒. ศรีนครินทราบรมราชชนนี, สมเด็จพระ. ๒๔๔๓ - ๒๕๓๘
๓. ชื่อเรื่อง.
ISBN 974 - 417 - 349 - 1

พิมพ์ที่ รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗) จำกัด
๘๕-๙๕ ถ.มหานคร บางรัก กรุงเทพฯ ๑๐๕๐๐ โทร. : ๒๓๖๐๐๕๘, ๒๖๖๕๔๘๖ แฟกซ์ : (๖๖๒) ๒๓๘๔๐๒๘
นายจตุรงค์ ชวนะปัญญา ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ปีที่พิมพ์ ๒๕๔๑

คำปรารภ

รัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรรามาธิบดี จักรีนฤบดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร อนุสรณ์สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณแห่งสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงไว้ซึ่งพระราชคุณูปการแก่ประเทศและประชาชนชาวไทยอเนกอนันต์ ด้วยนับตั้งแต่สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก เสด็จสวรรคตเมื่อพุทธศักราช ๒๔๗๒ ทรงมอบพระราชภาระการปกปักษ์รักษาอภิบาลบำรุงพระราชธิดา พระราชโอรส ขณะนั้นพระองค์มีพระชนมพรรษาเพียง ๒๙ พรรษา ต่างปรารภกันว่าพระองค์เป็นสมเด็จพระบรมราชชนนีที่มีพระวิญญาณเป็นนักประชาธิปไตยอย่างสมบูรณ์ เหตุการณ์ต่อมาได้ประจักษ์ว่าพระบรมราชโอรสทั้งสองพระองค์ ผู้ดำรงอยู่ในหัวใจของชาวไทยเป็นนิรันดรนั้น เป็นพระมหากษัตริย์ที่ประเสริฐสุดของชาวไทย แสดงถึงพระอัจฉริยภาพแห่งสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ที่ทรงพระปรีชาชาญลุ่มลึกล้ำเลิศหากจะได้พิจารณาพระราชจริยาวัตรและพระราชกรณียกิจทั้งปวง ล้วนมีมหิทธานุภาพเป็นคุณแก่บ้านเมืองอย่างมหัศจรรย์ทั้งสิ้น

เมื่อสมเด็จพระบรมราชโอรสเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติปกครองประเทศในระบอบประชาธิปไตย สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงเป็นกำลังสำคัญในการสงเคราะห์ประชาชนทั่วไป เป็นการช่วยแบ่งเบาภาระอันหนักหน่วงของบ้านเมืองด้วยพระปรีชาสามารถ ภาพที่เห็นชินตาปีแล้วปีเล่าที่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีผลัดเปลี่ยนเวียนเสด็จพระราชดำเนินสู่ชนบทในท้องถิ่นทุรกันดารชายแดนสุดเขตพระราชอาณาจักร ไม่ว่าเขาจะสูงเสียดฟ้าป่าที่กว้างไพศาล แม้อากาศจะหนาวเหน็บและพื้นดินจะระอุด้วยไอร้อน ทั้งเหนือ ใต้ ตะวันออก ตะวันตก สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีได้เสด็จพระราชดำเนินไปถึง ทรงบำรุงขวัญข้าราชการ ทหาร ตำรวจตระเวนชายแดน ทรงขจัดความทุกข์ลำเค็ญที่เกิดจากความอดอยากของราษฎรผู้ยากไร้ด้อยโอกาส ทรงทำนุบำรุงส่งเสริมการศึกษาในชนบทให้สามารถพัฒนาเพื่อยกฐานะความเป็นอยู่ให้ทัดเทียมกับสังคมชาวเมือง ทรงสร้างโรงเรียนชายแดนเพื่อพสกนิกรที่ห่างไกลได้ศึกษาอย่างทั่วถึง

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงประสบพบเห็นความยากลำบากของราษฎรด้วยสายพระเนตรของพระองค์ จึงทรงแผ่พระเมตตาธรรมปลดเปลื้องบรรเทาให้ทุกข์เหือดหาย ทรงจัดตั้งหน่วยแพทย์อาสาและหน่วยแพทย์อาสาทางอากาศเข้าไปสู่ผู้เจ็บป่วยในท้องถิ่นต่างๆ ทั่วพระราชอาณาจักร ช่วยให้ผู้เจ็บป่วยรอดพ้นจากความทรมาน ยังชีวิตให้ยืนยาวและเป็นพลเมืองที่แข็งแรงของชาตินับเรือนหมื่นเรือนแสน

แม้พสกนิกรในเมืองหลวงก็ได้รับพระราชทานพระมหากรุณาเช่นกัน ทรงทำนุบำรุงสุขภาพทางจิตให้มีธรรมะเป็นเครื่องหล่อหลอมจิตใจ โปรดให้จัดรายการบริหารทางจิต นำธรรมะออกบรรยายทางสถานีวิทยุ อ.ส. อาราธนาพระเถระเรียบเรียงข้อธรรมที่เรียบง่ายและจำเป็นแก่การครองเรือน พัฒนาจิตให้สมบูรณ์ ด้วยทรงตรัสว่า

จิตใจคือพื้นฐานการดำรงชีวิตที่ดี โปรดให้พิมพ์ข้อธรรมะออกแจกจ่ายเผยแพร่ พระเกียรติคุณที่สถาบันการศึกษาหลายแห่งทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ทั้งสาขาวิชาพยาบาล สาขาสังคมศาสตร์ สังคมสงเคราะห์ หรือเหรียญราชการชายแดน ที่ตำรวจตระเวนชายแดนทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย ตลอดจนพระราชสมัญญาที่กล่าวขานเทิดทูนไว้ในดวงใจว่า พระองค์คือ *แม่ฟ้าหลวง* หรือ *สมเด็จย่า* ของปวงชนชาวไทย เป็นเครื่องหมายแสดงถึงน้ำพระราชหฤทัยอันประเสริฐสุดที่มีพระเมตตาต่อพสกนิกรชาวไทย

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงอยู่กับพระธรรมทุกเวลา ทรงแผ่พระคุณธรรมประการสำคัญ ๆ ไปสู่บุคคลผู้ล้อมรอบพระองค์ นับตั้งแต่สมเด็จพระบรมราชโอรสไปจนถึงประชาราษฎร์ทุกหนแห่ง พสกนิกรชาวไทยต่างสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณสุดจะพรรณนา

ณ บัดนี้ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ได้เสด็จสวรรคต ในฐานะที่ทรงมีพระราชคุณูปการแก่ประเทศและประชาชนชาวไทยอย่างใหญ่หลวง รัฐบาลจึงเห็นเป็นโอกาสที่จะได้สนองพระมหากรุณาธิคุณ โดยการจัดงานพระบรมศพถวายให้สมพระเกียรติสมเด็จพระบรมราชชนนี จึงนำความกราบบังคมทูลพระกรุณา ขอรับพระราชทานเป็นผู้จัดงานถวายพระเพลิงพระบรมศพให้สมพระเกียรติตามอย่างโบราณราชประเพณี

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระมหากรุณาพระราชทานพระบรมราชานุมัติ ซึ่งรัฐบาลได้น้อมรับไว้เหนือเกล้าเหนือกระหม่อม ได้แต่งตั้งคณะกรรมการจัดงานถวายพระเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี โดยอัญเชิญสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา เจ้าฟ้ามหาจักรีสิรินธร รัฐสีมาคุณากรปิยชาติ สยามบรมราชกุมารี เป็นองค์ที่ปรึกษา นายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรีเป็นประธานกรรมการ ประกอบด้วยผู้มีเกียรติ ผู้ทรงคุณวุฒิรอบรู้ราชประเพณีหลายท่านเป็นกรรมการ และได้แต่งตั้งคณะอนุกรรมการดำเนินงานรับผิดชอบ คือ ฝ่ายการพระราชพิธี ฝ่ายก่อสร้างพระเมรุมาศและปริมณฑล รวมทั้งจัดการซ่อมราชรถ ราชยาน ตลอดทั้งพัสดุอันเป็นวิจิตรศิลป์ต่าง ๆ ที่ต้องใช้ในการพระบรมศพ ฝ่ายการรักษาความสงบเรียบร้อย ความปลอดภัยและการจราจร ฝ่ายการประชาสัมพันธ์ ฝ่ายจัดทำจดหมายเหตุและหนังสือที่ระลึก และแต่งตั้งคณะทำงานเพื่อดำเนินภารกิจที่จำเป็นและสำคัญในส่วนที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ ตามที่เหมาะสม

ทั้งรัฐบาล คณะกรรมการ อนุกรรมการ คณะทำงาน และเจ้าหน้าที่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องต่างปฏิบัติหน้าที่ด้วยความเต็มใจ ในส่วนศิลปะและวิทยาการก็ฝากฝีมือไว้อย่างเต็มความสามารถ เพื่อสนองพระมหากรุณาธิคุณในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ผู้ทรงล่วงลับสู่สวรรคาลัย และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐสุดของชาวไทย

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานอัญเชิญพระราชวิญญาณแห่งสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงอภิรักษ์ชาติไทยและพระผู้ทรงราไชศวรรย์สืบเนื่องในมหาบรมราชจักรีวงศ์ ให้สถิตธำรงอยู่ด้วยความวัฒนาสถาพรสืบไปชั่วกาลนาน ขอพระราชทานพระมหากรุณาธิคุณทรงดลบันดาลให้พระบรมวงศ์และทวยนาครแห่งราชอาณาจักรไทยมีความสุขสวัสดิพิพัฒนมงคลโดยทั่วกัน

(นายบรรหาร ศิลปอาชา)
นายกรัฐมนตรี
ประธานคณะกรรมการจัดงานถวายพระเพลิงพระบรมศพ
สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดทำจดหมายเหตุและหนังสือที่ระลึก พระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

๑.	รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ	ประธานอนุกรรมการ
๒.	รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ (ร้อยตำรวจโท เชาวริน ลัทธศักดิ์ศิริ)	รองประธานอนุกรรมการ
๓.	ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ	รองประธานอนุกรรมการ
๔.	ปลัดทบวงมหาวิทยาลัย	รองประธานอนุกรรมการ
๕.	เลขาธิการพระราชวัง	อนุกรรมการ
๖.	ผู้อำนวยการสำนักงบประมาณ	อนุกรรมการ
๗.	เลขาธิการสภาสถาบันราชภัฏ	อนุกรรมการ
๘.	อธิบดีกรมศิลปากร	อนุกรรมการ
๙.	อธิบดีกรมสามัญศึกษา	อนุกรรมการ
๑๐.	อธิบดีกรมวิชาการ	อนุกรรมการ
๑๑.	ผู้เชี่ยวชาญพิเศษด้านภาษาเอกสารและหนังสือ กรมศิลปากร (นางประกอบ ลาภเกษร)	อนุกรรมการ
๑๒.	ผู้อำนวยการสำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี	อนุกรรมการ
๑๓.	ผู้อำนวยการหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร	อนุกรรมการ
๑๔.	หม่อมราชวงศ์ดิศนัดดา ดิศกุล	อนุกรรมการ
๑๕.	คุณหญิงกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ	อนุกรรมการ
๑๖.	คุณหญิงแม้นมาส ชวลิต	อนุกรรมการ
๑๗.	หม่อมราชวงศ์บุตรี วีระไวทยะ	อนุกรรมการ
๑๘.	ผู้อำนวยการกองพระราชพิธี สำนักพระราชวัง	อนุกรรมการ
๑๙.	นางวันเพ็ญ แกล้วทนงค์	อนุกรรมการ
๒๐.	นางสาวเพลินพิศ กำราญ	อนุกรรมการ
๒๑.	นายบุญพีร์ พันธ์วร	อนุกรรมการ
๒๒.	รองอธิบดีกรมศิลปากร (นายกนก บุญโพธิ์แก้ว)	อนุกรรมการและเลขานุการ
๒๓.	ผู้อำนวยการหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๒๔.	ผู้อำนวยการกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๒๕.	นางสายไหม จบกลศึก	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๒๖.	นางสุรีย์รัตน์ วงศ์เสงี่ยม	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๒๗.	ผู้แทนสำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี (นางสาวพรทิพย์ อุดมเวทยนันท์)	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

คณะทำงานเฉพาะกิจจัดทำจดหมายเหตุ
งานพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

คณะที่ปรึกษา

๑. นายแก้วขวัญ วัชโรทัย
๒. นายเศวต ธนประดิษฐ์
๓. นายเครือ กัณหานนท์
๔. นายสมคิด โชติกวณิชย์
๕. นายฐิติ บุรกรรมโกวิท
๖. นายเสรี หวังในธรรม
๗. เรืออากาศเอก อาวุธ เงินซูกลิ่น
๘. นางประกอบ ลาภเกษร
๙. นายนพวัฒน์ สมพื้น
๑๐. นายอารักษ์ สังหิตกุล
๑๑. นายวีระ โรจน์พจนรัตน์

คณะทำงาน

๑.	ผู้อำนวยการหอจดหมายเหตุแห่งชาติ (นางกุลพันธาดา จันทร์โพธิ์ศรี)	ประธานคณะทำงาน
๒.	นางสุรีย์รัตน์ วงศ์เสงี่ยม	คณะทำงาน
๓.	นายเกรียงไกร วิศวามิตร	คณะทำงาน
๔.	นางสาวเพลินพิศ กำราญ	คณะทำงาน
๕.	นายประถมรัตน์ มาลากุล ณ อยุธยา	คณะทำงาน
๖.	นางสาวนัยนา แย้มสาขา	คณะทำงาน
๗.	นางสาวสุมล ดีคง	คณะทำงาน
๘.	นางสาวทัศนีย์ มังคะลา	คณะทำงาน
๙.	นางวลัย เนาวโรจน์	คณะทำงาน
๑๐.	นายวีระศักดิ์ ตันติศักดิ์ชัยชาญ	คณะทำงาน
๑๑.	นางบุศยารัตน์ คู่เทียม	คณะทำงาน
๑๒.	นางสาวอักษร เสนะเปรม	คณะทำงาน
๑๓.	นางสาวอรพินท์ เปรมใจ	คณะทำงาน
๑๔.	นางสาวศันสนีย์ มานะกุล	คณะทำงาน
๑๕.	นางสาวพจนา ผลิผลเกิด	คณะทำงาน

๑๖. นางสาวพนาวัลย์ จ่างแสง	คณะทำงาน
๑๗. นางสาวพรพิมล ศรอินทร์	คณะทำงาน
๑๘. นางสาวชนิกา โพธิอาศน์	คณะทำงาน
๑๙. นางสาวสุวคนธ์ ตังสุหน	คณะทำงานและเลขานุการ
๒๐. นางสาวเสาวนีย์ เพชรพิรุณ	คณะทำงานและผู้ช่วยเลขานุการ
๒๑. นางณัฐฐิตา สวัสดิ์ศุภผล	คณะทำงานและผู้ช่วยเลขานุการ

ต้นฉบับเป็นหน้าว่าง

สารบาญ
จดหมายเหตุงานพระบรมศพ
สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี
เล่ม ๒

คำปรารภ (๓)

ภาคที่ ๓
การจัดเตรียมงานถวายพระเพลิงพระบรมศพ (ต่อ)

การสร้างพระเมรุมาศและจัดเตรียมเครื่องประกอบในการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ ๔๑๗

คณะกรรมการดำเนินงานจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (ในส่วนที่อยู่ในความรับผิดชอบของกรมศิลปากร) ๔๑๗

การสร้างพระเมรุมาศและจัดเตรียมเครื่องประกอบในการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ ๔๓๓

พระเมรุมาศและอาคารภายในปริมณฑล ๔๓๔

บัญชีแบบก่อสร้างพระเมรุมาศและอาคารบริวาร ๔๔๒

พระเมรุมาศ ๔๔๓

หอเปลื้อง ๔๕๘

พระที่นั่งทรงธรรม ๔๖๐

ศาลาลูกขุน ๔๖๓

ช่าง ๔๖๕

ทับเกษตร ๔๖๖

ทิม ๔๖๗

สุขา ๔๖๙

รั้วราชวัติ ๔๗๐

เสาไฟสนาม ๔๗๑

ปะรำ ๔๗๑

งานภูมิสถาปัตยกรรมพระเมรุมาศ ๔๗๒

- ลานและถนนภายในปริมณฑลพระราชพิธี ๔๗๓
- การจัดสวนไม้ดอกไม้ประดับในปริมณฑลพิธี ๔๗๔

อัฒจันทร์ช่างภาพ ๔๗๖

อาคารนอกปริมณฑลพระราชพิธี ๔๗๖
พลับพลายกท้องสนามหลวง ๔๗๖
เสาหงส์ประดับตุง ๔๗๘
โรงมหรสพ ๔๗๘
ซุ้มรับดอกไม้จันทน์ ๔๗๙
พลับพลายกหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ๔๘๐
พลับพลายกหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท ๔๘๑
เกยเทียบพระยานมาศสามลำคานข้างพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ๔๘๒
ราชรถ ราชยาน และเครื่องประกอบพระราชพิธี ๔๘๓
พิธีบวงสรวงการซ่อมราชรถ พระยานมาศ และเครื่องประกอบพระราชพิธี ๔๘๓
พระเสลี่ยงแว่นฟ้า ๔๘๖
พระยานมาศสามลำคาน ๔๘๖
เสลี่ยงกลีบบัว ๔๘๘
พระมหาพิชัยราชรถ ๔๘๙
ราชรถน้อย ๔๙๒
เกรินบันไดนาค ๔๙๕
ม้าหรือเกยเทียบเกริน ๔๙๗
เกยลา ๔๙๗
ฐานรองหรือจานรับพระโกศ ๔๙๗
ธรรมาสน์กลีบบัว (ใหญ่) ๔๙๘
พระที่นั่งราเชนทรยาน ๔๙๘
พระวอสีวิกากาญจน์ ๔๙๙
บุษบกทอง ๕๐๐
เครื่องใช้สำหรับริ้วกระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศและการถวายพระเพลิง ๕๐๑
เครื่องแต่งกายสำหรับผู้เข้าริ้วกระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศ ๕๐๑
เครื่องประโคม ๕๐๒
เครื่องสูง ๕๐๒
เครื่องใช้ในการถวายพระเพลิง ๕๐๒
พระโกศพระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ๕๐๓
พัดรอง ย่าม เครื่องสังเค็ด และสามหาบ ๕๐๘
พัดรองที่ระลึก ๕๐๘
ย่ามที่ระลึก ๕๐๙
เครื่องสังเค็ด ๕๐๙
สำรับภัตตาหารสามหาบ ๕๐๙
เหรียญที่ระลึกอนุสรณ์การพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ ๕๑๐
สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี
เข็มที่ระลึกเนื่องในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ ๕๑๓
สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

การตรวจเยี่ยมและติดตามความก้าวหน้าในการซ่อมสร้างพระเมรุมาศ ๕๑๔
อาคารประกอบ ราชรถ ราชยาน และเครื่องประกอบพระราชพิธี
การปรับเสริมเส้นทางและแนวรั้วเพื่อเชิญราชรถ ราชยาน ออกประกอบพระราชพิธี ๕๒๑
พิธีบวงสรวงการเชิญราชรถ ราชยาน เพื่อออกประกอบพระราชพิธี ๕๒๒
การซ้อมริ้วกระบวน ๕๒๕
พิธีไหว้ครูหนังใหญ่ โขน ละคร และหุ่นกระบอก ๕๒๙
การยกสัปตปฏลเศวตฉัตรยอดพระเมรุมาศ ๕๓๒

ภาคที่ ๔
งานถวายพระเพลิงพระบรมศพ

หมายกำหนดการถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ๕๕๗
งานพระราชกุศลออกพระเมรุมาศ ๖๐๑
บรรยากาศและการเตรียมความพร้อมในการถวายพระเพลิงพระบรมศพ ๖๑๐
เชิญพระโกศออกพระเมรุมาศถวายพระเพลิง ๖๑๓
ประดิษฐานพระโกศ ณ พระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง ๖๕๒
ถวายพระเพลิงพระบรมศพ ๖๖๓
ถวายพระเพลิงพระบรมศพ (ถวายพระเพลิงจริง) ๖๗๑
พิธีถวายดอกไม้จันทน์ทั่วประเทศ ๖๗๙
มหรสพสมโภชงานออกพระเมรุพระบรมอัฐิ ๖๘๐
เก็บพระบรมอัฐิ ๖๘๒
งานพระราชกุศลพระบรมอัฐิ ๖๙๘
เชิญพระบรมอัฐิขึ้นประดิษฐาน ณ พระวิมาน พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ๗๑๖
บรรจุพระราชสรีรางคาร ๗๒๓
การจัดนิทรรศการงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ ๗๓๒
สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี
การรื้อพระเมรุมาศและอาคารในปริมณฑล ๗๓๖
การก่อสร้างพระที่นั่งทรงธรรมในบริเวณวัดปทุมวนาราม ๗๓๘

ภาคผนวก
แผนผังริ้วกระบวนพระราชอิสริยยศ

ต้นฉบับเป็นหน้าว่าง

ภาคที่ ๓

การจัดเตรียมงานถวายพระเพลิงพระบรมศพ (ต่อ)

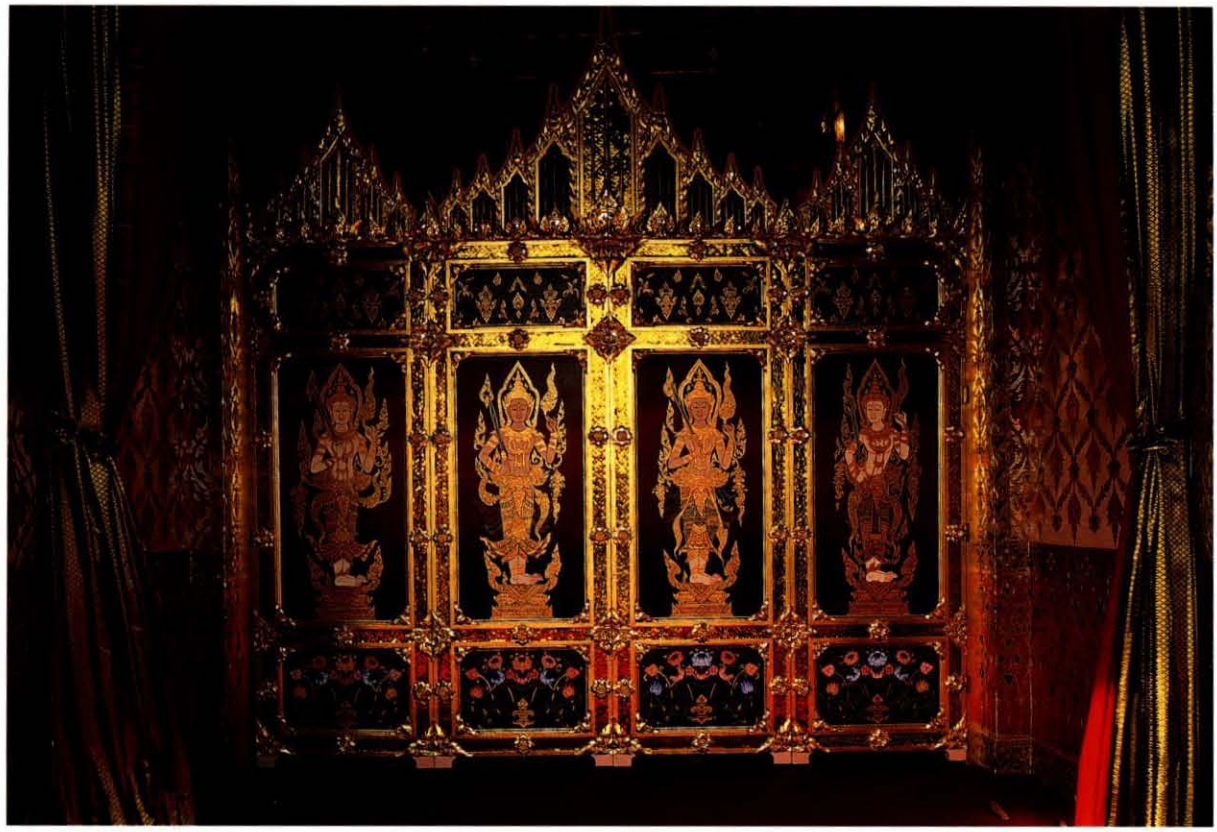

พระเมรุมาศ

ฉากบังเพลิง

รูปเทวดานั่งถือบังแทรก

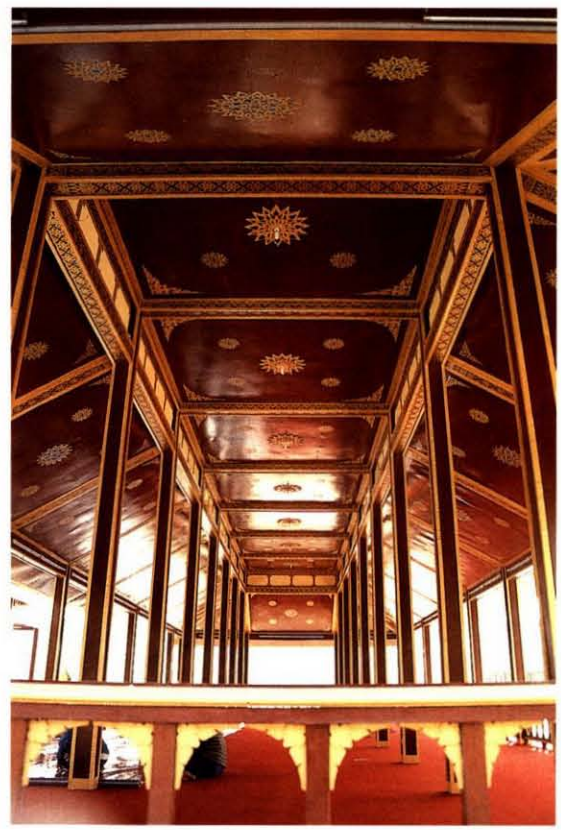

พระโกศจันทน์ประดิษฐานบนพระจิตกาธาน

พระที่นั่งทรงธรรม

ศาลาลูกขุน

THAI NATIONAL ASSEMBLY LIBRARY
3961156886

หอเปลื้องและเสาฉนวน

รั้วราชวัติ

พลับพลายกท้องสนามหลวง
และทิมด้านทิศเหนือ

พลับพลายก
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ซุ้มรับดอกไม้จันทน์

เสาหงส์ประดับตุง
และสวนไม้ดอกไม้ประดับ

ภาคที่ ๓
การจัดเตรียมงานถวายพระเพลิงพระบรมศพ (ต่อ)

การสร้างพระเมรุมาศและจัดเตรียมเครื่องประกอบในการพระราช-พิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ

ในการจัดเตรียมงานถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี กรมศิลปากรได้รับมอบหมายจากรัฐบาลให้รับผิดชอบในการสร้างพระเมรุมาศ และจัดเตรียมเครื่องประกอบในการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ และอื่นๆ ร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง กรมศิลปากรจึงได้แต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินงานจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เพื่อดำเนินงานต่างๆ ที่ได้รับมอบหมายให้ลุล่วงสมบูรณ์ ดังนี้

คณะกรรมการดำเนินงานจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (ในส่วนที่อยู่ในความรับผิดชอบของกรมศิลปากร)

ในการจัดเตรียมงานถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี กรมศิลปากรได้มีคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินงานจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (ในส่วนที่อยู่ในความรับผิดชอบของกรมศิลปากร)[๕๗] เพื่อดำเนินการจัดสร้างพระเมรุมาศให้แล้วเสร็จลุล่วงสมบูรณ์โดยเร็วที่สุดตามพระราชประสงค์ที่ทรงพระกรุณาให้ความไว้วางพระราชหฤทัยกรมศิลปากร โดยจะดำเนินการตามแนวทางพระราชดำริที่พระราชทาน ตามพระราชบัญชาของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ดัง

---

[๕๗]คณะกรรมการนี้แต่งตั้งโดยคำสั่งกรมศิลปากรที่ ศก ๕๗๗/๒๕๓๘ ลงวันที่ ๒๑ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘ ต่อมายกเลิกและได้รับการแก้ไขเพิ่มเติมโดยคำสั่งกรมศิลปากรที่ ศก ๗๒๐/๒๕๓๘ ลงวันที่ ๓๑ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘ และมีการแก้ไขอีกครั้งโดยคำสั่งกรมศิลปากรที่ ศก ๗๕/๒๕๓๙ ลงวันที่ ๓๑ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ เนื่องจากมีการปรับปรุงโครงสร้างการแบ่งส่วนราชการกรมศิลปากรใหม่

ที่ปรึกษาหมายเลข ๓,๔,๕,๗,๙,๑๐,๑๑,๑๒ แต่งตั้งเพิ่มเติมโดยคำสั่งกรมศิลปากรที่ ศก ๗๒๐/๒๕๓๘ ลงวันที่ ๓๑ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘ ที่ปรึกษาหมายเลข ๖ แต่งตั้งเพิ่มเติมโดยคำสั่งกรมศิลปากรที่ ศก ๗๕/๒๕๓๙ ลงวันที่ ๓๑ มกราคม พุทธ-ศักราช ๒๕๓๙

กรรมการหมายเลข ๑๖ เปลี่ยนแปลงโดยคำสั่งที่ ศก ๗๕/๒๕๓๙ ลงวันที่ ๓๑ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ เนื่องจากผู้ครองตำแหน่งเดิมเกษียณอายุราชการ และกรรมการหมายเลข ๒๓-๒๘,๓๑,๓๓ เปลี่ยนแปลงเนื่องจากมีการปรับปรุงโครงสร้างการแบ่งส่วนราชการใหม่

ความปรากฏในหนังสือสำนักพระราชวังที่ พว.๐๐๐๑/๔๖๕๔ ลงวันที่ ๒๐ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘ รวมทั้งการดำเนินภารกิจหน้าที่อื่นๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับการจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ ประกอบด้วยองค์ประธานที่ปรึกษา ที่ปรึกษา และคณะกรรมการ จำนวน ๓๕ คน ดังนี้

๑. ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล	องค์ที่ปรึกษา
๒. นายเศวต ธนประดิษฐ์	ที่ปรึกษา
๓. นายสุวิชญ์ รัศมิภูติ	ที่ปรึกษา
๔. นายประเวศ ลิมปรังษี	ที่ปรึกษา
๕. นายพินิจ สุวรรณะบุณย์	ที่ปรึกษา
๖. นายสาโรช จารักษ์	ที่ปรึกษา
๗. รองศาสตราจารย์ ไขศรี ศรีอรุณ	ที่ปรึกษา
๘. รองศาสตราจารย์ เสนอ นิลเดช	ที่ปรึกษา
๙. รองศาสตราจารย์ ประสงค์ เอี่ยมอนันต์	ที่ปรึกษา
๑๐. รองศาสตราจารย์ ฤทัย ใจจงรักษ์	ที่ปรึกษา
๑๑. รองศาสตราจารย์ สมใจ นิ่มเล็ก	ที่ปรึกษา
๑๒. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ภิญโญ สุวรรณคีรี	ที่ปรึกษา
๑๓. อธิบดีกรมศิลปากร (นายสมคิด โชติกวณิชย์)	ประธานกรรมการ
๑๔. รองอธิบดีกรมศิลปากร (นายสวัสดิ์ ปิยะกาญจน์)	รองประธานกรรมการ
๑๕. รองอธิบดีกรมศิลปากร (นายฐิติ บุรกรรมโกวิท)	รองประธานกรรมการ
๑๖. รองอธิบดีกรมศิลปากร (นายกนก บุญโพธิ์แก้ว)	รองประธานกรรมการ
๑๗. ผู้เชี่ยวชาญด้านสังคีตศิลป์ (นายเสรี หวังในธรรม)	กรรมการ
๑๘. ผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาเอกสารและหนังสือ (นางประกอบ ลาภเกษร)	กรรมการ
๑๙. ผู้เชี่ยวชาญด้านบูรณะปฏิสังขรณ์ (เรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น)	กรรมการ
๒๐. ผู้เชี่ยวชาญด้านพิพิธภัณฑสถานและโบราณคดี (นายพิเศษ เจียจันทร์พงษ์)	กรรมการ
๒๑. ผู้เชี่ยวชาญด้านช่างศิลปไทย (นายนพวัฒน์ สมพื้น)	กรรมการ
๒๒. ผู้แทนสำนักพระราชวัง (นางสาวเพลินพิศ กำราญ)	กรรมการ
๒๓. ผู้อำนวยการสถาบันศิลปกรรม (นายอารักษ์ สังหิตกุล รักษาราชการแทน)	กรรมการ
๒๔. ผู้อำนวยการสถาบันนาฏดุริยางคศิลป์ (นายสุมน ขำศิริ รักษาราชการแทน)	กรรมการ
๒๕. ผู้อำนวยการสำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (นายประโชติ สังขนุกิจ รักษาราชการแทน)	กรรมการ
๒๖. ผู้อำนวยการสำนักหอสมุดแห่งชาติ (นางธารา กนกมณี รักษาราชการแทน)	กรรมการ
๒๗. ผู้อำนวยการกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ (นางสาวศิวะลีย์ ภู่เพ็ชร์ รักษาราชการแทน)	กรรมการ

๒๘. ผู้อำนวยการหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรรมการ
(นางกุลพันธาดา จันทร์โพธิ์ศรี รักษาราชการแทน)
๒๙. ผู้อำนวยการกองการเจ้าหน้าที่ (นายนิมิตร บุญศรี) กรรมการ
๓๐. ผู้อำนวยการกองคลัง (นางกนกพร อรรคราภรณ์) กรรมการ
๓๑. ผู้อำนวยการกองแผนงาน (นายจำลอง สมวงศ์ รักษาราชการแทน) กรรมการ
๓๒. เลขานุการกรมศิลปากร (นายวีระ โรจน์พจนรัตน์) กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๓๓. หัวหน้าฝ่ายเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ (นายจุมพล สอนเสริม) กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๓๔. หัวหน้าฝ่ายอำนวยการทั่วไป (นางวิไล เสตถากร) กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๓๕. นางโสมสุดา ลียะวณิช นักโบราณคดี ๖ กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

นอกจากการแต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินงานจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (ในส่วนที่อยู่ในความรับผิดชอบของกรมศิลปากร) แล้ว เพื่อให้การดำเนินงานจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี กรมศิลปากรจึงได้แต่งตั้งคณะทำงานดำเนินงานฝ่ายต่าง ๆ[๕๙] ประกอบด้วย

๑. คณะทำงานฝ่ายก่อสร้างพระเมรุมาศ อาคารและสิ่งประกอบพระเมรุมาศ ราชรถ พระยานมาศ และเครื่องใช้ประกอบพระราชพิธี

มีหน้าที่ดำเนินงานรับผิดชอบการก่อสร้างพระเมรุมาศและสิ่งก่อสร้างประกอบพระเมรุมาศตามแบบที่กำหนดให้แล้วเสร็จทันประกอบพระราชพิธี พิจารณาซ่อมบูรณะปฏิสังขรณ์ ราชรถ พระยานมาศ ให้มั่นคง แข็งแรง งดงาม ทันประกอบพระราชพิธี จัดส่งปฏิทินแผนการปฏิบัติงานระหว่างการดำเนินงานให้คณะกรรมการทราบเพื่อติดตามผล เสนอวงเงินงบประมาณการดำเนินงาน และรายงานผลการดำเนินงานให้คณะกรรมการทราบ ประกอบด้วย

๑.๑ คณะที่ปรึกษา[๖๐]

๑. นายประเวศ ลิมปรังษี ประธานที่ปรึกษา
๒. นายสาโรช จารักษ์
๓. รองศาสตราจารย์ เสนอ นิลเดช
๔. รองศาสตราจารย์ ประสงค์ เอี่ยมอนันต์
๕. รองศาสตราจารย์ ฤทัย ใจจงรัก
๖. รองศาสตราจารย์ สมใจ นิ่มเล็ก
๗. นายประดิษฐ์ ยุวะพุกกะ
๘. นายกนก บุญโพธิ์แก้ว รองอธิบดีกรมศิลปากร
๙. นายอมร ศรีพจนารถ นายช่างศิลปกรรม ระดับ ๘
๑๐. นายศรีสกุล เขียววิมล สถาปนิก ระดับ ๘

๑.๒ คณะทำงาน ประกอบด้วย

๑. เรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น ประธานคณะทำงาน
ผู้เชี่ยวชาญด้านบูรณะปฏิสังขรณ์

---

[๕๙]คำสั่งกรมศิลปากรที่ ศก ๗๒๑/๒๕๓๘ ลงวันที่ ๑ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๓๘ ต่อมายกเลิกและแก้ไขเพิ่มเติมโดยคำสั่งกรมศิลปากรที่ ศก ๗๔/๒๕๓๙ ลงวันที่ ๓๑ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๓๙.

[๖๐]ที่ปรึกษาหมายเลข ๑-๗,๙-๑๐ แต่งตั้งโดยคำสั่งกรมศิลปากรที่ ศก ๗๒๑/๒๕๓๘ ลงวันที่ ๑ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๓๘ ที่ปรึกษาหมายเลข ๘ แต่งตั้งเพิ่มเติมโดยคำสั่งกรมศิลปากรที่ ศก ๗๔/๒๕๓๙ ลงวันที่ ๓๑ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๓๙.

๒. นายจำลอง สมวงศ์ รองประธานคณะทำงาน
รักษาราชการแทนผู้อำนวยการกองแผนงาน
๓. นายวีระ โรจน์พจนรัตน์ เลขานุการกรมศิลปากร รองประธานคณะทำงาน
๔. นางกุลพันธาดา จันทร์โพธิ์ศรี รองประธานคณะทำงาน
รักษาราชการแทนผู้อำนวยการหอจดหมายเหตุแห่งชาติ
๕. นายชิน ประสงค์ ประติมากร ๘ คณะทำงาน
๖. นายธงชัย รักปทุม ผู้อำนวยการวิทยาลัยช่างศิลป คณะทำงาน
๗. นางสาวพัชรี โกมลฐิติ คณะทำงาน
ผู้อำนวยการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร
๘. นายอนันต์ สวัสดิสวนีย์ นักวิชาการช่างศิลป์ ๗ คณะทำงาน
๙. นายขวัญเมือง ยงประยูร ประติมากร ๗ คณะทำงาน
๑๐. นายสุวิชา เจริญทิพย์ ผู้อำนวยการส่วนเทคนิคช่าง คณะทำงาน
๑๑. นายไพบูลย์ ผลมาก สถาปนิก ๗ คณะทำงาน
๑๒. นายรณฤทธิ์ ธนโกเศศ ภูมิสถาปนิก ๔ คณะทำงาน
๑๓. นางสาวสุนที อัศวพิทะมงคล เจ้าหน้าที่พัสดุ ๕ คณะทำงานและเลขานุการ
๑๔. นางสาวเสาวลักษณ์ พงษธา คณะทำงานและผู้ช่วย
สถาปนิก ๕ เลขานุการ

ซึ่งคณะทำงานได้แบ่งกลุ่มการปฏิบัติงานเป็น ๘ กลุ่ม ประกอบด้วย

กลุ่มที่ ๑ เขียนฉากบังเพลิง

๑. นายธงชัย รักปทุม ผู้อำนวยการวิทยาลัยช่างศิลป หัวหน้า
๒. นายสมศักดิ์ เชาวน์ธาดาพงศ์ รองหัวหน้า
ผู้ช่วยผู้อำนวยการวิทยาลัยช่างศิลป
๓. นายเสน่ห์ หลวงสุนทร อาจารย์ ๒ ระดับ ๖
๔. นายนเรศร์ ภุชฌงค์ อาจารย์ ๒ ระดับ ๖
๕. นายสาคร โสภา อาจารย์ ๒ ระดับ ๖
๖. นายสุวิทย์ แพงไพรี อาจารย์ ๒ ระดับ ๖
๗. นายสนั่น รัตนะ อาจารย์ ๒ ระดับ ๖
๘. นายวิโรจน์ กล่อมมานพ อาจารย์ ๒ ระดับ ๖
๙. นายเดช สายสมบูรณ์ อาจารย์ ๒ ระดับ ๖
๑๐. นายประวัติ ปริญญาธารมาศ อาจารย์ ๒ ระดับ ๕
๑๑. นายบุญนาย ซาเฮียง อาจารย์ ๑ ระดับ ๔
๑๒. นายเด่น หวานจริง อาจารย์ ๑ ระดับ ๔
๑๓. นายบดินทร์ สิงหเสนี อาจารย์ ๑ ระดับ ๕
๑๔. นายวิรัตน์ พูลศิริ อาจารย์ ๑ ระดับ ๓ เลขานุการ

กลุ่มที่ ๒ ปั้นลวดลายและหล่อ

๑. นายชิน ประสงค์ ประติมากร ๘ หัวหน้า
๒. นายขวัญเมือง ยงประยูร ประติมากร ๗ รองหัวหน้า

๓.	นายบุญส่ง นุชน้อมบุญ	ประติมากร ๖
๔.	นายนิกร คชพงศ์	ประติมากร ๖
๕.	นายนาวิน สุวัณณปุระ	นายช่างศิลปกรรม ๖
๖.	นายวสันต์ ฮารีเมา	อาจารย์ ๒ ระดับ ๖
๗.	นางฉายนภา แป้นเหมือน	อาจารย์ ๒ ระดับ ๖
๘.	นายอาวุธ เจริญทิพย์	ช่างหล่อ ๖
๙.	นายศิริชัย หลิมประพันธ์	ประติมากร ๕
๑๐.	นายโสพิศ พุทธรักษ์	ประติมากร ๕
๑๑.	นายมานพ อมรวุฒิโรจน์	นายช่างศิลปกรรม ๕
๑๒.	นายมงคล ชมภูทิพย์	นายช่างศิลปกรรม ๕
๑๓.	นายประสพสุข รัตน์ไหม่	ประติมากร ๔
๑๔.	นายนพรัตน์ บุญมี	นายช่างศิลปกรรม ๔
๑๕.	นายจำหลัก ฉัตรอมรวิเศษ	นายช่างศิลปกรรม ๔
๑๖.	นายบุนนาค มังมะนะโน	อาจารย์ ๑ ระดับ ๔
๑๗.	นายสมศิลป์ แพทย์คุณ	อาจารย์ ๑ ระดับ ๔
๑๘.	นางสาวสุภาพรรณ ทองแท้	เจ้าหน้าที่ธุรการ ๔
๑๙.	นายเจริญ ทิวากรรุ่งโรจน์	ช่างศิลปกรรม ๓
๒๐.	นายธวัชชัย พันธุ์สวัสดิ์	อาจารย์ ๑ ระดับ ๓
๒๑.	นายประดิษฐ์ ตั้งประสาทวงศ์	อาจารย์ ๑ ระดับ ๓
๒๒.	นายวินัย เพ็ญถนอม	ช่างศิลปกรรม ๓
๒๓.	นายประนอม เรืองสวัสดิ์	ช่างศิลปกรรม ๓
๒๔.	นางสาวบุณฑริก ยามี	ช่างศิลปกรรม ๒
๒๕.	นายนุเมธา สุขธรณ์	ช่างศิลปกรรม ๑
๒๖.	นายพิศิษฐ์ ชัยภานุศักดิ์	ช่างศิลปกรรม ๑
๒๗.	นายสงกรานต์ กุนารบ	ช่างศิลปกรรม ๑
๒๘.	นายศิระ ศิลารัตน์	ช่างหล่อ ๑
๒๙.	นายภราดร เชิดชู	ประติมากร
๓๐.	นายสมบัติ ถนัดกิจ	ผู้ช่วยช่างปั้น
๓๑.	นายธงทัย เสียงเสนาะ	ผู้ช่วยช่างปั้น
๓๒.	นายสมยศ มณีศาสตร์	ผู้ช่วยช่างปั้น
๓๓.	นายสงัด ก้อนง่อน	ผู้ช่วยช่างปั้น
๓๔.	นายชูเกียรติ คำสร้อยทอง	ผู้ช่วยช่างปั้น
๓๕.	นายชนะ มะกรูดอินทร์	ผู้ช่วยช่างปั้น
๓๖.	นายเอกชัย ว่องวุฒิ	ผู้ช่วยช่างปั้น
๓๗.	นายนิรันดร์ พรหมน้อย	ผู้ช่วยช่างปั้น
๓๘.	นายรังสรรค์ จันทร์กวีกูล	ผู้ช่วยช่างปั้น
๓๙.	นายขวัญ เอี่ยมกลิ่น	ผู้ช่วยช่างปั้น

๔๐.	นายสุขุม ไพฑูรย์	ผู้ช่วยช่างปั้น	
๔๑.	นายศุภพงศ์ สวัสดิ์ศรี	ผู้ช่วยช่างปั้น	
๔๒.	นายประสาน ปานฝึกดี	ผู้ช่วยช่างปั้น	
๔๓.	นายสมศักดิ์ เอื้องอน	ผู้ช่วยช่างปั้น	
๔๔.	นายไพฑูรย์ เจริญสุข	ผู้ช่วยช่างปั้น	
๔๕.	นายสมศักดิ์ เชื้อวอน	ผู้ช่วยช่างปั้น	
๔๖.	นางไพจิตร วิไลวรรณ เจ้าหน้าที่บริหารงานทั่วไป ๖		เลขานุการ
๔๗.	นางมาลินี พุกะพงษ์ เจ้าหน้าที่พิมพ์ดีด ๔		ผู้ช่วยเลขานุการ

กลุ่มที่ ๓ สร้างพระโกศไม้จันทน์และซ่อมสร้างเทวดา

๑.	นายกนก บุญโพธิ์แก้ว รองอธิบดีกรมศิลปากร		หัวหน้า
๒.	นายอนันต์ สวัสดิ์สวนีย์ นักวิชาการช่างศิลป์ ๗		รองหัวหน้า
๓.	นางสุวรรณพร มณีโชติ	นักวิชาการช่างศิลป์ ๖	
๔.	นายวันชัย หวลนิวัติวงศ์	นักวิชาการช่างศิลป์ ๖	
๕.	นายอำพล สัมมาวุฒิธิ	นักวิชาการช่างศิลป์ ๖	
๖.	นายนิยม กลิ่นบุบผา	นักวิชาการช่างศิลป์ ๖	
๗.	นายเฉลียว รักคง	นายช่างศิลปกรรม ๖	
๘.	นางวิจิตร์ ไชยวิชิต	นักวิชาการช่างศิลป์ ๕	
๙.	นายสุรพล พื้นศิลป์	นายช่างศิลปกรรม ๕	
๑๐.	นายไพศาล พุกะพงษ์	นายช่างศิลปกรรม ๕	
๑๑.	นายพิจิตร นิ่มงาม	นายช่างศิลปกรรม ๕	
๑๒.	นายจำหลัก ฉัตรอมรวิเศษ	นายช่างศิลปกรรม ๕	
๑๓.	นายธงฉัตร เลขาวิจิตร	นายช่างศิลปกรรม ๔	
๑๔.	นายสุธี เสลา	นายช่างศิลปกรรม ๔	
๑๕.	นางพัชราลัย องอาจ	นายช่างศิลปกรรม ๔	
๑๖.	นายสุกิต พีรพงศ์ศิลป์	จิตรกร ๔	
๑๗.	นายชรินทร์ ฉายอรุณ	นายช่างศิลปกรรม ๓	
๑๘.	นายอภิสิทธิ์ จุลพรรณ์	นายช่างศิลปกรรม ๓	
๑๙.	นางสุนิสา ศุภลักษณ์อำไพพร	นายช่างศิลปกรรม ๓	
๒๐.	นางยุนีย์ เชียงตุง	นายช่างศิลปกรรม ๓	
๒๑.	นางสาวสุภาภรณ์ เนื่องจากจันทร์	นายช่างศิลปกรรม ๓	
๒๒.	นายเกรียงศักดิ์ เนียมสุด	นายช่างศิลปกรรม ๓	
๒๓.	นายเกรียงศักดิ์ สุวรรณพงศ์	จิตรกร ๓	
๒๔.	นายอุดมพร สายประสิทธิ์	นายช่างศิลปกรรม ๓	
๒๕.	นายสาโรจน์ แสงสี	นายช่างศิลปกรรม ๓	
๒๖.	นายเจริญศักดิ์ อิ่มศรี	นายช่างศิลปกรรม ๒	
๒๗.	นางสาวเพ็ชสุภา รัตนเพชร	ช่างศิลปกรรม ๒	
๒๘.	นายชีพ ดิสโร	ช่างศิลปกรรม ๒	

๒๙. นายมงคล เหมศรี นายช่างประณีตศิลป (พิเศษเฉพาะตัว)
๓๐. นายสมชาย ตติยวัฒนสิริ นายช่างประณีตศิลป (พิเศษเฉพาะตัว)
๓๑. ร้อยเอก สมบูรณ์ ไชยอุดม ผู้เชี่ยวชาญช่างประณีตศิลป (สาขามุก)
๓๒. นายถนิม อภัยพลชาญ ผู้เชี่ยวชาญช่างประณีตศิลป (สาขาช่างเขียน)
๓๓. นายอรรณพ แสนรักษ์ ผู้เชี่ยวชาญช่างประณีตศิลป (สาขาช่างศิราภรณ์)
๓๔. นายมนู เนตรสุวรรณ์ ผู้เชี่ยวชาญช่างประณีตศิลป (สาขาช่างปั้นหล่อหุ่นและลาย)
๓๕. นายเกรียงศักดิ์ โชติชูตระกูล ช่างประณีตศิลป ชั้น ๔
๓๖. นางประภา โพธิ์ไพจิตร์ ช่างประณีตศิลป ชั้น ๔
๓๗. นายวีระ เหมศรี ช่างประณีตศิลป ชั้น ๔
๓๘. นายนิล สินน้อย ช่างประณีตศิลป ชั้น ๔
๓๙. นายบุญพา บุญโพธิ์ ช่างประณีตศิลป ชั้น ๔
๔๐. นายสายัณห์ มณีสุวรรณ ช่างประณีตศิลป ชั้น ๔
๔๑. นางสาวสุนทร พงษ์พานิช ช่างประณีตศิลป ชั้น ๔
๔๒. นายสุพันธ์ วิชาเดช ช่างประณีตศิลป ชั้น ๔
๔๓. นายสำเริง แดงแนวน้อย ช่างประณีตศิลป ชั้น ๓
๔๔. นายชัชวาล พงษ์แสงทอง ช่างประณีตศิลป ชั้น ๓
๔๕. นายกอบชัย ตันติวุฒิปกรณ์ ช่างประณีตศิลป ชั้น ๓
๔๖. นางสุพัตรา ฉิมวัย ช่างประณีตศิลป ชั้น ๓
๔๗. นางจินตนา นิ่มงาม ช่างประณีตศิลป ชั้น ๓
๔๘. นางสาวศิริพร หริตวร ช่างประณีตศิลป ชั้น ๓
๔๙. นายสมนึก พันธ์นารา ช่างประณีตศิลป ชั้น ๓
๕๐. นายสมคิด สัมมาวุฒิ ช่างประณีตศิลป ชั้น ๓
๕๑. นายพรชัย นิยมสุข ช่างประณีตศิลป ชั้น ๓
๕๒. นายประวิช มีโชคชัย ช่างประณีตศิลป ชั้น ๓
๕๓. นายชเนศวร์ เทศแก้ว ช่างประณีตศิลป ชั้น ๓
๕๔. นายสังวาลย์ พลายล้อมูล ช่างประณีตศิลป ชั้น ๓
๕๕. นายเสกสรร สุขศรี ช่างประณีตศิลป ชั้น ๓
๕๖. นางยุพดี บุญประคม ช่างประณีตศิลป ชั้น ๓
๕๗. นางพยุง มีโชคชัย ช่างประณีตศิลป ชั้น ๓
๕๘. นางสาววรวีย์ ตติวัฒนสิริ ช่างประณีตศิลป ชั้น ๓
๕๙. นางสาวละออง อ่อนจันทร์ ช่างประณีตศิลป ชั้น ๓
๖๐. นายนเรศ ศิริจันทร์ ช่างประณีตศิลป ชั้น ๒
๖๑. นางสาววารุณี สุขดำรงค์ ช่างประณีตศิลป ชั้น ๒
๖๒. นางสาวสุภาวดี แสงธีร ช่างประณีตศิลป ชั้น ๒
๖๓. นายขจรศักดิ์ จรสัมฤทธิ์ ช่างไม้
๖๔. นายนิคม มะณีวัน ช่างไม้
๖๕. นายคำนึง เทศธรรม ช่างไม้

๖๖. นางสาวบุญโสภา เจริญนิพนธ์วานิช นายช่างศิลปกรรม ๖ เลขานุการ
๖๗. นางทิพย์สุดา นิยมสุข ช่างประณีตศิลป ชั้น ๓ ผู้ช่วยเลขานุการ

กลุ่มที่ ๔ ซ่อมราชรถ ราชยาน และส่วนประกอบ

๑. นายกนก บุญโพธิ์แก้ว รองอธิบดีกรมศิลปากร หัวหน้า
๒. นายอนันต์ สวัสดิสวนีย์ นักวิชาการช่างศิลป์ ๗ รองหัวหน้า
๓. นางสาวพัชรี โกมลฐิติ ผู้อำนวยการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร
๔. นางอารีรัตน์ ปิยะเจริญวัฒนะ ภัณฑารักษ์ ๖
๕. นางวิจิตร ไชยวิชิต นักวิชาการช่างศิลป์ ๕
๖. นายชรินทร์ ฉายอรุณ นายช่างศิลปกรรม ๓
๗. นายมงคล เหมศรี นายช่างประณีตศิลป (พิเศษเฉพาะตัว)
๘. นายวีระ เหมศรี นายช่างประณีตศิลป ชั้น ๔
๙. นายสำเริง แดงแนวน้อย นายช่างประณีตศิลป ชั้น ๓
๑๐. นายมนัส นงลักษณ์ นายช่างโยธา ๕ เลขานุการ

กลุ่มที่ ๕ เขียนแบบสถาปัตยกรรมและวิศวกรรม

๑. เรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น หัวหน้า
ผู้เชี่ยวชาญด้านบูรณะปฏิสังขรณ์
๒. นายจำลอง สมวงศ์ รองหัวหน้า
รักษาราชการแทนผู้อำนวยการกองแผนงาน
๓. นายรณฤทธิ์ ธนโกเศศ ภูมิสถาปนิก ๖
๔. นายวโรภาสน์ วงศ์จตุรภัทร ภูมิสถาปนิก ๖
๕. นายประสงค์ แก้วจรวย นายช่างเขียนแบบ ๖
๖. นายพรธรรม ธรรมวิมล ภูมิสถาปนิก ๕
๗. นายชัยณรงค์ ดีอินทร์ นายช่างศิลปกรรม ๕
๘. นางสาวเสาวลักษณ์ พงษธา สถาปนิก ๕
๙. นายปรีชา ธานีรัตน์ นายช่างเขียนแบบ ๕
๑๐. นายวสุ โปษยนันท์ สถาปนิก ๔
๑๑. นายนันทพล วิลาสิณีกุล ภูมิสถาปนิก ๓
๑๒. นายสุรชัย จันทร์เงิน นายช่างเขียนแบบ ๓
๑๓. นายก่อเกียรติ ทองผุด นายช่างศิลปกรรม ๓
๑๔. นายชนะ ชูด้วง นายช่างศิลปกรรม ๓
๑๕. นายประพันธ์ กุเวฬรัตน์ นายช่างเขียนแบบ ๓
๑๖. นายเศกสรรค์ ปัญญารัมย์ นายช่างเขียนแบบ ๒
๑๗. นายสุวิชา เจริญทิพย์ ผู้อำนวยการส่วนเทคนิคช่าง เลขานุการ
๑๘. นางสาวอัญชลี จันทรเสนาวงศ์ เจ้าหน้าที่ธุรการ ๓ ผู้ช่วยเลขานุการ

กลุ่มที่ ๖ เขียนแบบ ขยายแบบ ด้านศิลปกรรม และซ่อมสร้างรูปเทวดา

๑. เรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น หัวหน้า
ผู้เชี่ยวชาญด้านบูรณะปฏิสังขรณ์

๒.	นายสุวิชา เจริญทิพย์	ผู้อำนวยการส่วนเทคนิคช่าง	รองหัวหน้า
๓.	นายไพบูลย์ ผลมาก	สถาปนิก ๗	
๔.	นายสุเทพ วิริยะบุศย์	มัณฑนากร ๗	
๕.	นายสุวรรณ ชนิดวัฒน์	สถาปนิก ๗	
๖.	นายฉลอง ฉัตรมงคล	นักวิชาการช่างศิลป์ ๖	
๗.	นายอำพล สัมมาวุฒธิ	นักวิชาการช่างศิลป์ ๖	
๘.	นางสาวนิรมล เรืองสม	จิตรกร ๖	
๙.	นายศักยะ ขุนพลพิทักษ์	จิตรกร ๖	
๑๐.	นางสุวรรณพร มณีโชติ	นักวิชาการช่างศิลป์ ๖	
๑๑.	นายชัยณรงค์ ดีอินทร์	นายช่างศิลปกรรม ๕	
๑๒.	นายสมชาติ มหัทธนะสิน	นายช่างศิลปกรรม ๕	
๑๓.	นายนันทศักดิ์ ฉัตรแก้ว	นายช่างศิลปกรรม ๕	
๑๔.	นางวรางคณา ฉัตรแก้ว	นายช่างศิลปกรรม ๕	
๑๕.	นายสุเมธ พุฒพวง	นายช่างศิลปกรรม ๕	
๑๖.	นายสุเมธ ตามเพ็ชร	นายช่างโยธา ๕	
๑๗.	นายนิคม พลเยี่ยม	นายช่างศิลปกรรม ๔	
๑๘.	นายวีรพงศ์ สุวรรณสินธุ์	นายช่างศิลปกรรม ๔	
๑๙.	นางสาวสุภาภรณ์ เนื่องจากจันทร์	นายช่างศิลปกรรม ๓	
๒๐.	นายชรินทร์ ฉายอรุณ	นายช่างศิลปกรรม ๓	
๒๑.	นายชนะ ชูด้วง	นายช่างศิลปกรรม ๓	
๒๒.	นายก่อเกียรติ ทองผุด	นายช่างศิลปกรรม ๓	
๒๓.	นายเจริญ ลิ่มศรี	นายช่างศิลปกรรม ๒	
๒๔.	นางสาววรภรณ์ สายทองอินทร	ช่างศิลปกรรม ๒	
๒๕.	นายเสนาะ จิณะสิทธิ์	ช่างศิลปกรรม ๒	
๒๖.	นายเศกสรรค์ ปัญญารัมย์	นายช่างเขียนแบบ ๒	
๒๗.	นายเกรียงศักดิ์ โชติชูตระกูล	ช่างประณีตศิลป ชั้น ๔	
๒๘.	นายจีรพร มัสอิ	ช่างเขียนแบบ ชั้น ๑	
๒๙.	นายอรรณพ แสนรักษ์	ผู้เชี่ยวชาญช่างประณีตศิลป(สาขาช่างศิราภรณ์)	
๓๐.	นางนฤมล บุญภินนท์	เจ้าหน้าที่บริหารงานทั่วไป ๖	เลขานุการ
๓๑.	นางสาววีณา ชาวคอนไชย	เจ้าหน้าที่พิมพ์ดีด ๔	ผู้ช่วยเลขานุการ
๓๒.	นายอดิศักดิ์ อยู่สุข	เจ้าหน้าที่การเงินและบัญชี ๓	ผู้ช่วยเลขานุการ

กลุ่มที่ ๗ วิทยาศาสตร์การอนุรักษ์

๑.	นางกุลพันธาดา จันทร์โพธิ์ศรี รักษาราชการแทนผู้อำนวยการหอจดหมายเหตุแห่งชาติ		หัวหน้า
๒.	นางจิราภรณ์ อรัณยะนาค	นักวิทยาศาสตร์ ๘	รองหัวหน้า
๓.	นางวรางคณา เอี่ยมแก้ว	นักวิทยาศาสตร์ ๖	
๔.	นายศิริชัย หวังเจริญตระกูล	นักวิทยาศาสตร์ ๖	

๕.	นายชลิต สิงหศิริ	นักวิทยาศาสตร์ ๕	
๖.	นางฐิติมา หวังธีระประเสริฐ	นักวิทยาศาสตร์ ๕	
๗.	นางสาวขวัญจิต งามแดน	นายช่างศิลปกรรม ๔	
๘.	นายสมศักดิ์ เพ็ญชาติ	เจ้าหน้าที่วิทยาศาสตร์ ๔	
๙.	นายยินดี ชมเจริญ	ช่างอาภรณ์ ๓	
๑๐.	นางวรัญญา ประคำทอง	เจ้าหน้าที่วิทยาศาสตร์ ๓	
๑๑.	นางรัชนี ชั่วปรีชา	เจ้าหน้าที่วิทยาศาสตร์ ๒	
๑๒.	นางสาวขนิษฐา อยู่สวัสดิ์	พนักงานซ่อมเอกสารและโบราณวัตถุ	
๑๓.	นางสาวสมถวิล นิลวิไล	พนักงานซ่อมเอกสารและโบราณวัตถุ	
๑๔.	นางสาวสุดาพร ศรทัตต์	พนักงานซ่อมเอกสารและโบราณวัตถุ	
๑๕.	นางสมนึก จามรดิลก	พนักงานซ่อมเอกสารและโบราณวัตถุ	
๑๖.	นางสายพิณ อ่อนมั่ง	พนักงานซ่อมเอกสารและโบราณวัตถุ	
๑๗.	นางสายใจ หลวงหาญ	พนักงานซ่อมเอกสารและโบราณวัตถุ	
๑๘.	นางชุ่มสุมน สุนทรกมลวัฒน์	พนักงานซ่อมเอกสารและโบราณวัตถุ	
๑๙.	นายสุรพล สุนทรกมลวัฒน์	พนักงานซ่อมเอกสารและโบราณวัตถุ	
๒๐.	นางสาวสุภาพร สันตโยธิน	พนักงานซ่อมเอกสารและโบราณวัตถุ	
๒๑.	นางสาวน้ำค้าง หว่างเปีย	พนักงานซ่อมเอกสารและโบราณวัตถุ	
๒๒.	นายประทีป คงสนิท	นักวิทยาศาสตร์ ๔	เลขานุการ
๒๓.	นางกิ่งกมล จุลประสิทธิ์พงศ์		ผู้ช่วยเลขานุการ

กลุ่มที่ ๘ ประมาณราคา

๑.	ผู้อำนวยการสถาบันศิลปกรรม		หัวหน้า
๒.	นายสุวิชา เจริญทิพย์ ผู้อำนวยการส่วนเทคนิคช่าง		รองหัวหน้า
๓.	นายสุทิน เจริญสวัสดิ์	วิศวกรโยธา ๗	
๔.	นายสวั่น ชัยจันดี	นายช่างโยธา ๖	
๕.	นายไชยา สมบัติกำไร	นายช่างโยธา ๓	
๖.	นายเบ็ญจะ ภาคอัต	นายช่างโยธา ๕	เลขานุการ
๗.	นางสาววีณา ชาวคอนไชย	เจ้าหน้าที่พิมพ์ดีด ๔	ผู้ช่วยเลขานุการ

๒. คณะทำงานฝ่ายวิศวกรรม

มีหน้าที่ออกแบบและคำนวณโครงสร้างพระเมรุมาศ อาคารประกอบพระเมรุมาศ ในงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ประสานงานกับคณะทำงานฝ่ายต่างๆ รายงานผลการปฏิบัติงานให้คณะกรรมการทราบ รวมทั้งปฏิบัติราชการอื่นที่ได้รับมอบหมาย ประกอบด้วย

๑.	นายอารักษ์ สังหิตกุล รักษาราชการแทนผู้อำนวยการสถาบันศิลปกรรม		ประธานคณะทำงาน
๒.	นายสุทิน เจริญสวัสดิ์	วิศวกรโยธา ๗	รองประธานคณะทำงาน
๓.	นายสุวัฒน์ ค่ายแสง	วิศวกรโยธา ๗	รองประธานคณะทำงาน
๔.	นายศิริพงษ์ บูรณอารีย์พงษ์	วิศวกรโยธา ๖	คณะทำงาน
๕.	นายพูลลาภ อินทรนัฏ	วิศวกรโยธา ๖	คณะทำงาน

๖.	นายจุมภฏ ตรัสศิริ	วิศวกรโยธา ๖	คณะทำงาน
๗.	นายทวี สมโลก	วิศวกรไฟฟ้า ๖	คณะทำงาน
๘.	นายเอกวัฒน์ วงศ์พินทุ	วิศวกรโยธา ๕	คณะทำงาน
๙.	นายปรีชา วุฒิสมบัติ	วิศวกรไฟฟ้า ๕	คณะทำงาน
๑๐.	นายวิชัย เวทรังสิการ	วิศวกรไฟฟ้า ๕	คณะทำงานและเลขานุการ
๑๑.	นางแสงแข ทองยั่งยืน	เจ้าหน้าที่ธุรการ ๓	คณะทำงานและผู้ช่วยเลขานุการ
๑๒.	นายนิยม พลคง		คณะทำงานและผู้ช่วยเลขานุการ

๓. คณะทำงานฝ่ายควบคุมการก่อสร้าง

มีหน้าที่ดำเนินการควบคุมการก่อสร้างให้เป็นไปตามแบบและรายการประสานงานกับคณะทำงานชุดต่าง ๆ และรายงานผลการปฏิบัติงานให้คณะกรรมการทราบ รวมทั้งดำเนินงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย

๑.	นายจำลอง สมวงศ์ รักษาราชการแทนผู้อำนวยการกองแผนงาน		ประธานคณะทำงาน
๒.	นายสวั่น ชัยจันดี	นายช่างโยธา ๖	
๓.	นายผดุงสุข ภวังคนันท์	นายช่างโยธา ๖	
๔.	นายเชิดชาย ใจประสาท	นายช่างโยธา ๕	
๕.	นายทองแท้ ธุดี	นายช่างโยธา ๕	
๖.	นายเบ็ญจะ ภาคอัต	นายช่างโยธา ๕	
๗.	นายชัยนันท์ พันธุ์ภคไพโรจน์	นายช่างสำรวจ ๕	
๘.	นายไชยา สมบัติกำไร	นายช่างโยธา ๓	
๙.	นายสุวิชา เจริญทิพย์ ผู้อำนวยการส่วนเทคนิคช่าง		เลขานุการ
๑๐.	นางสาวอรพิน พฤกษ์สุนทร เจ้าหน้าที่บริหารงานทั่วไป ๓		ผู้ช่วยเลขานุการ

๔. คณะทำงานฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึก

มีหน้าที่พิจารณาวางแนวทางการดำเนินงาน ค้นคว้าเรียบเรียงจัดหาภาพประกอบและจัดทำต้นฉบับ และจัดทำประมาณการค่าใช้จ่าย ดำเนินการจัดพิมพ์หนังสือให้เสร็จทันกำหนดงานพระราชพิธี รวมทั้งดำเนินงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องประสานงานกับคณะทำงานฝ่ายต่าง ๆ และรายงานผลการปฏิบัติงานให้คณะกรรมการทราบ ประกอบด้วย

๔.๑ คณะที่ปรึกษา

๑.	คุณหญิงกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ	
๒.	นายสาโรช จารักษ์	
๓.	นายเศวต ธนประดิษฐ์	
๔.	นายประเวศ ลิมปรังษี	
๕.	รองศาสตราจารย์ เสนอ นิลเดช	
๖.	นางประกอบ ลาภเกษร	ผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาเอกสารและหนังสือ
๗.	นายนพวัฒน์ สมพื้น	ผู้เชี่ยวชาญด้านช่างศิลปไทย

๔.๒ คณะทำงาน

๑.	นางสาวศิวะลีย์ ภู่เพ็ชร์ รักษาราชการแทนผู้อำนวยการกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์		ประธานคณะทำงาน
๒.	นายธงชัย รักปทุม	ผู้อำนวยการวิทยาลัยช่างศิลป	

๓.	นางสายไหม จบกลศึก	นักอักษรศาสตร์ ๘	
๔.	นางจรรยา มาณะวิท	นักโบราณคดี ๘	
๕.	นายสมศักดิ์ เชาวน์ธาดาพงศ์	ผู้ช่วยผู้อำนวยการวิทยาลัยช่างศิลป	
๖.	นายอนันต์ สวัสดิ์สวนีย์	นักวิชาการช่างศิลป์ ๗	
๗.	นายทรงวิทย์ แก้วศรี	บรรณารักษ์ ๗	
๘.	นางณัฏฐภัทร จันทวิช	ภัณฑารักษ์ ๗	
๙.	นายธนิต แก้วนิยม	นักวิชาการช่างศิลป์ ๖	
๑๐.	นางทองเพียร สารมาศ	นักอักษรศาสตร์ ๖	
๑๑.	นางนุชนารถ กิจงาม	นักอักษรศาสตร์ ๖	
๑๒.	นางสมหมาย เทียบเทียม	อาจารย์ ๒ ระดับ ๖	
๑๓.	นายสนั่น รัตนะ	อาจารย์ ๒ ระดับ ๖	
๑๔.	นายนิมิตร รอดรับบุญ	อาจารย์ ๒ ระดับ ๖	
๑๕.	นางสาวธีรตา ธีรเดช	นักอักษรศาสตร์ ๔	
๑๖.	นางสาวฉวีงาม มาเจริญ	นักอักษรศาสตร์ ๗	เลขานุการ
๑๗.	นางเบญจมาศ แพทอง	นักอักษรศาสตร์ ๖	ผู้ช่วยเลขานุการ
๑๘.	นางฤดีรัตน์ กายราศ	นักอักษรศาสตร์ ๖	ผู้ช่วยเลขานุการ

๕. คณะทำงานฝ่ายจัดทำจดหมายเหตุ

มีหน้าที่ดำเนินการบันทึกเหตุการณ์งานพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ไว้เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของชาติสืบไป ดำเนินการจัดทำหนังสือจดหมายเหตุงานพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี จัดทำปฏิทินแผนการปฏิบัติงาน ประสานงานกับคณะทำงานฝ่ายต่าง ๆ รวมทั้งรายงานผลการดำเนินงานให้คณะกรรมการทราบ ประกอบด้วย

๕.๑ คณะที่ปรึกษา

๑.	นายแก้วขวัญ วัชโรทัย	เลขาธิการพระราชวัง	ประธานที่ปรึกษา
๒.	นายเศวต ธนประดิษฐ์	ที่ปรึกษาสำนักพระราชวัง	
๓.	นายเครือ กัณหานนท์	ผู้อำนวยการกองพระราชพิธี	
๔.	นายสมคิด โชติกวณิชย์	อธิบดีกรมศิลปากร	
๕.	นายฐิติ บุรกรรมโกวิท	รองอธิบดีกรมศิลปากร	
๖.	นายเสรี หวังในธรรม	ผู้เชี่ยวชาญด้านสังคีตศิลป์	
๗.	เรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น	ผู้เชี่ยวชาญด้านบูรณะปฏิสังขรณ์	
๘.	นางประกอบ ลาภเกษร	ผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาเอกสารและหนังสือ	
๙.	นายนพวัฒน์ สมพื้น	ผู้เชี่ยวชาญด้านช่างศิลปไทย	
๑๐.	นายอารักษ์ สังหิตกุล	รักษาราชการแทนผู้อำนวยการสถาบันศิลปกรรม	
๑๑.	นายวีระ โรจน์พจนรัตน์	เลขานุการกรมศิลปากร	

๕.๒ คณะทำงาน

๑.	นางกุลพันธาดา จันทร์โพธิ์ศรี รักษาราชการแทนผู้อำนวยการหอจดหมายเหตุแห่งชาติ	ประธานคณะทำงาน
๒.	นางสุรีย์รัตน์ วงศ์เสงี่ยม	นักจดหมายเหตุ ๗

๓.	นายเกรียงไกร วิศวามิตร	ผู้ช่วยผู้อำนวยการกองวัง
๔.	นางสาวเพลินพิศ กำราญ	พนักงานพิเศษกองพระราชพิธี
๕.	นายประถมรัตน์ มาลากุล ณ อยุธยา	เจ้าหน้าที่กองพระราชพิธี
๖.	นางสาวนัยนา แย้มสาขา	นักจดหมายเหตุ ๖
๗.	นางสาวสุมล ดีคง	นักจดหมายเหตุ ๖
๘.	นางสาวทัศนีย์ มังคะลา	นักจดหมายเหตุ ๕
๙.	นางวลัย เนาวโรจน์	นักจดหมายเหตุ ๕
๑๐.	นายวีระศักดิ์ ตันติศักดิ์ชัยชาญ	นักจดหมายเหตุ ๕
๑๑.	นางบุศยารัตน์ คู่เทียม	นักจดหมายเหตุ ๔
๑๒.	นางสาวอักษร เสนะเปรม	เจ้าหน้าที่จดหมายเหตุ ๔
๑๓.	นางสาวอรพินท์ เปรมใจ	เจ้าหน้าที่จดหมายเหตุ ๔
๑๔.	นางสาวศันสนีย์ มานะกุล	เจ้าหน้าที่จดหมายเหตุ ๓
๑๕.	นางสาวพจนา ผลิผลเกิด	เจ้าหน้าที่จดหมายเหตุ ๓
๑๖.	นางสาวพนาวัลย์ จ่างแสง	เจ้าหน้าที่จดหมายเหตุ ๓
๑๗.	นางสาวพรพิมล ศรอินทร์	เจ้าหน้าที่จดหมายเหตุ ๒
๑๘.	นางสาวชนิกา โพธิอาศน์	เจ้าหน้าที่จดหมายเหตุ ๒
๑๙.	นางสาวสุวคนธ์ ตังสุหน	นักจดหมายเหตุ ๖ เลขานุการ
๒๐.	นางสาวเสาวนีย์ เพชรพิรุณ	นักจดหมายเหตุ ๓ ผู้ช่วยเลขานุการ
๒๑.	นางณัฐฐิตา สวัสดิ์ศุภผล	เจ้าหน้าที่จดหมายเหตุ ๓ ผู้ช่วยเลขานุการ

๖. คณะทำงานฝ่ายจัดทำบทมหรสพแสดงในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพฯ

มีหน้าที่จัดทำกำหนดเรื่องและแต่งบทมหรสพ ๔ อย่าง โขน ละคร หุ่นกระบอก และหนังใหญ่ สำหรับจัดแสดงในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ณ พระเมรุมาศบริเวณสนามหลวงให้แล้วเสร็จ เพื่อนำขึ้นทูลเกล้าฯ ขอรับพระราชวินิจฉัย ประกอบด้วย

๑.	นายเสรี หวังในธรรม ผู้เชี่ยวชาญด้านสังคีตศิลป์	ประธานคณะทำงาน
๒.	นายสุมน ขำศิริ รักษาราชการแทนผู้อำนวยการสถาบันนาฏดุริยางคศิลป์	รองประธานคณะทำงาน
๓.	นายสมบัติ แก้วสุจริต ผู้อำนวยการวิทยาลัยนาฏศิลปอ่างทอง	รองประธานคณะทำงาน
๔.	นางปราณี สำราญวงศ์	คณะทำงาน
๕.	นางพนิดา สิทธิวรรณ	คณะทำงาน
๖.	นายประพันธ์ สุคนธ์ชาติ	คณะทำงาน
๗.	นายจิรัส อาจณรงค์	คณะทำงาน
๘.	นายศิลปี ตราโมท	คณะทำงาน
๙.	นายยงยศ วรรณมาศ ดุริยางคศิลปิน ๗	คณะทำงาน
๑๐.	นางสาววันทนีย์ ม่วงบุญ นักวิชาการละครและดนตรี ๖	คณะทำงาน

๑๑.	นายเกษม ทองอร่าม อาจารย์ ๒ ระดับ ๖	คณะทำงาน
๑๒.	นายประสาท ทองอร่าม นาฏศิลปิน ๕	คณะทำงาน
๑๓.	นายสุธี ชุ่มชื้น อาจารย์ ๒ ระดับ ๕	คณะทำงาน
๑๔.	นายสมชาย ทับพร คีตศิลปิน ๕	คณะทำงาน
๑๕.	นายอำนาจ จาตุประยูร นาฏศิลปิน ๓	คณะทำงาน
๑๖.	นายจรัล พูลลาภ อาจารย์ ๑ ระดับ ๓	คณะทำงาน
๑๗.	นายทรงพล ตาดเงิน นาฏศิลปิน ๒	คณะทำงาน
๑๘.	นางพัฒนี พร้อมสมบัติ นักวิชาการละครและดนตรี ๖	คณะทำงานและเลขานุการ
๑๙.	นายจาตุรงค์ มนตรีศาสตร์ อาจารย์ ๒ ระดับ ๖	คณะทำงาน และผู้ช่วยเลขานุการ
๒๐.	นางบุญชัด อัฏฏะวัชระ เจ้าหน้าที่พิมพ์ดีด ๔	คณะทำงาน และผู้ช่วยเลขานุการ
๒๑.	นางวัลทนา สุขตานนท์	คณะทำงาน และผู้ช่วยเลขานุการ

๗. คณะทำงานฝ่ายบรรเลงและจัดการแสดง

มีหน้าที่จัดบรรเลงปี่พาทย์ตลอดงานจนกว่าจะเสร็จพิธีรวมทั้งการจัดแสดงมหรสพ ปฏิบัติงานอื่นที่ได้รับมอบหมาย เสนอวงเงินงบประมาณ ประสานงานกับกรรมการชุดต่าง ๆ และรายงานการดำเนินงานให้คณะกรรมการทราบ ประกอบด้วย

๑.	นายเสรี หวังในธรรม ผู้เชี่ยวชาญด้านสังคีตศิลป์	ที่ปรึกษา
๒.	นางสาวปราณี สำราญวงศ์ ผู้เชี่ยวชาญการสอนนาฏศิลป์	ที่ปรึกษา
๓.	นางศิริวัฒน์ ดิษยนันทน์ ผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลปไทย	ที่ปรึกษา
๔.	นายศิลปี ตราโมท ผู้เชี่ยวชาญดนตรีไทย	ที่ปรึกษา
๕.	นายสุมน ขำศิริ รักษาราชการแทนผู้อำนวยการสถาบันนาฏดุริยางคศิลป์	ประธานคณะทำงาน
๖.	นายปัญญา นิตยสุวรรณ นักวิชาการละครและดนตรี ๘	คณะทำงาน
๗.	นายสิริชัยชาญ ฟักจำรูญ ผู้อำนวยการส่วนการแสดง	คณะทำงาน
๘.	นายประเทือง เครือหงส์ ผู้อำนวยการส่วนโรงละครแห่งชาติ	คณะทำงาน
๙.	นางรัตติยะ วิกสิตพงศ์ ผู้อำนวยการวิทยาลัยนาฏศิลป	คณะทำงาน
๑๐.	นายสมบัติ แก้วสุจริต ผู้อำนวยการวิทยาลัยนาฏศิลปอ่างทอง	คณะทำงาน
๑๑.	นายประสิทธิ์ ปิ่นแก้ว ผู้ช่วยผู้อำนวยการวิทยาลัยนาฏศิลป	คณะทำงาน
๑๒.	นายปฐมรัตน์ ถิ่นธรณี ผู้ช่วยผู้อำนวยการวิทยาลัยนาฏศิลปจันทบุรี	คณะทำงาน
๑๓.	นายยงยศ วรรณมาศ ดุริยางคศิลปิน ๗	คณะทำงาน
๑๔.	นายสุรพล หนูจ้อย ดุริยางคศิลปิน ๗	คณะทำงาน
๑๕.	นายกวี คงสนอง เจ้าหน้าที่บริหารงานศิลปิน ๗	คณะทำงาน
๑๖.	นางสาวยุวดี รักษ์ชน เจ้าหน้าที่บริหารงานศิลปิน ๗	คณะทำงาน
๑๗.	นางบงกช โพธิ์ทอง นาฏศิลปิน ๗	คณะทำงาน

๑๘.	นายธงไชย โพธยารมณ์ นาฏศิลปิน ๗	คณะทำงาน
๑๙.	นางเรณู จีนเจริญ นาฏศิลปิน ๗	คณะทำงาน
๒๐.	นางอิสสระ โพธิเวส นาฏศิลปิน ๗	คณะทำงาน
๒๑.	นางสาวอรพินทร์ อิศรางกูร ณ อยุธยา นาฏศิลปิน ๖	คณะทำงาน
๒๒.	นายสุธี ปิวรบุตร นายช่างศิลปกรรม ๖	คณะทำงาน
๒๓.	นายสุเทพ แก้วดงใหญ่ นักวิชาการช่างศิลปกรรม ๖	คณะทำงาน
๒๔.	นายยงยศ ไหวพริบ นายช่างไฟฟ้า ๖	คณะทำงาน
๒๕.	นายสุรพงษ์ บัวหลวง อาจารย์ ๒ ระดับ ๖	คณะทำงาน
๒๖.	นายไพฑูรย์ เฉยเจริญ ดุริยางคศิลปิน ๕	คณะทำงาน
๒๗.	นายสมศักดิ์ เย็นสุขใจ ดุริยางคศิลปิน ๕	คณะทำงาน
๒๘.	นายเผด็จ พลับกระสงค์ นาฏศิลปิน ๕	คณะทำงาน
๒๙.	นายธานิต ศาลากิจ นาฏศิลปิน ๕	คณะทำงาน
๓๐.	นางภรรตี เอี่ยมสอาด นาฏศิลปิน ๕	คณะทำงาน
๓๑.	นายอดุลย์ ช้วนรักธรรม เจ้าพนักงานการเงินและบัญชี ๕	คณะทำงาน
๓๒.	นางสาววัลลีย์ อ่องสกุล เจ้าหน้าที่ธุรการ ๔	คณะทำงาน
๓๓.	นางเมตตา อรรถกฤษณ์ เจ้าหน้าที่พิมพ์ดีด ๔	คณะทำงาน
๓๔.	นางดาวรุ่ง อกนิษฐากร เจ้าหน้าที่บริหารงานทั่วไป ๖	คณะทำงานและเลขานุการ
๓๕.	นางสุปราณี ปิ่นแก้ว ดุริยางคศิลปิน ๖	คณะทำงาน และผู้ช่วยเลขานุการ
๓๖.	นายอุบล สุขวิบูลย์ เจ้าหน้าที่บริหารงานธุรการ ๔	คณะทำงาน และผู้ช่วยเลขานุการ

๘. คณะทำงานฝ่ายสวัสดิการและการเงิน

มีหน้าที่ดำเนินการจัดซื้อจัดจ้างและเบิกจ่ายเงินตลอดจนจัดสรรสวัสดิการให้คณะกรรมการและคณะทำงานที่ดำเนินงานจัดเตรียมพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีในส่วนที่กรมศิลปากรรับผิดชอบ ประกอบด้วย

๑.	นางกนกพร อรรคราภรณ์ ผู้อำนวยการกองคลัง	ประธานคณะทำงาน
๒.	นายสมบัติ แก้วสุจริต ผู้อำนวยการวิทยาลัยนาฏศิลปอ่างทอง	รองประธานคณะทำงาน
๓.	นางรัตติยะ วิกสิตพงศ์ ผู้อำนวยการวิทยาลัยนาฏศิลปกรุงเทพ	คณะทำงาน
๔.	นางวัชรี ฉิมมาแก้ว หัวหน้าฝ่ายบัญชีและงบประมาณ	คณะทำงาน
๕.	นางศศิภา รัตนกุล หัวหน้าฝ่ายพัสดุ	คณะทำงาน
๖.	นางวาสนา กลิ่นสืบเชื้อ เจ้าหน้าที่พัสดุ ๕	คณะทำงาน
๗.	นางสาวสุนที อัศวพะมงคล เจ้าหน้าที่พัสดุ ๕	คณะทำงาน
๘.	นายบุญนาค โมกงาม เจ้าหน้าที่พัสดุ ๔	คณะทำงาน
๙.	นางลัดดาวัลย์ ฟักจำรูญ หัวหน้าฝ่ายการเงิน	คณะทำงานและเลขานุการ
๑๐.	นายสามารถ จินสกุล เจ้าหน้าที่พัสดุ ๔	คณะทำงาน และผู้ช่วยเลขานุการ

๙. คณะทำงานฝ่ายประชาสัมพันธ์ประสานและติดตามผลการปฏิบัติงาน

มีหน้าที่ดำเนินการประชาสัมพันธ์เชิญชวนประชาชนน้อมรำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีเพื่อร่วมประกอบพระราชพิธี ประสานงานกับคณะทำงานแต่ละฝ่ายเพื่อประชาสัมพันธ์และติดตามผลการปฏิบัติงานตามหน้าที่รับผิดชอบที่คณะทำงานทุกคณะที่ได้รับมอบหมาย จัดส่งปฏิทินแผนการปฏิบัติงานของคณะทำงานให้คณะกรรมการทราบ รายงานผลการดำเนินงานให้คณะกรรมการทราบ ประกอบด้วย

๑.	นายวีระ โรจน์พจนรัตน์ เลขานุการกรม	ประธานคณะทำงาน
๒.	นายจำลอง สมวงศ์ รักษาราชการแทนผู้อำนวยการกองแผนงาน	รองประธานคณะทำงาน
๓.	นายประเทือง เครือหงส์ ผู้อำนวยการส่วนโรงละครแห่งชาติ	คณะทำงาน
๔.	นางสมลักษณ์ เจริญพจน์ ผู้อำนวยการหอศิลปแห่งชาติ	คณะทำงาน
๕.	นางสาวฉวีงาม มาเจริญ นักอักษรศาสตร์ ๗	คณะทำงาน
๖.	นายสุวิชา เจริญทิพย์ ผู้อำนวยการส่วนเทคนิคช่าง	คณะทำงาน
๗.	นางวิไล เสตถากร หัวหน้าฝ่ายอำนวยการทั่วไป	คณะทำงาน
๘.	นางสุรีย์รัตน์ วงศ์เสงี่ยม นักจดหมายเหตุ ๗	คณะทำงาน
๙.	นางพัฒนี พร้อมสมบัติ นักวิชาการละครและดนตรี ๗	คณะทำงาน
๑๐.	นางลัดดาวัลย์ ฟักจำรูญ หัวหน้าฝ่ายการเงิน	คณะทำงาน
๑๑.	นายจุมพล สอนเสริม หัวหน้าฝ่ายเผยแพร่และประชาสัมพันธ์	คณะทำงาน
๑๒.	นางอนงค์ นรเทพกิตติ เจ้าหน้าที่บริหารงานทั่วไป ๖	คณะทำงาน
๑๓.	นางโสมสุดา ลียะวณิช นักโบราณคดี ๖	คณะทำงาน
๑๔.	นายวิรัช ก่อสันติมุกขัง อาจารย์ ๒ ระดับ ๖	คณะทำงาน
๑๕.	นางดาวรุ่ง อกนิษฐากร เจ้าหน้าที่บริหารงานทั่วไป ๖	คณะทำงาน
๑๖.	นายวิชัย เวทรังสิการ วิศวกรโยธา ๕	คณะทำงาน
๑๗.	นายสามารถ วงศ์วัชรินทร์ หัวหน้าฝ่ายสารบรรณ	คณะทำงาน
๑๘.	นางสาวสุนที อัศวพะมงคล เจ้าหน้าที่พัสดุ ๕	คณะทำงาน
๑๙.	นางสาวสมพิศ จันทร์สิงห์ เจ้าหน้าที่พิมพ์ดีด ๔	คณะทำงาน
๒๐.	นางสาวนวรัตน์ พรหมน้อย นักวิชาการเผยแพร่ ๓	คณะทำงาน
๒๑.	นายสุวิชญ์ เพ็ญประไพ หัวหน้าศูนย์วิทยุสื่อสาร	คณะทำงาน
๒๒.	นายทวีศักดิ์ ห้ามไธสง เจ้าพนักงานโสตทัศนศึกษา ๓	คณะทำงาน
๒๓.	นางสาววรานี แจ่มนาม นักวิชาการโสตทัศนศึกษา	คณะทำงาน
๒๔.	นายนุกูล ชื่นวัฒนา พนักงานพิมพ์ดีด	คณะทำงาน
๒๕.	นางสาวอารีพร อำนวยกิจเจริญ นักวิชาการเผยแพร่ ๕	คณะทำงานและเลขานุการ
๒๖.	นางวิไลลักษณ์ เกียรติธีรวัฒน์ เจ้าหน้าที่บริหารงานทั่วไป ๕	คณะทำงาน และผู้ช่วยเลขานุการ
๒๗.	นางสาวศรีภัทรา หอมชื่น นักวิชาการเผยแพร่ ๓	คณะทำงาน และผู้ช่วยเลขานุการ

การสร้างพระเมรุมาศและจัดเตรียมเครื่องประกอบในการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ

การสร้างพระเมรุมาศและซ่อมสร้างเครื่องประกอบในการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ ที่ดำเนินงานโดยคณะกรรมการจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพฯ ร่วมกับส่วนราชการ รัฐวิสาหกิจ และเอกชน ประมวลรายการได้ดังนี้

๑. พระเมรุมาศและอาคารภายในปริมณฑล

พระเมรุมาศ ๑ องค์ พร้อมเกริน ยกพระโกศ ฉากบังเพลิง สัปตปฎลเศวตฉัตร และพระจิตกาธาน

หอเปลื้อง ๑ หลัง

พระที่นั่งทรงธรรม ๑ หลัง

ช่าง ๔ หลัง (ติดรั้วราชวัติ)

ทับเกษตร ๘ หลัง (ติดรั้วราชวัติ)

ทิม ๖ หลัง (ติดรั้วราชวัติ)

ศาลาลูกขุน ๒ หลัง

ห้องสุขา ๒ หลัง (ติดรั้วราชวัติ)

เสาไฟสนาม

รั้วราชวัติวงรอบปริมณฑล ยกเว้นที่ติดช่วงทับเกษตร ช่าง ทิม และสุขา

ลานและถนนภายในปริมณฑลพระราชพิธี

การจัดสวนไม้ดอกไม้ประดับในปริมณฑลพระราชพิธี

อัฒจันทร์ช่างภาพ

๒. อาคารนอกปริมณฑลพระราชพิธี

พลับพลายกท้องสนามหลวง ๑ หลัง

เสาหงส์ประดับตุง ๔๔ ต้น

โรงมหรสพ ๔ หลัง

ซุ้มรับดอกไม้จันทน์ ๘ ซุ้ม

พลับพลายกหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ๑ หลัง

พลับพลายกหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท ๑ หลัง

ปะรำ ๒๘ หลัง

เกยลาที่หน้าประตูกำแพงแก้วพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ๑ หลัง สำหรับเทียบพระยานมาศสามลำคาน

โรงปฏิบัติการเขียนแบบขยายแบบ ๑ หลัง

โรงปฏิบัติการด้านศิลปกรรม ๑ หลัง

รั้วชั่วคราว

ถนน - ทางเดิน

๓. ราชรถ ราชยาน และเครื่องประกอบพระราชพิธี และเครื่องใช้ประดับตกแต่ง

(๑) พระมหาพิชัยราชรถ (พร้อมเชือก)

(๒) ราชรถน้อย (พร้อมเชือก) และเกยลา

(๓) พระยานมาศสามลำคาน (พร้อมม้ารอง) ๒ องค์
(๔) เกรินบันไดนาค ๒ องค์ พร้อมม้าหรือเกยเทียบเกริน
(๕) พระที่นั่งราเชนทรยาน
(๖) เสลี่ยงกลีบบัว
(๗) พระวอสีวิกากาญจน์
(๘) พระเสลี่ยงแว่นฟ้า
(๙) บุษบกทอง
(๑๐) แท่นเทียบพระจิตกาธาน
(๑๑) เทวดายืนเชิญฉัตรเครื่องสูง ๑๒ องค์
(๑๒) เทวดานั่งคุกเข่าถือบังแทรก ๒๐ องค์
(๑๓) ฐานรองพระโกศ ๑ ชุด
(๑๔) พระโกศจันทน์ ๑ องค์
(๑๕) ธรรมาสน์กลีบบัว (ใหญ่)
(๑๖) สัปตปฏลเศวตฉัตรคันดาล ๔ องค์
(๑๗) สัปตปฏลเศวตฉัตรสุมพระบรมอัฐิ ๑ องค์
(๑๘) ฉัตรโลหะกลีบบัวประดับรั้วราชวัติ ๓๐ คัน

๔. เครื่องใช้สำหรับริ้วกระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศ และการถวายพระเพลิง
เครื่องแต่งกายสำหรับผู้เดินริ้วกระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศ
เครื่องประโคม
เครื่องสูง
เครื่องใช้ในการถวายพระเพลิง
๕. พระโกศพระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี
๖. พัดรอง ย่าม เครื่องสังเค็ด และสำรับภัตตาหารสามหาบ
๗. เหรียญอนุสรณ์พระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี
๘. เข็มอนุสรณ์พระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

พระเมรุมาศและอาคารภายในปริมณฑล

เมื่อสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เสด็จสวรรคตในวันอังคารที่ ๑๘ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘ ในวันพุธที่ ๑๙ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงมีพระราชบัญชาให้เรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น ผู้เชี่ยวชาญพิเศษด้านบูรณะปฏิสังขรณ์ สถาปนิกระดับ ๙ ของกรมศิลปากร เข้าเฝ้าฯ ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ด้วยทรงมีพระราชประสงค์ให้เป็นผู้ออกแบบพระเมรุมาศ ซึ่งการออกแบบก่อสร้างพระเมรุมาศนั้นจะมีข้อกำหนดองค์ประกอบสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ที่จะประกอบกันขึ้นเป็นพระเมรุมาศและปริมณฑล พิธี ส่วนขนาด แบบ และลวดลายประดับจะงดงามวิจิตรเพียงใดนั้นย่อมแตกต่างกันไปตามยุคสมัย และแรงบันดาลใจของช่างผู้ออกแบบ

การออกแบบพระเมรุมาศสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีนั้น เรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น ได้คำนึงถึงพระเกียรติยศและพระอิสริยศักดิ์แห่งพระบรมศพ จึงได้ศึกษารูปแบบพระเมรุมาศ และพระเมรุองค์ต่าง ๆ ที่

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงออกแบบไว้เป็นจำนวนมาก โดยเน้นไปที่พระเมรุมาศสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชชนนี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระพันปีแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งต่างก็ทรงเป็นพระบรมราชชนนีของพระมหากษัตริย์ ๒ พระองค์

แบบร่างครั้งแรกของพระเมรุมาศสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี จึงเป็นรูปปราสาทยอดเกี้ยว ๓ ยอด จากเค้าแบบพระเมรุมาศสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชชนนี ที่เป็นทรงปราสาทยอดพรหมพักตร์ ๓ ยอด ยอดทั้งสามยอดถือเป็นดั่งสัญลักษณ์แทนพระบรมราชชนนีของพระมหากษัตริย์ ๒ พระองค์ โดยจะใช้องค์กลางเป็นที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพ องค์ซ้าย ขวา ใช้ตั้งแต่งเครื่องราชอิสริยาภรณ์ และเครื่องราชอิสริยยศราชูปโภค ซึ่งเมื่อนำแบบดังกล่าวนี้ขึ้นถวายสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทอดพระเนตร ทรงมีพระราชวินิจฉัยว่าด้วยเหตุผลเพียงนี้คงไม่เพียงพอที่จะทำเป็นปราสาท ๓ ยอด เพราะควรต้องคำนึงถึงประโยชน์ใช้สอยและการใช้งบประมาณโดยประหยัด ด้วยพระมหากรุณาธิคุณแบบพระเมรุมาศของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี จึงคลี่คลายมาเป็นพระเมรุมาศทรงปราสาทจตุรมุขย่อมุมไม้สิบสอง ยอดเกี้ยว

นอกจากนี้สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้พระราชทานแนวพระราชดำริหลายประการ รวมทั้งข้อสังเกตซึ่งทรงบันทึกไว้เมื่อคราวพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗ อาทิ โปรดให้สร้างศาลาลูกขุน (ศาลาข้าราชการ) ด้านข้างพระที่นั่งทรงธรรมเพิ่มอีก ๒ หลัง เพื่อเพิ่มพื้นที่สำหรับราชสกุล และทรงห่วงใยว่าพระบรมวงศานุวงศ์หลายพระองค์มีพระชนมายุสูง ที่บันไดพระเมรุมาศควรมีชานพัก ส่วนพระวิสูตรทั้งสี่ด้านในฉากบังเพลิงทรงมีพระกระแสว่าควรมีความยาวจรดพื้นเพื่อความรโหฐาน สำหรับแนวทางการก่อสร้างทั้งทางด้านสถาปัตยกรรมและวิศวกรรมทรงมีพระราชกระแสให้นำวัสดุสมัยใหม่มาใช้แทนไม้ซึ่งหายากเพื่อความสะดวกรวดเร็วในการก่อสร้าง รวมทั้งให้พิจารณาถึงประโยชน์ใช้สอยที่จะสามารถรื้อและนำวัสดุก่อสร้างไปใช้ภายหลังได้ด้วย และโปรดให้กรมศิลปากรจัดวงปี่พาทย์บรรเลงประโคมขณะถวายพระเพลิงตลอดทั้งคืน เพื่อมิให้มณฑลพิธีเงียบเหงา รวมทั้งให้ฟื้นฟูงานมหรสพสมโภชในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพด้วย

การก่อสร้างพระเมรุมาศและอาคารในปริมณฑลเพื่อการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีครั้งนี้ คณะกรรมการจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ซึ่งมีนายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรี เป็นประธานได้มอบหมายภารกิจให้อยู่ในความรับผิดชอบของคณะอนุกรรมการฝ่ายก่อสร้างพระเมรุมาศ สิ่งก่อสร้างประกอบพระเมรุมาศ ราชรถ พระยานมาศ และส่วนประกอบพระราชพิธี ซึ่งมีพลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ รองนายกรัฐมนตรี เป็นประธานคณะอนุกรรมการ โดยมีกรมศิลปากรเป็นหน่วยงานหลักรับผิดชอบดำเนินการ กรมศิลปากรได้ระดมช่างฝีมือที่มีความสามารถในการเตรียมการก่อสร้างพระเมรุมาศและอาคารในปริมณฑล เพื่อให้แล้วเสร็จทันการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ โดยมีเรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น ผู้เชี่ยวชาญพิเศษด้านการบูรณะปฏิสังขรณ์ สถาปนิกระดับ ๙ ของกรมศิลปากร เป็นกำลังสำคัญในการออกแบบและควบคุมการดำเนินการ ซึ่งได้ยึดถือหลักการในการปฏิบัติงานให้เป็นไปอย่างสมพระเกียรติและประหยัด สามารถนำไปปลูกสร้างอาคาร เพื่อใช้เป็นสาธารณประโยชน์ภายหลังเมื่อเสร็จจากการถวายพระเพลิงพระบรมศพแล้ว ตามพระราชกระแสของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ดังกล่าวข้างต้น

เมื่อการออกแบบพระเมรุมาศและอาคารในปริมณฑลได้รับความเห็นชอบจากสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี องค์ที่ปรึกษา และคณะกรรมการจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีเป็นที่เรียบร้อยแล้ว กรมศิลปากรจึงได้เริ่มดำเนินการก่อสร้างพระเมรุมาศและอาคารในปริมณฑล

ในการก่อสร้างพระเมรุมาศและอาคารภายในปริมณฑลและนอกปริมณฑลพระราชพิธีจำเป็นต้องมีสถานที่ปฏิบัติงานด้านออกแบบเขียนแบบ ขยายลายเท่าของจริง และปั้นหล่อแบบที่มีรั้วรอบขอบชิด นายสมคิด โชติกวณิชย์ อธิบดีกรมศิลปากร ในขณะนั้นจึงได้ลงนามว่าจ้างบริษัท ศิวกรการช่าง จำกัด ซึ่งมีนายสมชัย ธรรมารัตน์ ผู้จัดการเป็นคู่สัญญารับทำการก่อสร้างรั้วชั่วคราว โรงปฏิบัติการเขียนแบบขยายลาย และโรงปฏิบัติการด้านศิลปกรรมสำหรับปฏิบัติการด้านออกแบบ ขยายแบบ และปั้นหล่อ ตามสัญญาเลขที่ ๑/๒๕๓๙ ลงวันพฤหัสบดีที่ ๑๙ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘ ในราคา ๑,๕๔๐,๐๐๐ บาท (หนึ่งล้านห้าแสนสี่หมื่นบาทถ้วน) กำหนดเริ่มก่อสร้างภายในวันที่ ๑๙ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘ ก่อสร้างแล้วเสร็จภายในวันที่ ๓๐ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๓๙ โดยโรงปฏิบัติการเขียนแบบขยายแบบ ก่อสร้างแล้วเสร็จภายในวันอังคารที่ ๗ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๓๘ โรงปฏิบัติการด้านศิลปกรรม หรือโรงปั้นหล่อ ก่อสร้างแล้วเสร็จภายในวันอาทิตย์ที่ ๑๗ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘ รั้วสังกะสีชั่วคราวรอบบริเวณ ก่อสร้างแล้วเสร็จภายในวันจันทร์ที่ ๒๗ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๓๘ มีนายผดุงสุข ภวังคนันท์ นายช่างโยธา ๖ กองสถาปัตยกรรม เป็นผู้ควบคุมงานก่อสร้าง[๖๑]

เนื่องจากโรงงานชั่วคราวสำหรับปฏิบัติการด้านออกแบบ ขยายแบบ และปั้นหล่อนี้เป็นสิ่งก่อสร้างสองหลังแรกในงานก่อสร้างพระเมรุมาศ ดังนั้นก่อนจะเริ่มดำเนินการก่อสร้าง ในวันจันทร์ที่ ๑๔ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘ กรมศิลปากรจึงได้ประกอบพิธีบวงสรวงเจ้าที่และบูชาพระพิฆเนศ เพื่อเป็นการขอขมาและขออนุญาตใช้สถานที่เพื่อก่อสร้างพระเมรุมาศและอาคารบริวารอีกทั้งจะได้เป็นสิริสวัสดิมงคลแก่การดำเนินงาน โดยในวันพิธี เจ้าหน้าที่ได้เตรียมการตั้งแต่งมณฑลพิธีและเครื่องบวงสรวงสังเวยไว้พร้อม

นายสุขวิช รังสิตพล รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ปักธูปหางที่เครื่องบวงสรวงเจ้าที่และบูชาพระพิฆเนศ

นายสุขวิช รังสิตพล รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ตอกเสาเข็มเป็นปฐมฤกษ์

เวลา ๘ นาฬิกา ๙ นาที นายสุขวิช รังสิตพล รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ประธานในพิธีจุดธูปเทียนที่โต๊ะเครื่องบวงสรวงสังเวย แล้วประธานในพิธีพร้อมด้วยข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ปักธูปหางที่เครื่องบวงสรวงสังเวย ขณะนั้นพราหมณ์บรรลือสังข์ ไกวบัณเฑาะว์ ศิลปินกรมศิลปากรบรรเลงดนตรีไทยเสร็จแล้ว พระครูศิวาจารย์ (ถาวร ภวังคนันท์) อ่านโองการประกาศบวงสรวง จบแล้ว

เวลา ๘ นาฬิกา ๒๕ นาที นายสุขวิช รังสิตพล รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ร้อยตำรวจโทเชาวริน ลัทธศักดิ์ศิริ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ร้อยเอก กฤษฎา อรุณวงศ์ ณ อยุธยา

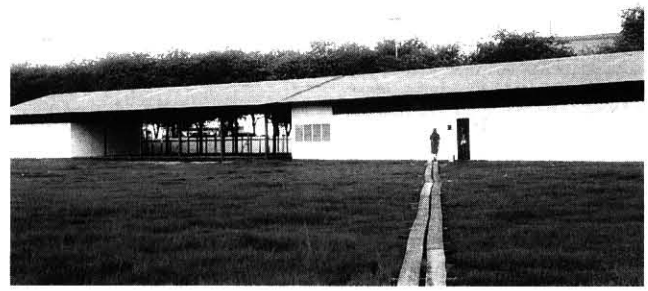
---

[๖๑] ในการก่อสร้างได้รับอนุมัติจากคณะกรรมการว่าด้วยการพัสดุ (กวพ.) อนุมัติยกเว้นให้กรมศิลปากรดำเนินการก่อสร้างพระเมรุมาศและอาคารในปริมณฑล และซ่อมพระราชยานต่างๆ ได้โดยไม่ต้องถือตามระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการพัสดุ พ.ศ. ๒๕๓๕ ได้เป็นกรณีพิเศษ เพื่อให้การก่อสร้างแล้วเสร็จทันพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ ตามหนังสือสำนักนายกรัฐมนตรีด่วนที่สุด นร (กวพ.) ๑๒๐๔/๙๗๓๔ ลงวันที่ ๙ ตุลาคม ๒๕๓๘.

ผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร นายสุรัฐ ศิลปอนันต์ รองปลัดกระทรวงศึกษาธิการ และนายสมคิด โชติกวณิชย์ อธิบดีกรมศิลปากรตอกเสาเข็มเป็นปฐมฤกษ์ แล้วโปรยข้าวตอกดอกไม้โดยรอบหลุมเสาเข็มเป็นเสร็จพิธี

จากนั้นผู้รับเหมาก่อสร้างจึงได้เริ่มก่อสร้างโรงงานชั่วคราวสำหรับปฏิบัติการด้านออกแบบ ขยายแบบ และปั้นหล่อขึ้นที่ด้านทิศใต้ของสนามหลวง โดยสิ่งก่อสร้างแต่ละรายการมีรายละเอียดดังนี้

โรงปฏิบัติการเขียนแบบขยายแบบ มีลักษณะเป็นโรงงานชั่วคราว กว้าง ๙.๗๖ เมตร ยาว ๒๕.๖๒ เมตร ความสูงยอดจั่ว ๕ เมตร เป็นอาคารชั้นเดียว โครงสร้างไม้ ฐานรากเป็นไม้เพลาะแบบแระตั้งตอม่อไม้ พื้นปูไม้อัดยางขนาดหนา ๑๐ มิลลิเมตร เสาใช้เสาไม้ขนาด ๖ นิ้ว คูณ ๖ นิ้ว ตลอดถึงโครงหลังคา ทุกส่วนที่เกาะติดกับโครงไม้อื่นร้อยน้อตเส้นผ่าศูนย์กลางขนาด ๐.๕ นิ้ว โครงหลังคาไม้ยึดโยงเข้าเป็นโครงจั่วโดยใช้น้อตยึดทุกแห่งที่ผ่านทาบติดตั้งกับหัวเสาไม้ด้วยน้อตแปใช้แปไม้ยึดกับโครงจั่วและมีค้ำยันเป็นช่วง ๆ หลังคามุงสังกะสีขนาด ๕ นิ้ว กั้นฝ้าไม้อัดโดยรอบทั้ง ๔ ด้าน ผนังใช้ไม้อัดยางหนา ๔ มิลลิเมตร กรุบนโครงเคร่าไม้ บางส่วนเปิดได้แบบบานค้ำและมีไม้ค้ำยันเป็นช่วง ๆ และติดกลอนยึดเมื่อเวลาปิด ด้านบนเป็นช่องลม ใส่ลวดตาข่ายตาสี่เหลี่ยม ขนาด ๑ นิ้ว คูณ ๑ นิ้ว มีไม้ทับขอบ ภายในเป็นห้องโถง ประตูใช้ไม้อัดยาง ๓ ประตู หน้าต่างวงกบเป็นไม้ ติดตั้งดวงโคม Fluorescent ขนาด ๔๐ วัตต์

โรงปฏิบัติการเขียนแบบขยายแบบและโรงปฏิบัติการด้านศิลปกรรม

ห้องน้ำ ห้องสุขา ผนังห้องกรุกระเบื้องกระดาษขนาด ๔ มิลลิเมตร ๒ ด้าน โครงเคร่าไม้ พื้นเทคอนกรีตหนา ๐.๑๐ เมตร ขัดมัน มีความเอียงลาดลงช่องระบายน้ำพร้อมติดตั้งสุขภัณฑ์ มีถังพักน้ำทำด้วยเหล็กอาบสังกะสีขนาด ๑๐๐ ลิตร ๒ ถัง

โรงปฏิบัติการด้านศิลปกรรม มีขนาดลักษณะและโครงสร้างเท่ากับโรงปฏิบัติการเขียนแบบขยายแบบ แต่ไม่มีผนัง โดยใช้มู่ลี่ไม้ไผ่ซึ่งม้วนขึ้นเก็บได้แทน มีห้องน้ำ ห้องสุขา เช่นเดียวกับโรงปฏิบัติการเขียนแบบขยายแบบ

รั้วชั่วคราวรอบบริเวณ ใช้ไม้ยางทำเสารั้วปักลงในดิน มีหลักยึดส่วนค้ำยัน เพื่อความแข็งแรงทุก ๆ ๒ ช่วง บุสังกะสีแบบลอนเหลี่ยมหรือลอนลูกฟูกสีเขียวขนาด ๕ นิ้ว เว้นระยะต่อแผ่น ๐.๒๐ เมตร ประตูทางเข้าต่าง ๆ มีรูปแบบเหมือนรั้ว ใส่กรอบไม้และติดตั้งบานพับเหล็กชนิดหูช้างบานละ ๓ จุดพร้อมสายยูใส่กุญแจ

คณะทำงานฝ่ายออกแบบพระเมรุมาศฯ ได้ใช้โรงปฏิบัติการเขียนแบบขยายแบบ ดำเนินการออกแบบและขยายแบบโครงสร้าง และลวดลายต่าง ๆ ในขนาดเท่าของจริงหรือมาตราส่วน ๑:๑ สำหรับตกแต่งพระเมรุมาศและอาคารบริวาร ใช้เวลาออกแบบประมาณ ๒ เดือน เขียนแบบประมาณ ๒ เดือน และขยายแบบเท่าจริงอีกประมาณ ๖ เดือน โดยเมื่อเขียนแบบและขยายลายอาคารหลังใดเสร็จ ก็ทยอยส่งแบบและลวดลายให้ฝ่ายดำเนินการก่อสร้างพระเมรุมาศฯ ดำเนินการจัดสร้างต่อไป

อนึ่ง เมื่องานออกแบบขยายลาย และปั้นหล่อเสร็จสิ้นแล้ว ได้รื้อโรงปฏิบัติการเขียนแบบขยายแบบ โรงปฏิบัติการด้านศิลปกรรม และรั้วชั่วคราวรอบบริเวณออกทั้งหมด ปรับบริเวณปลูกหญ้า

พระเมรุมาศและอาคารภายในปริมณฑล ได้กำหนดปลูกสร้างที่สนามหลวง ซึ่งเดิมเรียกว่าทุ่งพระเมรุตามโบราณราชประเพณี โดยปลูกสร้างทางด้านทิศใต้ พระเมรุมาศเป็นกุฏาคารเรือนยอดประธานมณฑลสร้างหันหน้าไปทางทิศตะวันตก เป็นพระเมรุมาศทรงปราสาทจตุรมุขย่อมุมไม้สิบสองยอดเกี้ยวจากฐานถึงยอดฉัตรสูง ๓๗.๒๐

ทัศนียภาพพระเมรุมาศและอาคารในปริมณฑล

เมตร กว้าง ๒๖.๗๐ เมตร ยาว ๓๖.๓๐ เมตร สร้างด้วยไม้ โครงสร้างภายในเป็นเหล็กประดับด้วยกระดาษทองย่น ตกแต่งด้วยลวดลายและเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศ ฐานพระเมรุจัดทำเป็น ๒ ระดับ มีบันไดทอดถึงตลอดทั้ง ๔ ทิศ ระดับแรกเรียกว่าฐานชาลาเป็นฐานปัทม์ย่อเก็จ ประดับด้วยรูปเทวดานั่งคุกเข่า ๒๐ องค์ พระหัตถ์ถือบังแทรกตรงกลางเป็นโคมไฟ ประดับตามหัวบันไดฐานชาลาซึ่งมีบันได ๑๒ แห่งๆ ละ ๙ ขั้น ด้านในมีรูปเทวดาประทับยืนเชิญฉัตรเครื่องสูง ๑๒ องค์ รายรอบ ระดับที่สองหรือฐานบนเรียกว่า ฐานพระเมรุมาศ เป็นฐานสิงห์ มีบันไดทางขึ้นจากฐานชาลา ขึ้นสู่ฐานพระเมรุทั้ง ๔ ทิศ ๘ แห่งๆ ละ ๑๔ ขั้น

องค์พระเมรุมาศเป็นกุฏาคารเรือนยอด ย่อไม้มุมสิบสองเปิดโล่งทั้ง ๔ ด้าน มีโถงกลางใหญ่ตั้งพระจิตกาธานขนาดใหญ่สำหรับประดิษฐานพระโกศพระบรมศพเพื่อถวายพระเพลิง ทางด้านทิศเหนือของพระจิตกาธานมีรางยื่นออกไปนอกมุขเป็นสะพานเกริน เพื่อใช้เป็นที่เคลื่อนพระโกศจากพระยานมาศสามลำคานขึ้นบนพระเมรุมาศ

หลังคามุขพระเมรุมาศ เป็นหลังคาทรงจตุรมุข ซ้อน ๒ ชั้น ช่อฟ้าใบระกาเป็นลายซ้อนไม้ ยอดพระเมรุมาศเป็นรูปเกี้ยว บนยอดสุดปักสัปตปฏลเศวตฉัตร (ฉัตรสีขาว ๗ ชั้น) เป็นเครื่องราชูปโภคประดับพระราชอิสริยยศ

ส่วนมุขด้านเหนือและมุขด้านใต้ของพระเมรุมาศ จะมีความยาวกว่ามุขด้านทิศตะวันตกซึ่งอยู่ด้านหน้าและมุขด้านทิศตะวันออกซึ่งอยู่ด้านหลัง สำหรับหลังคามุขด้านทิศตะวันตกเป็นหลังคาซ้อน ๒ ชั้นเช่นเดียวกัน หน้าบันของมุขแต่ละมุขประดิษฐานพระนามาภิไธยย่อ สว ในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ซึ่งมีพระนามเดิมว่าสังวาลย์ ในรูปหยดน้ำล้อมรอบด้วยลายใบเทศบนพื้นสีแดง ซึ่งเป็นสีของวันพระราชสมภพ ใต้พระนามาภิไธยลงมาประดับด้วยลายเฟื่องอุบะ ระหว่างเสาประดับด้วยพระวิสูตร (ม่าน) และตรงบันไดทั้ง ๔ ด้าน มีฉากบังเพลิงเขียนลายเทวดายืนแท่น

เนื่องจากพระเมรุมาศนี้สร้างขึ้นเป็นการชั่วคราว จึงใช้โครงสร้างเหล็กปิดหุ้มด้วยไม้อัด องค์พระเมรุมาศทั้งด้านนอกและด้านในปิดกระดาษสีเลียนแบบงานปิดทองประดับกระจก โดยใช้กระดาษทองย่น และกระดาษสีต่างๆ ตัดทับเป็นลายทองสาบสีติดลายด้วยแป้งเปียก โดยลวดลายประดับภายนอกหลากหลายไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัวในการใช้ลาย สุดแต่ช่างผู้ออกแบบจะรังสรรค์ แต่อยู่บนพื้นฐานแบบแผนของลายไทยที่เหมาะสมลงตัวกับตำแหน่งและพื้นที่และสีที่ใช้ สำหรับครั้งนี้ภายนอกพื้นเป็นสีน้ำเงินเพื่อให้เกิดความรู้สึกแข็งแรง ส่วนภายในองค์พระเมรุมาศลวดลายประดับเป็นลายโคม ใช้พื้นสีชมพูและขาว เพื่อให้เกิดความเบาสื่อถึงความเป็นผู้หญิง และเหมาะกับพระอุปนิสัยและพระจริยาวัตรที่นุ่มนวล สง่างาม

อนึ่ง แม้พระเมรุมาศจะเป็นสถาปัตยกรรมชั่วคราว แต่จากพระราชกระแสของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้พระราชทานแนวทางการก่อสร้าง ทั้งด้านสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมว่า ควรนำวัสดุสมัย

ใหม่มาใช้แทนไม้ซึ่งหายากและเพื่อความสะดวกรวดเร็วในการก่อสร้าง รวมทั้งให้พิจารณาถึงประโยชน์ใช้สอยที่สามารถรื้อและนำวัสดุก่อสร้างไปใช้ภายหลังงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพแล้วเสร็จ พระเมรุมาศนี้จึงวางฐานรากแข็งแรง โดยใช้แผ่นคอนกรีตสำเร็จรูปเป็นแระ สำหรับรองรับเสา ปรับระดับก้นหลุมด้วยทราย องค์พระเมรุมาศใช้โครงสร้างเหล็กปิดหุ้มด้วยไม้อัด ส่วนอาคารในปริมณฑลเป็นโครงสร้างไม้ เฉพาะหลังคาเป็นโครงเหล็กสามารถรื้อถอนและนำไปประกอบใช้ในสถานที่อื่นใหม่ได้ วัสดุมุงหลังคาเป็นแผ่นสังกะสีรีดเป็นลอนซุบสี ดัดให้โค้งเล็กน้อยตามความโค้งของหลังคา ช่วยให้มุงได้รวดเร็ว ส่วนที่เป็นพื้น ตง คานเป็นไม้จริง เพื่อความมั่นคงแข็งแรง ไม้เหล่านี้ภายหลังงานพระราชพิธีแล้ว จะนำไปใช้ประโยชน์ที่วัดปทุมวนาราม ยอดพระเมรุมาศส่วนที่เป็นบัวกลุ่ม ๓ ชั้น และปลียอดทำจากวัสดุไฟเบอร์กลาส เทวดาประดับฐานชาลา กระจังปิดชายคา หงส์ประดับหัวเสาทำจากเรซิ่น ซึ่งเป็นวัสดุสังเคราะห์ ทนทาน น้ำหนักเบา สะดวกในการเคลื่อนย้าย วัสดุปูพื้นอาคารโดยรอบปริมณฑลเป็นกระเบื้องยางลายไม้ **"ฟิวเจอร์ ดีไซน์"** ซึ่งบริษัทผลิตอุปกรณ์ก่อสร้าง จำกัด มีนายกนิษฐ์ สารสิน เป็นผู้จัดการทั่วไป นายสมภพ พัวประดิษฐ์ เป็นผู้ประสานงาน ร่วมถวายเป็นพระราชกุศล จำนวน ๖๐๒ ตารางเมตร คิดเป็นเงิน ๓๕๘,๑๙๐ บาท ส่วนเหล็กไร้สนิม (Stainless Steel) บริษัท ไทยน็อซ สตีล จำกัด (Thainox Steel Limited) ซึ่งมีนาย Jeam-Pual THEVENIN เป็นผู้จัดการ ร่วมอุทิศถวายเป็นพระราชกุศล

บริเวณโดยรอบพระเมรุมาศและอาคารภายในปริมณฑลตกแต่งเป็นสวนดอกไม้มีลานและถนนแล่นโดยรอบ

ด้านทิศตะวันออกของพระเมรุมาศ สร้างเป็นหอเปลื้องสำหรับไว้พระโกศที่เปลื้องแล้ว และสรรพวัสดุเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ในการถวายพระเพลิง เช่น ดอกไม้จันทน์ เครื่องมือในการถอดถอนพระจิตกาธาน และมีสิ่งปลูกสร้างที่เรียกว่า **"สำส้าง"** หรือที่รู้จักกันทั่วไปว่า **"ซ่าง"** สำหรับพระพิธีธรรม สวดพระอภิธรรมสี่มุมพระเมรุมาศมี **"ทับเกษตร"** ยื่นออกเป็นระเบียงของซ่างข้างละ ๒ หลัง รวมเป็น ๘ หลัง

ด้านทิศตะวันตกของพระเมรุมาศ สร้างเป็นพระที่นั่งทรงธรรมสำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับทรงธรรมและทรงบำเพ็ญพระราชกุศล มีที่สำหรับพระบรมวงศานุวงศ์ คณะองคมนตรี คณะรัฐมนตรี ข้าราชการทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน สมาชิกรัฐสภา ตลอดจนคณะทูตานุทูต เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ปลายปีกพระที่นั่งทรงธรรมทั้งด้านเหนือและด้านใต้ สร้างศาลาลูกขุน เป็นที่เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทของข้าราชบริพาร ๒ หลัง และสร้างศาลาแถวด้านหลังศาลาลูกขุนทั้งทิศเหนือและใต้ติดรั้วราชวัติ และหลังพระที่นั่งทรงธรรมติดรั้วราชวัติ ด้านหน้าเปิดโล่งรวม ๖ หลัง เรียกว่า **"ทิม"** ๒ หลัง เป็นที่ตั้งวงพิณพาทย์เครื่องใหญ่ของกรมศิลปากร ที่เหลือจัดเป็นที่นั่งของผู้เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท

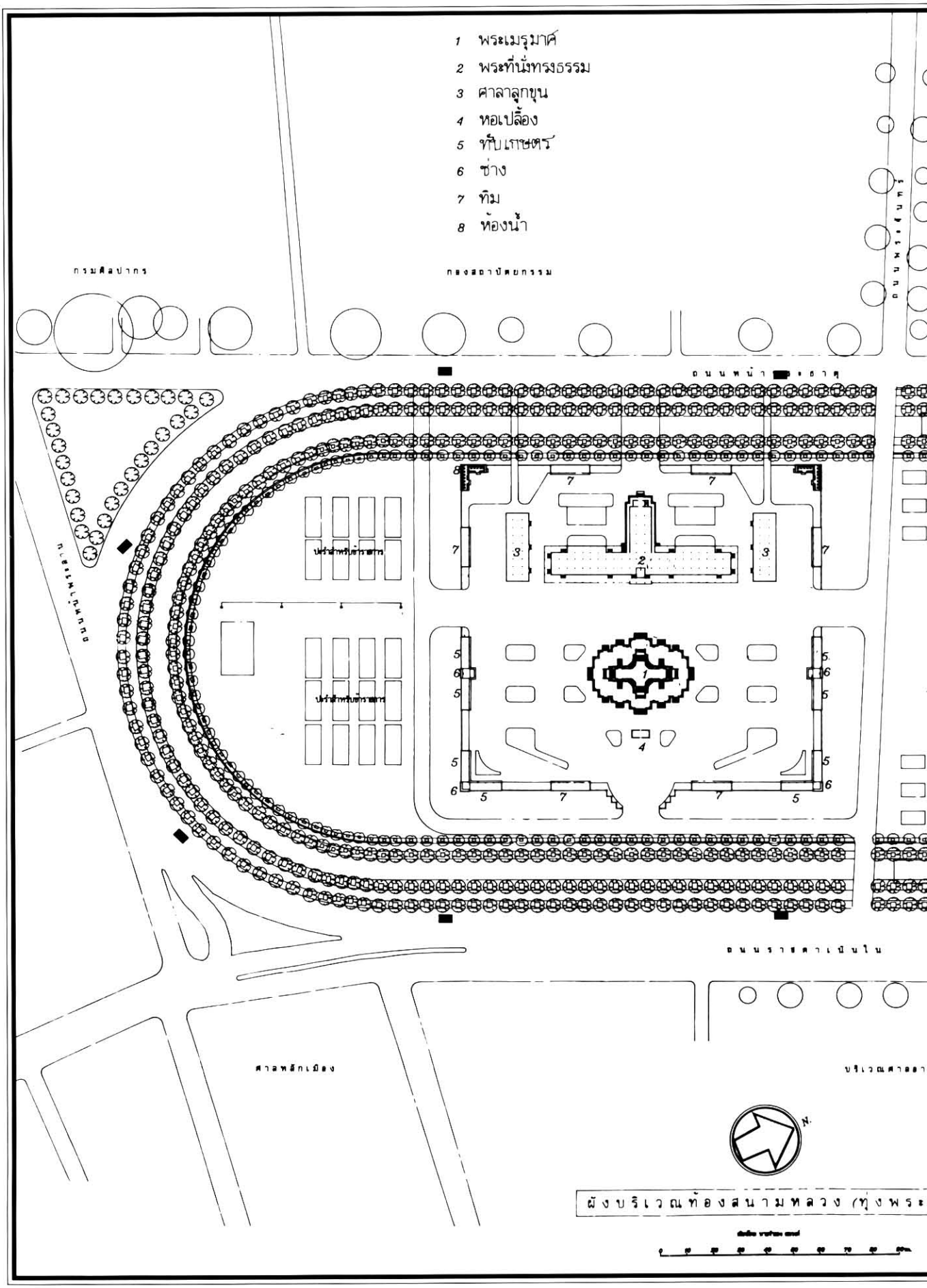
ลานหลังพระที่นั่งทรงธรรมสร้างปะรำ ๘ หลัง สำหรับเป็นที่เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทของข้าในพระองค์สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

หลังพระที่นั่งทรงธรรมมุมรั้วราชวัติด้านทิศเหนือและใต้สร้างสุขา ๒ หลัง

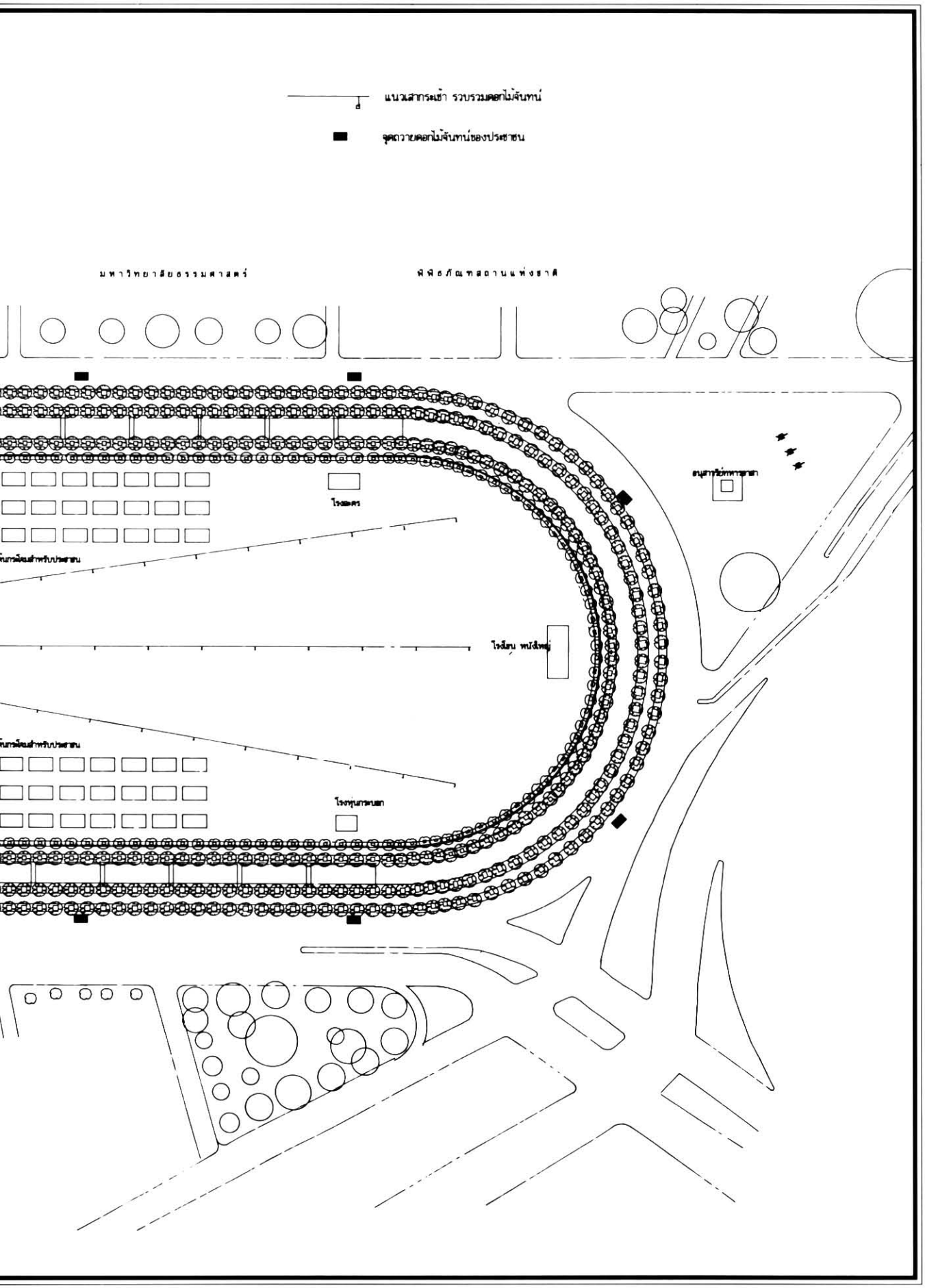
กั้นเขตเป็นปริมณฑลของพระเมรุมาศด้วย **"ราชวัติ"** ล้อมรอบเนื้อที่ ๙ ไร่เศษ

บริเวณปริมณฑลของพระเมรุมาศประดับเสาโคม ๒๔ ต้น และรอบนอกรั้วราชวัติ ประดับเสาหงส์ ๔๔ ต้นแขวนตุงซึ่งถักทอโดยโครงการพระดำหนักดอยตุง

นอกราชวัติด้านทิศเหนือ สร้างพลับพลายกสำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ประทับรอรับริ้วกระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศ ซึ่งจะยาตราเข้าสู่พระเมรุมาศโดยพระมหาพิชัยราชรถ แล้วเชิญพระโกศลงสู่พระยานมาศสามลำคานที่ประตูราชวัติใกล้พลับพลายก เพื่อเชิญสู่พระเมรุมาศต่อไป ซึ่งในครั้งนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ แทนพระองค์

แบบแผนผังบริเวณพระเมรุมาศและอาคารภายในปริมณฑล

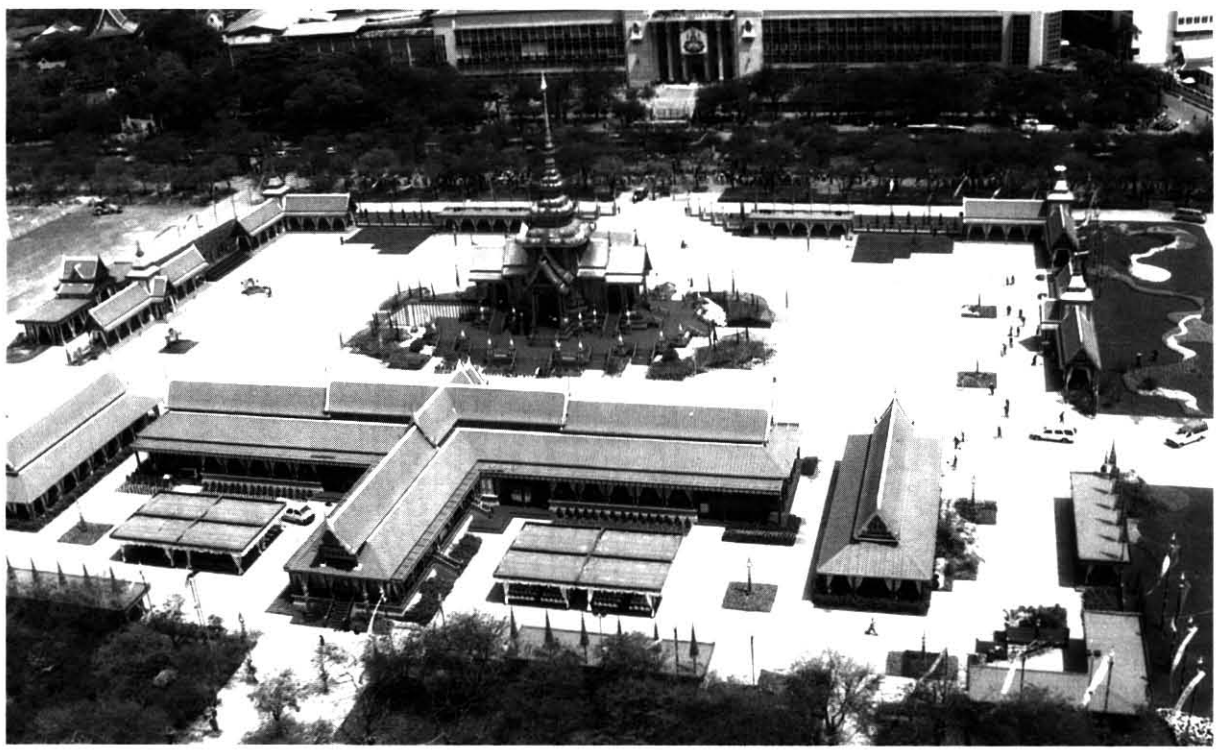

แนวเสากระเช้า รวบรวมดอกไม้จันทน์
จุดถวายดอกไม้จันทน์ของประชาชน
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
โรงละคร
ที่นั่งสำหรับประชาชน
โรงเรียน หมัดใหญ่
ที่นั่งสำหรับประชาชน
โรงทุนการนนท
อนุสาวรีย์ทหารอาสา

นอกรั้วราชวัติด้านใต้ สร้างปะรำสำหรับข้าราชการเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ๒๐ หลัง มีรั้วเหล็กเตี้ยกั้นโดยรอบที่เฝ้าฯ และปริมณฑลทั้งหมด

ณ บริเวณนอกประตูกำแพงแก้วพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาททางทิศตะวันตกสร้างเกยสำหรับเทียบพระยานมาศสามลำคาน เชิญพระโกศขึ้นประดิษฐานเพื่อเข้ากระบวนพระราชอิสริยยศริ้วกระบวนที่ ๑

ณ บริเวณหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามที่พระมหาพิชัยราชรถเทียบรอเชิญพระโกศขึ้นประดิษฐานเพื่อเข้ากระบวนพระราชอิสริยยศริ้วที่ ๒ สร้างพลับพลายก ๑ หลัง สำหรับประทับคอยรับพระโกศ และทรงทอดผ้าสดับปกรณ์ท้ายเกริน ก่อนเชิญพระโกศขึ้นประดิษฐานยังพระมหาพิชัยราชรถ

ณ บริเวณกำแพงพระบรมมหาราชวังหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท สร้างพลับพลายกสำหรับพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน เฝ้าฯ รอรับพระโกศ ซึ่งจะยาตรากระบวนผ่าน

พระเมรุมาศและอาคารในปริมณฑล

บัญชีแบบก่อสร้างพระเมรุมาศและอาคารบริวาร

๑. แบบผังบริเวณจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ ๕ แผ่น
๒. แบบผังบริเวณท้องสนามหลวง ๑ แผ่น
๓. แบบผังรั้วรอบปริมณฑลพระเมรุมาศ ๑ แผ่น
๔. แบบผังแสดงเส้นทางริ้วกระบวนพระราชอิสริยยศแห่เชิญพระโกศ ๑ แผ่น
๕. แบบพระเมรุมาศ ๑๔ แผ่น
๖. แบบทับเกษตรและช่าง ๑ ๑ แผ่น
๗. แบบทับเกษตรและช่าง ๒ ๒ แผ่น
๘. แบบทับเกษตรและช่าง ๓ ๓ แผ่น
๙. แบบรั้วราชวัติ เสาฉนวน และเสาหงส์ ๒ แผ่น

๑๐. แบบพลับพลายกที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ๓ แผ่น
๑๑. แบบพลับพลายกท้องสนามหลวง ๓ แผ่น
๑๒. แบบพลับพลายกที่หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท ๑ แผ่น
๑๓. แบบพระที่นั่งทรงธรรม ๑๒ แผ่น
๑๔. แบบหอเปลื้อง ๓ แผ่น
๑๕. แบบศาลาลูกขุน ๔ แผ่น
๑๖. แบบผังเวทีหุ่นกระบอก ๒ แผ่น
๑๗. แบบผังโรงละคร ๓ แผ่น
๑๘. แบบผังโรงโขนและหนังใหญ่ ๓ แผ่น
๑๙. แบบผังแท่นสำหรับช่างภาพและผู้สื่อข่าว ๑ แผ่น
๒๐. แบบพระเมรุมาศและสะพานเกริน ๑ แผ่น
๒๑. แบบอาคารสุขา ๓ แผ่น
๒๒. แบบทิม ๒ แผ่น
๒๓. แบบเกยลา ๒ แผ่น
๒๔. แบบแผนผังพระจิตกาธานและพระโกศจันทน์ ๓ แผ่น
๒๕. แบบสำนักงานขยายลายและปั้นหล่อ ๓ แผ่น
๒๖. แบบปะรำพิธีสำหรับข้าราชการ ๑ แผ่น
๒๗. แบบแผนผังผนังช่าง ๑ แผ่น
๒๘. แบบผังเสาหงส์ ๑ แผ่น
๒๙. แบบผังการเดินท่อ ๑ แผ่น
๓๐. แบบแปลนไฟฟ้าพลับพลายก (ท้องสนามหลวง) ๑ แผ่น
๓๑. แบบแปลนไฟฟ้ารั้วราชวัติและเสาฉนวน ๑ แผ่น
๓๒. แบบแปลนไฟฟ้าสาย Feeder และสายเมน ๑ แผ่น
๓๓. แบบแปลนไฟฟ้าอาคารทิม ทับเกษตรและช่าง ๑ แผ่น
๓๔. แบบแปลนไฟฟ้าห้องน้ำ - สุขา ๑ แผ่น
๓๕. แบบแปลนไฟฟ้าศาลาลูกขุน ๑ แผ่น
๓๖. แบบแปลนไฟฟ้าพระที่นั่งทรงธรรม ๒ แผ่น
๓๗. แบบแปลนไฟฟ้าพลับพลายกพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท ๑ แผ่น

พระเมรุมาศ

นางกนกพร อรรคราภรณ์ ผู้อำนวยการกองคลัง ปฏิบัติราชการแทนอธิบดีกรมศิลปากร ได้ว่าจ้างห้างหุ้นส่วนจำกัด ป.ว.ช. ลิขิตการสร้าง ซึ่งมีนายประมุข บรรเจิดสกุล ผู้จัดการ เป็นคู่สัญญารับทำการก่อสร้างพระเมรุมาศ ตามสัญญาเลขที่ ๒/๒๕๓๙ ลงวันที่ ๒๔ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘ ในราคา ๒๕,๓๐๐,๐๐๐ บาท (ยี่สิบห้าล้านสามแสนบาทถ้วน) สัญญากำหนดเริ่มก่อสร้างภายในวันที่ ๒๔ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘ กำหนดก่อสร้างแล้วเสร็จในวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๓๙ ในการนี้เรืออากาศเอก อาวุธ เงินซูกลิ่น ผู้เชี่ยวชาญพิเศษด้านการบูรณะปฏิสังขรณ์ เป็นสถาปนิก นายจำลอง สมวงษ์ ผู้อำนวยการกองสถาปัตยกรรม เป็นสถาปนิกผู้ช่วย นาย

อารักษ์ สังหิตกุล วิศวกรโยธา ๘ กองสถาปัตยกรรม เป็นวิศวกรโครงสร้าง นายสุทิน เจริญสวัสดิ์ วิศวกรโยธา ๗ กองสถาปัตยกรรม เป็นวิศวกรโครงสร้างผู้ช่วย นายทวี สมโลก วิศวกรไฟฟ้า ๖ และนายปรีชา วุฒิสมบัติ วิศวกรไฟฟ้า ๕ กองสถาปัตยกรรม เป็นวิศวกรไฟฟ้า นายสุวิชา เจริญทิพย์ นายช่างโยธา ๗ และนายสวั่น ชัยจันดี นายช่างโยธา ๖ กองสถาปัตยกรรม เป็นผู้ควบคุมการก่อสร้าง

อนึ่ง สำหรับสิ่งก่อสร้างประกอบการตกแต่งพระเมรุมาศอันมีลักษณะเป็นงานศิลปกรรมนอกเหนือไปจากการสร้างทำของผู้รับเหมาก่อสร้างจะได้พรรณนารวมไว้ ในเรื่องพระเมรุมาศ ได้แก่ รูปเทวดานั่งถือบังแทรก ๒๐ องค์ พร้อมบังแทรก เทวดายืนเชิญฉัตรเครื่องสูงประจำมุมพระเมรุมาศ ๑๒ องค์ พร้อมฉัตรเครื่องสูง พระจิตกาธานเครื่องสดประเภทแทงหยวกและแกะสลักเครื่องสดประดับจิตกาธาน ฉัตรเครื่องสูง ๕ ชั้นประดับสี่มุมพระจิตกาธาน สัปตปฏลเศวตฉัตรยอดพระเมรุมาศ ฉากบังเพลิง สัปตปฏลเศวตฉัตรแขวนเพดานพระเมรุมาศ และเครื่องดอกไม้สด

ผู้รับเหมาก่อสร้างได้เริ่มดำเนินการปรับระดับพื้นที่เตรียมการก่อสร้าง เพื่อให้การก่อสร้างแล้วเสร็จทันกำหนดการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ และได้ขุดหลุมวางแระคอนกรีต เตรียมเหล็กเสาพระเมรุมาศเพื่อประกอบพิธียกเสาพระเมรุมาศตามโบราณราชประเพณีในวันเสาร์ที่ ๙ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๓๘

ครั้นถึงวันพิธี เจ้าหน้าที่ได้เตรียมการตั้งแต่งมณฑลพิธียกเสา ณ สนามหลวงด้านใต้ไว้พร้อม โดยตั้งปะรำประกอบพิธี แต่งตั้งอาสน์สงฆ์สำหรับพระสงฆ์จากวัดสุทัศนเทพวราราม ๙ รูปสวดพระพุทธมนต์ ประกอบด้วยพระวิสุทธาธิบดี (วีระ ภทฺทจารี ป.๙) พระราชวิสุทธิดิลก (เชิด จิตฺตคุตฺโต ป.๙) พระพิพิธธรรมสุนทร (สุนทร ญาณสุนฺทโร ป.ธ.๕) พระมหาภาณุมาศ (สุนฺทรจิตฺโต ป.ธ.๙) พระครูภัทรวิริยคุณ (ถนอม ธมฺมจีติ น.ธ.เอก) พระมหาฉลอง (สุภาจาโร ป.ธ.๗) พระครูปลัดสมคิด (วีรปญฺโญ ป.ธ.๔) พระมหาสุภาพ (จิตฺตสุโภ ป.ธ.๔) พระปลัดนิคม (จิตเตโช น.ธ.โท) ต้นอาสน์สงฆ์วางโต๊ะหมู่บูชา ท้ายอาสน์สงฆ์ตั้งโต๊ะปูผ้าขาววางเครื่องปัจจัยไทยธรรม ด้านหน้าตรงข้ามกับอาสน์สงฆ์ตั้งเก้าอี้สำหรับประธานในพิธี และเก้าอี้สำหรับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ นอกจากนี้ยังมีปะรำผู้มาร่วมงานและปะรำสำหรับพระสงฆ์ฉันภัตตาหารเพล

หน้าปะรำพิธียกพื้นปูพรมแดงตลอดจนถึงหลุมเสาเอกด้านทิศตะวันตกตั้งโต๊ะปูผ้าขาววางเครื่องบวงสรวงสังเวยบูชาฤกษ์พร้อมศาลเครื่องบัตรพลีบูชาพระเกตุและเครื่องสังเวยพระเสื้อเมือง พระทรงเมือง ด้านทิศตะวันออกตั้งโต๊ะยาวปูผ้าขาวสำหรับเครื่องประกอบการรำบวงสรวง และโต๊ะวางพวงมาลัยติดธนบัตรใบละ ๕๐๐ บาท ๒ ใบ พร้อมผ้าตาดสีทองสำหรับผูกเสา ถัดโต๊ะเครื่องบวงสรวงสังเวยไปทางใต้ตั้งโต๊ะวางพานใส่สายสูตรสำหรับประธานถือยกเสา

ทางทิศตะวันตกของมณฑลพิธีตั้งปะรำผู้มาร่วมงาน ส่วนทางด้านทิศตะวันออกตั้งปะรำปี่พาทย์ของกองการสังคีต กรมศิลปากร ด้านทิศใต้ขุดหลุมและเตรียมเสาเหล็กสำหรับยกเสา

เวลา ๘ นาฬิกา ๓๐ นาที พระสงฆ์ ๙ รูป มาถึงยังมณฑลพิธีและเข้านั่งประจำ ณ อาสน์สงฆ์

เวลา ๙ นาฬิกา ๓๐ นาที นายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรี และคุณหญิงแจ่มใส ศิลปอาชา ภริยา เดินทางมาถึงปะรำพิธีบริเวณสนามหลวง โดยมีพลอากาศเอก สมบุญ ระหงษ์ รองนายกรัฐมนตรี พลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม นายสุขวิช รังสิตพล รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ร้อยตำรวจโท เชาวริน ลัทธศักดิ์ศิริ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ นายทวีศักดิ์ เสนาณรงค์ ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ พลตำรวจเอก พจน์ บุณยะจินดา อธิบดีกรมตำรวจ นายสมคิด โชติกวณิชย์ อธิบดีกรมศิลปากร นายสวัสดิ์ ปิยะกาญจน์ รองอธิบดีกรมศิลปากร นายสาโรช จารักษ์ รองอธิบดีกรมศิลปากร และข้าราชการจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้การต้อนรับ

เวลา ๙ นาฬิกา ๓๕ นาที นายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรี ประธานในพิธีจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย เจ้าหน้าที่กรมการศาสนาอาราธนาศีล พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์

เวลา ๙ นาฬิกา ๓๘ นาที นายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรี ประธานในพิธีไปคล้องพวงมาลัย ผูกต้นกล้วยต้นอ้อยด้วยผ้าตาดทองที่ปลายเสา แล้วโปรยข้าวตอกดอกไม้ ขณะนั้นโหรลั่นฆ้องชัย

เวลา ๙ นาฬิกา ๔๐ นาที นายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรี ประธานในพิธี จุดธูปเทียนที่เครื่องบวงสรวงสังเวยแล้วกลับไปนั่งเก้าอี้ที่เดิมภายในปะรำพิธี ระหว่างนั้นโหรลั่นฆ้องชัย พระครูศิวาจารย์ (ถาวร ภวังคนันท์) อ่านโองการบวงสรวงชุมนุมเทวดา บูชา ๘ ทิศ บูชาพระเกตุ จบแล้ว

นายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรีจุดธูปเทียนที่เครื่องบวงสรวง

เวลา ๙ นาฬิกา ๕๕ นาที โหรลั่นฆ้องชัยเป็นสัญญาณฤกษ์ นายบรรหาร ศิลปอาชา ชักสายสูตรยกเสาขึ้นตั้งตรง พระสงฆ์เจริญชัยมงคลคาถา

นายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรี ถือสายสูตรยกเสาพระเมรุมาศ

เวลา ๑๐ นาฬิกา ถวายภัตตาหารเพลแด่พระสงฆ์ที่เจริญชัยมงคลคาถา คุณหญิงแจ่มใส ศิลปอาชา มอบเงินจำนวน ๑๕๐,๐๐๐ บาท ให้แก่นายสุขวิช รังสิตพล รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ เพื่อมอบต่อให้คณะนายช่างของกรมศิลปากร

เวลา ๑๐ นาฬิกา ๑๐ นาที คณะนาฏศิลป กรมศิลปากร รำบวงสรวงประกอบการขับร้องวงปี่พาทย์เพลงเวสสุกรรม เพลงครอบจักรวาล เพลงสุริโยทัย เพลงธรณีร้องไห้ เพลงเทวาประสิทธิ์ จบแล้ว

เวลา ๑๐ นาฬิกา ๓๕ นาที พระสงฆ์สวดชัยมงคลคาถา นายบรรหาร ศิลปอาชา และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ถวายจตุปัจจัยไทยธรรมแด่พระสงฆ์

เวลา ๑๐ นาฬิกา ๔๐ นาที พระสงฆ์ออกจากปะรำพิธี นายบรรหาร ศิลปอาชา คุณหญิงแจ่มใส ศิลปอาชา และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เดินทางกลับ เป็นเสร็จพิธี

หลังจากพิธียกเสาพระเมรุมาศ แล้ว ณ บริเวณสนามหลวงด้านทิศใต้ ซึ่งกำหนดให้เป็นสถานที่ปลูกสร้างพระเมรุมาศได้จัดกั้นเป็นเขตปริมณฑลพระราชพิธี และจัดสร้างองค์พระเมรุมาศไว้ตรงกลางปริมณฑล

พระเมรุมาศสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีนี้ ปลูกสร้างตามแบบสถาปัตยกรรมไทย ทรงปราสาทจตุรมุข ย่อมุมไม้สิบสอง ยอดเกี้ยว ที่มีรูปทรงโดดเด่นโอ่อ่าและสง่างามยิ่ง โดยเพิ่มความงดงามตระการตาด้วยการประดับกระดาษฉลักฉลุตกแต่งลวดลายประกอบสีสันตามพื้นที่ส่วนต่างๆ ตั้งแต่ฐานถึงยอดภายนอกและภายใน ตัว

อาคารประกอบด้วยชั้นฐานชาลา และชั้นฐานพระเมรุมาศ องค์พระเมรุมาศส่วนหลังคา ประกอบด้วยมุขทิศสอดเข้าใต้เครื่องยอดประดับตกแต่งลวดลายกระดาษทองย่นฉลุสาบสี พร้อมเครื่องใช้และเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศ

พระเมรุมาศมีขนาดกว้าง ๒๖.๗๐ เมตร ยาว ๓๖.๓๐ เมตร โครงสร้างโดยทั่วไป ฐานรากเป็นแผ่นคอนกรีตสำเร็จรูปแบบ Hollow Core มีความหนา ๓ ขนาด คือ ๐.๑๕ ๐.๒๕ และ ๐.๓๐ เมตร เสาตอม่อรับชาลา คาน ตง เป็นไม้เนื้อแข็ง เฉพาะเสาองค์พระเมรุมาศ ๔ ต้น เสามุขและส่วนยอดพระเมรุมาศโครงภายในเป็นเหล็กประกอบแล้วหุ้มไม้อัดยางหนา ๔ มิลลิเมตร โครงเคร่าไม้

ตัวอาคารยกพื้น ๒ ระดับ เป็นฐานชาลา และฐานองค์พระเมรุมาศ ฐานชาลาเป็นฐานปัทม์ย่อเก็จย่อมุมทั้งสี่ด้านสิบหกมุม กว้าง ๒๖.๗๐ เมตร ยาว ๓๖.๓๐ เมตร สูงจากระดับพื้นดินถึงพื้นชาลา ๑.๓๕ เมตร พื้นชาลาโดยทั่วไปยื่นออกจากเสาริม ๐.๖๐ เมตร เป็นไม้เนื้อแข็งขนาด ๑ นิ้ว คูณ ๘ นิ้ว ปูทับด้วยไม้อัดยางหนา ๖ มิลลิเมตร ปูพรมอัดสีแดงทับหน้าปากฐานโดยรอบ ฐานชาลาซึ่งเป็นฐานบัวนั้นประดับหน้ากระดานบนล่างด้วยลายเกลียว ต่อจากหน้ากระดานบนลงมาประดับลายบัวหงาย เหนือหน้ากระดานล่างประดับลายบัวคว่ำ ระหว่างลายบัวหงาย และบัวคว่ำ มีเส้นลวดเดินด้วยเส้นทอง ขนาบลายบัวอยู่ทั้งสองข่วง ท้องไม้ตกแต่งด้วยลายเข้มขาบซึ่งช่างผูกเป็นลายก้านต่อดอก กลุ่มลายประกอบฐานบัวนี้ รองพื้นด้วยสีน้ำเงิน มีแวว และสอดไส้ด้วยสีแดงทับทิม เขียว และสีน้ำเงิน

พระเมรุมาศขณะก่อสร้าง

ฐานชาลาพระเมรุมาศมีบันไดทางขึ้นลงจากพื้นดินถึงพื้นชานชาลาทั้งสี่ทิศ ทิศตะวันออกและทิศตะวันตกมีด้านละ ๕ บันได เป็นบันไดใหญ่ ๑ บันได กว้าง ๔.๕๐ เมตร ขนาบข้างด้วยบันไดเล็กข้างละ ๒ บันได กว้าง ๒.๕๐ เมตร แต่ละช่องบันไดมีบันได ๙ ขั้น ด้านทิศเหนือและทิศใต้มีทิศละ ๑ บันได เป็นบันไดใหญ่กว้าง ๔.๕๐ เมตร บันไดทั้งหมดเป็นไม้เนื้อแข็ง ลูกนอนปูพรมอัดสีแดง

บันไดเหล่านี้ประดับตกแต่งลวดลายเหมือนกันทุกส่วน เสาบันไดเป็นเสาเม็ดพื้นสีแดงเข้ม ประดับลายประจำยามที่หัวเม็ด มีลายบัวเป็นยอด ตัวเสาประดิษฐ์เป็นลายบัวคอเสื้อที่ตอนบนและตอนล่าง โดยเดินเส้นทองเชื่อมเป็นริ้ว ราวบันไดประดับลายประจำยามคาบเส้นทองด้วยสีเงินสลับสีแดงทับทิม พุกรับขั้นบันไดประดับลายเข้มขาบรักร้อยบนพื้นสีน้ำเงินสลับสีแดงทับทิม มีแววและสอดไส้ด้วยสีเงินแดงทับทิม และเขียว อุดข้างบันไดประดับลายขอบบนขอบล่างด้วยลายประจำยามก้ามปูบนพื้นสีน้ำเงิน มีแววสีแดงทับทิม ตรงกลางเป็นริ้วเข้มขาบเส้นทองบนพื้นสีน้ำเงิน มีลายบัวคอเสื้อที่ปลายริ้วทั้งตอนบน และตอนล่าง แววสีแดงทับทิมและเขียว เฉพาะที่บันไดใหญ่ด้านทิศเหนือและทิศใต้มีราวแบ่งช่องทางเดิน บันไดขึ้นฐานชาลากั้นแบ่งช่องบันไดเป็น ๓ ช่องทางเดิน ส่วนบันไดฐานองค์พระเมรุมาศกั้นแบ่งช่องบันไดเป็น ๒ ช่องทางเดิน โดยทำราวบันไดด้วยเหล็กกลมทาสีแดง เสาราวบันไดเป็นหัวเม็ดไม้กลึงทาสีทอง พนักฐานชาลาและเสาพนักประดับลายฉลุกระดาษทองย่นสาบสีและลายเหมือนพนักราวบันไดและเสาบันได ที่เสาพนักฐานชาลา ตรงมุมย่อไม้ย่อเก็จ

โดยรอบตั้งเป็นเสารับแท่นฐานสำหรับประดิษฐานรูปเทวดานั่งคุกเข่าถือบังแทรกรายรอบ จำนวน ๒๐ แท่น ตัวแท่นเป็นรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสโครงเคร่าไม้ขนาดกว้าง ๐.๘๕ เมตร ยาว ๐.๘๕ เมตร สูง ๑.๒๕ เมตร ประกอบหน้ากระดานเส้นลวดท้องไม้ หน้ากระดานล่างประดับลายประจำยามก้ามปูฉลุกระดาษทองย่นพื้นสีน้ำเงินสาบสีแดง หน้ากระดานบนประดับลายลูกฟักก้ามปูฉลุกระดาษทองย่นรองพื้นด้วยสีน้ำเงินมีแววและสอดไส้ด้วยสีแดงทับทิม เส้นลวดเดินเส้นทอง บัวคว่ำและบัวหงายประดับลายฉลุกระดาษทองย่นรองพื้นด้วยสีน้ำเงินมีแววและสอดไส้ด้วยสีแดงทับทิม เขียว และสีเงิน ลูกแก้วล่างและลูกแก้วบนประดับลายประจำยามลูกโซ่ฉลุกระดาษทองย่นพื้นสีน้ำเงินแววสีแดงทับทิม ท้องไม้โดยรอบประดับลายริ้วทองทางตั้งอยู่ในพื้นสีน้ำเงิน ตรงกลางท้องไม้ประดิษฐ์เป็นซุ้มดอกเทศแววสีเขียว ภายในซุ้มประดับกระดาษทองย่นรูปพานพุ่มดอกไม้ ตัวพุ่มดอกสีแดงทับทิม ตัวพานพื้นสีเงิน ฐานรับเทวดาเป็นไฟเบอร์กลาสรูปสี่เหลี่ยมจตุรัส กว้าง ๐.๖๐ เมตร ยาว ๐.๖๐ เมตร สูง ๐.๓๐ เมตร เป็นฐานบัวประกอบหน้ากระดานท้องไม้ เส้นลวด บัวหงาย บัวคว่ำ หน้ากระดานบนและหน้ากระดานล่างประดับลายประจำยามลูกโซ่ฉลุกระดาษทองย่นรองพื้นสีน้ำเงินมีแววและสอดไส้ด้วยสีแดงทับทิม เขียว เส้นลวดเดินเส้นทอง บัวคว่ำบัวหงายประดับลายฉลุกระดาษทองย่นพื้นสีน้ำเงินแววสีแดง ท้องไม้รองพื้นสีแดงทับทิม เดินริ้วเส้นทองในแนวตั้ง

รูปเทวดานั่งถือบังแทรกบนฐานทั้ง ๒๐ องค์นี้ สำหรับรูปเทวดา นายโสพิศ พุทธรักษ์ ประติมากร ๕ กองหัตถศิลป ปั้นแก้จากรูปเทวดาของเดิม นายขวัญเมือง ยงประยูร ประติมากร ๗ กองหัตถศิลป เป็นผู้รับผิดชอบในการหล่อ นายอมร ศรีพจนารถ นายช่างศิลปกรรม ๘ กรมศิลปากร เป็นที่ปรึกษาดูแลตรวจแก้ลวดลาย รูปเทวดานั่งนี้ได้นำรูปเทวดานั่งของเก่าซึ่งหล่อด้วยปูนปลาสเตอร์ปิดทองเขียนสีนำมาปั้นส่วนพระพักตร์ใหม่ให้มีลักษณะแบบโบราณนำมาเป็นต้นแบบถอดพิมพ์ด้วยยางซิลิโคน ลวดลายประดับใช้ขี้ผึ้งชันทำพิมพ์ตัดเป็นส่วน ๆ แล้วหล่อด้วยเรซิ่นนำมาประกอบเป็นองค์ที่สมบูรณ์ ตกแต่งพ่นสีรองพื้นขัดแต่งผิว ทาสีปิดทอง เขียนสีลวดลาย ปิดทองประดับแววด้วยเลื่อม ขนาดองค์เทวดาสูง ๑.๑๙ เมตร ด้านหน้ากว้าง ๐.๓๖ เมตร ด้านข้างกว้าง ๐.๓๕ เมตร องค์เทวดาทาพื้นสีขาวเขียนพระพักตร์และพระเกศาด้วยสีอะคริลิก นุ่งผ้าเกี้ยวเขียนสีอะคริลิกด้วยลวดลายสีสันต่าง ๆ กัน เช่น ลายแก้วชิงดวง ดอกพุดตาน ประจำยาม ก้านแย่ง พุ่มก้านแย่ง ก้านขดเทพนม ประจำยามขอสร้อย ย่อไม้สิบสองช่อง กระจก ดอกไม้ร่วง ดอกลอยดอกไม้ ดอกลอยพุ่มข้าวบิณฑ์ พุ่มข้าวบิณฑ์ ก้านแย่ง เป็นต้น

การสร้างทำรูปเทวดา

บังแทรกที่ประกอบรูปเทวดา ในครั้งนี้เป็นของเดิมที่มีอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร นำมาซ่อมแซมใหม่ โดยมอบให้ผู้รับเหมาก่อสร้างเป็นผู้ซ่อมแซมลวดลายส่วนที่ชำรุดหลุดหายและลวดลายที่ไม่คมชัดให้สมบูรณ์ดังเดิม แล้วขัดล้างทาสี ติดลวดลายด้วยกระดาษทองย่น เปลี่ยนกรอบดวงโคมและหลอดใหม่ทั้งหมด

ลักษณะด้ามบังแทรกเป็นเหล็กทาสีแดง ยาว ๓.๘๕ เมตร มีด้ามบางส่วนฝังอยู่ในแท่นประดับเทวดาถึงชานทักษิณ ตัวบังแทรกเป็นไม้กว้าง ๐.๔๗ เมตร ยาว ๑.๐๕ เมตร หนา ๐.๑๗๕ เมตร ทำเป็นลายซ้อนไม้ปิดกระดาษทองย่นรูปทรงพุ่มข้าวบิณฑ์สาบสีทับทิม ขอบลายทาสีแดง ลวดลายสีทอง ตรงกลางพุ่มข้าวบิณฑ์ ประกอบดวงโคมไฟ Dulux-D ขนาด ๒๖ วัตต์ กรอบดวงโคมเป็นพลาสติกใส

ที่พื้นชานเหนือฐานชาลาด้านในมีบันไดทอดขึ้นสู่องค์พระเมรุมาศทั้ง ๔ ทิศ ทางด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกมี ๓ บันได เป็นบันไดใหญ่ ๑ บันได กว้าง ๓.๓๐ เมตร ขนาบข้างด้วยบันไดเล็ก ๒ บันไดกว้าง ๑.๘๐ เมตร ทางด้านทิศเหนือและทิศใต้มีบันไดใหญ่ด้านละ ๑ บันได กว้าง ๓.๓๐ เมตร แต่ละช่องบันไดมีบันได ๑๔ ขั้น เป็นไม้เนื้อแข็ง ลักษณะลวดลายการประดับตกแต่งบันได ราวบันได พนักบันได พลสิงห์บันได เสาบันได เหมือนบันไดทางขึ้นลงจากพื้นดินถึงชานฐานชาลา

ที่พื้นฐานชาลาชั้นในข้างบันไดทางขึ้นลงฐานชาลาสู่องค์พระเมรุมาศระหว่างมุมมุขตั้งแท่นฐานสำหรับประดิษฐานรูปเทวดายืนเชิญฉัตรเครื่องสูงประจำพระเมรุมาศ จำนวน ๑๒ แท่น ตัวแท่นเป็นรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสกว้าง ๐.๘๕ เมตร ยาว ๐.๘๕ เมตร สูง ๑.๕๐ เมตร ลักษณะลวดลายประดับตกแต่งเหมือนแท่นประดับรูปเทวดานั่งถือบังแทรก

รูปเทวดายืนเชิญฉัตรเครื่องสูงที่ประดิษฐานอยู่บนแท่นทั้ง ๑๒ องค์ ต้นแบบปั้นขึ้นใหม่ ออกแบบโดยเรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น ผู้เชี่ยวชาญพิเศษด้านบูรณะปฏิสังขรณ์ นายอมร ศรีพจนารถ นายช่างศิลปกรรม ๘ เป็นที่ปรึกษาและควบคุมการปั้นหุ่นต้นแบบ นายโสพิศ พุทธรักษ์ ประติมากร ๕ นายไพฑูรย์ เจริญสุข ผู้ช่วยช่างปั้นเป็นผู้รับผิดชอบการปฏิบัติงาน ลักษณะเป็นรูปเทวดายืนถือฉัตรเครื่องสูง องค์เทวดาสูง ๑.๕๕ เมตร ด้านหน้ากว้าง ๐.๔๕ เมตร ด้านข้างกว้าง ๐.๒๒ เมตร ปั้นขึ้นรูปโดยการผูกโครงเหล็กแล้วขึ้นรูปด้วยดินเหนียวนำมาทำพิมพ์ทุบแต่งพิมพ์ ถอดแบบเป็นปูนปลาสเตอร์ ตกแต่งประดับลวดลายส่วนมงกุฎ กรองศอ อินทรธนู สายสังวาล ทับทรวง ตาบหลัง พาหุรัด ทองกร เชิงภูษา คาดปั้นเหน่ง ประดับรัสพัสตร์ และทองข้อพระบาท เสร็จแล้วจึงถอดพิมพ์ แล้วหล่อด้วยเรซิ่นและไฟเบอร์-กลาส ปิดทองประดับแววด้วยเลื่อม ส่วนสุวรรณกระถอบ ชายไหว ชายแครง จอนหู กนกอินทรธนูนั้น ประดับลวดลายเป็นชิ้นต่างหากด้วยการหล่อเรซิ่น ปิดทองประดับแววแล้วนำมาประกอบติดภายหลังจากที่เขียนสีหน้าเทวดาและผ้าเกี้ยวด้วยสีอะคริลิกเสร็จเรียบร้อยแล้ว

รูปเทวดานั่งถือบังแทรกและรูปเทวดายืนเชิญฉัตรเครื่องสูงที่ฐานชาลา

ฉัตรเครื่องสูงประจำมุมพระเมรุมาศ จำนวน ๑๒ ต้น โครงฉัตรทำด้วยสแตนเลส คันฉัตรทาสีทอง ยาว ๖.๖๕ เมตร คันฉัตรบางส่วนฝังอยู่ในแท่นประดับเทวดาถึงพื้นชาลา มีลักษณะเป็นฉัตรทองแผ่ลวด กำพูฉัตรเป็นไม้กลึงทาสีทอง ระบาย ๕ ชั้น ฉัตรแต่ละชั้นทำด้วยผ้าลินินสีแดงและสีน้ำเงินซ้อนทับกัน ๒ ชั้น ประดับลายฉลุกระดาษทองย่นลายกรวยเชิง ฉัตรชั้นที่ ๑ มีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๐.๖๐ เมตร สูง ๐.๓๕ เมตร ฉัตรชั้นที่ ๒ มีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๐.๔๕ เมตร สูง ๐.๕๐ เมตร ฉัตรชั้นที่ ๓ มีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๐.๓๐ เมตร สูง ๐.๔๐ เมตร ฉัตรชั้นที่ ๔ มีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๐.๒๐ เมตร สูง ๐.๔๐ เมตร ฉัตรชั้นที่ ๕ มีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๐.๑๕ เมตร สูง ๐.๓๕ เมตร ยอดฉัตรเป็นไม้กลึงทาสีทอง

องค์พระเมรุมาศตั้งอยู่กึ่งกลางพื้นชานฐานชาลา มีลักษณะเป็นอาคารโถงทรงปราสาทจตุรมุขมีฐานสูง องค์พระเมรุมาศเป็นรูปสี่เหลี่ยมจตุรัส กว้าง ๕.๘๐ เมตร ยาว ๕.๘๐ เมตร มุขทิศเหนือและมุขทิศใต้ กว้าง ๓.๕๐ เมตร ยาว ๘.๕๐ เมตร มุขทิศตะวันออกและมุขทิศตะวันตก กว้าง ๓.๕๐ เมตร หลังคาเครื่องยอดเป็นทรงเกี้ยว ตก

แต่งลวดลายทั้งภายในและนอก

ฐานองค์พระเมรุมาศเป็นฐานสิงห์ เฉพาะช่วงองค์พระเมรุมาศเป็นย่อมุมไม้สิบสอง สูงจากระดับพื้นชานฐานชาลาถึงพื้นพระเมรุมาศ ๒.๑๐ เมตร พื้นองค์พระเมรุมาศโดยทั่วไปยื่นออกจากเสาริม ๐.๕๐ - ๐.๖๐ เมตร เป็นปากฐานโดยรอบ ฐานประกอบด้วยหน้ากระดาน ขาสิงห์ ท้องไม้ เส้นลวด หน้ากระดานล่างประดับลายดวงแก้วกลีบบัวสลับลายประจำยามครึ่งซีก ฉลุกระดาษทองย่นพื้นสีน้ำเงินแวววสีแดงทับทิม เขียว เหนือขึ้นไปมีเส้นลวดซ้อน ๒ ชั้นเดินลายดอกแปดกลีบลูกโซ่ ฉลุกระดาษทองย่นพื้นสีน้ำเงินแวววสีแดงทับทิม ขาสิงห์ประดับลายกุดั่นฉลุกระดาษทองย่นพื้นสีน้ำเงินแวววสีแดงทับทิม เขียว เงิน กาบแข้งสิงห์ประดับลายกาบบัวซ้อนลายเข้ามุมปิดกระดาษทองย่นพื้นสีแดงแวววสีเขียว ลายท้องสิงห์ประดับลายเกล็ดเต่าฉลุกระดาษทองย่นแวววสีเงิน ท้องไม้ประดับลายเข้มขาบประกอบด้วยลายประจำยามลูกโซ่สลับลายก้านต่อดอกทำเป็นดอกเทศฉลุกระดาษทองย่นพื้นสีน้ำเงินแวววสีแดงทับทิมและสีเงิน หน้ากระดานบนประดับลายประจำยามลูกฟักก้ามปูฉลุกระดาษทองย่นพื้นสีน้ำเงินแวววสีเขียว แดงทับทิม

เหนือฐานสิงห์ส่วนที่เป็นมุขมีเสามุข เสามุขพระเมรุมาศด้านทิศเหนือและทิศใต้มีด้านละ ๘ ต้น ด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกมีด้านละ ๔ ต้น บริเวณโคนเสาประดิษฐ์เป็นฐานเสารองรับบัวโคนเสาประกอบหน้ากระดานท้องไม้ ลูกแก้ว เส้นลวด หน้ากระดานประดับลายประจำยามลูกฟักก้ามปูฉลุกระดาษทองย่นพื้นสีน้ำเงินแวววสีเงินแดงทับทิม เส้นลวดประดับลายมัดข้าวต้มฉลุกระดาษทองย่นพื้นสีน้ำเงินแวววสีแดงทับทิม และเขียว ท้องไม้ประดับลายรักร้อยประดิษฐ์อย่างใหม่ฉลุกระดาษทองย่นพื้นสีน้ำเงินสลับสีแดงแววและสอดไส้สีเขียว แดงทับทิม และสีเงิน เหนือท้องไม้มีลูกแก้วประดับลายดอก ๘ กลีบลูกโซ่ขนาบด้วยเส้นลวดประดับลายมัดข้าวต้มฉลุกระดาษทองย่นพื้นสีน้ำเงินแวววสีแดงทับทิม โคนเสาเป็นบัวคอเสื้อลายซ้อนไม้ฉลุกระดาษทองย่นสาบสีน้ำเงินแวววสีเงิน ตัวเสาประดับลายเป็นพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่งฉลุกระดาษทองย่นพื้นสีน้ำเงินแวววสีเงิน แดงทับทิม คิ้วเหลี่ยมเสาประดับลายบัวฟันยักษ์ฉลุกระดาษทองย่นแวววสีทอง บัวปลายเสาประดับลายฉลุกระดาษทองย่นสาบสีเงิน และน้ำเงิน ปลายเสาประดับคันทวยรับชายคาลายซ้อนไม้เป็นรูปพญานาคปิดกระดาษทองย่นสาบสีเงินเขียว แดง และแดงทับทิม

ที่เสามุขพระเมรุมาศด้านทิศตะวันตก ด้านซ้ายประดับคันทวยรูปหงส์ สำหรับทอดพระภูษาโยง ๒ ต้น ต้นละ ๑ ตัว ตัวหงส์เป็นลายซ้อนไม้ปิดกระดาษทองย่น

เนื่องจากองค์พระเมรุมาศอยู่ในทรงย่อมุมไม้สิบสองออกจตุรมุข เสาองค์พระเมรุมาศบริเวณย่อมุมด้านนอกจึงตกแต่งประดับส่วนที่เพิ่มฐานสูงขึ้นไปอีกระดับหนึ่งอยู่ในทรงฐานบัว โดยเริ่มต้นแยกส่วนฐานออกจากฐานมุข ตั้งแต่เหนือท้องไม้ของฐานมุข เปลี่ยนเป็นลูกแก้วประดับลายประจำยามลูกฟักก้ามปูฉลุกระดาษทองย่นพื้นสีน้ำเงินแวววสีเขียว และแดงทับทิม ขนาบด้วยเส้นลวดลายมัดข้าวต้ม ถัดขึ้นไปเป็นท้องไม้ประดับลวดลายอย่างเดียวกับท้องไม้ฐานมุขเป็นลายรักร้อยฉลุกระดาษทองย่นพื้นสีน้ำเงินแวววสีแดงทับทิม และสีเงิน ต่อด้วยเส้นลวดลายดอกแปดกลีบลูกโซ่ ลายบัวหงายบนพื้นสีน้ำเงินแวววสีแดงทับทิม เขียว ขนาบบนล่างด้วยลายมัดข้าวต้ม ลูกแก้วประดับลายประดิษฐ์เป็นดอกแปดกลีบลูกโซ่ขนาบหน้ากระดานซึ่งประดับลายประจำยามลูกฟักก้ามปู และประดับขอบหน้ากระดานบนล่างด้วยลายมัดข้าวต้มเช่นเดียวกัน เหนือหน้ากระดานประดับริมขอบนอกด้วยซ้อนไม้กระจังปฏิญาณลอยตัว ด้านในเป็นท้องไม้ประดับด้วยลายรักร้อยและเส้นลวดประดับลายดอกแปดกลีบลูกโซ่ เหนือขึ้นไปมีหน้ากระดานซ้อน ๒ ชั้น ประดับหน้ากระดานล่างด้วยลายประจำยามก้ามปูฉลุกระดาษทองย่นพื้นสีน้ำเงินแวววสีแดงทับทิม และเขียว หน้ากระดานบนประดับลายประจำยามลูกฟักก้ามปู พื้นสีน้ำเงิน แวววสีเขียว ระหว่างลายหน้า

ลายฐานพระเมรุมาศ

กระดานล่างขนาบด้วยลายมัดข้าวต้ม ตอนบนมีลูกแก้วลายดอกแปดกลีบลูกโซ่ เหนือลูกแก้วส่วนที่เป็นโคนเสามีกาบบัวทำเป็นซ้อนไม้หุ้มโคนเสา แวววสีเงินและน้ำเงิน ท้องเสาด้านนอกประดับลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่งฉลุกระดาษทองย่นพื้นสีน้ำเงินแวววสีแดงทับทิม ที่ขอบเสาประดับลายรักร้อย หัวเสาตกแต่งประดิษฐ์เป็นลายบัวหัวเสารองรับไขราเครื่องยอด ที่มุมไม้สิบสองประดับทวยมุมรูปพญานาค

ฝาผนังภายในโดยทั่วไปบุไม้อัดยางหนา ๔ มิลลิเมตร โครงเคร่าไม้รองพื้นสีชมพูประดับลายโคมก้านแย่งฉลุกระดาษทองย่นแวววสีแดง น้ำเงิน เชิงผนังและเชิงเสาประดับลายกรวยเชิงดอกและใบเทศฉลุกระดาษทองย่นพื้นสีแดงชาด แวววสีน้ำเงิน เขียว เงิน ขอบบนขอบล่างขนาบเชิงประดับลายประจำยามลูกโซ่ดอกเทศฉลุลายกระดาษทองย่นพื้นสีน้ำเงิน แวววสีแดงชาด เขียว น้ำเงิน และสีเงิน ขอบผนังบนประดับลายเฟื่องอุบะดอกเทศฉลุกระดาษทองย่นพื้นสีน้ำเงินแวววสีเขียว แดง ขอบเชิงผนังล่างประดับลายหน้ากระดานเกลียวใบเทศฉลุกระดาษทองย่นพื้นสีน้ำเงินแวววสีเงิน แดงทับทิม เขียว ผนังภายนอกโดยทั่วไปบุไม้อัดยางหนา ๔ มิลลิเมตรเรียบ ประดิษฐ์เป็นฝาปะกนขนาดเล็กใหญ่ตามส่วนประดับลายประจำยามลูกโซ่ ฉลุกระดาษทองย่นพื้นสีน้ำเงินแวววสีแดง น้ำเงิน ร่องปะกนประดับลายเป็นลูกฟักกระดานดุน ฉลุกระดาษทองย่นพื้นสีแดงทับทิม แวววสีเขียว น้ำเงิน

พื้นพระเมรุมาศ ตงไม้เนื้อแข็ง ปูไม้เนื้อแข็งขนาด ๑ นิ้วคูณ ๘ นิ้ว ตีชนอัดสนิท ปูทับด้วยไม้อัดยางหนา ๖ มิลลิเมตร ปูพรมอัดสีแดงทับหน้า

องค์พระเมรุมาศสูงกว่ามุขทิศ เจาะประตูโปร่ง ๔ ทิศ ๔ ช่องประตู กรอบคูหาทั้งด้านในและด้านนอกประดับลายลูกฟักก้ามปูฉลุกระดาษทองย่นพื้นสีน้ำเงินแวววสีแดงทับทิม เขียว เงิน ช่องคูหามีเครื่องตกแต่งคือพระวิสูตรตาดทองยาวจรดพื้นพระเมรุมาศ และกั้นฉากบังเพลิงทั้ง ๔ ด้าน

เขียนสีฉากบังเพลิง

ฉากบังเพลิงออกแบบกรอบตัวบานฉากโดยเรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น ผู้เชี่ยวชาญพิเศษด้านบูรณะปฏิสังขรณ์ ขยายแบบโดยนายสมชาติ มหัทธนะสิน นายช่างศิลปกรรม ๕ สถาบันศิลปกรรม มีผู้รับเหมาก่อสร้างจัดสร้างประกอบตัวบานแกะลายปิดทองประดับกระจก เป็นบานประตูบานเฟี้ยมทำด้วยไม้สักแกะสลักลายปิดทองประดับกระจก พื้นปิดกระจกสีทองประกอบภาพเขียนสี ๔ บาน เปิดแยกกันตอนกลาง กรอบประตูโดยทั่วไปปิดทองประดับกระจก ประดับดอกประจำยามปิดทอง ส่วนบนของบานเฟี้ยมเป็นลายเรือนวิมานโปร่งประดับกระจังปิดทองประดับกระจก โดยส่วนกลางของกรอบประตู (๒ บานตรงกลาง) เป็นวิมาน ๙ ห้อง ขนาบข้างซ้ายขวา (ด้านละ ๑ บานประตู) ด้วยวิมาน ๕ ห้อง ส่วนการออกแบบเขียนฉากบังเพลิงนั้น วิทยาลัยช่างศิลป สถาบันศิลปกรรม รับผิดชอบ

ฉากบังเพลิง (ด้านหลัง) ติดประดับกรอบคูหาพระเมรุมาศ

ออกแบบและเขียนภาพ มีนายธงชัย รักปทุม ผู้อำนวยการวิทยาลัยช่างศิลป และนายสมศักดิ์ เชาวน์ธาดาพงศ์ ผู้ช่วยผู้อำนวยการวิทยาลัยช่างศิลป เป็นที่ปรึกษา การเขียนฉากบังเพลิงนี้ใช้สีอะคริลิก (Acrylic) บนผ้าใบ (Canvas) และเคลือบภาพด้วย Fixative ที่ทำให้ภาพถาวร ประกอบด้วยฉากบังเพลิง (บานประตู) จำนวน ๑๖ ชุด ตัวบานทั้งด้านหน้าและด้านหลังแต่ละบานแบ่งเป็น ๓ ช่องด้วยกรอบลูกฟัก ตัวบานด้านหน้าพื้นสีแดง กรอบลูกฟักช่องบนเป็นภาพลายก้านขด กรอบลูกฟักช่องกลางเป็นภาพเทวดายืนบนแท่นหน้าภาพ ด้านอัด (หน้าตรง) พระหัตถ์ขวาถือพระขรรค์ประกอบลวดลายช่อกระหนกปิดทองคำเปลว ซึ่งออกแบบร่างโดย นายบุญนาย ชาเฮียง ที่ศึกษารูปแบบจากงานพระบรมศพสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗ และแบบทวารบาลสมัยอยุธยา ที่มีลายเส้นที่เคลื่อนไหวมีลายประกอบ ซึ่งเทวดาแต่ละภาพจะมีความแตกต่างกันในรายละเอียดของสี เครื่องประดับ น้ำหนัก คัดเงา และลวดลายประกอบตามลักษณะพิเศษเฉพาะตัวผู้เขียน แต่ยังคงเอกภาพที่หมายถึงเทพยดาจากสรวงสวรรค์มาร่วมถวายพระเพลิง กรอบล่างของลูกฟักเป็นภาพกอบัวส่วนตัวบานฉากบังเพลิงด้านหลังพื้นสีแดง กรอบลูกฟักช่องบนเป็นภาพดอกบัวประกอบลายดอกพุดตาน กรอบลูกฟักช่องกลางเป็นลายพุ่มต้นไม้ทอง ลายดอกพุดตาน ตัดเส้นใส่ลวดลายละเอียดสอดโฉบสีของดอกและใบให้มีความแตกต่างกันเพื่อให้เกิดความงามและประสานกลมกลืนกับตัวภาพด้านหน้าและสื่อความหมายถึงเครื่องบูชา กรอบลูกฟักช่องล่างเป็นภาพกอบัวประกอบลายดอกพุดตานเหมือนกันทุกบาน

กึ่งกลางองค์พระเมรุมาศประดิษฐานพระจิตกาธานโครงสร้างเป็นสแตนเลสประกอบไม้สักแกะสลักลายทำเป็นรูปเบญจายอดสัปตปฏล ฐานสลักลายทาสีปิดทอง ใช้เป็นที่สำหรับถวายพระเพลิงพระบรมศพ ออกแบบโดยเรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น มีผู้รับเหมาก่อสร้างเป็นผู้จัดทำ เริ่มดำเนินการสร้างเมื่อเดือนธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘ พระจิตกาธานนี้มีขนาดกว้าง ๒.๕๕ เมตร ยาว ๓.๙๕ เมตร สูง ๗.๙๐ เมตร ฐานพระจิตกาธานเป็นฐานชั้นเดียว มีลักษณะเป็นฐานสิงห์ ทาสีเทาปิดทองลงบนลวดลายประกอบลายจากพื้น บัวกาบเท้าสิงห์ นมสิงห์ มีบัวหลังสิงห์ ซ้อน ๒ ชั้น ถัดขึ้นไปเป็นชั้นท้องไม้ เจาะเป็นตะแกรงระบายอากาศเป็นทองแดงฉลุลายราชวัติขนาดกว้าง ๐.๔๐ เมตร ยาว ๐.๕๐ เมตร และขนาดกว้าง ๐.๔๐ เมตร ยาว ๐.๗๐ เมตร ติดท่อเป่าลมและท่อระบายน้ำเลี้ยงเพลิงไว้ที่พื้นของพระเมรุมาศ ถัดจากท้องไม้ขึ้นไปเป็นลายลูกแก้วคั่นเหนือลูกแก้วเป็นบัวหงายรับหน้ากระดานปากฐาน ปากฐานพระจิตกาธานทำเป็นกระบะสแตนเลสสำหรับใส่หยวกสับสูง ๑๐ - ๑๕ เซนติเมตร ถัดจากชั้นหยวก เป็นดินอัดแน่นปูผ้าขาว เป็นที่สำหรับกองฟืน โครงเหนือฐานพระจิตกาธานเป็นโครงสแตนเลส ประกอบด้วยเสาสแตนเลส ๘ เสา เสาด้านใน ๔ เสา ยาวต้นละ ๕.๒๐ เมตร เสาด้านนอก ๔ เสา ยาวต้นละ ๔.๕๐ เมตร ปิดทองทึบ โคนเสาฝังในฐาน ส่วนของเสาจากบัวปากฐานถึงเพดานยอดบุษบก ชั้นที่ ๑ สูง ๓.๘๐ เมตร เหนือบัวปากฐานขึ้นไป ๐.๓๕ เมตร ติดตะแกรงสแตนเลสขนาดกว้าง ๑.๘๕ เมตร ยาว ๓.๒๕ เมตร สำหรับประดิษฐานพระโกศจันทน์เพื่อถวายพระเพลิง

พระจิตกาธาน

ยอดพระจิตกาธานเป็นสัปตปฏลทรงสี่เหลี่ยมจตุรัสทำด้วยสแตนเลสเป็นชั้นลดซ้ายขวาห่าง ๖๐ เซนติเมตร เพดานฉัตรชั้นที่ ๑ ถึงยอดฉัตรสูง ๒.๙๐ เมตร ฉัตรชั้นที่ ๑ กว้าง ๒.๔๒ เมตร ยาว ๒.๔๒ เมตร เพดานพื้นสีแดงขาวประดับลายประจำยามฉลุกระดาษทองย่นแวววสีน้ำเงิน ทอง แดง ฉัตรชั้นที่ ๒ กว้าง ๑.๗๒ เมตร ยาว ๑.๗๒ เมตร ฉัตรชั้นที่ ๓ กว้าง ๑.๓๐ เมตร ยาว ๑.๓๐ เมตร ฉัตรชั้นที่ ๔ กว้าง ๐.๙๖ เมตร ยาว ๐.๙๖ เมตร ฉัตรชั้นที่ ๕ กว้าง ๐.๗๐ เมตร ยาว ๐.๗๐ เมตร ฉัตรชั้นที่ ๖ กว้าง ๐.๔๘ เมตร ยาว ๐.๔๘ เมตร ฉัตรชั้นที่ ๗ กว้าง ๐.๒๙ เมตร ยาว ๐.๒๙ เมตร ยอดฉัตรเป็นไม้แกะสลักปิดทอง สูง ๐.๖๗ เมตร

ที่มุมทั้งสี่ของฐานสิงห์ประดับฉัตรทรงกลม ๕ ชั้น จำนวน ๔ ต้น ใช้ของเดิมที่มีอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร โดยผู้รับเหมาก่อสร้างนำมาปรับปรุงซ่อมแซมใหม่ ลักษณะฉัตรสูงจากฐานถึงยอดฉัตร ๓ เมตร ฐานฉัตรทาสีเทาปิดทองลงบนลวดลายเป็นฐานสิงห์ประกอบลายบัวคว่ำลูกแก้วคั่น บัวกลุ่มรับแกนฉัตร ตัวฉัตรเป็นโครงเหล็กทาสีแดง คันฉัตรปิดทอง กำพูไม้กลึงแกะสลักเป็นกลีบบัวปิดทอง ระบายฉัตรแต่ละชั้นประดับเครื่องสด ฉัตรชั้นที่ ๑ มีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๐.๕๔ เมตร สูง ๐.๒๓ เมตร ฉัตรชั้นที่ ๒ มีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๐.๓๖ เมตร สูง ๐.๒๓ เมตร ฉัตรชั้นที่ ๓ มีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๐.๒๕ เมตร สูง ๐.๒๕ เมตร ฉัตรชั้นที่ ๔ มีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๐.๑๔ เมตร สูง ๐.๒๕ เมตร ฉัตรชั้นที่ ๕ มีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๐.๑๐ เมตร สูง ๐.๒๕ เมตร ยอดฉัตรเป็นไม้กลึงบัวกลุ่ม ๓ ชั้น ปิดทอง สูง ๐.๒๘ เมตร

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงตรวจงานแกะสลักเครื่องสดและสลักหยวก

อนึ่ง ในวันเสาร์ ที่ ๙ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ ฝ่ายบูรณะราชภัณฑ์ สำนักพระราชวัง ซึ่งรับผิดชอบงานแกะสลักเครื่องสดและสลักหยวก โดยแผนกรักษาพระราชฐานชั้นใน สำนักพระราชวัง เป็นผู้รับผิดชอบงานเครื่องสดประเภทดอกไม้ ได้จัดทำและนำขึ้นประดับตกแต่งพระจิตกาธานในวันงานถวายพระเพลิงพระบรมศพ วันอาทิตย์ที่ ๑๐ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ ทั้งนี้งานแกะสลักเครื่องสดและสลักหยวกนั้น ฝ่ายบูรณะราชภัณฑ์มีนายสรรชัย เทียมทวีสิน เป็นหัวหน้าผู้ดำเนินงาน นางสาววาสิฏฐี นานา เป็นผู้ช่วยหัวหน้าดำเนินการ และมีเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานต่างๆ อาทิ วิทยาลัยในวัง (หญิง) วิทยาลัยในวัง (ชาย) ศูนย์วัฒนธรรมสถาบันราชภัฏเพชรบุรี ศูนย์ฝึกวิชาชีพกรุงเทพมหานคร ข้าราชบริพาร ฯลฯ ร่วมกันจัดทำ ส่วนเครื่องสดประเภทดอกไม้ คุณเพ็ญศรี เขียวมีส่วน หัวหน้าแผนกรักษาพระราชฐานชั้นใน สำนักพระราชวัง เป็นผู้ควบคุมการจัดทำ เครื่องสดประดับพระจิตกาธานประกอบด้วยกาบกล้วยฉลุลายประกอบกระจังฟันปลาและกระจังฟันสามเป็นแผง มีแม่ลายตามกฎเกณฑ์ที่ถูกต้องตามแบบแผนโบราณราชประเพณี แม่ลายใช้กาบกล้วยฉลุลายลูกฟักสอดกระดาษสีทองเป็นพื้นประดับลายกระหนกโดยใช้ฟักทอง มะละกอดิบ หัวแครอท แกะสลักรูปมังกรและดอกไม้ประดับประกอบ ทุกชั้นของสัปตปฏลประดับด้วยเครื่องสดแกะสลักและดอกไม้สดตามแบบแผนโบราณราชประเพณี รัดเกล้าหลังคาฉัตรกาบแม่ลายฉลุลายสอดกระดาษสีทองเป็นพื้น บนกาบ

แม่ลายประดับกาบกล้วยลายกระจังย้อมสี มุมรัดเกล้าทั้งสี่มุมประดับพู่กลิ่นอุบะดอกไม้สด ระบายฉัตรใช้ผ้าแก้วเป็นโครงประดับด้วยดอกรักร้อยตาข่ายประดับดอกทัดหู ประดับชายระบายด้วยรักร้อยห้อยดอกข่า เพดานฉัตรชั้นที่ ๑ ประดับพวงกลางเฟื่องอุบะดอกไม้สด ปลียอดประดับกลีบดอกบานไม่รู้โรย ม่านแหวกดอกไม้สดทำลายเหมือนระบายฉัตรเบญจา สายรัดม่านทำด้วยมาลัยดอกพุทธชาด ฉัตรทรงกลม ๕ ชั้นสี่มุมพระจิตกาธาน ระบายผ้าแก้วประดับดอกไม้สดทำลายเหมือนระบายฉัตรเบญจา เฉพาะระบายฉัตรชั้นที่ ๑ ประดับพู่อุบะดอกไม้สดทำด้วยรักร้อยห้อยโดยรอบ มีพุ่มดอกไม้สดวางประดับ ๔ ทิศของฐานพระจิตกาธาน

ในการนี้ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้เสด็จฯ ทรงตรวจงานแกะสลักเครื่องสด สลักหยวก งานเครื่องสดประเภทดอกไม้ในวันดังกล่าว เมื่อเวลา ๑๑ นาฬิกา ๒๕ นาที ทรงแกะสลักเครื่องสดสำหรับประดับหยวกที่รัดเอวพระจิตกาธานด้านทิศตะวันตก ๑ ชิ้น และทรงร้อยตาข่ายดอกรักทำระบายฉัตรด้วย

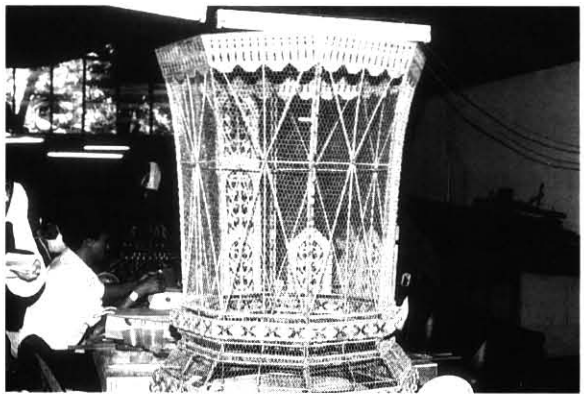

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงร้อยระบายฉัตร

ในวันถวายพระเพลิงพระบรมศพ วันอาทิตย์ที่ ๑๐ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ หลังจากเปลื้องพระลองทองใหญ่ประกอบพระโกศออกแล้ว เจ้าพนักงานจะได้นำพระโกศจันทน์เข้าประกอบพระโกศลองในซึ่งจะประดิษฐานบนตะแกรงเหล็กช่วงรัดเอวของพระจิตกาธานเพื่อถวายพระเพลิง พระโกศจันทน์นี้เรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น ผู้เชี่ยวชาญพิเศษด้านการบูรณะปฏิสังขรณ์ เป็นผู้ออกแบบ นายสมชาติ มหัทธนะสิน นายช่างศิลปกรรม ๕ เป็นผู้ขยายลาย ส่วนช่างสิบหมู่และส่วนจิตรกรรมและศิลปประยุกต์ กรมศิลปากร ร่วมกันจัดสร้าง โดยมีนายอารักษ์ สังหิตกุล ผู้อำนวยการสถาบันศิลปกรรม เป็นผู้ควบคุมการจัดสร้าง นายอนันต์ สวัสดิสวนีย์ นายช่างศิลปกรรม ๘ เป็นผู้ช่วยควบคุมงานจัดสร้าง เริ่มลงมือปฏิบัติงานในเดือนพฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๓๘ ใช้เวลาร่างประมาณ ๓ เดือน ณ ที่ทำการโรงหล่อ (กองหัตถศิลปเก่า) กรมศิลปากร มีช่างศิลป์ร่วมปฏิบัติงานตามความสามารถ ๖๐ คน เมื่อได้รับแบบขยายจากฝ่ายออกแบบและเขียนลวดลายแล้ว กลุ่มช่างโลหะได้ดำเนินการจัดสร้างโครงลวดเหล็กพระโกศจันทน์ เพื่อใช้สำหรับประดับลวดลายไม้จันทน์ที่ฉลุแล้ว โดยใช้ลวดโลหะไร้สนิมเป็นโครงเหล็ก ดัดตามรูปร่างและขนาดตามแบบนำมาเชื่อมต่อกันเป็นรูปร่าง แล้วจึงนำตะแกรงลวดตาข่ายมาบุทับโครงภายนอกเพื่อไว้ติดลวดลายไม้จันทน์ ส่วนกลุ่มช่างจัดทำลวดลายไม้จันทน์ โดยช่างไม้ประณีตนำไม้จันทน์ซึ่งสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี พระราชทานมาส่วนหนึ่ง และไม้จันทน์ที่ล้มหมอนนอนไพรที่กรมป่าไม้จัดหามาให้อีกส่วนหนึ่ง มาแปรรูปตัดเป็นท่อน ๆ แล้วซอยเป็นแผ่นบาง ๆ ตามขนาดที่ต้องการเพื่อใช้ฉลุลวดลายตามขนาดที่กำหนด เช่น แปรรูปเป็นแผ่นรูปโค้งตามลักษณะลวดบัวต่าง ๆ ตามแบบ รวมทั้งทำการกลึงไม้เป็นยอดพระโกศจันทน์ จากนั้นช่างโกรกฉลุจะจัดแยกตัวลายตามขนาดและตำแหน่งต่าง ๆ แยกชิ้นส่วนแต่ละลายเพื่อใช้โกรกฉลุลายซ้อนไม้ เมื่อโกรกฉลุเรียบร้อยแล้วจึงนำมาประกอบซ้อนตัวลายแต่ละชนิดแต่ละส่วน ส่วนที่เป็นดอกไม้ไหว ดอกไม้เอวส่งกลับไปให้ช่าง

พระโกศจันทน์ประดิษฐานบนพระจิตกาธาน

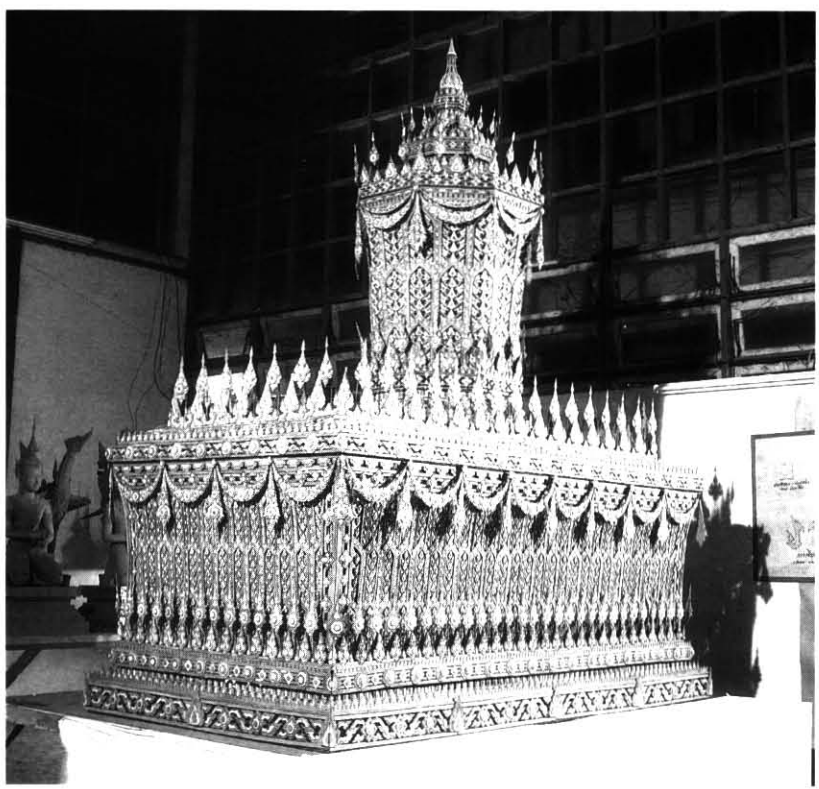

ประดับลายฉลุลายซ้อนไม้บนโครงลวดพระโกศจันทน์

โลหะติดลวดไม้ไหวก่อน แล้วจึงนำส่วนทั้งหมดส่งช่างประดับลาย นำไปประดับติดกับโครง ด้วยการจัดวางลายที่เหมาะสมสวยงาม มีความพริ้วไหว และมีน้ำหนักสมดุล

พระโกศจันทน์ มีลักษณะเป็นโกศแปดเหลี่ยม มียอดประกอบด้วยโครงลวดตาข่ายประดับลายฉลุเป็นลายซ้อนไม้ทั้งองค์ องค์พระโกศจันทน์สามารถถอดแยกได้เป็นสามส่วน สำหรับประกบกันประกอบขึ้นเป็นองค์พระโกศ ฐานพระโกศจันทน์ประกอบหน้ากระดานบน-ล่าง เส้นลวด บัวคว่ำ หน้ากระดานล่างประกอบเส้นลวดประดับกระจังตาอ้อย บัวคว่ำประกอบเส้นลวดประดับลายกลีบบัวลายใบเทศ ลวดบัว หน้ากระดานบนเป็นลูกแก้วประดับลายประจำยามลูกโซ่ เชิงพระโกศจันทน์ประดับกระจังใบเทศประกอบด้วยดอกไม้เอว องค์พระโกศจันทน์ประดับลายบัวกลีบขนุน ภายในลายบัวกลีบขนุนประดับลายเปลวใบเทศ เหนือลายบัวกลีบขนุนประดับเกสรบัว ขอบองค์พระโกศจันทน์ประดับบัวฟันยักษ์เสริมลายเฟื่องอุบะ ขอบฝาพระโกศจันทน์ประกอบหน้ากระดานประดับลายประจำยามลูกโซ่ เหนือขึ้นไปเป็นชั้นกระจังเสริมลายบัวคว่ำประดับดอกไม้ไหว บัวคว่ำประดับลายกลีบบัวลายใบเทศ ยอดฝาพระโกศจันทน์ลูกแก้ว ๓ ชั้น ชั้นที่ ๑ เดินเส้นลวดท้องไม้เชิงบาตรประดับลายบัวเกสรเส้นลวดท้องไม้ หน้ากระดานบนประดับลายประจำยาม เหนือหน้ากระดานบนประดับกระจังตาอ้อยและดอกไม้ไหว ชั้นที่ ๒ ท้องไม้เชิงบาตรประดับลายเกสรบัว เส้นลวดท้องไม้ หน้ากระดานบนประดับลายประจำยามก้ามปูลูกโซ่ เหนือหน้ากระดานประดับกระจังตาอ้อยและดอกไม้ไหว ชั้นที่ ๓ ทำลายเหมือนชั้นที่ ๒ บัวชั้นรองปลียอดเป็นท้องไม้เชิงบาตรประดับลายเกสรบัวเส้นลวดท้องไม้ ปลียอดประดับลายกาบบัวใบเทศ

พระโกศจันทน์

ในวันอาทิตย์ที่ ๑๐ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ หลังจากถวายพระเพลิงพระบรมศพสิ้นแล้ว เจ้าหน้าที่ส่วนช่างสิบหมู่ ได้จัดการรื้อส่วนโครงและส่วนยอดพระจิตกาธานลงเหลือแต่ฐาน แล้วเชิญสัปตปฎลเศวตฉัตรซึ่งสร้างโดยสำนักพระราชวังขึ้นแขวนที่เพดานพระเมรุมาศเหนือพระจิตกาธานถวายสุมพระบรมอัฐิ

มุขทิศทั้งสี่ขององค์พระเมรุมาศเป็นโถงโล่ง มุขทิศเหนือและมุขทิศใต้ยาวกว่ามุขทิศตะวันออกและมุขทิศตะวันตก เฉพาะที่มุขทิศเหนือและมุขทิศใต้เจาะช่องประตูโปร่งด้านข้างทิศตะวันออกและทิศตะวันตกของมุขอีกด้านละ ๑ ประตู ช่องกรอบประตูทั้งด้านนอกและด้านในของประตูทั้ง ๔ ประตูนี้ทำกรอบคิ้วไม้บัวประดับลายประจำยามก้ามปูฉลุกระดาษทองย่นพื้นสีน้ำเงินแวววีเงิน เขียว และแดง เหนือช่องกรอบประตูและผนังโดยรอบทำเป็นช่องโปร่งลายราชวัติปิดกระดาษทองย่นสาบสี ใต้ท้องขื่อช่องประตูมุขทิศทั้ง ๘ ประตูรอบองค์พระเมรุมาศผูกพระวิสูตรทำด้วยผ้าตาดพื้นดำลายทอง ริมม่านติดชายครุยสีเหลือง ซับในด้วยผ้าสีแดงทับทิม ระบายหัวม่านใช้ผ้าตาดพื้นดำลายทองจับเป็นเฟื่อง มีสายรัดม่านและโซ่ถ่วงน้ำหนักที่ริมม่านและชายม่าน

ที่มุขทิศด้านเหนือ ก่อนพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ ได้จัดสร้างสะพานเกริน และเกรินบันไดนาคสำหรับชักชะลอพระโกศเพื่อเชิญขึ้นประดิษฐานบนพระเมรุมาศ สะพานเกรินนี้กว้าง ๑.๒๕ เมตร ยาว ๒๕ เมตร ทอดจากพื้นหน้าช่องประตูคูหาพระเมรุมาศไปตามพื้นมุขทิศเหนือคร่อมบันไดใหญ่พระเมรุมาศและบันไดใหญ่ฐานชาลาจรดเกรินบันไดนาค ตัวเกรินบันไดนาคกว้าง ๑.๒๕ เมตร ลาดเอียงลงสู่ฐานบนลานพื้นถนนเป็นระยะทาง ๖.๑๐ เมตร โครงสร้างทั้งหมดเป็นไม้เนื้อแข็งประกอบยึดด้วยโครงเคร่าไม้ ตัวสะพานเกรินทาสีแดง ผนังด้านข้างประกอบหน้ากระดานเส้นลวดท้องไม้ท้องไม้ทาสีชมพูเป็นกรอบสี่เหลี่ยมลูกฟักบนพื้นสีแดงเดินเส้นกรอบสีทอง เส้นลวดเกรินเดินเส้นทอง บัวคว่ำประดับลายฉลุกระดาษทองย่นแวววีแดง หน้ากระดานบนประดับลายประจำยามลูกฟักก้ามปูปิดกระดาษตั่วกิมพื้นสีน้ำเงิน แวววีแดงทับทิม เหนือขอบหน้ากระดานเดินเส้นทองประดับลายกระจังซ้อนไม้ แวววีเงิน ปิดกระดาษตั่วกิม พื้นสะพานเกรินทาสีแดงปูไม้เนื้อแข็งขนาด ๑ นิ้วคูณ ๘ นิ้ว วางรางเหล็กรองรับแคร่รับจานพระโกศ ห่างกัน ๐.๗๐ เมตร ๑ คู่ แคร่รองรับแท่นประดิษฐานพระโกศเพื่อเลื่อนเข้าสู่องค์พระเมรุมาศ ทาสีแดง ติดรางเหล็กห่างกัน ๐.๗๐ เมตร ๑ คู่ เกรินบันไดนาคเป็นรูปนาคทอดลำตัวเอียง ๕๐ องศา ลงมาจากสะพานเกรินสู่ฐานรับน้ำหนักเบื้องล่าง ตัวนาคประดับลายเกร็ดนาคลักษณะรักร้อยฉลุกระดาษตั่วกิม แวววีแดงทับทิม หัวนาคเป็นลายซ้อนไม้ปิดกระดาษตั่วกิมแวววีแดงทับทิม สีเงิน ผนังด้านข้างประกอบหน้ากระดานล่างท้องไม้ เส้นลวดหน้ากระดานล่างปิดกระดาษตั่วกิม ท้องไม้ทาสีชมพูเป็นกรอบสี่เหลี่ยมลูกฟักบนพื้นสีแดงเดินเส้นกรอบสีทอง พื้นสะพานเกรินบันไดนาคทาสีแดง ทำรางไม้สำหรับชักรอกเกรินประดิษฐานพระโกศ กึ่งกลาง

สะพานเกรินและเกรินบันไดนาคระหว่างการก่อสร้าง

ประดับลายเกรินบันไดนาค

เกรินติดลวดสลิงเพื่อเข้ารอกชักเกริน สองข้างเกรินบันไดนาคติดมือหมุนสำหรับขันกว้านพระโกศขึ้นไปบนพื้นระดับส่วนใต้สะพานเกรินบันไดนาคเป็นที่สำหรับเจ้าหน้าที่หมุนกว้านเลื่อนพระโกศไปตามรางพื้นระดับเข้าไปสู่คูหาพระเมรุมาศ ตัวเกรินบันไดนาค เป็นแท่นสำหรับประดิษฐานพระโกศ มีขนาดกว้าง ๑.๒๕ เมตร ตัวเกรินนี้ประกอบหน้ากระดานบนเส้นลวดท้องไม้ บัวหงาย กรอบท้องไม้ประดับลายประจำยามลูกโซ่ฉลุกระดาษทองย่นพื้นสีน้ำเงินแวววสีเงิน เส้นลวดเส้นทอง ท้องไม้ประดับลายก้านขดใบเทศปิดกระดาษทองตั่วกิมพื้นสีแดงแวววสีเงิน ลวดบัวเดินเส้นทอง บัวหงายประดับลายฉลุกระดาษตั่วกิมพื้นสีแดง หน้ากระดานบนประดับลายลูกฟักก้ามปูฉลุกระดาษตั่วกิมพื้นสีแดงแวววสีเงิน พื้นทาสีแดงติดรางเหล็กห่างกัน ๐.๗๐ เมตร ๑ คู่ เพื่อรองรับฐานรองรับพระโกศ ใต้แท่นเกรินทั้ง ๔ มุม ติดล้อสำหรับเลื่อนไปตามรางเลื่อนบนเกรินบันไดนาคท้ายเกรินยื่นออกจากตัวเกรินประกอบกระหนกท้ายเกรินลายซ้อนไม้ สำหรับเจ้าพนักงานภูษามาลาขึ้นนั่งประคองพระโกศ มีขนาดกว้าง ๐.๗๐ เมตร ด้านล่างบุด้วยผ้าตาดทอง ประกอบลายกระจังซ้อนไม้ปิดกระดาษทองย่น ฐานเกรินบันไดนาคเป็นแท่นไม้สี่เหลี่ยมยาว ๑.๒๕ เมตร กว้าง ๑.๖๐ เมตร ตั้งอยู่บนลานพื้นถนน ขอบเป็นหน้ากระดานและบัวทาสีทอง พื้นฐานทาสีแดงสำหรับวางขารองรับสะพานเชื่อมแท่นเกรินกับพระยานมาศสามลำคานสำหรับเคลื่อนพระโกศสู่เกริน

ฝ้าเพดานมุขทิศใต้ทั่วไปบุไม้อัดยางหนา ๔ มิลลิเมตร โครงเคร่าไม้ทาสีแดงประดับลายค้างคาว ดาวเพดานปิดลายฉลุกระดาษทองย่นแวววสีแดงทับทิม เงิน น้ำเงิน เป็นดาวเพดานลายซ้อนไม้ เฉพาะดาวเพดานตรงกลางลายประดับดวงโคมไฟ ขอบเพดานโดยทั่วไปทำกรอบแว่นประดับลายประจำยามลูกโซ่ฉลุกระดาษทองย่นบนพื้นสีแดงชาด

ฝ้าไขราโดยทั่วไปบุไม้อัดยางประดับลายดอกลอยทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ใบเทศปิดกระดาษทองย่น

ฝ้าเพดานองค์พระเมรุมาศประดับลายซ้อนไม้ปิดลายฉลุกระดาษทองย่นแวววสีแดงทับทิม เงิน เป็นค้างคาว ดาวเพดานลายซ้อนไม้ เฉพาะดาวเพดานตรงกลางลายประดับดวงโคมไฟ ขอบฝ้าเพดานเป็นกรอบย่อมุมไม้สิบสอง ประดับลายเพดานฉลุกระดาษทองย่นแวววสีเงิน แดงทับทิม เขียว น้ำเงิน ที่ฝ้าเพดานศูนย์กลางยอดพระเมรุมาศติดตั้งห่วงโลหะสำหรับแขวนสัปตปฎลเศวตฉัตรเหนือพระจิตกาธานในการสุมพระบรมอัฐิ

ขื่อประดับหัวท้ายด้วยลายกรวยเชิงใบเทศ ระหว่างลายกรวยเชิงขนาบด้วยลายประจำยามลูกโซ่ขนาดเล็กสลับลายบัวใบเทศบนพื้นสีน้ำเงินแวววและสอดไส้ด้วยสีแดงชาด เขียว และสีเงิน ท้องขื่อประดับด้วยลายประจำยามลูกฟักบนพื้นสีเงิน แวววและสอดไส้ด้วยสีน้ำเงิน เขียว และแดงชาด เฉพาะขื่อใหญ่ที่หัวเสารับยอดพระเมรุมาศ ท้องขื่อประดับลายประจำยามลูกฟักบนพื้นสีน้ำเงินแวววและสอดไส้สีเงิน เขียว และแดงชาด

หลังคาองค์พระเมรุมาศ โครงหลังคาเป็นโครงเหล็กประกอบ และไม้เนื้อแข็งหุ้มด้วยไม้อัดยางหนา ๖ มิลลิเมตร แปและกลอนไม้เนื้อแข็ง หลังคามุงด้วยกระเบื้องไม้ทำจากแผ่นไม้อัดยางหนา ๖ มิลลิเมตร ตัดเป็นรูปกระเบื้องหางมนประดับลายฉลุกระดาษทองย่นสาบสีแดงทับทิม ทั้งสี่มุข หลังคาซ้อนกัน ๒ ชั้น ลด ๒ ตับ ฝ้า ไขรา และหน้าจั่วบุไม้อัดเรียบ หน้าจั่วหน้ามุขทิศทั้งสี่ทิศประดับลายเฟื่องฉลุกระดาษทองย่นพื้นสีแดงแวววสีเงิน แดงทับทิม น้ำเงิน รูปเฟื่องอุบะ หน้าบันเหนือกระจังฐานพระประดับลายเฟื่องปิดกระดาษทองย่นแวววสีน้ำเงิน แดงทับทิม พื้นหน้าบันสีแดงทั้ง ๔ ด้านมีพระนามาภิไธยย่อ สว ประดับด้วยกระจกสีเงิน แดง และสีน้ำเงิน ดุนเป็นลายหนามขนุน หน้าปีกนกพื้นทาสีแดงประดับลายซ้อนไม้ปิดกระดาษทองย่นประดับลายกระหนก เพดานปีกนกประดับลายดาวเพดานฉลุกระดาษทองย่นแวววสีเขียว กระจังฐานพระลายซ้อนไม้ปิดกระดาษทองย่นแวววสีน้ำเงิน ฝ้าไขราทาสีแดงประดับลายฉลุกระดาษทองย่นแวววสีแดง แปหัวเสาและแปลานทำด้วยไม้และไม้อัดยางทาสีแดงประดับลายกระดาษทองย่นพื้นสีแดงแวววสีน้ำเงิน เขียว เงิน ลายประจำยามมีกรวยเชิง หัวแปประดับลายประจำยามซ้อนไม้ปิดกระดาษทองย่นสีแดงทับทิม เชิงแปทาสีแดงประดับลายฉลุกระดาษทองย่นสาบสีเป็นลายเฟื่อง เหนือสะพานหนูทำลวดบัวประดับกระจังลายซ้อนไม้ปิดกระดาษทองย่นวิ่งรอบหลังคาเป็นกระจังชายกระเบื้อง สันหลังคาปิดกระดาษทองย่น หลบสันหลังคาและข้าง

กระเบื้องบุไม้เนื้อแข็งขนาด ๑ นิ้ว คูณ ๘ นิ้ว หนา ๑ นิ้ว ประดับลายกระจังซ้อนไม้ปิดกระดาษทองย่นแวววสีเงิน เสารับจั่วส่วนบนหัวเสาช่วงระหว่างบัวหัวเสาใต้กระจังฐานพระคูหาหน้ามุขทั้งสี่ทิศตกแต่งเป็นช่องปรุซ้อนไม้ลายราชวัติ แวววสีน้ำเงิน และแดงชาด ประดับขอบด้วยลายประจำยามลูกโซ่เหมือนลายขอบปะกน ใต้ช่องปรุประดับเฟื่องอุบะซ้อนไม้ลายดอกพุดตานปิดกระดาษทองย่นแวววสีเงิน แดงทับทิม เขียวห้อยประดับลงมาตามเสา

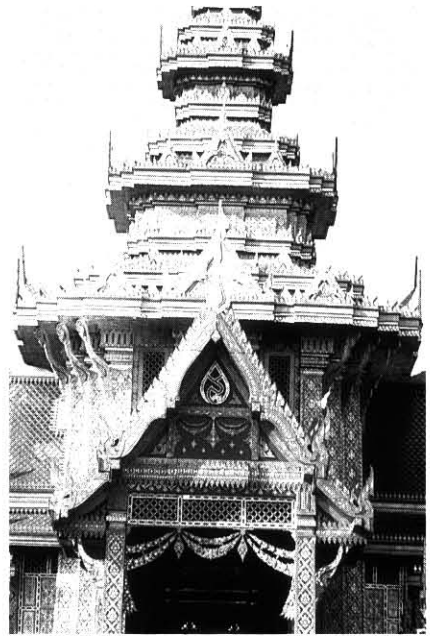
เครื่องยอดหลังคาพระเมรุมาศเป็นทรงเกี้ยวโดยมีชั้นเชิงกลอนเป็นเกี้ยวใหญ่ ๓ ชั้น ลดหลั่นกันขึ้นไปในทรงจอมแห มีเชิงกลอนชั้นรองเหนือเกี้ยวใหญ่ชั้นเกี้ยวละ ๒ ชั้น รวมชั้นเชิงกลอนทั้งหมด ๙ ชั้น เหนือชั้นเชิงกลอนชั้นที่ ๙ เป็นลูกแก้วคั่นรับบัวแวง ปากบัวแวงเป็นชั้นเกี้ยวรับบัวกลุ่ม ๓ ชั้น ต่อจากบัวกลุ่มเป็นปลียอด ปลายปลียอดเป็นเม็ดน้ำค้างปักพระสัปตปฏลเศวตฉัตรตามพระราชอิสริยศักดิ์แห่งพระบรมศพ โครงภายในยอดทั้งหมดเป็นโครงเหล็กเคร่าไม้บุสังกะสีแผ่นเรียบกันน้ำ ชั้นเชิงกลอนแต่ละชั้นเป็นไม้จริงผสมไม้อัดยึดติดกับโครงเหล็ก ชั้นเกี้ยวใหญ่ทั้ง ๓ ชั้น ประดับตกแต่งด้วยบันแถลงกระจัง ส่วนชั้นเชิงกลอนทั่วไปประดับตกแต่งด้วยกระจังขนาดต่างๆ ที่มุมย่อไม้สิบสองทุกมุมทุกชั้นประดับนาคปัก ลวดลายทั้งหมดเป็นลายซ้อนไม้ปิดกระดาษทองย่นสาบสี บัวกลุ่มและปลียอดตลอดเม็ดน้ำค้างเป็นไฟเบอร์กลาสปิดกระดาษทองย่นหลังคาแต่ละชั้นและบัวแวงบุไม้อัดปิดด้วยกระดาษทองย่นแวววสีแดงทับทิมเป็นรูปกระเบื้อง ผนังท้องไม้ใต้ชั้นเกี้ยวชั้นที่ ๒ และ ๓ ปิดกระดาษทองย่นแวววสีน้ำเงิน แดงทับทิม บนพื้นสีเงิน ซุ้มบันแถลงทุกชั้นยื่นเป็นเก็จ ใต้ซุ้มมีเสารับเก็จประดับกระดาษทองย่นสาบสีลายพุ่มข้าวบิณฑ์ ก้านแย่ง

ผนังพระเมรุมาศภายนอกทาสีแดงปิดกระดาษทองย่นลายพุ่มข้าวบิณฑ์ ที่ผนังชิดเสาเจาะช่องทะลุถึงภายในด้านละ ๒ ช่อง ภายในติดตั้งพัดลมดูดอากาศช่องละ ๑ ตัว รวม ๘ ตัว ภายนอกและด้านในประดับแผงไม้ฉลุปิดกระดาษทองย่นสาบสีลายราชวัติเพื่อระบายควัน ใต้แผงแรมีกระจังรัดเกล้ารับทั้ง ๔ ด้าน ความสูงของพระเมรุมาศจากระดับดินถึงปากฐานพระเมรุมาศ ๓.๔๕ เมตร จากปากฐานพระเมรุมาศถึงใต้เชิงกลอนชั้นที่หนึ่ง ๘.๕๕ เมตร ส่วนยอดทั้งหมด จากเชิงกลอนชั้นที่หนึ่งถึงสุดเม็ดน้ำค้าง ๒๐.๔๐ เมตร รวม ๓๒.๔๐ เมตร

อาคารพระเมรุมาศโดยทั่วไปติดตั้งดวงโคม Fluorescent แบบโคมเหล็กขาสปริงเดินสายไฟใต้อาคารและภายในฝ้าเพดาน สายเมนที่ส่งไปยังห้อง

หน้าบันหลังคาองค์พระเมรุมาศ

เครื่องยอดหลังคาพระเมรุมาศ

การทำบัวกลุ่ม

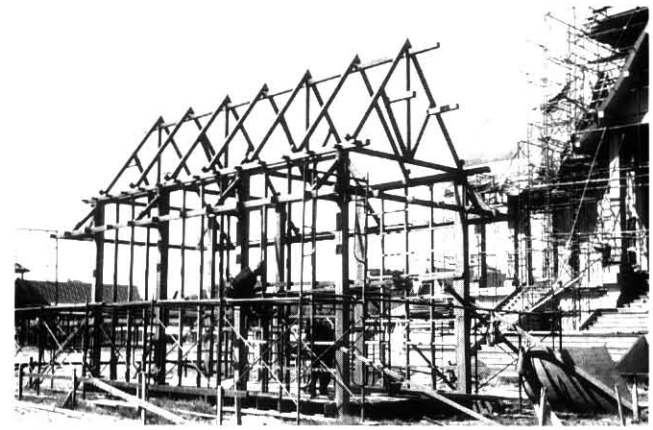
ควบคุมฝังใต้ดิน XYY ๔ Core ชนิด PAR สำหรับภายนอกอาคารใช้ชนิดกันน้ำทั้งหลอดและโคม โดยที่พื้นชานชาลาพื้นใกล้มุมเสาพระเมรุมาศและบนปากฐานพระเมรุมาศตั้งไฟ PAR ชนิดกันน้ำขั้วและหลอดขนาด ๑๕๐ วัตต์ ปรับมุมได้ที่ข้างบันไดบนพื้นชานชาลาที่จะขึ้นองค์พระเมรุมาศประดับไฟ Halogen Tubular Clears Lamp ขนาด ๑๕๐ วัตต์ เป็นช่วง ๆ ทั้ง ๔ ด้านของทางขึ้นสู่องค์พระเมรุมาศ ซอกข้างเสาพระเมรุมาศทุกเสาประดับหลอด Low Volt Capsule Halogen gold plate ขนาด ๕๐ วัตต์ สูงจรดฝ้าชายคาพระเมรุมาศ ที่ผนังเหนือระดับทับหลังประตูติด Halogen Tubular Clears Lamp ขนาด ๑๕๐ วัตต์ สาดฝ้าเพดานพระเมรุมาศโดยทั่วไป ฐานองค์พระเมรุมาศติดตั้งดวงโคม Fluorescent ขนาด ๓๖ วัตต์ ระหว่างชั้นเชิงกลอนชั้นที่ ๑ และชั้นที่ ๓ ประดับไฟ PAR.๓๘ ขนาด ๑๒๐ วัตต์ ส่วนดาวเพดานกลางองค์พระเมรุมาศประดับโคมไฟ Halogen Tubular Clears Lamp ขนาด ๑๕๐ วัตต์ ดาวเพดานโดยทั่ว ๆ ไปประดับไฟ Low Volt Capsule Halogen ขนาด ๕๐ วัตต์ ด้านทิศใต้ใต้ฐานพระเมรุมาศติดตั้งตู้ควบคุมระบบไฟฟ้าส่วนของอาคารพระเมรุมาศ จำนวน ๒ ตู้

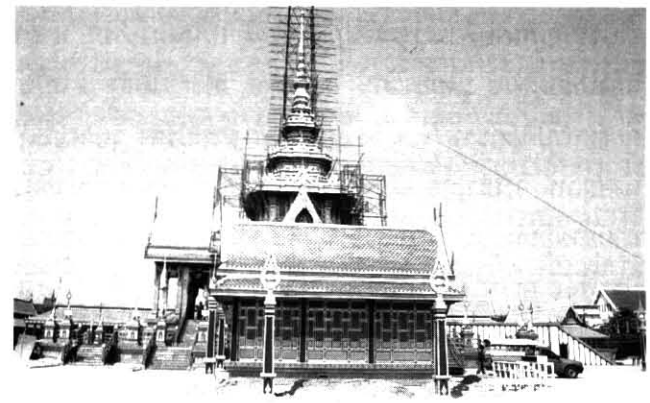
หอเปลื้อง

หอเปลื้อง ใช้เป็นสถานที่สำหรับพักพระลองทองใหญ่ประกอบพระโกศ ภายหลังจากที่ได้เปลื้องออกจากพระโกศลองในและใช้เป็นที่เก็บฟืนถวายพระเพลิงและอุปกรณ์เครื่องใช้เบ็ดเตล็ดในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกตรงมุขของพระเมรุมาศภายในเขตราชวัติหันหน้าเข้าหาพระเมรุมาศ

นางกนกพร อรรคราภรณ์ ผู้อำนวยการกองคลัง ปฏิบัติราชการแทนอธิบดีกรมศิลปากร ได้ว่าจ้างห้างหุ้นส่วนจำกัด ป.ว.ช. ลิขิตการสร้าง ซึ่งมีนายประมุข บรรเจิดสกุล ผู้จัดการ เป็นคู่สัญญารับทำการก่อสร้างหอเปลื้องและเสาฉนวน ตามสัญญาเลขที่ ๑๒/๒๕๓๙ ลงวันที่ ๒๑ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘ ในราคา ๑,๖๐๐,๐๐๐ บาท (หนึ่งล้านหกแสนบาทถ้วน) สัญญาเริ่มก่อสร้างภายในวันที่ ๒๑ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘ กำหนดก่อสร้างแล้วเสร็จในวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๓๙ ในการนี้ เรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น ผู้เชี่ยวชาญพิเศษด้านบูรณะปฏิสังขรณ์ เป็นสถาปนิกผู้ออกแบบ นายอารักษ์ สังหิตกุล รักษาราชการแทนผู้อำนวยการสถาบันศิลปกรรม เป็นวิศวกรคำนวณโครงสร้าง นายสุทิน เจริญสวัสดิ์ วิศวกรโยธา ๗ สถาบันศิลปกรรม เป็นวิศวกรผู้ช่วย นายชัย-ณรงค์ ดีอินทร์ นายช่างศิลปกรรม ๕ สถาบันศิลปกรรม เป็นนายช่างเขียนแบบและขยายลาย นายทวี สมโลก วิศวกรไฟฟ้า ๖ นายปรีชา วุฒิสมบัติ วิศวกรไฟฟ้า ๕ สถาบันศิลปกรรม เป็นวิศวกรไฟฟ้า นายสุวิชา เจริญทิพย์ นายช่างโยธา ๗ นายสวั่น ชัยจันดี นายช่างโยธา ๖ สถาบันศิลปกรรม เป็นผู้ควบคุมงานก่อสร้าง

หอเปลื้อง ก่อสร้างตามแบบสถาปัตยกรรมไทย มีลักษณะเป็นอาคารทรงไทย หลังคาจั่ว ตัวอาคารกว้าง ๓ เมตร ยาว ๗ เมตร สูงถึงจั่ว ๖.๓๐ เมตร โครงสร้างทั่วไปฐานรากเป็นแผ่นคอนกรีตสำเร็จรูปแบบ Hallow Core หนา ๐.๑๕ เมตร เสาเป็นไม้เนื้อแข็งขนาด ๖ นิ้ว คูณ ๖ นิ้ว คาน ตง เป็นไม้เนื้อแข็ง หลังคาเป็นโครงเหล็กประกอบไม้เนื้อแข็ง มุงด้วยกระเบื้องไม้อัดหนา ๖ มิลลิเมตรตัดเป็นรูปกระเบื้องหางมนตีมุงให้ได้แนว ได้ระดับ ปิดประดับลายฉลุกระดาษทองย่นสีน้ำเงินขลิบทอง สันหลังคาและหลบสันหลังคาเป็นไม้ประกอบหนา ๑ นิ้ว ซ้อนทับกัน ปิดกระดาษทองย่นประดับด้วยกระจังสีทองแวววสีน้ำเงิน แดง ที่หลังสะพานหนูลักษณะหลังคาเป็นหลังคาจั่ว ตับล่างเป็นหลังคาปีกนกโดยรอบ พื้นหน้าบันสีแดงประดับลายซ้อนไม้ปิดกระดาษทองย่นแววสีแดง เงิน กระจังฐานพระลายซ้อนไม้ปิดกระดาษทองย่นแววสีเงินแดง ช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ลายซ้อนไม้ปิดกระดาษทองย่นแววสีเงินแดง อกไก่ แป แป หัวเสา ปิดกระดาษทองย่นแววสีแดง ทวยลายซ้อนไม้ปิดกระดาษทองย่นแววสีแดง ฝ้าหลังคาปีกนกโดยรอบบุไม้อัดยางทาสีแดงประดับลายดาวเพดาน ลายค้างคาว ฉลุกระดาษทองย่นแววสีน้ำเงิน ใต้ฝ้าหลังคาปีกนกทำกรอบแว่นทาสีแดง ประดับลายบัวฉลุกระดาษทองย่นแววสีน้ำเงิน ฝ้าเพดานโดยทั่วไปบุไม้อัดยางหนา ๔ มิลลิเมตร โครงเคร่าไม้คิ้วบัวไม้ ทาสีน้ำมันเรียบ

หอเปลื้องระหว่างก่อสร้าง

ตัวอาคารยกพื้น พื้นเป็นไม้เนื้อแข็งขนาด ๑ นิ้วคูณ ๘ นิ้ว ตีชนปูทับหน้าด้วยไม้อัดยางหนา ๖ มิลลิเมตร แล้วปูพรมอัดสีแดง เสาไม้หุ้มด้วยไม้อัดทาสีแดง คิ้วเสาสีเหลือง ฝาผนังกั้นทึบทั้ง ๔ ด้านบุไม้อัดยางหนา ๔ มิลลิเมตร ตีสองด้าน โครงเคร่าฝาไม้ยาง ภายในโล่ง ผนังภายในทาสีน้ำมันสีชมพูเรียบ ผนังด้านนอกเป็นฝาไม้อัดกรุฝาปะกนทำกรอบลูกฟัก บุไม้อัดโดยรอบ ฝาปะกนด้านหน้าพื้นสีแดงลายสีน้ำตาลขลิบเหลืองแววเงิน มีดอกตรงเหลี่ยมพื้นน้ำเงินดอกแดง ผนังด้านทิศเหนือและทิศใต้ ตรงกึ่งกลางผนังภายในกรอบลูกฟักเจาะช่องระบายอากาศเดินกรอบลูกฟักกลมปิดกระดาษทองย่น ๓ แถว แถวละ ๓ ช่อง รวม ๙ ช่อง ภายในประดับผ้าม่านสีแดงเข้ม ผนังด้านตะวันออกทึบ ผนังด้านตะวันตกเจาะช่องประตู ๑ ช่อง บานประตูด้านนอกทำกรอบลวดบัวลูกฟักกรอบลูกฟักกลมเดินเส้นทองมี ๓ แถวละ ๆ ๔ กรอบ กรอบลูกฟักแถวบนเจาะเป็นช่องระบายอากาศภายในประดับผ้าม่านสีแดงเข้ม พื้นหน้าประตูมีบันได ๑ ขั้นปูพรมอัดสีแดง เชิงผนังด้านนอกทำเป็นเส้นลวดบัวโดยรอบ ฐานหอเปลื้องสูง ๐.๙๕ เมตร ทำเป็นฐานปัทม์ประกอบหน้ากระดานลวดบัวท้องไม้ หน้ากระดานล่างประดับด้วยลายฉลุกระดาษทองย่นสาบสีน้ำเงินแววสีเงินลายประจำยามก้ามปูลูกฟักเส้นลวดเดินเส้นทอง บัวคว่ำประดับลายฉลุกระดาษทองย่นสาบสีน้ำเงินแววสีเงิน ลวดบัวเดินเส้นทอง ท้องไม้ประดับลายเข้มขาบชนิดรักร้อยฉลุกระดาษทองย่นสีน้ำเงินแววสีทอง เงิน ลวดบัวเดินเส้นทอง บัวหงายประดับลายฉลุกระดาษทองย่นสีน้ำเงินแววสีเงิน เส้นลวดเดินเส้นทอง หน้ากระดานบนประดับลายประจำยามก้ามปูลูกฟักฉลุกระดาษทองย่นสีน้ำเงินแววสีเงิน

ภายในตัวอาคารหอเปลื้อง เพดานติดหลอดไฟฟลูออเรสเซนต์ (Fluorescent) ๖ ดวง ใต้ฝ้าเพดานปีกนกติดหลอดไฟดาวไลท์ ๖๐ วัตต์ ๑๖ ดวง เดินสายไฟใต้อาคารและในฝ้าเพดาน สายเมนที่ส่งไปยังห้องควบคุมฝังใต้ดิน

ที่พื้นลานหน้าหอเปลื้องด้านทิศตะวันตกตรงบันไดพระเมรุมาศตั้งเสาฉนวน ๒ คู่ คู่ที่ ๑ ตั้งรับเสาฉนวนคู่ซึ่งตั้งอยู่ริมเชิงบันไดพระเมรุมาศ คู่ที่ ๒ ตั้งแนวเดียวกับเสาฉนวนคู่ที่ ๑ สำหรับกั้นม่านเว้นช่องว่างไว้ตรงช่องทางเดินหน้าประตูหอเปลื้อง ลักษณะของเสาฉนวนทั้ง ๖ ต้น สูง ๓ เมตร ๕๐ เซนติเมตร หุ้มบุโครงด้วยไม้อัด เป็นเสาสี่เหลี่ยมทาสีแดงเรียบ คิ้วเหลี่ยมเสาทาสีทอง ฐานเสาประดับลายซ้อนไม้ทาสีทอง หน้ากระดานล่างทาสีทอง ผนังฐานเดินเส้นทองเป็นกรอบรูปสี่เหลี่ยมประดับกระจังลายซ้อนไม้ทาสีทองลายประจำยาม ขอบเส้นลวดบนประดับกระจังลายซ้อนไม้ทาสีทอง คอเสาประดับกาบบัวคอเสื้อลายซ้อนไม้ทาสีทอง ปลายเสาประดับตาลปัตรแว่นแก้วทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ลายซ้อนไม้ทาสีทอง ตรงกลางเจาะช่องโปร่งแขวนโคมไฟรูปทรงกลมเส้นผ่าศูนย์กลาง ๔ นิ้ว ติดหลอดไฟขนาด ๑๕ วัตต์ ระหว่างเสาฉนวนติดตั้งผ้าม่านพร้อมราว ผ้าม่านเป็นผ้าตาดทองซับในสีแดง ถ่วงโซ่ที่เชิงม่าน

พระที่นั่งทรงธรรม

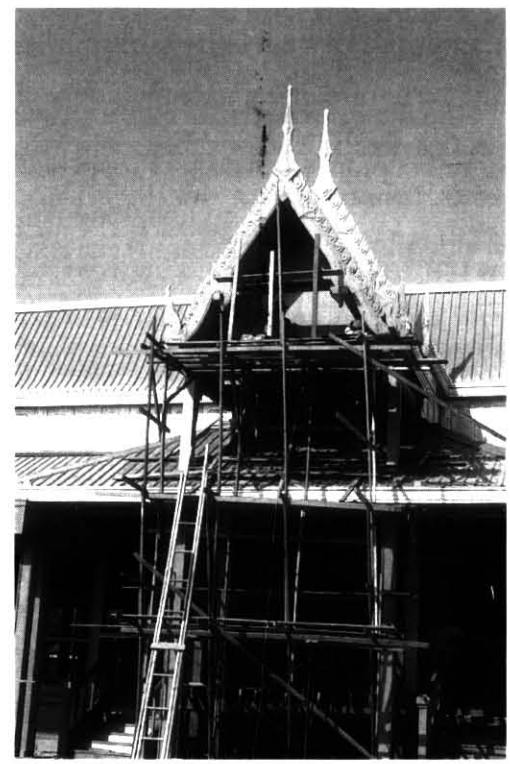
พระที่นั่งทรงธรรมเป็นอาคารประกอบพระเมรุมาศ ใช้เป็นสถานที่สำหรับประกอบพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในการออกพระเมรุพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของพระเมรุมาศภายในเขตราชวัติหน้าพระที่นั่งตรงกับมุขทิศตะวันตกของพระเมรุมาศ

นายสมคิด โชติกวณิชย์ อธิบดีกรมศิลปากร ได้ว่าจ้างบริษัท ศิวกรการช่าง จำกัด ซึ่งมีนายสมชัย ธรรมารัตน์ ผู้จัดการ เป็นคู่สัญญารับทำการก่อสร้างพระที่นั่งทรงธรรมจำนวน ๑ หลัง และศาลาลูกขุนจำนวน ๒ หลัง ตามสัญญาเลขที่ ๓/๒๕๓๙ ลงวันอังคารที่ ๒๔ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘ ในราคา ๒๘,๙๙๐,๐๐๐ บาท (ยี่สิบแปดล้านเก้าแสนเก้าหมื่นบาทถ้วน) สัญญากำหนดเริ่มก่อสร้างในวันอังคารที่ ๒๔ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘ ก่อสร้างแล้วเสร็จในวันพฤหัสบดีที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๓๙ โดยมีเรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น ผู้เชี่ยวชาญพิเศษด้านบูรณะปฏิสังขรณ์ เป็นสถาปนิก นายจำลอง สมวงศ์ ผู้อำนวยการกองสถาปัตยกรรม เป็นสถาปนิกผู้ช่วย นายอารักษ์ สังหิตกุล วิศวกรโยธา ๘ เป็นวิศวกรโครงสร้าง นายสุวัฒน์ ค่ายแสง วิศวกรโยธา ๗ กองสถาปัตยกรรม เป็นวิศวกรผู้ช่วย นายปรีชา วุฒิสมบัติ วิศวกรไฟฟ้า ๕ กองสถาปัตยกรรม เป็นวิศวกรไฟฟ้า นายสุเทพ วิริยะบุศย์ มัณฑนากร ๗ เป็นมัณฑนากร นายสุวิชา เจริญทิพย์ นายช่างโยธา ๗ นายประสงค์ แก้วจรวย นายช่างเขียนแบบ ๖ กองสถาปัตยกรรม เป็นนายช่างเขียนแบบ นายก่อเกียรติ ทองผุด นายช่างศิลปกรรม ๔ นายประพันธ์ กุเวฬรัตน์ นายช่างเขียนแบบ ๓ นายสุรชัย จันทร์เงิน นายช่างเขียนแบบ ๓ และนายเศกสรรค์ ปัญญารัมย์ นายช่างเขียนแบบ ๓ กองสถาปัตยกรรม เป็นนายช่างเขียนแบบผู้ช่วย นายผดุงสุข ภวังคนันท์ นายช่างโยธา ๖ และนายเชิดชาย ใจประสาท นายช่างโยธา ๕ กองสถาปัตยกรรม เป็นผู้ควบคุมงาน

ผู้รับเหมาก่อสร้างจึงเริ่มดำเนินการปรับพื้นที่เตรียมการก่อสร้าง เพื่อให้การก่อสร้างพระที่นั่งทรงธรรมแล้วเสร็จทันกำหนดการถวายพระเพลิงพระบรมศพ ในวันพฤหัสบดีที่ ๗ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๓๘ มีรายละเอียดลักษณะอาคารดังนี้

พระที่นั่งทรงธรรม ก่อสร้างตามแบบสถาปัตยกรรมไทย มีลักษณะเป็นพระที่นั่งโถงทรงไทยจตุรมุข ตัวอาคารโดยทั่วไปกว้าง ๑๔ เมตร ยาว ๗๓.๕๐ เมตร สูงจากระดับพื้นดินถึงสันหลังคา ๑๐.๔๐ เมตร

พระที่นั่งทรงธรรมระหว่างก่อสร้าง

โครงสร้างทั่วไป ฐานรากเป็นพื้นคอนกรีตสำเร็จรูปชนิดคอนกรีตอัดแรงแบบกลวง (Hollow Core) ขนาดกว้าง ๑ เมตร ยาว ๑.๒๐ เมตร หนา ๐.๑๕ เมตร จำนวน ๑ แผ่นต่อฐาน เหนือแผ่นฐานรากมีไม้ง้วเป็นไม้เนื้อแข็งขนาดกว้าง ๒ นิ้ว ยาว ๘ นิ้ว ยึดโคนเสาไม้ซึ่งเป็นไม้เนื้อแข็งขนาดกว้าง ๖ นิ้ว ยาว ๖ นิ้ว ฐานรากฝังอยู่ในดินลึกจากระดับผิวทางเดินประมาณ ๐.๕๐ เมตร เสา คาน ตง เป็นไม้เนื้อแข็ง โครงหลังคาเป็นโครงเหล็กและประกอบด้วยไม้เนื้อแข็ง อกไก่เหล็ก โครงถักจันทันเหล็กวางบนหัวเสาเชื่อมเป็นโครง ประกับรอยต่อโครงด้วยแผ่นเหล็กประกับหนา ๒.๓ มิลลิเมตร จันทันพรางเหล็ก อะเสเหล็ก ส่วนแปเป็นไม้เนื้อแข็ง หลังคามุงด้วยแผ่นโลหะขึ้นรูปเคลือบสีแดง (Metal Sheet)

มุขด้านทิศตะวันออก ตรงกับคูหามุขทิศตะวันตกของพระเมรุมาศ ลักษณะหลังคาเป็นหลังคาชนิดมุขประเจิดซ้อน ๒ ชั้น สันหลังคาทาสีขาว หน้าจั่วประดับด้วยช่อฟ้าปั้นลม ใบระกา หางหงส์ ลำยอง หน้าบันประดับลายซ้อนไม้ทาสีทอง พื้นตรงกลางหน้าบันทาสีน้ำเงินอมฟ้า ประดับด้วยลายอุณาโลมในบุษบกประกอบฉัตรเครื่องสูงซ้าย-ขวาพร้อมลายกระหนกก้านขดเปลว ประดับด้วยกระจังฐานพระประกอบลายคอสองใต้กระจังฐานพระ ด้านข้างมุขประเจิดประกอบลายคูหาหน้านาง ฝ้าไขราปิดกระดาษทองสาบสีทองฉลุลายดอกลอยพุ่มข้าวบิณฑ์ แปปิดกระดาษทองสาบสีทอง หัวแปปิดกระดาษทองฉลุลายซ้อนไม้ ใบระกา ช่อฟ้า หางหงส์ ทาสีทอง ชายคาหลังคาประดับกระจังหล่อด้วยเรซิ่นทาสีทอง แผงบังหลังคาปะรำประดับกระดาษทองสาบสีฉลุลายเฟื่อง เพดานประดับดาวเพดานลายซ้อนไม้และลายดาวเพดานปิดกระดาษทองสาบสีทอง ขื่อและอะเสประดับลายฉลุกระดาษทองไส้สีน้ำเงิน พื้นเพดานทาสีแดง คอสองทาสีเหลืองอมน้ำตาลประดับลายลูกฟักทาสีครีม รอบลูกฟักทาสีน้ำตาลอมเหลืองอ่อน ฐานใช้ไม้เคร่าตีไม้อัดเป็นฐานปัทม์ทาสีเทาอ่อน ที่ท้องไม้มีกรอบลูกฟักซ้อนสองชั้นโดยรอบ กรอบลูกฟักชั้นนอกทาสีทอง กรอบลูกฟักชั้นในทาสีเทาอ่อน

มุขด้านทิศตะวันตก ลักษณะและการประดับลวดลายของหน้าจั่วและลายหน้าบันเหมือนกับมุขด้านทิศตะวันออก

มุขด้านทิศเหนือและมุขด้านทิศใต้ ลักษณะและการประดับลวดลายเหมือนกันคือเป็นหลังคาซ้อน ๒ ชั้น สันหลังคาทาสีขาว หน้าจั่วประดับด้วยช่อฟ้าปั้นลม ใบระกา หางหงส์ ลำยอง หน้าบันประดับลายซ้อนไม้ทาสีทอง พื้นตรงกลางหน้าบันทาสีฟ้าประดับด้วยลายอุณาโลมในบุษบก ประกอบฉัตรเครื่องสูงซ้าย - ขวาพร้อมลายกระหนกก้านขดเปลว และกระจังฐานพระ ฝ้าไขราปิดกระดาษลายดอกลอยพุ่มข้าวบิณฑ์ ใบระกา ช่อฟ้า หางหงส์ ทาสีทอง ชายคาประดับกระจังทองสาบสีฉลุลายพุ่มข้าวบิณฑ์แปปิดกระดาษทองสาบสีทอง หัวแปปิดกระดาษทองฉลุลายซ้อนไม้ทาสีทอง แผงบังหลังคาปะรำประดับด้วยกระดาษทองสาบสีทองฉลุลายเฟื่อง

ตัวอาคาร ส่วนใหญ่เป็นโถงโล่ง ชั้นล่างโดยทั่วไปยกพื้นสูง ๑.๕๐ เมตร เฉพาะมุขทิศเหนือและมุขทิศใต้ช่วงเสาคู่แรกติดมุขที่ประทับทำยกพื้นสูงจากพื้นล่างขึ้นไป ๑๕ เซนติเมตร หลังคาปะรำ ยกพื้นทาสีน้ำตาล พื้นเป็นไม้เนื้อแข็งขนาด ๑ นิ้วคูณ ๘ นิ้ว แล้วปูไม้อัดยางหนา ๖ มิลลิเมตร บนพื้นไม้ตีชนอัดสนิท แล้วปูพรมอัดสีแดงอัดทับหน้า เสาทั้งหมดบุด้วยไม้อัดทาสีแดงคิ้วเหลี่ยมเสาทาสีทอง

มุขทิศตะวันออก ตรงกับมุขหน้าพระเมรุมาศ จัดเป็นมุขที่ประทับ พนักหน้าที่ประทับประดับลายซ้อนไม้ปิดทองคำเปลวประดับกระจกสีทอง ขาว และสีแดง ตรงกลางสำหรับพาดผ้าทิพย์ทาสีแดง ในวันประกอบพระราชพิธีจะพาดผ้าทิพย์ปักพระครุฑพ่าห์และทอดพระเขนยศอก เสาหัวเม็ดเหลี่ยมทาสีทอง ที่พื้นลานหน้ามุขเยื้องที่ประทับตั้งเสาหงส์รับพระภูษาโยงเป็นคู่กับเสาหงส์ที่พื้นลานข้างบันไดใหญ่ทิศตะวันตกขององค์พระเมรุมาศ ตัวเสาทาสีแดงประดับลายฉลุสีทอง ตัวหงส์ปิดทองประดับกระจก บนหลังปักฉัตรโลหะปรุสีทอง ใช้สำหรับพาดพระภูษาโยงจากองค์พระเมรุมาศมายังอาสน์สงฆ์บนพระที่นั่งทรงธรรมเมื่อทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสดับปกรณ์ หน้ามุขที่ประทับพื้นชั้นล่างยกพื้นสูงจากพื้นทั่วไปอีกหนึ่งระดับ พื้นมุขชั้นบนยกพื้นสูงจากพื้นทั่วไปอีก ๑๕ เซนติเมตรสำหรับทอดพระเก้าอี้ที่

ประทับปูพรมสีแดงโดยตลอด ทางด้านซ้ายและด้านขวาที่ประทับตีกล่องไม้ทาสีแดงประดับลายราชวัติซ้อนไม้โปร่ง สำหรับติดตั้งเครื่องปรับอากาศ (Air Cooled Split System) ผลิตภัณฑ์ MITSUBISHI ขนาด ๒๐,๐๐๐ BTUH ด้านละ ๑ เครื่อง

มุขทิศตะวันตก ต่อยาวเป็นทางเสด็จฯ และที่บำเพ็ญพระราชกุศลมีระเบียงแล่นโดยรอบ ด้านใต้กั้นฝาผนังทึบบุไม้อัดยางเป็นห้องที่ประทับพักพระอิริยาบถ ผนังด้านนอกทาสีครีมปิดทองคำเปลว ลายฉลุส่วนบนเป็นลายเฟื่องอุบะและดอกไม้ร่วง ส่วนล่างเป็นลายกรวยเชิง ด้านทิศใต้ยกพื้นสูงจากพื้นโดยทั่วไป ๐.๕๕ เมตร ทำเป็นอาสน์สงฆ์ ตัวยกพื้นที่ทอดยาวจากด้านทิศตะวันออกไปยังด้านตะวันตกทำเป็นกรอบลูกฟักปิดทองคำเปลวลวดลายฉลุดอกพุดตาน พื้นอาสน์สงฆ์ปูด้วยไม้อัดและปูพรมอัดสีแดงทับหน้า ช่วงเสาโถงระหว่างอาสน์สงฆ์และมุขที่ประทับ ๒ ต้น ติดตั้งทวยรูปหงส์รับพระภูษาโยงประดับลายซ้อนไม้ ด้านตรงข้ามอาสน์สงฆ์ ทำฉากกั้นด้านหลังที่ประทับทรงธรรม พื้นฉากทาสีครีมปิดทองคำเปลวลายดอกไม้ร่วง ด้านหลังที่ประทับทรงธรรมมุมซ้ายและมุมขวาตีกล่องไม้ทาสีแดงประดับลายราชวัติซ้อนไม้โปร่งสำหรับติดตั้งเครื่องปรับอากาศ (Air Cooled Split System) ผลิตภัณฑ์ MITSUBISHI ขนาด ๒๐,๐๐๐ BTUH มุมละ ๑ เครื่อง

ห้องพักพระราชอิริยาบถ พื้นปูพรมอัดทอดพระราชอาสน์ชนิดคู่และเดี่ยว หน้าประตูห้องติดผ้าม่านสีนวลบานประตูทาสีโกโก้อ่อน ด้านในติดกลอน ภายในห้องพักพระอิริยาบถ ผนังห้องตีไม้อัดสักย้อมสีน้ำตาลอ่อนทาแลค-เกอร์ชนิดด้านเพื่อให้เห็นลายไม้ มีบัวเชิงผนังตีคิ้วไม้ในแนวตั้งและตีไม้คิ้วบัวทับส่วนบนความสูงจากพื้นถึงผนังคิ้วบัวสูง ๑.๒๐ เมตร ผนังเหนือคิ้วบัวขึ้นไปกั้นไม้สูงถึงใต้ฝ้าเพดานปิดกระดาษติดผนังสีครีมอมชมพูอ่อนมีลายแบบตะวันตก (ลายแจกันดอกไม้) กรอบเพดานเป็นบัวไม้สักปิดกระดาษติดผนังสีครีมอมชมพูอ่อนมีลายสี่เหลี่ยมตาตะรางติดตั้งโคมไฟเพดานผลิตภัณฑ์จากต่างประเทศหลอดสี Cool White จำนวน ๔ โคม และข้างเพดานโดยรอบผนังด้านทิศใต้ติดตั้งเครื่องปรับอากาศ (Air Cooled Split System) ผลิตภัณฑ์ MITSUBISHI ขนาด ๒๐,๐๐๐ BTUH จำนวน ๒ เครื่อง พร้อมเครื่องเป่าลมเย็น ๖๐๐ CFM (Slim Design) พื้นปูพรมอัดสีน้ำตาลอ่อนขอบสีเทา ทางด้านทิศเหนือของห้องพักพระอิริยาบถ กั้นฉากไม้ลับแลเป็นประตูทางเข้าสู่ห้องพระบังคน สองข้างฉากลับแลซ้ายและขวาประดับภาพเขียนสีรูปดอกฝิ่น หน้าห้องพระบังคน ผนังด้านทิศตะวันออกติดตั้งกระจกเงาสูง ๒ เมตร กว้าง ๑.๒๐ เมตร หนา ๒ หุน ๑ บาน เพดานหน้าห้องพระบังคนติดโคมไฟซ่อ พื้นปูพรมยางสีน้ำตาลอ่อน ติดตั้งพัดลมดูดอากาศ ๓ ตัว ช่องประตูทางเข้าห้องพระบังคน กรุผ้าม่านสีครีมอมชมพูอ่อนตามกรอบประตู ชายผ้าม่านมีชายครุย บานพับปุ่มหัวเม็ดลูกบิดชุบสี ผนังไม้อัดบุกระดาษปิดผนังลายสีชมพู เชิงผนังกรุไม้อัดลายไม้สักโดยรอบสูงประมาณ ๑.๒๐ เมตร มีคิ้วบัวโดยรอบ ฝ้าเพดานบุกระดาษปิดผนังลายดาวเพดานมีช่องระบายอากาศผลิตภัณฑ์ MITSUBISHI แบบติดผนัง ๑ ช่อง ภายในห้องพระบังคนติดตั้งกระจกเงาชนิดบานเดียวเต็มผนัง ชั้นวางอ่างสรงพระพักตร์ตลอดความยาวของห้องกรุโครงไม้รองรับทับหน้าด้วยหินแกรนิตลายสีชมพูอมเทา อ่างสรงพระหัตถ์เคลือบสีชมพูอ่อน ด้านซ้ายและด้านขวาของผนังแขวนผ้าซับพระหัตถ์ ที่ใส่กระดาษชำระ ที่ใส่สบู่ โถชักน้ำชำระชักโครกแบบนั่งราบชนิดหม้อน้ำต่ำเคลือบสีชมพูอ่อน กล่องกระดาษชำระเคลือบสีชมพูอ่อน เครื่องสุขภัณฑ์ทั้งหมดเป็นผลิตภัณฑ์ของบริษัทอเมริกันแสตนดาร์ด พื้นปูพรมยาง ติดตั้งเครื่องปรับอากาศขนาด ๙,๐๐๐ BTUH จำนวน ๑ เครื่อง

ช่วงต่อระหว่างห้องพักพระอิริยาบถกับอาสน์สงฆ์ เจาะช่องประตูโปร่งเป็นทางเดินลงสู่มุขระเบียงชั้นลด

ชั้นลดด้านใต้ของมุขตะวันตก กั้นเป็นถานสำหรับพระสงฆ์ และห้องพระสำอางสำหรับพระบรมวงศานุวงศ์ รวม ๒ ห้อง ฝาผนังทึบบุไม้อัดยาง ผนังด้านนอกและด้านในทาสีเหลืองอ่อน เครื่องสุขภัณฑ์ อ่างล้างมือ โถชักน้ำชำระ หม้อน้ำพร้อมฝักบัวชำระเคลือบสีขาว เป็นผลิตภัณฑ์ของบริษัทอเมริกันแสตนดาร์ด

มุขทิศเหนือและมุขทิศใต้ เป็นโถงโล่ง พนักลูกกรงโดยรอบพระที่นั่งทำเป็นช่องโปร่ง ตั้งในแนวดิ่งกับพื้นทาสีแดง ช่วงต่อของลูกกรงประดับลายซ้อนไม้ทาสีทองที่มุมทั้งสี่ของลูกกรง เสาพนักลูกกรงทาสีแดง รอบอาคารมี

บันไดทางขึ้น - ลง จำนวน ๑๗ ช่องบันได ทางด้านหน้า (ทิศตะวันออก) จำนวน ๖ ช่องบันได ด้านหลัง (ทิศตะวันตก) จำนวน ๓ ช่องบันได ทางด้านปีกซ้ายพระที่นั่ง (ทิศเหนือ) จำนวน ๔ ช่องบันได และทางด้านปีกขวาพระที่นั่ง (ทิศใต้) จำนวน ๔ ช่องบันได ขั้นบันไดช่องละ ๗ ขั้น ปูพรมอัดสีแดง ราวบันไดทาสีทองตรงกลางริมขอบนอกทั้ง ๒ ด้านของเส้นราวบันไดทาสีแดง หัวเสาบันไดประดับหัวเม็ดทรงเหลี่ยมทาสีทอง ลูกตั้งบันไดทาสีเทาอ่อนตีกรอบลูกฟักไม้รูปสามเหลี่ยมมุมฉากตามแนวผนังท้องบันไดทากรอบไม้ด้วยสีทอง

ทุกเสารอบตัวอาคารประดับผ้าม่านลูกไม้โปร่งสีขาวติดกระดาษสีทองฉลุลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง ที่หัวม่านติดผ้าระบายผ้าฝ้ายสี่เส้นเหลืองประดับชายครุยสีน้ำตาล สายรัดม่าน เป็นผืนผ้าโปร่งรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าใช้ผ้าชนิดเดียวกับผ้าม่าน ชายม่านมีโซ่ถ่วงน้ำหนัก บริเวณหน้าแท่นที่ประทับประดับผ้าระบายชายครุยสีเหลืองอ่อนจับจีบซ้อนเป็นรูปครึ่งวงกลม

การเดินสายไฟฟ้าภายในอาคาร ใช้สาย PVC ๒ Core VAF Type เดินซ่อนในผนัง สายที่เดินภายนอกอาคารใช้สาย NYY ชนิด ๒ Core - ๔ Core ภายในอาคารติดตั้งดวงไฟที่ดาวเพดานด้วยหลอด Halo Star Tungsten-Halogen รูปทรงกระบอก ขนาด ๑๐๐ วัตต์ ๒๒๐ โวลท์ กับรูปแคปซูล ขนาด ๕๐วัตต์ ๑๒ โวลท์ และหลอด Fluorescent สี Cool White (สีขาว - สีเหลืองอ่อน) สายไฟเดินใต้อาคารและในฝ้าเพดาน สายเมนส่งไปยังห้องควบคุมฝังใต้ดิน

ภายในพระที่นั่งทรงธรรมนี้ สามารถตั้งเก้าอี้สำหรับผู้มาเฝ้าฯ ได้จำนวน ๑,๐๒๒ ที่นั่ง

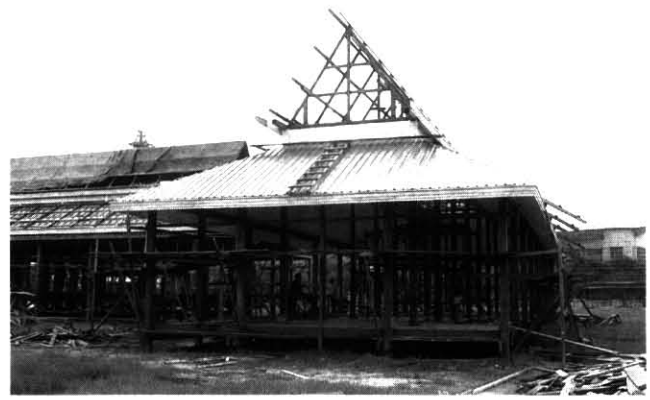
ศาลาลูกขุน

ศาลาลูกขุน ใช้เป็นสถานที่สำหรับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ข้าราชการสำนักพระราชวัง สำนักราชเลขาธิการและข้าในพระองค์ เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพ ตั้งอยู่ทางด้านทิศเหนือและทิศใต้ของพระที่นั่งทรงธรรม ด้านละ ๑ หลัง มีรายละเอียดของอาคารดังนี้

ศาลาลูกขุน ก่อสร้างตามแบบสถาปัตยกรรมไทย มีลักษณะเป็นศาลาโถง ทรงไทย ตัวอาคารโดยทั่วไปกว้าง ๘.๕๐ เมตร ยาว ๒๖.๐๐ เมตร ความสูงจากระดับพื้นดินถึงสันหลังคา ๑๐.๔๐ เมตร

โครงสร้างทั่วไป ฐานรากเป็นคอนกรีตสำเร็จรูป เสา แระ คาน ตง พื้น เป็นไม้เนื้อแข็ง หลังคาโครงเหล็กประกอบไม้เนื้อแข็ง มุงด้วยโลหะขึ้นรูปเคลือบสีแดงทั้งหมด ลักษณะหลังคาเป็นหลังคาจั่วมีปีกนกพาไลโดยรอบ หน้าจั่วประดับช่อฟ้าปั้นลม ใบระกา หางหงส์ เป็นลายซ้อนไม้สีทอง พื้นตรงกลางหน้าจั่วทาสีน้ำเงินอมฟ้าประดับลายพานพุ่มสีทองในซุ้มเรือนแก้วสีทอง ด้านซ้ายและด้านขวาของซุ้มเรือนแก้วประดับลายก้านขด หน้าบันประดับกระจังฐานพระลายซ้อน

ศาลาลูกขุนระหว่างก่อสร้าง

ไม้หล่อด้วยเรซิ่นทาสีทอง แผงคอสองใต้กระจังฐานพระบุด้วยไม้อัดทาสีแดงเดินเส้นทองเป็นกรอบลูกฟัก สันหลังคาทาสีขาว หลบสันหลังคาบุด้วยไม้เนื้อแข็งซ้อนทับกันทาสีขาว หลบข้างใบระกาเป็นไม้เนื้อแข็งติดผีเสื้อที่มุมหลบ ชายคาบนประดับกระจังหล่อด้วยเรซิ่นทาสีทอง เชิงชายตีไม้ทับแนวลายฟันยักษ์ทาสีทอง ขอบเชิงชายทาสีแดง สะพานหนูรองรับหลังคาทาสีแดงบุด้วยไม้ทับแนวซ้อนกันทาสีทอง ฝ้าไขราใต้ลาดหลังคาจั่วพื้นสีแดง ปิดกระดาษทองฉลุลายพุ่มข้าวบิณฑ์ดอกลอย ฝ้าเพดานโดยทั่วไปบุไม้อัดประดับลายซ้อนไม้กระดาษทองสาบสี เพดานปีกนกประดับลายดาวเพดานใหญ่เล็ก และลายค้างคาว ใต้ฝ้าเพดานทำกรอบแว่นทาสีทอง ขื่อ อะเส ทาสีแดง ใต้ท้องขื่อประดับลายกระดาษทองสาบสี โครงเคร่าไม้ยาง ผนังคอสองบุไม้อัดทาสีทองทำกรอบลูกฟักเดินเส้นทอง

ตัวอาคารเป็นโถงโล่งชั้นล่างโดยทั่วไปยกพื้นสูง ๗๕ เซนติเมตรเป็นฐานเขียงทาสีเทาอ่อน พื้นปูด้วยไม้เนื้อแข็งขนาด ๑ นิ้ว คูณ ๘ นิ้ว ปูไม้อัดหนา ๖ มิลลิเมตร ตีชนอัดสนิทแล้วปูพรมอัดสีแดง เสาทั้งหมดเป็นไม้เนื้อแข็งทาสีแดง คิ้วเหลี่ยมเสาทาสีทอง

พนักระเบียงโดยทั่วไปโปร่งทาสีแดงขอบทอง เสาพนักระเบียงบุไม้อัดทาสีแดง ช่องพนักลูกกรงสีทองประกอบลายซ้อนไม้ (หล่อเรซิ่น) ทาสีทอง ในช่องลูกกรงพื้นราวพนักลูกกรงพุกไม้ประดับลายดอกประจำยามโดยรอบ

ศาลาลูกขุนด้านทิศเหนือของพระที่นั่งทรงธรรมมีบันไดทางขึ้นลงอยู่ด้านทิศใต้ของอาคาร ส่วนศาลาลูกขุนด้านทิศใต้ของพระที่นั่งทรงธรรม มีบันไดขึ้นลงอยู่ทางทิศเหนือของอาคาร โดยแต่ละอาคารมีบันไดอาคารละ ๓ ช่อง แต่ละช่องมีบันได ๓ ขั้นปูพรมอัด ราวบันไดทาสีแดงและสีทอง หัวเสาบันไดประดับหัวเม็ดทรงเหลี่ยมปิดทอง

ภายในอาคารศาลาลูกขุนทั้งสองหลังติดตั้งดวงโคม Fluorescent ขนาด ๓๖ วัตต์ สี Cool White (สีขาว - สีเหลืองอ่อน) จำนวน ๔๐ ดวง ติดตั้งหลอด Halogen ขนาด ๒๒๐ โวลต์ จำนวน ๗ หลอด สำหรับประดับดาวเพดานใหญ่ สายไฟเดินใต้อาคาร ฝ้าเพดาน และเสา

รอบตัวอาคารประดับผ้าม่านโปร่งสีขาว ติดลายพุ่มข้าวบิณฑ์ดอกลอยฉลุกระดาษทองทั้งสองหน้า ระบายหัวม่านทำด้วยผ้าฝ้ายสี่เส้นสีเหลืองประดับชายครุยสีน้ำตาล สายรวบม่านเป็นลักษณะสี่เหลี่ยมผืนผ้าใช้ผ้าชนิดเดียวกับผ้าม่าน ชายม่านมีโซ่ถ่วงน้ำหนัก

การก่อสร้างอาคารภายในปริมณฑลของพระเมรุมาศภายในเขตราชวัติซึ่งประกอบด้วย ทิม ทับเกษตร ช่าง ห้องสุขา รั้วราชวัติ เสาฉนวน เสาหงส์ และเสาไฟสนามนั้น นายสมคิด โชติกวณิชย์ อธิบดีกรมศิลปากรได้ว่าจ้างห้างหุ้นส่วนจำกัด แซฟ้า ซึ่งมีนายชัชวาลย์ สมิทธิพงศ์ ผู้จัดการ เป็นคู่สัญญารับทำการก่อสร้างตามสัญญาเลขที่ ๑๐/๒๕๓๙ ลงวันพุธที่ ๒๐ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘ ในราคา ๑๕,๕๖๑,๙๕๗ บาท (สิบห้าล้านห้าแสนหกหมื่นหนึ่งพันเก้าร้อยห้าสิบเจ็ดบาทถ้วน) กำหนดเริ่มลงมือก่อสร้างภายในวันพุธที่ ๒๐ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘ ก่อสร้างแล้วเสร็จวันพฤหัสบดีที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๓๙ โดยมีเรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น ผู้เชี่ยวชาญพิเศษด้านบูรณะปฏิสังขรณ์ เป็นสถาปนิก นายจำลอง สมวงศ์ รักษาราชการผู้อำนวยการกองแผนงาน เป็นสถาปนิกผู้ช่วย นายอารักษ์ สังหิตกุล รักษาราชการแทนผู้อำนวยการสถาบันศิลปกรรม เป็นวิศวกรโครงสร้าง นายสุทิน เจริญสวัสดิ์ วิศวกรโยธา ๗ สถาบันศิลปกรรม นายจุมภฏ ตรัสศิริ เจ้าหน้าที่บริหารงานช่าง ๕ สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นายวิชัย เวทรังสิการ วิศวกรโยธา ๕ สถาบันศิลปกรรม เป็นวิศวกรผู้ช่วย นายสุวิชา เจริญทิพย์ นายช่างโยธา ๗ นายประสงค์ แก้วจรวย นายช่างเขียนแบบ ๖ สถาบันศิลปกรรม เป็นนายช่างเขียนแบบ นายก่อเกียรติ ทองผุด นายช่างศิลปกรรม ๔ นายประพันธ์ กุเวฬรัตน์ นายช่างเขียนแบบ ๓ นายเศกสรรค์ ปัญญารัมย์ นายช่างเขียนแบบ ๓ สถาบันศิลปกรรม เป็นนายช่างเขียนแบบผู้ช่วย นายทวี สมโลก วิศวกรไฟฟ้า ๖ นายปรีชา วุฒิสมบัติ วิศวกรไฟฟ้า ๕ สถาบันศิลปกรรม เป็นวิศวกรไฟฟ้า นายเบ็ญจะ ภาคอัต นายช่างโยธา ๕ นายชัยนันท์ พันธุ์ภคไพโรจน์ นายช่างสำรวจ ๕ สถาบันศิลปกรรม เป็นผู้ควบคุมการก่อสร้าง

ซ่าง

ซ่างเป็นสถานที่สำหรับพระสงฆ์สวดพระอภิธรรมในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพมีจำนวน ๔ หลัง ตั้งอยู่ติดกับแนวรั้วราชวัติที่มุมด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มุมด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ และตอนที่ตรงกับมุขด้านทิศเหนือและด้านทิศใต้ขององค์พระเมรุมาศ ห้างหุ้นส่วนจำกัด แซฟ้า ผู้รับเหมาก่อสร้าง ได้เริ่มก่อสร้างซ่างเมื่อวันจันทร์ที่ ๒๘ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘ เพื่อให้การก่อสร้างแล้วเสร็จทันกำหนดงานพระราชพิธี

ซ่าง เป็นการก่อสร้างแบบสถาปัตยกรรมไทย มีลักษณะเป็นอาคารทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัส หลังคาปรกขนาดกว้าง ๓.๕๐ เมตร ยาว ๓.๕๐ เมตร สูงจากระดับพื้นถนนถึงเพดาน ๗.๐๕ เมตร ช่วงหลังคาจากหลังขื่อถึงส่วนยอดสูง ๕.๖๐ เมตร

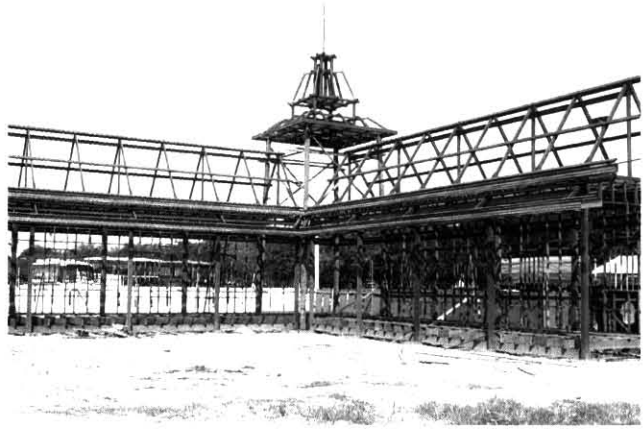

ซ่างขนาบข้างด้วยทับเกษตร

โครงสร้างทั่วไป ฐานรากเป็นแผ่นคอนกรีตอัดแรงสำเร็จรูปแบบกลวง (Hollow Core) เสาตอม่อ เสา คาน ตง ใช้ไม้เนื้อแข็ง หลังคาปรก ๒ ชั้น โครงหลังคาเหล็กบุสังกะสีแผ่นเรียบ ปิดไม้อัดทับหน้า ด้านบนเป็นบัลลังก์รองรับเครื่องยอดประกอบด้วยบัวกลุ่ม ๓ ชั้นรับปลียอดหล่อด้วยเรซิ่นทาสีทอง เชิงชายบนบัลลังก์ประดับลายกระจังหยวกซ้อนไม้ปิดกระดาษทองแวววสีเงิน หลังคาปรกชั้นที่ ๑ และชั้นที่ ๒ ปิดกระดาษสีน้ำเงินเป็นกระเบื้องประดับลายซ้อนไม้ปิดกระดาษเดินเส้นทองเป็นแถบริ้วรูปลอนกระเบื้องและปิดกระดาษทองคั่นกลางระหว่างลอนกระเบื้อง ท้องไม้หลังคาปรกชั้นที่ ๑ ทำเป็นกรอบช่องลมหลอก ๒ ช่อง แต่ละช่องทำกรอบเพียงครึ่งเดียว พื้นภายในทาสีแดงคิ้วกรอบปิดกระดาษทอง พื้นโดยรอบทาสีทอง ที่เชิงชายหลังคาปรกชั้นที่ ๑ และชั้นที่ ๒ ประดับลายกระจังหยวกซ้อนไม้ปิดกระดาษทองแวววสีเงินโดยรอบ เชิงชาย ขอบเชิงชายปิดฉลุลายซ้อนไม้ทาสีทอง บนหลังคาติดตั้ง Spot Light ขนาด ๑๕๐ วัตต์ ขั้ว E ๒๗ ฉายส่องไปที่เครื่องยอด ฝ้าเพดานทาสีแดงประดับลายฉลุกระดาษทองแวววสีน้ำเงินลายดาวเพดานกรอบแว่นปิดกระดาษทองฉลุลาย ตรงกลางดาวเพดานดวงใหญ่ติดหลอด Halogen DLX Satin ขนาด ๑๐๐ วัตต์ ขั้ว E ๒๗ ดาวเพดานดวงเล็ก ๘ ดวงติดหลอดแคปซูล Halogen ขนาด ๓๕ วัตต์

ตัวอาคารตอนบนกั้นฝาทึบทั้งสี่ด้าน ภายในโถง พื้นอาคารทำเป็นยกพื้น ๓ ระดับ สูงจากระดับพื้นถนน ๐.๔๕ เมตร พื้นอาคารโดยทั่วไปปูด้วยไม้เนื้อแข็งตีชนอัดสนิท ปูไม้อัดยางหนา ๖ มิลลิเมตรอัดทับหน้า ตกแต่งพื้นผิวด้วยกระเบื้องลายไม้ Future Design ฝาผนังกรุไม้อัดยางหนา ๖ มิลลิเมตรทั้งสี่ด้าน

ซ่าง ๒ หลังที่อยู่ตรงกับมุมด้านทิศเหนือและด้านทิศใต้ของพระเมรุมาศผนังที่คอสองฉลุไม้อัดทำเป็นช่องระบายอากาศโดยรอบ ทาสีน้ำตาลอ่อน ผนังทั้งสี่ด้านทั้งภายในและภายนอกทำกรอบลูกฟักซ้อนไม้ ๒ ชั้นภายในลูกฟักทาสีขาวครีม ประดับลายฉลุกระดาษทองสาบสีแดงและสีเขียวลายดอกลอย ปิดกระดาษทองเป็นกรอบภายในลูกฟัก ๒ ชั้น ยกเว้นผนังภายนอกด้านหน้าช่วงล่างปิดกระดาษทองเป็นกรอบชั้นเดียว กรอบลูกฟักเดินเส้นทองทาสีน้ำตาลอ่อน กรอบนอกโดยรอบทาสีขาวครีมประดับดอกประจำยามหล่อด้วยเรซิ่นทาสีทองเป็นระยะ ๆ ขื่อล่างช่วงต่อระหว่างผนังบนและผนังล่างประดับกระจังรัดเกล้าหล่อด้วยเรซิ่นทาสีทองปิดกระดาษแวววสีชมพู ท้องขื่อทาสีแดงติดหลอด Fluorescent ขาสปริง สี Cool White ขนาด ๓๖ วัตต์ ๖ ดวง เสาอาคารโดยทั่วไปเป็นไม้เนื้อแข็งทาสีแดง ด้านนอกอาคารประดับลายฉลุกระดาษทองลายพุ่มก้านแย่ง บัวหัวเสาและโคนเสาหุ้มปิดไม้อัดทาสีทอง ด้านหน้าอาคาร

ช่างและทับเกษตรระหว่างก่อสร้าง

ทำเป็นมุขหลังคาจั่ว หน้าจั่วประดับลวดลายเหมือนหน้าจั่วอาคารทับเกษตร ฝ้าเพดานหลังคาจั่วทาสีแดง ประดับลายฉลุกระดาษทองสาบสีน้ำเงินลายดาวเพดาน ๓ ดวง ดาวเพดานดวงกลางตรงกลางติดหลอด Halogen DLX Satin ขนาด ๑๐๐ วัตต์ ขั้ว E ๒๗ ส่วนดาวเพดานทั้งสองข้างติดหลอดแคปซูล Halogen ขนาด ๓๕ วัตต์ ฝ้าไขราทาสีแดงประดับลายฉลุกระดาษทองลายพุ่ม ที่หน้าบันกระจังฐานพระติดหลอด Supper Luxe ขนาด ๖๐ วัตต์ ๑ ดวง และขนาด ๔๐ วัตต์ ๒ ดวง สำหรับฉายส่องไปที่ลายหน้าบัน กรอบประตูด้านหน้าทำเป็นซุ้มหน้านาง มีบันได ๒ ขั้น กลางผนังทั้งสองด้านเจาะเป็นช่องประตูทางเข้าออกอาคารทับเกษตร ภายในอาคารชิดริมฝาผนังด้านหลังตั้งอาสน์สงฆ์ โครงเคร่าไม้ยางกรุด้วยไม้อัดกว้าง ๑.๐๐ เมตร ยาว ๓.๕๐ เมตร สูง ๐.๘๐ เมตร อาสน์สงฆ์ประกอบหน้ากระดาน บัว ท้องไม้ หน้ากระดานประดับลายประจำยามก้ามปูฉลุกระดาษทองสาบสีเขียวและสีแดงแวววสีเงิน บัวเดินเส้นทองพื้นสีน้ำเงิน ท้องไม้ประดับลายพุ่มก้านแย่งฉลุกระดาษทองสาบสีเขียว สีแดง แวววสีเงิน พื้นอาสน์สงฆ์ปูด้วยไม้เนื้อแข็ง ปูไม้อัดแล้วปูพรมสีแดงทับหน้า ที่ผนังหลังอาสน์สงฆ์ทำเป็นกรอบลูกฟักประดับลายเหมือนผนังโดยทั่วไป ยกเว้นบริเวณเหนือพื้นอาสน์สงฆ์เป็นกรอบลูกฟักพื้นทาสีน้ำตาลเรียบ ที่ใต้อาสน์สงฆ์เจาะเป็นช่องประตูสำหรับเก็บแผงไฟฟ้าควบคุมแสงสว่างในอาคารทับเกษตร ช่าง ทิม และรั้วราชวัติ ที่กรอบประตูประดับผ้าม่านทำด้วยผ้าตาดพื้นสีเหลืองลายทอง หัวม่านใช้ผ้าตาดพื้นสีเหลืองลายทองจับเป็นเฟื่องกรอบประตูมุขหน้าทั้งสามด้านประดับผ้าม่านสีขาวติดลายดอกลอยฉลุกระดาษทองแวววสีเงินทั้งสองหน้า สายรัดม่านเป็นผ้ารูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าสีขาวชนิดเดียวกับผ้าม่าน ระบายหัวม่านเป็นผ้าฝ้ายสีเหลืองติดชายครุย ชายม่านมีโซ่ถ่วงน้ำหนัก

ภายในตัวอาคารติดปลั๊กและสวิตซ์ไฟประกอบดวงโคม Fluoresecent สายไฟเดินใต้ตัวอาคารและในฝ้า สายเมนฝังใต้ดิน

สำหรับช่างอีก ๒ หลังที่อยู่ตรงมุมด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือและมุมด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ การตกแต่งประดับลวดลายมีลักษณะเหมือนช่าง ๒ หลังแรก เว้นแต่ช่องประตูทางเข้าออกมี ๒ ด้านสำหรับผ่านเข้าออกอาคารทับเกษตร

ทับเกษตร

ทับเกษตรเป็นอาคารขนาบสองข้างของช่างตามแนวรั้วราชวัติมีจำนวน ๘ หลัง ใช้เป็นสถานที่สำหรับฟังสวดพระอภิธรรมในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพ ห้างหุ้นส่วนจำกัด แชฟ้า ผู้รับเหมาก่อสร้าง ได้เริ่มการก่อสร้างทับเกษตรเมื่อวันจันทร์ที่ ๒๘ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘ เพื่อให้การก่อสร้างแล้วเสร็จทันกำหนดงานพระราชพิธี

ทับเกษตร เป็นการก่อสร้างแบบสถาปัตยกรรมไทย มีลักษณะเป็นระเบียงโถงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาจั่ว ขนาดกว้าง ๓.๐๐ เมตร ยาว ๑๒.๐๐ เมตร สูง ๓.๐๐ เมตร

โครงสร้างทั่วไป ฐานรากเป็นแผ่นคอนกรีตอัดแรงสำเร็จรูปแบบกลวง (Hallow Core) เสาตอม่อ เสา คาน ตง ใช้ไม้เนื้อแข็ง หลังคาจั่ว โครงหลังคาเหล็กมุงแผ่นโลหะเคลือบสีแดง สันหลังคาเป็นไม้ทาสีขาว ตับล่างเป็นหลังคาปีกนก บนหลังคาติดตั้ง Spot Light สำหรับฉายสาดไปที่พระเมรุมาศ และติดตั้ง Spot Light ขนาด ๑๕๐ วัตต์

ฉายส่องไปที่ผนังช่วงบนของซ่าง เชิงชายปิดด้วยไม้เป็นสะพานหนูประดับกระจังหล่อด้วยเรซิ่นทาสีทอง เชิงชาย ขอบเชิงชายปิดไม้อัดฉลุลายซ้อนไม้ทาสีทอง หน้าจั่วประดับช่อฟ้าปั้นลม ใบระกา หางหงส์ ลายซ้อนไม้ทาสีทอง พื้นหน้าจั่วทาสีแดงด้านบนประดับลายซ้อนไม้ทาสีทองลายกระหนก ด้านล่างทำเป็นกรอบลูกฟักประจำยามก้ามปูลายซ้อนไม้ทาสีทองแววสีเงิน กระจังฐานพระทาสีทองปิดกระดาษเป็นแววสีแดง ฝ้าเพดานและฝ้าชายคาบุไม้อัดยางหนา ๔ มิลลิเมตรทาสีแดงประดับลายฉลุกระดาษทองแววสีน้ำเงินลายดาวเพดาน เพดานด้านในทำกรอบแว่นปิดลายฉลุกระดาษทองโดยรอบ ฝ้าไขราทาสีแดงประดับกระดาษทองฉลุลายพุ่ม ขื่อประดับลายประจำยามก้ามปูลูกฟักฉลุลายกระดาษทองสาบสีน้ำเงิน ที่บริเวณอะเสติดหลอด Fluorescent ขาสปริง สี Cool White ขนาด ๓๖ วัตต์ ๑๖ ดวง

ทับเกษตร

ตัวอาคารเป็นโถงโล่ง กั้นฝาทึบเฉพาะด้านหลัง พื้นอาคารทำเป็นยกพื้น ๓ ระดับสูงจากระดับพื้นถนน ๐.๔๕ เมตร ปูด้วยไม้เนื้อแข็งตีชนอัดสนิท ปูไม้อัดยางหนา ๖ มิลลิเมตรอัดทับหน้า ตกแต่งพื้นผิวด้วยกระเบื้องยางลายไม้ Future Design ฝาผนังกรุไม้อัดหนา ๖ มิลลิเมตรตีสองด้าน ผนังที่คอสองปิดกระดาษทองเป็นลายหน้ากระดานแววสีเงินประดับเฟื่องอุบะฉลุลายกระดาษทองแววสีน้ำเงินและสีแดงและลายดอกไม้ร่วงฉลุลายกระดาษทองแววสีเขียวโดยรอบ ผนังภายในและภายนอกทำเป็นกรอบลูกฟักซ้อนไม้ ๒ ชั้น กรอบลูกฟักชั้นล่างเป็นไม้อัดยางหนา ๖ มิลลิเมตร ชั้นบนเป็นไม้อัดยางหนา ๔ มิลลิเมตร ภายในลูกฟักทาสีขาวครีม เดินเส้นทอง กรอบชั้นในทาสีน้ำตาลอ่อน กรอบชั้นนอกโดยรอบทาสีขาวครีมประดับลายประจำยามหล่อด้วยเรซิ่นทาสีทองเป็นระยะ ๆ กลางผนังเจาะช่องหน้าต่าง ๔ ช่อง ติดลูกกรงไม้ทาสีแดง คิ้วกรอบหน้าต่างปิดไม้ ๒ ชั้นทาสีขาวครีมเดินเส้นทอง กรอบลูกฟักที่บริเวณเหนือและใต้ช่องหน้าต่างพื้นทาสีน้ำตาลอ่อน เสาอาคารโดยทั่วไปเป็นไม้ทาสีแดง คิ้วเหลี่ยมเสาเป็นไม้หนา ๑.๕ นิ้วทาสีทอง ช่องทางเข้าออกตรงหน้าจั่วทำเป็นซุ้มหน้านางลายซ้อนไม้ทาสีทองคิ้วกรอบทาสีทองปิดกระดาษเป็นสาบสีน้ำเงิน ด้านหน้าอาคารโดยรอบทำเป็นขั้นบันได ๒ ขั้นปูไม้เนื้อแข็งปูไม้อัดทับหน้าปิดกระเบื้องยางลายไม้ จมูกบันไดปิดด้วยแผ่นยางสีดำ รอบตัวอาคารประดับผ้าม่านสีขาวติดลายดอกลอยฉลุกระดาษทองแววสีเงินทั้งสองหน้า สายรัดม่านเป็นผ้ารูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าสีขาวชนิดเดียวกับผ้าม่าน ระบายหัวม่านเป็นผ้าฝ้ายสีเหลืองติดชายครุย ชายม่านมีโซ่ถ่วงน้ำหนัก

ภายในอาคารติดปลั๊กและสวิตซ์ไฟประกอบดวงโคม Fluorescent สายไฟเดินใต้ตัวอาคารและในฝ้า สายเมนฝังใต้ดิน

ทิม

ทิมเป็นอาคารที่ปลูกสร้างติดกับรั้วราชวัติใช้เป็นที่พักข้าราชบริพารและผู้มาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท มีจำนวน ๖ หลัง อยู่ติดกับแนวรั้วราชวัติตรงกับปลายมุขเหนือและใต้ของพระที่นั่งทรงธรรม ด้านทิศตะวันออก ๒ หลัง ตั้งอยู่ระหว่างทับเกษตรมุมทิศตะวันออกเฉียงเหนือและทับเกษตรมุมทิศตะวันออกเฉียงใต้ และตั้งอยู่ปลายปีกมุขทิศตะวันตกของพระที่นั่งทรงธรรม ๒ หลัง โดยทุกอาคารหันหน้าเข้าสู่มณฑลพิธี เพื่อให้การก่อสร้างแล้วเสร็จทันกำหนดงานพระราชพิธี ห้างหุ้นส่วนจำกัด แชฟ้า ผู้รับเหมาก่อสร้าง ได้เริ่มก่อสร้างเมื่อวันจันทร์ที่ ๒๘ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘

ทิม

ทิม เป็นการก่อสร้างแบบสถาปัตยกรรมไทย มีลักษณะเป็นอาคารโถงโล่งรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาปะรำ ขนาดกว้าง ๓.๐๐ เมตร ยาว ๑๕.๐๐ เมตร สูง ๓.๐๐ เมตร โครงสร้างทั่วไป ฐานราก เป็นแผ่นคอนกรีตสำเร็จรูปแบบกลวง (Hallow Core) เสาตอม่อ เสา คาน ตง ใช้ไม้เนื้อแข็ง หลังคาปะรำโครงหลังคาเหล็กมุงแผ่นโลหะเคลือบสีแดง บนหลังคาปักฉัตรบายศรีโลหะ รวม ๓๖ ต้น ฉัตรแต่ละต้นมีลักษณะเป็นฉัตรทรงกระบอกฉลุโปร่ง ๗ ชั้นสูง ๔.๙๐ เมตร โครงฉัตรเป็นเหล็กประกอบดวงโคมไฟ คันฉัตรสีแดง กำพูเป็นปูนกลึงประกอบด้วยซี่กำพูทำด้วยเหล็กเส้นแบน เฉพาะกำพูชั้นล่างสุดมีส่วนประกอบซี่กำพูเป็นสังกะสีฉลุลายรักร้อยก้านแย่งสีทอง ๑๑ กลีบ ระบายฉัตรแต่ละชั้นประกอบด้วยโลหะสังกะสีหนา ๑.๕๐ มิลลิเมตรตีเป็นรูปกลีบบัวฉลุลายรักร้อยก้านแย่งตีสันอกไก่ปลายกลีบผายออก จำนวนกลีบบัวที่ประกอบตัวฉัตรลดหลั่นกันไปตามชั้นของฉัตร ด้านนอกพ่นสีทอง ด้านในพ่นสีแดง ฉัตรชั้นที่ ๑ ขอบฉัตรบนเส้นผ่าศูนย์กลาง ๐.๖๖ เมตร ขอบฉัตรล่างเส้นผ่าศูนย์กลาง ๐.๘๕ เมตร สูง ๐.๔๕ เมตร ประกอบด้วยกลีบบัว ๑๑ กลีบ ชายฉัตรประดับตุ้งติ้งใบโพโลหะสีทองโดยรอบ ฉัตรชั้นที่ ๒ ขอบฉัตรบนเส้นผ่าศูนย์กลาง ๐.๕๒ เมตร ขอบฉัตรล่างเส้นผ่าศูนย์กลาง ๐.๖๑๕ เมตร สูง ๐.๔๐ เมตร ประกอบด้วยกลีบบัว ๑๐ กลีบ ฉัตรชั้นที่ ๓ ขอบฉัตรบนเส้นผ่าศูนย์กลาง ๐.๓๘๕ เมตร ขอบฉัตรล่างเส้นผ่าศูนย์กลาง ๐.๔๗ เมตร สูง ๐.๓๕ เมตร ประกอบด้วยกลีบบัว ๙ กลีบ ฉัตรชั้นที่ ๔ ขอบฉัตรบนเส้นผ่าศูนย์กลาง ๐.๓๐ เมตร ขอบฉัตรล่างเส้นผ่าศูนย์กลาง ๐.๓๗ เมตร สูง ๐.๓๐ เมตร ประกอบด้วยกลีบบัว ๘ กลีบ ฉัตรชั้นที่ ๕ ขอบฉัตรบนเส้นผ่าศูนย์กลาง ๐.๒๔ เมตร ขอบฉัตรล่างเส้นผ่าศูนย์กลาง ๐.๒๘ เมตร สูง ๐.๒๕ เมตร ประกอบด้วยกลีบบัว ๗ กลีบ ฉัตรชั้นที่ ๖ ขอบฉัตรบนเส้นผ่าศูนย์กลาง ๐.๑๙ เมตร ขอบฉัตรล่างเส้นผ่าศูนย์กลาง ๐.๒๓ เมตร สูง ๐.๒๒๕ เมตร ประกอบด้วยกลีบบัว ๖ กลีบ ฉัตรชั้นที่ ๗ ขอบฉัตรบนเส้นผ่าศูนย์กลาง ๐.๑๕ เมตร ขอบฉัตรล่างเส้นผ่าศูนย์กลาง ๐.๒๐ เมตร สูง ๐.๒๐ เมตร ประกอบด้วยกลีบบัว ๕ กลีบ ปลียอดฉัตรเป็นปูนกลึงปิดทอง ซึ่งเป็นฉัตรของเดิมที่เคยใช้ในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๒๘ โดยนำมาทำความสะอาด ซ่อมในส่วนที่ชำรุดและทาสีใหม่ ด้านในฉัตรติดหลอดไฟกลมขั้วเกลียว ขนาด ๒๒๐ แรงเทียนทุกต้น ที่ชายหลังคาด้านหลังอาคารติดตั้งรางน้ำสำหรับรองรับน้ำฝน บนหลังคาปะรำปิดด้วยไม้สะพานหนูโดยรอบประดับกระจังหล่อด้วยเรซิ่นทาสีทอง เชิงชาย ขอบเชิงชายปิดด้วยไม้อัดยางหนา ๑๐ มิลลิเมตรทำกรอบลูกฟัก หลบสันหลังคาทาสีแดง ภายในกรอบลูกฟักประดับลายเฟื่องฉลุลายกระดาษเงินแวววสีแดงและสีน้ำเงิน พื้นสีน้ำตาลอ่อน ฝ้าเพดานและฝ้าชายคาบุไม้อัดหนา ๔ มิลลิเมตรทาสีแดงประดับลายฉลุกระดาษทองแวววสีน้ำเงินลายดาวเพดาน กรอบแว่นปิดกระดาษทองฉลุลาย ขื่อประดับลายประจำยามก้ามปูลูกฟักฉลุลายกระดาษทองแวววสีน้ำเงิน ที่อะเสติดหลอด Fluorescent ขาสปริง สี Cool White ขนาด ๓๖ วัตต์ ๑๐ ดวง

ตัวอาคารเป็นโถงโล่งกั้นฝาทึบเฉพาะด้านหลัง พื้นอาคารทำเป็นยกพื้น ๓ ระดับ สูงจากระดับพื้นถนน ๐.๔๕ เมตร ปูด้วยไม้เนื้อแข็งตีชนอัดสนิท แล้วปูไม้อัดยางหนา ๖ มิลลิเมตรอัดทับหน้า ตกแต่งพื้นผิวด้วยกระเบื้องยางลายไม้ Future Design ฝาผนังกรุไม้อัดหนา ๖ มิลลิเมตร ตีสองด้าน ฝาผนังภายนอกและภายในทำกรอบลูกฟักลายซ้อนไม้ ๒ ชั้น ชั้นบนไม้อัดหนา ๔ มิลลิเมตร ชั้นล่างไม้อัดหนา ๖ มิลลิเมตร ภายในลูกฟักทาสีขาวครีมเดินเส้นทอง กรอบชั้นในทาสีน้ำตาลอ่อน กรอบนอกโดยรอบทาสีขาวครีมประดับลายประจำยามหล่อด้วยเรซิ่นทาสีทองเป็นระยะ ๆ

กลางผนังเจาะช่องหน้าต่าง ๕ ช่องติดลูกกรงไม้ทาสีแดง คิ้วกรอบหน้าต่างปิดไม้ ๒ ชั้น ทาสีขาวครีมเดินเส้นทอง กรอบลูกฟักที่บริเวณเหนือและใต้ช่องหน้าต่างพื้นทาสีน้ำตาลอ่อน เสาอาคารโดยทั่วไปเป็นไม้ทาสีแดง คิ้วเหลี่ยมเสาเป็นไม้หนา ๐.๕ นิ้วทาสีทอง ด้านหน้าอาคารโดยรอบทำเป็นขั้นบันได ๒ ขั้นปูด้วยไม้เนื้อแข็งปูไม้อัดทับหน้าแล้วปิดกระเบื้องยางลายไม้ จมูกบันไดปิดด้วยแผ่นยางสีดำ รอบตัวอาคารประดับผ้าม่านสีขาวติดกระดาษทองฉลุลายดอกลอยทั้งสองหน้า สายรัดม่านทำด้วยผ้าสีขาวขนิดเดียวกับผ้าม่าน ระบายหัวม่านทำด้วยผ้าฝ้ายสีเหลืองติดชายครุยชายม่านมีโซ่ถ่วงน้ำหนัก

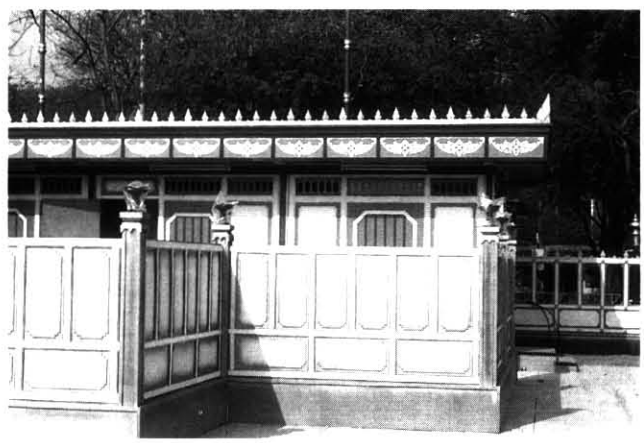
ภายในตัวอาคารติดปลั๊กและสวิตซ์ไฟประกอบดวงโคม Fluorescent สายไฟเดินใต้ตัวอาคารและในฝ้า สายเมนฝังใต้ดิน

สุขา

ห้างหุ้นส่วนจำกัด แชฟ้า ผู้รับเหมาก่อสร้าง ได้ก่อสร้างสุขาที่มุมรั้วราชวัติด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือและทิศตะวันตกเฉียงใต้ มุมละ ๑ หลัง รวม ๒ หลัง

สุขา เป็นการก่อสร้างแบบสถาปัตยกรรมไทย มีลักษณะเป็นอาคารหักมุมข้อศอกตามแนวรั้วราชวัติ กว้าง ๓.๐๐ เมตร ปีกอาคารตามแนวรั้วราชวัติทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออก และทิศตะวันตกยาว ๑๒.๐๐ เมตร สูง ๒.๔๕ เมตร

โครงสร้างทั่วไปฐานราก เสา คาน ตง ใช้ไม้เนื้อแข็ง หลังคาปะรำ โครงหลังคาใช้โครงเหล็ก บนหลังคาปะรำปิดด้วยไม้เป็นสะพานหนูโดยรอบประดับกระจังรายทาสีทอง ขอบเชิงชายบุไม้อัดยางหนา ๑๐ มิลลิเมตรทำกรอบลวดบัวลูกฟักประดับลายเฟื่อง ฝ้าเพดานบุไม้อัดยางทาสีขาว ฝ้าชายคาบุไม้อัดยางทาสีแดง กรอบแว่นไม้อัดยางหนา ๑๐ มิลลิเมตร ตัวอาคารกั้นฝาทึบทั้ง ๔ ด้าน ฝาผนังภายในบุกระเบื้องแผ่นเรียบทาสีขาว ฝาผนังภายนอกกรุไม้อัดยางหนา ๔ มิลลิเมตรทาสีขาวเรียบทำกรอบลวดบัวลูกฟักเดินเส้นทอง มีช่องระบายอากาศไม้ฉลุลายหกเหลี่ยมโปร่งทาสีทองโดยรอบ ๔๒ ช่อง ถัดจากช่องระบายอากาศลงมาทำช่องหน้าต่างติดลูกกรงไม้เป็นหน้าต่างหลอก เสาอาคารโดยทั่วไปบุด้วยไม้อัดทาสีแดงเรียบ พื้นอาคารยกพื้นสูงจากระดับพื้นดิน ๐.๔๕ เมตรปูด้วยกระเบื้องยางสีเนื้อไม้

สุขา

ห้องสุขาทางด้านมุมรั้วราชวัติทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ปีกทางทิศเหนือกั้นเป็นห้องสุขาชาย ๔ ห้อง และโถปัสสาวะชาย ๑๐ ที่ มีประตูเข้าออก ๑ ช่อง มีบันไดขึ้นลง ๑ ขั้น ปีกทางทิศตะวันตกกั้นเป็นห้องสุขาหญิง ๙ ห้อง มีประตูเข้าออก ๑ ช่อง มีบันไดขึ้นลง ๑ ขั้น และกั้นเป็นห้องควบคุมเครื่องสูบน้ำ ๑ ห้อง ซึ่งมีขนาดความกว้าง ๓.๐๐ เมตร ยาว ๑.๘๐ เมตร มีประตูเข้าออกทางด้านทิศใต้ ๑ ช่อง มีบันไดขึ้นลง ๑ ขั้น ด้านหน้าห้องสุขาวางถังบรรจุน้ำขนาด ๒,๕๐๐ ลิตร จำนวน ๘ ถัง โดยต่อท่อเชื่อมเข้าเครื่องสูบน้ำภายในห้องควบคุม

ห้องสุขาทางด้านมุมรั้วราชวัติทิศตะวันตกเฉียงใต้ ปีกทางทิศใต้กั้นเป็นห้องสุขาชาย ๔ ห้อง และโถปัสสาวะชาย ๑๐ ที่ มีประตูเข้าออก ๑ ช่อง มีบันไดขึ้นลง ๑ ขั้น ปีกทางทิศตะวันตกกั้นเป็นห้องสุขาหญิง ๖ ห้อง มีประตูเข้าออก ๑ ช่อง มีบันไดขึ้นลง ๑ ขั้น และกั้นเป็นห้องควบคุมระบบไฟฟ้าภายในปริมณฑลพระราชพิธี ๑ ห้อง ขนาดกว้าง

๓.๐๐ เมตร ยาว ๑.๘๐ เมตร มีประตูเข้าออกทางด้านทิศเหนือ ๑ ช่อง มีบันไดขึ้นลง ๑ ขั้น ผนังกั้นห้องสุขาเป็นกระเบื้องแผ่นเรียบทาสีขาว ภายในห้องสุขาทั้งหมดติดตั้งเครื่องสุขภัณฑ์เป็นกระเบื้องเคลือบสีขาวประกอบด้วยชักโครกแบบนั่งราบพร้อมสายอ่อนชำระ โถปัสสาวะพร้อมก็อกน้ำ ที่ใส่กระดาษชำระ อ่างล้างหน้า ชั้นวางของพลาสติกกระจกเงา และขอแขวนโลหะ ภายในตัวอาคารติดปลั๊กและสวิตช์ประกอบดวงโคม Fluorescent ขนาด ๔๐ แรงเทียนหลอดเปลือยขาเหล็ก และติดตั้งพัดลมเพดาน เดินสายไฟใต้ตัวอาคารและในฝ้าเพดาน ห้องควบคุมไฟฟ้าดำเนินการติดตั้งแผงควบคุมระบบไฟฟ้าโดยการไฟฟ้านครหลวง

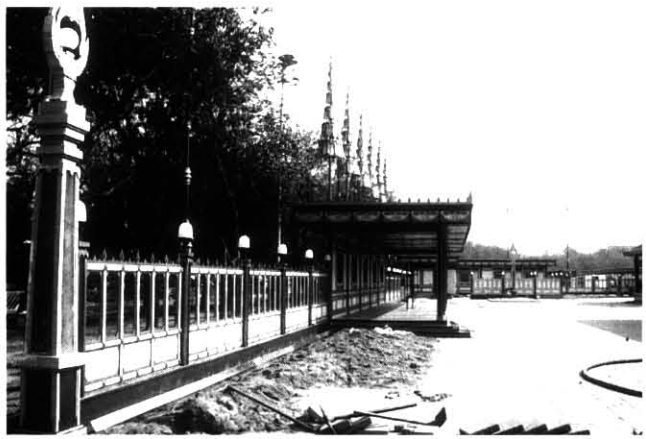
ด้านหน้าห้องสุขาทั้งทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ และด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ มีฉากบังตาซึ่งมีลักษณะเหมือนรั้วราชวัติทึบย่อมุมยาว ๑๕.๐๐ เมตร สูง ๑.๖๑ เมตร

รั้วราชวัติ

ห้างหุ้นส่วนจำกัด แซฟ้า ผู้รับเหมาก่อสร้าง ได้ก่อสร้างรั้วราชวัติที่สนามหลวงด้านทิศใต้ เพื่อเป็นเครื่องหมายกำหนดบริเวณขอบเขตปริมณฑลพระราชพิธี

รั้วราชวัติ เป็นรั้วไม้กั้นบริเวณขอบเขตปริมณฑลพระราชพิธีในเนื้อที่ ๙ ไร่ ความยาวรวม ๔๖๐ เมตร แนวรั้วด้านทิศเหนือและทิศใต้ยาว ๑๒๒ เมตร มีประตูทางเข้าออกด้านละ ๑ ช่องทางกว้าง ๑๖.๗๕ เมตร แนวรั้วด้านทิศตะวันออกกว้าง ๗๗ เมตร มีประตูทางเข้าออก ๑ ช่องทางกว้าง ๑๓.๖๐ เมตร แนวรั้วด้านทิศตะวันตกกว้าง ๖๐ เมตร มีประตูทางเข้าออก ๓ ช่องทาง ประตูกลางกว้าง ๑๓.๗๕ เมตร ประตูด้านซ้ายและด้านขวากว้าง ๔.๓๐ เมตร แนวรั้วราชวัตินี้จะมีบางส่วนเชื่อมต่อกับผนังของอาคารช่าง ทับเกษตร ทิม และสุขาดังกล่าวมาแล้วข้างต้น

ลักษณะของรั้วราชวัติเป็นรั้วไม้รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าทอดยาวไปตามแนวรั้วสูง ๑.๖๑ เมตร โครงไม้บุไม้อัดแบ่งเป็นช่วงๆ ด้วยเสารับช่วง เสาทาสีแดงเรียบ คิ้วเหลี่ยมเสาทำด้วยไม้อัดยางทาสีทอง คอเสาประดับบัวคอเสื้อลายช้อนไม้ทาสีทอง หัวเสาเป็นหัวสี่เหลี่ยมประดับลายช้อนไม้ทาสีทอง ยอดเสาประดับดวงโคมรูปทรงมะหวดคว่ำขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๑๘ มิลลิเมตร ภายในบรรจุหลอด Fluorescent ชนิดประหยัดไฟ ขนาด ๒๕ วัตต์ แต่ละช่วงเสารั้วราชวัติกว้าง ๒.๕๐ เมตรทาสีขาวเรียบตอนล่างกรุด้วยไม้อัดทึบตีกรอบลวดบัวลูกฟักทำคิ้วประดับทาสีทอง ตอนบนเป็นรั้วลูกกรงโปร่ง ๖ ช่อง ทำคิ้วทาสีทอง ทับหลังเดินเส้นทองสองเส้นประดับดอกประจำยามเป็นระยะๆ ตลอดแนวทาทับด้วยสีทอง บนทับหลังรั้วประดับกระจังรายทาสีทองเป็นระยะๆ ตลอดแนว

รั้วราชวัติ

ที่ช่องประตูทางเข้าออกรั้วราชวัติประดับเสาฉนวน สูงประมาณ ๔.๕๕ เมตร เป็นเสาไม้สี่เหลี่ยมบุไม้อัดทาสีแดงเรียบ คิ้วเหลี่ยมเสาทำด้วยไม้อัดยางทาสีทอง ฐานเสาช้อนไม้ทาสีแดงเรียบเดินเส้นทองเป็นกรอบรูปสี่เหลี่ยมขอบด้านล่างประดับกระจังลายช้อนไม้ทาสีทองด้านละ ๑ ตัว หน้ากระดานล่างทาสีแดง หน้ากระดานบนประดับลายประจำยามฉลุ คอเสาประดับบัวคอเสื้อลายช้อนไม้ทาสีทอง หัวเสาเป็นหัวเหลี่ยมประดับลายช้อนไม้ทาสีทอง ปลายเสาประดับตาลปัตรแว่นแก้วทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ลายช้อนไม้ทาสีทอง ตรงกลางเจาะช่องโปร่งติดโคมไฟรูปทรงกลมเส้นผ่าศูนย์กลาง ๖ นิ้ว ติดหลอดไฟขนาด ๑๕ วัตต์ ที่ประตูทางเข้าออกด้านทิศตะวันออกตั้งเสาฉนวน ๔ คู่ มีลักษณะ

ย่อมุม ส่วนการประดับตกแต่งเหมือนเสาฉนวนหอเปลื้อง

ที่พื้นด้านในขนานไปตามแนวรั้วราชวัติติดตั้งไฟแผงติดหลอด Fluorescent ขนาด ๔๐ แรงเทียน ขาไม้ สายเมนฝังใต้ดิน ตัวแผงบังไฟทำด้วยสังกะสีพับเข้ารูปทาสีน้ำตาลเกรียม สำหรับฉายส่องเข้าหารั้วราชวัติตลอดแนว

เสาไฟสนาม

ห้างหุ้นส่วนจำกัด ป.ว.ช.ลิขิตการสร้าง และห้างหุ้นส่วนจำกัด แชฟ้า ผู้รับเหมาก่อสร้างเสาไฟฟ้าสนามรอบพระเมรุมาศด้านทิศเหนือ ทิศตะวันตก และทิศใต้ ๘ เสา หอเปลื้องด้านทิศตะวันออก ๒ เสา พระที่นั่งทรงธรรมด้านทิศตะวันตก ๒ เสา ศาลาลูกขุนด้านทิศเหนือและทิศใต้ ๒ เสา ด้านหน้าทับเกษตรทั้งด้านทิศเหนือและทิศใต้ ๔ เสา ทิมด้านทิศเหนือ ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ทิศตะวันตกเฉียงใต้ และทิศใต้ ๔ เสา ห้องสุขาด้านทิศเหนือ และทิศใต้ ๒ เสา สำหรับให้แสงสว่างภายในมณฑลพระราชพิธี มีเรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น ผู้เชี่ยวชาญพิเศษด้านบูรณะปฏิสังขรณ์ เป็นสถาปนิก นายจำลอง สมวงศ์ รักษาราชการแทนผู้อำนวยการกองแผนงาน เป็นสถาปนิกผู้ช่วย นายอารักษ์ สังหิตกุล รักษาราชการแทนผู้อำนวยการสถาบันศิลปกรรม เป็นวิศวกร นายสุทิน เจริญสวัสดิ์ วิศวกรโยธา ๗ เป็นวิศวกรผู้ช่วย นายเบ็ญจะ ภาคอัต นายช่างโยธา ๕ และนายชัยนันท์ พันธุ์ภคไพโรจน์ นายช่างสำรวจ ๕ เป็นผู้ควบคุมงานก่อสร้าง ส่งมอบงานเมื่อวันพุธที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๓๙

เสาไฟสนามระหว่างการก่อสร้าง

เสาไฟสนามภายในเป็นท่อ PVC กลวง เส้นผ่าศูนย์กลาง ๓ นิ้ว ลักษณะตัวเสาเหมือนกับเสาฉนวน

ปะรำ

ปะรำ ใช้เป็นสถานที่สำหรับราชสกุลและข้าราชการเฝ้าฯ ในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพ ปะรำที่ตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้นอกรั้วราชวัติ ด้านหลังทับเกษตรและทิม สำหรับข้าราชการเฝ้าฯ และปะรำที่ตั้งอยู่ทางด้านหลังพระที่นั่งทรงธรรมภายในรั้วราชวัติสำหรับราชสกุลเฝ้าฯ

นายสมคิด โชติกวณิชย์ อธิบดีกรมศิลปากร ได้ว่าจ้างบริษัท ศิวกรการช่าง จำกัด ซึ่งมีนายสมชัย ธรรมา-รัตน์ ผู้จัดการ เป็นคู่สัญญารับทำการก่อสร้างตามสัญญาเลขที่ ๒๘/๒๕๓๙ ลงวันที่ ๒๕ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ ก่อสร้างปะรำสำหรับข้าราชการจำนวน ๒๘ ปะรำ เป็นเงิน ๒,๙๐๐,๐๐๐ บาท (สองล้านเก้าแสนบาทถ้วน) สัญญากำหนดเริ่มก่อสร้างภายในวันที่ ๒๕ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ ก่อสร้างแล้วเสร็จในวันพฤหัสบดีที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๓๙ โดยมีเรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น ผู้เชี่ยวชาญพิเศษด้านบูรณะปฏิสังขรณ์ เป็นสถาปนิก นายอารักษ์ สังหิตกุล ผู้อำนวยการสถาบันศิลปกรรม เป็นวิศวโครงสร้าง นายสุทิน เจริญสวัสดิ์ วิศกรโยธา ๗ สถาบันศิลปกรรม เป็นวิศวกรโครงสร้างผู้ช่วย นายสุวิชา เจริญทิพย์ ผู้อำนวยการส่วนเทคนิคช่าง นายประสงค์ แก้วจรวย นายช่างเขียนแบบ ๗ สถาบันศิลปกรรม เป็นนายช่างเขียนแบบ นายเศกสรรค์ ปัญญารัมย์ นายช่างเขียนแบบ ๓ เป็นนายช่างเขียนแบบผู้ช่วย นายทองแท้ ธุดี นายช่างโยธา ๕ สถาบันศิลปกรรม เป็นผู้ควบคุมงานก่อสร้างและงาน

ปะรำ

โครงสร้าง

ปะรำเป็นการก่อสร้างแบบสถาปัตยกรรมไทย มีลักษณะเป็นอาคารโถง ตัวอาคารกว้าง ๔.๐๐ เมตร ยาว ๖.๐๐ เมตร ความสูงจากระดับพื้นดินถึงหลังคาปะรำ ๓.๒๐ เมตร มีเสารับ ๔ ต้น

โครงสร้างทั่วไป ฐาน เสา เป็นเหล็กทาสีแดง คาน พื้น เป็นไม้เนื้อแข็ง หลังคาโครงเหล็กทาสีแดง

ปะรำที่ก่อสร้างทางทิศใต้นอกรั้วราชวัติกลุ่มที่อยู่ด้านหลังทับเกษตรมีจำนวน ๑๒ ปะรำ สร้างเป็น ๓ แถว แถวละ ๔ ปะรำ ส่วนกลุ่มที่อยู่ด้านหลังทิมมีจำนวน ๘ ปะรำ สร้างเป็น ๒ แถว แถวละ ๔ ปะรำ ระยะห่างระหว่างแถวของปะรำกว้าง ๒ เมตร หลังคาเป็นหลังคาจั่ว มุงด้วยผ้าใบชนิดกันน้ำซึมผ่าน แผงบังหลังคาเป็นโครงเหล็กหุ้มด้วยไม้อัดลวดบัวตีกรอบลูกฟักขอบสีทองประดับผ้าระบายสีเหลืองจับจีบโดยรอบ ชายคาหลังคาประดับกระจังหล่อด้วยเรซิ่นลายซ้อนไม้สีทอง

ตัวปะรำลักษณะเป็นโถงโล่ง ยกพื้นสูง ๑๐ เซนติเมตร เสาเป็นท่อเหล็กขนาด ๒.๕ นิ้ว มีเหล็กตรึงลวดสลิงจากมุมเสาที่ต่อจากโครงหลังคากับพื้นดินทั้ง ๔ เสาเป็นสมอบกเพื่อป้องกันการเอียงหรือล้มพื้นปูด้วยไม้เนื้อแข็งขนาด ๑ นิ้ว คูณ ๘ นิ้ว ปูทับด้วยไม้อัดหนา ๔ มิลลิเมตรแล้วปูด้วยเสื่อสีแดงทับ รอบอาคารปะรำประดับผ้าม่านโปร่งสีขาว สายรวบม่านสี่เหลี่ยมผืนผ้า ชายม่านมีโซ่ถ่วงน้ำหนัก

ปะรำที่ก่อสร้างด้านหลังพระที่นั่งทรงธรรม ๘ ปะรำนั้น สร้างอยู่ที่ปีกด้านเหนือของพระที่นั่งทรงธรรม ๔ ปะรำ และปีกด้านใต้พระที่นั่งทรงธรรมอีก ๔ ปะรำ โดยก่อสร้างเป็นกลุ่มในลักษณะหลังคาอาคารทั้ง ๔ หลังชนกัน แผงบังหลังคาตีกรอบลูกฟักขอบทองประดับลายเฟื่อง ไม่มีสมอบก พื้นปูพรมแดงอัดทับหน้า ส่วนลักษณะโครงสร้างทั่วไปอย่างอื่นก่อสร้างเหมือนปะรำด้านนอกรั้วราชวัติ

ภายในปะรำติดตั้งหลอด Fluorescent ขนาด ๓๖ วัตต์ สี Cool White (สีขาว - เหลืองอ่อน) จำนวน ๑๑๒ หลอด โดยติดตั้งที่ปะรำด้านนอกรั้วราชวัติ ๒๐ ปะรำ ปะรำละ ๔ หลอด รวม ๘๐ หลอด ปะรำด้านหลังพระที่นั่งทรงธรรม ๘ ปะรำ ปะรำละ ๔ หลอด รวม ๓๒ หลอด ปะรำด้านนอกรั้วราชวัติเดินสายไฟจากทับเกษตรมาทางใต้ดินสู่เสาและหลังคาปะรำ ส่วนปะรำที่ด้านหลังพระที่นั่งทรงธรรมเดินสายไฟจากพระที่นั่งทรงธรรมมาทางใต้ดินสู่เสาและหลังคาปะรำเช่นเดียวกัน

งานภูมิสถาปัตยกรรมพระเมรุมาศ

งานภูมิสถาปัตยกรรมบนพื้นที่บริเวณพระเมรุมาศ เป็นการออกแบบเพื่อจัดการการใช้พื้นและตกแต่งภูมิทัศน์บนพื้นที่ว่างระหว่างอาคารภายในขอบเขตรั้วราชวัติและบริเวณโดยรอบ เพื่อให้ใช้สอยได้ตามวัตถุประสงค์ เสริมส่งให้พระเมรุมาศและบรรยากาศโดยรอบมีความงดงาม มีความหมายสมบูรณ์ตามความเชื่อในคติของแผนภูมิจักรวาล ภูมิสถาปนิกได้ออกแบบภูมิทัศน์ให้มีลักษณะจำลองเขาพระสุเมรุ คือบริเวณโดยรอบพระเมรุมาศจะเปรียบเสมือนเขาพระสุเมรุตั้งอยู่กลางจักรวาล เจาะช่องเพื่อปลูกต้นไม้บริเวณฐานโดยรอบอาคารให้เป็นดั่งป่าหิมพานต์ที่อยู่เชิงเขา โดยมีลวดลายของเส้นเป็นตัวกำหนด บริเวณที่อยู่ถัดออกมาจากพระเมรุมาศ ซึ่งเป็นที่สำหรับเชิญพระโกศเวียนพระเมรุมาศ จะเป็นดั่งสีทันดรมหาสมุทรล้อมรอบเขาพระสุเมรุ ซึ่งทำเป็นพื้นลานกว้างสีเทาไม่มีลวดลาย ในส่วน

ที่เป็นวงเลี้ยวของริ้วกระบวนและเส้นทางเข้าออกต่าง ๆ ได้เจาะช่องปลูกต้นไม้ลดความแข็งกระด้างของพื้นลานและนำธรรมชาติเข้ามาเสริมสร้างบรรยากาศ บริเวณพื้นที่ทำลวดลายเป็นลายอยู่สี่มุมของพระเมรุมาศให้ความหมายดั่งทวีปใหญ่ประจำทิศทั้งสี่ บริเวณที่อยู่รอบรั้วราชวัติและหน้าอาคารเจาะช่องปลูกต้นไม้ให้ความหมายดั่งป่าหิมพานต์ ซึ่งการออกแบบลวดลายนั้นเป็นการตีความหมายตามผังแผนภูมิความเชื่อตามไตรภูมิ ใช้สีโทนใกล้เคียงกับอาคารเพื่อเสริมอาคารให้เด่น ได้แก่สีเหลืองส้ม สีน้ำตาลแดง และสีเทาขาว อันมีส่วนช่วยดึงเอาความสัมพันธ์ระหว่างอาคารและที่ว่างภายนอกให้มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน โดยเน้นให้พระเมรุมาศเด่นเป็นสง่าอยู่ ณ จุดศูนย์กลาง

วัสดุที่ใช้ในงานภูมิสถาปัตยกรรมนี้ เนื่องจากการก่อสร้างพระเมรุมาศเป็นการก่อสร้างแบบไม่ถาวร การใช้วัสดุเพื่อปูพื้นและทำลวดลายต่าง ๆ จึงใช้วัสดุสำเร็จรูปที่สร้างง่าย รื้อไปใช้ประโยชน์อื่นในภายหลังได้สะดวก เพื่อประหยัดทรัพยากร ได้แก่แผ่นคอนกรีตสำเร็จรูปขนาดต่าง ๆ ปูบนทรายปรับระดับบดอัดแน่น กันขอบด้วยขอบคันคอนกรีตสำเร็จรูป นอกจากนี้ยังมีสิ่งประกอบภูมิทัศน์ประดับในบริเวณเพื่อเน้นให้เกิดความน่าสนใจและเสริมสร้างเอกลักษณ์ความเป็นไทย เพิ่มแนวเส้นตั้งให้แก่บริเวณที่โล่งเพื่อเน้นขอบเขตบริเวณและสร้างบรรยากาศอันได้แก่ เสาไฟสนาม เสาฉนวน และเสาหงส์ประดับตุง ซึ่งงานภูมิสถาปัตยกรรมพระเมรุมาศประกอบด้วยงาน ๒ ประเภท คือ

๑. งานพื้นดาดแข็ง (Hardscape) ได้แก่งานออกแบบก่อสร้างพื้นที่รองรับกิจกรรมที่ดาดผิวด้วยวัสดุปูพื้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยที่เหมาะสมและสร้างลวดลายบนพื้นที่ให้มีความกลมกลืนและสวยงาม สอดคล้องกับคติความเชื่อและวัฒนธรรมประเพณี สำหรับงานภูมิสถาปัตยกรรมส่วนนี้บนพื้นที่บริเวณพระเมรุมาศคือการออกแบบจัดลานและถนนภายในปริมณฑลพระราชพิธี

ลานและถนนภายในปริมณฑลพระราชพิธี

กรมศิลปากรโดยนางกนกพร อรรคราภรณ์ ผู้อำนวยการกองคลัง ปฏิบัติราชการแทนอธิบดีกรมศิลปากร เป็นผู้ว่าจ้างบริษัท ศิวกรการช่าง จำกัด โดยนายสมชัย ธรรมารัตน์ เป็นผู้จัดการ ทำการก่อสร้างลานและถนนในปริมณฑลพระราชพิธี ตามสัญญาเลขที่ ๑๗/๒๕๓๙ ลงวันศุกร์ที่ ๕ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ ในราคา ๗,๗๐๐,๐๐๐ บาท (เจ็ดล้านเจ็ดแสนบาทถ้วน) กำหนดเริ่มก่อสร้างวันศุกร์ที่ ๕ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ ก่อสร้างแล้วเสร็จวันพฤหัสบดีที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๓๙

ลานและถนนภายในปริมณฑลพระราชพิธีออกแบบโดยเรืออากาศเอก อาวุธ เงินซูกลิ่น ผู้เชี่ยวชาญพิเศษด้านบูรณะปฏิสังขรณ์ มีนายจำลอง สมวงศ์ รักษาราชการแทนผู้อำนวยการกองแผนงาน เป็นสถาปนิกผู้ช่วย นายอารักษ์ สังหิตกุล รักษาราชการแทนผู้อำนวยการสถาบันศิลปกรรม เป็นวิศวกร นายสุทิน เจริญสวัสดิ์ วิศวกรโยธา ๗ เป็นวิศวกรผู้ช่วย นายรณฤทธิ์ ธนโกเศศ ภูมิสถาปนิก ๖ นายวโรภาสน์ วงศ์จตุรภัทร ภูมิสถาปนิก ๖ นายพรธรรม ธรรมวิมล ภูมิสถาปนิก ๕ นายนันทพล วิลาสินีกุล ภูมิสถาปนิก ๓ สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เป็นภูมิสถาปนิก

ผู้รับเหมาก่อสร้างได้ปักผังวางแนวลานและถนนตามแบบขุดปรับระดับพื้นด้วยทรายบดอัดแน่นให้ได้แนวระดับแล้ววางคันหินขอบลานและถนนโดยใช้คันหินสำเร็จรูปสีเทา ขนาดฐานกว้าง ๐.๖๐ เมตร สูง ๑๕ เซนติเมตร หลังคันหินกว้าง ๐.๓๐ เมตร เมื่อก่อสร้างขอบถนนและถนนแล้วเสร็จคันหินจะสูงจากระดับพื้นถนน ๑๕ เซนติเมตร เมื่อทำขอบลายและถนนแล้วเสร็จปูพื้นถนนด้วยคอนกรีตบล็อกคุณภาพดีสีเทา สีส้ม และสีน้ำตาล แล้วโรยทรายละเอียดอีกครั้ง

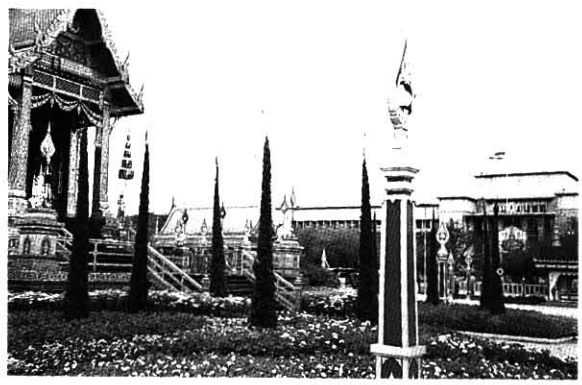
๒. งานปลูกพืชพันธุ์ (Softscape) ได้แก่งานออกแบบและปลูกต้นไม้ประดับในบริเวณปริมณฑลพระราชพิธี ซึ่งมูลนิธิแม่ฟ้าหลวงและโครงการพัฒนาดอยตุงรับผิดชอบออกแบบและดำเนินการปลูกประดับ

การจัดสวนไม้ดอกไม้ประดับในปริมณฑลพิธี

การจัดสวนไม้ดอกไม้ประดับในบริเวณลาน โดยรอบปริมณฑลพระราชพิธี มีหม่อมราชวงศ์ดิศนัดดา ดิศกุล ราชเลขานุการในพระองค์สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เป็นผู้อำนวยการ นายประวิทย์ บุญมี ผู้จัดการสวนแม่ฟ้าหลวงและศูนย์เพาะชำดอยตุง เป็นผู้ออกแบบ และมีคณะทำงานออกแบบในรายละเอียด ประกอบด้วย นายกำจัด โพนทอง นายณรงค์ แก้ววงศ์ นายสมชาย เมธาสมภพ นายอดุลย์ นิลโขง และนางสาววรรณพร ดาษดาคำ เป็นผู้ควบคุมและดูแลการปลูกต้นไม้ เริ่มดำเนินการวันเสาร์ที่ ๓ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๓๙ แล้วเสร็จวันศุกร์ที่ ๘ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙

ลานภายในปริมณฑล

สวนไม้ดอกไม้ประดับบริเวณปริมณฑลพิธี

ไม้ดอกไม้ประดับที่ใช้ในการตกแต่งมีทั้งหมด ๓๐ ชนิด เป็นไม้ดอก ๒๑ ชนิด ไม้ประดับ ๙ ชนิด คือ สนมังกร สนทรายเงิน แก้วเจ้าจอม โมก ข่อย ตะโก ไทรแก้ว ส้มจี๊ด หมากเหลือง สิบสองปันนา มะขาม ลิ้นมังกร ยาสูบประดับ หงอนไก่ สร้อยไก่ เบญจมาศ รักเร่ ผีเสื้อ หน้าแมว บานไม่รู้โรย แพงพวย ดาวเรือง ว่านสี่ทิศ Petunia Begonia Salvia Geranium Dahlberg Daisy Dusty Miller Ageratum Verbena และหญ้าเมอบิวดา รวมเป็นไม้ดอกและไม้ประดับ จำนวน ๒๒๕,๕๓๐ ต้น หญ้าเมอบิวดา ๗,๓๐๐ ตารางเมตร มีรายละเอียดการจัดสวนในแต่ละบริเวณดังนี้

ทางด้านทิศเหนือซีกตะวันออกของพระเมรุมาศ พื้นที่ ๑๑๓ ตารางเมตร ประดับด้วยสนมังกร สิบสองปันนา กอ เบญจมาศ Geranium Petunia ลิ้นมังกร รอบนอกใช้ Salvia สลับกับ Dusty Miller

ทางด้านทิศเหนือซีกตะวันตกของพระเมรุมาศ พื้นที่ ๑๑๓ ตารางเมตร ประดับด้วยส้มจี๊ด สนมังกร โมกดัด แก้วเจ้าจอม เบญจมาศ Petunia และ Geranium

ทางด้านทิศใต้ซีกตะวันออกของพระเมรุมาศ พื้นที่ ๑๑๓ ตารางเมตร ประดับด้วยสนมังกร สิบสองปันนา กอ เบญจมาศ Petunia Geranium Begonia และ Dusty Miller

ทางด้านทิศใต้ซีกตะวันตกของพระเมรุมาศพื้นที่ ๑๑๓ ตารางเมตร ประดับด้วยสนมังกร เบญจมาศ Petunia และ Geranium

ด้านซ้ายและด้านขวาของบันไดใหญ่ทางขึ้นลงชานทักษิณพระเมรุมาศทิศตะวันตก พื้นที่ ๙ ตารางเมตร ประดับด้วยตะโกดัด ว่านสี่ทิศสีแดงเข้ม และ Dahlberg Daisy

ด้านซ้ายและด้านขวาของบันไดใหญ่ทางขึ้นลงชานทักษิณพระเมรุมาศทิศตะวันออก พื้นที่ ๙ ตารางเมตร ประดับด้วยหงอนไก่สีแดง

มุมข้างบันไดเล็กทางขึ้นลงชานทักษิณพระเมรุมาศด้านตะวันออก และทิศตะวันตก พื้นที่ ๑๒ ตารางเมตร ประดับด้วยแก้วเจ้าจอม และ Petunia

บริเวณโดยรอบหอเปลื้อง พื้นที่ ๔๐ ตารางเมตร ประดับด้วยสนทรายเงิน หงอนไก่สีชมพู หน้าแมว และลิ้นมังกร

บริเวณรอบเสาไฟแต่ละแห่ง พื้นที่ ๓๒ ตารางเมตร ประดับด้วยสิบสองปันนากอ ลิ้นมังกร สร้อยไก่สีแดง หน้าแมว และ Petunia

มุมประตูราชวัติด้านทิศเหนือและทิศใต้ ประดับด้วยสิบสองปันนากอ สร้อยไก่สีแดง หน้าแมว ลิ้นมังกร แพงพวยสีแดงและสีบานเย็น และ Petunia

ปีกซ้ายและปีกขวาพระที่นั่งทรงธรรม ประดับด้วยส้มจี๊ด

ด้านหลังพระที่นั่งทรงธรรมปีกซ้ายของอาคาร ประดับด้วยสนทรายเงิน Begonia สีชมพู และ Dusty Miller

ด้านหลังพระที่นั่งทรงธรรมปีกขวาของอาคาร ประดับด้วยสนทรายเงิน หงอนไก่สีแดง Begonia สีขาว และ Dusty Miller

ระหว่างช่องบันไดทางขึ้นลง ๔ จุดด้านข้างของมุขหลัง ประดับด้วยลิ้นมังกร หน้าแมว สร้อยไก่สีแดง แพงพวยสีแดง และ Petunia

ด้านหน้าพระที่นั่งทรงธรรม ประดับด้วยกระถางข่อยดัดและตะโกดัดเป็นระยะ

ศาลาลูกขุนด้านทิศเหนือและทิศใต้ ประดับด้วยต้นแก้วโดยรอบตัวอาคาร

บริเวณฉากบังตาหน้าห้องสุขาด้านทิศเหนือและทิศใต้ ประดับด้วยหมากเหลือง แพงพวยคละสี บานไม่รู้โรย หงอนไก่สีแดง สร้อยไก่สีแดง Petunia สีขาว และ Ageratum

บริเวณเสาไฟหน้าห้องสุขา ประดับด้วยส้มจี๊ด และ Petunia สีชมพู

ภายในปริมณฑลตามแนวราชวัติด้านทิศตะวันตก ประดับด้วยต้นแก้ว เป็นแนวโดยรอบ

มุมประตูด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ประดับด้วยสิบสองปันนากอ และ Ageratum

มุมประตูด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ ประดับด้วยลิ้นมังกร ยาสูบประดับ หงอนไก่สีแดง บานไม่รู้โรยสีชมพู แพงพวยสีชมพู และ Ageratum

มุมประตูด้านทิศตะวันออก ประดับด้วยไทร หงอนไก่สีแดง และสร้อยไก่สีชมพู

ทิมด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ และด้านตะวันออกเฉียงใต้ ปูด้วยหญ้าเป็นพื้นช่วงกลางประดับข่อยดัด

รอบรั้วราชวัติภายนอก ปูด้วยหญ้าเป็นพื้น ประดับตกแต่งด้วยไม้ดอกไม้ประดับ ดังนี้

บริเวณพลับพลายก ประดับด้วยสิบสองปันนากอ สนทรายเงิน หน้าแมว ผีเสื้อ Petunia สีชมพู Begonia สีชมพูแซมด้วย Dusty Miller Dahlberg Daisy และ มะขามดัด

มุมรั้วราชวัติด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ประดับด้วยหมากเหลือง โมกดัด ข่อยดัด มะขามดัด สร้อยไก่สีเหลือง สีแดง สีส้ม หงอนไก่สีแดง สีชมพู ลิ้นมังกร Dusty Miller และ Dahlberg Daisy

แนวรั้วราชวัติด้านทิศตะวันออก ประดับด้วยสนทรายเงิน สนมังกร และข่อยดัด

มุมรั้วราชวัติด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ ประดับด้วยหมากเหลือง สนมังกร โมกดัด ยาสูบประดับ สร้อยไก่ บานไม่รู้โรย Petunia และ Dusty Miller

ช่องประตูทางเข้าด้านทิศใต้ซีกตะวันออก ประดับด้วยสิบสองปันนากอ โมกดัด หน้าแมว แพงพวย สร้อยไก่ Petunia

ช่องประตูทางเข้าด้านทิศใต้ซีกตะวันตก ประดับด้วยสิบสองปันนากอ โมกดัด สนมังกร สร้อยไก่ Petunia และ Dahlberg Daisy

มุมรั้วราชวัติด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ ประดับด้วยไทรใบยาวตามแนวรั้วราชวัติ เบญจมาศ บานไม่รู้โรย สร้อยไก่ และ Petunia

แนวรั้วราชวัติด้านทิศตะวันตกบริเวณประตูเล็กด้านใต้ ประดับด้วยบานไม่รู้โรย เบญจมาศ สร้อยไก่ และ Petunia

แนวรั้วราชวัติด้านทิศตะวันตกบริเวณกลาง ประดับด้วยสิบสองปันนากอ หงอนไก่ ลิ้นมังกร Petunia และ Begonia สีชมพู

แนวรั้วราชวัติด้านทิศตะวันตกบริเวณประตูเล็กด้านเหนือ ประดับด้วยไทรใบยาว สร้อยไก่ หงอนไก่ แพงพวย เบญจมาศ และ Petunia

มุมราชวัติด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ประดับด้วยดาวเรือง

แนวรั้วราชวัติด้านทิศเหนือ ด้านซ้ายของประตูทางเข้า ประดับด้วยสิบสองปันนากอ โมกดัด ข่อยดัด สนทรายเงิน บานไม่รู้โรย หงอนไก่ เบญจมาศ ลิ้นมังกร และ Ageratum

อัฒจันทร์ช่างภาพ

เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยในการรายงานข่าวงานถวายพระเพลิงพระบรมศพของช่างภาพสื่อมวลชน คณะอนุกรรมการฝ่ายก่อสร้างพระเมรุมาศฯ ได้จัดสร้างอัฒจันทร์ช่างภาพขึ้นเฉพาะส่วนภายในปริมณฑลพระราชพิธี จำนวน ๒ ที่ ตั้งอยู่ระหว่างทับเกษตรด้านทิศเหนือ ๑ ที่ และระหว่างทับเกษตรด้านทิศใต้ ๑ ที่ มีลักษณะเป็นขั้นบันได ๓ ขั้น โครงสร้างเป็นไม้ ตัวบันไดทาสีน้ำตาล พื้นบันไดปูไม้อัดตีชนอัดสนิทปูพรมอัดสีแดงลาดทับหน้า ข้างบันไดทาสีน้ำตาล เดินคิ้วเป็นกรอบข้างบันได

อาคารนอกปริมณฑลพระราชพิธี

ได้แก่ พลับพลายก ๓ หลัง เกย ๑ หลัง โรงมหรสพ ๔ หลัง ซุ้มรับดอกไม้จันทน์ ๘ ซุ้ม และเสาหงส์ ประดับตุง ๔๔ ต้น

พลับพลายกท้องสนามหลวง

นางกนกพร อรรคราภรณ์ ผู้อำนวยการกองคลัง ปฏิบัติราชการแทนอธิบดีกรมศิลปากร ว่าจ้างห้างหุ้นส่วนจำกัด แซฟ้า โดยนายชัชวาลย์ สมิทธิพงศ์ ผู้จัดการ เป็นคู่สัญญารับทำการก่อสร้างพลับพลายกท้องสนามหลวง ตามสัญญาเลขที่ ๑๑/๒๕๓๙ ลงวันที่ ๒๑ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘ ในราคา ๑,๖๓๘,๐๔๓ บาท (หนึ่งล้านหกแสนสามหมื่นแปดพันสี่สิบสามบาทถ้วน) กำหนดเริ่มก่อสร้างภายในวันที่ ๒๑ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘ ก่อสร้างแล้วเสร็จวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๓๙ ในการนี้มีเรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น ผู้เชี่ยวชาญพิเศษด้านบูรณะปฏิสังขรณ์ เป็นสถาปนิก นายอารักษ์ สังหิตกุล รักษาราชการแทนผู้อำนวยการสถาบันศิลปกรรม เป็นวิศวกร นายพูลลาภ อินทรนัฏ วิศวกรโยธา ๖ เป็นวิศวกรผู้ช่วย นายทองแท้ ธุดี นายช่างโยธา ๕ นายเบ็ญจะ

ภาคอัต นายช่างโยธา ๕ เป็นผู้ควบคุมงานก่อสร้าง เพื่อให้การก่อสร้างแล้วเสร็จทันเวลา ห้างหุ้นส่วนจำกัด แซฟ้า ผู้รับเหมาก่อสร้าง เริ่มปรับดินเตรียมการก่อสร้างพลับพลายกท้องสนามหลวง ที่นอกรั้วราชวัติด้านเหนือข้างซ่องประตูทางเข้าปริมณฑลพระราชพิธีด้านตะวันออก เมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๙ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๓๘ และส่งมอบงานเมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๓๙

พลับพลายกท้องสนามหลวง เป็นการก่อสร้างแบบสถาปัตยกรรมไทย มีลักษณะเป็นอาคารทรงไทย จตุรมุข ขนาดกว้าง ๘.๖๐ เมตร ยาว ๘.๖๐ เมตร สูงจากระดับพื้นดินถึงเพดานบน ๖.๔๐ เมตร ด้านข้างมีปะรำต่อออกมาทั้งสองข้างยาวด้านละ ๙.๐๐ เมตร

พลับพลายกท้องสนามหลวง

โครงสร้างโดยทั่วไป ฐานราก เสาตอม่อ เสา คาน ตง ใช้ไม้เนื้อแข็ง โครงหลังคาเหล็ก หลังคามีลักษณะเป็นจตุรมุข มีมุขลดทางปีกของอาคารด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก มุขหน้าด้านทิศเหนือและมุขหลังด้านทิศใต้ หน้าจั่วปั้นลมประดับรวยระกา เหรา ลายช้อนไม้ ทาสีทอง พื้นหน้าจั่วทาสีแดงประดับลายช้อนไม้ปิดกระดาษทอง ประกอบด้วยลายหน้าบันซุ้มเรือนแก้ว ๓ ซุ้ม ภายในซุ้มแต่ละซุ้มประดิษฐานพานพุ่มดอกไม้สีชมพู อุดปีกนกพื้นทาสีแดงประดับตัวกระหนกลายช้อนไม้ปิดกระดาษทอง มุขหน้าแผงแลคอสองทาสีน้ำตาลทำกรอบลูกฟักเดินเส้นทองประดับกระจังลายช้อนไม้ปิดกระดาษทอง มุขหลังแผงแลคอสองประดับประจำยามลายช้อนไม้ทาสีทองแววสีทับทิม และลายเฟื่องฉลุกระดาษทอง หน้ากระดานส่วนที่คั่นประดับหน้าจั่วอุดปีกนก ขอบหน้ากระดานทั้งด้านบนและด้านล่างประดับกระจังหล่อด้วยเรซิ่นทาสีทอง มุขข้างทิศตะวันออกและทิศตะวันตก หน้าจั่วปั้นลมประดับรวยระกา เหรา พื้นหน้าจั่วทาสีแดงประดับลายช้อนไม้ คอสองทำกรอบลูกฟักทาสีแดงประดับกระจังหล่อด้วยเรซิ่นสีทอง ใต้ขอบหน้ากระดานฐานพระประดับไม้ฉลุลายเฟื่องปิดกระดาษทอง หลบสันหลังคาลาดหลังคามุงโลหะเคลือบสี (Metal Sheet) มีไม้ทับซ้อนทาสีขาว เพดานหน้าจั่วทาสีแดงประดับลายดาวเพดานลายช้อนไม้ประดับแววสีทองและลายค้างคาวเพดานลายช้อนไม้ทาสีทอง สะพานหนูประดับกระจังลายช้อนไม้หล่อด้วยเรซิ่นทาสีทอง หลบสันหลังคาและข้างกระเบื้องบุสังกะสีและไม้เนื้อแข็งหนา ๑ นิ้ว กว้าง ๘ นิ้ว ซ้อนทับกันทาสีขาว ด้านตะวันตกและตะวันออกต่อปะรำเป็นปีกทั้งสองด้านยาวด้านละ ๙.๐๐ เมตร กว้าง ๘.๖๐ เมตร เท่ากับความกว้างของพลับพลา รูปลักษณะเช่นเดียวกับทิม

ตัวพลับพลามุขหน้าและมุขหลังยกพื้นสูง ๑.๔๕ เมตร ทาสีแดงทำกรอบลูกฟักเดินเส้นทอง ใช้ไม้อัดยางหนา ๖ มิลลิเมตรตี ๔ ด้าน พนักกั้นทึบด้านนอกทำกรอบลูกฟักบรรจุลายฉลุกระดาษทองแววสีชมพู แดง น้ำเงิน พนักด้านหน้าทอดผ้าทิพย์ข้างผ้าทิพย์ทำกรอบลูกฟักภายในฉลุลายช้อนไม้ปิดทองประดับกระจก มีบันไดทางขึ้นลงทางมุขใต้ ๒ ทาง มีบันได ๙ ขั้น พื้นปูพรมอัดสีแดง ราวบันไดและเสาบันไดทรงเหลี่ยม ปะรำมุขทิศตะวันออกและตะวันตกเป็นโถงโล่ง ยกพื้นสูง ๐.๑๕ เมตร พื้นอาคารโดยทั่วไปปูด้วยไม้เนื้อแข็งทับด้วยไม้อัด ลวดบัวเสาไม้อาคารโดยทั่วไปบุด้วยไม้อัดทาสีทอง คิ้วเหลี่ยมเสาเป็นไม้ปิดทับด้วยกระดาษทอง ภายในอาคารติดตั้งดวงโคม Fluorescent ขาเหล็ก

เคลือบสีขาว สายไฟเดินใต้ตัวอาคารและในฝ้าเพดาน สายเมนที่ส่งไปยังห้องควบคุมฝังใต้ดิน รอบตัวอาคารประดับผ้าม่านโปร่งสีขาวประดับลายดอกลอยฉลุกระดาษทองแวววสีเงินทั้งสองหน้าไม่มีซับใน ระบายหัวม่านทำด้วยผ้าฝ้ายสี่เส้นสีเหลืองติดชายครุย สายรวบม่านเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าใช้ผ้าชนิดเดียวกับผ้าม่าน ชายม่านมีโซ่ถ่วงน้ำหนัก

เสาหงส์ประดับตุง

นอกรั้วราชวัติโดยรอบตั้งเสาหงส์ประดับตุง จำนวน ๔๔ ต้น ซึ่งตั้งอยู่ที่มุมราชวัติด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือจำนวน ๑๑ ต้น มุมราชวัติด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้จำนวน ๑๑ ต้น มุมราชวัติด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือจำนวน ๗ ต้น มุมราชวัติด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ จำนวน ๗ ต้น แนวราชวัติด้านทิศตะวันตกจำนวน ๘ ต้น มีเรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น ผู้เชี่ยวชาญพิเศษด้านบูรณะปฏิสังขรณ์ เป็นสถาปนิกผู้ออกแบบ นายเอกวัฒน์ วงศ์พินทุ วิศวกร โยธา ๕ เป็นวิศวกร

เสาหงส์ประดับตุง

ลักษณะของเสาหงส์ มีลักษณะเป็นเสาตะเกียบคู่รับตัวเสาหงส์เป็นท่อเหล็กชุบกัลวาไนซ์ เสาตะเกียบมีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๔ นิ้ว สูงจากพื้นดิน ๒.๐๐ เมตร ฝังลึก ๑.๒๐ เมตร เทคอนกรีตยึดที่ก้นหลุม ตัวเสาทาสีแดง ปลายเสาเป็นหัวเม็ดหล่อด้วยเรซิ่นทาสีทอง เสาหงส์ช่วงล่างยาว ๓ เมตร เป็นท่อเหล็กขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๔ นิ้ว ช่วงบนใช้ท่อเหล็กขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๓ นิ้ว ยาว ๔.๕๐ เมตร มีมาลัยหล่อด้วยเรซิ่นทาสีทองรัดเป็นเปลาะๆ จำนวน ๕ เปลาะ ที่ปลายสุดด้านล่างเป็นหัวเม็ดเช่นเดียวกับเสาตะเกียบ บนปลายเสาเป็นรูปหงส์หล่อด้วยเรซิ่นคาบตุง บนหลังหงส์ปักฉัตร ๓ ชั้น โครงโลหะ ระบายผ้าขาวขลิบทอง ยอดเรซิ่นหล่อทาสีทอง ผืนตุงมีขนาดกว้าง ๔๐ เซนติเมตร ยาว ๕.๓๕ เมตร ใช้วัสดุด้ายและไม้ไผ่เหลาบางๆ พันด้วยกระดาษทองทอเป็นลวดลายโดยแบ่งเป็นช่องๆ ตามความยาวผืนละ ๑๘ ช่อง ภายในช่องเป็นลายพิมานทิพย์ แต่ละช่องที่แบ่งจะมีไม้ยื่นออกมาด้านข้างผูกไหมพรมสีขาวและสีเหลืองเป็นตุ้งติ้ง ปลายตุงปล่อยด้ายเส้นผืนที่ถักทอเป็นชายเฟือย การติดตั้งระหว่างเสาตะเกียบและเสาหงส์ใช้เหล็กตันขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๑.๕ นิ้ว เจาะรูร้อยผ่านเสาทั้งสามต้นขันน็อตยึด มีปลอกเหล็กคั่นระหว่างกัน เพื่อกันไม่ให้เสาบีบเข้าหากัน โดยทำเป็น ๒ ช่วง ช่วงล่างห่างจากพื้นดิน ๕๐ เซนติเมตร ช่วงบนสูงจากช่วงแรก ๑.๒๐ เมตร

โรงมหรสพ

นางกนกพร อรรคราภรณ์ ผู้อำนวยการกองคลัง ปฏิบัติราชการแทนอธิบดีกรมศิลปากร ได้ว่าจ้างบริษัท ศิวกรการช่าง จำกัด โดยนายสมชัย ธรรมารัตน์ ผู้จัดการ เป็นคู่สัญญาทำการก่อสร้างโรงมหรสพซึ่งประกอบด้วย โรงโขน โรงหนังใหญ่ โรงละคร และโรงหุ่นกระบอก ตามสัญญาเลขที่ ๓๔/๒๕๓๙ ลงวันที่ ๙ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๓๙ ในราคา ๔,๓๕๐,๐๐๐ บาท (สี่ล้านสามแสนห้าหมื่นบาทถ้วน) มีนายนันทมานนท์ พ่วงแพน นายช่างโยธา ๕ สถาบันศิลปกรรม เป็นผู้ควบคุมการก่อสร้าง

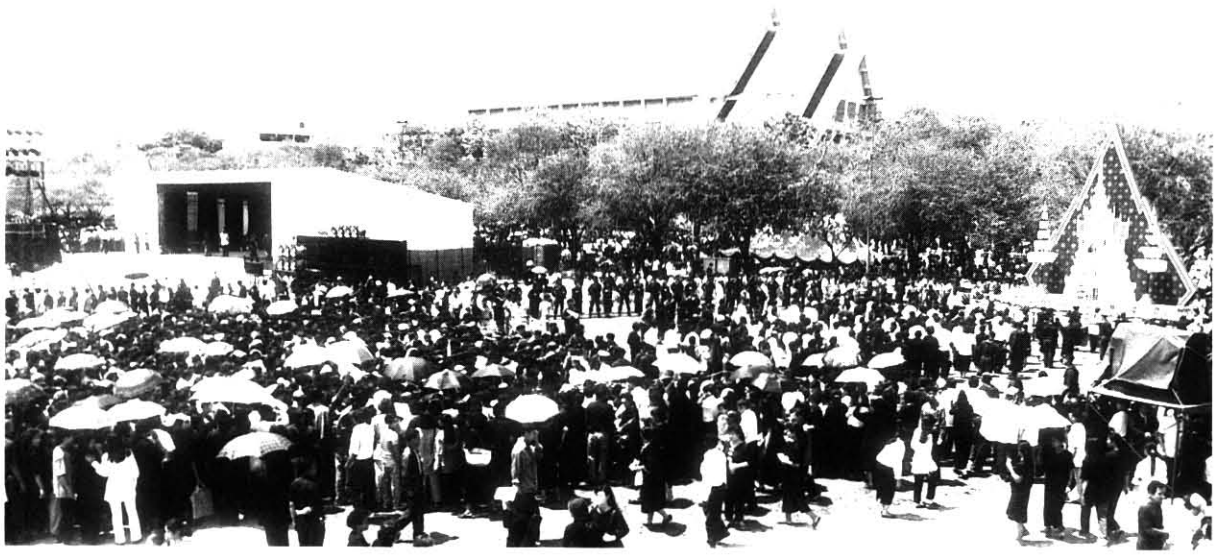
โรงละคร เป็นสถานที่สำหรับแสดงละครอยู่บริเวณสนามหลวงด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ เป็นอาคารเปิดโล่งด้านหน้า โครงไม้ มีนั่งร้านเหล็กรับพื้นเวที ขนาดเวทีกว้าง ๗.๖๐ เมตร ยาว ๒๙ เมตร ยกพื้นสูง ๑.๒๐ เมตร หลังคาเพิง ผนังด้านข้างเวทีมีลักษณะลาดเอียงตามหลังคา ด้านหน้าเวทีสูง ๗.๔๐ เมตร ด้านหลังเวทีสูง ๓.๔๐ เมตร ด้านหลังเวทีตีแนวลูกกรงสูง ๐.๘๐ เมตร มีบันไดทางขึ้นลงด้านละ ๑ ช่องบันได ถัดจากแนวลูกกรงเข้าไป ๒.๕๐ เมตร กั้นฝาด้วยไม้อัดกึ่งกลางเวทีสำหรับติดตั้งฉากหลังโดยเว้นช่องด้านซ้ายและด้านขวาเป็นประตูด้านหลังสำหรับผู้แสดงเข้าออก ด้านหน้าเวทีทำทางขึ้นลงทั้งด้านซ้ายและด้านขวาในลักษณะลาดเอียง พื้นเวทีปูด้วยไม้อัด

โรงโขนและโรงหนังใหญ่ เป็นสถานที่สำหรับแสดงโขนและหนังใหญ่ อยู่บริเวณสนามหลวงด้านทิศเหนือ มีลักษณะเป็นอาคารเปิดโล่ง ไม่มีหลังคา โครงไม้ มีนั่งร้านเหล็กรับพื้นเวที ขนาดเวทีกว้าง ๑๘.๖๐ เมตร ยาว ๒๕ เมตร ยกพื้นสูง ๑.๒๐ เมตร ผนังฉากสูง ๘.๑๐ เมตร กั้นฉากหลังด้วยไม้อัดตีปิดทึบสูง ๐.๘๐ เมตร มีทางขึ้นลงด้านซ้ายและด้านขวาในลักษณะลาดเอียง พื้นเวทีปูด้วยไม้อัด

โรงหุ่นกระบอก เป็นสถานที่สำหรับหุ่นกระบอกอยู่บริเวณสนามหลวงด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นอาคารเปิดโล่งด้านหน้า โครงไม้ มีนั่งร้านเหล็กรับพื้นเวทีขนาดเวทีกว้าง ๑๒ เมตร ยาว ๑๒.๗๐ เมตร ยกพื้นสูง ๑.๗๐ เมตร หลังคาเพิง ผนังฉากสูง ๕.๙๐ เมตร ด้านหลังเวทีตีไม้อัดทึบสูง ๐.๘๐ เมตร ถัดออกมากั้นฝาด้วยไม้อัดสำหรับติดตั้งฉากหลังโดยเว้นช่องด้านซ้ายและด้านขวาสำหรับผู้แสดงเข้าออก ด้านหลังเวทีมีบันไดทางขึ้นลงด้านซ้ายและด้านขวา พื้นเวทีปูไม้อัด

ซุ้มรับดอกไม้จันทน์

กรุงเทพมหานคร รับดำเนินการก่อสร้างซุ้มรับดอกไม้จันทน์บริเวณท้องสนามหลวง ๘ ซุ้ม โดยได้ประสานงานกับคณะกรรมการฝ่ายรักษาความปลอดภัยกำหนดจุดก่อสร้างไว้ ได้แก่ที่ด้านทิศเหนือสนามหลวง ๔ ซุ้ม ที่หน้าศาลพระหลักเมือง ๑ ซุ้ม ที่บริเวณทางเท้าฝั่งตรงข้ามรูปนางพระธรณีบีบมวยผม ๑ ซุ้ม ที่บริเวณสวนหย่อมหน้าสวนสันติพร (กรมประชาสัมพันธ์เดิม) ๑ ซุ้ม บริเวณสวนหย่อมหน้ากรมสรรพากร ๑ ซุ้ม มีนายรณฤทธิ์ ธนโกเศศ ภูมิสถาปนิก ๖ นายวโรภาสน์ วงจตุรภัทร์ ภูมิสถาปนิก ๖ นายพรธรรม ธรรมพิมล ภูมิสถาปนิก ๕ สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เป็นสถาปนิกผู้ออกแบบโดยออกแบบตามแนวพระราชดำริของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ

โรงมหรสพ และซุ้มรับดอกไม้จันทน์

สยามมกุฎราชกุมาร ที่พระราชทานไว้ว่า **"ต้องไม่ขัดกับพระเมรุมาศและสมพระเกียรติ"** ซุ้มรับดอกไม้จันทน์จึงมีลักษณะเป็นรูปจำลองพระเมรุมาศ ๒ มิติ มีฉัตร พานพุ่ม และพระฉายาลักษณ์ของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี สามารถเข้ามาถวายดอกไม้จันทน์ได้ ๓ ด้าน โดยตัวซุ้มมีขนาดกว้าง ๔.๓๕ เมตร ยาว ๙ เมตร สูง ๘.๖๐ เมตร ฐานด้านหน้าสุดเป็นแท่นสูง ๑ เมตร ย่อมุมด้านหน้าประดับผ้าระบาย วางพานรับดอกไม้จันทน์ ฐานชั้นที่ ๒ สูง ๑.๖๐ เมตร ตั้งฉัตรขาว โต๊ะหมู่บูชาพร้อมพานพุ่มประดิษฐานพระฉายาลักษณ์ในกรอบทอง ฉากหลังประดิษฐานรูปจำลองพระเมรุมาศ พื้นสีน้ำเงิน ประดับลายสีทอง ขอบฉากหลังพื้นสีแดงเดินเส้นทองเป็นลวดลายบนพื้น ด้านหน้าซุ้มรับดอกไม้จันทน์กั้นรั้วเหล็กสีแดงแบ่งช่องทางเข้าถวายดอกไม้จันทน์

พลับพลายกหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

พลับพลายกหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ใช้เป็นที่ประทับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในขณะเชิญพระโกศขึ้นประดิษฐานบนพระมหาพิชัยราชรถซึ่งจะแห่เชิญมายังพระเมรุมาศ

พลับพลายกหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

นางกนกพร อรรคราภรณ์ ผู้อำนวยการกองคลัง ปฏิบัติราชการแทนอธิบดีกรมศิลปากร ได้ว่าจ้างบริษัท ศิวกรการช่าง จำกัด โดยนายสมชัย ธรรมารัตน์ ผู้จัดการ เป็นคู่สัญญา รับทำการก่อสร้างพลับพลายกหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ตามสัญญาเลขที่ ๑๔/๒๕๓๙ ลงวันพฤหัสบดีที่ ๒๑ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘ ในราคา ๑,๖๙๐,๐๐๐ บาท (หนึ่งล้านหกแสนเก้าหมื่นบาทถ้วน) ก่อสร้างแล้วเสร็จและส่งมอบงานในวันพฤหัสบดีที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๓๙

บริษัท ศิวกรการช่าง จำกัด เริ่มก่อสร้างพลับพลายก บนทางเท้าหน้าประตูเกยวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามด้านทิศตะวันออก ถนนสนามไชย มีเรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น ผู้เชี่ยวชาญพิเศษด้านบูรณะปฏิสังขรณ์ เป็นสถาปนิก นายอารักษ์ สังหิตกุล รักษาราชการแทนผู้อำนวยการสถาบันศิลปกรรม เป็นวิศวกร นายศิริพงษ์ บูรณอารีย์พงษ์ วิศวกรโยธา ๖ สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เป็นวิศวกรผู้ช่วย นายสุวิชา เจริญทิพย์ นายช่างโยธา ๗ และนายประสงค์ แก้วจรวย นายช่างเขียนแบบ ๖ สถาบันศิลปกรรม เป็นนายช่างเขียนแบบ นายก่อเกียรติ ทองผุด นายช่างศิลปกรรม ๔ นายประพันธ์ กุเวฬรัตน์ นายช่างเขียนแบบ ๓ นายสุรชัย จันทร์เงิน นายช่างเขียนแบบ ๓ สถาบันศิลปกรรม เป็นผู้ช่วยเขียนแบบ นายทองแท้ ธุดี นายช่างโยธา ๕ สถาบันศิลปกรรม เป็นผู้ควบคุมงานก่อสร้าง

พลับพลายกหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามนี้ เป็นการก่อสร้างตามแบบสถาปัตยกรรมไทย มีลักษณะเป็นอาคารทรงไทย หลังคาจตุรมุข ขนาดกว้าง ๖.๖๐ เมตร ยาว ๖.๖๐ เมตร สูงจากระดับพื้นดินถึงฝ้าเพดานบน ๗.๕๕ เมตร ด้านข้างมีปะรำต่อออกมาทั้งสองข้างยาวด้านละ ๖.๐๐ เมตร

โครงสร้างทั่วไป ฐานรากเป็นไม้ พื้น เสาตอม่อ เสา คาน ตง เป็นไม้เนื้อแข็งโครงหลังคาเป็นโครงเหล็ก หลังคามีลักษณะเป็นจตุรมุข มีหลังคาพาไลซ้ายและขวาของอาคาร ลายหน้าบันทำเป็นจั่วซ้อนอยู่ภายในทาสีฟ้าประดับลายซ้อนไม้รูปอุณาโลมทาสีทอง หลังคามุงสังกะสียกลอนสีแดง มุขลดหลังคาปะรำ ขอบบนเชิงชายปิดด้วยไม้เป็นสะพานหนูโดยรอบประดับกระจังหล่อด้วยเรซิ่นลายซ้อนไม้ทาสีทอง หลบสันหลังคา เชิงชายบุไม้อัดยางหนา ๑๐

มิลลิเมตร ทาสีทอง แผงบังหลังคาทำกรอบลวดบัวลูกฟักทาสีทองประดับลายเฟื่อง ฝ้าเพดานบุไม้อัดยางหนา ๔ มิลลิเมตร ประดับลายดาวเพดาน ลายค้างคาวฉลุกระดาษทองแวววสีน้ำเงิน กรอบแว่นไม้อัดยางหนา ๑๐ มิลลิเมตร ประดับลายกลีบบัวฉลุกระดาษทองแวววสีน้ำเงิน ท้องขื่อประดับลายประจำยามฉลุกระดาษทองแวววสีแดง

ตัวอาคารเป็นโถงโล่งยกพื้นสูง ๑.๓๐ เมตร ปูไม้อัดทาสีน้ำตาลทำกรอบลูกฟักเดินเส้นทอง กั้นฝาผนังเฉพาะด้านหลังโดยใช้ไม้อัดยางหนา ๔ มิลลิเมตร ตี ๒ ด้าน เคร่าฝาเป็นไม้ยาง ฝาผนังด้านนอกทาสีน้ำตาลเรียบ ฝาผนังด้านในและผนังคอสองทาสีครีม เหนือคอสองส่วนที่ติดกับชั้นลดทั้งสองด้านประดับกระจังหล่อด้วยเรซิ่นลายช้อนไม้ปิดกระดาษทอง พนักระเบียงทั้งสามด้านทึบ ด้านหน้าทาสีทอง ด้านข้างสองด้านทาสีทองทำกรอบลูกฟักบรรจุลายประจำยามฉลุกระดาษทอง ส่วนพนักสำหรับทอดผ้าทิพย์ บุไม้อัดทาสีแดงเรียบ มีบันไดขึ้นลงทางด้านหน้าสองด้าน เป็นบันได ๕ ขั้น ปูพรมอัดสีแดง ชั้นลดทั้งสองด้านเป็นโถงโล่งยกพื้นสูง ๐.๓๐ เมตร พื้นอาคารทั่วไปปูด้วยไม้อัดยางหนา ๖ มิลลิเมตร แล้วปูพรมอัดสีแดงทับหน้า เสาไม้อาคารโดยทั่วไปทรงสี่เหลี่ยมบุไม้อัดทาสีแดงเรียบคิ้วเหลี่ยมเสาทาสีทอง ภายในตัวอาคารติดตั้งดวงโคม Fluorescent ขนาด ๑๕ วัตต์ ปลั๊กและสวิตช์ไฟเดินสายไฟในฝ้าบริเวณชายคาติดตั้งหลอด Fluorescent ขนาด ๓๖ วัตต์ สี Cool White สายไฟเดินใต้ตัวอาคารและในฝ้าเพดาน รอบตัวอาคารประดับผ้าม่านโปร่งสีขาวติดลายดอกลอยฉลุกระดาษทอง ระบายหัวม่านสีเหลือง ชายม่านมีโซ่ถ่วงน้ำหนัก

พลับพลายกหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท

พลับพลายกหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท ใช้เป็นที่ประทับของพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในเพื่อถวายบังคมพระโกศและทอดพระเนตรกระบวนแห่ในระหว่างริ้วกระบวนเชิญพระโกศเคลื่อนจากหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามมาตามถนนสนามไชยเพื่อไปยังพระเมรุมาศ

นางกนกพร อรรคราภรณ์ ผู้อำนวยการกองคลัง ปฏิบัติราชการแทนอธิบดีกรมศิลปากร ได้ว่าจ้างบริษัทศิวกรการช่าง จำกัด โดยนายสมชัย ธรรมารัตน์ ผู้จัดการ เป็นคู่สัญญารับทำการ ก่อสร้างพลับพลายกหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท ตามสัญญาเลขที่ ๑๓/๒๕๓๙ ลงวันพฤหัสบดีที่ ๒๑ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘ ในราคา ๙๙๙,๐๐๐ บาท (เก้าแสนเก้าหมื่นเก้าพันบาทถ้วน) ก่อสร้างแล้วเสร็จและส่งมอบงานในวันพฤหัสบดีที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๓๘

พลับพลายกหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาทระหว่างการก่อสร้าง

บริษัท ศิวกรการช่าง จำกัด เริ่มก่อสร้างพลับพลายกบนทางเท้าหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท มีเรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น ผู้เชี่ยวชาญพิเศษด้านบูรณะปฏิสังขรณ์ เป็นสถาปนิก นายอารักษ์ สังหิตกุล รักษาราชการแทนผู้อำนวยการสถาบันศิลปกรรม เป็นวิศวกร นายศิริพงษ์ บูรณอารีย์พงษ์ วิศวกรโยธา ๖ สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เป็นวิศวกรผู้ช่วย นายสุวิชา เจริญทิพย์ นายช่างโยธา ๗ และนายประสงค์ แก้วจรวย นายช่างเขียนแบบ ๖ สถาบันศิลปกรรม เป็นนายช่างเขียนแบบ นายปรีชา ธานีรัตน์ นายช่างเขียนแบบ ๕ นายก่อเกียรติ ทองผุด นายช่างศิลปกรรม ๔ นายสุรชัย จันทร์เงิน นายช่างเขียนแบบ ๓ สถาบันศิลปกรรม เป็นผู้ช่วยเขียนแบบ

พลับพลายกหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท เป็นการก่อสร้างตามแบบสถาปัตยกรรมไทย มีลักษณะ

เป็นอาคารโถง หลังคาปะรำ มีชั้นลดทางปีกซ้ายและขวาของอาคาร ขนาดกว้าง ๕.๐๐ เมตร ยาว ๒๑.๐๐ เมตร สูงจากระดับพื้นดินถึงเพดานบน ๓.๖๐ เมตร

โครงสร้างทั่วไป เสา คาน ตง ใช้ไม้เนื้อแข็งวางบนทางเท้า หลังคาปะรำ โครงหลังคาเป็นโครงเหล็ก มุงแผ่นโลหะเคลือบ (ไลสาร์ท) สีแดง ที่ชายหลังคาด้านหลังอาคารติดตั้งรางน้ำสำหรับรองรับน้ำฝน บนหลังคาปะรำปิดด้วยไม้เป็นสะพานหนูโดยรอบประดับกระจังหล่อด้วยเรซิ่นทาสีทอง เชิงชาย ขอบเชิงชาย (แผงบังหลังคา) ปิดด้วยไม้อัดยางหนา ๑๐ มิลลิเมตร ทำกรอบลวดบัวลูกฟัก หลบสันหลังคาทาสีแดง ภายในกรอบลูกฟักประดับลายเฟื่องฉลุลายกระดาษทองสาบสี

ตัวอาคารเป็นโถงโล่งกั้นฝาทึบเฉพาะด้านหลัง พื้นอาคารทำเป็นยกพื้น ๓ ระดับสูงจากระดับพื้นถนน ๐.๔๐ ปูด้วยไม้เนื้อแข็งตีชนอัดสนิท ปูไม้อัดยางหนา ๖ มิลลิเมตร แล้วปูพรมอัดสีแดงอัดทับหน้า ฝาผนังกรุไม้อัดหนา ๖ มิลลิเมตร ตี ๒ ด้าน ฝาผนังภายนอกทาสีน้ำตาลเรียบ ฝาผนังภายในทาสีครีมทำกรอบลูกฟักลายซ้อนไม้ทาสีทองบนผนังประดับกระจังหล่อด้วยเรซิ่นทาสีทอง ผนังคอสองทำกรอบลวดบัวลูกฟักเหมือนแผงบังหลังคา เสาอาคารโดยทั่วไปเป็นไม้เนื้อแข็งบุไม้อัดทาสีแดงเรียบ คิ้วเหลี่ยมเสาทาสีทอง ด้านหน้าอาคารโดยรอบทำเป็นขั้นบันได ๒ ขั้นปูด้วยไม้เนื้อแข็งปูไม้อัดยางแล้วปูพรมอัดสีแดงอัดทับหน้า รอบตัวอาคารประดับผ้าม่านสีขาวติดกระดาษทองฉลุลายดอกลอย สายรัดม่านทำด้วยผ้าชนิดเดียวกับผ้าม่าน ระบายหัวม่านทำด้วยผ้าฝ้ายสีเหลืองติดขายครุย ขายม่านมีโซ่ถ่วงน้ำหนัก

เกยเทียบพระยานมาศสามลำคานข้างพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

ห้างหุ้นส่วนจำกัด ป.ว.ช.ลิขิตการสร้าง ผู้รับเหมาก่อสร้าง ได้สร้างเกยลาเทียบพระยานมาศสามลำคานที่นอกประตูกำแพงแก้วพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ด้านทิศตะวันตก ในราคา ๒๕๐,๐๐๐ บาท (สองแสนห้าหมื่นบาทถ้วน)

เกยลาที่กำแพงแก้วพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทสำหรับเทียบพระยานมาศสามลำคาน มีลักษณะเป็นแท่นฐานปัทม์ย่อมุมแปดเหลี่ยม ขนาดกว้าง ๔.๓๐ เมตร กว้าง ๔.๓๐ เมตร สูง ๑.๗๐ เมตร เสาเกยเป็นไม้เนื้อแข็งขนาด ๓" x ๓" และ ๕" x ๕" มีไม้รัดโคนเสา คานตงเป็นไม้เนื้อแข็ง มีบันไดทางขึ้นลง ๓ ด้านทำด้วยไม้เนื้อแข็ง บันไดด้านทิศตะวันออกกว้าง ๒ เมตร มีบันได ๔ ขั้น วางเหนือบันไดกำแพงแก้วพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ด้านทิศเหนือและทิศใต้กว้าง ๒ เมตร มีบันได ๖ ขั้น ตัวบันไดทาสีแดง พื้นบันไดปูพรมอัด หน้ากระดานล่างและหน้ากระดานบนฐานเกยเดินเส้นลวดทอง พื้นสีน้ำเงินประดับลายประจำยามก้ามปูฉลุกระดาษทองสาบสีแดงแววสีเงิน บัวคว่ำบัวหงายประดับลายฉลุกระดาษทองพื้นสีแดงแววสีเงิน ท้องไม้พื้นสีแดงเดินเส้นทอง พนักเกยสูง ๓๐ เซนติเมตร เป็นพนักทึบ พนักด้านนอกทำกรอบลูกฟัก กรอบเดินเส้นทองบรรจุลายประจำยามก้ามปูฉลุกระดาษทองสาบสีน้ำเงินแววสีเงิน พนักด้านในทาสีแดงทำกรอบลูกฟัก กรอบเดินเส้นทอง พนักด้านทิศตะวันตกถอดออกได้เมื่อเลื่อนพระโกศ พื้นเกยเป็นไม้เนื้อแข็ง ๑" x ๘" ตีชนบุทับหน้าด้วยไม้อัดยางหนา ๖ มิลลิเมตร ทาสีแดง ปูพรมติดรางเลื่อนพระโกศวิ่งคู่ ระยะห่าง ๖๑ เซนติเมตร

เกยเทียบพระยานมาศสามลำคาน

ราชรถ ราชยาน และเครื่องประกอบพระราชพิธี

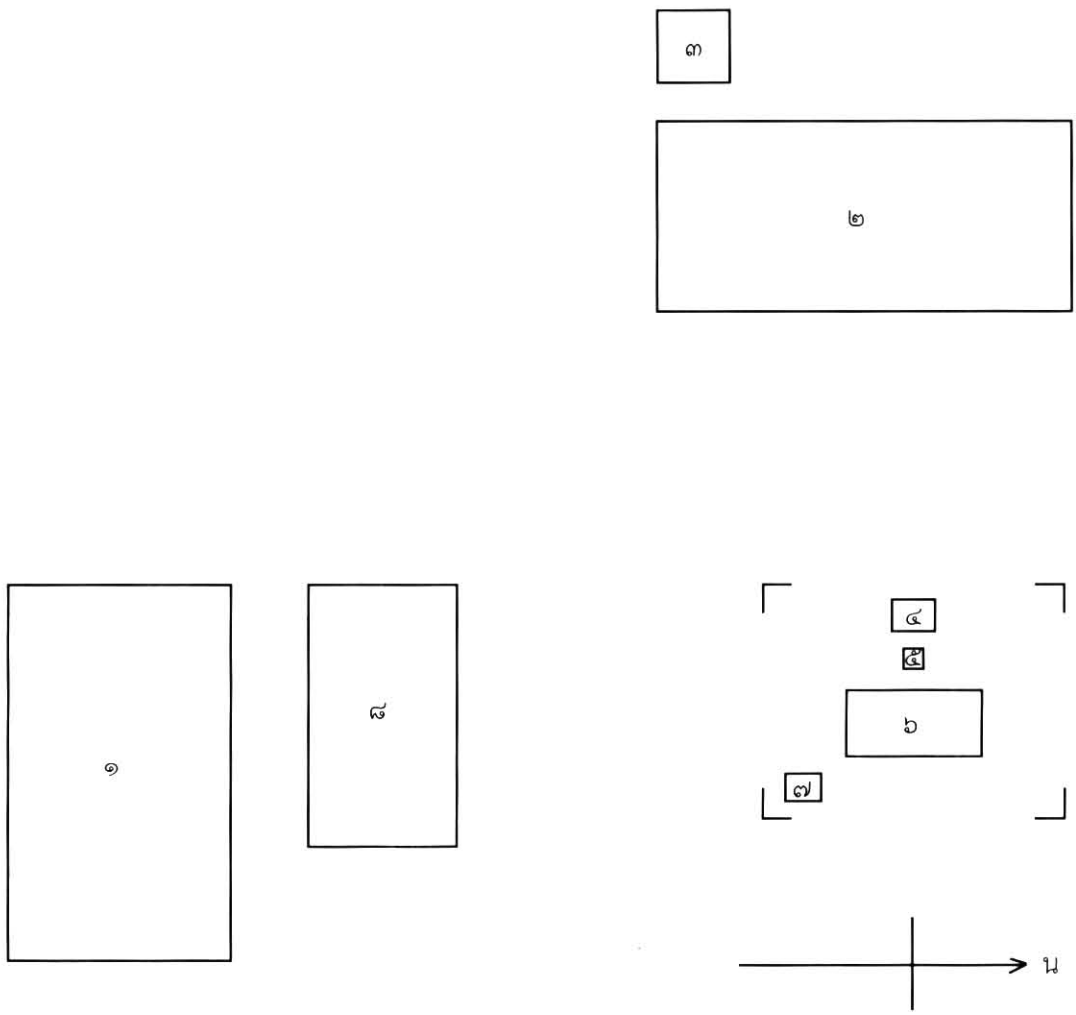
นอกจากการก่อสร้างพระเมรุมาศและอาคารบริวาร สำหรับใช้ในการถวายพระเพลิงพระบรมศพแล้ว ยังมีสิ่งของเครื่องใช้สำหรับการพระราชพิธีตามพระราชอิสริยยศพระบรมศพตามโบราณราชประเพณี ซึ่งเป็นถาวรวัตถุอันเป็นงานศิลปกรรมที่เป็นประณีตศิลป์ ได้นำมาซ่อมบูรณะให้มั่นคงแข็งแรง ใช้การได้ดี ได้แก่

๑. พระเสลี่ยงแว่นฟ้า ๑ องค์ สำหรับเชิญพระโกศจากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทไปขึ้นเกยเทียบพระยานมาศสามลำคาน
๒. พระยานมาศสามลำคาน ๒ องค์ สำหรับเชิญพระโกศไปประดิษฐานที่พระมหาพิชัยราชรถและเวียนพระเมรุมาศ
๓. เสลี่ยงกลีบบัว ๑ องค์ สำหรับสมเด็จพระราชาคณะนั่งอ่านพระอภิธรรมนำพระยานมาศสามลำคานเชิญพระโกศ
๔. พระมหาพิชัยราชรถ ๑ องค์ สำหรับเชิญพระโกศ
๕. ราชรถน้อย ๑ องค์ สำหรับเป็นราชรถพระนำที่สมเด็จพระราชาคณะนั่งอ่านพระอภิธรรมนำพระมหาพิชัยราชรถเชิญพระโกศ
๖. เกรินบันไดนาค ๒ ชุด สำหรับเลื่อนเชิญพระโกศขึ้นหรือลงจากพระมหาพิชัยราชรถ
๗. ม้าหรือเกยเทียบเกริน ๒ ชุด เป็นส่วนประกอบของเกรินบันไดนาค
๘. เกยลา ๒ ชุด สำหรับสมเด็จพระราชาคณะขึ้นลงราชรถน้อย
๙. ฐานรองพระโกศพระบรมศพ ๑ ชุด สำหรับเลื่อนพระโกศไปตามรางเลื่อนต่าง ๆ
๑๐. ธรรมาสน์กลีบบัว ๑ หลัง สำหรับสมเด็จพระราชาคณะแสดงพระธรรมเทศนาในการพระราชกุศลออกพระเมรุมาศ
๑๑. พระที่นั่งราเชนทรยาน ๑ องค์ สำหรับเชิญพระโกศพระบรมอัฐิ
๑๒. พระวอสีวิกากาญจน์ ๑ องค์ สำหรับเชิญพระผอบพระราชสรีรางคาร
๑๓. บุษบกทอง ๑ องค์ สำหรับประดิษฐานพระโกศพระบรมอัฐิ

พิธีบวงสรวงการซ่อมราชรถ พระยานมาศ และเครื่องประกอบพระราชพิธี

การซ่อมสร้างราชรถ ราชยาน และเครื่องประกอบพระราชพิธีเหล่านี้ คณะอนุกรรมการฝ่ายก่อสร้างพระเมรุมาศ สิ่งก่อสร้างประกอบพระเมรุมาศ ราชรถ พระยานมาศ และส่วนประกอบพระราชพิธี ในคณะกรรมการจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ได้ดำเนินการเป็นลำดับโดยเริ่มจากการจัดให้มีพิธีบวงสรวงและสักการะพระพิฆเนศวร์เพื่อการซ่อมราชรถ พระยานมาศ และส่วนประกอบพระราชพิธี อันจะยังความเป็นสิริมงคลแก่การดำเนินงานและผู้เกี่ยวข้อง ณ บริเวณหน้าโรงราชรถ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ในวันพุธที่ ๙ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘ ซึ่งมีกำหนดการดังนี้

แผนผังพิธีบวงสรวงการซ่อมราชรถ พระยานมาศ และเครื่องประกอบ
ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร
วันพุธที่ ๙ สิงหาคม ๒๕๓๘

๑. พระที่นั่งพุทไธสวรรย์
๒. โรงราชรถ
๓. เจ้าพ่อเขาตก
๔. พระพิฆเนศวร์
๕. โต๊ะเครื่องสังเวยพระพิฆเนศวร์
๖. โต๊ะเครื่องบวงสรวงเทวดา
๗. โต๊ะวางคำบวงสรวง
๘. ผู้มาร่วมงาน

กำหนดการพิธีบวงสรวงการ
ซ่อมราชรถ พระยานมาศ และเครื่องประกอบ
ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ถนนหน้าพระธาตุ
วันพุธที่ ๙ สิงหาคม ๒๕๓๘ เวลา ๐๙.๐๐ น.

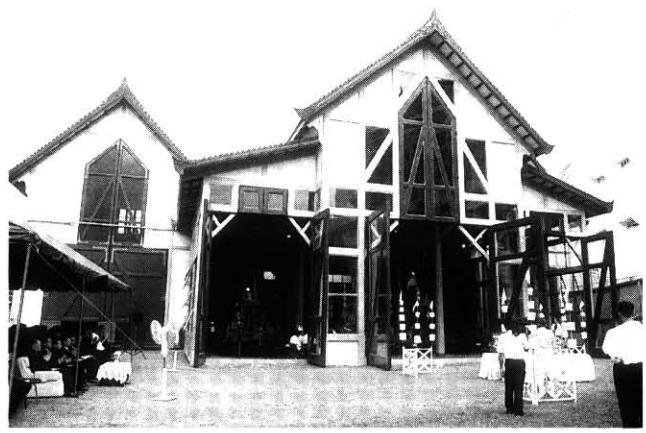
๐๘.๔๐ น. - อธิบดีกรมศิลปากร ข้าราชการและผู้มีเกียรติพร้อมกัน ณ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์

๐๘.๔๕ น. - รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ มาถึงพระที่นั่งพุทไธสวรรย์
- สักการะพระพุทธสิหิงค์
- สักการะเจ้าพ่อเขาตก

๐๙.๐๙ น. - รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการจุดธูปเทียนที่เครื่องสังเวย บริเวณสนามหน้าโรงราชรถ
- พราหมณ์อ่านโองการประกอบบวงสรวง
- เสร็จพิธี

ณ วันพิธี เจ้าหน้าที่เปิดโรงเก็บราชรถ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร และจัดเตรียมตั้งแต่งสถานที่ไว้พร้อม ดังนี้

ในโรงราชรถตั้งวงปี่พาทย์ไทย ที่ด้านหน้าโรงราชรถตั้งราชวัติ ฉัตร ธง ต้นกล้วยและต้นอ้อยสี่มุมเป็นปริมณฑลบวงสรวง กลางมณฑลบวงสรวงตั้งโต๊ะปูผ้าขาววางเครื่องสังเวยเครื่องเดี่ยว หน้าโต๊ะเครื่องสังเวย ตั้งโต๊ะสลักลายปิดทองปูผ้าดิ้นทองประดิษฐานพระพิฆเนศวร์ และโต๊ะสลักลายวางเครื่องสังเวยพระพิฆเนศวร์ ณ สนามด้านหน้าขวามือของโรงราชรถตั้งปะรำจัดวางเก้าอี้สำหรับผู้มาร่วมพิธี ที่ศาลเจ้าพ่อเขาตกด้านหลังโรงราชรถตั้งโต๊ะปูผ้าขาววางแจกันดอกไม้ ธูปเทียน พร้อมแท่นสำหรับกราบไว้พร้อม

ปริมณฑลพิธีบวงสรวงการซ่อมราชรถฯ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

เวลา ๘ นาฬิกา ๔๐ นาที อธิบดีกรมศิลปากร ข้าราชการ และแขกผู้มีเกียรติมาพร้อมกัน ณ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์

เวลา ๘ นาฬิกา ๔๕ นาที นายสุขวิช รังสิตพล รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ประธานประกอบพิธีบวงสรวงการซ่อมราชรถ พระยานมาศ และเครื่องประกอบ เดินทางมาถึงพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร เข้าถวายสักการะพระพุทธสิหิงค์ ณ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ จากนั้นจึงไปยังศาลเจ้าพ่อเขาตกหลังโรงราชรถแล้วจุดธูปเทียน วางพวงมาลัยสักการะเจ้าพ่อเขาตก เทพารักษ์ประจำพระราชวังบวรสถานมงคลอันเป็นที่ตั้งของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร เสร็จแล้ว นายสุขวิช รังสิตพล ไปนั่งในปะรำ ณ สนามหญ้าด้านหน้าโรงราชรถ

เวลา ๘ นาฬิกา ๕๙ นาที อันเป็นปฐมฤกษ์ นายสุขวิช รังสิตพล รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ

นายสุขวิช รังสิตพล รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ปักธูปหางที่เครื่องบวงสรวงสังเวย

เป็นประธานจุดธูปเทียนถวายเครื่องสังเวย ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่มาร่วมพิธี ร่วมกันปักธูปหางที่เครื่องสังเวย ขณะนั้นพราหมณ์บรรลือสังข์และไกวบัณเฑาะว์

เวลา ๙ นาฬิกา พระครูศิวาจารย์ (ถาวร ภวังคนันท์) อ่านโองการบวงสรวงเทพยดาและดวงพระวิญญาณพระมหากษัตริยาธิราชทุกพระองค์ จบแล้ว

เวลา ๙ นาฬิกา ๙ นาที นายสุขวิช รังสิตพล รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ประธานในพิธี ไปโปรยข้าวตอกดอกไม้ที่เครื่องสังเวย จากนั้น เข้าไปยังโรงราชรถ คล้องพวงมาลัยที่ราชรถน้อย พระมหาพิชัยราชรถ และพระยานมาศสามลำคาน พระราชยานที่จะทำการซ่อม แล้วเดินทางกลับ เป็นเสร็จพิธี

สำหรับประวัติและรายละเอียดในการซ่อมราชรถ ราชยาน และเครื่องประกอบพระราชพิธี จะได้กล่าวถึงแต่ละสิ่งไปโดยลำดับ

พระเสลี่ยงแว่นฟ้า

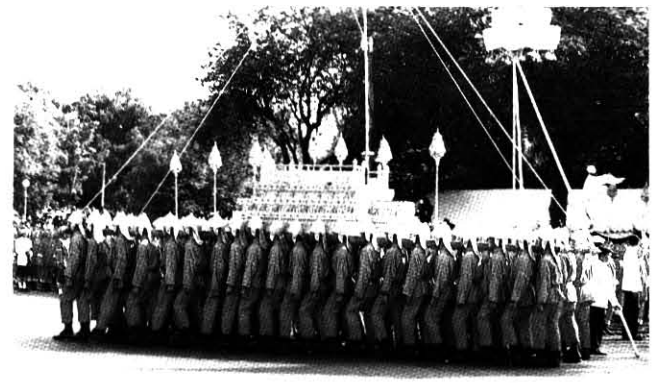
พระเสลี่ยงแว่นฟ้า ใช้สำหรับเชิญพระโกศพระบรมศพจากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทไปยังเกยเทียบพระยานมาศสามลำคานที่นอกกำแพงแก้วพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทด้านทิศตะวันตก พระเสลี่ยงแว่นฟ้าเป็นราชยานซึ่งสำนักพระราชวังรับผิดชอบดูแลรักษาอยู่ในปัจจุบัน

พระเสลี่ยงแว่นฟ้า มีลักษณะเป็นฐานแท่นไม้สี่เหลี่ยมสลักลาย ปิดทองประดับกระจกทั้งองค์ มีคานหาม ๒ คาน ขนาดกว้าง ๐.๗๓ เมตร ยาว ๒.๗๐ เมตร (รวมคานหาม) คานหามทั้ง ๒ คาน ทาสีแดงเรียบ ปลายคานประดับหัวเม็ดทรงมัณฑ์ปิดทองทึบ ระหว่างคานทั้งสองคานทั้งด้านหน้าและด้านหลังคล้องเชือกมนิลาหุ้มผ้าแดงสำหรับพลหามใช้คล้องคอขณะยกเชิญ (เป็นเสลี่ยงหิ้ว) พระเสลี่ยงแว่นฟ้าใช้คนหาม ๘ คน ตัวแท่นฐานเป็นฐานสิงห์ปากบัว หน้ากระดานล่างลงรักปิดทองประดับกระจกลายดอกประจำยาม ฐานสิงห์สลักลายปิดทองประดับกระจก ใต้ท้องฐานสิงห์ประดับฟันสิงห์ปิดทองประดับกระจก บัวหลังสิงห์สลักลายปิดทองประดับกระจก เส้นลวดเดินเส้นทองซ้อนประดับด้วยลายเม็ดประคำ พื้นพระเสลี่ยงแว่นฟ้าปูพรมสีแดง ทั้งสี่มุมติดห่วงเหล็กทาสีแดง

พระยานมาศสามลำคาน

พระยานมาศสามลำคาน หรือพระยานมาศสามคาน เป็นพระราชยานมีคานสำหรับหามกลึงกลมขนาดใหญ่ใช้คนหาม ๖๐ คน สร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาอิศรสุนทร พระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ ใช้เชิญพระโกศพระบรมศพของพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาจักรีบรมนาถ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเป็นครั้งแรกองค์หนึ่ง อีกองค์หนึ่งคงจะสร้างในรัชกาลที่ ๖ ในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีครั้งนี้ ได้ใช้เชิญพระโกศจากเกยหน้าประตูกำแพงแก้วพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ในพระบรมมหาราชวังไปยังพระมหาพิชัยราชรถที่เทียบอยู่ใกล้พลับพลายกตรงสี่แยกมุมวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามและกรมรักษาดินแดนองค์หนึ่ง ใช้เชิญพระโกศจากพระมหาพิชัยราชรถเวียนรอบพระเมรุมาศอีก

พระยานมาศสามลำคาน

องค์หนึ่ง พระยานมาศสามลำคานเป็นราชยานที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร รับผิดชอบดูแลรักษาอยู่ในปัจจุบัน องค์แรกเคยซ่อมบูรณะระหว่างปีพุทธศักราช ๒๕๒๗ - ๒๕๒๘ และในครั้งนี้ได้ซ่อมองค์ที่ ๒ อีกองค์หนึ่ง

พระยานมาศสามลำคาน มีลักษณะเหมือนกันทั้ง ๒ องค์ ตอนกลางตั้งแท่นไม้แกะสลักย่อมุมไม้สิบสอง ปิดทองประดับกระจกทั้งองค์ นับเป็นงานศิลปกรรมไม้แกะสลักปิดทองประดับกระจกสลับสีสลับลายที่ประณีตยิ่งชิ้นหนึ่ง มีคานหามสามคานขนาดกว้าง ๑.๘๕ เมตร ยาว ๗.๑๕ เมตร (รวมคานหาม) สูง ๐.๘๐ เมตร คานหามทั้งสามเป็นไม้เนื้อแข็งเหนียวกลึงกลมเสริมเหล็กตลอดความยาว ตัวคานและพื้นล่างทาสีแดงเรียบ ปลายคานทุกคานประดับหัวเม็ดทรงมัณฑ์ปิดทองประดับกระจก ตัวแท่นย่อมุมไม้สิบสอง ประกอบด้วยฐาน ๓ ชั้น ฐานชั้นที่ ๑ เป็นฐานสิงห์ หน้ากระดานล่างปิดทองทึบ เหนือหน้ากระดานล่างประดับกระจังตาอ้อยซ้อน ๒ ชั้น ปิดทองประดับกระจก ท้องสิงห์ทาสีแดงเรียบ คิ้วบัวปากสิงห์แกะสลักลายปิดทอง บัวหลังสิงห์แกะสลักลายบัวปิดทองประดับกระจก เหนือเส้นลวดบัวหลังสิงห์ประดับกระจังตาอ้อยปิดทองประดับกระจกโดยรอบ ฐานชั้นที่ ๒ เป็นฐานเชิงบาตร ท้องฐานเชิงบาตรแกะสลักลายบัวแวงปิดทองประดับกระจก ท้องไม้ประดับครุฑยุดนาคปิดทองโดยรอบจำนวน ๓๘ ตัว หน้ากระดานปากฐานเชิงบาตรแกะสลักลายประจำยามก้ามปูลูกฟักสลับลายดอกจอกปิดทองประดับกระจก เส้นลวดเหนือหน้ากระดานเชิงบาตรประดับกระจังปิดทองประดับกระจกโดยรอบ ฐานชั้นที่ ๓ เป็นฐานเชิงบาตรประดับตกแต่งลวดลายเหมือนฐานเชิงบาตรชั้นที่ ๒ ท้องไม้ฐานเชิงบาตรชั้นที่ ๓ ประดับเทพนมปิดทองจำนวน ๓๒ องค์ พนักพระยานมาศสามลำคานประดับลายฉลุย่อไม้สิบสองต่อเนื่อง กลางย่อไม้ตกแต่งด้วยลายดอก ๔ กลีบมีตัวแทรกระหว่างกลีบ ด้านบนทำเป็นราวพนักกลม ๒ เส้น ติดลูกกรงโปร่งเสาพนักกลึงกลม ยอดเสาพนักประดับหัวเม็ดทรงมัณฑ์ปิดทองประดับกระจก ส่วนของพนักนี้ทำไว้ให้ถอดออกแล้วติดตั้งประกอบได้ ตรงกลางพื้นพระยานมาศติดรางเหล็กเล็กวางขนาน ๑ คู่ สำหรับรับจานฐานเพื่อเลื่อนเชิญพระโกศพระบรมศพขึ้นประดิษฐานบนพระยานมาศสามลำคาน ช่วงกลางริมพนักด้านหลังติดตั้งขาตะเกียบเหล็กสำหรับสัปตปฎลเศวตฉัตรคันดานยกขึ้นปักถวายกางกั้นพระโกศพระบรมศพ ด้านหน้าและด้านหลังองค์พระยานมาศต่อแท่นเป็นเก็จสำหรับเจ้าพนักงานภูษามาลานั่งประคองพระโกศพระบรมศพประดับลวดลายเช่นเดียวกับฐานสิงห์และฐานเชิงบาตร ชั้นที่ ๒ พื้นบนเสริมไม้ทาสีแดงเรียบ

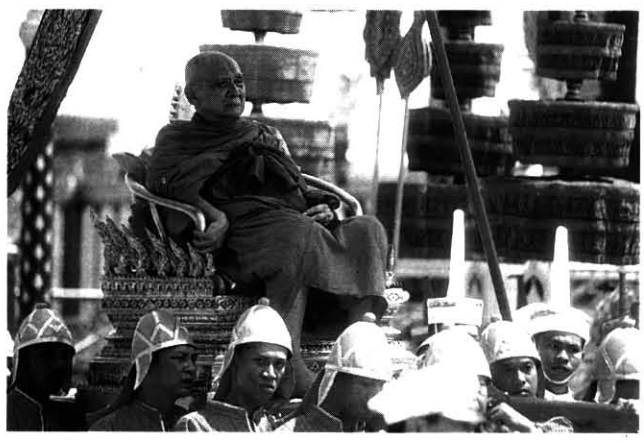
ในการซ่อมบูรณะพระยานมาศสามลำคาน นายสวัสดิ์ ปิยะกาญจน์ รองอธิบดี ปฏิบัติราชการแทนอธิบดีกรมศิลปากร ได้ว่าจ้างห้างหุ้นส่วนจำกัด ป.ว.ช.ลิขิตการสร้าง มีนายประมุข บรรเจิดสกุล ผู้จัดการ เป็นคู่สัญญารับทำการซ่อมแซมราชรถน้อย พระยานมาศสามลำคานและส่วนประกอบอื่น ๆ ตามสัญญาเลขที่ ๒๐/๒๕๓๙ ลงวันที่ ๙ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ ในราคา ๒,๔๕๐,๐๐๐ บาท (สองล้านสี่แสนห้าหมื่นบาทถ้วน) สัญญากำหนดเริ่ม

ดำเนินการภายในวันที่ ๙ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ กำหนดดำเนินการแล้วเสร็จภายในวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๓๙ ซึ่งในการซ่อมบูรณะพระยานมาศสามลำคานจะซ่อมแซมของเก่า ๒ องค์ มีเรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น ผู้เชี่ยวชาญพิเศษด้านบูรณะปฏิสังขรณ์ เป็นผู้กำหนดรายการและวิธีการซ่อม นายทองแท้ ธุดี นายช่างโยธา ๕ สถาบันศิลปกรรม เป็นผู้ควบคุมงาน สำหรับการซ่อมบูรณะพระยานมาศสามลำคานนั้น ก่อนการซ่อมบูรณะได้ถ่ายภาพลวดลายพระยานมาศสามลำคานทุกส่วนไว้เพื่อตรวจสอบลวดลายหลังการซ่อมบูรณะให้เหมือนเดิม เนื่องจากต้องทำความสะอาดแกะกระจกลอกทองที่ปิดลวดลายลอกสีจนถึงเนื้อไม้แล้วทำพื้นใหม่ ใช้สีโป๊วรองพื้น อุดโป๊วขัดเรียบแล้วลงสีอีป๊อกซี่ทับจนเกิดเป็นมันเงา ปิดทองคำเปลวใช้สีเป็นตัวยึดแล้วประดับกระจกใช้ขนาดกระจก สีและลวดลายประดับเหมือนของเดิม สำหรับครุฑและเทพนมจัดทำขึ้นใหม่ทั้งหมดติดตั้งตามตำแหน่งเดิม และสร้างม้ารองพระยานมาศสามลำคานเพิ่มขึ้นอีก ๔ ตัว ใช้ไม้เนื้อแข็งตามแบบและขนาดเท่าของเดิม การซ่อมบูรณะพระยาน-มาศสามลำคานแล้วเสร็จเมื่อวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๓๙

เสลี่ยงกลีบบัว

เสลี่ยงกลีบบัว ใช้สำหรับสมเด็จพระราชาคณะนั่งอ่านพระอภิธรรมนำพระโกศพระบรมศพ แห่เชิญโดยกระบวนพระราชอิสริยยศจากพระบรมมหาราชวังไปยังหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และนำไปใช้สำหรับสมเด็จพระราชาคณะนั่งอ่านพระอภิธรรมนำพระโกศพระบรมศพเวียนรอบพระเมรุมาศท้องสนามหลวง เสลี่ยงกลีบบัวเป็นราชยานที่สำนักพระราชวังดูแลรักษาในปัจจุบัน เคยซ่อมบูรณะระหว่างปีพุทธศักราช ๒๕๒๗ - ๒๕๒๘

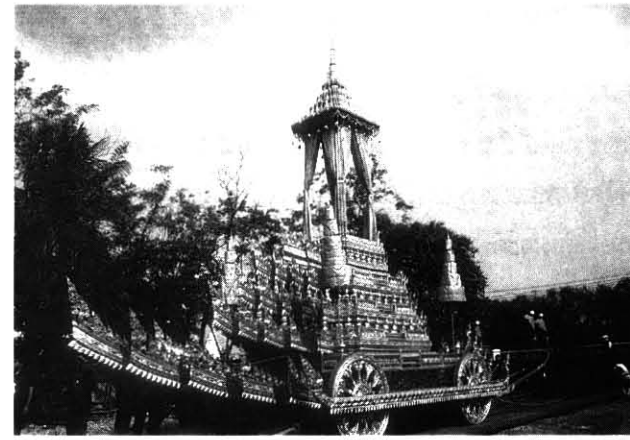
เสลี่ยงกลีบบัว มีลักษณะเป็นแท่นไม้ปิดทองประดับกระจกทั้งองค์ มีคานหาม ๒ คาน ขนาดกว้าง ๐.๘๒ เมตร ยาว ๔.๒๐ เมตร (รวมคานหาม) สูง ๑.๑๐ เมตร คานหามทั้งสองคานเป็นไม้กลึงกลมทาสีแดงเรียบ ปลายคานประดับหัวเม็ดทรงมัณฑ์ปิดทองประดับกระจก แท่นเสลี่ยง กลีบบัวเป็นฐานสิงห์บัวลูกแก้ว หน้ากระดานล่างปิดทองทึบ เหนือเส้นลวดประดับกระจังตาอ้อยปิดทองประดับกระจก หน้าเท้าสิงห์ปิดทองทึบ ใต้ท้องฐานประดับฟันสิงห์ปิดทองประดับกระจก เส้นลวดประดับกระจังตาอ้อยปิดทองประดับกระจกซ้อนลูกแก้ว อกไก่แกะสลักลายรักร้อยปิดทองประดับกระจก ขอบลูกแก้วประดับกระจังฟันปลาปิดทองทั้งด้านบนและด้านล่าง ท้องไม้ทาสีแดงเรียบ ลวดบัวประดับกระจังฟันปลาปิดทอง บัวหงายแกะสลักลายบัวรวนปิดทองประดับกระจกซ้อนเส้นลวดเดินเส้นทอง หน้ากระดานบนประดับลายประจำยามก้ามปู ประดับเส้นลวดเดินเส้นทองเหนือหน้ากระดานบนประดับกระจังตาอ้อยซ้อนลายกลีบบัวปิดทองประดับกระจก ๓ ด้าน ยกเว้นด้านหน้าขอบบนเหนือลายกลีบบัวทำเป็นราวพนักพิงกลมติดซี่ลูกกรงโปร่งปิดทองทึบ ประดับกระจังปฏิญาณใหญ่รูปกลีบบัวด้านนอกปิดทองประดับกระจก ด้านในปิดทองทึบ

เสลี่ยงกลีบบัว

การซ่อมบูรณะ สำนักพระราชวังได้ส่งเสลี่ยงกลีบบัวมาให้กรมศิลปากรซ่อม กรมศิลปากรโดยส่วนวิทยาศาสตร์เพื่อการอนุรักษ์ สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ได้นำเสลี่ยงกลีบบัวมาทำความสะอาดในเดือนธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘ โดยการใช้น้ำผสมเอ็ทเทอนอลแอลกอฮอล์เช็ดทำความสะอาดแล้วเช็ดซ้ำด้วยแอมโมเนียเจือจาง เพื่อให้ส่วนที่เป็นทองแวววาวขึ้น

พระมหาพิชัยราชรถ

พระมหาพิชัยราชรถ

พระมหาพิชัยราชรถ เป็นราชรถที่พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาจักรีบรมนาถ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดให้สร้างขึ้นเพื่อการพระบรมศพสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกในปีพุทธศักราช ๒๓๓๘ โดยได้ใช้พระมหาพิชัยราชรถทรงพระโกศพระบรมศพสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกเพื่อเชิญออกถวายพระเพลิง ณ พระเมรุมาศสนามหลวง ในปีพุทธศักราช ๒๓๓๙ จากนั้นจึงถือเป็นราชประเพณีที่จะนำราชรถองค์นี้เป็นราชรถเชิญพระโกศพระบรมศพพระมหากษัตริย์ พระบรมราชินี และพระบรมวงศ์ผู้ทรงศักดิ์ชั้นสมเด็จเจ้าฟ้าในสมัยต่อ ๆ มา คือในปีพุทธศักราช ๒๓๔๒ ใช้เชิญพระโกศพระบรมศพสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี สมเด็จพระพี่นางเธอ ในรัชกาลที่ ๑ ปีพุทธศักราช ๒๓๕๕ เชิญพระโกศพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ปีพุทธศักราช ๒๓๖๑ เชิญพระโกศพระบรมศพสมเด็จพระบวรราชเจ้า กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ ปีพุทธศักราช ๒๓๖๘ เชิญพระโกศพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ปีพุทธศักราช ๒๓๖๙ เชิญพระโกศพระบรมศพสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๒ ปีพุทธศักราช ๒๓๘๐ เชิญพระโกศพระบรมศพสมเด็จพระศรีสุลาลัย พระบรมราชชนนี ในรัชกาลที่ ๓ ปีพุทธศักราช ๒๓๙๕ เชิญพระโกศพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ปีพุทธศักราช ๒๔๐๙ เชิญพระโกศพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ปีพุทธศักราช ๒๔๑๒ เชิญพระโกศพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปีพุทธศักราช ๒๔๒๓ เชิญพระโกศพระบรมศพสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ ปีพุทธศักราช ๒๔๕๓ เชิญพระโกศพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ภายหลังการเชิญออกประดิษฐานพระโกศพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว พระมหาพิชัยราชรถชำรุดมิได้มีการเชิญออกอีกเลย ถึงแม้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์ด้วยการเพิ่มล้ออีก ๑ ล้อ เพื่อให้รับน้ำหนักได้ดีขึ้นและสะดวกในการเคลื่อนย้าย รวมทั้งซ่อมส่วนที่ชำรุดทั่วไปให้สมบูรณ์สวยงาม ต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๕๓๐ กรมศิลปากรได้ดำเนินการซ่อมสงวนรักษางานประณีตศิลป์ของพระมหาพิชัยราชรถจนมีสภาพสมบูรณ์

ในงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีในครั้งนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ใช้พระมหาพิชัยราชรถเชิญพระโกศ เพื่อเป็นการถวายพระเกียรติยศสูงสุด โดยทรงมอบหมายให้กรมศิลปากรดำเนินการซ่อมบูรณะงานประณีตศิลป์ กรมสรรพาวุธทหารบกดำเนินการตรวจสอบความมั่นคงแข็งแรงและซ่อมบูรณะช่วงล่างของราชรถและราชยานทุกองค์ ให้พร้อมใช้ในงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ

พระมหาพิชัยราชรถ มีลักษณะเป็นราชรถไม้ ทำด้วยไม้สักแกะสลัก ทาชาด ปิดทองประดับกระจก มีขนาดกว้าง ๕.๐๐ เมตร ยาว ๑๕.๓๐ เมตร สูง ๑๑.๒๐ เมตร น้ำหนัก ๔๐ ตัน โครงเครื่องล่างซึ่งเป็นส่วนรับน้ำหนักประกอบด้วยล้อเหล็กด้านหน้า ๒ ล้อ ล้อเหล็กด้านหลัง ๔ ล้อ ล้อนำบังคับเลี้ยว ๑ ล้อ มีล้อประดับ ๔ ล้อ ล้อประดับทำด้วยไม้สักแกะสลักลายปิดทองประดับกระจก ระหว่างล้อหน้ากับล้อหลังทั้งสองด้านมีแปรกประกับแกะสลักลายรักร้อยและลายกระจังรวน ส่วนหน้าสุดของราชรถประกอบด้วยงอนรถ ๓ งอน มีลักษณะเป็นคันไม้ทอดจากระดับพื้นของราชรถยาวออกไปข้างหน้ามีปลายเรียวโค้งงอนขึ้น ทาสีแดงเรียบ ส่วนยอดของงอนรถด้านซ้ายและขวาเป็นรูปเศียรนาค

ประดับธงสามชายพื้นแดงลายทองแผ่ลวดประดับพู่สีขาว งอนรถคันกลางแกะสลักเป็นรูปนาคสามเศียร ประดับธงสามชายพื้นแดงลายทองแผ่ลวดประดับพู่สีขาว ที่งอนรถคันกลางด้านล่างติดล้อเหล็กพร้อมคันบังคับเลี้ยว

ตัวราชรถตกแต่งเครื่องไม้แกะสลักลายปิดทองประดับกระจก ประกอบด้วยชั้นเกรินลดหลั่นกัน ๕ ชั้น พนมของเกรินแต่ละชั้นด้านหน้าประดับไม้แกะสลักเป็นรูปหัวนาคประกอบลายกระหนกปิดทองประดับกระจก ด้านหลังประดับไม้แกะสลักลายกระหนกท้ายเกรินปิดทองประดับกระจก เกรินแต่ละชั้นประกอบด้วยหน้ากระดาน ท้องไม้ลงรักปิดทองประดับกระจกสลับสีเขียว ขาว ลายดอกประจำยาม พื้นราชรถทาสีแดง เกรินชั้นที่ ๑ หน้าเกริน ติดตั้งแท่นที่นั่งประดับลายกระหนกหัวนาคสำหรับเป็นที่นั่งของสารถีถือแพนหางนกยูง ท้ายเกริน ติดตั้งแท่นที่นั่งประดับลายกระหนก สำหรับเป็นที่นั่งของผู้เชิญพัดโบก ที่มุมพนักตรงกับตำแหน่งล้อราชรถทั้งด้านหน้าและด้านหลังปักฉัตรผ้าตาดทองทรงกระบอก ระบายฉัตร ๒ ชั้น ด้านละ ๑ คู่ รวม ๔ คัน เชือกที่ใช้ฉุดชักราชรถ ทำด้วยเชือกมนิลาหุ้มผ้าแดงคล้องติดอยู่กับห่วงใต้ฐานเกรินชั้นที่ ๑ ด้านหน้า ๔ สาย ด้านหลัง ๒ สาย เหนือท้องไม้ข้างเกรินชั้นที่ ๒ และชั้นที่ ๓ ประดับไม้แกะสลักรูปเทพนมปิดทองประดับกระจก ชั้นละ ๕๘ องค์ เหนือท้องไม้ข้างฐานเกรินชั้นที่ ๕ ซึ่งนับเนื่องเป็นฐานบุษบกด้วยนั้น ประดับไม้แกะสลักรูปเทพนมปิดทองประดับกระจก ๒๒ องค์ เหนือฐานเกรินชั้นที่ ๕ ประดิษฐานบุษบกส่วนกลางด้านข้างทั้งสองด้านของชั้นฐานเกรินทุกชั้นติดพนักลูกกรงปิดทองทึบ ตรงกลางเว้นช่องสำหรับขึ้นลงบุษบก เสาพนักลูกกรงเป็นไม้กลึงรูปหัวเม็ดปิดทองทึบ

บุษบกสำหรับประดิษฐานพระโกศพระบรมศพ ฐานบุษบกประกอบหน้ากระดานท้องไม้ปิดทองประดับกระจก ปากฐานรอบพนักประดับไม้แกะสลักลายกระจังปฏิญาณ ฐานพนักด้านซ้ายถอดประกอบได้ ๓ ชั้น คือชั้นท้องไม้ชั้นลายหน้ากระดาน และชั้นขอบพนักเพื่อให้พระโกศพระบรมศพเคลื่อนเข้าประดิษฐานในบุษบกได้ ใต้องค์บุษบกมีกว้านไขส่งพระโกศพระบรมศพขณะประดิษฐานอยู่ในบุษบกให้สูงขึ้นพ้นพนักเห็นเด่นชัดสง่างามตลอดทั้งองค์ เมื่อจะเลื่อนพระโกศพระบรมศพลงเกรินก็จะหมุนกว้านลง เพื่อให้ฐานพระโกศพระบรมศพเสมอพื้นบุษบกเช่นเดิม เครื่องกว้านส่งนี้เป็นเทคนิคของช่างฝีมือเอกในรัชกาลที่ ๒ คือ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี พระโอรสพระเจ้าพี่นางเธอในรัชกาลที่ ๑ เสาบุษบกย่อมุมไม้สิบสอง ปิดทองประดับกระจกลายรักร้อย ตีนเสาประดับกาบพรหมศร หัวเสามีคันทวยสลักลายปิดทองประดับกระจกรับเชิงกลอนชั้นล่าง เสาบุษบกแต่ละต้นผูกม่านตาดทองซับในสีแดงรวบกลางม่านที่ประจำยามรัดอกของเสาทั้งสี่เสา หลังคาทรงบุษบกประกอบชั้นเชิงกลอน ๕ ชั้น ประดับบันแถลง ช่อฟ้า บราลี นาคปัก ปิดทองประดับกระจก องค์ระฆัง เทม ๓ ชั้น แกะสลักย่อมุมไม้สิบสอง ลงรัก ปิดทองประดับกระจก บัวกลุ่ม ๕ ชั้น แกะสลักลายลงรักปิดทองประดับกระจก ปลียอดปิดทองทึบ ลูกแก้วแกะสลักลายลงรักปิดทองประดับกระจก ยอดประกอบด้วยเม็ดน้ำค้างและพุ่มข้าวบิณฑ์ทำด้วยตะกั่วปิดกระจก ที่เชิงกลอนชั้นล่างประดับเฟื่อง อุบะ พู่ทำด้วยตะกั่วโดยรอบ เพดานหลังคาบุษบกประดับลายดาวจงกลและดอกจอก

ในการซ่อมบูรณะราชรถนี้ ระหว่างที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ มาทรงตรวจสภาพราชรถ ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร เมื่อวันศุกร์ที่ ๒๑ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘ ได้มีรับสั่งถึงกรมสรรพาวุธทหารบก ซึ่งเคยซ่อมราชรถเมื่อคราวงานพระบรมศพสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗ กรมศิลปากรจึงได้ทำหนังสือด่วนที่สุด ที่ ศธ ๐๗๐๒/๓๙๓๔ ลงวันที่ ๒๔ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘ ถึงผู้บัญชาการทหารบก ขอความร่วมมือให้กรมสรรพาวุธทหารบกมาช่วยตรวจสอบล้อเพลาราช-รถทุกองค์ที่จะเชิญออกใช้ในงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ ซึ่งผู้บัญชาการทหารบกได้อนุมัติให้กรมสรรพาวุธทหารบกรับผิดชอบดำเนินการอย่างเต็มกำลัง ดังนั้น ภายหลังจากเสร็จพิธีบวงสรวงการซ่อมราชรถฯ ในวันพุธที่ ๙ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘ แล้ว กรมสรรพาวุธทหารบกได้ส่งเจ้าหน้าที่เทคนิคมาตรวจโครงเหล็กช่วงล่างและสภาพทั่วๆ ไปของพระมหาพิชัยราชรถ ราชรถน้อย และเกรินบันไดนาค รวมทั้งตรวจสภาพล้อ การเคลื่อนของล้อ โดยบางส่วนได้ทำการซ่อมบำรุง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร บางส่วนถอดไปซ่อมบำรุง ณ โรงงานช่างแสง

กรมสรรพาวุธทหารบก บางซื่อ และนำมาประกอบคืนหลังจากการซ่อมบูรณะเสร็จในวันพฤหัสบดีที่ ๑๘ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๓๙

ในการซ่อมบูรณะราชรถครั้งนี้ กรมสรรพาวุธทหารบก ได้มีคำสั่ง สพ.ทบ. (เฉพาะ) ที่ ๖๗/๓๘ ลงวันที่ ๖ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๓๖ เรื่องการจัดตั้งกองอำนวยการกรมสรรพาวุธทหารบก สนับสนุนพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี และคำสั่ง สพ.ทบ. (เฉพาะ) ที่ ๙๘/๓๘ ลงวันที่ ๒๖ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘ เรื่องแก้คำสั่งกรมสรรพาวุธทหารบกตั้งกองอำนวยการกรมสรรพาวุธทหารบก สนับสนุนพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เพื่อความชัดเจนในการมอบหมายหน้าที่ความรับผิดชอบที่กรมสรรพาวุธทหารบกได้รับมอบหมาย มีพลโท อัมพร ศิริพันธ์ เจ้ากรมสรรพาวุธทหารบก เป็นผู้อำนวยการ พลตรี ณรงค์ เจริญศิริ รองเจ้ากรมสรรพาวุธทหารบก เป็นรองผู้อำนวยการ พลตรี สิริชัย ธัญญสิริ พลตรี สมชัย เกิดสุนทร พลตรี ไพศาล ยอดนิล เป็นผู้ช่วยผู้อำนวยการ พันเอก วีระ รามกุล ประจำกองอำนวยการ พลโท สกล นุตสถิตย์ พลตรี สุดจิต กล่อมการ พันเอก กำธร ต่อวงษ์ เป็นคณะที่ปรึกษา ในส่วนของคณะซ่อมราชรถประกอบด้วย หัวหน้าส่วนซ่อมราชรถ คือ พันเอก วิชัย สกุลจันทร์ รองหัวหน้าส่วนซ่อมราชรถ คือ พันเอก วัลลภ เมืองแก้ว ผู้ช่วยหัวหน้าส่วนซ่อมราชรถคือ พันเอก สมหมาย อินทรียงค์ พันเอก พิพัฒน์พงษ์ อัตตะนันท์ เจ้าหน้าที่ส่วนซ่อมราชรถคือ พันเอก ประวัติ ถนัดเดินข่าว พันโท อนุ พรหมประสิทธิ์ พันโท สันติ ภาพ อิศรางกูร ณ อยุธยา พันโท จเร นรินทรางกูร พันโท สณชัย เศวตพันธ์ พันโท ชินกานต์ โฆวินทะ พันตรี มงคล นิลสนธิ พันตรี คำรณ แย้มประเสริฐ พันตรี วิทยา พรมมินทร์ นายบุญเลิศ คงกัลป์ นายอนันต์ คงสวัสดิ์ นายเสวก เสมา นายชาญชัย เอี่ยมสำลี นายชาญณรงค์ ก้อนจันทร์ นายสอาด ชาญการ นายเชิดชาย นัยวิจารณ์ นายยงยุทธ เทิดเกียรติศักดิ์ นายสุรศักดิ์ เฉลิมพล นายชัยมงคล ไม้สัก นายตั้น ทองมา นายสุรพณ ไม้สัก นายทวีป ระรื่นรมย์ นายชาญชัย โชติวัตตชัย นายวีระชัย วิทยากาญจน์ นายสุรสิทธิ์ แก้วโกมล นายจำรัส บุญวิลัย นายชัยยศ ไชยมงคล นายบุญส่ง พุดตาล นายปรีชา บรรจงเกตุ นายวิจารณ์ ธงชัย นายชูเกียรติ เกตุศรีทอง นายประเวก เรือนเพ็ชร นายวันชัย ชื่นกำเหนิด นายจรินทร์ แดงอ่อน นายนิวัตร ลอนหิน นายสัมฤทธิ์ พานวงศ์ นายประวิทย์ ชะงาย นายชวลิต นุชพินิจ นายชุบ เลิศเสถียร นายสงวน วงศ์เตปิน นายประโยชน์ วงศ์คำสิงห์ นายประยูร รับพรพระ นายวิมล รวยป้อม นายชูชัย ไกรฤกษ์ นายอุดม จิตพิลา นายจำรัส สุขพวง นายศักดิ์ สุนทร กลัมพ์ นายพยุง ดำรงค์เชื้อ นายปราโมทย์ จิตพวงษ์ นายจรัญ แดงโสภา นายอำนวย เชียงสาย นายมนตรี วัยวาสน์ นายไตรรงค์ บุญเลิศ นายถนอม อ่อนแจ้ง นายกิตติ พลอยเพชร นายสุขเลิศ ภิรมย์เมือง นายสมศักดิ์ โตสิงห์ นายบุญลือ เนื่องคุ้มมอญ นายวินัย ดอกจำปา นายวัลลบ อินต๊ะฟู นายสุจินต์ เงาศรี นายนิพนธ์ อยู่ชมสุข นางโสภา ลอนหิน นายสรรเสริญ ไชยศาสตร์ นางสมปอง สุนทรา นายสุชาติ นิลแสง นางศิริวรรณ์ บุญ-ด้วง นายไพบูลย์ ธรรมรัศมี นางสาวสุรัชนีย์ ทองวงศ์ นายพุฒ เดชฟุ้ง นายฉอ้อน มาประดิษฐ์ นายปราโมท กระตุฤกษ์

เจ้าหน้าที่กรมสรรพาวุธทหารบกได้เริ่มงานซ่อมบูรณะพระมหาพิชัยราชรถ ตั้งแต่วันพฤหัสบดีที่ ๑๐ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘ โดยได้ทำการตรวจสภาพโครงเครื่องล่างของพระมหาพิชัยราชรถ เพื่อตรวจสอบความแข็งแรง ขันน็อตสกรูให้แน่น และทำความสะอาด ซึ่งระหว่างทำการตรวจสอบสภาพได้พบแผ่นป้ายภาษาฝรั่งเศสติดอยู่บนแชสซี (Chassis) ด้านขวาเป็นอักษรตัวอัดนูนบนแผ่นโลหะพื้นสีขาว มีข้อความว่า

"USINES et FONDERIES
BAUME et MARPENT
SOCIETE ANONYME
HAINE S^{T} PIEERE Belgique"

แปลเป็นไทยได้ว่า **"โรงงานและโรงหล่อของนายโบมและนายมาร์บังต์, บริษัท จดทะเบียน จำกัด อยู่ที่แฮนน์ แซงต์ปีแอร์ ประเทศเบลเยี่ยม"**

จากนั้น จึงได้ทดลองยกราชรถเพื่อหาวิธีถอดล้อมาซ่อมบำรุง ซึ่งเจ้าหน้าที่ได้ใช้วิธียกราชรถให้สูงขึ้นจากพื้น ๐.๕๐ เมตร แล้วจึงถอดล้อมาซ่อมบำรุงโดย

ล้อหลัก ๔ ล้อ ซึ่งเป็นล้อรับน้ำหนัก ทำความสะอาดแล้วตรวจสอบความแข็งแรง พบว่าเพลาและล้อยังมีสภาพดีไม่หลวมคลอน ถอดล้างทำความสะอาดแล้วอัดไขหล่อลื่น ทาสีใหม่ สร้างและติดตั้งเบรคห้ามล้อทั้งซ้ายและขวา

ล้อนำ ๒ ล้อ เป็นล้อช่วยรับน้ำหนักสามารถเลี้ยวได้ตามล้อบังคับเลี้ยว ทำความสะอาดแล้วตรวจสอบความแข็งแรง ถอดล้างทำความสะอาด อัดบู้ททองเหลืองและอัดไขหล่อลื่น

ล้อบังคับเลี้ยว ๑ ล้อ ล้างทำความสะอาด ตรวจสอบความแข็งแรง อัดไขหล่อลื่น และคว้านใส่ตลับลูกปืน

เบรคมือหลัง ใส่เบรค ๒ จุด และเบรคมือ ๑ อัน

ล้อประดับทั้ง ๔ ล้อ ทำความสะอาดแล้วตรวจสอบความแข็งแรง อัดไขหล่อลื่น สร้างและติดตั้งชุดประคองล้อแนวระดับ ล้อละ ๒ ตำแหน่ง (รวมทั้งหมด ๘ ตำแหน่ง)เชื่อมเหล็กคาดรัดวงล้อกับเหล็กประดับหลังวงล้อจำนวน ๖ จุด ยึดสกรูวงเหล็กรัดเหล็กประดับกับกงล้อไม้ของล้อประดับล้อละ ๖ ตำแหน่ง เปลี่ยนแหนบล้อประดับด้านหน้าขวาด้านใน ๑ อัน และเปลี่ยนแหนบล้อประดับด้านหลังซ้ายด้านนอก ๑ อัน

รางเลื่อนพระโกศที่ฐานบุษบก เปลี่ยนและซ่อมปรับปรุงใหม่ จำนวน ๒ ชุด พร้อมกับซ่อมเสริมความแข็งแรงของบุษบก

เมื่อเจ้าหน้าที่กรมสรรพาวุธทหารบกได้ดำเนินการซ่อมบำรุง เสริมความมั่นคงตามจุดต่าง ๆ ของโครงเครื่องล่างเสร็จเรียบร้อยแล้ว กรมศิลปากรได้ดำเนินการสำรวจส่วนที่เป็นงานประณีตศิลป์ ของพระมหาพิชัยราชรถซึ่งได้รับการซ่อมบูรณะครั้งสุดท้าย เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๓๐ พบว่างานประณีตศิลป์ส่วนใหญ่ยังคงสภาพที่สมบูรณ์สวยงาม จึงมอบหมายให้นักวิทยาศาสตร์ของส่วนวิทยาศาสตร์เพื่อการอนุรักษ์ ล้างทำความสะอาดทองและกระจกและว่าจ้างห้างหุ้นส่วนจำกัด ป.ว.ช.ลิขิตการสร้าง เปลี่ยนผ้าม่านตาดทองของเก่าที่ชำรุด โดยใช้ชนิด ขนาด และสีของผ้าเหมือนของเดิม เปลี่ยนฉัตรผ้าตาดทองที่มุมใหม่ทั้งหมดโดยใช้โครงฉัตรของเดิม ทำเชือกลากราชรถขึ้นใหม่ด้วยเชือกมนิลาหุ้มผ้าแดง

ราชรถน้อย

ราชรถน้อยเป็นราชรถที่สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาจักรีบรมนาถ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ประมาณปีพุทธศักราช ๒๓๓๘ ใช้เป็นราชรถพระนำสำหรับสมเด็จพระสังฆราชประทับอ่านพระอภิธรรมนำพระบรมอัฐิสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกออกถวายพระเพลิง ณ พระเมรุสนามหลวงเมื่อปีพุทธศักราช ๒๓๓๙ ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ ณ โรงราชรถ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีครั้งนี้ ได้ใช้เป็นราชรถพระนำสำหรับสมเด็จพระสังฆราชประทับอ่านพระอภิธรรมนำหน้าพระมหาพิชัยราชรถทรงพระโกศจากหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามไปยังพระเมรุมาศท้องสนามหลวง

ราชรถน้อย มีลักษณะเป็นราชรถไม้ ทำด้วยไม้สักแกะสลักลาย ปิดทองประดับกระจกขนาดกว้าง ๓.๘๐ เมตร ยาว ๘.๐๐ เมตร สูง ๗.๕๐ เมตร หนัก ๒๗ ตัน โครงเครื่องล่างซึ่งเป็นส่วนรับน้ำหนักประกอบด้วยล้อเหล็กด้านหลัง ๒ ล้อ ล้อเหล็กด้านหน้า ๒ ล้อ เฉพาะล้อเหล็กด้านหน้านี้ประดับไม้สักแกะสลักลายปิดทองประดับกระจกเหมือนล้อประดับ ล้อประดับซ้ายขวามี ๔ ล้อ ประกอบไม้แกะสลักลายปิดทองประดับกระจก ส่วนหน้าของราชรถมีงอนรถ ๓ งอน ทำด้วยไม้กลึงรูปรีทาสีแดงเรียบ ปลายงอนรถเป็นไม้แกะสลักลายปิดทองประดับกระจกรูปหัวนาคประดับธงสามชายพื้นแดงลายทองแผ่ลวดทั้งผืน เหล็กก้านธงทาสีแดง ส่วนปลายเหล็กก้านธงประดับพู่สีขาว ส่วนที่

ราชรถน้อย

ฉุดชักราชรถทำด้วยเชือกมนิลาหุ้มผ้าแดงคล้องติดอยู่กับห่วงใต้ชั้นฐานเกรินชั้นที่ ๑ ด้านหน้า ๔ สาย หลัง ๒ สาย ตัวราชรถตกแต่งเครื่องไม้แกะสลักลายไทย ปิดทองประดับกระจกประกอบด้วยชั้นเกรินลดหลั่นกัน ๔ ชั้น พนมของเกรินแต่ละชั้นด้านหน้าประดับไม้แกะสลักรูปหัวนาคประกอบลายกระหนกปิดทองประดับกระจก ด้านหลังประดับไม้แกะสลักลายกระหนกท้ายเกรินปิดทองประดับกระจก เกรินแต่ละชั้นคั่นด้วยหน้ากระดานท้องไม้ลงรักปิดทองประดับกระจกสลับสีลายดอกประจำยาม เหนือท้องไม้ฐานเกรินชั้นที่สองประดับเทพนม ๓๔ องค์ เหนือท้องไม้ฐานเกรินชั้นที่ ๓ ประดับเทพนม ๓๐ องค์ เหนือเกรินชั้นที่ ๔ ประดิษฐานบุษบกหลังคาเครื่องยอด ฐานบุษบกประกอบหน้ากระดานท้องไม้ปิดทองประดับกระจก ชั้นฐานบุษบกชั้นที่ ๑ ซึ่งเป็นเกรินชั้นที่ ๔ ด้วย และฐานบุษบกชั้นที่ ๒ ประดับเทพนมชั้นละ ๒๐ องค์ เสาบุษบกย่อมุมไม้สิบสอง โครงเป็นเหล็กหุ้มไม้ประกอบเสา ปิดทองประดับกระจกลายเม็ดประคำ หัวเสามีคันทวยสลักลายปิดทองประดับกระจกรับเป็นกลอนชั้นล่าง เสาด้านในผูกผ้าม่านตาดทองรวบกลางม่านที่ประจำยามรัดอกเสาบุษบกทั้งสี่เสา ด้านหลังบุษบกมีพนักพิง ส่วนหลังคาทรงบุษบกประกอบชั้นเชิงกลอน ๕ ชั้น แต่ละชั้นประดับบันแถลง ช่อฟ้า บราลี นาคปัก ปิดทองประดับกระจก องค์ระฆังลงรักปิดทองประดับกระจก เหม ๓ ชั้นแกะสลักย่อมุมไม้สิบสองลงรักปิดทองประดับกระจก บัวกลุ่ม ๕ ชั้นแกะสลักลายลงรักปิดทองประดับกระจก ปลียอดปิดทองทับลูกแก้วแกะสลักลายลงรักปิดทองประดับกระจก ยอดประกอบด้วยเม็ดน้ำค้าง พุ่มข้าวบิณฑ์ เชิงกลอนชั้นล่างบุษบกประดับเฟื่องอุบะทำด้วยตะกั่วโดยรอบ

ในงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีนี้ ได้มีการเตรียมการซ่อมบูรณะราชรถน้อยไว้ ๒ องค์ คือราชรถน้อยหมายเลข ๙๗๘๒ และราชรถน้อยหมายเลข ๙๗๘๔ ในการนี้กรมศิลปากรได้สำรวจสภาพความชำรุดของราชรถน้อยทั้ง ๒ องค์ในเบื้องต้นพบว่า ราชรถน้อยหมายเลข ๙๗๘๒ มีสภาพชำรุดทรุดโทรมมาก ลวดลายแตกหัก ผุเปื่อย การยึดเกาะไม่มั่นคงแข็งแรง เชือกลากชำรุดใช้การไม่ได้ ส่วนราชรถน้อยหมายเลข ๙๗๘๔ ส่วนประณีตศิลป์ยังสมบูรณ์สวยงาม เนื่องจากเคยได้รับการซ่อมบูรณะมาแล้วเมื่อครั้งงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗

ในวันที่ ๙ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘ ภายหลังเสร็จสิ้นพิธีบวงสรวงการซ่อมราชรถ ฯ ณ โรงเก็บราชรถ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร พลตรี อาชวิต พึ่งวุฒิ ผู้ช่วยเจ้ากรมสรรพาวุธทหารบก พร้อมด้วยคณะเจ้าหน้าที่จากกรมสรรพาวุธทหารบก ดำเนินการถอดช่วงล่างของราชรถน้อยหมายเลข ๙๗๘๒ นำไปตรวจสภาพและซ่อมบูรณะยังโรงงานช่างแสง กรมสรรพาวุธทหารบก บางซื่อ ซึ่งจากการตรวจสภาพ พบว่า

ล้อประดับทั้ง ๔ ล้อ ชำรุดมาก เหล็กรัดรอบวงล้อผุกร่อน หูช้าง (บังคับขี่ล้อ) ผุ ลายประดับวงล้อบางส่วนซ่อมไว้ด้วยปูนปั้นเมื่อเคลื่อนราชรถทำให้ลายแตกชำรุด ลายประดับวงล้อส่วนที่เป็นไม้ผุ สึก ไม่ชัดเจน เพลาล้อและดุมล้อไม่มีตลับลูกปืนรับน้ำหนัก

ล้อนำ ๒ ล้อ เป็นล้อควบคุมการบังคับเลี้ยว ชำรุด ผุมากทั้ง ๒ ล้อ และมีล้อหนึ่งไม่มีลายประดับวงล้อแป้นหมุนบังคับเลี้ยวใช้หมุนบนเนื้อไม้โดยมีแผ่นทองเหลืองเป็นตัวรองรับทำให้หมุนเลี้ยวยาก ทั้งไม่มีตลับลูกปืนทำให้ยากแก่การควบคุมการเลี้ยว

ล้อหลัก ๒ ล้อ เป็นล้อรับน้ำหนัก ตัวเป็นเหล็กหล่อมีเพลาเชื่อม ตัวล้อมีสภาพดี แต่เพลาเชื่อมล้อทั้งสองคด

ซ่อมล้อราชรถน้อย

ซ่อมลวดลายประดับราชรถน้อย

โครงแชสซีทำด้วยไม้ ชำรุดบิดเบี้ยว

บุษบกและแคร่รองบุษบกยึดโยงกับตัวราชรถ ด้วยกลอนขนาดเล็ก ภายในมีเส้นหวายขันชะเนาะโยงยึดกับแคร่ของราชรถ ไม่มั่นคง สั่นคลอน องค์บุษบกยึดโยงด้วยลวดขวั้นเกลียวไม่สวยงาม หย่อน ไม่สามารถขันให้ตึงได้

ในการซ่อมบูรณะราชรถน้อยหมายเลข ๙๗๘๒ นี้ เจ้าหน้าที่กรมสรรพาวุธทหารบกได้ซ่อมเสริมความแข็งแรงของช่วงล่างทั้งงานไม้และงานโลหะ รวมทั้งเสริมความแข็งแรงของบุษบกและแท่นรอง มีรายละเอียดดังนี้

ล้อประดับ ๔ ล้อ ล้อที่ชำรุดมากสร้างขึ้นใหม่ ๑ ล้อ แกะสลักไม้ลายประดับล้อที่เหลืออีก ๓ ล้อใหม่ทั้งหมด ซ่อมแซมโครงกงล้อให้แข็งแรงด้วยการเปลี่ยนเหล็กรัดวงล้อใหม่ คว้านดุมล้อใส่ตลับลูกปืน และสร้างเพลาคุมล้อใหม่ทั้งหมด เจาะช่องอัดไขที่แป้นยึดล้อประดับ แล้วส่งมอบให้กรมศิลปากรลงรักปิดทองลวดลายแกะสลัก

ล้อนำ ๒ ล้อ สร้างใหม่ พร้อมแกะสลักลวดลายประดับ คว้านดุมล้อใส่ตลับลูกปืน ทำความสะอาด อัดไข แป้นหมุนบังคับเลี้ยวคว้านใส่ตลับลูกปืน เสริมแผ่นโลหะเพิ่มความแข็งแรง เพลาล้อสร้างใหม่พร้อมใส่สลักเพลาเพื่อช่วยให้เลี้ยวได้สะดวกและคล่องขึ้น จากนั้นนำส่งมอบให้กรมศิลปากรลงรักปิดทองประดับกระจกลวดลายแกะสลัก

ล้อหลัก ๒ ล้อ คว้านใส่ตลับลูกปืน เพื่อความคล่องตัวและลดการสั่นสะเทือนของบุษบก อัดไขสร้างเพลาล้อใหม่ พร้อมติดตั้งชุดเบรค ๑ ชุด

โครงแชสซี ดึงให้ตรง แล้วเสริมให้แข็งแรงด้วยท่อเหล็กกลม

เสริมความแข็งแรงในการยึดโยงบุษบกและแท่นรองบุษบกกับตัวราชรถ ด้วยการเสริมลวดสลิงขนาด ๓/๑๖" ตัวปรับ แผ่นเหล็กยึด ตัวยึดภายในโครงราชรถ

ในส่วนของงานไม้และประณีตศิลป์ขององค์ราชรถน้อยหมายเลข ๙๗๘๒ กรมศิลปากรได้ว่าจ้างห้างหุ้นส่วนจำกัด ป.ว.ช.ลิขิตการสร้าง ซ่อมบูรณะโดยมีเรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น ผู้เชี่ยวชาญพิเศษด้านบูรณะปฏิสังขรณ์ เป็นผู้กำหนดรายการซ่อม นายทองแท้

ธุดี นายช่างโยธา ๕ นายธีระ เหมศรี ช่างประณีตศิลปชั้น ๔ และนายสำเริง แดงแนวน้อย ช่างประณีตศิลปชั้น ๓ เป็นผู้ควบคุมงาน ก่อนการซ่อมผู้รับเหมาถ่ายภาพส่วนต่าง ๆ ของราชรถน้อยไว้ตรวจสอบลวดลายเวลาซ่อม แล้วจึงซ่อมบูรณะโดยแกะกระจกและลอกทองที่ปิดลวดลายออกหมดด้วยน้ำยาลอกสีจนถึงเนื้อไม้ แล้วสำรวจตัวไม้ลวดลายไม้ประกอบราชรถตัวใดชำรุด ผุ เปื่อย ซ่อมให้คมชัด แข็งแรงด้วยการใช้ไม้สักอุด ปะ ตัดต่อ หรือเปลี่ยนใหม่ แล้วแกะลวดลายใหม่ให้เหมือนของเดิม ลวดลายที่ขาดหาย หรือทำไม่เรียบร้อย ใช้ไม้สักขนาดเท่าของเดิมมาแกะลวดลายให้เหมือนของเดิมติดตั้งแทน ทำพื้นเพื่อปิดทองโดยใช้สีประเภทอีพ็อคซีรองพื้นไม่น้อยกว่า ๒ ครั้ง แล้วอุดโป๊วขัดจนเรียบร้อย และมิให้ลวดลายที่แกะสลักไว้ลบเลือน แล้วปิดทองคำเปลวชนิดดี กวดทองให้แนบสนิทเป็นมันเงาไม่เป็นตามดตามวิธีการของช่างไทย ประดับกระจกตามขนาด สี และลวดลายเหมือนของเดิม โดยใช้อีพ็อคซีชนิดข้นผสมสีฝุ่นดำเป็นตัวยึด ส่วนที่ทาสีให้ทาสีเหมือนของเดิมโดยทาสีน้ำมันรองพื้น ๑ ครั้ง แล้วทาสีน้ำมันทับหน้า ๒ ครั้ง จนเรียบไม่มีรอยแปรง

ผ้าม่านประดับบุษบกจัดทำขึ้นใหม่ด้วยชนิดของผ้า ขนาด และสีเหมือนของเดิม ฉัตรประดับราชรถน้อยทำใหม่โดยใช้โครงฉัตรของเดิม เปลี่ยนผ้าใหม่ด้วยชนิดของผ้า ขนาดและสีเหมือนของเดิม ธงสามชายประดับปลายงอนรถทำใหม่ด้วยชนิดของผ้า ขนาด สีและลวดลายเหมือนของเดิม

ราชรถหมายเลข ๙๗๘๔ เจ้าหน้าที่กรมสรรพาวุธทหารบก ตรวจสภาพแล้วพบว่ายังอยู่ในสภาพสมบูรณ์ จึงทำการทดสอบความแข็งแรงและคล่องตัว แล้วซ่อมบำรุงโดย

ล้อประดับ ๔ ล้อ คว้านดุมล้อใส่ตลับลูกปืน เจาะช่องอัดไขที่แป้นยึดล้อแล้วอัดไข

ล้อนำ ๒ ล้อ คว้านดุมล้อใส่ตลับลูกปืน แป้นหมุนบังคับเลี้ยวคว้านใส่ตลับลูกปืน เสริมแผ่นเหล็กเพิ่มความแข็งแรง

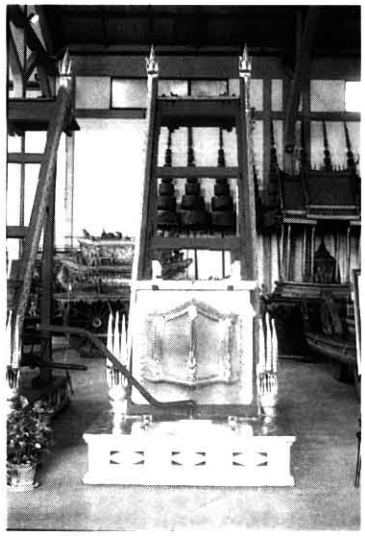
ล้อหลัก ๒ ล้อ คว้านดุมล้อใส่ตลับลูกปืน อัดไขพร้อมติดตั้งชุดเบรค ๑ ชุด

เสริมความแข็งแรงในการยึดโยงบุษบกและแท่นรองกับตัวราชรถด้วยการเสริมลวดสลิงขนาด ๓/๑๖" ตัวปรับ แผ่นเหล็กยึด ตัวยึดภายในโครงราชรถ

เกรินบันไดนาค

เกรินบันไดนาคหรือที่เรียกกันทั่วไปว่าเกรินกว้าน หรือกว้านเกรินนั้น เป็นเครื่องเลื่อนเชิญพระโกศพระบรมศพขึ้นสู่ที่สูงหรือลงต่ำในงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีใช้เกรินบันไดนาค ๒ ชุด ชุดหนึ่งใช้เลื่อนเชิญพระโกศจากพระยานมาศสามลำคานขึ้นสู่บุษบกพระมหาพิชัยราชรถที่หน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม อีกชุดหนึ่งใช้เลื่อนเชิญพระโกศลงจากบุษบกพระมหาพิชัยราชรถประดิษฐานยังพระยานมาศสามลำคานที่พระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง

เกรินบันไดนาคทั้งสองชุดมีลักษณะเป็นเกรินชักรอกทำด้วยไม้ประกอบกว้าน เป็นรูปบันไดนาค และกว้านแกะสลักลายไทยปิดทองประดับกระจก เกรินบันไดนาคชุดที่ใช้เลื่อนเชิญพระโกศขึ้นมีขนาดกว้าง ๑.๔๐ เมตร ยาว ๕.๑๔ เมตร เกรินบันไดนาคชุดที่ใช้เลื่อนพระโกศลงมีขนาดกว้าง ๑.๕๓ เมตร ยาว ๔.๙๐ เมตร สูง ๔.๔๔ เมตร ตัวบันไดทาสีแดงเรียบ สองข้างบันไดประดับไม้แกะสลักลายเป็นรูปนาคทอดลำตัวจากเบื้องบนลงสู่ฐานเบื้องล่างปิดทองประดับกระจก ตัวฐานรับน้ำหนักเป็นแท่นไม้สี่เหลี่ยมทาสีแดง หน้ากระดานแกะลายโปร่งปิดทองประดับกระจกโดยรอบด้านบนของฐานติดไม้ทำช่องสลักสำหรับใส่ขาตั้งม้าเทียบเกริน ๒ ตัว ทาสีแดง เฉพาะเกรินบันไดนาคชุดที่ใช้เลื่อนเชิญพระโกศลงที่สนามหลวงมีล้อเลื่อนติดใต้ฐานรับน้ำหนักจึงเคลื่อนย้ายได้สะดวก ส่วนเกรินบันไดนาคชุดที่ใช้เลื่อนเชิญพระโกศขึ้นที่หน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามนั้นไม่มีล้อเลื่อนติดข้างใต้เวลาเคลื่อนย้ายบรรทุกไปบนแคร่

เกรินบันไดนาค

เหนือฐานรับน้ำหนักขึ้นมาเป็นตัวเกรินซึ่งใช้เป็นที่ประดิษฐานพระโกศสำหรับเลื่อนเชิญขึ้นหรือลง มีลักษณะเป็นแท่นสี่เหลี่ยมขอบฐานแกะสลักลายปิดทองประดับกระจก ท้ายแท่นเกรินเป็นพื้นลดระดับลงมาเป็นที่สำหรับเจ้าพนักงานภูษามาลาขึ้นนั่งประคองพระโกศมีลักษณะคล้ายท้ายสำเภา ด้านข้างบุผ้าตาดทองมีลายประกอบเป็นกระหนกโดยรอบ เหนือขอบท้ายสำเภานี้มีกระหนกท้ายเกรินสำหรับติดประกอบอีกส่วนหนึ่งต่างหาก กระหนกท้ายเกรินดังกล่าวจะนำเข้าติดประกอบท้ายสำเภาเมื่อพร้อมที่จะเลื่อนเกรินเชิญพระโกศขึ้นหรือลง และจะคล้องมาลัยที่ปลายกระหนกด้วย ด้านหลังบันไดนาคติดตั้งกว้านชักรอกประกอบด้วยตัวเฟืองและลวดสลิง ระหว่างเกรินและรอกมีสะพานเขื่อมสำหรับใช้เทียบพระโกศ

เนื่องจากเกรินบันไดนาคองค์ที่ไม่มีล้อในตัวเวลาเคลื่อนย้ายต้องยกขึ้นลงใส่แคร่ไม่สะดวก และเพราะเกรินบันไดนาคองค์นี้สร้างขึ้นเพื่อใช้กับพระเวชยันตราชรถ จึงมีความสูงพอดีกับพระเวชยันตราชรถ แต่จะเตี้ยไปประมาณ ๖ นิ้ว ถ้านำมาใช้กับพระมหาพิชัยราชรถ ประกอบกับพระมหาพิชัยราชรถไม่มีจุดค้ำยันเกรินกับตัวราชรถ กรมสรรพาวุธทหารบกจึงได้ดัดแปลงขยายฐานเกริน สร้างล้อ และปรับความสูงเกรินบันไดนาคองค์ที่ไม่มีล้อในตัวเอง ให้มีความสูงพอดีกับพระมหาพิชัยราชรถ และไม่ต้องใช้แคร่บรรทุกเหมือนเดิม

คณะเจ้าหน้าที่ของกรมสรรพาวุธทหารบก เริ่มดำเนินการซ่อมบูรณะเกรินบันไดนาคตั้งแต่วันที่ ๙ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘ ภายหลังจากการตรวจสอบสภาพเกรินบันไดนาคทั้ง ๒ องค์ ดังนี้

เกรินบันไดนาคองค์ที่มีล้อ ถอดล้อเหล็ก ๒ ล้อ และล้อนำบังคับเลี้ยว ๒ ล้อออกล้างทำความสะอาด ตรวจสอบสภาพความแข็งแรง ใส่บู้ทใหม่และอัดไข กลึงเพลา ล้อหลักใส่แหวนประกับกันไม่ให้ล้อหลุดจากเพลา ส่วนกว้านและแท่นยกถอดล้างทำความสะอาด อัดไข และทดสอบใส่น้ำหนักกว้านขึ้นลง

เกรินบันไดนาคองค์ที่ไม่มีล้อ ถอดล้างทำความสะอาดล้อของแคร่ลากทั้ง ๔ ล้อ ใส่บู้ท อัดไข และทดสอบสภาพความแข็งแรง กว้านและแท่นยกถอดล้างทำความสะอาด อัดไข เปลี่ยนสกรูตัวชักลาก ตรวจสอบสภาพรอกและเกรินตัวบน ตรวจสภาพไม้ที่ยึดติดกับรอกขยายฐานเกริน ทำเสาค้ำยันรับปลายบันไดเกริน และสร้างล้อใหม่ประกอบด้วยล้อหลัก ๒ ล้อ ใส่บู้ทพร้อมเพลา ล้อนำ ๒ ล้อใส่บู้ทพร้อมเพลาและติดเพลาบังคับเลี้ยวพร้อมแป้นบังคับเลี้ยว แล้วปรับระดับความสูงของเกรินบันไดนาคองค์นี้ให้พอดีกับพระมหาพิชัยราชรถ จากนั้นห้างหุ้นส่วนจำกัด ป.ว.ช.ลิขิตการสร้าง ได้ดำเนินการเสริมต่อฐานเกรินบันไดนาคเพื่อรับเสาที่รับปลายบันไดเกริน ด้วยการต่อคาน ตง พื้นออกมาโดยใช้ไม้ขนาดเท่าของเดิมแล้วแกะลวดลายเพิ่มเติมตามแบบของเดิมอย่างกลมกลืน ทาสี ปิดทองประดับกระจก และ

สร้างสะพานรับพระโกศ ๒ ชุด ด้วยไม้เนื้อแข็ง ทาสี ติดตั้งอุปกรณ์ตามแบบของเดิมที่มีอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

ม้าหรือเกยเทียบเกริน

ม้าเทียบเกริน เป็นส่วนประกอบของเกรินบันไดนาค มี ๒ ตัว สำหรับประกอบเกรินบันไดนาคชุดที่ใช้เลื่อนเชิญพระโกศพระบรมศพขึ้น ๑ ตัว และสำหรับประกอบเกรินบันไดนาคชุดที่ใช้เลื่อนเชิญพระโกศพระบรมศพลงอีก ๑ ตัว กรมศิลปากร ได้จัดสร้างขึ้นระหว่างปีพุทธศักราช ๒๕๒๗ - ๒๕๒๘

ม้าเทียบเกรินทั้ง ๒ ตัว มีลักษณะเป็นไม้เนื้อแข็งทาสีแดง ทำเป็นขาตั้ง ๔ ขา สูง ๑.๐๒ เมตร ตีไม้ทะแยงไขว้ยึดขาตั้งเพื่อความมั่นคงแข็งแรง ปลายขาตั้งทั้งสี่ขาทำเป็นเดือยสำหรับสอดใส่สลักที่ฐานรับน้ำหนักของเกรินบันไดนาคและแม่แคร่ แม่แคร่ของม้าเทียบเกรินกว้าง ๑.๑๑ เมตร ยาว ๑.๑๓ เมตร ด้านใต้ของแม่แคร่ทำช่องสลักสำหรับใส่ขาตั้ง ด้านบนของแม่แคร่ติดรางเลื่อนขนาดกว้าง ๐.๖๗ เมตร ๑ คู่ ด้านข้างทั้งสองข้างของแม่แคร่มีตะขอสับหัวท้าย ๔ ตัว สำหรับยึดติดกับพระยานมาศสามลำคาน และแท่นท้ายเกรินบันไดนาค

เกยลา

เกยลา เป็นแท่นที่ใช้เทียบราชรถน้อยสำหรับขึ้นและลงราชรถน้อย มี ๒ แท่น สำหรับสมเด็จพระราชาคณะ ขึ้นนั่งบนราชรถน้อย ๑ แท่น และสำหรับสมเด็จพระราชาคณะลงจากราชรถน้อยอีก ๑ แท่น กรมศิลปากร ได้จัดสร้างขึ้นระหว่างปีพุทธศักราช ๒๕๒๗ - ๒๕๒๘

เกยลา

เกยลา มีลักษณะเป็นไม้เนื้อแข็งทาเชลแล็ก ทำเป็นขั้นบันได ๒ ขั้น บันไดขั้นบนมีขนาดกว้าง ๐.๕๑ เมตร ยาว ๑.๑๘ เมตร สูง ๐.๖๗ เมตร บันไดขั้นล่างมีขนาดกว้าง ๐.๓๙ เมตร ยาว ๑.๑๘ เมตร สูง ๐.๒๖ เมตร ด้านล่างของขั้นบันไดทำเสารับน้ำหนัก มีหูช้างยึดเสากับบันได ใต้เสาบันไดตีกรอบไม้สี่เหลี่ยมเป็นฐานยึดขาม้า เพื่อความมั่นคงและสวยงาม

ฐานรองหรือจานรับพระโกศ

ฐานรองหรือจานรับพระโกศ เป็นส่วนที่ใช้ประกอบตั้งพระโกศ สำหรับเลื่อนพระโกศไปตามรางเลื่อนที่อยู่บนส่วนต่าง ๆ ของพระยานมาศสามลำคาน เกรินบันไดนาค บุษบกราชรถและสะพานเกริน เป็นราชพัสดุที่มีอยู่เดิม ซึ่งสำนักพระราชวังดูแลรักษา ได้รับการซ่อมบูรณะครั้งหลังสุดระหว่างปีพุทธศักราช ๒๕๒๗ - ๒๕๒๘

ฐานรองหรือจานรับพระโกศพระบรมศพ มีลักษณะเป็นฐานไม้รูปแปดเหลี่ยม ทาสีแดง แกะลายปิดทองตามขอบฐาน มีขนาดกว้าง ๐.๙๑ เมตร สูง ๐.๑๐ เมตร ใต้ฐานมีล้อเลื่อน ๔ ล้อ และล้อบังคับ ๔ ล้อสำหรับยึดตัวฐานให้อยู่ในรางเลื่อน บนฐานเซาะร่องฝังเดือยเหล็กเป็นระยะ รวม ๘ ร่อง สำหรับผูกพระโกศลองใน ที่ขอบฐานติดขอเกี่ยวสำหรับยึดพระโกศทองใหญ่ และมีรูสำหรับใส่สลักสำหรับยึดฐานรองรับพระโกศกับพระยานมาศสามลำคานกันไม่ให้พระโกศเคลื่อนที่ขณะยกเชิญไป

ธรรมาสน์กลีบบัว (ใหญ่)

ธรรมาสน์กลีบบัว เป็นอาสนะสำหรับสมเด็จพระสังฆราช หรือสมเด็จพระราชาคณะประทับถวายพระธรรมเทศนา ในการบำเพ็ญพระราชกุศลบนพระที่นั่งทรงธรรม เป็นราชพัสดุที่สำนักพระราชวังดูแลรักษา ได้รับการซ่อมบูรณะครั้งสุดท้ายระหว่างปีพุทธศักราช ๒๕๒๗ - ๒๕๒๘

ธรรมาสน์กลีบบัว มีลักษณะเป็นธรรมาสน์ไม้แกะสลักลายปิดทองประดับกระจก ขนาดกว้าง ๑.๑๖ เมตร ยาว ๑.๔๙ เมตร สูง ๐.๙๙ เมตร ตั้งอยู่บนแท่นยกพื้นหน้าทองแกะสลักลายปิดทองประดับกระจก แท่นฐานธรรมาสน์กลีบบัวประกอบด้วยฐาน ๒ ชั้น ฐานชั้นที่ ๑ เป็นฐานสิงห์ หน้ากระดานล่างปิดทองทึบ เส้นลวดประดับกระจังตาอ้อยปิดทองประดับกระจก บัวหลังสิงห์แกะสลักลายปิดทองประดับกระจก เส้นลวดเหนือบัวหลังสิงห์ประดับกระจังตาอ้อยปิดทองประดับกระจก คอฐานทาสีแดง บัวหงายชนิดบัวรวนปิดทองประดับกระจก หน้ากระดานสลักลายประจำยามก้ามปูลูกฟักปิดทองประดับกระจก เส้นลวดเหนือหน้ากระดานประดับกระจังปิดทองประดับกระจก ฐานชั้นที่ ๒ เป็นฐานเขิงบาตรบัวลูกแก้ว ท้องไม้ฉลุลายก้านขดปิดทองประดับกระจก หน้าท้องไม้ประดับไม้สลักลายกลีบบัวปิดทองประดับกระจกโดยรอบ ลูกแก้วแกะสลักลายบัวปิดทองประดับกระจก คอฐานทาสีแดง หน้ากระดานบนแกะสลักลายประจำยามก้ามปูลูกฟักปิดทองประดับกระจก เส้นลวดเหนือหน้ากระดานบนประดับกระจังตาอ้อยซ้อนกระจังฟันปลาและกระจังฟันสามสลับกระจังตาอ้อยปิดทองประดับกระจก รอบราวพนักพิงขอบธรรมาสน์ประดับกระจังปฏิญาณใหญ่รูปกลีบบัว ๓ ด้าน ยกเว้นด้านหน้า กระจังปฏิญาณรูปกลีบบัวนี้ขอบนอกแกะลายปิดทอง ไส้ในประดับกระจก พนักพิงหลังด้านนอกแกะลายปิดทองประดับกระจก ด้านในปิดทองทึบ พื้นธรรมาสน์ปูผ้าสีเหลืองวางหมอนอิงมีระบายโดยรอบ ด้านหน้าธรรมาสน์ต่อแท่นเป็นเก็จ ประดับลวดลายเช่นเดียวกับฐานสิงห์ใช้เป็นบันไดขึ้นธรรมาสน์ พื้นบนทาสีแดงเรียบ

พระที่นั่งราเชนทรยาน

พระที่นั่งราเชนทรยาน

พระที่นั่งราเชนทรยาน เป็นพระราชยานบุษบกคานหาม ใช้คนหาม ๕๖ คน ใช้เป็นพระราชยานสำหรับแห่อย่างใหญ่ที่เรียกว่าขบวนแห่พยุหยาตราสี่สาย คือขบวนแห่ที่มีริ้วขบวนซ้ายและขวาข้างละ ๔ แถว สร้างขึ้นเมื่อครั้งรัชกาลที่ ๑ เก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พระที่นั่งราเชนทรยานนี้ใช้สำหรับเชิญพระโกศ พระบรมอัฐิจากพระเมรุมาศท้องสนามหลวงไปยังพระบรมมหาราชวัง

พระที่นั่งราเชนทรยาน มีลักษณะเป็นพระราชยานไม้ทรงบุษบกแกะสลักลายปิดทองประดับกระจกทั้งองค์ มีคานหาม ๔ คาน ขนาดกว้าง ๑.๐๓ เมตร ยาว ๕.๔๘ เมตร (รวมคานหาม) สูง ๔.๒๓ เมตร ตัวคานทุกคานและพื้นล่างทาสีแดงเรียบ ปลายคานประดับหัวเม็ดทรงมัณฑ์ปิดทองทึบ องค์บุษบกประกอบด้วยฐาน ๒ ชั้น ฐานชั้นที่ ๑ เป็นฐานสิงห์ หน้ากระดานล่างปิดทองทึบ เส้นลวดเหนือ

หน้ากระดานล่างประดับกระจังปิดทองประดับกระจก ท้องสิงห์เจาะโปร่ง เส้นลวดเหนือบัวหลังสิงห์ประดับกระจังฟันปลาซ้อน ๒ ชั้น ท้องไม้ประดับกระจกสีเขียวและสีขาวลายดอกประจำยาม เส้นลวดบัวหงายชั้นล่างประดับกระจังห้อย บัวหงายแกะสลักลายปิดทองประดับกระจก เส้นลวดเดินเส้นทอง หน้ากระดานแกะสลักลายลูกฟักก้ามปูปิดทองประดับกระจก เส้นลวดประดับกระจังฟันปลาซ้อนด้วยกระจังตาอ้อยปิดทองประดับกระจก ฐานชั้นที่ ๒ เป็นฐานเขิงบาตรบัวลูกแก้วรับเรือนบุษบก ท้องไม้ฉลุโปร่งเป็นลายก้านขดใบเทศสะบัดเปลวปิดทองทึบ หน้าท้องไม้ประดับครุฑยุดนาคปิดทองทึบโดยรอบ ใต้บัวหงายมีลูกแก้วติดกระจังห้อย บัวหงายแกะสลักลายบัวปิดทองประดับกระจก หน้ากระดานบนแกะสลักลายลูกฟักก้ามปูปิดทองประดับกระจก เส้นลวดเหนือหน้ากระดานบนประดับกระจังฟันปลาซ้อนกระจังตาอ้อย ๓ ด้าน ยกเว้นด้านหน้า ขอบบนเหนือกระจังตาอ้อยทำเป็นราวพนักกลมปิดทองทึบประดับกระจังปฏิญาณปิดทองประดับกระจก ๓ ด้าน ยกเว้นด้านหน้า ด้านนอกของกระจังปฏิญาณแกะลายออกเทพนมกลางลายทุกตัว ด้านในปิดทองทึบ กระดานพิงหลังซ้อนอยู่ในกระจังปฏิญาณอีกชั้นหนึ่ง ด้านนอกแกะลายเทพนมนูนสูง ๑ องค์ ประกอบลายปิดทองประดับกระจก ด้านในปิดทองทึบ เสาบุษบกย่อมุมไม้สิบสองปิดทองประดับกระจก โคนเสาประดับกาบพรหมศร ย่อมุมหัวเสาประดับคันทวยสลักลายปิดทองประดับกระจก ภายในเสาผูกผ้าม่านตาดทองมีซับในสีแดง รวบกลางม่านที่ประจำยามรัดอกของเสาบุษบกทั้งสี่เสา หลังคาบุษบกเป็นเครื่องยอดเชิงกลอน ๕ ชั้น ประดับช่อฟ้า บราลี นาคปัก ทุกชั้น องค์ระฆังลงรักปิดทองประดับกระจก เหมแกะสลักย่อมุมไม้สิบสองลงรักปิดทองประดับกระจก บัวกลุ่มแกะสลักลายลงรักปิดทองประดับกระจก ปลียอดปิดทองทึบ ลูกแก้วคั่นปลีแกะสลักลายลงรักปิดทองประดับกระจก ยอดประดับด้วยเม็ดน้ำค้าง เชิงกลอนชั้นล่างบุษบกประดับเฟื่องอุบะโดยรอบ เพดานหลังคาบุษบกทาสีแดงเรียบประดับดาวเพดานลายดาวล้อมเดือนปิดทองประดับกระจก ด้านหน้าและด้านหลังองค์บุษบกต่อแท่นเป็นเก็จสำหรับเจ้าพนักงานภูษามาลานั่งประคองพระโกศพระบรมอัฐิ ประดับลวดลายเช่นเดียวกับฐานสิงห์พื้นบนเสริมไม้ทาสีแดงเรียบ

พระที่นั่งราเชนทรยานได้รับการซ่อมบูรณะครั้งสุดท้ายระหว่างปีพุทธศักราช ๒๕๒๗ - ๒๕๒๘ ในครั้งนี้เจ้าหน้าที่ส่วนวิทยาศาสตร์เพื่อการอนุรักษ์ สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร ได้ตรวจสภาพและซ่อมอนุรักษ์พระที่นั่งราเชนทรยาน โดยใช้สำลีจุ่มแอลกอฮอล์ผสมน้ำ ๑ ต่อ ๑ ทำความสะอาดส่วนต่าง ๆ ของพระที่นั่งราเชนทรยานและปิดกระจกทดแทนของเดิมบางส่วนที่หลุดหายไปโดยใช้กาว Poraloid สำหรับผ้าม่านซักทำความสะอาดตามกรรมวิธีของการอนุรักษ์ แล้วซ่อมแซมส่วนที่ชำรุดเล็กน้อยด้วยด้ายที่สีและขนาดใกล้เคียงกับผ้า

พระวอสีวิกากาญจน์

พระวอสีวิกากาญจน์ เป็นราชยานคานหามสำหรับขัตติยนารีประทับโดยเสด็จสมเด็จพระมหากษัตริยาธิราชในกระบวนพยุหยาตราสถลมารคหรือกระบวนราบ สร้างขึ้นเมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๔๐ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปัจจุบันอยู่ในความดูแลรักษาของสำนักพระราชวัง ในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พระวอสีวิกากาญจน์นี้ใช้สำหรับเชิญพระผอบพระราชสรีรางคารจากพระเมรุมาศท้องสนามหลวงไปยังพระบรมมหาราชวัง

พระวอสีวิกากาญจน์

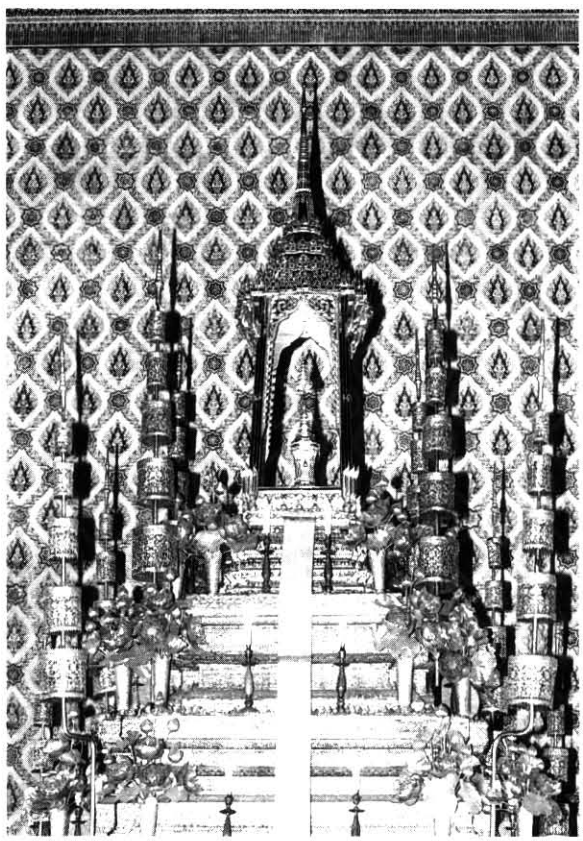
พระวอสีวิกากาญจน์ มีลักษณะเป็นพระวอไม้แกะสลักลายปิดทองประดับกระจก

หลังคาคฤห์ มีคานหาม ๒ คาน ขนาดกว้าง ๐.๘๖ เมตร ยาว (รวมคานหาม) ๓.๕๐ เมตร สูง ๑.๗๗ เมตร ตัวคานทั้งสองคานทาสีแดงเรียบ ปลายคานประดับหัวเม็ดทรงมัณฑ์ทำด้วยงาช้าง ตัวพระวอเป็นแท่นรูปฐานสิงห์ปากบัว หน้ากระดานล่างแกะสลักลายประจำยามลูกโซ่ประดับเส้นลวด เหนือเส้นลวดประดับกระจังตาอ้อยปิดทองประดับกระจก ท้องสิงห์ประดับกระจกสีแดง บัวหลังสิงห์แกะสลักลายลงรักปิดทองประดับกระจก ท้องไม้ประดับกระจกสีน้ำเงินแววสีเงินรูปดอก ๖ กลีบ บัวปากฐานแกะสลักลายลงรักปิดทองประดับกระจก เส้นลวดประดับกระจังตาอ้อยซ้อน ๒ ชั้นพื้นพระวอที่นั่งเป็นซี่หวายปูด้วยผ้าเยียรบับพื้นสีเขียวยกดอกสีทอง มีพนักรอบเว้นช่องว่างสำหรับขึ้นลงทั้งสองข้าง ขอบพนักด้านนอกประดับกระจังปฏิญาณลงรักปิดทองประดับกระจก กระดานพิงหลังด้านนอกแกะสลักลายปิดทองประดับกระจก ด้านในปิดทองทึบ เสาทั้งสี่มุมพระวอเป็นเสากลมประดับผ้าม่านตาดทองมีซับในสีแดง มีสายรัดม่านที่กึ่งกลางเสาทุกเสา หลังคาคฤห์บุด้วยผ้าตาดทองเย็บลายทองแผ่ลวดลายใบเทศงดงามประณีตทั้งผืน ที่หน้าบันปักเป็นลายรูปพระเกี้ยวเหนือแว่นฟ้าประกอบฉัตรแวดล้อมด้วยลายก้านขดเปลว ชายคาเย็บทองแผ่ลวดลายกรวยเชิงเป็นระบายโดยรอบ

พระวอสีวิกากาญจน์ ได้รับการซ่อมบูรณะครั้งสุดท้ายระหว่างปีพุทธศักราช ๒๕๒๗ - ๒๕๒๘ ในครั้งนี้ส่วนวิทยาศาสตร์เพื่อการอนุรักษ์ สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติได้ทำความสะอาดพระวอสีวิกากาญจน์ โดยเฉพาะบริเวณหลังคาคฤห์ซึ่งมีฝุ่นจับมาก โดยใช้น้ำผสมเอ็ทเทอนอลแอลกอฮอล์ แล้วเช็ดตามด้วยแอมโมเนียเจือจางอีกครั้งเพื่อทำให้บริเวณที่เป็นทองแวววาวขึ้น สำหรับผ้าม่านซักทำความสะอาดตามกรรมวิธีของการอนุรักษ์

บุษบกทอง

บุษบกทองเป็นที่ประดิษฐานพระโกศพระบรมอัฐิ เมื่อเชิญจากพระเมรุมาศท้องสนามหลวงมาบำเพ็ญพระราชกุศลบนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ในพระบรมมหาราชวัง เป็นราชพัสดุอันอยู่ในความดูแลของสำนักพระราชวัง ได้รับการซ่อมบูรณะครั้งสุดท้ายระหว่างปีพุทธศักราช ๒๕๒๗ - ๒๕๒๘

บุษบกทอง

บุษบกทองนี้มีลักษณะเป็นบุษบกย่อมุมไม้สิบสอง โครงสร้างเป็นไม้บุหุ้มด้วยทองคำดุนลายประดับกระจกและพลอยสีขาวทั้งองค์ ขนาดกว้าง ๐.๙๓ เมตร ยาว ๐.๙๓ เมตร สูง ๓.๘๕ เมตร ฐานบุษบกมี ๓ ชั้น ชั้นที่ ๑ เป็นฐานสิงห์ หน้ากระดานล่างดุนลายประจำยามก้ามปูประดับพลอยสีขาว ขอบหน้ากระดานล่างประดับกระจังตาอ้อยตะกั่วบุทองประดับกระจกซ้อน ๒ ชั้น เท้าสิงห์ดุนลายประดับพลอยสีขาว บัวหลังสิงห์ดุนลายบัวคว่ำประดับพลอยสีขาว เส้นลวดบัวหลังสิงห์ประดับกระจังตะกั่วบุทองประดับกระจก ท้องไม้ดุนลายประดับพลอยสีขาว หน้าเส้นลวดประดับกระจังตาอ้อยตะกั่วบุทองประดับกระจก บัวหงายดุนลายประดับพลอยสีขาว เส้นลวดหน้ากระดานเดินเส้นทอง หน้ากระดานบนดุนลายประจำยามก้ามปู ขอบหน้ากระดานบนประดับกระจังตาอ้อยตะกั่วบุทองประดับกระจกซ้อน ๒ ชั้น ฐานชั้นที่ ๒ เป็นฐานเชิงบาตร ท้องไม้ดุนลาย

ประดับพลอยสีขาว หน้าเส้นลวดประดับกระจังตาอ้อยตะกั่วบุทองประดับกระจก บัวหงายดุนลายประดับพลอยสีขาว เส้นลวดหน้ากระดานเดินเส้นทอง หน้ากระดานดุนลายประจำยามก้ามปู ขอบหน้ากระดานประดับกระจังตาอ้อยตะกั่วบุทองประดับกระจกซ้อน ๒ ชั้น หน้าท้องไม้ฐานเชิงบาตร ชั้นที่ ๒ ประดับครุฑยุดนาคไม้บุทองโดยรอบจำนวน ๒๔ ตัว ฐานชั้นที่ ๓ เป็นฐานเชิงบาตร ตกแต่งประดับลวดลายเหมือนฐานชั้นที่ ๒ หน้าท้องไม้ฐานเชิงบาตรชั้นที่ ๓ ประดับเทพนมไม้บุทองโดยรอบจำนวน ๒๔ องค์ เสาบุษบกทั้งสี่มุมบุทองดุนลายประดับกระจกและพลอยสีขาว โคนเสาประดับกาบพรหมศรดุนลายประดับพลอยสีขาว ระหว่างเสาเชื่อมต่อด้วยพนักทั้งสี่ด้าน เฉพาะพนักด้านหน้าเว้นช่องว่าง เสาพนักประดับหัวเม็ดทรงมัณฑ์ดุนลายประดับพลอยสีขาว รอบพนักด้านนอกทั้งสี่ด้านประดับกระจังปฏิญาณไม้บุทองดุนลายประดับพลอยสีขาว กลางเสาประดับประจำยามรัดอกประดับพลอยสีขาว ปลายเสาประดับคันทวยหลังคาบุษบกเครื่องยอดประกอบเชิงกลอน ๕ ชั้น ประดับด้วย ช่อฟ้า บราลี นาคปัก บันแถลง องค์ระฆัง บัวคอเสื้อบัลลังก์ เหม บัวกลุ่ม ปลียอด ลูกแก้ว ยอดประดับเม็ดน้ำค้าง พุ่มข้าวบิณฑ์ หลังคาแต่ละชั้นประดับดอกไม้ไหวทำด้วยเงินประดับกระจก เชิงกลอนหลังคาบุษบกชั้นล่างประดับเฟื่องอุบะทำด้วยเงินประดับกระจกโดยรอบ เพดานบุษบกตาดกระจกประดับดาวเพดานทองคำประดับกระจก ๙ ดวง

เครื่องใช้สำหรับริ้วกระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศและการถวายพระเพลิง

ริ้วกระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศ ซึ่งผู้เข้าริ้วจะต้องแต่งกายตามโบราณราชประเพณี ตลอดจนเครื่องประโคม เครื่องสูงต่าง ๆ ที่จะต้องใช้ประโคมหรือแห่เชิญนั้น บางสิ่งเป็นราชพัสดุที่มีอยู่แล้วในคลังของสำนักพระราชวัง แต่เก่าชำรุดมัวหมองด้วยมิค่อยได้ใช้การ หรือมีจำนวนไม่เพียงพอ นอกจากนี้ เครื่องมือเครื่องใช้สำหรับการถวายพระเพลิงมีฟืนไม้จันทน์ กระพล้อ ขอ คีม พระลองใน เป็นอาทิ ล้วนเป็นของต้องเตรียมสร้างทำหรือซ่อมบูรณะไว้ให้เรียบร้อย คณะอนุกรรมการฝ่ายพระราชพิธีได้มอบหมายให้สำนักพระราชวังเป็นผู้รับผิดชอบดำเนินการสร้างทำและซ่อมบูรณะ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

เครื่องแต่งกายสำหรับผู้เข้าริ้วกระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศ

หมวกทรงประพาสโหมดเทศยอดบัวตูม ตัดเย็บขึ้นใหม่ ๒๘ ใบ
หมวกทรงประพาสโหมดเทศยอดจุก ตัดเย็บขึ้นใหม่ ๑๕๒ ใบ
หมวกทรงประพาสโหมดเทศสีดำยอดเกี้ยว ตัดเย็บขึ้นใหม่ ๙๑ ใบ
หมวกกลีบลำดวนปัสตูแดงขลิบเหลือง ใช้ราชพัสดุของเดิม ๘๐ ใบ ตัดเย็บขึ้นใหม่ ๑๐๐ ใบ
หมวกโหมดเทศยอดเกี้ยว ตัดเย็บขึ้นใหม่ ๒๘ ใบ
หมวกกำมะหยี่สีน้ำเงิน ตัดเย็บขึ้นใหม่ ๕๙ ใบ
ลอมพอกเทวดาขาวเกี้ยวดอกไม้ไหว ตัดเย็บขึ้นใหม่ ๑๔ ใบ
ลอมพอกหางเหยี่ยวแดงตัดเย็บขึ้นใหม่ ๔๘ ใบ
ลอมพอกเทวดาขาว ตัดเย็บขึ้นใหม่ ๑๔ ใบ
เสื้อปัสตูแดงขลิบเหลือง ใช้ราชพัสดุของเดิม ๘๐ ตัว ตัดเย็บขึ้นใหม่ ๑๐๐ ตัว
เสื้อเข้มขาบไหม ใช้ราชพัสดุของเดิม ๗๔ ตัว ตัดเย็บขึ้นใหม่ ๑๕๐ ตัว

เสื้อเทวดา ตัดเย็บขึ้นใหม่ ๑๔ ตัว
เสื้อครุยแถบใหญ่กระหนกสีทอง ตัดเย็บขึ้นใหม่ ๑๔ ตัว
เสื้อนอกขาวตัวใหญ่ ตัดเย็บขึ้นใหม่ ๘๗ ตัว
กางเกงปัสตูแดงขลิบเหลือง ใช้ราชพัสดุของเดิม ๑๓๒ ตัว ตัดเย็บขึ้นใหม่ ๑๐๐ ตัว
กางเกงมัสหรู่ไหม ใช้ราชพัสดุของเดิม ๗๔ ตัว ตัดเย็บขึ้นใหม่ ๑๕๐ ตัว
รัดประคดแดงพู่ไหมทอง ตัดเย็บขึ้นใหม่ ๗๖ สาย
รัดประคดโหมดเทศ ใช้ราชพัสดุของเดิม ๘๖ สาย ตัดเย็บขึ้นใหม่ ๑๕๐ สาย
เข็มขัดหัวครุฑ ตัดเย็บขึ้นใหม่ ๒๐ สาย
สายกระบี่แถบทองใหญ่ ตัดเย็บขึ้นใหม่ ๗๖ สาย
สายกระบี่แถบทองเล็ก ตัดเย็บขึ้นใหม่ ๗๖ สาย
แขนทุกข์ใช้ราชพัสดุของเดิม ๕๐ ชิ้น ตัดเย็บขึ้นใหม่ ๒๐๐ ชิ้น
ถุงเท้ายาวสีดำ ใช้ราชพัสดุของเดิม ๕๐ คู่ ซื้อใหม่ ๑๐๐ คู่
ถุงเท้ายาวสีขาว ใช้ราชพัสดุของเดิม ๕๐ คู่ ซื้อใหม่ ๑๐๐ คู่
กระดุมทอง ซื้อใหม่ ๑๐๐ แผง ๆ ละ ๕ เม็ด

เครื่องประโคม

แตรฝรั่ง แตรงอน กลองชนะแดงลายทอง พร้อมไม้ตีและสายสะพาย ซ่อมราชพัสดุของเดิม และสร้างใหม่จนเพียงพอกับการใช้งานประกอบริ้วกระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศ

เครื่องสูง

สำรวจเครื่องสูงทั้งหมด แล้วซ่อมราชพัสดุของเดิม และสร้างใหม่จนเพียงพอกับการใช้งานประกอบริ้วกระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศ

เครื่องใช้ในการถวายพระเพลิง

ทำฟืนเกียรติยศด้วยไม้จันทน์หอมกลึงกลม ลงรักปิดทอง ๕๐ ท่อน สำหรับถวายพระเพลิง
ทำฟืนถวายพระเพลิง ทำด้วยไม้จันทน์หอมธรรมดา ๒๐๐ ท่อน สำหรับถวายพระเพลิง
ซ่อมเหล็ก ขอ คีม ซ่อมแหลน ๑ ชุด โดยทำความสะอาดล้างขูดสนิม ปิดทองที่ด้าม คันถือหุ้มผ้าขาว สำหรับปฏิบัติการถวายพระเพลิง
ซ่อมกระทะเครื่องสุมทองเหลือง
ทำมณฑปเพลิงใหม่
ทำถ้ำศิลาหินอ่อน ๑ ถ้ำ สำหรับบรรจุพระราชสรีรางคาร
ทำพระโกศลองในปิดทองสำหรับถวายพระเพลิง ๑ องค์ มีขนาดสูง ๑.๒๓ เมตร ปากพระโกศลองในมีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๐.๖๐ เมตร ฐานมีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๐.๔๗ เมตร ทำด้วยเหล็กปิดทอง ฝาประกอบบัวกลุ่ม ๕ ชั้น ปิดทอง ใต้พระโกศลองในเจาะเป็นช่องกลม วางตะแกรงลวดสำหรับให้ไฟขึ้น
ทำฐานพระโกศลองใน เป็นฐานทำด้วยไม้สักแกะลวดลายลงรักปิดทอง

พระโกศพระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สำนักพระราชวังมอบหมายกองกษาปณ์ กรมธนารักษ์ เป็นผู้ดำเนินการจัดสร้างพระโกศพระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี กรมธนารักษ์ได้นำแบบพระโกศพระบรมอัฐิ ซึ่งคัดลอกแบบจากแบบพระโกศพระบรมอัฐิของสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗ ที่ได้คัดลอกจากแบบพระโกศพระบรมอัฐิของสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า อีกทีหนึ่ง ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีทอดพระเนตร และพระราชทานพระราชานุญาตให้สร้างตามแบบดังกล่าว

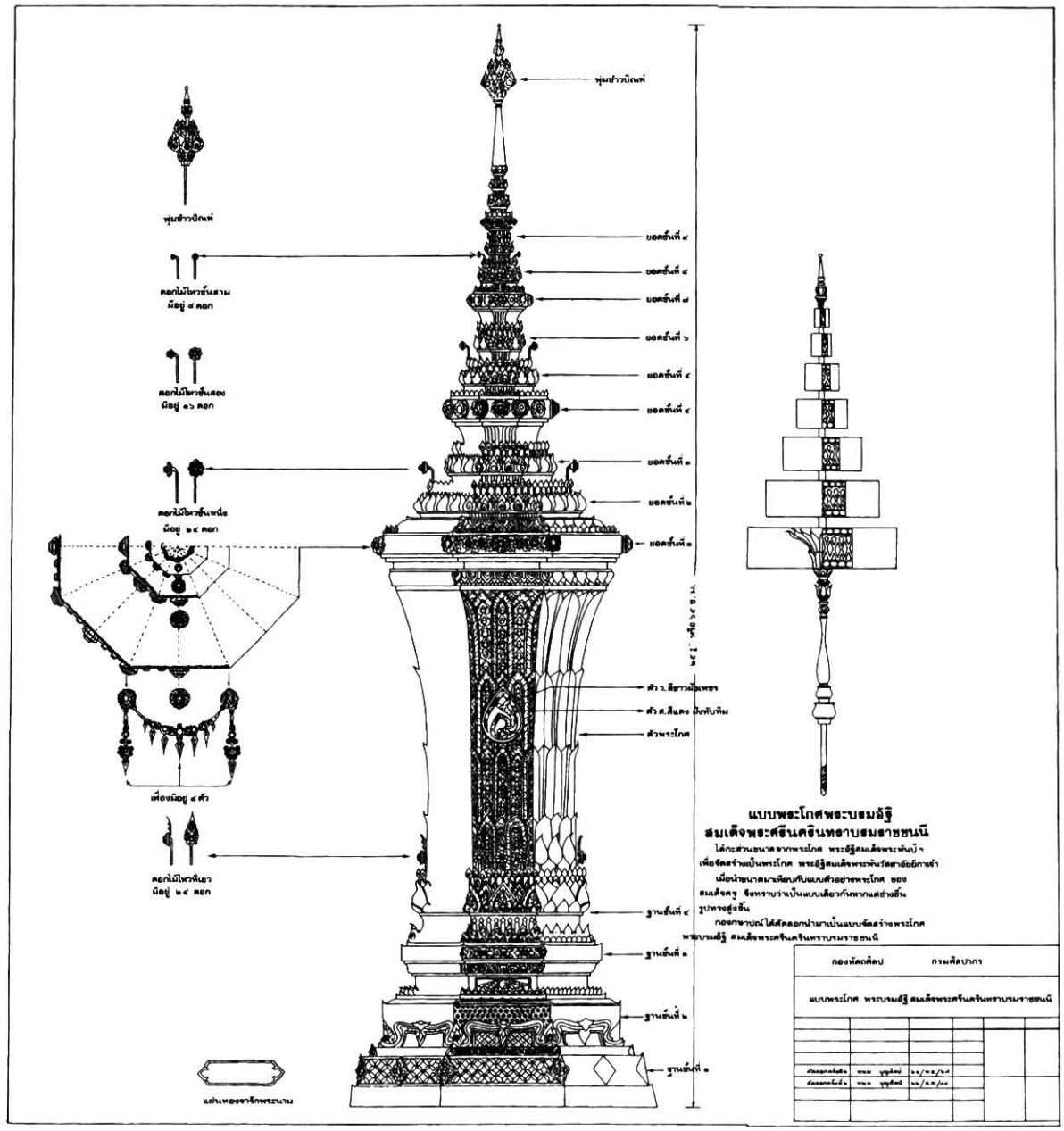
ตามโบราณราชประเพณี พระโกศพระบรมอัฐิของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และพระโกศพระบรมอัฐิของสมเด็จพระอัครมเหสี ปกติจะทำเป็นพระโกศทองคำลงยาราชาวดีบางส่วน ประดับพลอยบางส่วน เช่นที่เฟื่อง พุ่มยอด และส่วนประกอบอื่น ๆ ก็จะประดับเพชรทั้งหมด การทำพระโกศองค์หนึ่งจะสิ้นทองคำประมาณ ๙ กิโลกรัม ใช้อัญมณีประดับกว่า ๑,๒๐๐ เม็ด แต่ส่วนมากจะประดับด้วยเพชร เพชรที่ประดับมีขนาดตั้งแต่เม็ดละ ๕ สตางค์ ถึงขนาดเม็ดละ ๗๕ สตางค์

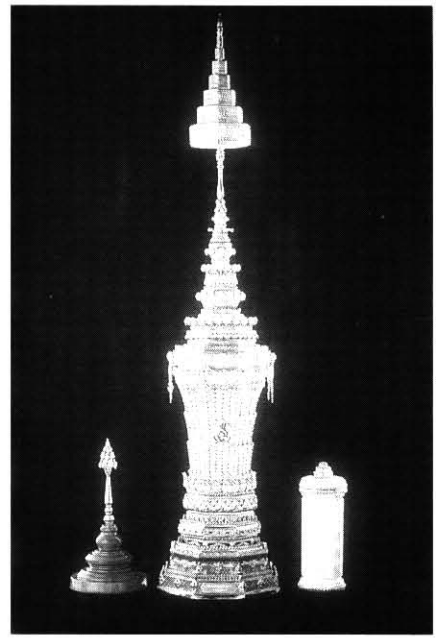
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทอดพระเนตรแบบพระโกศพระบรมอัฐิ

การจัดสร้างพระโกศพระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีนี้ นายนิพัทธ พุกกะณะสุต อธิบดีกรมธนารักษ์ เป็นผู้รับผิดชอบในการจัดสร้าง ได้มีคำสั่งกรมธนารักษ์ที่ ๓๔๒/๒๕๓๘ ลงวันที่ ๓๐ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘ แต่งตั้งคณะกรรมการจัดสร้างพระโกศพระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เพื่อควบคุมเร่งรัดการจัดสร้างพระโกศพระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยและทันตามกำหนด ประกอบด้วย อธิบดีกรมธนารักษ์ เป็นประธานกรรมการ รองอธิบดีกรมธนารักษ์ (รับผิดชอบด้านเหรียญกษาปณ์) เป็นรองประธานกรรมการ ผู้อำนวยการกองกษาปณ์ นางสาวจารุวรรณ จันทิมาพงษ์ ผู้แทนสมาคมอัญมณีและเครื่องประดับ นายสนาน เข็มหนู นางไพฑูรย์ศรี ณ เชียงใหม่ นายสันติ จันทร์แสงศรี นางสาววรรณา ยินดียั่งยืน นางสุนี จิตต์ประจง นายเสนอ ศุกรเกยูร นายไพบูลย์ เชื้อวงษ์บุญ เป็นกรรมการ นางพยุง รัตนรังสรรค์ เป็นกรรมการและเลขานุการ นายมนตรี ดีปานวงศ์ นางสาวลดาวรรณ แสงเมฆ นางอัญชลี แก้วประดับ เป็นกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

ในการนี้ กองกษาปณ์ กรมธนารักษ์ ได้รับอนุมัติจากกระทรวงการคลังให้จัดสร้างโดยใช้ค่าใช้จ่ายจากเงินทุนหมุนเวียนการทำของกองกษาปณ์ กรมธนารักษ์ และได้มีผู้ร่วมทูลเกล้าฯ ถวายทองคำและอื่น ๆ เพื่อจัดสร้างพระโกศพระบรมอัฐิผ่านสำนักพระราชวังและสำนักราชเลขาธิการ ได้แก่ คุณหญิงสุวรรณี พัวไพโรจน์ และครอบครัว ทูลเกล้า ฯ ถวายทองคำแท่ง ๙๙.๙% น้ำหนัก ๕.๕๐๐ กิโลกรัม ประชาชนทั่วไปทูลเกล้าฯ ถวายทองคำรูปพรรณต่าง ๆ จำนวน ๑๕ รายการ น้ำหนัก ๔๕๓ กรัม และเงินจำนวน ๑ ราย น้ำหนัก ๖.๒ กรัม สมาคมผู้ค้าอัญมณีไทยและเครื่องประดับ (THAI GEM AND JEWELRY TRADERS ASSOCIATION) ให้ความร่วมมือจัดสร้างพระนามาภิไธย **"สว"** ที่จะใช้ประดับองค์พระโกศมูลค่า ๒๐๐,๐๐๐ บาท พระโกศพระบรมอัฐิองค์นี้ จึงเป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงความร่วมใจ และความผูกพัน ความจงรักภักดีของชนทุกชั้นที่มีต่อสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีตลอดไป

แบบพระโกศพระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

พระโกศพระบรมอัฐิ และผอบหินอ่อน บรรจุพระบรมอัฐิ

พระโกศพระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เป็นแบบเดียวกับพระโกศพระบรมอัฐิของสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗ ซึ่งสร้างขึ้นตามแบบและขนาดของพระโกศพระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสา-อัยยิกาเจ้า ที่พระพรหมพิจิตร (อู่ พรหมพิจิตร) เป็นผู้เขียนแบบถวาย โดยกะส่วนขนาดจากพระโกศพระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ กองกษาปณ์ กรมธนารักษ์ โดยนายพนม บุญศิลป์ ได้คัดลอกแบบจากแบบเดิมที่กรมศิลปากรคัดลอกมาจากต้นแบบที่สำนักพระราชวังเก็บรักษาไว้ และมอบให้กรมธนารักษ์เมื่อครั้งดำเนินการสร้างพระโกศพระบรมอัฐิสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๒๗ คัดลอกแล้วเสร็จเมื่อวันที่ ๒๒ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘

ลักษณะพระโกศพระบรมอัฐิ เป็นพระโกศทองคำลงยาประดับเพชรและทับทิมทรงแปดเหลี่ยม ฝาทรงมงกุฎแปดเหลี่ยม ประกอบเป็นทรงเกี้ยว องค์พระโกศทรงแปดเหลี่ยม ๒ ชั้น ฐานพระโกศทรงแปดเหลี่ยมเป็นฐานสิงห์ซ้อนฐานเชิงบาตรปากบัว ความสูงของพระโกศพระบรมอัฐิเมื่อสวมพุ่มข้าวบิณฑ์สูง ๖๕ เซนติเมตร เมื่อสวมฉัตรสูง ๘๔ เซนติเมตร องค์พระโกศชั้นนอกทำด้วยทองคำ ๙๕% น้ำหนัก ๔,๗๕๘.๕๑ กรัม ประดับพระนามาภิไธยย่อ **"สว"** ใช้เพชรประดับตกแต่งขนาดตั้งแต่ขนาด ๑.๕ ถึง ๔๐ สตางค์ จำนวน ๑,๕๒๘ เม็ด ทับทิม ๓๐ เม็ด น้ำหนัก ๓.๐๙ กรัม องค์พระโกศชั้นในทำด้วยเงิน ๙๒.๕% น้ำหนัก ๓๔๒.๕๔ กรัม ชุบทอง ส่วนที่ใช้บรรจุพระบรมอัฐิเป็นผอบหินอ่อนสีขาว มีลักษณะและรายละเอียดพระโกศแยกตามส่วนประกอบซึ่งช่างได้สร้างทำไว้ดังนี้

ฝาพระโกศ เป็นฝาทรงมงกุฎแปดเหลี่ยมประกอบเป็นทรงเกี้ยว

ชั้นที่ ๑ ใช้ทองคำน้ำหนัก ๖๘๙.๓๑ กรัม สลักลายบัวคว่ำโดยรอบลงยาสีแดง ถัดขึ้นไปเป็นดอกประจำยามฝังเพชรจำนวน ๑๖ ดอก ประดับเพชรขนาด ๓๐ สตางค์จำนวน ๑๖ เม็ด และขนาด ๗ สตางค์จำนวน ๑๒๘ เม็ด คั่นด้วยดอกไม้ทองฝังเพชรจำนวน ๓๒ ดอก ประดับเพชรขนาด ๗ สตางค์จำนวน ๓๒ เม็ด ประดับด้วยเฟื่องระย้า ๘ ชุด ห้อยประดับโดยรอบฝา ประกอบด้วย เฟื่อง ๘ อันประดับเพชรขนาด ๔๐ สตางค์ ๘ เม็ด ขนาด ๒๐ สตางค์ ๑๖ เม็ด ขนาด ๗ สตางค์ ๑๖ เม็ด ขนาด ๔ สตางค์ ๘ เม็ด ขนาด ๓ สตางค์ ๘๐ เม็ด ขนาด ๑.๕ สตางค์ ๓๒ เม็ด พู่ห้อย ๘ อันประดับเพชรขนาด ๒๐ สตางค์ ๘ เม็ด ขนาด ๑๕ สตางค์ ๘ เม็ด ขนาด ๗ สตางค์ ๓๒ เม็ด ขนาด ๓ สตางค์ ๖๔ เม็ด ขนาด ๒ สตางค์ ๘ เม็ด ระย้า ๕๖ อันประดับเพชรขนาด ๗ สตางค์ ๘ เม็ด ขนาด ๔ สตางค์ ๑๖ เม็ด ขนาด ๓ สตางค์ ๑๖ เม็ด ขนาด ๒ สตางค์ ๑๖ เม็ด ถัดสูงขึ้นไปล้อมรอบด้วยบัวลงยาสีแดง ลายพื้นเป็นบัวคว่ำลงยาสีเขียว เหนือบัวคว่ำสลักนูนเป็นเส้นลงยาสีเขียว

ชั้นที่ ๒ ใช้ทองคำน้ำหนัก ๒๔๐.๙๓ กรัม สลักนูนเป็นเส้นลงยาสีเขียว ด้านบนเป็นบัวลงยาสีแดง เหนือกลีบบัวเป็นกระจังตาอ้อยลงยาสีแดงติดประดับดอกไม้ไหวฝังเพชรจำนวน ๒๔ ดอก ประดับเพชรขนาด ๒๐ สตางค์ ๒๔ เม็ด และขนาด ๕ สตางค์ ๑๙๒ เม็ด

ชั้นที่ ๓ ใช้ทองคำน้ำหนัก ๑๔๔.๙๓ กรัม สลักนูนเป็นเส้นลงยาสีเขียว ถัดสูงขึ้นไปเป็นลายบัวลงยาสีแดง เหนือกลีบบัวประดับกระจังตาอ้อยลงยาสีแดง

ชั้นที่ ๔ ใช้ทองคำน้ำหนัก ๑๓๗.๗๔ กรัม สลักนูนเป็นเส้นตั้งลงยาสีแดง หน้ากระดานบน

ชิ้นส่วนประกอบฝาพระโกศพระบรมอัฐิ

ประดับดอกประจำยามฝังเพชรจำนวน ๑๖ ดอก ประดับเพชรขนาด ๒๐ สตางค์ ๑๖ เม็ด และขนาด ๕ สตางค์ ๑๒๘ เม็ด

ชั้นที่ ๕ ใช้ทองคำน้ำหนัก ๘๓.๕๖ กรัม สลักนูนเป็นเส้นลงยาสีเขียว ถัดสูงขึ้นไปเป็นลายบัวลงยาสีแดง เหนือกลีบบัวเป็นกระจังตาอ้อยลงยาสีแดง ประดับด้วยดอกไม้ไหวฝังเพชรจำนวน ๑๖ ดอก ประดับเพชรขนาด ๑๒ สตางค์ ๑๖ เม็ด และขนาด ๔ สตางค์ ๑๒๘ เม็ด

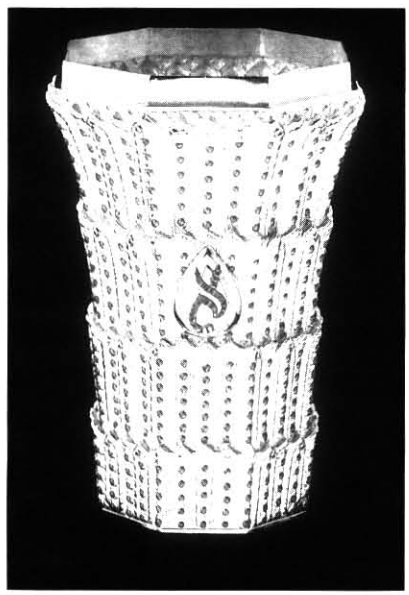
ชั้นที่ ๖ ใช้ทองคำน้ำหนัก ๓๗.๑๓ กรัม สลักนูนเป็นเส้นลงยาสีเขียว ถัดสูงขึ้นไปเป็นลายบัวลงยาสีแดง เหนือกลีบบัวประดับกระจังตาอ้อยลงยาสีแดง

ชั้นที่ ๗ ใช้ทองคำน้ำหนัก ๖๐.๒๓ กรัม สลักนูนเป็นเส้นลงยาสีเขียว หน้ากระดานบนเป็นดอกประจำยามฝังเพชรจำนวน ๘ ดอก ประดับเพชรขนาด ๑๒ สตางค์ ๘ เม็ด และขนาด ๓ สตางค์ ๖๔ เม็ด คั่นด้วยดอกคั่นฝังเพชรจำนวน ๘ ดอก ประดับเพชรขนาด ๑๕ สตางค์ ๘ เม็ด ด้านบนเป็นกระจังตาอ้อยลงยาสีแดง

ชั้นที่ ๘ ใช้ทองคำน้ำหนัก ๒๙.๓๑ กรัม สลักนูนเป็นเส้นลงยาสีเขียว ถัดสูงขึ้นไปเป็นลายบัวลงยาสีแดง เหนือกลีบบัวเป็นกระจังตาอ้อยลงยาสีแดงประดับด้วยดอกไม้ไหวจำนวน ๘ ดอก ประดับเพชรขนาด ๑๕ สตางค์ ๘ เม็ด

ชั้นที่ ๙ ใช้ทองคำน้ำหนัก ๑๕.๘๑ กรัม สลักนูนเป็นเส้นลงยาสีเขียว ถัดขึ้นไปเป็นลายบัวลงยาสีแดง เหนือกลีบบัวประดับกระจังตาอ้อยลงยาสีแดง

ชั้นที่ ๑๐ รองปลีและปลียอด ใช้ทองคำน้ำหนัก ๕๒.๕๙ กรัม สลักนูนเป็นเส้นลงยาสีเขียว หน้ากระดานบนประดับดอกเดี่ยวฝังเพชร ใช้เพชรขนาด ๑๒ สตางค์จำนวน ๑๖ เม็ด เหนือหน้ากระดานเป็นกระจังตาอ้อยลงยาสีแดงเป็นชั้นลดหลั่นขึ้นไปถึงปลียอดจำนวน ๓ ชั้น จนถึงส่วนเป็นปลียอด ปลายปลียอดประดับพุ่มข้าวบิณฑ์ขณะพระโกศพระบรมอัฐิประดิษฐานอยู่ภายในอาคาร และจะปักประดับฉัตรขณะพระโกศพระบรมอัฐิประดิษฐานอยู่นอกอาคาร

องค์พระโกศชั้นนอก

พุ่มข้าวบิณฑ์ เป็นพุ่มข้าวบิณฑ์ฝังเพชร ใช้ทองคำน้ำหนัก ๓๗.๕๔ กรัมประดับเพชรขนาด ๒๐ สตางค์ ๘ เม็ด ขนาด ๑๒ สตางค์ ๘ เม็ด ขนาด ๗ สตางค์ ๔ เม็ด ขนาด ๕ สตางค์ ๔ เม็ด และขนาด ๓ สตางค์ ๘ เม็ด มีแป้นไม้กลึงสำหรับพักพุ่มข้าวบิณฑ์เมื่อไม่ได้ใช้ปักประดับ

ฉัตร เป็นฉัตรทองคำฉลุโปร่ง ๗ ชั้น ใช้ทองคำน้ำหนัก ๓๑๑.๔๕ กรัม มีแป้นไม้กลึงสำหรับพักฉัตรเมื่อไม่ได้ใช้ปักประดับ

องค์พระโกศ สร้างเป็น ๒ ชั้น

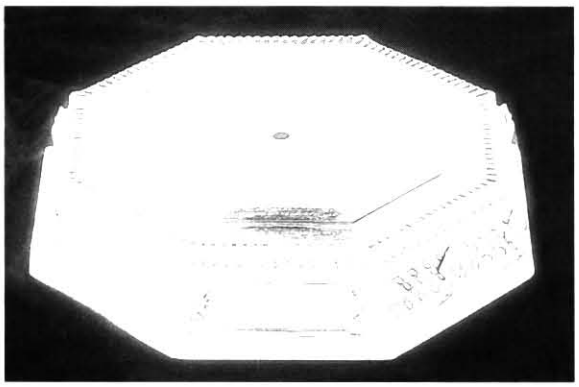
ชั้นนอก มีลักษณะเป็นโกศแปดเหลี่ยม ขนาดกว้าง ๑๑.๕ เซนติเมตร สูง ๑๘.๕ เซนติเมตร เมื่อรวมกับฐานจะสูง ๓๒ เซนติเมตร องค์พระโกศใช้ทองคำน้ำหนัก ๙๑๒.๘๗ กรัม สลักลายกาบบัวซ้อนลงยาสีแดงตลอดทั้งองค์ กลางองค์พระโกศประดับพระนามาภิไธยย่อ

"สว" ทำด้วยทองคำ ๙๙.๙% น้ำหนัก ๒๕.๕๙ กรัม ตัว **"ส"** ประดับทับทิม ๓๐ เม็ด น้ำหนัก ๓.๓๙ กรัม ตัว **"ว"** ประดับเพชร ๓๖ เม็ด น้ำหนัก ๓.๐๙ กรัม โดยประดับแบบไร้หนามเตย (Invisible)

ชั้นใน ลักษณะเป็นทรงแปดเหลี่ยม ทำด้วยเงินน้ำหนัก ๓๔๒.๕๔ กรัม ชุบทอง บรรจุผอบที่จะบรรจุพระบรมอัฐิขนาดกว้าง ๖.๘ เซนติเมตร สูง ๑๘ เซนติเมตร เป็นผอบหินอ่อนสีขาวประดับทองคำ ใช้ทองคำน้ำหนัก ๑๐๑.๐๓ กรัม

ฐานพระโกศ เป็นฐานสิงห์ซ้อนฐานเชิงบาตรปากบัวทรงแปดเหลี่ยม

ฐานชั้นที่ ๑ มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๑๘ เซนติเมตร ใช้ทองคำน้ำหนัก ๗๒๗.๐๔ กรัม สลักดุนลายแก้วชิงดวงลงยาสีเขียว ประดับดอกประจำยามลงยาสีแดงที่มุมฐานและกลางฐานจำนวน ๑๖ ดอก ด้านหน้าฐานตรงกับส่วนที่ประดับพระนามาภิไธยย่อ **"สว"** ขององค์พระโกศ ติดป้ายจารึกพระนามทองคำน้ำหนัก ๙.๖๕ กรัม เหนือลายแก้วชิงดวงลงยานูนสูงสีแดงเหมือนพลอยหลังเบี้ย เหนือขึ้นไปลงยาสีเขียว

ชิ้นส่วนประกอบฐานพระโกศพระบรมอัฐิ

ฐานชั้นที่ ๒ มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๑๔ เซนติเมตร ใช้ทองคำน้ำหนัก ๔๒๙.๙๘ กรัม สลักดุนลายแข้งสิงห์ พื้นสลักลายดอกผ้าลงยาสีเขียว เหนือขึ้นไปลงยาสีเขียว

ฐานชั้นที่ ๓ มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๑๐ เซนติเมตร ใช้ทองคำน้ำหนัก ๓๗๓.๓๓ กรัม สลักดุนลายประจำยาม พื้นลงยาสีเขียว เหนือลายประจำยามเป็นลายกาบบัวลงยาสีแดง เหนือลายกาบบัวเป็นลายดอกฝ้ายเทศกลายลงยาสีแดง

ฐานชั้นที่ ๔ มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๙.๕ เซนติเมตร ใช้ทองคำน้ำหนัก ๓๓๘.๔๙ กรัม สลักดุนลายเส้นลงยาสีเขียวล้อมรอบด้วยกระจังปฏิญาณลงยาสีแดง เหนือขึ้นไปเป็นลายบัวลงยาสีแดง เหนือลายบัวเป็นกระจังตาอ้อยลงยาสีแดง ประดับดอกไม้ไหวฝังเพชรที่เอวโดยรอบจำนวน ๒๔ ดอก ใช้เพชรขนาด ๒๐ สตางค์ ๒๔ เม็ด ขนาด ๗ สตางค์ ๒๔ เม็ด ขนาด ๕ สตางค์ ๑๙๒ เม็ด ขนาด ๓ สตางค์ ๔๘ เม็ด และขนาด ๒ สตางค์ ๔๘ เม็ด

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทอดพระเนตรพระโกศพระบรมอัฐิ

วิธีการสร้างทำ คณะช่างของกองกษาปณ์ กรมธนารักษ์ ซึ่งประกอบด้วย นายสวัสดิ์ ฮิ่มสุ่น หัวหน้าช่าง นายเสกสรรค์ ฮิ่มสุ่น นายสราวุธ นาคนาวา ผู้ช่วยช่าง นายเกียง แซ่ด่าน ช่างทอง นายวัลลภ มะลิราษฎร์ ผู้ช่วยช่างทอง นายประสิทธิ์ จิรไพสิฐนุกูล ช่างฝังเพชร นายสมพงษ์ จ้อยสูงเนิน ช่างสลัก นายมานพ วิสุชาติ ช่างลงยา ได้ดำเนินการจัดสร้างพระโกศพระบรมอัฐิตามลำดับขั้นตอนคือ เมื่อได้แบบพระโกศแล้ว จึงหลอม รีดทอง คำ เงิน แล้วเริ่มขึ้นรูปฐานและองค์พระโกศ สลักลวดลายองค์พระโกศ ทำเครื่องช่อดอกไม้ไหวและติดพู่ห้อยระย้าฝาพระโกศ

สลักลวดลายฐานพระโกศ ทำชั้นประกอบฝาพระโกศและพุ่มข้าวบิณฑ์ ทำฉัตรทองคำ ๗ ชั้น ประดับปลียอดฝาพระโกศ ลงยาสี ฝังเพชร ทำลองในชุบทองคำ ประกอบ แล้วตกแต่งดูความเรียบร้อยขั้นสุดท้าย ส่วนผอบหินอ่อนมอบบริษัท หินอ่อนไทยแลนด์ จำกัด จัดสร้างตัวผอบ แล้วนำมาประดับทองคำ เป็นเสร็จการ

อนึ่ง ระหว่างการสร้างทำพระโกศพระบรมอัฐินี้ นายเทวัญ วิชิตะกุล ผู้อำนวยการกองกษาปณ์ ได้มีคำสั่งกองกษาปณ์ที่ ๓๑/๒๕๓๘ ลงวันที่ ๕ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๓๘ แต่งตั้งกรรมการรักษากุญแจห้องเก็บรักษาทรัพย์สินในการจัดสร้างพระโกศฯ เพื่อดูแลรักษาทรัพย์สินทองคำ เนื้อเงิน เพชร และอัญมณีระหว่างดำเนินการให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยด้วย

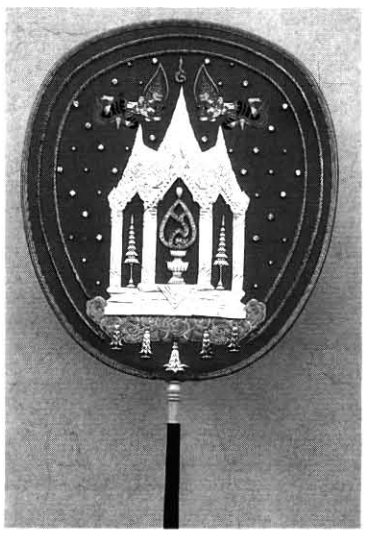
เมื่อกองกษาปณ์ กรมธนารักษ์ จัดสร้างพระโกศพระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีแล้วเสร็จ ได้นำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตร เมื่อวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๓๙ แล้วจึงนำไปฝากไว้ที่ห้องมั่นคง กองเครื่องราชอิสริยยศ จากนั้นจึงส่งมอบเพื่อใช้งานต่อไป

พัดรอง ย่าม เครื่องสังเค็ด และสามหาบ

ตามราชประเพณีการบำเพ็ญพระราชกุศลออกพระเมรุมาศถวายพระเพลิงพระบรมศพ จะมีการทำพัดรองและย่ามที่ระลึกงานพระบรมศพถวายแก่พระสงฆ์และบรรพชิตจีนนิกาย อนัมนิกายด้วย พัดรองและย่ามที่ระลึกนี้จะออกแบบสร้างทำขึ้นโดยประณีต ลวดลาย สีสันที่ใช้และปักประดับล้วนมีความหมายเกี่ยวพันในพระองค์พระบรมศพทั้งสิ้น นอกจากนี้ สิ่งอนุสรณ์อีกอย่างหนึ่งที่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเป็นที่ระลึกสำหรับถวายตามพระอารามหลวงเพื่อทรงพระราชอุทิศถวายเป็นพระราชกุศลเพิ่มเติมคือเครื่องสังเค็ด ตะลุ่มมุกหรือเตียบจัดเป็นสำรับสามหาบคาวหวาน และเครื่องใช้ เช่น นาฬิกา ธรรมาสน์เทศน์ โต๊ะเขียนหนังสือ เป็นต้น

พัดรองและย่ามที่ระลึกงานถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี สำนักพระราชวังได้มอบหมายให้หม่อมราชวงศ์มิตรารุณ เกษมศรี สถาปนิกสำนักพระราชวัง ศิลปินแห่งชาติประจำปีพุทธศักราช ๒๕๓๐ เป็นผู้ออกแบบและจัดสร้างด้วยวิธีประมูล โดยร้านวิบูลย์ศิลป์ มีลักษณะดังนี้

พัดรองที่ระลึก

พัดรองที่ระลึก

พัดรองสำหรับถวายพระสงฆ์ ตัวพัดมีลักษณะเป็นพัดหน้านาง ทำด้วยผ้าไหมไทยสีแดงสดตามสีวันพระราชสมภพ ขอบนอกขลิบหุ้มด้วยแถบทองกลางพัดเป็นแผ่นโลหะชุบทองรูปพระวิมานทอง ๓ ห้อง ลอย เหนือปุยเมฆสีฟ้า ใต้ปุยเมฆประดับพู่เฟื่องดอกไม้สีทอง ในพระวิมานห้องด้านซ้ายและด้านขวาประดิษฐานฉัตรสีทอง ๗ ชั้น พระวิมานห้องกลางประดับผ้าทิพย์เหนือผ้าทิพย์ประดิษฐานพานทอง ๒ ชั้น ซึ่งประดิษฐานพระนามาภิไธยย่อ สว ขอบพระนามาภิไธยทำด้วยเงินประดับเพชร ตัวอักษร สว ประดับพลอยสีเหลือง เหนือพระวิมานใช้ไหมปักเป็นเทวดา ๒ องค์ เชิญพานดอกไม้ รอบ ๆ พระวิมานประดับดาว ทำด้วยเพชรขนาดใหญ่ ๒๐ เม็ด ขนาดเล็ก ๘ เม็ด ส่งประกายระยิบระยับ ล้อมรอบด้วยเส้นกรอบรูปสังวาล ๒ สาย อันหมายถึงสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงสถิตอยู่ ณ สรวงสวรรค์ และมีเทพยดาคอยปกปักรักษา นมพัดด้านหลังทำเป็นรูปดอกบัว

บานจารึกข้อความ **"ที่ระลึกงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี"** ด้ามพัดเป็นไม้สักกลึงสีดำ ข้อต่อและปลายด้ามพัดทำด้วยงาเทียม (เรซิ่น)

พัดรองสำหรับถวายบรรพชิตจีนนิกาย อนัมนิกาย ตัวพัดมีลักษณะคล้ายพัดเหลี่ยมมุมมน ซึ่งเป็นพัดยศของบรรพชิตจีนนิกาย อนัมนิกาย แต่แปลงทรงให้ป้อมขึ้น ลักษณะลวดลายและความหมายเหมือนพัดรองสำหรับถวายพระสงฆ์ แต่ตัวพัดมีขนาดย่อมกว่า และด้ามพัดสั้นกว่าพัดรองสำหรับถวายพระสงฆ์

ย่ามที่ระลึก

ย่ามที่ระลึกสำหรับถวายพระสงฆ์และบรรพชิตจีนนิกาย อนัมนิกาย มีลักษณะอย่างเดียวกัน ทำด้วยผ้าไหมสีแดง ปักด้วยไหมทั้งหมด มีลวดลายและความหมายเช่นเดียวกับพัดรอง ต่างกันที่บนพื้นย่ามไม่มีการประดับดาวและล้อมกรอบรูปสังวาลย์ ใต้พระวิมานปักไหมเป็นตัวอักษรสีทอง ๒ บรรทัด บรรทัดแรกมีข้อความว่า **"พระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ"** บรรทัดที่ ๒ มีข้อความว่า **"สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี"**

ย่ามที่ระลึก

เครื่องสังเค็ด

ในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สำนักพระราชวังจัดเครื่องสังเค็ดอนุสรณ์งานถวายพระเพลิงพระบรมศพ ประกอบด้วยตู้สังเค็ดบรรจุหนังสือสารานุกรมสำหรับเยาวชน หนังสือจดหมายเหตุชาวบ้าน ซึ่งสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ทรงรวบรวมข่าวการเสด็จสวรรคตของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีจากหนังสือพิมพ์ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษมารวมพิมพ์ไว้ และหนังสืออื่น ๆ จำนวน ๒๗ ชุด สำหรับถวายพระอารามหลวง ๒๗ พระอาราม

เครื่องสังเค็ด

ลักษณะตู้สังเค็ด เป็นตู้ไม้สี่เหลี่ยมทาสีน้ำตาลแดง จำหลักลวดลายสีทอง มีขาสำหรับรองรับน้ำหนัก ๔ ขา ขนาดกว้าง ๘๒ เซนติเมตร ลึก ๔๑ เซนติเมตร สูง ๑๒๖ เซนติเมตร ขอบตู้ด้านล่างส่วนที่ติดกับขาตู้ประดับไม้แกะสลักลายปิดทองลายเทพนมและลายกระหนกเปลว

ตัวตู้สังเค็ดเปิดด้านหน้าด้วยบานกระจก ๒ บาน ผนังตู้แต่ละด้านกรุกระจกใส หลังคาตู้ประกอบลวดบัว หน้ากระดานประดับกระจังปฏิญาณปิดทองขนาดใหญ่และขนาดเล็กสลับกันโดยรอบ กึ่งกลางหลังคาด้านหน้าตู้กลางลายกระจังปฏิญาณขนาดใหญ่ประดับพระนามาภิไธยย่อ สว รูปหยดน้ำ

สำรับภัตตาหารสามหาบ

ตามราชประเพณี วันเก็บพระบรมอัฐิแต่กาลก่อน ก่อนจะเสด็จพระราชดำเนินทรงเก็บพระบรมอัฐิ จะโปรดเกล้า ฯ ให้ราชสกุลชั้นหม่อมหลวง หม่อมราชวงศ์ และราชินิกุลฝ่ายหน้านุ่งขาว สวมเสื้อนอกขาว ประดับราชอิสริยา-

สำรับภัตตาหารสามหาบ

ภรณ์ คาดสมรดขาว ถุงเท้ารองเท้าขาว เดินสามหาบ กล่าวคือ ถือหม้อข้าวตั้งบนเชิงกราน ๑ ถือผ้าไตรที่จะสดับปกรณ์พระบรมอัฐิ ๑ หาบสาแหรกไม้คานหุ้มผ้าขาววางตะลุ่มหรือเตียบบรรจุถ้วยชามมีอาหารคาวหวาน ๑ ถวายพระสงฆ์ที่นิมนต์มาสำหรับพระบรมศพ จัด ๓ ชุด ชุดหนึ่งมีพระสงฆ์ ๓ รูป ๓ ชุดจึงเป็นพระสงฆ์รับสามหาบ ๙ รูป ต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๔๘๕ มีงานเมรุหลวงพระราชทานเพลิงที่หน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส ได้เลิกประเพณีการเดินสามหาบเวียนเมรุ เปลี่ยนเป็นทำสำรับภัตตาหารสามหาบตั้งถวายพระสงฆ์สดับปกรณ์พระบรมอัฐิ ครั้นถึงงานพระเมรุมาศท้องสนามหลวงถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ถวายพระเพลิงสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ถวายพระเพลิงสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗ จึงได้งดการเดินสามหาบเวียนพระเมรุมาศเช่นเดียวกัน

งานเก็บพระบรมอัฐิของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ได้จัดผ้าไตรตามราชประเพณีสามหาบทูลเกล้า ฯ ถวายทรงทอดสดับปกรณ์พระบรมอัฐิ ส่วนสำรับภัตตาหารสามหาบสั่งทำจากจังหวัดเชียงใหม่โดยจัดเป็นโตกไม้เครื่องเขินสีดำริมขอบเขียนลายทอง กลางโตกมีอักษรพระนามย่อ สว รูปหยดน้ำสีทอง จัดภาชนะเซรามิกสีแดงตามสีวันพระราชสมภพสำหรับบรรจุอาหารคาวหวาน ริมขอบภาชนะขลิบทองที่ฝาภาชนะมีอักษรพระนามย่อ สว รูปหยดน้ำสีทอง

เหรียญที่ระลึกอนุสรณ์การพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

เหรียญที่ระลึก

ในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพหรือพระศพของพระบรมวงศานุวงศ์ ได้ปรากฏธรรมเนียมการสร้างเหรียญที่ระลึกขึ้นเป็นอนุสรณ์มาตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ศก ๑๑๙ อาทิ เหรียญที่ระลึกในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร ในปีพุทธศักราช ๒๔๔๓ เหรียญที่ระลึกพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ ในปีพุทธศักราช ๒๔๖๓

เหรียญที่ระลึกงานพระเมรุมาศพระวิมาดาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา ในปีพุทธศักราช ๒๔๗๒ และเหรียญที่ระลึกพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗ ในปีพุทธศักราช ๒๕๒๘ เป็นต้น ในงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี คณะกรรมการจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพฯ ได้มอบหมายให้กรมธนารักษ์ กระทรวงการคลัง เป็นผู้ดำเนินการจัดสร้างและจำหน่ายเหรียญที่ระลึกอนุสรณ์การพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เพื่อเทิดพระเกียรติรำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณอันหาที่สุดมิได้ และเป็นวัตถุอนุสรณ์แก่ปวงชนชาวไทยได้มีไว้เป็นที่รำลึกถึงพระองค์ท่าน โดยในเบื้องต้นจะนำเงินรายได้สมทบการจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ ซึ่งต่อมากระทรวงการคลังได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตนำเงินรายได้ดังกล่าวขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายโดยเสด็จพระราชกุศลตามพระราชอัธยาศัย

การจัดสร้างเหรียญที่ระลึกอนุสรณ์ในครั้งนี้ กรมธนารักษ์ได้รับอนุมัติโครงการจากกระทรวงการคลังและได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้อัญเชิญพระบรมรูปสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีมาลงบนด้านหน้าของเหรียญแล้ว กรมธนารักษ์ได้ทดรองเงินค่าใช้จ่ายจากเงินทุนหมุนเวียนของกองกษาปณ์ กรมธนารักษ์ เป็นค่าใช้จ่ายในการผลิตเหรียญ โดยให้สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรีเป็นผู้ทำสัญญาตามระเบียบการว่าจ้าง และกำหนดชำระเงินคืนเมื่อจำหน่ายเหรียญเรียบร้อยแล้ว ส่วนค่าใช้จ่ายอื่น ๆ เช่น ค่าใช้จ่ายในการจำหน่ายเหรียญ แผ่นพับ ใบจอง ใบเสร็จรับเงิน ใช้เงินจากรายได้จากการจำหน่ายเหรียญ

เหรียญที่ระลึกอนุสรณ์การพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีที่จัดสร้างขึ้นมีลักษณะเป็นเหรียญกลม วงขอบนอกเรียบ ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๓๐ มิลลิเมตร

ลวดลายด้านหน้า กลางเหรียญมีพระบรมรูปสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ฉลองพระองค์เต็มยศทรงสายสะพายและสายสร้อยแห่งเครื่องขัตติยราชอิสริยาภรณ์อันมีเกียรติคุณรุ่งเรืองยิ่งมหาจักรีบรมราชวงศ์ พระอังสาเบื้องซ้ายประดับเหรียญรัตนาภรณ์รัชกาลที่ ๘ และเหรียญรัตนาภรณ์รัชกาลที่ ๙ ใต้พระรูปมีข้อความ **"สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี"** โดยมีลายดอกประจำยามประดับที่ต้นและท้ายข้อความทั้งสองข้าง

ลวดลายด้านหลัง กลางเหรียญมีรูปพระเมรุมาศที่ใช้ในการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ภายในวงขอบเหรียญเบื้องบนมีข้อความ **"อนุสรณ์การพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ ๑๐ มีนาคม ๒๕๓๙"** เบื้องล่างมีข้อความ วัน เดือน ปี พระราชสมภพและวัน เดือน ปีที่เสด็จสวรรคตคือ **"๒๑ ตุลาคม ๒๔๔๓"** และ **"๑๘ กรกฎาคม ๒๕๓๘"** โดยมี "–" คั่นกลางระหว่างข้อความทั้งสอง ใต้ข้อความมีเครื่องหมายนกวายุภักษ์

เหรียญที่ระลึกอนุสรณ์ที่จัดทำขึ้นทั้งหมดมี ๓ ชนิด คือเหรียญทองคำ เหรียญเงิน และเหรียญทองแดง เหรียญทั้งสามชนิดนี้จะมีลักษณะ ขนาด และลวดลายบนตัวเหรียญทั้งด้านหน้าและด้านหลังเหมือนกันทุกประการ แต่จะต่างกันที่น้ำหนักของเหรียญเท่านั้น

๑. เหรียญทองคำ มีส่วนผสมของทองคำร้อยละ ๙๐ ทองแดงร้อยละ ๑๐ น้ำหนักเหรียญละ ๒๐ กรัม เส้นผ่าศูนย์กลาง ๓๐ มิลลิเมตร ผลิตจำนวน ๑๐,๐๐๐ เหรียญหรือตามจำนวนการสั่งจอง ราคาจำหน่ายเหรียญละ ๑๒,๐๐๐ บาท พร้อมตลับและกล่อง

๒. เหรียญเงิน มีส่วนผสมของเงินร้อยละ ๙๒.๕ ทองแดงร้อยละ ๗.๕ น้ำหนักเหรียญละ ๑๕ กรัม เส้นผ่าศูนย์กลาง ๓๐ มิลลิเมตร ผลิตจำนวน ๕๐,๐๐๐ เหรียญ หรือตามจำนวนสั่งจอง ราคาจำหน่ายเหรียญละ ๕๐๐ บาท พร้อมตลับ

๓. เหรียญทองแดง ใช้ทองแดงบริสุทธิ์น้ำหนักเหรียญละ ๑๓ กรัม เส้นผ่าศูนย์กลาง ๓๐ มิลลิเมตร ผลิตจำนวน ๒,๐๐๐,๐๐๐ เหรียญหรือตามจำนวนสั่งจอง ราคาจำหน่ายเหรียญละ ๕๐ บาท พร้อมซองพลาสติก

ในการสร้างทำเหรียญที่ระลึกอนุสรณ์นี้ กรมธนารักษ์ได้ดำเนินการออกแบบเสนอคณะกรรมการพิจารณาปรับปรุงข้อความและอื่น ๆ จนสมบูรณ์ สวยงาม และสมพระเกียรติ แล้วจัดทำโครงการขออนุมัติการจัดสร้างจากกระทรวงการคลัง จากนั้นจึงขอพระบรมราชานุญาตอัญเชิญพระบรมรูปสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีมาประดิษฐานบนด้านหน้าของเหรียญที่ระลึกอนุสรณ์ ซึ่งคัดเลือกจากพระฉายาลักษณ์ที่ได้รับพระราชทานมาเพื่อการนี้ แล้วปั้นแบบเหรียญ ย่อแบบเพื่อจัดทำดวงตรา ทำตัว ตีตราเป็นเหรียญสำเร็จ นับบรรจุ แล้วทะยอยส่งมอบกองคลังกลางเพื่อการแจกจ่าย

ในด้านการประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับเหรียญที่ระลึกอนุสรณ์นี้ กรมธนารักษ์ได้ขอความร่วมมือจากคณะอนุกรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์ให้ดำเนินการประชาสัมพันธ์การจัดสร้างเหรียญที่ระลึกอนุสรณ์และการขอรับบริจาคทางสื่อมวลชน ทั้งหนังสือพิมพ์ วิทยุ และโทรทัศน์ ซึ่งคณะอนุกรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์ได้ติดต่อขอความร่วมมือจากสมาคมธนาคารไทย และหอการค้าไทย ให้ช่วยประชาสัมพันธ์อีกส่วนหนึ่งด้วย นอกจากนั้น กรมธนารักษ์ได้จัดทำแผ่นพับเพื่อเผยแพร่เรื่องการรับบริจาคจ่ายแจกไปทั่วราชอาณาจักร รวมทั้งจัดส่งหนังสือขอความร่วมมือไปยังทุกส่วนราชการ ผู้ว่าราชการจังหวัดทุกจังหวัด ตลอดจนสมาคมและชมรมเหรียญกษาปณ์ต่าง ๆ

ประชาชนที่ประสงค์จะสั่งจองได้บริจาคเงินสมทบโดยเสด็จพระราชกุศล ที่กองคลัง กรมธนารักษ์ กองเครื่องราชอิสริยยศและเหรียญกษาปณ์ ในพระบรมมหาราชวัง คลังจังหวัดและคลังอำเภอทั่วราชอาณาจักร ธนาคารกรุงเทพ จำกัด (มหาชน) ธนาคารกรุงไทย จำกัด (มหาชน) ธนาคารกสิกรไทย จำกัด (มหาชน) ธนาคารกรุงศรีอยุธยา จำกัด (มหาชน) ธนาคารทหารไทย จำกัด (มหาชน) ธนาคารไทยพาณิชย์ จำกัด (มหาชน) ธนาคารออมสิน และสาขาของธนาคารดังกล่าวทุกแห่งทั่วราชอาณาจักร ซึ่งเปิดรับจองตั้งแต่วันศุกร์ที่ ๑๐ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๓๘ ถึงวันศุกร์ที่ ๑๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘ โดยผู้ที่บริจาคเงินตามที่กำหนดไว้ได้ทะยอยรับเหรียญ ณ สถานที่ที่จองและบริจาคเงินไว้ตั้งแต่วันพฤหัสบดีที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๓๙ เป็นต้นไป แต่เนื่องจากยังมีประชาชนประสงค์จะได้เหรียญที่ระลึกอนุสรณ์ไว้เป็นที่ระลึกอยู่อีกเป็นจำนวนมาก และยังพอมีเหรียญที่ระลึกอนุสรณ์ที่จะจำหน่ายได้ กรมธนารักษ์จึงได้ขยายเวลารับจอง ซึ่งมียอดรับจองการบริจาคเงินตั้งแต่วันศุกร์ที่ ๑๐ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๓๘ ถึงวันศุกร์ที่ ๙ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๓๙ รวมเป็นเงินทั้งสิ้นจำนวน ๒๐๘,๒๙๙,๘๕๐ บาท (สองร้อยแปดล้านสองแสนเก้าหมื่นเก้าพันแปดร้อยห้าสิบบาทถ้วน) จากหน่วยรับจองที่กล่าวมาข้างต้น โดยมียอดรับจองเป็นเหรียญทองคำจำนวน ๘,๘๖๘ เหรียญ เหรียญเงิน จำนวน ๑๐๕,๒๑๖ เหรียญ เหรียญทองแดงจำนวน ๑,๐๕๗,๕๑๗ เหรียญ หลังจากนั้น ได้มีการจัดตั้งหน่วยจำหน่ายที่กองเครื่องราชอิสริยยศและเหรียญกษาปณ์ ศาลาเหรียญกษาปณ์ กองคลัง และกองคลังกลาง จำหน่ายตั้งแต่ วันที่ ๑ - ๑๐ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ หรือจนกว่าเหรียญจะหมด และตั้งหน่วยจำหน่ายนอกสถานที่ ณ ห้างสรรพสินค้าเซ็นทรัล สาขาลาดพร้าว และสาขาปิ่นเกล้า ตั้งแต่วันพฤหัสบดีที่ ๒๙ กุมภาพันธ์ - วันอาทิตย์ที่ ๓ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ สปอร์ตคลับและศูนย์ประชุมแห่งชาติสิริกิติ์ จำหน่ายในวันประชุมคณะกรรมการจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพฯ ที่ตึกสันติไมตรี (หลังนอก) ทำเนียบรัฐบาล ในวันอังคารที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๓๙ และที่สนามหลวงบริเวณหน้ากรมศิลปากร ตั้งแต่วันศุกร์ที่ ๑ - วันศุกร์ที่ ๙ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ และระหว่างวันที่ ๑๔ - ๒๐ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ ตามระยะเวลาที่มีการจัดนิทรรศการงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพฯ ที่สนามหลวง

เงินรายได้จากการจำหน่ายเหรียญที่ระลึกอนุสรณ์ เมื่อหักต้นทุนการผลิตและค่าใช้จ่ายอื่น ๆ คืนกองทุนหมุนเวียนของกองกษาปณ์ กรมธนารักษ์แล้ว กรมธนารักษ์ได้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายโดยเสด็จพระราชกุศลตามพระราชอัธยาศัย

นอกจากนี้ กรมธนารักษ์ยังได้รวบรวมเหรียญทุกประเภทที่ออกในวโรกาสสำคัญของสมเด็จพระศรีนครินทร-

ทราบรมราชชนนี โดยจัดทำเป็นเล่ม จำหน่ายหารายได้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายด้วย

เข็มที่ระลึกเนื่องในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

เข็มที่ระลึก

เหรียญแหนบ "สว"

ในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีรัฐบาลได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตสร้างเข็มที่ระลึกเนื่องในพระราชพิธีดังกล่าวเพื่อให้ปวงชนชาวไทยได้เก็บไว้เป็นอนุสรณ์ที่ระลึกถึงพระกรุณาคุณและพระเมตตาคุณที่พระองค์ท่านทรงมีต่อปวงชนชาวไทย และประชาชนจักได้ใช้เข็มที่ระลึกนี้ประดับในโอกาสต่าง ๆ อันเกี่ยวเนื่องกับสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

เข็มที่ระลึกนี้ออกแบบโดยนายพินิจ สุวรรณะบุณย์ ศิลปินแห่งชาติ จัดทำเป็นเนื้อทองแดงลงยากะไหล่ทอง ลักษณะเป็นรูปหัวใจ ขนาดสูง ๓๑ มิลลิเมตร กว้าง ๒๕ มิลลิเมตร ด้านหน้าพื้นลงยาสีแดงอันเป็นสีวันพระราชสมภพ ขอบเข็มเป็นสังวาลทองสลักดุนลายดอกไม้อันหมายถึงพระนามเดิม **"สังวาลย์"** และโปรดไม้ดอกตรงกลางรูปหัวใจได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เชิญอักษรพระนามาภิไธยย่อ **"สว"** ทรงดอกบัวตูมสีทองมาประดิษฐาน เบื้องบนประดับพระจุลมงกุฎ อันหมายถึงทรงเป็นพระสุณิสาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้านหลังมีข้อความ ๒ บรรทัด บรรทัดแรก เป็นวันพระราชสมภพ **"๒๑ ต.ค. ๒๔๔๓"** บรรทัดที่สองเป็นวันสวรรคต **"๑๘ ก.ค. ๒๕๓๘"** เข็มที่ระลึกนี้บรรจุในกล่องกำมะหยี่ ราคาจำหน่ายเข็มละ ๑๐๐ บาท

ในการนี้ รัฐบาลได้มอบให้สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรีร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชนเป็นผู้จัดสร้างและจัดจำหน่ายในเบื้องต้นจำนวน ๓๐๐,๐๐๐ อัน ซึ่งปรากฏว่าประชาชนต่างมีความจงรักภักดีและประสงค์จะได้เข็มที่ระลึกนี้ไว้เป็นอนุสรณ์ถึงพระองค์เป็นจำนวนมาก จึงมียอดผลิตจำหน่ายทั้งสิ้นถึง ๑,๑๖๓,๘๐๐ อัน รายได้จากการจำหน่ายได้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโดยเสด็จพระราชกุศลตามพระราชอัธยาศัย

อนึ่ง เนื่องในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีในครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเหรียญแหนบ สว ที่ระลึกการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระราชทานแก่คณะกรรมการจัดงานถวายพระเพลิงพระบรมศพฯ คณะอนุกรรมการฯ คณะทำงานฝ่ายต่าง ๆ และผู้ที่มีส่วนร่วมสนองพระเดชพระคุณในครั้งนี้รวมตลอดจนข้าราชบริพารทุกคน

เหรียญแหนบ สว ที่โปรดให้จัดสร้างมีลักษณะเป็นทรงดอกบัวตูม ด้านหน้ามีพระนามาภิไธยย่อ สว ประดิษฐานเหนือทรงดอกบัวตูม ด้านหลังพื้นเรียบติดเข็มกลัด จัดทำเป็น ๒ ประเภท คือ ประเภทเนื้อทองคำ และประเภทเนื้อเงิน ซึ่งเหรียญแหนบ สว ประเภทเนื้อเงินนี้สร้างจำนวน ๕๐,๐๐๐ เหรียญ

การตรวจเยี่ยมและติดตามความก้าวหน้าในการซ่อมสร้างพระเมรุมาศ อาคารประกอบ ราชรถ ราชยาน และเครื่องประกอบพระราชพิธี

ในการดำเนินงานซ่อมสร้างพระเมรุมาศ อาคารประกอบ ราชรถ ราชยาน และเครื่องประกอบพระราชพิธี สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมาร และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี องค์ที่ปรึกษาคณะกรรมการจัดงานถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี นอกจากจะทรงมีพระมหากรุณาธิคุณพระราชทานพระราชกระแสแนะนำ พระราชทานข้อวินิจฉัยต่าง ๆ และทรงติดตามการดำเนินงานอย่างใกล้ชิดแล้ว ยังได้เสด็จฯ เป็นการส่วนพระองค์ หรือทรงมอบหมายให้ราชเลขานุการในพระองค์มาทรงตรวจงานการซ่อมสร้างพระเมรุมาศและทรงเยี่ยมคณะช่าง รวมทั้งพระราชทานอาหารและผลไม้ ทำให้คณะช่างมีขวัญและกำลังใจดียิ่ง ต่างสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ ได้ร่วมกันตั้งใจปฏิบัติงานสนองพระมหากรุณาธิคุณด้วยความจงรักภักดีโดยเต็มกำลังความสามารถ ทำให้งานซ่อมสร้างทั้งปวงก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็วจนสำเร็จลุล่วงไปด้วยดีสมดังพระราชประสงค์ทุกประการ

นอกจากการทรงตรวจเยี่ยมของทั้งสองพระองค์แล้ว นายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรี ในฐานะประธานคณะกรรมการจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพฯ พลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ รองนายกรัฐมนตรี ในฐานะประธานคณะอนุกรรมการฝ่ายก่อสร้างพระเมรุมาศ สิ่งก่อสร้างประกอบพระเมรุมาศ ราชรถ พระยานมาศ และส่วนประกอบพระราชพิธี นายสุขวิช รังสิตพล รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ในฐานะรองประธานคณะอนุกรรมการฝ่ายก่อสร้างพระเมรุมาศฯ และร้อยตำรวจโท เชาวริน ลัทธศักดิ์ศิริ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ในฐานะรองประธานคณะอนุกรรมการฝ่ายก่อสร้างพระเมรุมาศฯ ได้ตรวจเยี่ยม มอบนโยบาย และติดตามความก้าวหน้าของการซ่อมสร้างพระเมรุมาศฯ รวมทั้งได้มอบเงินให้เป็นสวัสดิการเพื่อสงเคราะห์และเกื้อกูลกำลังใจให้คณะช่างได้ปฏิบัติงานกันอย่างสุดกำลัง ซึ่งพอจะประมวลการทรงตรวจเยี่ยมและการตรวจเยี่ยมการซ่อมสร้างพระเมรุมาศฯ ได้ดังนี้

วันศุกร์ที่ ๒๑ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี องค์ที่ปรึกษาคณะกรรมการจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เสด็จพระราชดำเนินมาทรงตรวจความพร้อมของราชรถและราชยาน ที่จะใช้ในการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพฯ ณ โรงราชรถ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร มีนายสมคิด โชติกวณิชย์ อธิบดีกรมศิลปากร เรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น ผู้เชี่ยวชาญพิเศษด้านบูรณะปฏิสังขรณ์ สถาปนิกผู้ออกแบบพระเมรุมาศ อาคารประกอบ และพระโกศไม้จันทน์ และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของกรมศิลปากร ถวายการต้อนรับ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี มีพระราชบัญชาให้เชิญพระมหาพิชัยราชรถมาใช้ในการเชิญพระบรมศพฯ และโปรดให้กรมศิลปากรประสานกับกรมสรรพาวุธทหารบก เพื่อตรวจเตรียมความมั่นคงแข็งแรงของราชรถและราชยานทั้งปวงที่จะเชิญมาใช้งาน

วันเสาร์ที่ ๒๒ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมาร องค์ที่ปรึกษาคณะกรรมการจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี มีพระราชกระแสให้พันเอก อารักษ์ โรจนุตมะ ราชเลขานุการในพระองค์ มาตรวจดูความพร้อมของราชรถ ราชยาน ณ โรงราชรถ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร มีนายสมคิด โชติกวณิชย์ อธิบดีกรมศิลปากร และเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องให้การต้อนรับ

วันจันทร์ที่ ๒๔ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘

นายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรี ในฐานะประธานคณะกรรมการจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เดินทางมาตรวจความพร้อมของราชรถ ราชยาน และเครื่องประกอบพระราชพิธี มีนายสุขวิช รังสิตพล รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ร้อยตำรวจโท เชาวริน ลัทธศักดิ์ศิริ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ นายอาทร จันทวิมล รองปลัดกระทรวงศึกษาธิการ นายสมคิด โชติกวณิชย์ อธิบดีกรมศิลปากร เรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของกรมศิลปากร ให้การต้อนรับ ณ โรงราชรถ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร นายกรัฐมนตรีมอบนโยบายให้กรมศิลปากรซ่อมบูรณะราชรถและก่อสร้างพระเมรุมาศให้สมบูรณ์ สมพระเกียรติจนสุดความสามารถและทันเวลา

วันศุกร์ที่ ๒๘ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘

นายสุขวิช รังสิตพล รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ในฐานะรองประธานคณะอนุกรรมการฝ่ายก่อสร้างพระเมรุมาศฯ ตรวจสภาพพระมหาพิชัยราชรถ และศึกษาแบบการจัดรูปกระบวนพระราชพิธีในการถวายพระเพลิงพระบรมศพ ร่วมกับนายสมคิด โชติกวณิชย์ อธิบดีกรมศิลปากร และเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้อง ณ โรงราชรถ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

วันพุธที่ ๒๗ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๓๘

พลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ รองนายกรัฐมนตรี ในฐานะประธานคณะอนุกรรมการฝ่ายก่อสร้างพระเมรุมาศฯ เดินทางมาตรวจเยี่ยมและติดตามความก้าวหน้าการก่อสร้างพระเมรุมาศ อาคารประกอบ ณ ปริมณฑล สนามหลวง มีนายสมคิด โชติกวณิชย์ อธิบดีกรมศิลปากร เรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น และเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องให้การต้อนรับ

ในการตรวจเยี่ยมครั้งนี้ พลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ ได้มอบเงินจำนวน ๕๐,๐๐๐ บาท เพื่อเป็นสวัสดิการสงเคราะห์คณะช่างและเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงาน

วันจันทร์ที่ ๙ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘

นายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรี เดินทางมาตรวจเยี่ยมและติดตามความก้าวหน้าในการก่อสร้างพระเมรุมาศและอาคารประกอบ มีนายสมคิด โชติกวณิชย์ อธิบดีกรมศิลปากร เรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น ผู้เชี่ยวชาญพิเศษด้านบูรณะปฏิสังขรณ์ นายอารักษ์ สังหิตกุล ผู้อำนวยการสถาบันศิลปกรรม และเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องให้การต้อนรับ ซึ่งเรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น ได้รายงานความก้าวหน้าของการก่อสร้างพระเมรุมาศและอาคารประกอบว่าคืบหน้าไปกว่าร้อยละ ๒๕

วันพุธที่ ๑๘ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘

พลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ รองนายกรัฐมนตรี เดินทางมาตรวจเยี่ยมและติดตามความก้าวหน้าในการก่อสร้างพระเมรุมาศ อาคารประกอบ ราชรถ และราชยาน มีนายสุขวิช รังสิตพล รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ นายสมคิด โชติกวณิชย์ อธิบดีกรมศิลปากร และเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้อง ให้การต้อนรับ ซึ่งอธิบดีกรมศิลปากรได้รายงานความก้าวหน้าในการก่อสร้างพระเมรุมาศและอาคารประกอบต่าง ๆ ตั้งแต่วันที่ ๑๔ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘ จนถึงขณะนั้นว่า พระเมรุมาศแล้วเสร็จประมาณร้อยละ ๓๐ พระที่นั่งทรงธรรมแล้วเสร็จร้อยละ ๕๐ หอเปลื้องแล้วเสร็จร้อยละ ๓๐ ทิมแล้วเสร็จร้อยละ ๓๐ ศาลาลูกขุนแล้วเสร็จร้อยละ ๕๐ ช่างและทับเกษตรแล้วเสร็จร้อยละ ๓๐ ส่วนรั้วราชวัติ เกย และพลับพลายก ๓ แห่งที่สนามหลวง หน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาทจะได้ดำเนินการต่อไป ราชรถ ราชยาน กรมสรรพาวุธทหารบกและกรมศิลปากรซ่อมบูรณะโครงสร้างและงานประณีตศิลป์ไปแล้วประมาณร้อยละ ๓๐

ในการตรวจเยี่ยมครั้งนี้ พลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ ได้มอบเงินจำนวน ๕๐,๐๐๐ บาท เพื่อเป็นสวัสดิการสงเคราะห์คณะช่างและเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงาน

วันพฤหัสบดีที่ ๒๓ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๓๘

ร้อยตำรวจโท เชาวริน ลัทธศักดิ์ศิริ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ในฐานะรองประธานคณะอนุกรรมการฝ่ายก่อสร้างพระเมรุมาศฯ เดินทางมาตรวจเยี่ยมและติดตามความก้าวหน้าในการก่อสร้างพระเมรุมาศและอาคารประกอบ มีนายสมคิด โชติกวณิชย์ อธิบดีกรมศิลปากร เรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น และเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องให้การต้อนรับ เรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น ได้รายงานความก้าวหน้าในการก่อสร้างพระเมรุมาศว่าขณะนั้นแล้วเสร็จประมาณร้อยละ ๓๕ โดยในส่วนฐานราก เสา และพื้นแล้วเสร็จ โครงหลังคาแล้วเสร็จเป็นบางส่วน กำลังวางโครงคานเหล็กรับยอดพระเมรุมาศ และกำลังฉลุลายประดับบริเวณฐาน พระที่นั่งทรงธรรม แล้วเสร็จประมาณร้อยละ ๕๒ โดยส่วนฐานราก เสาและโครงหลังคาแล้วเสร็จ กำลังมุงหลังคา ในส่วนของลายประดับอยู่ในขั้นตอนการขยายแบบซ่อฟ้า ใบระกา และบางส่วนกำลังฉลุลาย หอเปลื้อง แล้วเสร็จประมาณร้อยละ ๑๕ ศาลาลูกขุนแล้วเสร็จร้อยละ ๕๒ ช่าง ทับเกษตร ทิม แล้วเสร็จร้อยละ ๓๕ รูปปั้นเทวดา อยู่ในระหว่างการให้รายละเอียดเพื่อลงสีและปิดทอง พระโกศไม้จันทน์ ดำเนินการสร้างไปแล้วร้อยละ ๑๐ ส่วนการซ่อมบูรณะราชรถ ราชยาน ทั้งในด้านการซ่อมบูรณะโครงสร้าง ความมั่นคงแข็งแรง และงานประณีตศิลป์ก้าวหน้าไปประมาณร้อยละ ๔๐

นายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรีตรวจเยี่ยมการก่อสร้างพระเมรุมาศ

วันจันทร์ที่ ๔ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘

นายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรี เดินทางมาตรวจเยี่ยมและติดตามความก้าวหน้าในการก่อสร้างพระเมรุมาศและอาคารประกอบ มีนายสมคิด โชติกวณิชย์ อธิบดีกรมศิลปากร เรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของกรมศิลปากรและเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องให้การต้อนรับ เรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น ได้รายงานถึงความก้าวหน้าในการก่อสร้างพระเมรุมาศและอาคารประกอบว่าคืบหน้าไปกว่าร้อยละ ๗๐

ร้อยตำรวจโท เชาวริน ลัทธศักดิ์ศิริ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ตรวจเยี่ยมการก่อสร้างพระเมรุมาศ

วันพฤหัสบดีที่ ๒๘ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘

ร้อยตำรวจโท เชาวริน ลัทธศักดิ์ศิริ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ เดินทางมาตรวจเยี่ยมและติดตามความก้าวหน้าในการก่อสร้างพระเมรุมาศและอาคารประกอบ มีนายกนก บุญโพธิ์แก้ว รองอธิบดีกรมศิลปากร เรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น และเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องให้การต้อนรับ เรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น

นำชมและรายงานความก้าวหน้าของการก่อสร้างพระเมรุมาศ อาคารประกอบ รูปปั้นเทวดา และหงส์

อนึ่ง ในเดือนธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘ พลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ รองนายกรัฐมนตรี ได้มอบเงินจำนวน ๕๐,๐๐๐ บาท ให้กับนายสมคิด โชติกวณิชย์ อธิบดีกรมศิลปากร เพื่อเป็นสวัสดิการสงเคราะห์คณะช่างและผู้ปฏิบัติงาน เป็นครั้งที่ ๓

วันศุกร์ที่ ๑๒ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๓๙

นายสุขวิช รังสิตพล รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ เป็นประธานยกปลียอดขึ้นประดิษฐานบนบัวกลุ่มยอดพระเมรุมาศ และตรวจเยี่ยมและติดตามความก้าวหน้าในการก่อสร้างพระเมรุมาศและอาคารประกอบ มีนายสมคิด โชติกวณิชย์ อธิบดีกรมศิลปากร เรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น และเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้อง ให้การต้อนรับ เมื่อการเตรียมการยกปลียอดพร้อมแล้ว เวลา ๑๑ นาฬิกา ๑๐ นาที นายสุขวิช รังสิตพล คล้องพวงมาลัยที่ปลียอดแล้วชักเชิญปลียอด ช่างเชิญปลียอดสวมบนบัวกลุ่มยอดพระเมรุมาศเป็นเสร็จพิธี จากนั้น เรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น นำชมและรายงานความก้าวหน้าในการก่อสร้างว่าพระเมรุมาศเริ่มติดลายกระดาษทองย่น ซึ่งเมื่อประดับแล้วเสร็จจะใช้ตาข่ายคลุมป้องกันแสงแดดเพื่อมิให้สีทองของกระดาษซีดหมอง องค์เทวดานั่งสำหรับประดับรอบฐานพระเมรุมาศหล่อเรซิ่นแล้วเสร็จ ๓ องค์ ส่วนองค์เทวดายืน กำลังหล่อต้นแบบ พระที่นั่งทรงธรรม ศาลาลูกขุน ทาสีเกือบเสร็จและเริ่มตกแต่งลายประดับ ติดกระจังชายกระเบื้องแล้วเสร็จ ลานด้านหน้าพระที่นั่งทรงธรรม ปูพื้นอิฐบล็อกเสร็จประมาณร้อยละ ๔๕ แล้วให้สัมภาษณ์สื่อมวลชน ณ พระที่นั่งทรงธรรม แล้วจึงมาเยี่ยมชมการสร้างเทวดาประจำพระเมรุมาศ จากนั้นจึงไปดูการสร้างพระโกศจันทน์ ให้สัมภาษณ์สื่อมวลชนแล้วเดินทางกลับ

วันจันทร์ที่ ๑๕ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๓๙

นายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรี เดินทางมาตรวจเยี่ยมและติดตามความก้าวหน้าในการก่อสร้างพระเมรุมาศและอาคารประกอบ มีนายสุขวิช รังสิตพล รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ นายสมคิด โชติกวณิชย์ อธิบดีกรมศิลปากร เรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น และเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้อง ให้การต้อนรับ ในการนี้นายกรัฐมนตรีได้เป็นประธานเชิญพระนามาภิไธยย่อในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (สว) ขึ้นประดิษฐานที่หน้าบันมุขทิศตะวันตกของพระเมรุมาศ จากนั้น ได้ตรวจความก้าวหน้าในการก่อสร้างพระเมรุมาศและอาคารประกอบ เรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น รายงานความคืบหน้าในการก่อสร้างพระเมรุมาศว่า พระเมรุมาศนั้นเฉพาะส่วนโครงสร้างเสร็จสมบูรณ์ ในส่วนตกแต่งลวดลายประณีตศิลป์จะต้องดำเนินการอีกประมาณร้อยละ ๑๕ พระที่นั่งทรงธรรม ศาลาลูกขุน หอเปลื้อง ช่าง ทับเกษตร ทิม และพลับพลายกทั้ง ๓ แห่ง ยังเหลือที่จะต้องปฏิบัติการในส่วนประณีตศิลป์อีกประมาณร้อยละ ๑๕ รูปปั้นเทวดาหล่อเรซิ่นครบทั้ง ๓๒ องค์ คงเหลืองานตกแต่งเขียนลายภูษา พระโกศไม้จันทน์ดำเนินการแล้วเสร็จประมาณร้อยละ ๙๐ ส่วนพระมหาพิชัยราชรถ ราชรถน้อย ๑ องค์ เกริน ๒ เกริน ซ่อมบูรณะจนงดงามเรียบร้อยแล้ว คงเหลือการซ่อมบูรณะราชรถน้อยเพียงเล็กน้อยอีก ๑ องค์

วันพฤหัสบดีที่ ๑๘ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๓๙

นายสุขวิช รังสิตพล รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ เดินทางมาตรวจเยี่ยมและติดตามความก้าวหน้าในการก่อสร้างพระเมรุมาศและอาคารประกอบ มีนายสมคิด โชติกวณิชย์ อธิบดีกรมศิลปากร เรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น และเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้อง ให้การต้อนรับ เรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น ได้รายงานความคืบหน้าในการก่อสร้างพระเมรุมาศ และอาคารประกอบว่า การก่อสร้างโดยรวมแล้วเสร็จประมาณร้อยละ ๘๕ องค์เทวดาหล่อเรซิ่นแล้วเสร็จทั้ง ๓๒ องค์ เหลือเพียงการตกแต่ง ทาสี ปิดทอง ประดับกระจกและเขียนลายผ้านุ่ง พระโกศจันทน์เหลือการตกแต่งรายละเอียดในการประดับไม้จันทน์ประมาณร้อยละ ๑๐ สำหรับการซ่อมบูรณะพระมหาพิชัยราชรถ ราชยาน คงเหลืองานตกแต่งในส่วนประณีตศิลป์ของราชรถน้อย ๑ องค์และการติดตั้งเบรคของพระมหาพิชัยราชรถ ส่วนเกรินบันไดนาคอยู่ในระหว่างการประดับกระจก ฐานที่เสริมให้ยาวกว่าเดิม เสลี่ยงกลีบบัวกำลังทำความสะอาด

และซ่อมแซมส่วนที่ชำรุด

การจัดสวน มูลนิธิแม่ฟ้าหลวงและโครงการพัฒนาดอยตุง ได้ประสานแผนการดำเนินงานกับกรมศิลปากร เรียบร้อยแล้ว ดอกไม้ประดับที่จะนำมาจัดจำนวนประมาณ ๒๐๕,๐๐๐ ต้น ทางมูลนิธิแม่ฟ้าหลวงและโครงการพัฒนาดอยตุงได้ทำการเพาะกล้าไว้เรียบร้อยแล้ว พร้อมที่จะขนย้ายมาประดับ โดยจะนำมาเก็บไว้ที่บริเวณวังสราญรมย์ก่อน

วันศุกร์ที่ ๒๖ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๓๙

เวลา ๑๖ นาฬิกา ๓๕ นาที สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ ทรงตรวจงานก่อสร้างพระเมรุมาศ อาคารประกอบ ณ สนามหลวง และราชรถ ราชยาน ณ โรงราชรถ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร มีนายสมคิด โชติกวณิชย์ อธิบดีกรมศิลปากร รองอธิบดีกรมศิลปากร เรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น นายเสรี หวังในธรรม นายสุมน ขำศิริ และเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้อง ถวายการต้อนรับ เรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น ถวายรายงานความก้าวหน้าในการก่อสร้างพระเมรุมาศและอาคารประกอบว่า พระเมรุมาศคงเหลือเพียงการตกแต่งประดับลวดลายประณีตศิลป์บางส่วน พระที่นั่งทรงธรรม เหลืองานตกแต่งห้องพักพระอิริยาบถ งานติดตั้งผ้าม่าน

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงตรวจงานก่อสร้างพระเมรุมาศและอาคารประกอบ

และงานปูพรม ส่วนศาลาลูกขุนทั้ง ๒ หลังแล้วเสร็จสมบูรณ์ ช่างและทับเกษตร งานโครงสร้างแล้วเสร็จ ทับเกษตร การประดับลวดลายแล้วเสร็จ ช่างเหลือการจัดสร้างอาสน์สงฆ์และการประดับลวดลายภายในเพียงเล็กน้อย ทิม เหลืองานปูผิวประดับพื้นกระเบื้องยางลายไม้ หอเปลื้อง เหลืองานประดับลวดลายใบระกาและหน้าบัน รั้วราชวัติ เหลืองานทาสีบางส่วน พลับพลายกที่หน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และที่หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท เกือบแล้วเสร็จสมบูรณ์ ส่วนพลับพลายกท้องสนามหลวง ยังเหลือการประดับลวดลายที่หน้าบันและพนักผ้าทิพย์ เสาโคม ติดตั้งแล้วเสร็จ ส่วนเสาหงส์ประดับตุงจำนวน ๔๔ ต้น ได้ติดตั้งเสาท่อนล่างรอบบริเวณปริมณฑลเรียบร้อยแล้ว ส่วนตัวหงส์ดำเนินการหล่อแล้วเสร็จ กำลังทาสี สำหรับตุงที่จะแขวนบนตัวหงส์ มูลนิธิแม่ฟ้าหลวงได้จัดส่งตัวอย่างมาแล้ว ๑ ผืน เป็นตุงรูปพิมานทิพย์สีทองบนพื้นสีขาวถักด้วยมืออย่างประณีต งดงาม พระโกศจันทน์เหลือการตกแต่งในรายละเอียดเพียงเล็กน้อย และได้ทดลองประกอบกับพระจิตกาธานบนพระเมรุมาศแล้ว ส่วนการประดับตกแต่งเครื่องสดพระจิตกาธาน สำนักพระราชวังได้มาวัดขนาดและสัดส่วนไปเรียบร้อยแล้ว ส่วนพระมหาพิชัยราชรถ ซ่อมบูรณะแล้วเสร็จ ราชรถน้อยซ่อมบูรณะแล้วเสร็จ ๑ องค์ อีก ๑ องค์ ดำเนินการไปแล้วประมาณร้อยละ ๘๐ การซ่อมพระวอสีวิกากาญจน์แล้วเสร็จ เกรินบันไดนาคอยู่ระหว่างการประดับกระจกฐานที่เสริม เสลี่ยงกลีบบัวกำลังทำความสะอาดและซ่อมส่วนที่ชำรุด พระยานมาศสามลำคานแล้วเสร็จ ๑ องค์ อีก ๑ องค์ กำลังปิดทองประดับกระจก

ในการเสด็จฯ ทรงตรวจงานครั้งนี้ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้เสด็จฯ ผ่านประตูทางเข้าด้านทิศเหนือผ่านทับเกษตร ช่าง ทิศเหนือ แล้วเสด็จฯ สู่ลานผ่านเสาฉนวนไปยังพระเมรุมาศ ทอดพระเนตรการประดับดาวเพดาน การทดสอบสะพานเกริน พระโกศจันทน์เหนือพระจิตกาธาน ฯลฯ จากนั้นจึงเสด็จฯ ขึ้นพระที่นั่งทรงธรรม ศาลาลูกขุน แล้วเสด็จฯ ผ่านประตูด้านทิศใต้ไปทอดพระเนตรช่างสร้างทำเทวดา ทอดพระเนตรฉากบังเพลิง ตุง รูปปั้นเทวดา แบบหงส์หล่อเรซิ่น แล้วจึงเสด็จฯ กลับเข้ามาในปริมณฑลผ่านทางประตูด้านทิศใต้ไปทอดพระเนตรทิม เสาไฟฉนวน หอเปลื้อง ผ่านประตูด้านทิศเหนือเสด็จฯออกไปยังโรงราชรถพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ทอดพระเนตรราชรถ และราชยาน ณ ที่นั้น นายเสรี หวังในธรรม ได้ทูลเกล้าฯ ถวายบทละครที่จะแสดงในงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทอดพระเนตรราชรถ

ระหว่างการเสด็จฯ ทรงตรวจงาน ทรงฉายภาพพระเมรุมาศ อาคารประกอบ ราชรถ ราชยาน รวมทั้งการทำงานของช่าง ทรงซักถามด้วยความสนพระทัยยิ่ง และทรงจดบันทึกไว้ นอกจากนี้ได้มีพระราชกระแสให้นักจดหมายเหตุบันทึกรายละเอียดการก่อสร้าง วัสดุก่อสร้างทุกชนิด ทุกประเภท เครื่องหมายการค้า ราคา สถานที่จำหน่าย พร้อมตัวอย่างวัสดุหรือป้ายกำกับสินค้าเท่าที่จะรวบรวมได้ไว้ด้วย โดยไม่จำเป็นต้องนำรายละเอียดทั้งหมดลงในจดหมายเหตุ แต่อาจเก็บไว้เป็นเอกสารหลักฐานอ้างอิงทางประวัติศาสตร์ของการซ่อมสร้างพระเมรุมาศครั้งนี้ไว้ให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษาต่อไป

ก่อนเสด็จพระราชดำเนินกลับ ทรงรับสั่งว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ผ่านมาทอดพระเนตร ทรงชมว่าพระเมรุมาศและอาคารประกอบก่อสร้างได้งดงามดี แต่อย่าก่อไฟใกล้พระเมรุมาศ ทรงเป็นห่วงเพราะลมแรง

เสด็จพระราชดำเนินกลับเมื่อเวลา ๑๘ นาฬิกา ๕ นาที

วันจันทร์ที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช

นายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรี เดินทางมาตรวจเยี่ยมและติดตามความก้าวหน้าในการก่อสร้างพระเมรุมาศและอาคารประกอบ มีนายสมคิด โชติกวณิชย์ อธิบดีกรมศิลปากร นายสวัสดิ์ ปิยะกาญจน์ รองอธิบดีกรมศิลปากร นายฐิติ บุรกรรมโกวิท รองอธิบดีกรมศิลปากร เรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น ผู้เชี่ยวชาญพิเศษด้านการบูรณะปฏิสังขรณ์ และเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้อง ให้การต้อนรับ เรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น ได้รายงานความคืบหน้าในการก่อสร้างพระเมรุมาศ อาคารประกอบและส่วนประกอบต่าง ๆ ว่าเหลือเพียงร้อยละ ๓ งานทุกอย่างจะแล้วเสร็จสมบูรณ์ โดยพระเมรุมาศเหลืองานติดตั้งลายบังขั้นบันได และกำลังติดตั้งพระจิตกาธานและฉากบังเพลิง ส่วนการปูพรมและติดม่านจะดำเนินการเมื่อใกล้วันพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระที่นั่งทรงธรรมเหลือเพียงงานติดตั้งผ้าม่าน ศาลาลูกขุนทั้งสองหลังแล้วเสร็จสมบูรณ์ ช่าง ทับเกษตร และทิม เหลือเพียงงานปูพื้นกระเบื้องยางลายไม้และติดตั้งผ้าม่าน หอเปลื้องแล้วเสร็จสมบูรณ์ พลับพลายกที่บริเวณหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท และบริเวณสนามหลวง เหลือเพียงงานปูพรมและติดตั้งผ้าม่าน พระโกศไม้จันทน์ เหลืองานตกแต่งลวดลายส่วนละเอียดอีกเพียงเล็กน้อย ส่วนพระมหาพิชัยราชรถและราชรถน้อย แล้วเสร็จสมบูรณ์

อนึ่ง ได้เกิดฝนตกหนักเมื่อค่ำวันอาทิตย์ที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ต่อเนื่องไปจนถึงช่วงสายของวันจันทร์ที่ ๑๙ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๓๙ มีผลทำให้ลวดลายที่ปิดประดับด้วยกระดาษทองย่น กระดาษทองและกระดาษสีที่พระเมรุมาศ และอาคารประกอบในบางส่วน ชำรุดหลุดร่อนออกจากพื้นที่ปิดประดับลวดลายประมาณร้อยละ ๒ ซึ่งเรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น ได้ซ่อมแซมส่วนที่ชำรุดหลุดร่อน โดยใช้กระดาษทองย่นที่เหลือจากการก่อสร้างพระเมรุมาศ งานถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗ จำนวน ๙ กล่อง ซึ่งเจ้าหน้าที่ได้ค้นพบโดยบังเอิญ มาใช้ซ่อมแซมลวดลายที่เสียหาย โดยเริ่มทำการซ่อมแซมตั้งแต่วันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๓๙ เป็นต้นมา ซึ่งกำหนดแล้วเสร็จก่อนวันยกสัปตปฏลเศวตฉัตรยอดพระเมรุมาศ

วันพุธที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๓๙

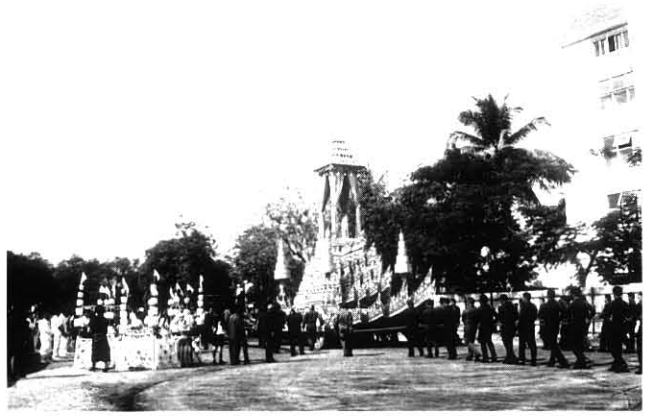
ร้อยตำรวจโท เชาวริน ลัทธศักดิ์ศิริ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ได้เดินทางมาตรวจเยี่ยมติดตามความก้าวหน้าในการก่อสร้าง และตรวจสอบความเสียหายของพระเมรุมาศและอาคารประกอบ มีนายสมคิด โชติกวณิชย์ อธิบดีกรมศิลปากร นายสวัสดิ์ ปิยะกาญจน์ รองอธิบดีกรมศิลปากร เรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น และเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้อง ให้การต้อนรับ เรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น ได้รายงานความคืบหน้าในการก่อสร้างพระเมรุมาศและอาคารประกอบว่า งานทุกอย่างโดยส่วนรวมแล้วเสร็จสมบูรณ์ประมาณร้อยละ ๙๙ โดยเฉพาะพระเมรุมาศยังคงเหลือเพียงการยกสัปตปฏลเศวตฉัตรยอดพระเมรุมาศ ซึ่งลวดลายที่ชำรุดเสียหายจากฝนได้ยืนยันว่าจะซ่อมเสร็จทันวันเสด็จพระราชดำเนินทรงยกสัปตปฏลเศวตฉัตรยอดพระเมรุมาศในวันเสาร์ที่ ๒ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ อย่างแน่นอน

คุณหญิงแจ่มใส ศิลปอาชา เยี่ยมชมพระเมรุมาศ ๕ มีนาคม ๒๕๓๙

การปรับเสริมเส้นทางและแนวรั้วเพื่อเชิญราชรถ ราชยาน ออกประกอบพระราชพิธี

ในการเชิญราชรถ ราชยาน ออกจากโรงเก็บราชรถ ในบริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร เพื่อมาใช้ในการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ณ สนามหลวง นั้น จำเป็นต้องทำการปรับเสริมเส้นทางจากโรงเก็บราชรถมาถึงด้านหน้าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร และรื้อรั้วบางส่วนออก กรมศิลปากร โดยนางกนกพร อรรคราภรณ์ ผู้อำนวยการกองคลัง ปฏิบัติราชการแทนอธิบดีกรมศิลปากร ได้ว่าจ้างบริษัท ศิวกรการช่าง จำกัด ซึ่งมีนายสมชัย ธรรมารัตน์ ผู้จัดการ เป็นคู่สัญญารับทำการปรับปรุงการเคลื่อนย้ายราชรถและแนวรั้ว เพื่องานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ตามสัญญาเลขที่ ๑๘/๒๕๓๙ ลงวันที่ ๕ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ ในราคา ๓,๗๐๐,๐๐๐ บาท (สามล้านเจ็ดแสนบาทถ้วน) กำหนดเริ่มดำเนินงานวันที่ ๕ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ ทำงานแล้วเสร็จบริบูรณ์ภายในวันที่ ๑๕ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ มีนายสุวิชา เจริญทิพย์ นายช่างโยธา ๗ และนายชัยนันท์ พันธุ์ภคไพโรจน์ นายช่างสำรวจ ๕ เป็นผู้ควบคุมงาน

เส้นทางเชิญราชรถออกที่ปรับเสริมแล้ว

ในการปรับปรุงการเคลื่อนย้ายราชรถและแนวรั้วนี้ ผู้รับเหมาได้เคลื่อนย้ายปืนใหญ่โบราณออกไปไว้ยังสถานที่ที่ผู้ว่าจ้างกำหนด แล้วทุบแท่นรองปืนและขนย้ายออกนอกบริเวณ ปรับเส้นทางเคลื่อนย้ายราชรถ โดยขุดวัชพืชออก บดอัดดินเดิมเพื่อปรับระดับความแน่นของดินตามแนวที่กำหนด ถมดิน ทราย อัดแน่นปรับระดับ แล้วทับหน้าด้วยหินคลุกบดอัดจนได้ระดับ ซึ่งกรมสรรพาวุธทหารบก ได้จัดกำลังพลและเครื่องมือมาทำการก่อสร้างถนนผิวแอสฟัลต์ติกคอนกรีตบนพื้นซึ่งปรับระดับ และบดอัดหินคลุกแล้วนั้น ส่วนการรื้อรั้วพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร รั้วด้านโรงละครแห่งชาติ รื้อทุบรั้วอิฐของเดิมออกเสมอแนวคานรั้วด้านหน้า รื้อออก ๓ ช่อง ให้เหลือตามระดับที่กำหนด ปรับผิวเรียบแน่น ทำรั้วสังกะสีชั่วคราวสูง ๒.๕๐ เมตร ตามแนวรั้วที่รื้อออก ผนังเลื่อนใช้โครงเหล็กสำเร็จรูปทาสีกันสนิมเชื่อมต่อกัน ติดตั้งล้อเลื่อนชนิดมีลูกปืนช่วยแรง ราง และขอบประตูมีเดือยเหล็กเชื่อมติดกับเสาโครงรั้ว ตัวบานเป็นไม้เนื้อแข็งขนาด ๑ นิ้ว คูณ ๘ นิ้ว ไสปรับด้านข้างและด้านหน้าเรียบทาสี ยึดติดโครงผนังเลื่อนด้วยน็อตสกรูเกลียว หน้าประตูโรงเก็บราชรถทำพื้น คสล. ผิวขัดหยาบกันลื่น ส่วนมุขกลางทำพื้น คสล. และปูอิฐซิเมนต์สำเร็จของซีแพค ด้านข้างบันไดและทางลาดโรงละครแห่งชาติเสริมพื้น คสล. ปรับแนวรางระบายน้ำและเสริมท่อระบายน้ำตามระดับถนน พร้อมจัดฝารางระบายน้ำใหม่ ปรับผิวด้านข้างทางลาดของโรงละครแห่งชาติ อัดแน่นเสริมทรายรองพื้น ปูอิฐซิเมนต์สำเร็จให้ได้ระดับเสมอผิวขอบทางคันหิน ทุบโรงสูบน้ำเดิมแล้วย้ายเครื่องสูบน้ำพร้อมระบบท่อน้ำต่าง ๆ ออก จากนั้นก่อสร้างโรงสูบน้ำใหม่แล้วติดตั้งเครื่องสูบน้ำพร้อมระบบท่อน้ำเพิ่มอีก ๑ ชุด ติดตั้งห่วงเหล็กขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๑ นิ้ว ไว้ที่แนวรั้ว ๒ ชุด จัดหาลวดสลิงเส้นผ่าศูนย์กลาง ๑๒ มิลลิเมตร ขนาดยาวชุดละ ๕๐ เมตร ๒ ชุด และจัดหารอกมือชนิดโยก ๒ ชุด

เมื่อเสร็จการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ ผู้รับเหมาก่อสร้างได้ขุดรื้อหน้าถนนและหินคลุกแนวเส้นทางเคลื่อนย้ายราชรถออก แล้วเสริมดินปูหญ้าสนามจนสวยงามดังเดิม พร้อมสร้างรั้วด้านโรงละครแห่งชาติ และ

ด้านหน้าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร เหมือนของเดิมตามแบบ

พิธีบวงสรวงการเชิญราชรถ ราชยาน เพื่อออกประกอบพระราชพิธี

เมื่อการซ่อมบูรณะราชรถ ราชยานสำเร็จมั่นคง งดงาม ได้มีการจัดพิธีบวงสรวงการเชิญราชรถและราชยานเพื่อออกประกอบพระราชพิธี ในวันพฤหัสบดีที่ ๘ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๓๙ ณ บริเวณโรงเก็บราชรถ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร โดยมีพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ รองนายกรัฐมนตรี ในฐานะประธานอนุกรรมการฝ่ายก่อสร้างพระเมรุมาศ ราชรถ ราชยาน และส่วนประกอบพระราชพิธี เป็นประธานในพิธี มีกำหนดการดังนี้

กำหนดการประกอบพิธีบวงสรวง
การอัญเชิญราชรถ ราชยาน เพื่อออกประกอบพระราชพิธี
ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ถนนหน้าพระธาตุ
วันพฤหัสบดีที่ ๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๙ เวลา ๑๔.๐๐ น.

เวลา ๑๔.๐๐ น. - อนุกรรมการฝ่ายก่อสร้างพระเมรุมาศ ข้าราชการและผู้มีเกียรติพร้อมกันพระที่นั่งพุทไธสวรรย์

เวลา ๑๔.๑๐ น. - พลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ รองนายกรัฐมนตรี ประธานอนุกรรมการฝ่ายก่อสร้างพระเมรุมาศ ราชรถ พระยานมาศ และส่วนประกอบพระราชพิธีมาถึงพระที่นั่งพุทไธสวรรย์

- สักการะพระพุทธสิหิงค์
- สักการะเจ้าพ่อเขาตก

เวลา ๑๔.๒๐ น. - ประธานในพิธีไปยังบริเวณมณฑลพิธี จุดธูป เทียน ที่เครื่องสังเวย

เวลา ๑๔.๒๕ น. - พราหมณ์อ่านคำบวงสรวง

- พราหมณ์รดน้ำสังข์ เจิม และติดใบมะตูมที่งอนราชรถ
- ศิลปินจากสถาบันนาฏดุริยางคศิลป์ กรมศิลปากร แสดงละครสมโภชราชรถออกตามประเพณี เรื่องสังข์ศิลปชัย และระบำดาวดึงส์

เวลา ๑๔.๔๐ น. - พลฉุดชักราชรถจากกรมสรรพาวุธทหารบกเข้าประจำที่ด้านหน้าราชรถ ๓ สาย ด้านหลังราชรถ ๒ สาย

- ประธานในพิธีคล้องพวงมาลัยที่หลักประจำราชรถ

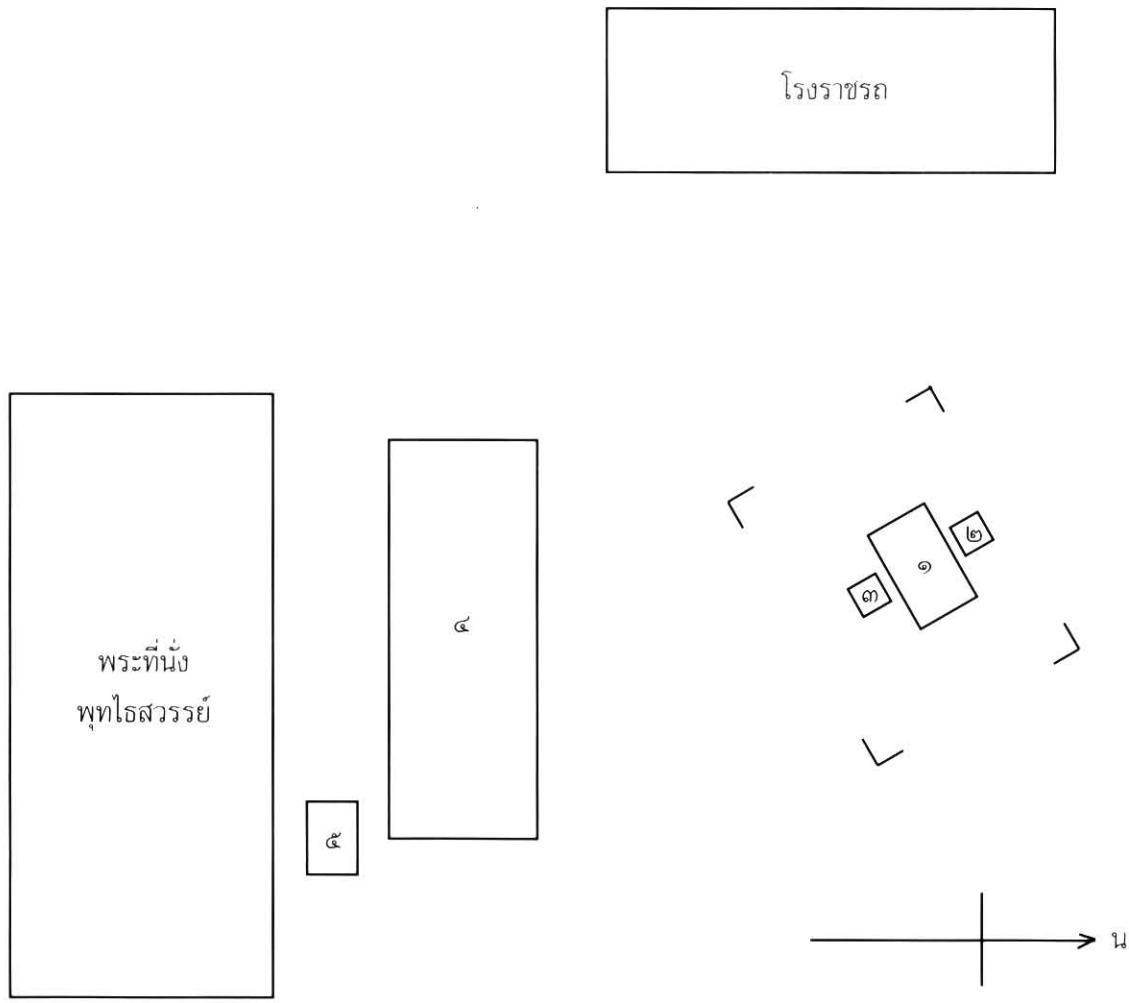
เวลา ๑๔.๔๙ น. - (ราชาฤกษ์) ประธานในพิธีฉุดชักราชรถ (พลฉุดชักเริ่มเคลื่อนราชรถออกจากโรงราชรถ)

- เสร็จพิธี

การแต่งกาย : ชุดสากลไว้ทุกข์ หรือชุดสุภาพไว้ทุกข์

แผนผังพิธีบวงสรวง
การเชิญราชรถ ราชยาน เพื่อออกประกอบพระราชพิธี
ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร
วันพฤหัสบดีที่ ๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๙

๑. เครื่องบวงสรวง
๒. พระพิฆเนศวร์และพระวิสสุกรรม
๓. โต๊ะวางบทบวงสรวงพร้อมไมโครโฟน
๔. ปะรำผู้ร่วมพิธี
๕. วงปี่พาทย์ไทยเครื่องคู่

ณ วันพิธี เจ้าหน้าที่เตรียมตั้งแต่งสถานที่ไว้พร้อม โดยที่ด้านหน้าโรงราชรถตั้งราชวัติ ฉัตร ธง ต้นกล้วยและต้นอ้อย สี่มุมเป็นปริมณฑลบวงสรวง กลางมณฑลบวงสรวงตั้งโต๊ะปูผ้าขาววางเครื่องสังเวยเครื่องกลางประกอบด้วยบายศรีต้น ๓ ชั้น ๑ คู่ พร้อมเครื่องคาว หวาน และเครื่องกระยาบวด หน้าโต๊ะเครื่องสังเวยตั้งโต๊ะวางบทบวงสรวงพร้อมไมโครโฟน ท้ายโต๊ะเครื่องสังเวยตั้งโต๊ะวางพานซ้อน ๒ ชั้นประดิษฐานพระพิฆเนศวร์และพระวิสสุกรรม ถัดออกมานอกรั้วราชวัติด้านใต้ตั้งฆ้องชัย ณ สนามหญ้าด้านหลังพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ตั้งปะรำจัดวางเก้าอี้สำหรับผู้ร่วมพิธี

เวลา ๑๔ นาฬิกา ๙ นาที อันเป็นปฐมฤกษ์ พราหมณ์ลั่นฆ้องชัย บรรลือสังข์ และไกวบัณเฑาะว์เป็นสัญญาณ พลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ รองนายกรัฐมนตรี ประธานในพิธี จุดธูปเทียนที่หน้าเครื่องบวงสรวง พลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ ร้อยตำรวจเอก เชาวริน ลัทธศักดิ์ศิริ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ นายสมคิด โชติกวณิชย์ อธิบดีกรมศิลปากร และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่มาร่วมพิธี ร่วมกันปักธูปหางที่เครื่องสังเวย

พลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ รองนายกรัฐมนตรี ปักธูปหางที่เครื่องสังเวย

เวลา ๑๔ นาฬิกา ๑๐ นาที พระครูศิวาจารย์ (ถาวร ภวังคนันท์) อ่านโองการบวงสรวง เทพยดาและดวงพระวิญญาณพระมหากษัตริยาธิราชทุกพระองค์ เพื่อเชิญราชรถและราชยานออกประกอบพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ

พระครูศิวาจารย์ (ถาวร ภวังคนันท์) อ่านโองการบวงสรวงเทพยดา

จบแล้ว พระครูศิวาจารย์และพลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ เข้าไปยังโรงเก็บราชรถ พระครูศิวาจารย์รดน้ำสังข์ เจิมและติดใบมะตูมที่งอนเอกตรงกลาง งอนโทด้านขวาและด้านซ้ายพระมหาพิชัยราชรถและราชรถน้อย พลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ คล้องพวงมาลัยที่หลักประจำราชรถ พราหมณ์ลั่นฆ้องชัย บรรลือสังข์ และไกวบัณเฑาะว์

เวลา ๑๔ นาฬิกา ๒๙ นาที ศิลปินจากสถาบันนาฏดุริยางคศิลป์ กรมศิลปากร แสดงละครชาตรีเรื่องสังข์ศิลปชัย ตอนเบิกโรงราชรถสมโภชการเชิญราชรถ ราชยาน เพื่อออกประกอบพิธีตามประเพณี

เวลา ๑๔ นาฬิกา ๔๖ นาที พราหมณ์ลั่นฆ้องชัย บรรลือสังข์ และไกวบัณเฑาะว์ พลเอก

พลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ รองนายกรัฐมนตรี และนายสมคิด โชติกวณิชย์ อธิบดีกรมศิลปากร ร่วมฉุดชักราชรถ

เจ้าหน้าที่กรมสรรพาวุธทหารบกฉุดชักราชรถเคลื่อนออกจากโรงราชรถ

ศิลปินกรมศิลปากรแสดงระบำดาวดึงส์

ชวลิต ยงใจยุทธ รองนายกรัฐมนตรี ร้อยตำรวจโท เชาวริน ลัทธศักดิ์ศิริ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ นายสมคิด โชติกวณิชย์ อธิบดีกรมศิลปากร นายสวัสดิ์ ปิยะกาญจน์ รองอธิบดีกรมศิลปากร นายฐิติ บุรกรรมโกวิท รองอธิบดีกรมศิลปากร นายกนก บุญโพธิ์แก้ว รองอธิบดีกรมศิลปากร และพลฉุดชักพระมหาพิชัยราชรถซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ของกรมสรรพาวุธทหารบกจำนวน ๒๑๖ นาย แบ่งเป็นพลฉุดชักหน้า ๔ สาย ๆ ละ ๔๓ นาย รวม ๑๗๒ นาย และพลฉุดชักหลัง ๒ สาย ๆ ละ ๒๒ นาย รวม ๔๔ นาย พร้อมผู้บังคับและผู้กำกับราชรถทั้ง ๒ องค์ อีก ๘ นาย เข้าประจำที่

เวลา ๑๔ นาฬิกา ๔๙ นาที เริ่มเคลื่อนพระมหาพิชัยราชรถออกจากโรงราชรถ ศิลปินสถาบันนาฏดุริยางคศิลป์ แสดงระบำดาวดึงส์ตอนเคลื่อนราชรถ พลฉุดชักราชรถชักเชิญพระมหาพิชัยราชรถไปประดิษฐานบริเวณด้านหน้าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร จากนั้นจึงเคลื่อนราชรถน้อยออกจากโรงราชรถมาตามลำดับ เสร็จพิธีเวลา ๑๕ นาฬิกา ๑๕ นาที

อนึ่ง ในโอกาสนี้ พลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ ได้มอบเงินจำนวน ๕๐,๐๐๐ บาท ให้เป็นสวัสดิการสงเคราะห์คณะช่างและเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานด้วย

การซ้อมริ้วกระบวน

เพื่อให้การจัดรูปกระบวน และการเดินในริ้วกระบวนพระราชอิสริยยศในงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เป็นไปด้วยความเรียบร้อย สวยงาม ถูกต้องตามโบราณราชประเพณี สมพระเกียรติยศของพระบรมศพ คณะทำงานจัดทำริ้วกระบวนได้มอบหมายให้กองบัญชาการทหารสูงสุด กองทัพบก กองทัพเรือ และกองทัพอากาศ ร่วมกันพิจารณาจัดกำลังพลเข้าริ้วกระบวนฝ่ายทหาร สำนักพระราชวังเป็นผู้ประสานงานกับส่วนราชการที่เกี่ยวข้องจัดกำลังเข้าริ้วกระบวนฝ่ายพลเรือน และได้กำหนดให้มีการซ้อมริ้วกระบวนพระราชอิสริยยศ ๖ ครั้ง เป็นการซ้อมภายในหน่วยงาน ๓ ครั้ง การซ้อมย่อย ณ สถานที่จริง ๒ ครั้ง และซ้อมใหญ่ทุกริ้ว

กระบวน ณ สถานที่จริง ๑ ครั้ง ซึ่งคณะทำงานจัดริ้วกระบวนฯ โดยกรมกิจการพลเรือนทหารบกได้ให้การสนับสนุนการฝึกเดินในริ้วกระบวนด้วยการจัดทำวีดิทัศน์งานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๒๘ สำหรับผู้เดินริ้วได้ศึกษาให้เห็นภาพงานพระราชพิธีในเบื้องต้น และร่วมกับกองพลที่ ๑ รักษาพระองค์จัดทำวีดิทัศน์แบบฝึกสำหรับใช้ประกอบการฝึกสอนการเดิน พร้อมด้วยแถบบันทึกเสียงเพลงพญาโศกซึ่งจัดทำโดยกองดุริยางค์ทหารบก แจกจ่ายทุกหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการเดินริ้ว และในการดำเนินการฝึกซ้อมผู้ที่เกี่ยวข้องกับการเดินริ้ว คณะทำงานจัดริ้วกระบวนฯ ได้มอบหมายให้กองพลที่ ๑ รักษาพระองค์และสำนักพระราชวังดำเนินการตามลำดับดังนี้

วันอังคารที่ ๙ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ เป็นการซ้อมในหน่วยงานครั้งที่ ๑ ได้ดำเนินการฝึกซ้อมการเดินเปลี่ยนสูงให้กับผู้แทนของโรงเรียนในพระอุปถัมภ์และสมาคมนักธุรกิจสัมพันธ์แห่งประเทศไทย เพื่อไปฝึกซ้อมภายในของแต่ละสถาบันต่อไป ณ ที่ตั้งกองพลที่ ๑ รักษาพระองค์ ผู้เข้าฝึกซ้อมแต่งกายตามปกติ

วันจันทร์ที่ ๕ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๓๙ เป็นการซ้อมในหน่วยงานครั้งที่ ๒ ได้ดำเนินการฝึกซ้อมย่อยเฉพาะกองบังคับการกองผสม และกระบวนทหารนำ ตาม (๑๐ กองพัน) เพื่อซ้อมการจัดรูปกระบวนและการเดิน ณ ลานอเนกประสงค์ กองทัพภาคที่ ๑ บริเวณกรมทหารราบที่ ๑๑ รักษาพระองค์ ผู้เข้าฝึกซ้อมแต่งกายตามปกติ

วันอังคารที่ ๖ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๓๙ เป็นการซ้อมย่อยครั้งที่ ๑ ได้ดำเนินการฝึกซ้อมริ้วกระบวนที่ ๑ เพื่อซ้อมการจัดรูปกระบวนการปฏิบัติเฉพาะหน้าที่และการเดินในพระบรมมหาราชวัง เพื่อให้ผู้ปฏิบัติหน้าที่ทราบที่ตั้งและขั้นตอนการปฏิบัติ ผู้เข้าฝึกซ้อมในวันนี้แต่งกายตามปกติ

เวลา ๗ นาฬิกา ๔๕ นาที พลหามจากกรมการขนส่งทหารบก เชิญพระยานมาศสามลำคานออกจากโรงราชรถ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ไปเทียบที่เกยหน้าประตูกำแพงแก้วพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

เวลา ๘ นาฬิกา ๓๕ นาที ตั้งริ้วกระบวนบนถนนเขื่อนขันธ์นิเวศน์ แล้วซ้อมเชิญพระโกศโดยพระยานมาศสามลำคานไปตามถนนเขื่อนขันธ์นิเวศน์ ออกประตูอนงคารักษ์

การฝึกซ้อมครั้งนี้พบปัญหาการเชิญพระยานมาศสามลำคานออกประตูอนงคารักษ์ด้วยช่วงสูงของพระยานมาศสามลำคานเมื่อประดิษฐานพระโกศสูงกว่าส่วนบนของประตู ทำให้การนำพระยานมาศสามลำคานออกประตูทำได้ยาก พลหามต้องย่อเข่าเพื่อให้ยอดพระโกศบนพระยานมาศสามลำคานลอดผ่านประตูได้ ทำให้เสียเวลามาก

วันศุกร์ที่ ๙ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๓๙ เป็นการซ้อมภายในหน่วยงานครั้งที่ ๓ ได้ดำเนินการฝึกซ้อมเฉพาะริ้วกระบวนที่ ๑ ๒ ๓ ณ ลานอเนกประสงค์กองทัพภาคที่ ๑ ในบริเวณกรมทหารราบที่ ๑๑ รักษาพระองค์ทำให้ผู้ร่วมเดินในริ้วกระบวนได้เห็นภาพการวางตัวของรูปริ้วกระบวนและการปฏิบัติในส่วนที่เกี่ยวข้องเป็นเบื้องต้น ผู้เข้าฝึกซ้อมแต่งกายตามปกติ

วันอาทิตย์ที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๓๙ เป็นการซ้อมย่อยครั้งที่ ๒ ได้ดำเนินการซ้อมย่อยริ้วกระบวนที่ ๑ - ๕ ณ สถานที่จริง ผู้เข้าฝึกซ้อมแต่งกายตามปกติ

เวลา ๖ นาฬิกา พลฉุดชักจากกรมสรรพาวุธทหารบก เชิญพระมหาพิชัยราชรถ ราชรถน้อย เกริน บันไดนาค เข้าประจำที่ตั้งที่ลานสี่แยกถนนท้ายวังก่อนถึงพลับพลายกหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และประตูรั้วราชวัติด้านทิศเหนือ พลหามเชิญพระยานมาศสามลำคานเทียบที่เกยหน้าประตูกำแพงแก้วพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เจ้าหน้าที่ผู้เดินริ้วเชิญเครื่องใช้ในริ้วกระบวนเข้าประจำที่ พร้อมแล้ว

เวลา ๗ นาฬิกา ๓๐ นาที เริ่มการซ้อมเคลื่อนริ้วกระบวนที่ ๑ ไปตามถนนเขื่อนขันธ์นิเวศน์ ออกทางประตูอนงคารักษ์ เทียบที่พระมหาพิชัยราชรถ เมื่อริ้วกระบวนที่ ๑ เข้าสวมริ้วกระบวนที่ ๒ แล้ว จึงเคลื่อนกระบวนไปยังสนามหลวง ต่อด้วยการซ้อมริ้วกระบวนที่ ๓ เชิญพระโกศเวียนพระเมรุมาศ แล้วเชิญขึ้นประดิษฐานบนพระเมรุ-

นายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรี และพลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ รองนายกรัฐมนตรี ตรวจเยี่ยมการก่อสร้างในระหว่างพักการซ้อม

มาศ เสร็จเรียบร้อย ในเวลา ๑๒ นาฬิกา ๑๐ นาที จึงหยุดพักการฝึกซ้อม

เวลา ๑๓ นาฬิกา ๒๐ นาที พลหามยกเชิญพระที่นั่งราเชนทรยาน พระวอสีวิกากาญจน์เข้าประจำที่ตั้ง ณ ลานหน้าพระที่นั่งทรงธรรม เจ้าหน้าที่ผู้เดินริ้วเชิญเครื่องใช้ในริ้วกระบวนเข้าประจำที่ พร้อมแล้ว

เวลา ๑๓ นาฬิกา ๔๗ นาที เริ่มการซ้อมเคลื่อนริ้วกระบวนที่ ๔ จากสนามหลวงไปยังพระบรมมหาราชวัง แล้วจัดริ้วกระบวนที่ ๕ เคลื่อนเชิญพระโกศพระบรมอัฐิไปยังพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เสร็จสิ้นการซ้อมในเวลา ๑๔ นาฬิกา ๔๕ นาที

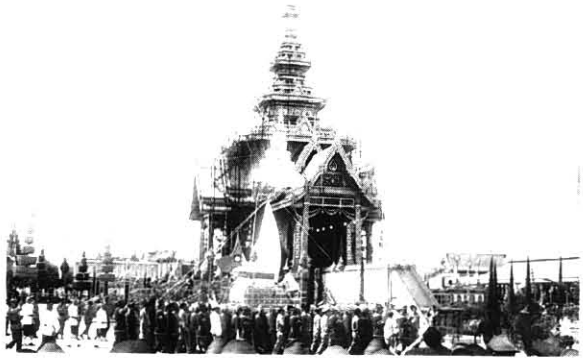
การฝึกซ้อมครั้งนี้ ในริ้วกระบวนที่ ๑ ยังคงพบปัญหาการเชิญพระยานมาศสามลำคานประดิษฐานพระโกศออกประตูอนงคารักษ์ ทำได้ด้วยความยากลำบากและเสียเวลามาก ในริ้วกระบวนที่ ๒ พบปัญหาม้าเทียบเกริน เทียบเกรินบันไดนาคกับพระมหาพิชัยราชรถไม่สนิทเพราะพื้นผิวของถนนปรับระดับใหม่มีลักษณะนูนเป็นหลังเต่าจึงต้องเลื่อนปรับที่ตั้งราชรถใหม่ ม้าเทียบเกรินซึ่งทำขึ้นใหม่สวมเข้ากับเกรินบันไดนาคไม่สนิทต้องไปนำม้าเทียบเกรินของเก่ามาเทียบแทน แต่แผ่นจานรองพระโกศต่อกับสะพานเกรินไม่สนิทจึงต้องปรับขาเกยเทียบเกรินให้สูงขึ้นพร้อมกับปรับรางเลื่อนจานรองพระโกศให้สามารถเลื่อนพระโกศขึ้นยังบุษบกพระมหาพิชัยราชรถได้คล่อง และในขณะที่เคลื่อนพระโกศขึ้นสู่บุษบกพระมหาพิชัยราชรถ พระโกศยังตั้งไม่เข้าที่จึงต้องปรับแต่งพื้นจานรองพระโกศในบุษบกให้เข้าที่เรียบร้อย เมื่อพระมหาพิชัยราชรถเคลื่อนออกจากที่ตั้งหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามไปตามถนนสนามไชยสู่สนามหลวง ล้อประดับหลังด้านซ้าย ล้อเหล็กกับล้อไม้ไม่สมดุลกันตอนช่วงเลี้ยวล้อไม้จึงหลุดออกจากล้อเหล็กและเวลาเคลื่อนตัวไปตามถนนเหล็กรัดวงล้อไม้จะค่อย ๆ เลื่อนออก เจ้าหน้าที่ต้องซ่อมโดยเจาะสลักรัดแล้วเจาะรูใส่สลักติดกับไม้กันเลื่อนตลอดเวลาที่เคลื่อนไปตามถนนและซ่อมล้อหลังด้านซ้ายให้แนบกับล้อเหล็กอยู่เสมอด้วยการตอกย้ำเหล็กรัดวงล้อเป็นระยะ ๆ ไปจนกระทั่งพระมหาพิชัยราชรถเคลื่อนเข้าสู่ถนนตัดกลางสนามหลวง ขณะเมื่อพระมหาพิชัยราชรถเคลื่อนผ่านถึงบริเวณหน้าศาลหลักเมืองล้อหน้าด้านซ้ายกระทบกับพื้นถนนจนเกิดเสียงดังทำให้ต้องเบนราชรถไปทางด้านขวามือชิดขอบถนนด้านศาลอาญาเล็กน้อยแล้วจึงเคลื่อนตีเป็นวงกว้างเข้าสู่ถนนตัดกลางสนามหลวง ทำให้เวลาฝึกซ้อมไม่เป็นไปตามที่กำหนดไว้

วันอาทิตย์ที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๓๙ เป็นการซ้อมย่อยครั้งที่ ๒ กรมทหารม้ากองพันที่ ๒๙ รักษาพระองค์ ได้ดำเนินการฝึกซ้อมริ้วที่ ๖ เป็นกระบวนทหารม้าเชิญพระราชสรีรางคารจากพระบรมมหาราชวังไปบรรจุ ณ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม ตามเส้นทางผ่านถนนหน้าพระลาน ถนนสนามไชย ถนนกัลยาณไมตรี ถนนอัษฎางค์ และถนนราชบพิธ ผู้เข้าฝึกซ้อมแต่งกายตามปกติ ซึ่งมีปัญหาที่เกิดจากการฝึกซ้อมได้แก่ ผิวถนนบริเวณถนนอัษฎางค์ - ถนนราชบพิตรลื่นและไม่เรียบทำให้ม้าลื่นล้ม ซึ่งทางคณะกรรมการฯ ได้ประสานกับกรุงเทพมหานครดำเนินการปรับปรุงผิวการจราจรในเส้นทางดังกล่าวให้กระบวนทหารม้าเดินริ้วผ่านได้สะดวก

วันอาทิตย์ที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๓๙ ได้ดำเนินการซ้อมใหญ่ทุกริ้วกระบวน ณ สถานที่จริง เพื่อซ้อมลำดับพระราชพิธีให้ถูกต้องตามกำหนดการทุกขั้นตอนตามที่ได้ปรับปรุงและแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ จากการซ้อมที่ผ่านมาเพื่อให้การปฏิบัติงานเป็นไปด้วยความถูกต้องและตรงตามห้วงเวลาที่กำหนด ในการซ้อมครั้งนี้ผู้ทำ

ซ้อมใหญ่ริ้วกระบวนพระราชอิสริยยศ

หน้าที่ในกระบวนพระราชอิสริยยศแต่งกายตามโบราณราชประเพณี คู่แห่นายทหารสัญญาบัตร กองทหารนำ-ตามกระบวนแต่งเครื่องแบบปกติคอพับแขนยาวหมวกมีพู่ (ชุดสนาม) ข้าราชการพลเรือนคู่เคียงพระโกศ คู่เคียงพระนำ แต่งเครื่องแบบตรวจราชการ และได้เชิญพระมหาพิชัยราชรถ ราชรถน้อย พระยานมาศสามลำคาน รวมทั้งเครื่องใช้ประกอบริ้วกระบวนพระราชอิสริยยศมาใช้เหมือนวันประกอบพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพทุกประการ

เส้นทางเชิญพระโกศในเบื้องต้น คณะอนุกรรมการฝ่ายพระราชพิธีได้กำหนดเส้นทางเชิญพระโกศตามเส้นทางเดิมที่เคยถือปฏิบัติมาแต่โบราณ โดยเชิญพระโกศออกทางประตูศรีสุนทร ประตูเทวาภิรมย์ ออกถนนมหาราช เลี้ยวซ้ายเข้าถนนพระเชตุพน ซึ่งผ่านกลางวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ไปยังพลับพลายกหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ไปตามถนนสนามไชย เข้าสู่ถนนราชดำเนินใน แล้วเลี้ยวซ้ายเข้าถนนตัดกลางสนามหลวงเข้าสู่พระเมรุมาศ ต่อมาสำนักพระราชวังได้กำหนดเส้นทางเชิญพระโกศใหม่โดยกำหนดให้ใช้เส้นทางเดินภายในพระบรมมหาราชวัง เริ่มจากเชิญพระโกศโดยพระยานมาศสามลำคานออกทางประตูศรีสุนทรผ่านหออุเทศทักษิณาไปตามถนนเขื่อนขันธ์นิเวศน์ภายในกำแพงพระบรมมหาราชวัง ออกจากพระบรมมหาราชวังทางประตูอนงคารักษ์ เลี้ยวซ้ายไปตามถนนท้ายวังถึงบริเวณหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เทียบเกริ่นเชิญพระโกศขึ้นประดิษฐานบนพระมหาพิชัยราชรถ ทั้งนี้เวลาที่ใช้ในการเคลื่อนกระบวนจะน้อยกว่าเดิม ๑ ชั่วโมง ถึง ๑ ชั่วโมงครึ่ง ซึ่งจะทำให้ใช้เวลาในการเคลื่อนกระบวนใหญ่ถึงสนามหลวงไม่นานเกินสมควร

ตามที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้มีผู้แทนพระองค์ในการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพในช่วงเช้าของวันอาทิตย์ที่ ๑๐ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ จึงหมดความจำเป็นที่จะต้องใช้เส้นทางที่กำหนดให้เดินภายในพระบรมมหาราชวัง ประกอบกับผลการฝึกซ้อมริ้วกระบวนที่ ๑ เมื่อวันอังคารที่ ๖ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๓๙ และวันอาทิตย์ที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๓๙ จากจุดตั้งกระบวนตาม

ถนนเขื่อนขันธ์นิเวศออกประตูอนงคารักษ์ซึ่งเป็นเส้นทางที่กำหนดไว้เดิม เกิดปัญหาการนำพระยานมาศสามลำคานออกประตูอนงคารักษ์ เพราะช่วงสูงของพระโกศบนพระยานมาศสามลำคานสูงกว่าส่วนบนของประตูทำให้การนำพระยานมาศสามลำคานออกประตูทำได้ยาก พลแบกหามต้องย่อเข่าเพื่อให้ส่วนบนของพระโกศบนพระยานมาศสามลำคานลอดผ่านส่วนบนของประตูไปได้ทำให้เสียเวลามาก ในการนี้สำนักพระราชวังได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เปลี่ยนแปลงเส้นทางริ้วกระบวนที่ ๑ จากที่กำหนดให้เดินภายในพระบรมมหาราชวังเป็นเดินภายนอกพระบรมมหาราชวัง เชิญพระโกศโดยพระยานมาศสามลำคานออกจากพระบรมมหาราชวังทางประตูศรีสุนทร ประตูเทวาภิรมย์ ไปตามถนนมหาราชเลี้ยวซ้ายถนนท้ายวังไปยังพระมหาพิชัยราชรถหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ซึ่งรูปแบบการจัดใหม่ในการซ้อมใหญ่นี้มีตำรวจม้านำเพิ่มขึ้น ๒ ม้า การจัดแถวคู่แห่นายทหารสัญญาบัตรกลองชนะและเครื่องประโคมต่าง ๆ จะจัดในลักษณะเดียวกับช่วงถนนท้ายวังตลอดเส้นทาง การเทียบเกรินบันไดนาคได้จัดทำเครื่องหมายกำกับไว้ที่พื้นถนนเพื่อร่นเวลาให้เร็วขึ้น ส่วนปัญหาต่าง ๆ ได้แก้ไขปรับปรุงให้ดีขึ้น

ครั้นผู้ทำหน้าที่ในกระบวนพระราชอิสริยยศพร้อมแล้ว นายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรี ประธานคณะกรรมการจัดงานถวายพระเพลิงพระบรมศพฯ ประธานการฝึกซ้อม นายแก้วขวัญ วัชโรทัย เลขาธิการพระราชวัง ผู้อำนวยการฝึกซ้อม ได้ร่วมกันดำเนินการฝึกซ้อมระหว่างเวลา ๖ นาฬิกาจนถึง ๑๔ นาฬิกา ๓๐ นาที จึงเสร็จสิ้นการฝึกซ้อม

พระโกศที่ใช้ในการซ้อมริ้วกระบวนพระราชอิสริยยศนั้น สำนักพระราชวังได้รับพระบรมราชานุญาตให้จัดพระโกศเป็นพิเศษ ๑ สำรับ เป็นพระโกศแปดเหลี่ยมคลุมถุงแพรสีขาว มีขนาดและน้ำหนักเท่าพระโกศที่ใช้ในงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ นำมาใช้ในการซ้อมริ้วกระบวนพระราชอิสริยยศ

ส่วนการยิงปืนถวายพระเกียรติยศนั้น ในการซ้อมริ้วกระบวนพระราชอิสริยยศจะได้ยิงปืนถวายพระเกียรติยศเป็นสัญญาณเพียง ๓ ครั้ง คือเมื่อเริ่มยกเชิญพระโกศจากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เมื่อเริ่มเคลื่อนพระมหาพิชัยราชรถ และเมื่อเชิญพระโกศขึ้นประดิษฐานบนพระจิตกาธานเรียบร้อยแล้ว

ริ้วกระบวนในส่วนของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมารนั้น สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมารทรงรับผิดชอบในการฝึกซ้อมการเดินเป็นการส่วนพระองค์

พิธีไหว้ครูหนังใหญ่ โขน ละคร และหุ่นกระบอก

ในการจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี มีพระราชประสงค์ให้รื้อฟื้นประเพณีการแสดงมหรสพในงานวันถวายพระเพลิง พระบรมศพ และโปรดให้มีการจัดบรรเลงปี่พาทย์ ตลอดงานเพื่อมิให้ปริมณฑลพิธีเงียบเหงา กรมศิลปากรจึงได้เตรียมการจัดทำบทมหรสพ การจัด แสดงมหรสพรวมทั้งการจัดบรรเลงปี่พาทย์ตลอด งานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ โดยกำหนดพิธีไหว้ครูหนังใหญ่ โขน ละครและหุ่นกระบอก ระหว่างวันที่ ๒๘ - ๒๙ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๓๙ โดยในวันพฤหัสบดีที่ ๒๙ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทอดพระเนตรบทมหรสพ

๒๕๓๙ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงเป็นองค์ประธานในพิธี มีกำหนดการ ดังนี้

กำหนดการ
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี
เสด็จพระราชดำเนินทรงเป็นองค์ประธานในพิธีไหว้ครู หนังใหญ่ โขน ละคร และหุ่นกระบอก
ซึ่งกรมศิลปากรจัดแสดงในงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ
สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี
ณ โรงละครแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร
วันพฤหัสบดีที่ ๒๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๙

เวลา ๑๐.๐๐ น.
- สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่งจากพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต ถึงโรงละครแห่งชาติ(รถยนต์พระที่นั่งเทียบที่ด้านข้างโรงละครแห่งชาติ)
- รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ อธิบดีกรมศิลปากร และข้าราชการ เฝ้าฯ รับเสด็จฯ
- เสด็จฯ เข้าสู่โรงละครแห่งชาติ
- ทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการบูชาพระรัตนตรัย
- ทรงกราบ
- เสด็จฯ ไปทรงพระสุหร่าย ทรงเจิมตัวหนังใหญ่สำคัญ (หนังฤาษี พระอิศวร พระพรหม พระนารายณ์ หัวโขน ตัวหุ่นกระบอก) ทรงคล้องพวงมาลัยศีรษะครู (ชาวพนักงานประโคมสังข์ แตร ดุริยางค์)
- เสด็จฯ ไปที่โต๊ะเครื่องสังเวย
- ทรงจุดเทียนทอง - เทียนเงิน และธูปหางปักที่เครื่องสังเวย (ชาวพนักงานประโคมสังข์ แตร ดุริยางค์)
- ทรงคม
- ประทับราบ ณ พระสุจหนี่ที่จัดถวายไว้
- นายธงไชย โพธยารมย์ ผู้อ่านโองการ ขอพระราชทานพระราชานุญาตประกอบพิธีไหว้ครูเสร็จแล้ว
- เสด็จฯ ไปทรงกราบที่หน้าเครื่องนมัสการ
- เสด็จฯ ไปประทับรถยนต์พระที่นั่ง
- เสด็จพระราชดำเนินกลับ

การแต่งกาย : แต่งเครื่องแบบปกติขาว ไว้ทุกข์

วันพุธที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๓๙

เจ้าหน้าที่เตรียมการตั้งแต่งมณฑลพิธี ณ โรงละครแห่งชาติไว้พร้อม กลางเวทีตั้งโต๊ะหมู่ประดิษฐานหัวครูโขน ละคร ตัวหุ่นกระบอก และหนังใหญ่ พร้อมธูปเทียน เครื่องใช้ในพิธี เวทีชั้นลดด้านซ้ายจัดเป็นอาสน์สงฆ์สำหรับพระสงฆ์ ๑๐ รูป เจริญพระพุทธมนต์ เวทีชั้นลดด้านขวาตั้งวงปี่พาทย์

เวลา ๑๖ นาฬิกา พระสงฆ์ ๑๐ รูปจากวัดชนะสงครามขึ้นนั่งยังอาสน์สงฆ์ นายเสรี หวังในธรรม ผู้เชี่ยวชาญพิเศษด้านสังคีตศิลป์ ประธานในพิธีจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย จุดธูปเทียนที่โต๊ะบูชาครู เจ้าหน้าที่อาราธนาศีลและอาราธนาพระปริตร พระสงฆ์ให้ศีลและเจริญพระพุทธมนต์ จบแล้ว ประธานในพิธีและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่กรมศิลปากรประเคนจตุปัจจัยไทยธรรม กรวดน้ำ พระสงฆ์อนุโมทนา เป็นเสร็จพิธี

วันพฤหัสบดีที่ ๒๙ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๓๙

ก่อนเวลาเสด็จพระราชดำเนิน นายสวัสดิ์ ปิยะกาญจน์ รองอธิบดีกรมศิลปากรเป็นประธานในพิธีเลี้ยงพระเช้า

เวลา ๖ นาฬิกา ๔๕ นาที พระสงฆ์ ๑๐ รูปแต่วันก่อนขึ้นนั่งยังอาสน์สงฆ์ เจริญพระพุทธมนต์และฉันภัตตาหารเช้า นายสวัสดิ์ ปิยะกาญจน์ ประธานในพิธี และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของกรมศิลปากรถวายภัตตาหารและประเคนจตุปัจจัยไทยธรรม กรวดน้ำ พระสงฆ์อนุโมทนา ประธานสงฆ์ประพรมน้ำพระพุทธมนต์แก่ประธานและผู้ร่วมพิธี เสร็จแล้ว พระสงฆ์ลงจากอาสน์สงฆ์

จากนั้น นายสวัสดิ์ ปิยะกาญจน์ รองอธิบดีกรมศิลปากร ไปจุดธูปเทียนที่เครื่องสังเวยเครื่องคู่ประกอบพิธีบวงสรวงสังเวยที่หน้าพระราชานุสาวรีย์สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว นายบุญเลิศ แฉ่งศิริ คีตศิลปิน ๔ อ่านโองการประกาศบวงสรวงสังเวยเทวดา

ระหว่างนั้น ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของสถาบันนาฏดุริยางคศิลป์ประกอบพิธีไหว้ครู บวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่พระพิมเนศวร์ ศาลพระภูมิ บริเวณพระอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส (วัดพระแก้ววังหน้า) และเจ้าพ่อเขาตก ในบริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

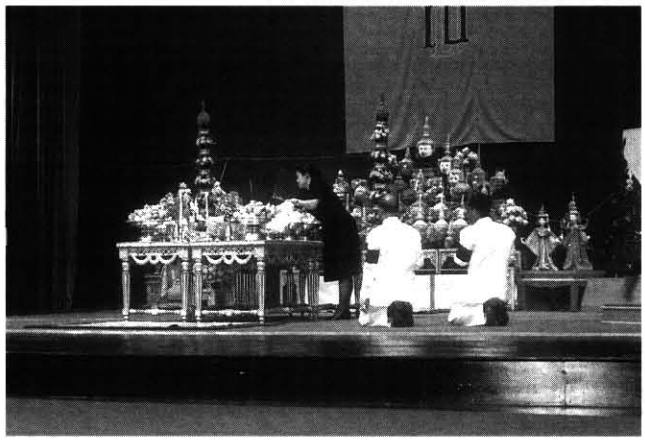
นายสวัสดิ์ ปิยะกาญจน์ รองอธิบดีกรมศิลปากร ประกอบพิธีบวงสรวง

จากนั้น เจ้าหน้าที่ตรวจแต่งมณฑลพิธีบนเวทีโรงละครแห่งชาติ ด้านหน้าโต๊ะประดิษฐานหัวครูโขน ละคร ตั้งโต๊ะเครื่องบวงสรวงสังเวยเครื่องคู่ ด้านขวาโต๊ะประดิษฐานหัวครูโขน ละคร ตั้งโต๊ะหมู่ประดิษฐานพระพุทธรูป ทอดเครื่องนมัสการทองทิศและพระแท่นทรงกราบ ด้านขวาของเวทีตั้งโต๊ะบูชาครูและที่นั่งผู้ประกอบพิธี ด้านซ้ายของเวทีตั้งแท่นยกพื้นทอดพระยี่ภู่สำหรับเป็นที่ประทับของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ไว้พร้อม

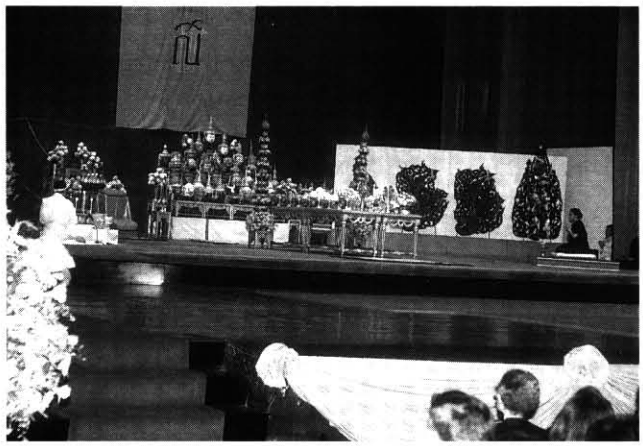

โต๊ะประดิษฐานหัวครูโขน

ครั้นใกล้เวลาเสด็จพระราชดำเนิน นายสุขวิช รังสิตพล รัฐมนตรีว่าการกระทรวง

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงปักธูปหางที่เครื่องสังเวย

นายธงไชย โพธยารมย์ ประกอบพิธีไหว้ครู

ศึกษาธิการ นายสมคิด โชติกวณิชย์ อธิบดีกรมศิลปากร ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่และผู้เฝ้าฯ รับเสด็จฯ ตั้งแถวรอรับเสด็จฯ

เวลา ๑๐ นาฬิกา สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินถึงโรงละครแห่งชาติ เสด็จฯ เข้าสู่มณฑลพิธีทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการบูชาพระรัตนตรัยทรงกราบ ชาวพนักงานประโคมสังข์ แตร ดุริยางค์ขณะที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ ไปทรงพระสุหร่าย ทรงเจิมตัวหนังใหญ่สำคัญ หัวโขน ตัวหุ่นกระบอก ทรงคล้องพวงมาลัยที่ศีรษะพระคเนศวร์ แล้วเสด็จฯ ไปยังโต๊ะเครื่องสังเวย ทรงจุดเทียนทอง เทียนเงิน และปักธูปหางที่เครื่องสังเวย ทรงคม แล้วเสด็จฯ ไปประทับราบ

เวลา ๑๐ นาฬิกา ๑๒ นาที นายธงไชย โพธยารมย์ นาฏศิลปิน ๗ กรมศิลปากร ขอพระราชทานพระราชานุญาตประกอบพิธีไหว้ครูหนังใหญ่ โขน ละคร และหุ่นกระบอก จากนั้นนายธงไชย โพธยารมย์ ประกอบพิธีด้วยการจุดเทียนชัย เทียนทอง เทียนเงิน ถวายขันกำนลบูชาครู อ่านโองการบวงสรวง จากนั้นจึงทำพิธีบูชาพระรัตนตรัย ชุมนุมเทวดา ทำน้ำมนต์ เชิญเทพเจ้า บูชาครู บูชาพระคเนศวร์ บูชาพระพิฆเนศ ระหว่างนั้นวงปี่พาทย์บรรเลงเพลงประกอบพิธีการ เสร็จแล้ว

นายธงไชย โพธยารมย์ อัญเชิญเทวรูปไปถวายสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เพื่อทรงสรงน้ำ ทรงเจิม แล้วอัญเชิญเทวรูปกลับไปประดิษฐานที่โต๊ะบูชาครูที่เดิม ขณะนั้นปี่พาทย์บรรเลงเพลงลงสรง

จากนั้น นายธงไชย โพธยารมย์ ประกอบพิธีบูชาเครื่องสังเวยประกอบพิธีอุทิศส่วนกุศลให้ครูอาจารย์ แล้วรำโปรยข้าวตอกดอกไม้ที่หน้าโต๊ะหมู่บูชาประดิษฐานหัวครูโขน ละคร และโต๊ะเครื่องบวงสรวงสังเวย รำพราหมณ์ออก จบแล้ว นายธงไชย โพธยารมย์ นำวัตถุมงคลประกอบด้วยเหรียญรูปศีรษะพ่อแก่ พระคเนศวร์องค์เล็กปางเสวยสุข พร้อมด้วยสายสิญจน์ ไปทูลเกล้าฯ ถวายสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

เวลา ๑๑ นาฬิกา ๓๕ นาที สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีเสด็จฯ ไปทรงกราบที่หน้าเครื่องนมัสการ เสด็จพระราชดำเนินกลับ

การยกสัปตปฏลเศวตฉัตรยอดพระเมรุมาศ

เมื่องานก่อสร้างพระเมรุมาศและอาคารอื่น ๆ เสร็จเรียบร้อยแล้ว ขั้นตอนสุดท้ายตามพระราชประเพณีคือการยกเศวตฉัตรขึ้นประดิษฐานบนยอดพระเมรุมาศ เศวตฉัตรที่จะยกขึ้นนี้เป็นไปตามพระราชอิสริยศักดิ์แห่งพระบรมศพ

ในครั้งนี้เป็นการยกสัปตปฏลเศวตฉัตรตามพระราชอิสริยศักดิ์ของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี มีลักษณะเป็นฉัตรผ้าทรงกลม ๗ ชั้น สูง ๔.๕๕ เมตร คันฉัตรทำด้วยสแตนเลสทาสีทอง เมื่อนำสวมกับโครงปลียอดจะยึดด้วยน็อตสลักยาว ๓ นิ้ว กำพูฉัตรเป็นไม้กลึงแกะสลักปิดทอง เพดานฉัตรดาดด้วยผ้าลินินสีขาว ระบายฉัตรแต่ละชั้นเป็นผ้าลินินสีขาวซ้อนทับกัน ๓ ชั้น ไล่ระดับ ที่ชายผ้าทุกชั้นขลิบแถบดิ้นสีทองโดยรอบ ที่โครงระบายฉัตรชั้นที่ ๑ ห้อยดอกจำปาสีทอง ๘ สาย สายละ ๘ ดอก ฉัตรชั้นที่ ๑ มีเส้นผ่าศูนย์กลาง .๘๕๕ เมตร สูง ๐.๓๗๕ เมตร ฉัตรชั้นที่ ๒ มีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๐.๖๒๕ เมตร สูง ๐.๓๒ เมตร ฉัตรชั้นที่ ๓ มีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๐.๔๗๕ เมตร สูง ๐.๒๗ เมตร ฉัตรชั้นที่ ๔ มีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๐.๓๗๕ เมตร สูง ๐.๒๕ เมตร ฉัตรชั้นที่ ๕ มีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๐.๒๙ เมตร สูง ๐.๒๓๕ เมตร ฉัตรชั้นที่ ๖ มีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๐.๒๒๕ เมตร สูง ๐.๒๒ เมตร ฉัตรชั้นที่ ๗ มีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๐.๑๙ เมตร สูง ๐.๒๑ เมตร ยอดฉัตรเป็นไม้กลึงปิดทองสูง ๑.๑๖ เมตร ส่วนบนสุดของยอดฉัตรเมื่อประดิษฐานแล้วจะได้ติดสายล่อฟ้าขนาด ๙ มิลลิเมตร ร้อยซ่อนภายในแกนจากยอดฉัตรผ่านคันฉัตรสู่พื้นดิน

สัปตปฏลเศวตฉัตร

เมื่อการเตรียมการทุกอย่างพร้อมแล้ว คณะกรรมการจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ได้นำความกราบบังคมทูลทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กำหนดการเสด็จพระราชดำเนินไปยกสัปตปฏลเศวตฉัตรยอดพระเมรุมาศสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ในวันเสาร์ที่ ๒ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ ตามพระราชกิจดังนี้

พระราชกิจ
เสด็จพระราชดำเนินไปทรงยกสัปตปฏลเศวตฉัตรยอดพระเมรุมาศ
ท้องสนามหลวง

วันเสาร์ที่ ๒ มีนาคม ๒๕๓๘

๑. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถเสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่งจากพระตำหนักจิตรลดารโหฐานพระราชวังดุสิต ไปยังพระที่นั่งทรงธรรมพระเมรุมาศท้องสนามหลวง

๒. เวลา ๑๗.๐๐ น. รถยนต์พระที่นั่งเทียบที่หน้าพระที่นั่งทรงธรรมพระเมรุมาศ (นายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรี ประธานกรรมการจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี อธิบดีกรมศิลปากร และคณะกรรมการ เฝ้าฯ รับเสด็จฯ)

๓. เสด็จฯ ไปประทับพระราชอาสน์ ที่ชั้นลดหน้ามุขพระที่นั่งทรงธรรม นายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรี กราบบังคมทูลรายงาน และเบิกกรรมการสร้างพระเมรุมาศ

๔. เสด็จฯ ไปที่ประดิษฐานสัปตปฏลเศวตฉัตรทรงพระสุหร่าย ทรงเจิม แล้วทรงถือสายสูตรยก

สัปตปฏลเศวตฉัตร (ชาวพนักงานลั่นฆ้องชัย ประโคมสังข์ แตร และดุริยางค์)

๕. เมื่อสัปตปฏลเศวตฉัตรขึ้นสู่ยอดพระเมรุมาศแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานสายสูตรให้อธิบดีกรมศิลปากรรับไปผูกไว้ที่เสาบัว

๖. เสด็จฯ ทอดพระเนตรพระเมรุมาศ

๗. ได้เวลาสมควรเสด็จฯ ไปประทับรถยนต์พระที่นั่ง เสด็จพระราชดำเนินกลับ

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ
ข้าพระพุทธเจ้า
กุมภาพันธ์ ๒๕๓๙

โหรหลวงบูชาฤกษ์

ครั้นถึงวันพิธี เจ้าพนักงานเตรียมการตั้งแต่งมณฑลพิธี ณ ลานพระเมรุมาศด้านทิศตะวันตกหน้าพระที่นั่งทรงธรรมไว้ดังนี้

มุมด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของพระเมรุมาศ ตั้งศาลบูชาเทวดา ๑ ศาล หันหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ สำหรับโหรหลวงบูชาฤกษ์ มีผ้าขาวปูรองวงรอบศาล เครื่องบัตรพลีบูชาประกอบด้วยบายศรีต้น (ตอง) ๓ ชั้น ๑ ต้น พร้อมเครื่องขนมฝรั่ง ตกแต่งด้วยดอกเบญจมาศสีขาว พร้อมศีรษะสุกร ๑ ศีรษะ

ลานหน้ามุขพระที่นั่งทรงธรรม ลาดพรมแดงวางแท่นยกพื้นบนพรมลาดสุจหนี่ แล้วทอดพระราชอาสน์สำหรับเป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทางเบื้องขวาของพระแท่นเยื้องไปด้านหลังลาดสุจหนี่ตั้งพระเก้าอี้ ๑ ตัว สำหรับเป็นที่ประทับของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ทางเบื้องซ้ายของพระแท่นเยื้องไปด้านหลังลาดสุจหนี่ตั้งพระเก้าอี้ ๒ ตัว สำหรับเป็นที่ประทับของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี และสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์

ด้านซ้ายและขวาของที่ประทับจัดเก้าอี้เป็นสามตอนสำหรับผู้เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท นั่งหันหน้าเข้าหาที่ประทับ

ด้านทิศเหนือของพระเมรุมาศ ลาดพรมแดงวางแท่นยกพื้นบนพรม แล้วลาดสุจหนี่ ตั้งเสาบัวกลุ่มวางพานกะไหล่ทองคำสำหรับใส่สายสูตรซึ่งเป็นเชือกมนิลาตีเกลียว พร้อมด้วยพระสุหร่าย เครื่องทรงเจิม ที่ด้านซ้ายของเสาบัวกลุ่มตั้งแต่งสัปตปฏลเศวตฉัตรให้แขวนลอยอยู่กับลวดสลิงที่ใช้ในการชักรอกซึ่งโยงจากบนยอดพระเมรุมาศลงมาตอกบนดินที่ลานเสาฉนวนหน้าทับเกษตรด้านทิศเหนือ บนยอดพระเมรุมาศ เจ้าหน้าที่ขึ้นไปเตรียมปฏิบัติงาน

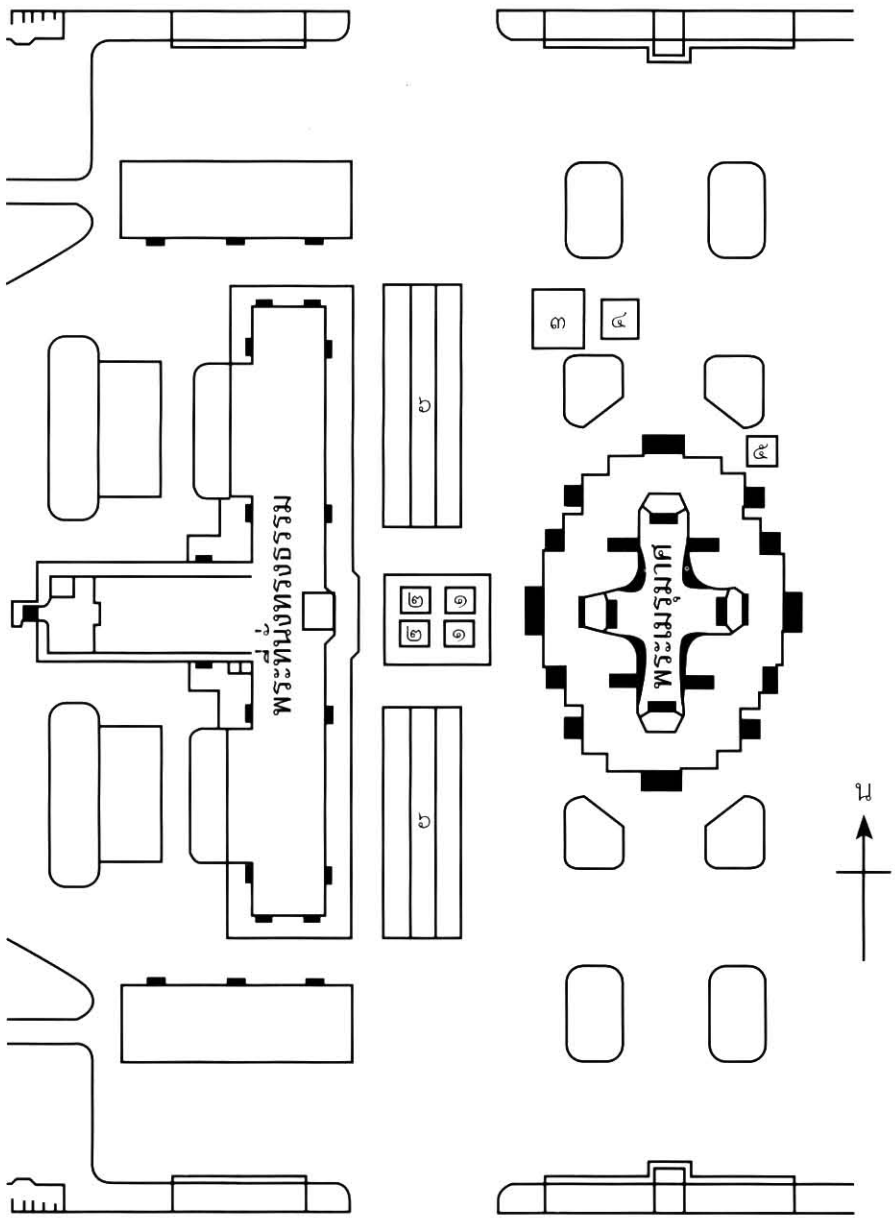
เวลา ๑๖ นาฬิกา ๓๐ นาที นายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรี ในฐานะประธานคณะกรรมการจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ รองนายกรัฐมนตรี และคณะกรรมการ พระบรมวงศานุวงศ์ องคมนตรี คณะรัฐมนตรี ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ตลอดจนผู้มาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท พร้อม ณ มณฑลพิธี

เวลา ๑๗ นาฬิกา สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ เสด็จมาประทับพระเก้าอี้ที่ลานหน้ามุขพระที่นั่งทรงธรรม

เวลา ๑๗ นาฬิกา ๒๐ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ

แผนผังพิธียกสัปตปฏลเศวตฉัตรยอดพระเมรุมาศ

๑. พระราชอาสน์
๒. พระเก้าอี้
๓. เสาบัวกลุ่ม
๔. สัปตปฏลเศวตฉัตร
๕. ศาลบูชาเทวดา
๖. ผู้เฝ้าฯ

เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จากพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต มายังพระที่นั่งทรงธรรม สนามหลวง รถยนต์พระที่นั่งเทียบที่ประตูราชวัติด้านเหนือ แตรวงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี นายบรรหาร ศิลปอาชา และคณะกรรมการ เฝ้าฯ รับเสด็จฯ ทรงมีพระราชปฏิสันถารกับคณะกรรมการแล้วเสด็จฯ ไปประทับพระราชอาสน์ ที่ลานหน้ามุขพระที่นั่งทรงธรรม

เวลา ๑๗ นาฬิกา ๒๕ นาที นายบรรหาร ศิลปอาชา กราบบังคมทูลรายงานและเบิกคณะกรรมการสร้างพระเมรุมาศ ความว่า

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้า นายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรี ประธานคณะกรรมการจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี คณะกรรมการและบรรดาผู้ที่เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทอยู่ ณ ที่นี้ ต่างสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้ ที่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงประกอบพระราชพิธียกสัปตปฏลเศวตฉัตรยอดพระเมรุมาศสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ในวันนี้ ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสกราบบังคมทูลพระกรุณารายงานถึงการเตรียมงานเบื้องต้นจนถึงการดำเนินการก่อสร้างพระเมรุมาศดังต่อไปนี้

นับตั้งแต่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ได้พระราชทานพระบรมราชานุมัติให้รัฐบาลและประชาชนชาวไทย เป็นผู้ถวายพระเกียรติยศจัดงานถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีตามอย่างโบราณราชประเพณี คณะรัฐมนตรีได้แต่งตั้งคณะกรรมการจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพฯ ประกอบด้วยผู้ทรงคุณวุฒิและเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องหลายฝ่ายจำนวน ๔๖ คน ร่วมพิจารณาเตรียมงานพระราชพิธีตามราชประเพณีถวายให้สมพระเกียรติ และได้กราบบังคมทูลอัญเชิญสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเป็นองค์ที่ปรึกษาแก่คณะกรรมการ การดำเนินงานคณะกรรมการ ได้มอบหมายให้คณะอนุกรรมการ ๖ คณะ ร่วมกันรับภารกิจที่สำคัญ ๆ ดังต่อไปนี้คือ

๑. คณะอนุกรรมการฝ่ายพระราชพิธี
๒. คณะอนุกรรมการฝ่ายก่อสร้างพระเมรุมาศ สิ่งก่อสร้างประกอบพระเมรุมาศ ราชรถ พระยานมาศ และส่วนประกอบพระราชพิธี
๓. คณะอนุกรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์
๔. คณะอนุกรรมการฝ่ายรักษาความปลอดภัย ความสงบเรียบร้อย และการจราจร
๕. คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดทำจดหมายเหตุและหนังสือที่ระลึก
๖. คณะอนุกรรมการฝ่ายเลขานุการและประสานงาน

คณะอนุกรรมการได้เตรียมการและดำเนินงานส่วนที่อยู่ในความรับผิดชอบไว้อย่างสมบูรณ์ ด้วยความศรัทธา ความจงรักภักดี และเต็มสติกำลังความสามารถ ทำให้งานของทุกฝ่ายสำเร็จลุล่วงงดงามอย่างน่าสรรเสริญยิ่ง

ในส่วนของการก่อสร้างพระเมรุมาศ และอาคารในปริมณฑล ภายใต้การดำเนินงานของคณะอนุกรรมการฝ่ายก่อสร้างพระเมรุมาศฯ ซึ่งมีพลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ รองนายกรัฐมนตรี เป็นประธาน ได้สำเร็จสมบูรณ์และสมพระเกียรติยศ สิ่งก่อสร้างประกอบด้วยองค์พระเมรุมาศและสะพานเกริน หอเปลื้อง ๑ หลัง พระที่นั่งทรงธรรม ๑ หลัง ศาลาข้าราชการ ๒ หลัง ซ่าง ๔ หลัง และทับเกษตร ๘ หลัง พลับพลายกท้องสนามหลวง ๑ หลัง พลับพลายกหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ๑ หลัง พลับพลายกหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท ๑ หลัง ปะรำ ๒๘ หลัง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเจิมสัปตปฎลเศวตฉัตร

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงถือสายสูตรยกยอดสัปตปฎลเศวต-ฉัตร

เฉพาะองค์พระเมรุมาศเป็นงานสถาปัตยกรรมที่งามสง่าทรงปราสาทจตุรมุขย่อมุมไม้สิบสองยอดเกี้ยว กว้าง ๒๖ เมตร ๗๐ เซนติเมตร ยาว ๓๖ เมตร ๓๐ เซนติเมตร สูง ๓๒ เมตร ๕ เซนติเมตร ในวโรกาสนี้ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตเบิกอนุกรรมการและนายช่างผู้ที่เกี่ยวข้องในการก่อสร้าง ดังต่อไปนี้

๑. พลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ รองนายกรัฐมนตรี ประธานอนุกรรมการฝ่ายก่อสร้างพระเมรุมาศฯ ในนามคณะอนุกรรมการฯ

๒. หม่อมราชวงศ์ดิศนัดดา ดิศกุล ราชเลขานุการในพระองค์สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ผู้รับผิดชอบในการจัดสวนตกแต่งไม้ดอกไม้ประดับบริเวณปริมณฑล

๓. เรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น สถาปนิกระดับ ๙ กรมศิลปากร ผู้ออกแบบพระเมรุมาศและอาคารประกอบปริมณฑล

๔. นายอารักษ์ สังหิตกุล ผู้อำนวยการสถาบันศิลปกรรม กรมศิลปากร วิศวกรผู้ออกแบบโครงสร้าง

๕. นายสุวิชา เจริญทิพย์ ผู้อำนวยการส่วนเทคนิคช่าง กรมศิลปากร หัวหน้าผู้ควบคุมการก่อสร้าง

๖. นายอนันต์ สวัสดิสวนีย์ นักวิชาการช่างศิลปกรรม ๘ กรมศิลปากร ผู้ควบคุมการจัดสร้างพระโกศจันทน์

๗. นายขวัญเมือง ยงประยูร นักวิชาการช่างศิลป ๗ กรมศิลปากร ผู้ควบคุมการปั้นและหล่อ

บัดนี้ได้เวลาอันเป็นมหามงคลอุดมฤกษ์ท่ามกลางสโมสรสันนิบาตของผู้มีเกียรติที่เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ณ ที่นี้ ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานอัญเชิญใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงประกอบพิธียกยอดสัปตปฏลเศวตฉัตร เพื่อความสมบูรณ์แห่งพระเมรุมาศตามโบราณราชประเพณี และเพื่อบังเกิดสิริสวัสดิ์พิพัฒนมงคลและศรีสง่าแก่การประกอบพระราชพิธีสืบไป

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ

นายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรี ทูลเกล้าฯ ถวายเหรียญที่ระลึก

ระหว่างนั้น นายศิริพงศ์ วัชโรทัย โหรหลวง เริ่มทำพิธีบูชาฤกษ์ที่ศาลบูชาเทวดา โดยบ่ายหน้าเข้าสู่พระเมรุมาศ ตามกำหนดเวลาฤกษ์ระหว่างเวลา ๑๗ นาฬิกา ๑๙ นาที ถึง ๑๗ นาฬิกา ๔๙ นาที

เวลา ๑๗ นาฬิกา ๓๒ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จฯ ไปยังที่ประดิษฐานสัปตปฎลเศวตฉัตร ทรงพระสุหร่าย ทรงเจิมสัปตปฎลเศวตฉัตร เสร็จแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงถือสายสูตรยกยอดสัปตปฎลเศวตฉัตร ชาวพนักงานลั่นฆ้องชัย ประโคมสังข์ แตรฝรั่ง แตรงอน ปี่พาทย์ เป็นสัญญาณ เมื่อสัปตปฎลเศวตฉัตรถึงยอดพระเมรุมาศ เจ้าหน้าที่ยกเชิญเศวตฉัตรสวมบนปลียอด เรียบร้อยเวลา ๑๗ นาฬิกา ๓๙ นาที ชาวพนักงานลั่นฆ้องชัย ประโคมสังข์ แตรฝรั่ง แตรงอน ปี่พาทย์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานสายสูตรให้นายสมคิด โชติกวณิชย์ อธิบดีกรมศิลปากร รับไปผูกไว้ที่เสาบัวกลุ่ม จากนั้นจึงเสด็จฯ ไปประทับที่พระราชอาสน์ที่เดิม

เวลา ๑๗ นาฬิกา ๓๗ นาที นายบรรหาร ศิลปอาชา ทูลเกล้าฯ ถวายเหรียญที่ระลึกอนุสรณ์งานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ๑ ชุด ประกอบด้วยเหรียญทองคำ เหรียญเงิน และเหรียญทองแดง อย่างละ ๑ เหรียญ พร้อมกล่องบรรจุ แล้วกราบบังคมทูลเสด็จฯ ขึ้นทอดพระเนตรพระเมรุมาศ มีนายบรรหาร ศิลปอาชา พลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ พลอากาศเอก สมบุญ ระหงษ์ รองนายกรัฐมนตรี นายสมคิด โชติกวณิชย์ อธิบดีกรมศิลปากร และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ตามเสด็จพระราชดำเนิน โดยมีเรืออากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น ผู้เชี่ยวชาญพิเศษด้านบูรณะปฏิสังขรณ์ สถาปนิกผู้ออกแบบพระเมรุมาศเป็นผู้ถวายคำอธิบาย หลังจากทอดพระเนตรบนพระเมรุมาศแล้วได้เสด็จไปทอดพระเนตรพระที่นั่งทรงธรรม เสด็จพระราชดำเนินกลับเมื่อเวลา ๑๘ นาฬิกา ๒๐ นาที

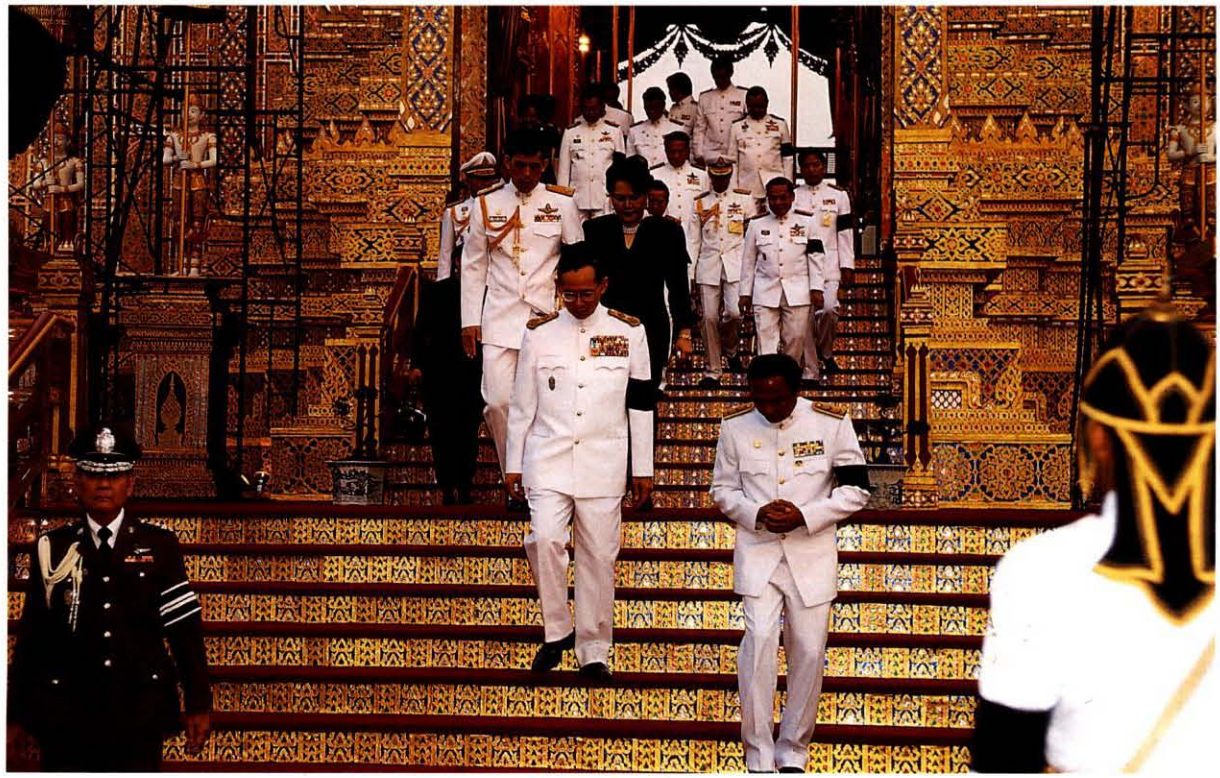

เสด็จฯ ทอดพระเนตรพระเมรุมาศ

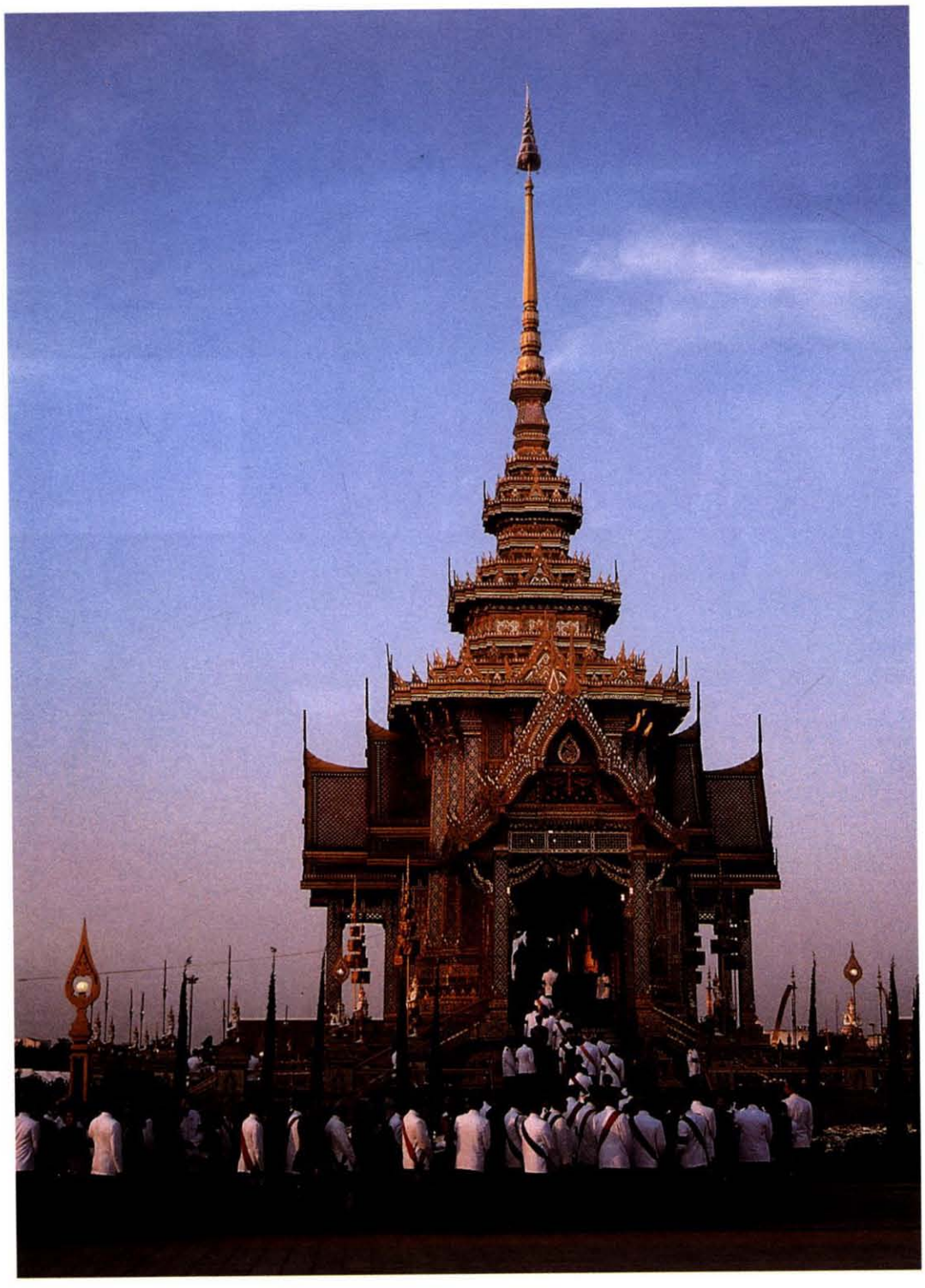
เสด็จฯ ทอดพระเนตรพระเมรุมาศ

เสด็จฯ ลงจากพระเมรุมาศ

ภาคที่ ๔

งานถวายพระเพลิงพระบรมศพ

ริ้วกระบวนพระราชอิสริยยศตอนเสลี่ยงกลีบบัวพระนำ

สมเด็จพระสังฆราชอ่านพระอภิธรรมนำพระโกศ

ริ้วกระบวนพระราชอิสริยยศตอนพระยานมาศสามลำคานทรงพระโกศ

เชิญพระโกศขึ้นประดิษฐานบนบุษบกพระมหาพิชัยราชรถ

ราชรถพระนำ

พระมหาพิชัยราชรถ

ริ้วกระบวนพระราชอิสริยยศแห่เชิญพระโกศ

เชิญพระโกศเวียนพระเมรุมาศ

ทรงวางกระทงข้าวตอกดอกไม้เครื่องสักการะพระบรมศพ

ทรงกราบถวายบังคมพระบรมศพ

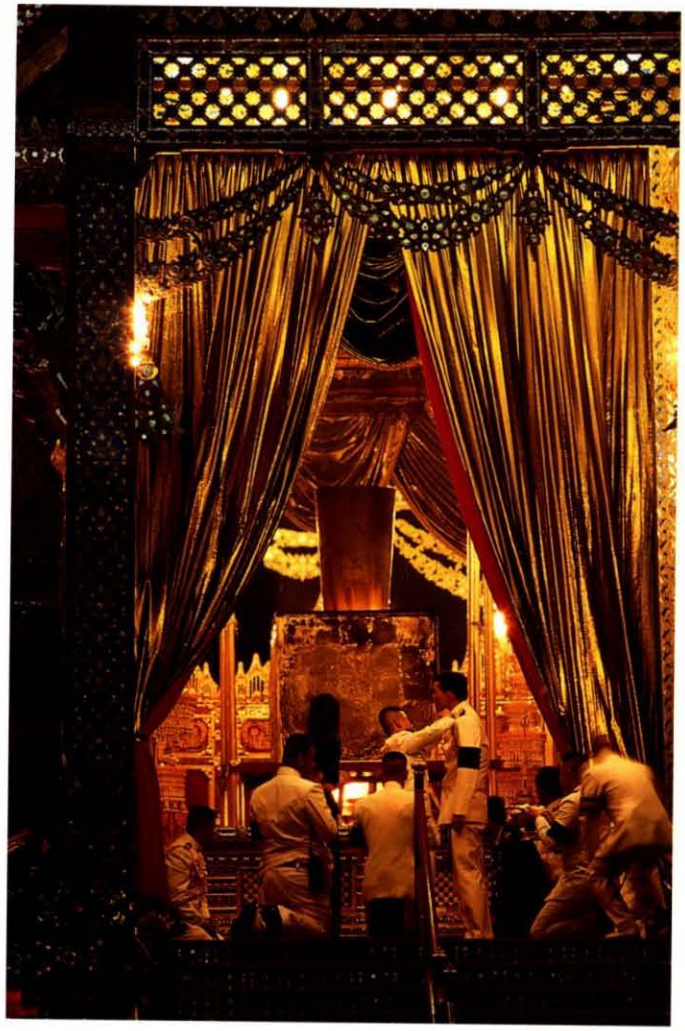

ผู้เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทขึ้นถวายพระเพลิงพระบรมศพ

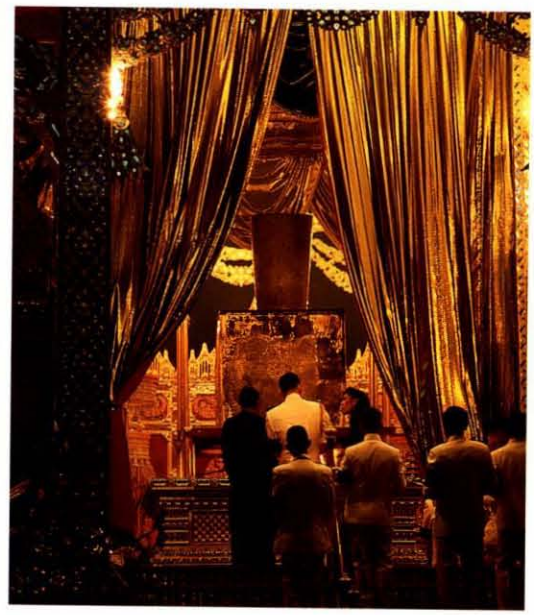

ประชาชนวางดอกไม้จันทน์

ถวายพระเพลิงพระบรมศพ (ถวายพระเพลิงจริง)

ทรงทอดผ้าไตร

พระสงฆ์สดับปกรณ์

ทรงเก็บพระบรมอัฐิ

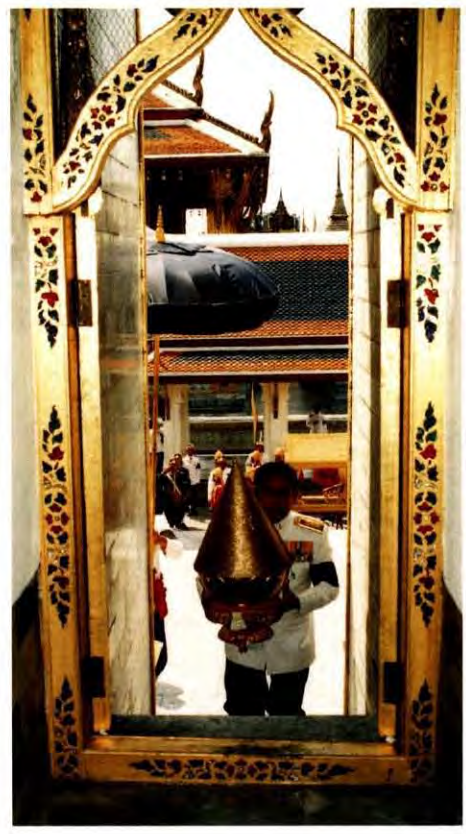

ริ้วกระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศพระบรม-อัฐิและพระราชสรีรางคาร

เชิญพระราชสรีรางคารพัก ณ คูหาพระศรีรัตนเจดีย์

ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลพระบรมอัฐิ

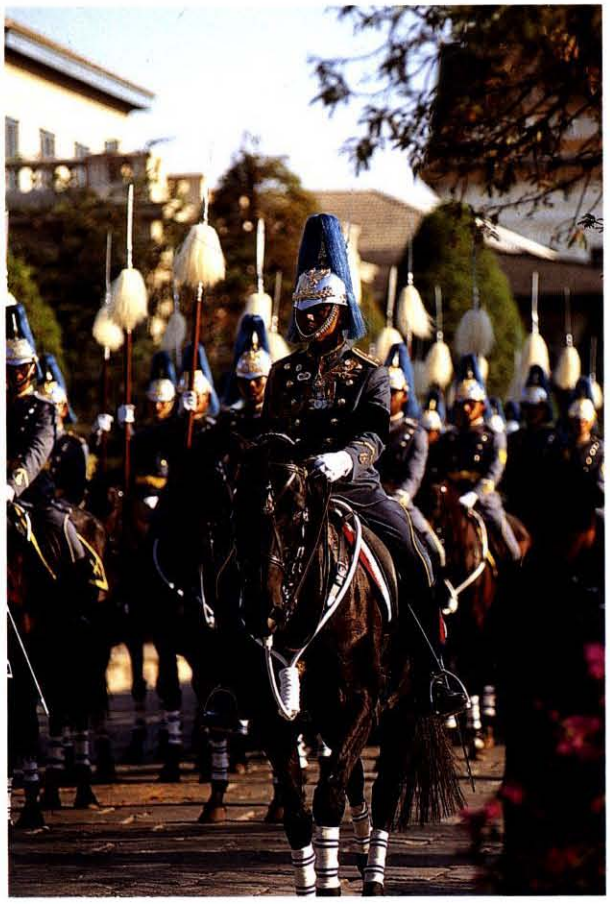

ริ้วกระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระบรมอัฐิขึ้นประดิษฐาน ณ พระวิมาน พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

เชิญพระราชสรีรางคารบรรจุ ณ อนุสรณ์สถานรัชมีวัฒนา สุสานหลวง วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

ภาคที่ ๔

งานถวายพระเพลิงพระบรมศพ

เมื่อการจัดเตรียมงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พร้อมที่จะดำเนินการตามราชประเพณีได้แล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กำหนดการงานถวายพระเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ณ พระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง ตามหมายกำหนดการ ดังนี้

ที่ ๓/๒๕๓๙

หมายกำหนดการ
ถวายพระเพลิงพระบรมศพ
สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี
ณ พระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง
มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙

วัน	เวลา	รายการ	ที่	แต่งกาย
		พระราชกุศลออกพระเมรุมาศ		
เสาร์ที่ ๙ มีนาคม	๑๗.๓๐ น.	เสด็จฯ ทรงจุดธูปเทียนถวายราชสักการะ พระบรมศพ ถวายพัดรองที่ระลึกงานถวายพระเพลิงพระบรมศพแด่สมเด็จพระราชาคณะถวายพระธรรมเทศนา พระราชาคณะ ๓๐ รูป สวดศราทธพรต พระสงฆ์ ๙๕ รูป เท่าพระชนมพรรษา สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี บรรพชิตจีนและญวน ๒๒ รูป ถวายไทยธรรมบูชากัณฑ์เทศน์และทอดผ้าไตรพระเทศน์พระสวดศราทธพรต พระสงฆ์เท่าพระชนมพรรษาและบรรพชิตจีนและญวน สดับปกรณ์ ทรงจุดธูปเทียนที่พระสงฆ์สวดพระอภิธรรม เสด็จพระราชดำเนินกลับ	พระที่นั่งดุสิต	เต็มยศ มงกุฎไทย ไว้ทุกข์

วัน	เวลา	รายการ	ที่	แต่งกาย
		เชิญพระโกศออกพระเมรุมาศ ถวายพระเพลิง ฯ		
อาทิตย์ที่ ๑๐ มีนาคม	๐๗.๐๐ น.	สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมารเสด็จ ฯ ทรงจุดธูปเทียนถวายราชสักการะพระบรมศพ บูชาพระพุทธรูป ทรงทอดผ้าไตร ก่อนเชิญพระโกศ พระราชาคณะ ๓๐ รูป สดับปกรณ์โปรดเกล้า ฯ ให้เปลื้องพระลองทองใหญ่ ประกอบพระโกศออกเชิญพระโกศลงจากพระแท่นสุวรรณเบญจดล ไปประดิษฐานที่พระยานมาศสามลำคาน ที่ประตูกำแพงแก้วพระที่นั่งดุสิต ฯ เสด็จ ฯ ตามไปส่งที่ลานพระที่นั่งดุสิต ฯ มุขเหนือ เชิญพระโกศด้วยพระยานมาศสามลำคานออกจากพระบรมมหาราชวัง โดยกระบวนพระราชอิสริยยศไปยังพระมหาพิชัยราชรถหน้าวัดพระเชตุพน	พระที่นั่งดุสิต	เต็มยศ จักรี ไว้ทุกข์
		โปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมาร และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จ ฯ แทนพระองค์ตามพระโกศไปยังพลับพลายกหน้าวัดพระเชตุพน ทรงทอดผ้าไตร ๒๐ ไตร ที่ท้ายเกรินบันไดนาคพระมหาพิชัยราชรถ พระสงฆ์สดับปกรณ์เที่ยวละ ๕ รูป เชิญพระโกศทองใหญ่ขึ้นประดิษฐานในบุษบก พระมหาพิชัยราชรถยาตรากระบวนแห่เชิญพระโกศไปยังพระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง	หน้าวัดพระเชตุพน พระมหาพิชัยราชรถ	
		โปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมารและสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จ ฯ แทนพระองค์ตามพระโกศ	พลับพลายกวัดพระเชตุพน ถนนสนามไชย ถนนราชดำเนินใน	

วัน	เวลา	รายการ	ที่	แต่งกาย
		กระบวนกองทหาร กระบวนพระราชอิสริยยศ แห่เชิญพระโกศ เข้าสู่ท้องสนามหลวง เทียบพระมหาพิชัยราชรถเชิญพระโกศทองใหญ่จากพระมหาพิชัยราชรถโดยเกรินบันไดนาค ประดิษฐานพระโกศทองใหญ่ที่พระยานมาศสามลำคาน ตั้งกระบวนพระราชอิสริยยศ เข้าสู่ในราชวัติ เวียนพระเมรุมาศ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ พร้อมด้วยพระราชวงศ์เสด็จฯ ตามพระโกศเวียนพระเมรุมาศเวียนพระเมรุมาศครบ ๓ รอบแล้ว สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระบรมวงศ์ พร้อมด้วยพระราชวงศ์ เสด็จฯ ประทับ ณ พระที่นั่งทรงธรรมเทียบพระยานมาศสามลำคานทรงพระโกศทองใหญ่ที่เกรินบันไดนาคพระเมรุมาศ เชิญพระโกศโดยเกรินเข้าสู่ในพระเมรุมาศประดิษฐาน ณ พระจิตกาธานประกอบพระโกศจันทน์ ปิดพระฉากและพระวิสูตร ตั้งแต่งเสร็จเรียบร้อยแล้ว เปิดพระฉากและพระวิสูตร สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จฯ ขึ้นสู่พระเมรุมาศ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อย ถวายราชสักการะ เสด็จฯ ลงจากพระเมรุมาศ เสด็จฯ ขึ้นผ่านพระที่นั่งทรงธรรม ไปประทับรถยนต์พระที่นั่งหลังพระที่นั่งทรงธรรม เสด็จฯ กลับ	พระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง ถนนตัดกลาง สนามหลวง หน้าพลับพลายกพระเมรุมาศ	

วัน	เวลา	รายการ	ที่	แต่งกาย
		ถวายพระเพลิงพระบรมศพ		
อาทิตย์ที่ ๑๐ มีนาคม บ่าย	๑๖.๓๐ น.	เสด็จพระราชดำเนิน มายังพระที่นั่งทรงธรรม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทรงธรรม โปรดเกล้าฯให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จฯ ไปทรงจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อยสำหรับพระบรมศพทรงธรรมที่พระเมรุมาศ	พระที่นั่งทรงธรรม หน้าอาสน์สงฆ์พระเมรุมาศ	เต็มยศ จักรี ไว้ทุกข์
		สมเด็จพระราชาคณะถวายพระธรรมเทศนาจบ พระราชาคณะ ๕๐ รูปสวดศราทธพรต ทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรมบูชากัณฑ์เทศน์และทรงทอดผ้าไตรถวายพระสงฆ์ที่สวดศราทธพรต	พระที่นั่งทรงธรรม	
		พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จฯ ขึ้นพระเมรุมาศ ถวายพระเพลิงพระบรมศพ ทหารกองเกียรติยศ ๓ เหล่าทัพ ถวายความเคารพ เป่าแตรนอนและยิงปืนเล็กยาวเฉลิมพระเกียรติพร้อมกับทหารปืนใหญ่ยิงปืนเฉลิมพระเกียรติ ๒๑ นัด เสด็จฯ ประทับมุขหน้าพระที่นั่งทรงธรรม	พระเมรุมาศ	
		ลำดับขึ้นถวายพระเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระราชาคณะ พระบรมวงศานุวงศ์ ประธานองคมนตรี องคมนตรี นายกรัฐมนตรี ประธานสภาผู้แทนราษฎร ประธานวุฒิสภา ประธานศาลฎีกา คณะทูตานุทูต รัฐมนตรี สมาชิกวุฒิสภา สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร		

วัน	เวลา	รายการ	ที่	แต่งกาย
		อดีตนายกรัฐมนตรี ข้าราชการทหาร พลเรือน ผู้มีตำแหน่งเฝ้าฯ เสด็จพระราชดำเนินกลับ		
	๒๒.๐๐ น.	เสด็จพระราชดำเนินมายังพระที่นั่งทรงธรรม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงทอดผ้าไตร พระสงฆ์ ๓๐ รูป สดับปกรณ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรม-ราชินีนาถ เสด็จฯ ขึ้นพระเมรุมาศถวายพระเพลิงพระบรมศพ เสด็จฯ ประทับมุขหน้าพระที่นั่งทรงธรรม พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาทชั้นผู้ใหญ่ขึ้นถวายพระเพลิงพระบรมศพ เจ้าพนักงานปฏิบัติการถวายพระเพลิงพระบรม-ศพสิ้นแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จฯ ขึ้นพระเมรุมาศ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงทอดผ้าไตรที่พระจิตกาธาน พระสงฆ์ ๑๐ รูปสดับปกรณ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินกลับ	พระที่นั่งทรงธรรม พระเมรุมาศ	ปกติขาว ไว้ทุกข์
		เก็บพระบรมอัฐิ		
จันทร์ที่ ๑๑ มีนาคม	เช้า	เจ้าพนักงานถวายภัตตาหารพระสงฆ์ที่สวดพระอภิธรรมประจำช่าง เจ้าพนักงานภูษามาลาประมวลพระบรมอัฐิ พระราชสรีรางคาร ถวายคลุมไว้	พระเมรุมาศ	
	๐๘.๐๐ น.	พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จฯ มายังพระที่นั่งทรงธรรม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ขึ้นพระเมรุมาศ (พนักงานภูษามาลาเปิดผ้าตาดที่ถวายคลุมพระบรมอัฐิ)	พระที่นั่งทรงธรรม	เต็มยศ จุลจอมเกล้า ไว้ทุกข์

วัน	เวลา	รายการ	ที่	แต่งกาย
		ทรงจุดธูปเทียนถวายราชสักการะพระบรมอัฐิ ถวายสรงพระบรมอัฐิด้วยน้ำพระสุคนธ์ทั่วแล้ว พนักงานภูษามาลาถวายผ้าตาดคลุมพระบรมอัฐิ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อยสำหรับพระบรมอัฐิบูชาพระสงฆ์ทรงทอดผ้าไตร ๓ หาบ พระสงฆ์ขึ้นสดับปกรณ์พระบรมอัฐิ พระสงฆ์สดับปกรณ์ครบ ๙ รูปแล้ว พนักงานภูษามาลาเปิดผ้าคลุมพระบรมอัฐิ ทรงเก็บพระบรมอัฐิ สรงพระสุคนธ์เชิญลงในพระโกศทองคำประดับเพชร โปรดเกล้าฯ ให้พนักงานภูษามาลาเชิญพระโกศพระบรมอัฐิลงจากพระเมรุมาศไปยังพระที่นั่งทรงธรรม	พระจิตกาธาน	
		เสด็จพระราชดำเนินตามประทับที่หน้าอาสน์สงฆ์ เจ้าพนักงานภูษามาลาเชิญพระโกศพระบรมอัฐิประดิษฐานในบุษบกเหนือพระแท่นแว่นฟ้า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องราช-สักการะพระบรมอัฐิ	พระที่นั่งทรงธรรม	
		พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประเคนโตกสำรับภัตตาหารสามหาบแด่พระสงฆ์ ๙ รูป พระสงฆ์ ๓ หาบ ฉันเสร็จแล้ว	พระที่นั่งทรงธรรม	
		พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถวายเครื่องสังเค็ดงานพระเมรุมาศพระบรมศพ แด่พระสงฆ์ ๒๗ รูป ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก กลับ พระสงฆ์อีก ๓๐ รูปขึ้นนั่งยังอาสน์สงฆ์สวดมาติกา ทรงทอดผ้าไตร พระสงฆ์สดับปกรณ์พระบรมอัฐิ ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก กลับ ตั้งกระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศพระบรมอัฐิ พระราชสรีรางคาร เข้าสู่พระบรมมหาราชวัง	สารานุกรมสำหรับเยาวชนพร้อมตู้ หน้าพระที่นั่งทรงธรรม	

วัน	เวลา	รายการ	ที่	แต่งกาย
		เจ้าพนักงานภูษามาลาเชิญพระโกศพระบรมอัฐิขึ้นประดิษฐานในบุษบกพระที่นั่งราเชนทรยาน และเชิญพระราชสรีรางคารประดิษฐานในพระวอสีวิกากาญจน์	พระที่นั่งทรงธรรม	
		เสด็จพระราชดำเนินออกจากพระที่นั่งทรงธรรม โดยรถยนต์พระที่นั่ง ไปทรงรอรับที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท		
		โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ แทนพระองค์ตามพระโกศพระบรมอัฐิเข้าสู่พระบรมมหาราชวัง		
		ยาตรากระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศพระบรมอัฐิ - พระราชสรีรางคาร	พระที่นั่งทรงธรรม	
		พระราชสรีรางคารแยกเข้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ประดิษฐานหลังวัด เชิญพระผอบพระราชสรีรางคารพักไว้ที่พระศรีรัตนเจดีย์	ถนนกลางสนามหลวงด้านเหนือถนนราชดำเนินใน	
		กระบวนพระราชอิสริยยศ เชิญพระโกศพระบรมอัฐิเข้าประตูพิมานไชยศรี เทียบพระที่นั่งราเชนทรยานที่เกยพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ปราสาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ออกทรงรอรับที่พระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ปราสาท	ถนนหน้าพระลานเข้าประตูวิเศษไชยศรี	
		เจ้าพนักงานภูษามาลาเชิญพระโกศพระบรมอัฐิจากพระที่นั่งราเชนทรยานเข้าสู่พระที่นั่งดุสิตฯ ประดิษฐานที่บุษบกแว่นฟ้าทอง สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ ขึ้นเฝ้าฯ ที่พระที่นั่งดุสิตฯ	พระที่นั่งดุสิตฯ	
		พนักงานภูษามาลาประดิษฐานพระโกศพระบรมอัฐิเรียบร้อยแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงจุดธูปเทียนถวายราชสักการะพระบรมอัฐิเสด็จฯ กลับ		

วัน	เวลา	รายการ	ที่	แต่งกาย
		งานพระราชกุศลพระบรมอัฐิ		
อังคารที่ ๑๒ มีนาคม	ก่อนเวลา	เจ้าพนักงานเตรียมการบำเพ็ญพระราชกุศลถวายพระบรมอัฐิ	พระที่นั่งดุสิตฯ	เต็มยศ จักรี
	๑๖.๓๐ น.	พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถเสด็จพระราชดำเนินมายังพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาททรงจุดธูปเทียนเครื่องราชสักการะพระบรมอัฐิสมเด็จพระบรมราชบุพการีที่ประดิษฐานบนพระแท่นมุกราชบัลลังก์นพปฎลมหาเศวตฉัตรและทรงจุดธูปเทียนเครื่องราชสักการะพระบรมอัฐิสมเด็จพระบรมราชชนนีประดิษฐาน ณ พระแท่นสุวรรณเบญจดล แล้วทรงจุดธูปเทียนบูชาพระพุทธรูปประจำพระชนมวารสมเด็จพระบรมราชบุพการี และของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี แล้วพระสงฆ์ ๓๐ รูป สวดพระพุทธมนต์ ทรงทอดผ้าไตร พระสงฆ์ ๓๐ รูป สดับปกรณ์พระบรมอัฐิ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทรงธรรม ทรงศีล สมเด็จพระราชาคณะถวายพระธรรมเทศนา (ถวายอนุโมทนาบนธรรมาสน์) พระ ๔ รูป รับอนุโมทนา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรมบูชากัณฑ์เทศน์ และทรงทอดผ้าไตรพระเทศน์ และที่รับอนุโมทนารวม ๕ รูป สดับปกรณ์พระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ถวายอดิเรกกลับแล้ว ทรงทอดผ้าไตรอีก ๑๐ ไตร พระสงฆ์ ๑๐ รูป สดับปกรณ์พระบรมอัฐิพระบรมราชบุพการีที่เชิญออกมาในการพระราชกุศลนี้ เสด็จฯ กลับ	พระแท่นมณฑลมุก อาสน์สงฆ์	

วัน	เวลา	รายการ	ที่	แต่งกาย
		เลี้ยงพระ **เชิญพระบรมอัฐิขึ้นประดิษฐาน**		
พุธที่ ๑๓ มีนาคม	๑๐.๓๐ น.	เสด็จพระราชดำเนินมายังพระที่นั่งดุสิตฯ	ในพระบรมมหาราชวัง	เต็มยศ จุลจอมเกล้า ไว้ทุกข์
		ทรงจุดธูปเทียนถวายราชสักการะพระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี	บุษบกสุวรรณเบญจดล	
		ทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการบูชาพระพุทธรูปประจำพระชนมวาร	พระแท่นนพปฎลมหาเศวตฉัตร	
		พระสงฆ์ ๓๐ รูป ที่สวดพระพุทธมนต์แต่วันก่อนถวายพรพระ	อาสน์สงฆ์	
		ทรงประเคนภัตตาหารพระสงฆ์รับพระราชทานฉันแล้วถวายจตุปัจจัยไทยธรรม ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก ถวายพระพรลา		
		ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทรงธรรม ทรงศีล		
		สมเด็จพระราชาคณะถวายพระธรรมเทศนา ถวายอนุโมทนา (บนธรรมาสน์)		
		พระ ๔ รูป รับอนุโมทนา		
		ทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรมบูชากัณฑ์เทศน์ และทรงทอดผ้าไตร ถวายพระเทศน์และที่สวดรับเทศน์ ๕ รูป สดับปกรณ์ ถวายอดิเรก ถวายพระพรลา	อาสน์สงฆ์	
		พระสงฆ์ ๙๕ รูป เท่าพระชนมพรรษาสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ขึ้นนั่งยังอาสน์-สงฆ์ สวดมาติกา ทรงทอดผ้าไตร	พระที่นั่งดุสิตฯ	
		พระสงฆ์สดับปกรณ์เป็นเที่ยว ๆ จนครบ ๙๕ รูป (เที่ยวแรกสดับปกรณ์แล้ว ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก ถวายพระพรลา เที่ยวต่อไปขึ้นชักผ้าแล้วกลับจนหมด ๙๕ รูป)		

วัน	เวลา	รายการ	ที่	แต่งกาย
		เสร็จการพระราชกุศลเชิญพระโกศพระบรมอัฐิประดิษฐานพระวิมานพระที่นั่งจักรี ฯ		
		เจ้าพนักงานเทียบพระที่นั่งราเชนทรยานที่พระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ปราสาท	พระที่นั่งดุสิตฯ	เต็มยศ จุลจอมเกล้า ไว้ทุกข์
		ตั้งกระบวนพระราชอิสริยยศ เชิญพระโกศพระบรมอัฐิ	พระที่นั่งจักรี	
		เสด็จพระราชดำเนินตาม		
		เชิญพระโกศพระบรมอัฐิ ขึ้นประดิษฐานที่พระวิมานบนพระที่นั่งจักรี		
		เสด็จฯ กลับ		
		บรรจุพระราชสรีรางคาร		
พฤหัสบดีที่ ๑๔ มีนาคม	๑๖.๓๐ น.	กระบวนกองทหารม้านำ และตามตั้งพร้อมเชิญพระราชสรีรางคารจากวัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยรถยนต์พระที่นั่งออกจากพระบรมมหาราชวังทางประตูวิเศษไชยศรี ไปยังวัดราชบพิธ	ถนนหน้าพระลานประตูวิเศษไชยศรี	เต็มยศ จุลจอมเกล้า ไว้ทุกข์
		กระบวนทหารม้านำ		
		เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่งตามกองทหารม้าตาม		
		เชิญพระราชสรีรางคารจากรถยนต์พระที่นั่งเข้าประตูวัด ถนนราชบพิธ ไปยังพระอุโบสถ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการพระพุทธปฏิมาพระประธานพระอุโบสถทรงจุดเครื่องทองน้อยถวายราชสักการะพระบรมราชสรีรางคารพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ และพระราชสรีรางคารสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี	พระอุโบสถ	

วัน	เวลา	รายการ	ที่	แต่งกาย
		ในรัชกาลที่ ๗ พระราชสรีรางคารสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงทอดผ้าไตร พระสงฆ์ ๓๐ รูป สดับปกรณ์ แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พนักงานภูษามาลาเชิญพระผอบพระราชสรีรางคารสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีไปยังอนุสรณ์สถานรังษีวัฒนา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จฯตามไปทรงบรรจุประดิษฐาน ณ อนุสรณ์สถานรังษีวัฒนา ทรงวางพวงมาลา ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อย ถวายราชสักการะ เสด็จฯ กลับ		

นายกรัฐมนตรี ในตำแหน่งบังคับบัญชาสำนักพระราชวัง รับพระบรมราชโองการเหนือเกล้าฯ สั่งว่า สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พระชนมพรรษา ๙๔ ปี ๘ เดือน ๒๗ วัน ประชวรสวรรคตที่โรงพยาบาลศิริราช เมื่อวันอังคารที่ ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๓๘ เวลา ๒๑ นาฬิกา ๑๗ นาที ได้ถวายพระลองทองใหญ่ประกอบพระโกศตามพระอิสริยยศสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีขึ้นประดิษฐานเหนือพระแท่นสุวรรณเบญจดลจำหลักลายประดับรัตนชาติภายใต้สัปตปฏลเศวตฉัตร แวดล้อมด้วยพระอภิรุมชุมสาย พุ่มดอกไม้ทองเงิน และเครื่องพระราชอิสริยยศ ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ในพระบรมมหาราชวัง และได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายในวาระครบ ๗ วัน ๕๐ วัน ๑๐๐ วัน และทุกสัปดาห์ที่บรรจบวันสวรรคต มีพระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม พนักงานประโคมสังข์แตรปี่กลองชนะประจำยาม ตามราชประเพณีแต่กาลก่อน และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้พระบรมวงศานุวงศ์ คณะรัฐมนตรี กระทรวง ทบวง กรม ข้าทูลละอองธุลีพระบาททุกคณะหมู่เหล่าบำเพ็ญกุศลน้อมเกล้าอุทิศถวาย ตลอดจนพสกนิกรขึ้นเฝ้าถวายบังคมสักการะพระบรมศพ

การที่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เสด็จสวรรคตนี้ คณะรัฐมนตรีโดยมีนายบรรหาร ศิลปอาชา เป็นนายกรัฐมนตรีได้ประชุมลงมติจัดงานพระบรมศพถวายสนองพระกรุณาธิคุณให้เป็นไปตามราชประเพณีทุกประการ ทั้งได้ประชุมปรึกษาแต่งตั้งคณะกรรมการจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี มีนายกรัฐมนตรีเป็นประธานกรรมการ ประกอบด้วยรัฐมนตรี ผู้ทรงคุณวุฒิ และเจ้าหน้าที่ต่างๆ เป็นคณะกรรมการและคณะอนุกรรมการ

บัดนี้ นายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรีในตำแหน่งบังคับบัญชาสำนักพระราชวังได้กราบบังคมทูลทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทว่า คณะกรรมการจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พร้อมด้วยคณะอนุกรรมการต่างๆ ได้ดำเนินการจัดปลูกสร้างพระเมรุมาศ ณ ท้องสนามหลวง และเตรียมการพระราชพิธีทั้งปวงพร้อมที่จะถวายพระเพลิงพระบรมศพตามราชประเพณีได้แล้ว

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กำหนดการพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลออกพระเมรุมาศถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ดังรายการต่อไปนี้

งานพระราชกุศลออกพระเมรุมาศ

เจ้าพนักงานพระราชพิธีตกแต่งที่ประดิษฐานพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ในพระบรมมหาราชวัง สำหรับการพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลออกพระเมรุมาศไว้พร้อม

วันเสาร์ที่ ๙ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่งจากพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิตเข้าสู่พระบรมมหาราชวัง ผ่านหน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ทหารกองเกียรติยศถวายความเคารพ แตรวงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี

เวลา ๑๗ นาฬิกา ๓๐ นาที เสด็จพระราชดำเนินขึ้นสู่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ทรงจุดธูปเทียนเครื่องราชสักการะและเครื่องทองน้อยถวายสักการะพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ชาวพนักงานประโคมสังข์ แตรงอน แตรฝรั่ง ปี่ กลองชนะ ทหารกองเกียรติยศพระบรมศพถวายความเคารพ แตรวงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจุดธูปเทียนบูชาพระพุทธรูปประจำพระชนมวารของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ที่หน้าพระแท่นราชบัลลังก์นพปฎลมหาเศวตฉัตร แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถวายพัดรองที่ระลึกงานพระเมรุมาศพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีแด่สมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระราชาคณะ พระราชาคณะที่จะถวายพระธรรมเทศนาและพระสงฆ์สวดศราทธพรต ๓๐ รูป พระสงฆ์ที่จะสดับปกรณ์ ๙๕ รูปเท่าพระชนมพรรษา บรรพชิตจีนและญวน ๒๒ รูปแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทรงธรรม สมเด็จพระราชาคณะถวายศีล และถวายพระธรรมเทศนากัณฑ์ ๑ แล้ว พระสงฆ์ ๓๐ รูป สวดศราทธพรตจบ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรมบูชากัณฑ์เทศน์ และทรงทอดผ้าไตร แด่สมเด็จพระราชาคณะที่ถวายพระธรรมเทศนา และพระสงฆ์ที่สวดศราทธพรต ๓๐ รูปสดับปกรณ์ พระสงฆ์ทั้งนั้นถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก ถวายพระพรลา แล้วเจ้าพนักงานนิมนต์พระสงฆ์ ๙๕ รูปเท่าพระชนมพรรษา ขึ้นนั่งยังอาสน์สงฆ์สวดมาติกา จบ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงทอดผ้าไตร ย่ามที่ระลึกงานพระบรมศพ พระสงฆ์ ๙๕ รูปสดับปกรณ์ ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก ถวายพระพรลา แล้วบรรพชิตจีนและญวน ๒๒ รูป ขึ้นนั่งยังอาสน์สงฆ์ สวดมาติกา จบแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทอดผ้าไตรและย่ามที่ระลึกงานพระบรมศพ บรรพชิตจีนและญวนสดับปกรณ์ ถวายอนุโมทนา ถวายพระพรลา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินไปทรงจุดธูปเทียนเครื่องบูชากระบะมุกที่แท่นมณฑลสวดพระอภิธรรม พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมตลอดทั้งคืนรุ่งขึ้นรับพระราชทานฉันและชาวพนักงานประโคมสังข์ แตรงอน แตรฝรั่ง ปี่ กลองชนะ ประจำยามตามราชประเพณี

เสด็จพระราชดำเนินกลับ ทหารกองเกียรติยศถวายความเคารพ แตรวงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี

เชิญพระโกศออกพระเมรุมาศ
ถวายพระเพลิง

วันอาทิตย์ที่ ๑๐ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ เจ้าพนักงานเตรียมการพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทเทียบพระยานมาศสามลำคานที่จะเชิญพระโกศออกพระเมรุมาศ โดยกระบวนพระราช-อิสริยยศ ตกแต่งพระที่นั่งทรงธรรม พระจิตกาธานพระเมรุมาศ ณ ท้องสนามหลวง ไว้พร้อม

ตั้งกระบวนกองทหารเกียรติยศนำ กระบวนกองทหารเกียรติยศตาม และกระบวนพระราชอิสริยยศ

สำหรับแห่เชิญพระโกศโดยพระมหาพิชัยราชรถไปบำเพ็ญพระราชกุศลถวายพระเพลิงตามราชประเพณี

อนึ่ง ตามแนวราชวิถีที่กระบวนกองทหารเกียรติยศและกระบวนพระราชอิสริยยศแห่เชิญพระโกศโดยพระมหาพิชัยราชรถ มีราชรถสมเด็จพระสังฆราชนั่งอ่านพระอภิธรรมนำ จัดทหารรายทางถวายเป็นพระเกียรติสลับกับตำรวจนครบาล สารวัตรทหาร ยืนรักษาการณ์ไว้พร้อม

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมารเสด็จพระราชดำเนินทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนพระองค์ เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่งเข้าสู่พระบรมมหาราชวังผ่านหน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ทหารกองเกียรติยศถวายความเคารพ แตรวงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี

เวลา ๗ นาฬิกา สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินขึ้นสู่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ทรงจุดธูปเทียนเครื่องราชสักการะและเครื่องทองน้อยถวายราชสักการะที่หน้าพระแท่นสุวรรณเบญจดลประดิษฐานพระโกศแล้ว ทรงจุดธูปเทียนบูชาพระพุทธรูปประจำพระชนมวารของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ที่หน้าพระแท่นราชบัลลังก์นพปฎลมหาเศวตฉัตร ทรงทอดผ้าไตร พระสงฆ์ ๓๐ รูป สดับปกรณ์ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก ถวายพระพรลา

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานเปลื้องพระลองทองใหญ่ประกอบพระโกศถวายตาดคลุมแล้ว ตำรวจหลวงเชิญลงจากพระแท่นสุวรรณเบญจดล นายทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์เชิญพระโกศออกพระทวารทางมุขตะวันตกลงจากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทไปประดิษฐานที่พระยานมาศสามลำคานหน้าประตูกำแพงแก้วด้านตะวันตก

ขณะที่เชิญพระโกศจากพระแท่นสุวรรณเบญจดลนั้น ทหารปืนใหญ่จะได้ยิงปืนถวายพระเกียรตินาทีละ ๑ นัด ตลอดเวลาที่เชิญพระโกศไปเทียบยังพระมหาพิชัยราชรถหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามจึงหยุดยิง และเมื่อนายทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์เชิญพระโกศลงจากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ทหารกองเกียรติยศพระบรมศพถวายความเคารพ แตรวงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี

เสด็จพระราชดำเนินลงจากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาททางบันไดพระทวารมุขเหนือไปประทับที่ชานชาลาหน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ในการเชิญพระโกศขึ้นประดิษฐานที่พระยานมาศสามลำคาน เจ้าพนักงานภูษามาลาขึ้นถวายบังคมประคองหน้าหลัง ข้าราชการพลเรือนชั้นผู้ใหญ่ ทหารนายพลราชองครักษ์เป็นคู่เคียง

ขณะเปลื้องพระลองทองใหญ่ประกอบพระโกศ ณ ที่ประดิษฐานพระแท่นสุวรรณเบญจดลภายใต้สัปตปฎลเศวตฉัตรนั้น ชาวพนักงานในริ้วกระบวนจะได้ประโคมสังข์ แตรงอน แตรฝรั่ง ปี่ กลองชนะ ตลอดเวลาและหยุดประโคมเมื่อเทียบพระยานมาศสามลำคานที่เกรินพระมหาพิชัยราชรถ

พร้อมแล้ว **เชิญพระโกศทองใหญ่โดยพระยานมาศสามลำคานออกจากพระบรมมหาราชวัง** มีนายทหารราชองครักษ์เชิญธงพระบรมราชวงศ์ใหญ่นำ ขณะนั้นทหารกองเกียรติยศพระบรมศพถวายความเคารพ แตรวงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี **พระยานมาศสามลำคานเชิญพระโกศออกทางประตูศรีสุนทร ประตูเทวาภิรมย์** เข้าประจำริ้วกระบวนพระราชอิสริยยศ เจ้าหน้าที่ยกสัปตปฎลเศวตฉัตรคันดาลถวายกางกั้นพระโกศคู่เคียงข้าราชการพลเรือนชั้นผู้ใหญ่ ทหารนายพล ราชองครักษ์ อินทร์ พรหม พระกลด บังพระสูรย์ พระประยูรญาติเชิญเครื่องพระราชอิสริยยศเครื่องราชอิสริยภรณ์เข้าประจำที่ในริ้วตามลำดับ ยาตรากระบวนพระราชอิสริยยศ ๔ สายมีเจ้าพนักงานนำริ้ว ธง ๓ ชาย คู่แห่นายทหารบก นายทหารเรือ นายทหารอากาศ ตำรวจหลวงถือหอก มหาดเล็กหลวงคู่แห่ สมเด็จพระสังฆราชนั่งเสลี่ยงกลีบบัวอ่านพระอภิธรรมนำ ข้าราชการพลเรือนชั้นผู้ใหญ่กระทรวงศึกษาธิการเป็นคู่เคียง อินทร์ พรหม นาลิวัน กระบวนพระราชอิสริยยศประกอบด้วยพระอภิรุมชุมสาย พระแสงหว่างเครื่อง

แตรงอน แตรฝรั่ง สังข์ ปี่กลองชนะ ประโคมแห่เชิญพระโกศทองใหญ่ตามราชประเพณีไปตามถนนมหาราช ถนนท้ายวัง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินตามพระโกศไปยังพลับพลาหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนพระองค์ในการบำเพ็ญพระราชกุศลสดับปกรณ์ที่ท้ายเกริน พระมหาพิชัยราชรถ แล้วเสด็จฯ ตามกระบวนพระราชอิสริยยศ พระราชวงศ์ ข้าหลวง มหาดเล็ก และข้าราชบริพาร ในพระองค์สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ตามกระบวนพระราชอิสริยยศ

พลับพลาหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
พระมหาพิชัยราชรถ

กระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศถึงพลับพลาหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามกระบวนหน้าตั้งแต่นำ ริ้ว ธง ๓ ชาย คู่แห่ นายทหารบก นายทหารเรือ นายทหารอากาศ ตำรวจหลวงถือหอก มหาดเล็กหลวง คู่แห่เครื่องสูงฉัตรพระนำ เสลี่ยงกลีบบัวพระนำ และเครื่องสูงหักทองขวาง พระแสงหว่างเครื่อง ซึ่งเป็นกระบวนหน้าพระยานมาศสามลำคานเดินหลีกพระมหาพิชัยราชรถไปหยุดตั้งแถวตามลำดับต่อท้ายกระบวนกองทหาร แล้วหันกลับสู่ที่ตั้งพระมหาพิชัยราชรถ สมเด็จพระสังฆราชลงจากเสลี่ยงกลีบบัวเปลี่ยนไปขึ้นนั่งในบุษบกราชรถ พระนำคู่เคียงอินทร์พรหมเข้าประจำที่ราชรถพระนำ

พระยานมาศสามลำคานทรงพระโกศทองใหญ่เทียบที่เกรินบันไดนาคพระมหาพิชัยราชรถ เจ้าพนักงานภูษามาลาเลื่อนพระโกศทองใหญ่ จากพระยานมาศสามลำคานเข้าสู่ท้ายเกรินบันไดนาคเข้าที่แล้วถอยพระยานมาศสามลำคานออกไปพักที่กรมการรักษาดินแดน เจ้าหน้าที่เชิญสัปตปฎลเศวตฉัตรคันดาลถวายกางกั้นพระโกศทองใหญ่แล้ว สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จฯ แทนพระองค์ทรงทอดผ้าไตรที่พระโกศทองใหญ่ ท้ายเกรินบันไดนาค เที่ยวละ ๕ ไตร พระสงฆ์สดับปกรณ์จนครบ ๒๐ รูป แล้วเสด็จฯ ไปประทับพลับพลา เจ้าพนักงานภูษามาลาขึ้นนั่งท้ายเกรินบันไดนาคถวายบังคมแล้วประคองพระโกศ เจ้าหน้าที่ผู้ฉุดชักพระมหาพิชัยราชรถถวายบังคมพร้อมกันกับเจ้าพนักงานภูษามาลา แล้วเลื่อนเกรินเชิญพระโกศขึ้นสู่บุษบกพระมหาพิชัยราชรถ ขณะนั้นกระบวนพระราชอิสริยยศประโคมสังข์ แตร ปี่ กลองชนะ และกองทหารถวายความเคารพ แตรวงโยธวาทิต บรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี จบแล้ว กระบวนหน้าทั้งหมดหันกลับสู่ราชวิถีที่จะเชิญพระมหาพิชัยราชรถไปยังพระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง

พร้อมแล้ว จะได้เริ่มยาตรากระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศโดยพระมหาพิชัยราชรถ เมื่อเคลื่อนกระบวนทหารปืนใหญ่ยิงปืนถวายพระเกียรตินาทีละ ๑ นัด จนกว่าพระโกศทองใหญ่ขึ้นประดิษฐานบนพระจิตกาธานในพระเมรุมาศแล้วจึงหยุดยิง กระบวนพระราชอิสริยยศมีสังข์ แตร ปี่ กลองชนะ ประโคมตลอดเวลา หยุดประโคมเมื่อเผยพระวิสูตรพระเมรุมาศแล้ว

เมื่อประตูหลังกระบวนพระราชอิสริยยศท้ายพระมหาพิชัยราชรถเดินผ่านพลับพลาที่ประทับหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามไปแล้ว สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีเสด็จพระราชดำเนินเข้ากระบวนตาม โดยมีตำรวจหลวง ๑ คู่ นายทหารมหาดเล็กราชวัลลภรักษาพระองค์เชิญธงเยาวราชใหญ่นำเสด็จฯ นายทหารราชองครักษ์ ข้าราชการมหาดเล็กประจำพระองค์เชิญเครื่องราชอิสริยยศและทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์แซงเสด็จฯ แล้วต่อด้วยพระราชวงศ์ ข้าหลวง มหาดเล็ก และข้าราชบริพารในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

พระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง

ทหารกองเกียรติยศกระบวนหน้านำพระโกศทองใหญ่ยาตราไปตามถนนสนามไชย ถนนราชดำเนินใน เลี้ยวเข้าถนนตัดกลางท้องสนามหลวง แล้วเลี้ยวเข้าไปตั้งแถวแต่ละกองพันในสนามด้านเหนือ หลังแถวทหารกองเกียรติยศพระบรมศพหน้าพลับพลานอกราชวัติพระเมรุมาศ

กระบวนพระราชอิสริยยศตอนหน้าพระมหาพิชัยราชรถตรงไปตามถนนตัดกลางท้องสนามหลวงเทียบราชรถพระนำที่มุมราชวัติต่อถนนพระจันทร์ส่งสมเด็จพระสังฆราชลงจากราชรถพระนำไปพักที่ท้ายพระที่นั่งทรงธรรม แล้วราชรถพระนำเลยไปพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พร้อมด้วยฉัตรพระนำ สมเด็จพระสังฆราช คู่เคียง อินทร์พรหม คู่แห่ นายทหารบก นายทหารเรือ นายทหารอากาศ นำริ้ว ธง ๓ ชาย สังข์ แตร ปี่ กลองชนะ เดินเข้าไปตั้งแถวในพระเมรุมาศตามแนวริมราชวัติด้านเหนือ - ตะวันออก และด้านใต้ ฉัตรเครื่องสูงหักทองขวาง พระแสงหว่างเครื่องหน้าและหลัง เข้าตั้งกระบวนรอในราชวัติพระเมรุมาศ

เมื่อพระมหาพิชัยราชรถจะถึงที่เทียบสะพานเกรินบันไดนาคหน้าพลับพลานอกราชวัติ พระเมรุมาศ ทหารกองเกียรติยศพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ถวายความเคารพ แตรวงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี ทหารกองเกียรติยศแห่นำพระบรมศพถวายความเคารพ เทียบพระมหาพิชัยราชรถที่สะพานเกรินบันไดนาค คู่เคียง อินทร์พรหม และเครื่องสูงหักทองขวาง พระแสงหว่างเครื่อง พระประยูรญาติที่เชิญเครื่องพระราชอิสริยยศนาลิวัน ประตูหลังเดินชิดขวาเลียบข้างพระมหาพิชัยราชรถริมขอบสนามไปตั้งแถวในราชวัติ รวมกับเครื่องสูงกระบวนหน้า

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ ประทับ ณ พลับพลายกทอดพระเนตรการเชิญพระโกศลงจากพระมหาพิชัยราชรถสู่พระยานมาศสามลำคานเพื่อเตรียมเวียนพระเมรุมาศ กระบวนตามเสด็จฯ ของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมารและสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี พักรอที่ท้ายพลับพลา

พระราชวงศ์ ข้าหลวง มหาดเล็กและข้าราชบริพารในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ยืนเฝ้าฯ ที่ท้ายพลับพลา

กระบวนทหารเกียรติยศกองหลังเลี้ยวเข้าถนนตัดกลางสนามหลวง แล้วเลี้ยวซ้ายไปตั้งแถวตรงประตูราชวัติพระเมรุมาศด้านตะวันออกและด้านใต้ตามลำดับกองพัน

เทียบพระมหาพิชัยราชรถที่เกรินบันไดนาค ตรงประตูราชวัติ และเทียบพระยานมาศสามลำคานเรียบร้อยแล้ว เจ้าพนักงานภูษามาลาถวายบังคมพร้อมกับผู้ฉุดชักพระมหาพิชัยราชรถแล้วเจ้าพนักงานภูษามาลาจะได้เลื่อนเชิญพระโกศทองใหญ่เคลื่อนลงทางเกรินบันไดนาคประดิษฐานที่พระยานมาศสามลำคานภายใต้สัปตปฎลเศวตฉัตร ตั้งกระบวนพระราชอิสริยยศอย่างน้อย มีคู่เคียง ข้าราชการพลเรือนชั้นผู้ใหญ่ ทหารนายพลราชองครักษ์ อินทร์พรหม และสมเด็จพระสังฆราชนั่งเสลี่ยงกลีบบัวอ่านพระอภิธรรมนำ ข้าราชการพลเรือนชั้นผู้ใหญ่กระทรวงศึกษาธิการเป็นคู่เคียงพระนำ และอินทร์พรหม พนักงานนำริ้ว ประตูหน้า ธง ๓ ชาย เครื่องสูงหักทองขวาง พระแสงหว่างเครื่องหน้าหลัง และพระประยูรญาติเชิญเครื่องพระราชอิสริยยศ นาลิวัน ประตูหลัง พระโกศทองใหญ่ โดยพระยานมาศสามลำคานเวียนพระเมรุมาศ เมื่อเคลื่อนพระยานมาศสามลำคาน เข้าสู่พระเมรุมาศทหารกองเกียรติยศพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ถวายความเคารพ แตรวงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินเวียนพระเมรุมาศ พร้อมด้วยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ โดยมีตำรวจหลวง ๑ คู่ ทหาร

มหาดเล็กเชิญธงเยาวราชใหญ่ นายทหารราชองครักษ์ ข้าราชการมหาดเล็กหลวงเชิญเครื่องพระราชอิสริยยศ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ทหารมหาดเล็กแซงเสด็จฯ พระราชวงศ์ ข้าหลวง มหาดเล็ก และข้าราชบริพารเวียนพระเมรุมาศโดยอุตราวัฏครบ ๓ รอบแล้ว สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระบรมวงศ์ ขึ้นประทับ ณ มุขพระที่นั่งทรงธรรม เทียบพระยานมาศสามลำคานที่สะพานเกริ้นบันไดนาคพระเมรุมาศ

อนึ่ง ในขณะที่เสด็จพระราชดำเนิน ตามพระโกศเวียนพระเมรุมาศ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการทหารพลเรือน คณะทูตานุทูต ที่เฝ้าฯ อยู่บนพระที่นั่งทรงธรรมไม่ต้องลงมาเฝ้าฯ ที่พื้นชั้นล่างหน้าพระที่นั่งทรงธรรม

เมื่อเทียบพระยานมาศสามลำคานที่สะพานเกริ้นบันไดนาคพระเมรุมาศเรียบร้อยแล้ว เจ้าพนักงานภูษามาลาเลื่อนพระโกศทองใหญ่เชิญขึ้นเกริ้นบันไดนาคแล้วถอยพระยานมาศสามลำคานออกไปยังพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าหน้าที่ยกสัปตปฎลเศวตฉัตรคันดาลถวายกางกั้นพระโกศแล้ว เจ้าพนักงานภูษามาลาขึ้นถวายบังคมประคองพระโกศ เจ้าหน้าที่เลื่อนเกริ้นเชิญพระโกศขึ้นสู่ที่ตั้งพระจิตกาธานในพระเมรุมาศ ครั้นถึงที่แล้วปิดพระวิสูตรพระฉากเพื่อเปลื้องพระลองทองใหญ่ที่ประกอบพระโกศออกประกอบพระโกศจันทน์ตั้งแต่งแวดล้อมด้วยฉัตรดอกไม้สด ๔ มุมพระจิตกาธาน ทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์เข้ามายืนยามถวายพระเกียรติยศ ๔ มุมพระจิตกาธาน และวางยามตามมุมบันไดพระเมรุมาศ พร้อมแล้วเปิดพระฉาก พระวิสูตร หยุดประโคมสังข์แตรงอน แตรฝรั่ง ปี่ กลองชนะ ทหารปืนใหญ่หยุดยิงปืนถวายพระเกียรติยศ

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินขึ้นสู่พระเมรุมาศ ตำรวจหลวง ๑ คู่ ทหารมหาดเล็กเชิญธงเยาวราชใหญ่ นายทหารราชองครักษ์นำเสด็จฯ ราชองครักษ์ตามเสด็จฯ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อยถวายราชสักการะพระบรมศพ แล้วเสด็จพระราชดำเนินลงจากพระเมรุมาศเสด็จขึ้นพระที่นั่งทรงธรรมแล้วเสด็จพระราชดำเนินไปประทับรถยนต์พระที่นั่งที่ถนนหน้าพระธาตุหลังพระที่นั่งทรงธรรม เสด็จพระราชดำเนินกลับ ทหารกองเกียรติยศถวายความเคารพ แตรวงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี

ต่อจากนี้ พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมประจำวันทั้งกลางวัน กลางคืน จนกว่าจะเชิญพระบรมอัฐิขึ้นประดิษฐานที่บุษบกในพระที่นั่งทรงธรรม ชาวพนักงานประโคมสังข์ แตร ปี่ กลองชนะประจำยามตามราชประเพณี

กระบวนกองทหารเกียรติยศแห่นำและตาม กระบวนพระราชอิสริยยศแห่เชิญพระโกศพระบรมศพเลิกกระบวนกลับ

ถวายพระเพลิงพระบรมศพ

วันนี้เวลาบ่าย เจ้าพนักงานเตรียมการถวายพระเพลิงพระบรมศพที่พระเมรุมาศพระที่นั่งทรงธรรมไว้พร้อม

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่งจากพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต ไปยังพระเมรุมาศท้องสนามหลวง

เวลา ๑๖ นาฬิกา ๓๐ นาที รถยนต์พระที่นั่งเทียบที่หลังพระที่นั่งทรงธรรม ถนนหน้าพระธาตุ ทหารกองเกียรติยศถวายความเคารพ แตรวงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี เสด็จพระราชดำเนินขึ้นสู่พระที่นั่งทรงธรรม โดยมี ๘ ตำรวจหลวง นายทหารราชองครักษ์เชิญธงชัยพระครุฑพ่าห์ ธงชัยราชกระบี่ยุทธ์นำเสด็จฯ นายทหารราชองครักษ์ตามเสด็จฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทรง

ธรรมประทับพระราชอาสน์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมารเสด็จฯ ไปทรงจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อยสำหรับพระบรมศพทรงธรรมที่พระเมรุมาศ ทรงศีล สมเด็จพระราชาคณะถวายศีล และถวายพระธรรมเทศนากัณฑ์ ๑ แล้วพระสงฆ์ ๕๐ รูป สวดศราทธพรต จบ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรม บูชากัณฑ์เทศน์ และทรงทอดผ้าไตร สมเด็จพระราชาคณะที่ถวายพระธรรมเทศนาและพระสงฆ์ ๕๐ รูปที่สวดศราทธพรต สดับปกรณ์ ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก กลับ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินจากพระที่นั่งทรงธรรมไปขึ้นพระเมรุมาศ โดยมี ๘ ตำรวจหลวงและนายทหารราชองครักษ์เชิญธงชัยพระครุฑพ่าห์ ธงชัยราชกระบี่ยุทธ์ นำเสด็จฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงวางเครื่องราชสักการะพระบรมศพ ทหารกองเกียรติยศพระบรมศพเป่าแตรเดี่ยวสัญญาณนอน จบแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงจุดธูปเทียนดอกไม้จันทน์ถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ชาวพนักงานประโคมสังข์ แตร ปี่ กลองชนะ และปี่พาทย์ กองเกียรติยศทหารบก ทหารเรือ ทหารอากาศถวายความเคารพ แตรวงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี และยิงปืนเล็กยาวถวายพระเกียรติพร้อมกันกับทหารปืนใหญ่ยิงปืนถวายพระเกียรติ ๒๑ นัด

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินจากพระเมรุมาศไปประทับ ณ มุขหน้าพระที่นั่งทรงธรรม กองทหารเกียรติยศพระบรมศพ ๓ เหล่าทัพที่ในราชวัติ พระเมรุมาศ เลิกแถวกลับ

สมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระราชาคณะ พระบรมวงศานุวงศ์ ประธานองคมนตรี องคมนตรี นายกรัฐมนตรี ประธานสภาผู้แทนราษฎร ประธานวุฒิสภา ประธานศาลฎีกา ทูตานุทูต ผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศ รัฐมนตรี สมาชิกวุฒิสภา สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ข้าราชการทหารพลเรือนและสตรีผู้มีตำแหน่งเฝ้าฯ จะได้ขึ้นถวายพระเพลิงพระบรมศพตามลำดับ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินกลับโดยรถยนต์พระที่นั่งออกจากหลังพระที่นั่งทรงธรรม ทหารกองเกียรติยศถวายความเคารพ แตรวง บรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี

ถวายพระเพลิงพระบรมศพ
เวลา ๒๒ นาฬิกา

เวลากลางคืน เจ้าพนักงานภูษามาลาและสนมพลเรือน กองพระราชพิธี สำนักพระราชวัง พร้อมด้วยเจ้าหน้าที่กรมศิลปากรเตรียมการที่จะถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีที่พระจิตกาธานพระเมรุมาศไว้พร้อม

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถเสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่งจากพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต ไปยังพระที่นั่งทรงธรรม พระเมรุมาศท้องสนามหลวง เวลา ๒๒ นาฬิกา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทอดผ้าไตรพระสงฆ์ ๓๐ รูป สดับปกรณ์ ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรกแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินขึ้นพระเมรุมาศถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี แล้วเสด็จพระราชดำเนินลงจากพระเมรุมาศ ประทับ ณ มุขหน้าพระที่นั่งทรงธรรม พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาท ขึ้นถวายพระเพลิงพระบรมศพ

เจ้าพนักงานปฏิบัติการถวายพระเพลิงพระบรมศพสิ้นแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินขึ้นพระเมรุมาศ ทรงทอดผ้าไตร พระสงฆ์ ๑๐ รูป สดับปกรณ์ เสด็จพระราชดำเนินกลับโดยรถยนต์พระที่นั่งออกจากหลังพระที่นั่งทรงธรรม

เก็บพระบรมอัฐิ

วันจันทร์ที่ ๑๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ เจ้าพนักงานตกแต่งเตรียมการพระราชกุศลเก็บพระบรมอัฐิ ที่พระที่นั่งทรงธรรม จัดตั้งพระแท่นแว่นฟ้าบุษบกสำหรับประดิษฐานพระโกศพระบรมอัฐิ และเตรียมโตกสำรับคาวหวานสามหาบถวายพระสงฆ์ พร้อมเครื่องสังเค็ดมีสารานุกรมสำหรับเยาวชนพร้อมตู้บรรจุ และเตรียมจัดตั้งกระบวนพระราชอิสริยยศแห่เชิญพระโกศพระบรมอัฐิด้วยพระที่นั่งราเชนทรยาน และพระวอสีวิกากาญจน์สำหรับเชิญพระราชสรีรางคาร คู่แห่ เครื่องสูง สังข์แตร ปี่ กลองชนะ ทหารกองเกียรติยศของพระบรมอัฐิไว้พร้อม

เวลาเช้าเจ้าพนักงานจะได้เลี้ยงภัตตาหารแก่พระสงฆ์ที่สวดพระอภิธรรมประจำช่างพระเมรุมาศ

ที่พระเมรุมาศจัดทอดพระราชอาสน์ที่ประทับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเทียบข้างพระจิตกาธาน เจ้าพนักงานภูษามาลาดับพระเพลิงด้วยน้ำพระสุคนธ์ ประมวลพระบรมอัฐิ และพระราชสรีรางคารถวายคลุมด้วยผ้าเยียรบับที่เพดานเหนือพระจิตกาธานแขวนสัปตปฎลเศวตฉัตรถวายกางกั้น ตั้งเครื่องพระสุคนธ์ ขันทองคำ สำหรับสรงพระบรมอัฐิ พระโกศทองคำลงยาประดับเพชรรัตน์สำหรับทรงพระบรมอัฐิ พร้อมด้วยเครื่องราชสักการะตามราชประเพณีไว้พร้อม

เวลา ๘ นาฬิกา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่งจากพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิตไปยังพระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง เทียบรถยนต์พระที่นั่งหลังพระที่นั่งทรงธรรม ถนนหน้าพระธาตุ ทหารกองเกียรติยศถวายความเคารพ แตรวงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมีเสด็จพระราชดำเนินขึ้นพระที่นั่งทรงธรรม โดยมี ๘ ตำรวจหลวง นายทหารราชองครักษ์เชิญธงชัยพระครุฑพ่าห์ ธงชัยราชกระบี่ยุทธ์ นำเสด็จฯ นายทหารราชองครักษ์ตามเสด็จฯ เสด็จพระราชดำเนินประทับพระราชอาสน์หน้าอาสน์สงฆ์

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินไปยังพระเมรุมาศ โดยมี ๘ ตำรวจหลวง นายทหารราชองครักษ์เชิญธงชัยพระครุฑพ่าห์ ธงชัยราชกระบี่ยุทธ์ นำเสด็จฯ นายทหารราชองครักษ์ตามเสด็จฯ ประทับพระราชอาสน์ข้างพระจิตกาธาน เจ้าพนักงานเปิดคลุมพระบรมอัฐิ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องราชสักการะพระบรมอัฐิ แล้วถวายน้ำพระสุคนธ์สรงพระบรมอัฐิ เจ้าพนักงานถวายปิดคลุมพระบรมอัฐิ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อยสำหรับพระบรมอัฐิบูชาพระสงฆ์ แล้วทรงทอดผ้าไตร ๓ หาบ บนผ้าเยียรบับที่ปิดคลุมพระบรมอัฐิ สมเด็จพระราชาคณะและพระราชาคณะ ๙ รูปสดับปกรณ์ ขึ้นนั่งข้างพระจิตกาธานครั้งละ ๑ รูป จนครบ ๙ รูป เจ้าพนักงานภูษามาลาเปิดคลุมพระบรมอัฐิ ทรงเก็บพระบรมอัฐิสรงพระสุคนธ์ในขันทองคำ แล้วประมวลลงในพระโกศทองคำลงยาประดับเพชรรัตน์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานภูษามาลาเชิญพระโกศพระบรมอัฐิลงจากพระเมรุมาศไปยังพระที่นั่งทรงธรรม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินตามแล้วประทับพระราชอาสน์ที่หน้าอาสน์สงฆ์ เจ้าพนักงานภูษามาลาเชิญพระโกศพระบรมอัฐิประดิษฐานในบุษบกเหนือพระแท่นแว่นฟ้าทอง ส่วนพระราชสรีรางคารเจ้าพนักงานจะได้ประมวลลงในพระผอบโลหะปิดทองพักไว้ในพระเมรุมาศ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องราชสักการะพระบรมอัฐิแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงประเคนโตกภัตตาหาร ๓ หาบแด่สมเด็จพระราชาคณะ พระราชาคณะ ๙ รูป ที่ได้สดับปกรณ์พระบรมอัฐิแล้วนั้น พระสงฆ์รับพระราชทานฉันแล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้า

อยู่หัวถวายหนังสือสารานุกรมสำหรับเยาวชน เครื่องสังเค็ดงานพระเมรุมาศถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี รวม ๒๗ พระอาราม พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก กลับ เจ้าพนักงานนิมนต์พระสงฆ์อีก ๓๐ รูป ขึ้นนั่งยังอาสน์สงฆ์ สวดมาติกาจบ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงทอดผ้าไตร พระสงฆ์ ๓๐ รูป สดับปกรณ์ ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรกกลับ

ในระหว่างพระสงฆ์รับพระราชทานฉันภัตตาหาร ๓ หาบ เจ้าหน้าที่จะได้จัดตั้งริ้วกระบวนพระราชอิสริยยศเทียบพระที่นั่งราเชนทรยานสำหรับเชิญพระโกศพระบรมอัฐิและเทียบพระวอสีวิกากาญจน์ที่หน้าพระที่นั่งทรงธรรม

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานภูษามาลาเชิญพระโกศพระบรมอัฐิจากบุษบกแว่นฟ้าทองไปประดิษฐานในบุษบกพระที่นั่งราเชนทรยานเชิญพระผอบพระราชสรีรางคารจากพระเมรุมาศประดิษฐานในพระวอสีวิกากาญจน์ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ตามพระบรมอัฐิเชิญเข้าสู่พระบรมมหาราชวัง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินจากพระที่นั่งทรงธรรม ประทับรถยนต์พระที่นั่งหลังพระที่นั่งทรงธรรม ถนนหน้าพระธาตุ โดยมี ๘ ตำรวจหลวงและนายทหารราชองครักษ์เชิญธงชัยพระครุฑพ่าห์ ธงชัยราชกระบี่ยุทธ์ นำเสด็จฯ ทหารราชองครักษ์ตามเสด็จฯ ทหารกองเกียรติยศถวายความเคารพ แตรวงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี รถยนต์พระที่นั่งเข้าสู่พระบรมมหาราชวัง ทางประตูวิเศษไชยศรี เทียบรถยนต์พระที่นั่งที่ประตูฉำแพงแก้วพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เสด็จพระราชดำเนินขึ้นพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทประทับรอพระบรมอัฐิตั้งกระบวนพระราชอิสริยยศ ๔ สาย มีเจ้าพนักงานนำริ้ว ธง ๓ ชาย นายทหารบก นายทหารเรือ นายทหารอากาศ ตำรวจหลวงถือหอก มหาดเล็กหลวงเป็นคู่แห่ ข้าราชการพลเรือนชั้นผู้ใหญ่ทหารนายพลราชองครักษ์เคียงพระที่นั่งราเชนทรยานทรงพระโกศพระบรมอัฐิ และอินทร์พรหมที่พระวอสีวิกากาญจน์ทรงพระผอบพระราชสรีรางคาร มีข้าราชการในพระองค์และอินทร์พรหม เคียงข้าง ตำรวจหลวง ๒ คู่นำพร้อมด้วยเครื่องสูงอภิรุมชุมสายหักทองขวาง พระกลด บังพระสูรย์ พัดโบก เจ้าพนักงานภูษามาลาประคองพระโกศพระบรมอัฐิและพระราชสรีรางคาร พระประยูรญาติเชิญเครื่องพระราชอิสริยยศตามราชประเพณี

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ตามพระโกศพระบรมอัฐิ โดยมีตำรวจหลวง ๑ คู่ นายทหารราชองครักษ์เชิญธงเยาวราชใหญ่ นำเสด็จฯ ข้าราชการมหาดเล็กในพระองค์สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เชิญเครื่องพระราชอิสริยยศ และนายทหารราชองครักษ์ ตามเสด็จฯ ยาตรากระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระบรมอัฐิพระราชสรีรางคารออกทางประตูราชวัติพระเมรุมาศด้านเหนือ ทหารกองเกียรติยศพระบรมอัฐิถวายความเคารพ แตรวงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี กระบวนพระราชอิสริยยศเลี้ยวขวาถนนตัดกลางท้องสนามหลวงออกถนนราชดำเนินใน ถนนหน้าพระลาน เข้าสู่พระบรมมหาราชวัง ทางประตูวิเศษไชยศรี ถนนจักรีจรัณย์ กระบวนพระวอสีวิกากาญจน์ คู่เคียงอินทร์พรหม พระกลด บังพระสูรย์ พัดโบก ภูษามาลาประคอง ตำรวจหลวง ๒ คู่นำแยกออกไปเลี้ยวถนนหน้าศาลาสหทัยสมาคม ไปเทียบพระวอสีวิกากาญจน์ที่เกยประตูหลังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เจ้าพนักงานเชิญพระผอบพระราชสรีรางคารขึ้นพระราชยานไปประดิษฐานพักไว้ในพระศรีรัตนเจดีย์

กระบวนพระราชอิสริยยศพระบรมอัฐิตรงไปเข้าประตูพิมานไชยศรี เลี้ยวขวาถนนอมรวิถีไปเทียบพระที่นั่งราเชนทรยานที่เกยพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ปราสาท

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินออกทรงรอรับพระโกศพระบรมอัฐิ ที่พระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ปราสาท

กระบวนสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรม-

ราชกุมารี ตำรวจหลวงและนายทหารราชองครักษ์เชิญธงเยาวราชใหญ่นำส่งเสด็จฯ ที่ประตูกำแพงแก้ว พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมารและสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีเสด็จพระราชดำเนินขึ้นเฝ้าฯ

เทียบพระที่นั่งราเชนทรยานที่เกยพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ปราสาทเรียบร้อยแล้ว เจ้าพนักงานภูษามาลาเชิญพระโกศพระบรมอัฐิจากพระที่นั่งราเชนทรยานเข้าสู่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินตาม

เจ้าพนักงานภูษามาลาเชิญพระโกศพระบรมอัฐิขึ้นประดิษฐานในบุษบกทองเหนือพระแท่นสุวรรณเบญจดล ณ มุขตะวันตกพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เสร็จแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องราชสักการะพระบรมอัฐิ แล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับ

พระราชกุศลพระบรมอัฐิ

วันอังคารที่ ๑๒ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ เจ้าพนักงานเตรียมการพระราชกุศลพระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เชิญพระโกศพระบรมอัฐิและพระอัฐิสมเด็จพระบรมราชบุพการีออกประดิษฐาน ณ พระแท่นมุกราชบัลลังก์นพปฎลมหาเศวตฉัตร แวดล้อมด้วยต้นไม้ทองเงินเครื่องบรมราชอิสริยยศราชูปโภค เครื่องราชสักการะ และเชิญพระพุทธรูปประจำพระชนมวารพระบรมอัฐิสมเด็จพระบรมราชบุพการี พระพุทธรูปประจำพระชนมวารของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ประดิษฐานที่พระแท่นมณฑลมุก ทอดเครื่องนมัสการไว้พร้อม

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่งจากพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต ไปยังพระบรมมหาราชวัง

เวลา ๑๖ นาฬิกา ๓๐ นาที เสด็จพระราชดำเนินเข้าสู่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องราชสักการะพระบรมอัฐิ และพระอัฐิสมเด็จพระบรมราชบุพการีที่เชิญออกประดิษฐาน ณ พระแท่นมุกราชบัลลังก์นพปฎลมหาเศวตฉัตร แล้วทรงจุดธูปเทียนเครื่องราชสักการะพระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ซึ่งประดิษฐานในบุษบกทองพระแท่นสุวรรณเบญจดล

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการบูชาพระพุทธรูปประจำพระชนมวารพระบรมอัฐิที่พระแท่นมณฑลมุก พระสงฆ์ ๓๐ รูปสวดพระพุทธมนต์ จบแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงทอดผ้าไตร พระสงฆ์ ๓๐ รูป ที่สวดพระพุทธมนต์สดับปกรณ์พระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก ถวายพระพรลา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทรงธรรม สมเด็จพระราชาคณะถวายศีลและถวายพระธรรมเทศนากัณฑ์ ๑ จบแล้ว ถวายอนุโมทนา พระสงฆ์ ๔ รูปรับอนุโมทนา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรม บูชากัณฑ์เทศน์และทรงทอดผ้าไตร พระเทศน์และรับอนุโมทนา ๕ รูปสดับปกรณ์ ถวายอดิเรก ถวายพระพรลา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทอดผ้าไตรอีก ๑๐ ไตร พระสงฆ์ ๑๐ รูป สดับปกรณ์พระบรมอัฐิ และพระอัฐิสมเด็จพระบรมราชบุพการีที่เชิญออกประดิษฐานในการพระราชกุศลนี้ แล้วถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก ถวายพระพรลา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินกลับ

วันพุธที่ ๑๓ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ

พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่ง จากพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต ไปยังพระบรมมหาราชวัง

เวลา ๑๐ นาฬิกา ๓๐ นาที เสด็จพระราชดำเนินเข้าสู่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องราชสักการะพระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ซึ่งประดิษฐานในบุษบกทองพระแท่นสุวรรณเบญจดล

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการบูชาพระพุทธรูปประจำพระชนมวารของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีประดิษฐานบนพระแท่นมุกราชบัลลังก์นพปฎลมหาเศวตฉัตรแล้ว พระสงฆ์ ๓๐ รูปที่สวดพระพุทธมนต์แต่วันก่อนถวายพรพระ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงประเคนภัตตาหาร พระสงฆ์รับพระราชทานฉันเสร็จแล้ว ทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรม พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก ถวายพระพรลา

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทรงธรรมสมเด็จพระราชาคณะถวายศีลและถวายพระธรรมเทศนากัณฑ์ ๑ จบแล้ว ถวายอนุโมทนา แล้วพระสงฆ์ ๔ รูปรับอนุโมทนา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรมบูชากัณฑ์เทศน์ และทรงทอดผ้าไตรพระเทศน์และรับอนุโมทนา ๕ รูปสดับปกรณ์ ถวายอดิเรก ถวายพระพรลา แล้วเจ้าพนักงานนิมนต์พระสงฆ์ ๙๕ รูป เท่าพระชนมพรรษาสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ขึ้นนั่งยังอาสน์สงฆ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทอดผ้าไตร พระสงฆ์สดับปกรณ์ ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก ถวายพระพรลา

เชิญพระบรมอัฐิขึ้นประดิษฐาน ณ พระวิมาน พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

ในระหว่างพระสงฆ์รับพระราชทานฉันในพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เจ้าพนักงานจะได้เทียบพระที่นั่งราเชนทรยานสำหรับเชิญพระโกศพระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีไว้ที่เกยพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ปราสาท

ตั้งกระบวนพระราชอิสริยยศ ตำรวจหลวง มหาดเล็กหลวง เป็นคู่แห่ ๔ สาย ข้าราชการพลเรือนชั้นผู้ใหญ่ ทหารนายพลราชองครักษ์ เป็นคู่เคียงพระที่นั่งราเชนทรยาน ทรงพระโกศพระบรมอัฐิ พร้อมด้วยเครื่องพระอภิรุมชุมสายสังข์แตรปี่กลองชนะ พระแสงหว่างเครื่อง พระกลด บังพระสูรย์ พัดโบก ภูษามาลาประคอง และพระประยูรญาติเชิญเครื่องพระราชอิสริยยศ ไว้พร้อม

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานภูษามาลาเชิญพระโกศพระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีลงจากบุษบกพระแท่นสุวรรณเบญจดลไปออกพระทวารพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทมุขตะวันออกไปยังเกยพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ปราสาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินตาม

เจ้าพนักงานภูษามาลาประดิษฐานพระโกศพระบรมอัฐิในบุษบกพระที่นั่งราเชนทรยาน กระบวนพระราชอิสริยยศประโคมสังข์แตรปี่กลองชนะ พร้อมแล้ว ยาตรากระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระบรมอัฐิจากพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ปราสาทไปยังพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถเสด็จพระราชดำเนินตามพร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ เทียบพระที่นั่งราเชนทรยานที่อัฒจันทร์ตะวันออกพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เจ้าพนักงานภูษามาลาเชิญพระโกศพระบรมอัฐิขึ้นพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทไปยังพระวิมาน เมื่อประดิษฐานพระโกศพระบรมอัฐิในพระวิมานทองแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระ

นางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงจุดธูปเทียนบูชาพระพุทธสัมพรรโณภาศแล้วทรงจุดธูปเทียนเครื่องราชสักการะพระบรมอัฐิ แล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับ

บรรจุพระราชสรีรางคาร

วันพฤหัสบดีที่ ๑๔ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ เจ้าพนักงานเตรียมการพระราชพิธีบรรจุพระราช-สรีรางคารสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ในพระอุโบสถวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม ไว้พร้อม

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถเสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่งจากพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต ไปยังพระบรมมหาราชวัง

เวลา ๑๖ นาฬิกา ๓๐ นาที เจ้าพนักงานภูษามาลาเชิญพระผอบพระราชสรีรางคารสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีโดยพระราชยานจากพระศรีรัตนเจดีย์ ตำรวจหลวงนำไปออกประตูเกยหลังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เชิญขึ้นประดิษฐานในรถยนต์พระที่นั่ง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยาตรากระบวนเชิญพระราชสรีรางคารออกจากพระบรมมหาราชวัง ทางประตูวิเศษไชยศรี มีกระบวนกองเกียรติยศทหารม้ารักษาพระองค์แห่นำ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถเสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนรถยนต์พระที่นั่งต่อตามรถยนต์พระที่นั่งที่เชิญพระราชสรีรางคาร แล้วทหารม้ารักษาพระองค์กองเกียรติยศกระบวนหลังตามกระบวนเชิญพระราชสรีรางคารไปตามถนนหน้าพระลาน เลี้ยวขวาถนนสนามไชย เลี้ยวซ้ายถนนกัลยาณไมตรี ข้ามสะพานช้างโรงสี เลี้ยวขวาถนนอัษฎางค์ เลี้ยวซ้ายถนนราชบพิธ กระบวนหน้าทหารม้ารักษาพระองค์แห่นำรถยนต์พระที่นั่งพระราชสรีรางคารเทียบ ที่ประตูวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม ทางเสด็จพระราชดำเนิน เจ้าพนักงานภูษามาลาเชิญพระผอบพระราชสรีรางคารเข้าซุ้มประตูวัด รถยนต์พระที่นั่งที่เชิญพระราชสรีรางคารเคลื่อนเลยไป รถยนต์พระที่นั่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถเข้าเทียบที่หน้าประตูวัด เสด็จพระราชดำเนินตามพระราชสรีรางคาร ทหารกองเกียรติยศถวายความเคารพ แตรวงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี

เจ้าพนักงานภูษามาลาเชิญพระผอบพระราชสรีรางคารไปประดิษฐานที่โต๊ะหมู่ทองในพระอุโบสถข้างพุทธ-บัลลังก์พระพุทธอังคีรส

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการบูชาพระพุทธปฏิมาประธานพระอุโบสถและทรงจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อยถวายราชสักการะพระบรมราชสรีรางคาร พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ พระราชสรีรางคารสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗ และพระราชสรีรางคารสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทอดผ้าไตร พระสงฆ์วัดราชบพิธ ๓๐ รูปสดับปกรณ์ ถวายอนุโมทนา ถวายอติเรก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานภูษามาลาเชิญพระผอบพระราชสรีรางคารสมเด็จพระศรีนครินทราบรม-ราชชนนี ไปยังอนุสรณ์สถานรังษีวัฒนา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถเสด็จพระราชดำเนินตาม ทรงเชิญพระราชสรีรางคารลงในถ้ำศิลา แล้วทรงปิดฝาถ้ำศิลา และเลื่อนเชิญเข้าสู่ที่บรรจุ แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงวางพวงมาลา ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อยถวายราชสักการะ ขณะนั้นชาวพนักงานประโคมสังข์ แตร ปี่ กลองชนะ ทหารกองเกียรติยศถวายความเคารพ แตรวงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี เสด็จพระราชดำเนินไปประทับรถยนต์พระที่นั่งที่ประตูอนุสรณ์สถานวัดราชบพิธถนนอัษฎางค์เสด็จฯกลับ แล้วเจ้าหน้าที่จะได้ปิดผนึกที่บรรจุ

การแต่งกาย

งานพระราชกุศลออกพระเมรุมาศ ที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

วันเสาร์ที่ ๙ มีนาคม ๒๕๓๙ แต่งเครื่องแบบเต็มยศ ไว้ทุกข์ สายสะพายมงกุฎไทย

เชิญพระโกศสู่พระเมรุมาศ-ถวายพระเพลิง

วันอาทิตย์ที่ ๑๐ มีนาคม ๒๕๓๙

เวลาเช้า - เชิญพระโกศสู่พระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง
แต่งเครื่องแบบเต็มยศ ไว้ทุกข์ สายสะพายมหาจักรี

เวลาบ่าย - ถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระเมรุมาศ
แต่งเครื่องแบบเต็มยศ ไว้ทุกข์ สายสะพายมหาจักรี

เวลากลางคืน - ถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระเมรุมาศ
แต่งเครื่องแบบปกติขาว ไว้ทุกข์

งานเก็บพระบรมอัฐิ และเชิญพระบรมอัฐิ พระเมรุมาศ

วันจันทร์ที่ ๑๑ มีนาคม ๒๕๓๙

เวลาเช้า แต่งเครื่องแบบเต็มยศ ไว้ทุกข์ สายสะพายจุลจอมเกล้า

งานพระราชกุศลพระบรมอัฐิ ที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

วันอังคารที่ ๑๒ มีนาคม ๒๕๓๙

เวลาบ่าย สวดมนต์ แต่งเครื่องแบบเต็มยศ สายสะพายมหาจักรี

วันพุธที่ ๑๓ มีนาคม ๒๕๓๙ ที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

เวลาเช้า เลี้ยงพระ แต่งเครื่องแบบเต็มยศ ไว้ทุกข์

เที่ยง เชิญพระบรมอัฐิขึ้นพระที่นั่งจักรี สายสะพายจุลจอมเกล้า

งานบรรจุพระราชสรีรางคาร ที่วัดราชบพิธ

วันพฤหัสบดีที่ ๑๔ มีนาคม ๒๕๓๙

เวลาบ่าย แต่งเครื่องแบบเต็มยศ ไว้ทุกข์ สายสะพายจุลจอมเกล้า

สำนักพระราชวัง

วันที่ ๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙

ตำแหน่งเฝ้าฯ

๑. งานพระราชกุศลออกพระเมรุมาศ
๒. งานพระราชกุศลพระบรมอัฐิ } ที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

ก. **พระบรมวงศานุวงศ์** - เฝ้าฯ บนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทมุขใต้

ข. **นายกรัฐมนตรี** ประธานสภาผู้แทนราษฎร ประธานวุฒิสภา ประธานศาลฎีกา ประธานองคมนตรี องคมนตรี รัฐมนตรี สมาชิกวุฒิสภา สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร อดีตนายกรัฐมนตรี ข้าราชการผู้ใหญ่ ฝ่ายทหาร - พลเรือนเฝ้าฯ บนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทมุขเหนือ
นอกจากนี้ เฝ้าฯ ที่ปะรำหน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ตามลำดับ

ค. **สตรีผู้มีตำแหน่งเฝ้าฯ**
เฝ้าฯ ที่มุขกระสันพระที่นั่งพิมานรัตยา

๓. งานเชิญออกพระเมรุมาศ และงานถวายพระเพลิงพระบรมศพ

๓/๑ ที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

เวลาเช้า

- พระบรมวงศานุวงศ์ เฝ้าฯ บนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทมุขใต้ เมื่อเชิญพระโกศลงจากพระที่นั่งดุสิตฯ ไปประดิษฐานที่พระยานมาศสามลำคาน สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จฯ ลงตามส่งที่ลานหน้าพระที่นั่งดุสิตฯ แล้วเสด็จฯ ตามพระโกศไปยังพลับพลา ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
- ส่วนพระบรมวงศานุวงศ์เสด็จลงจากพระที่นั่งดุสิตฯ ทางพระทวารบันไดมุขเหนือ ด้านตะวันออกหรือเสด็จลงทางพระทวารมุขตะวันออก
- พระราชวงศ์ฝ่ายหน้า ฝ่ายใน ถ้าจะตามกระบวนเชิญพระโกศให้ออกไปรอที่ศาลาอรรถวิจารณ์หรือหน้าหอพิพิธภัณฑ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

๓/๒ เวลาเช้า

ที่พลับพลาหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ปีกชั้นลดของพลับพลาจัดเป็นที่ข้าราชการผู้ใหญ่และเชิญเครื่องพระอิสริยยศรอเฝ้าฯ และเข้ากระบวนเชิญพระโกศ

๓/๓ เวลาเช้า พระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง และบ่ายถวายพระเพลิงพระบรมศพ

- มุขหน้าพระที่นั่งทรงธรรมจัดเป็นที่ประทับ หลังพระราชอาสน์ที่ประทับจัดเป็นที่เฝ้าฯ สำหรับสมเด็จพระบรมราชวงศ์ ตอนท้ายจัดเป็นที่สำหรับเลขาธิการพระราชวัง ราชเลขาธิการ สมุหราชองครักษ์ นางสนองพระโอษฐ์ นางพระกำนัลที่ตามเสด็จฯ

๓/๔ เวลาบ่าย และเวลากลางคืน ที่พระที่นั่งทรงธรรม

- หน้าอาสน์สงฆ์-ธรรมาสน์เทศน์ ทอดพระราชอาสน์ สำหรับทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ถัดข้างพระราชอาสน์จัดที่ประทับสมเด็จพระบรมวงศ์เฝ้าฯ ตอนท้ายตั้งเก้าอี้สำหรับเลขาธิการพระราชวัง ราชเลขาธิการ สมุหราชองครักษ์ นางสนองพระโอษฐ์ นางพระกำนัลที่ตามเสด็จ เฝ้าฯ

- ที่หน้ามุขพระที่นั่งทรงธรรม จัดทอดพระราชอาสน์
- หลังพระราชอาสน์จัดที่ประทับสำหรับสมเด็จพระบรมราชวงศ์ เสด็จขึ้นพระเมรุมาศ ถวายพระเพลิงพระบรมศพแล้ว ประทับเฝ้าฯ

๓/๕ เวลาเช้า และบ่าย ที่พระที่นั่งทรงธรรม พระเมรุมาศ

บนพระที่นั่ง - ด้านใต้ จัดเป็นที่เฝ้าฯ สำหรับพระราชวงศ์ฝ่ายหน้า ฝ่ายใน ประธานองคมนตรี และองคมนตรี ราชสกุลผู้มีตำแหน่งเฝ้าฯ ข้าทูลละอองธุลีพระบาท ทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน ที่ได้รับพระราชทานราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า สตรีผู้มีตำแหน่งเฝ้าฯ

ชั้นลดหน้าพระที่นั่งด้านใต้ จัดเป็นที่เฝ้าฯ ของสตรีผู้มีตำแหน่งเฝ้าฯ

๓/๖ เวลาเช้า และบ่าย ที่พระที่นั่งทรงธรรม

บนพระที่นั่ง ด้านเหนือ จัดเป็นที่สำหรับเฝ้าฯ ดังนี้

แถวหน้า
- ตอนกลาง นายกรัฐมนตรี ประธานสภาผู้แทนราษฎร ประธานวุฒิสภา ประธานศาลฎีกา
- ถัดหลังต่อไปตามลำดับ - รัฐมนตรี สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร สมาชิกวุฒิสภา

แถวข้างด้านตะวันออก หน้าพระที่นั่ง จัดเป็นที่สำหรับคณะทูตานุทูตตลอดแนว

แถวข้างบนพระที่นั่งด้านตะวันตก จัดสำหรับอดีตนายกรัฐมนตรี ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ฝ่ายทหาร-พลเรือนเฝ้าฯ ตามลำดับ

ชั้นลดหน้าพระที่นั่งด้านเหนือ จัดเป็นที่สำหรับข้าราชการเฝ้าฯ

ทับเกษตรติดกับช่างราชวัติ จัดเป็นที่ข้าราชการเฝ้าฯ

ทิมติดกับรั้วราชวัติ
- **ด้านเหนือ** สำหรับวงพิณพาทย์เครื่องใหญ่ของกรมศิลปากรเหลือท้ายจัดเป็นที่เฝ้าฯ
- **ด้านใต้** สำหรับวงพิณพาทย์เครื่องใหญ่ของกรมศิลปากร เหลือท้ายจัดเป็นที่เฝ้าฯ

ศาลาลูกขุน
- **ด้านเหนือ** สำหรับข้าราชการเฝ้าฯ
- **ด้านใต้** สำหรับข้าราชการสำนักพระราชวัง, สำนักราชเลขาธิการ และข้าในพระองค์เฝ้าฯ

ทิมหลังพระที่นั่งทรงธรรม
- **ด้านเหนือ** จัดสำหรับแพทย์พยาบาลประจำพระองค์
- **ด้านใต้** เป็นที่สำหรับพระสงฆ์พักก่อนขึ้นสดับปกรณ์

ทิมหลังพระเมรุมาศ ด้านตะวันออก สำหรับข้าราชการเฝ้าฯ

ปะรำหลังพระที่นั่งทรงธรรม ด้านเหนือ-ใต้ จัดสำหรับราชสกุลเฝ้าฯ

ปะรำนอกราชวัติ พระเมรุมาศด้านใต้ จัดสำหรับข้าราชการเฝ้าฯ

ที่ตึกหอสมุดแห่งชาติ (เก่า) หน้าวัดมหาธาตุ จัดเป็นที่พักสมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระราชาคณะ และในพระระเบียงพระอุโบสถวัดมหาธาตุ จัดให้พระราชาคณะพัก

๓/๗ งานเก็บพระบรมอัฐิ ที่พระเมรุมาศ

จัดที่เฝ้าฯ เช่นเดียวกับวันถวายพระเพลิงพระบรมศพ เว้นแต่ ไม่มีคณะทูตานุทูต

๔. งานบรรจุพระราชสรีรางคาร ที่พระอุโบสถวัดราชบพิธ

- พระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ นายกรัฐมนตรี คณะองคมนตรีเฝ้าฯ ในพระอุโบสถ ประธานสภาผู้แทนราษฎร ประธานวุฒิสภา ประธานศาลฎีกา และข้าราชการเฝ้าฯ ที่บริเวณหน้าอนุสรณ์สถานรังษีวัฒนา

ทางขึ้นลงพระเมรุมาศ
ถวายพระเพลิงพระบรมศพ

๑. สมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระราชาคณะ ขึ้นลงพระเมรุมาศทางบันไดด้านใต้

๒. พระบรมวงศานุวงศ์ คณะองคมนตรี ราชสกุล สตรีผู้มีตำแหน่งเฝ้าฯ และที่เฝ้าฯ บนพระที่นั่งทรงธรรมด้านใต้
ขึ้นพระเมรุมาศทางบันไดด้านใต้
ลงทางบันไดหน้าพระที่นั่งทรงธรรม

๓. นายกรัฐมนตรี ประธานสภาผู้แทนราษฎร ประธานวุฒิสภา ประธานศาลฎีกา คณะทูตานุทูต รัฐมนตรี สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร สมาชิกวุฒิสภา อดีตนายกรัฐมนตรี ข้าราชการทหาร-พลเรือน
ขึ้นพระเมรุมาศทางบันไดด้านเหนือ
ลงทางบันไดหน้าพระที่นั่งทรงธรรม

๔. บรรพชิต ขึ้นลงพระเมรุมาศทางบันไดมุขตะวันออก

ริ้วกระบวน

ริ้วที่ ๑

เชิญพระโกศจากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท
ไปยังพระมหาพิชัยราชรถ
หน้าวัดพระเชตุพน ฯ

นายตำรวจขี่ม้านำ				๑ คู่
นำริ้ว (นายศุภเลิศ คันธนะเสวี)				๑
ธง ๓ ชาย (กรมพลาธิการทหารบก)				๒
ประตูหน้า (นายวัชรินทร์ ช้อนวัฒนะ, นายอรุณรัตน์ นีละรัตตานนท์)				๒
คู่แห่นายทหารแต่งเครื่องแบบเต็มยศ (ทหารยศร้อยเอกถึงพันโท)				
- ทหารบกริ้วสายนอก ๒ สาย ๆ ละ ๒๐	เป็น	๔๐	รวม	๘๐
- ทหารเรือริ้วสายใน ๒ สาย ๆ ละ ๑๐	เป็น	๒๐		
- ทหารอากาศริ้วสายใน ๒ สาย ๆ ละ ๑๐	เป็น	๒๐		
กลองชนะแดงลายทอง		๘๐	(โรงเรียนเตรียมทหาร)	
กลองชนะเงิน		๒๐	รวม	๑๒๐
กลองชนะทอง		๒๐		
จ่าปี่ (นายสุรี สุขีลักษณ์, นายบรรเลง บัวบุตร์)		๒	รวม	๔
จ่ากลอง (นายณรงค์ สุขเฉลิมศรี นายชะโอด นาคเจริญ)		๒		
แตรฝรั่ง		๒๐		
แตรงอน		๒๘	(กองทัพเรือ) รวม	๕๒
สังข์		๔		
สารวัตรกลอง (โรงเรียนเตรียมทหาร)				๔
สารวัตรแตร (กองทัพเรือ)				๒
กำกับฉัตรเครื่องสูงทองแผ่ลวด (หน้าพระนำ) (กรมพลาธิการทหารบก)				๒
ฉัตรเครื่องสูงทองแผ่ลวด (หน้าพระนำ)				
ฉัตร ๕ ชั้น	๖			
ฉัตร ๗ ชั้น	๒		(กรมพลาธิการทหารบก)	๑๒
บังแทรก	๔			
สนมเชิญพัดยศสมณศักดิ์ (นายเอนก จงสมาน)				๑
กำกับเสลี่ยงกลีบบัวพระนำ (นายเวทิน วิชัยขัทคะ)				๑
คุมเสลี่ยงกลีบบัวพระนำ (กรมศิลปากร)				๒
คุมคนหามเสลี่ยงกลีบบัวพระนำ (กรมพลาธิการทหารบก)				๑
เสลี่ยงกลีบบัวพระนำ (คนหาม) (กรมพลาธิการทหารบก)				๑๖

บังสูรย์พระนำ (กรมพลาธิการทหารบก) ๑

สัปทนตาด (กรมพลาธิการทหารบก) ๑

พัดโบก (นายอมรทัต แจ้งกิจ) ๑

มหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงรายตีนตอง (นักเรียนโรงเรียนวชิราวุธ) ๔

อินทร์ เชิญจามร ๘
พรหม เชิญจามร ๘
} (กรมพลาธิการทหารบก) ๑๖

คู่เคียงเสลี่ยงกลีบบัวพระนำ ข้างละ ๘ รวม ๒ ข้าง (ข้าราชการกระทรวงศึกษาธิการ) ๑๖

ฉัตรเครื่องสูงทองแผ่ลวด (หลังพระนำ)

ฉัตร ๗ ชั้น ๒
ฉัตร ๕ ชั้น ๔
บังแทรก ๒
} (กรมพลาธิการทหารบก) ๘

คุมเครื่องสูงฉัตรหักทองขวาง หน้า (กรมพลาธิการทหารบก) ๒

ฉัตรเครื่องสูงหักทองขวาง หน้า

ฉัตร ๗ ชั้น ๒
ฉัตร ๕ ชั้น ๑๒
บังแทรก ๑๐
} (กรมพลาธิการทหารบก) ๒๔

มหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงหว่างเครื่อง หน้า (นักเรียนโรงเรียนวชิราวุธ) ๖

กำกับพระแสงหว่างเครื่อง หน้า (ครูโรงเรียนวชิราวุธ) ๑

ประธานกรรมการจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ (นายกรัฐมนตรี)

ผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศ (เลขาธิการพระราชวัง)

รองผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศ (เจ้ากรมกิจการพลเรือนทหารบก)

ผู้ช่วยรองผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศ (ผู้อำนวยการกองพระราชพิธี)

ผู้บอกกระบวน (กรับสัญญาณ) (นายอรรถ วาศภูติ)

ราชองครักษ์เชิญธงบรมราชวงศ์ใหญ่ (กรมราชองครักษ์) ๑

กำกับพระยานมาศสามลำคาน (นายอัญชิต สวาคมพรรณ) ๑

คุมพระยานมาศสามลำคาน (กรมศิลปากร) ๔

คุมคนหามพระยานมาศสามลำคาน (กรมการขนส่งทหารบก) ๑

พระยานมาศสามลำคาน ทรงพระโกศปักพระเศวตฉัตรคันดาล ๗ ชั้น คนหามผลัดละ ๖๐ คน รวม ๒ ผลัด (กรมการขนส่งทหารบก) ๑๒๐

คู่เคียงพระยานมาศสามลำคาน

ข้าราชการพลเรือนชั้นผู้ใหญ่ ข้างละ ๘ รวม ๒ ข้าง (ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ระดับปลัดกระทรวง, รองปลัดกระทรวง) ๑๖

ทหารนายพลราชองครักษ์ ข้างละ ๘ รวม ๒ ข้าง ๑๖

ตำรวจหลวงเป็นคู่แห่ ๒ ข้างๆ ละ ๑๐ (นักเรียนโรงเรียนวชิราวุธ) ๒๐

มหาดเล็กหลวงเป็นคู่แห่ ๒ ข้างๆ ละ ๑๐ (นักเรียนโรงเรียนวชิราวุธ) ๒๐

อินทร์ เชิญพุ่มต้นไม้เงิน ๘
พรหม เชิญพุ่มต้นไม้ทอง ๘
} (กรมพลาธิการทหารบก) ๑๖

ภูษามาลาประคองพระโกศ (นายวัชรกิติ วัชโรทัย, นายจุลพล โตเมศร์) ๒
พระกลด (นายประสูตร พึ่งเงิน, นายประชุม เอี่ยมสะอาด) (ผลัดเปลี่ยน) ๑
บังพระสูรย์หักทองขวาง (นายธาตรี ประณีตทอง, นายทม ผิวบางกูล) (ผลัดเปลี่ยน) ๑
พัดโบก (นายสุภัทรชัย เนียมอบปั้น) ๑
มหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงรายตีนตอง (นักเรียนโรงเรียนวชิราวุธ) ๔
ฉัตรเครื่องสูงหักทองขวาง หลัง พระยานมาศสามลำคาน

ฉัตร ๗ ชั้น	๒	(กรมพลาธิการทหารบก)	๒๐
ฉัตร ๕ ชั้น	๘		
บังแทรก	๖		
ชุมสาย	๔		

คุมฉัตรเครื่องสูงหักทองขวาง หลัง (นายบรรเลง บัวบุตร์, นายทวี ผิวบางกูล) ๒
มหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงหว่างเครื่อง หลัง (นักเรียนโรงเรียนวชิราวุธ) ๔
กำกับเชิญพระแสงหว่างเครื่อง หลัง (ครูโรงเรียนวชิราวุธ) ๑
พระประยูรญาติเชิญเครื่องพระราชอิสริยยศสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ๑๖
นาลิวัน ตาม (พระครูวามเทพมุนี, พราหมณ์ภพสาม สยมภพ, พราหมณ์ขจร นาคะเวทิน, พราหมณ์ยศ โกมลเวทิน) ๔
ประดูหลัง (นายวิชัย สมพุก, นายบุญเกิด บัวบาน) ๒

โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมารและสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ แทนพระองค์ ตามกระบวนเชิญพระโกศทองใหญ่ จากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทไปทรงปฏิบัติพระราชกิจ ณ พระมหาพิชัยราชรถ หน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ตำรวจหลวงนำ ๑ คู่
ทหารมหาดเล็ก รอ. แซงเสด็จฯ ๒ ข้าง
ทหารมหาดเล็กเชิญธงเยาวราชใหญ่
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
ภูษามาลาถวายพระกลด (ทหารพระตำหนักนนทบุรี)
ราชองครักษ์
มหาดเล็กเชิญเครื่องพระราชอิสริยยศสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
ภูษามาลาถวายพระกลด (นายปรีชา วัชโรทัย)
ข้าหลวง ๔
กรมวัง ๑
ราชองครักษ์ ๑

พระราชวงศ์
ข้าหลวง มหาดเล็กในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี
ข้าราชบริพาร

ริ้วที่ ๒

เชิญพระโกศจากหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
ไปยังพระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง

นายตำรวจขี่ม้านำ ๑ คู่

กระบวนทหารนำ

วงโยธวาทิต กระบวนทหารนำ

ผู้บัญชาการกระบวนทหารเกียรติยศ (ผสม ทบ. ทร. ทอ.)

กองพันที่ ๑ (ร.๑ รอ.)

กองพันที่ ๒ (ร.๑๑ รอ.)

กองพันที่ ๓ (รร. จปร.)

กองพันที่ ๔ (รร. นร.)

กองพันที่ ๕ (รร. นอ.)

กระบวนพระราชอิสริยยศ

นำริ้ว (นายศุภเลิศ คันธนะเสวี) ๑

ธง ๓ ชาย (กรมพลาธิการทหารบก) ๒

ประตูหน้า (นายวัชรินทร์ ช้อนวัฒนะ, นายอรุณรัตน์ นีละรัตตานนท์) ๒

คู่แห่นายทหารแต่งเครื่องแบบเต็มยศ (ทหารยศร้อยเอกถึงพันโท)

- ทหารบกริ้วสายนอก ๒ สายๆ ละ ๖๙ เป็น ๑๓๘
- ทหารเรือริ้วสายใน ๒ สายๆ ละ ๓๕ เป็น ๗๐
- ทหารอากาศริ้วสายใน ๒ สายๆ ละ ๓๔ เป็น ๖๘

รวม ๒๗๖ นาย

กลองชนะแดงลายทอง ๑๖๐

กลองชนะเงิน ๒๐

กลองชนะทอง ๒๐

(โรงเรียนเตรียมทหาร) รวม ๒๐๐ นาย

จ่าปี่ (นายเจตนา ปฐมรัตน์, นายสถิตย์ สร้อยสวัสดิ์) ๒

จ่ากลอง (นายณรงค์ สุขเฉลิมศรี, นายชะโอด นาคเจริญ) ๒

รวม ๔ นาย

แตรฝรั่ง ๒๐

แตรงอน ๒๘

สังข์ ๔

(กองทัพเรือ) รวม ๕๒

สารวัตรกลอง (โรงเรียนเตรียมทหาร) ๔

สารวัตรแตร (กองทัพเรือ) ๒

กำกับฉัตรเครื่องสูงทองแผ่ลวด (หน้าพระนำ) (กรมพลาธิการทหารบก) ๒

ฉัตรเครื่องสูงทองแผ่ลวด (หน้าพระนำ)

ฉัตร ๕ ชั้น	๖		
ฉัตร ๗ ชั้น	๒	(กรมพลาธิการทหารบก)	๑๒
บังแทรก	๔		
สนมเชิญพัดยศสมณศักดิ์		(นายเอนก จงสมาน)	๑
คุมราชรถพระนำ		(กรมศิลปากร)	๒
กำกับคนฉุดชักราชรถพระนำ		(กรมสรรพาวุธทหารบก)	๒
บังคับราชรถพระนำ		(กรมสรรพาวุธทหารบก)	๒
ราชรถพระนำ คนฉุดชัก		(กรมสรรพาวุธทหารบก)	๗๔
สารถี ถือแพนหางนกยูง		(นายถวิล เฟื่องกรณ์)	๑
บังสูรย์		(กรมพลาธิการทหารบก)	๑
สัปทนตาด		(กรมพลาธิการทหารบก)	๑
พัดโบก		(นายอมรทัต แจ้งกิจ)	๑
มหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงรายตีนตอง		(นักเรียนโรงเรียนวชิราวุธ)	๔
อินทร์ เชิญจามร	๘	(กรมพลาธิการทหารบก)	๑๖
พรหม เชิญจามร	๘		
คู่เคียงราชรถพระนำ (ข้าราชการกระทรวงศึกษาธิการ) ข้างละ ๘ รวม ๒ ข้าง			๑๖
ฉัตรเครื่องสูงทองแผ่ลวด (หลังพระนำ)			
ฉัตร ๗ ชั้น	๒		
ฉัตร ๕ ชั้น	๔	(กรมพลาธิการทหารบก)	๘
บังแทรก	๒		
คุมเครื่องสูงฉัตรหักทองขวาง หน้า		(กรมพลาธิการทหารบก)	๒
ฉัตรเครื่องสูงหักทองขวาง หน้า			
ฉัตร ๗ ชั้น	๒		
ฉัตร ๕ ชั้น	๑๒	(กรมพลาธิการทหารบก)	๒๔
บังแทรก	๑๐		
มหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงหว่างเครื่อง หน้า (นักเรียนโรงเรียนวชิราวุธ)			๖
กำกับพระแสงหว่างเครื่อง หน้า (ครูโรงเรียนวชิราวุธ)			๑
ประธานกรรมการจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ (นายกรัฐมนตรี)			
ผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศ (เลขาธิการพระราชวัง)			
รองผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศ (เจ้ากรมกิจการพลเรือนทหารบก)			
ผู้ช่วยรองผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศ (ผู้อำนวยการกองพระราชพิธี)			
ผู้บอกกระบวน (กรับสัญญาณ) (นายอรรถ วาศภูติ)			
ราชองครักษ์เชิญธงบรมราชวงศ์ใหญ่ (กรมราชองครักษ์)			
กำกับฉุดชักพระมหาพิชัยราชรถ (กรมสรรพาวุธทหารบก)			๒
คุมพระมหาพิชัยราชรถ (กรมศิลปากร)			๔
บังคับพระมหาพิชัยราชรถ (กรมสรรพาวุธทหารบก)			๒
พระมหาพิชัยราชรถ ทรงพระโกศ คนฉุดชัก (กรมสรรพาวุธทหารบก)			๒๑๖

สารถีถือแพนหางนกยูง นั่งหน้าพระมหาพิชัยราชรถ (น.ท.ฉลาด ทองตะโก) ๑
คู่เคียงพระมหาพิชัยราชรถ
ข้าราชการพลเรือนชั้นผู้ใหญ่ ข้างละ ๘ รวม ๒ ข้าง ๑๖
(ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ระดับปลัดกระทรวง, รองปลัดกระทรวง)
ทหารนายพลราชองครักษ์ ข้างละ ๘ รวม ๒ ข้าง (กรมราชองครักษ์) ๑๖
ตำรวจหลวงเป็นคู่แห่ ๒ ข้างๆ ละ ๑๐ (นักเรียนโรงเรียนวชิราวุธ) ๒๐
มหาดเล็กหลวงเป็นคู่แห่ ๒ ข้างๆ ละ ๑๐ (นักเรียนโรงเรียนวชิราวุธ) ๒๐
อินทร์ เชิญพุ่มต้นไม้เงิน ๒ ข้างๆ ละ ๘ (กรมพลาธิการทหารบก) ๑๖
พรหม เชิญพุ่มต้นไม้ทอง ๒ ข้างๆ ละ ๘ (กรมพลาธิการทหารบก) ๑๖
ภูษามาลาประคองพระโกศ (พลตรีสำเริง ไชยยงค์, นายศิริพร วัชโรทัย) ๒
พระกลด (นายธรรมนูญ ม้วนทอง) ๑
บังพระสูรย์หักทองขวาง (นายสำรวย พึ่งจีน) ๑
พัดโบก (นายอมรทัต แจ้งกิจ) ๑
มหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงรายตีนตอง (นักเรียนโรงเรียนวชิราวุธ) ๔
ฉัตรเครื่องสูงหักทองขวาง หลัง

ฉัตร ๗ ชั้น	๒	(กรมพลาธิการทหารบก)	๒๐
ฉัตร ๕ ชั้น	๘		
บังแทรก	๖		
ชุมสาย	๔		

คุมฉัตรเครื่องสูงหักทองขวาง หลัง (นายบรรเลง บัวบุตร์, นายทวี ผิวบางกูล) ๒
มหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงหว่างเครื่อง หลัง (นักเรียนโรงเรียนวชิราวุธ) ๔
กำกับเชิญพระแสงหว่างเครื่อง หลัง (ครูโรงเรียนวชิราวุธ) ๑
พระประยูรญาติเชิญเครื่องพระราชอิสริยยศของพระบรมศพ ๑๖
นาลิวัน ตาม (พระครูวามเทพมุนี, พราหมณ์ภพสาม สยมภพ, พราหมณ์ขจร นาคะเวทิน, พราหมณ์ยศ โกมลเวทิน) ๔
ประตูหลัง (นายวิชัย สมพุก, นายบุญเกิด บัวบาน) ๒

โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมารและสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ แทนพระองค์ ตามกระบวนเชิญพระโกศทองใหญ่ จากหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ไปยังพระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง

ตำรวจหลวงนำ ๑ คู่
ทหารมหาดเล็ก รอ. แซงเสด็จฯ ๒ ข้าง
ทหารมหาดเล็กเชิญธงเยาวราชใหญ่
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
ภูษามาลาถวายพระกลด (ทหารพระตำหนักนนทบุรี)
ราชองครักษ์

มหาดเล็กเชิญเครื่องพระราชอิสริยยศสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
ภูษามาลาถวายพระกลด (นายปรีชา วัชโรทัย)
ข้าหลวง ๔
กรมวัง ๑
ราชองครักษ์ ๑

พระราชวงศ์
ข้าหลวง มหาดเล็กในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี
ข้าราชบริพาร
คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ๘๐
วิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนี ๘๐
โรงเรียนสตรีวิทยา ๘๐
โรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย ๘๐
โรงเรียนราชวินิตมัธยม ๘๐
โรงเรียน ภปร. ราชวิทยาลัย ๘๐
โรงเรียนจิตรลดา ๘๐
สมาคมนักธุรกิจสัมพันธ์แห่งประเทศไทย ๘๐

กระบวนทหารตาม

วงโยธวาทิต กระบวนทหารตาม
กองพันที่ ๖ (ม.๑ รอ.)
กองพันที่ ๗ (ป.๑ รอ.)
กองพันที่ ๘ (ช.พัน ๑ รอ.)
กองพันที่ ๙ (พัน. ร.๙ รอ. กรม ร.๓ พล.นย.)
กองพันที่ ๑๐ (อย.ร. พัน อย.๑ รอ.)

ริ้วที่ ๓

เชิญพระโกศ เวียนพระเมรุมาศ

นำริ้ว (นายศุภเลิศ คันธนะเสวี) ๑
ธง ๓ ชาย (กรมพลาธิการทหารบก) ๒
ประตูหน้า (นายวัชรินทร์ ช้อนวัฒนะ, นายอรุณรัตน์ นีละรัตตานนท์) ๒
สนมเชิญพัดยศสมณศักดิ์ (นายเอนก จงสมาน) ๑
กำกับเสลี่ยงกลีบบัวพระนำ (นายเวทิน วิชัยขัทคะ) ๑
คุมเสลี่ยงกลีบบัวพระนำ (กรมศิลปากร) ๒
คุมคนหามเสลี่ยงกลีบบัวพระนำ (กรมพลาธิการทหารบก) ๑
เสลี่ยงกลีบบัวพระนำ คนหาม (กรมพลาธิการทหารบก) ๑๖
บังสูรย์พระนำ (กรมพลาธิการทหารบก) ๑
สัปทนตาด (กรมพลาธิการทหารบก) ๑
พัดโบก (นายอมรทัต แจ้งกิจ) ๑
อินทร์ เชิญจามร ๘
พรหม เชิญจามร ๘
(กรมพลาธิการทหารบก) ๑๖
คู่เคียงเสลี่ยงพระนำ (ข้าราชการกระทรวงศึกษาธิการ) ข้างละ ๘ รวม ๒ ข้าง ๑๖
คุมฉัตรเครื่องสูงหักทองขวาง หน้า (กรมพลาธิการทหารบก) ๒
ฉัตรเครื่องสูงหักทองขวาง หน้า
ฉัตร ๗ ชั้น ๒
ฉัตร ๕ ชั้น ๑๒
บังแทรก ๑๐
(กรมพลาธิการทหารบก) ๒๔
มหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงหว่างเครื่อง หน้า (นักเรียนโรงเรียนวชิราวุธ) ๖
กำกับพระแสงหว่างเครื่อง หน้า (ครูโรงเรียนวชิราวุธ) ๑
ประธานกรรมการจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ (นายกรัฐมนตรี)
ผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศ (เลขาธิการพระราชวัง)
รองผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศ (เจ้ากรมกิจการพลเรือนทหารบก)
ผู้ช่วยรองผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศ (ผู้อำนวยการกองพระราชพิธี)
ผู้บอกกระบวน (กรับสัญญาณ) (นายอรรถ วาศภูติ)
กำกับพระยานมาศสามลำคาน (นายอัญชิต สวาคมพรรณ) ๑
คุมพระยานมาศสามลำคาน (กรมศิลปากร) ๔
คุมคนหามพระยานมาศสามลำคาน (กรมการขนส่งทหารบก) ๑
พระยานมาศสามลำคาน ทรงพระโกศทองใหญ่ปักพระเศวตฉัตรคันดาล ๗ ชั้น
คนหาม (กรมการขนส่งทหารบก) ๖๐
คู่เคียงพระยานมาศสามลำคานเชิญพระโกศทองใหญ่
ข้าราชการพลเรือนชั้นผู้ใหญ่ ข้างละ ๘ รวม ๒ ข้าง ๑๖

(ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ระดับปลัดกระทรวง, รองปลัดกระทรวง)
ทหารนายพลราชองครักษ์ ข้างละ ๘ รวม ๒ ข้าง (กรมราชองครักษ์) ๑๖
ตำรวจหลวงเป็นคู่แห่ ๒ ข้างๆ ละ ๑๐ (นักเรียนโรงเรียนวชิราวุธ) ๒๐
มหาดเล็กหลวงเป็นคู่แห่ ๒ ข้างๆ ละ ๑๐ (นักเรียนโรงเรียนวชิราวุธ) ๒๐
อินทร์ เชิญพุ่มต้นไม้เงิน ๘
พรหม เชิญพุ่มต้นไม้ทอง ๘
(กรมพลาธิการทหารบก) ๑๖
ภูษามาลาประคองพระโกศ (นายวัชรกิติ วัชโรทัย, นายจุลพล โตเมศร์) ๒
พระกลด (นายประสูตร พึ่งเงิน, นายประชุม เอี่ยมสะอาด) (ผลัดเปลี่ยน) ๑
บังพระสูรย์หักทองขวาง (นายธาตรี ประณีตทอง) ๑
พัดโบก (นายอมรทัต แจ้งกิจ) ๑
ฉัตรเครื่องสูงหักทองขวาง หลัง พระยานมาศสามลำคาน
ฉัตร ๗ ชั้น ๒
ฉัตร ๕ ชั้น ๘
บังแทรก ๖
ชุมสาย ๔
(กรมพลาธิการทหารบก) ๒๐
คุมฉัตรเครื่องสูงหักทองขวาง หลัง (นายบรรเลง บัวบุตร์, นายทวี ผิวบางกูล) ๒
มหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงหว่างเครื่อง หลัง (นักเรียนโรงเรียนวชิราวุธ) ๔
กำกับเชิญพระแสงหว่างเครื่อง หลัง (ครูโรงเรียนวชิราวุธ) ๑
พระประยูรญาติเชิญเครื่องพระราชอิสริยยศสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ๑๖
นาลิวัน ตาม (พระครูวามเทพมุนี, พราหมณ์ภพสาม สยมภพ, พราหมณ์ขจร นาคะเวทิน, พราหมณ์ยศ โกมลเวทิน) ๔
ประตูหลัง (นายวิชัย สมพุก, นายบุญเกิด บัวบาน) ๒

โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมารและสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ แทนพระองค์ เวียนพระเมรุมาศ
ตำรวจหลวงนำ ๑ คู่
ทหารมหาดเล็ก รอ. แซงเสด็จฯ ๒ ข้าง
ทหารมหาดเล็กเชิญธงเยาวราชใหญ่
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
ภูษามาลาถวายพระกลด (ทหารพระตำหนักนนทบุรี)
ราชองครักษ์
มหาดเล็กเชิญเครื่องพระราชอิสริยยศสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
ภูษามาลาถวายพระกลด (นายปรีชา วัชโรทัย)
ข้าหลวง ๔

กรมวัง	๑
ราชองครักษ์	๑

พระราชวงศ์
ข้าหลวง มหาดเล็กในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี
ข้าราชบริพาร

ริ้วที่ ๔

เชิญพระบรมอัฐิ และพระราชสรีรางคาร
จากพระเมรุมาศ เข้าสู่พระบรมมหาราชวัง

นายตำรวจขี่ม้านำ ๑ คู่

นำริ้ว (นายอรุณรัตน์ นีละรัตตานนท์) ๑

ธง ๓ ชาย (กรมพลาธิการทหารบก) ๒

ประตูหน้า (นายวัชรินทร์ ช้อนวัฒนะ, นายศุภเลิศ คันธนะเสวี) ๒

คู่แห่นายทหารแต่งเครื่องแบบเต็มยศ (ทหารยศร้อยเอกถึงพันโท)

- ทหารบกริ้วสายนอก ๒ สาย ๆ ละ ๖๙ เป็น ๑๓๘
- ทหารเรือริ้วสายใน ๒ สาย ๆ ละ ๓๕ เป็น ๗๐
- ทหารอากาศริ้วสายใน ๒ สาย ๆ ละ ๓๔ เป็น ๖๘

} รวม ๒๗๖ นาย

กลองชนะแดงลายทอง ๑๖๐

กลองชนะเงิน ๒๐

กลองชนะทอง ๒๐

} (โรงเรียนเตรียมทหาร) รวม ๒๐๐

จ่าปี่ (นายเจตนา ปฐมรัตน์, นายสถิตย์ สร้อยสวัสดิ์) ๒

จ่ากลอง (นายณรงค์ สุขเฉลิมศรี, นายชะโอด นาคเจริญ) ๒

} รวม ๔

แตรฝรั่ง ๒๐

แตรงอน ๒๘

สังข์ ๔

} (กองทัพเรือ) รวม ๕๒

สารวัตรกลอง (โรงเรียนเตรียมทหาร) ๔

สารวัตรแตร (กองทัพเรือ) ๒

คุมฉัตรเครื่องสูงหักทองขวาง หน้า (กรมพลาธิการทหารบก) ๒

กำกับเครื่องสูงหักทองขวาง หน้า (นายทวี ผิวบางกูล) ๑

ฉัตรเครื่องสูงหักทองขวาง หน้าพระที่นั่งราเชนทรยาน

- ฉัตร ๗ ชั้น ๒
- ฉัตร ๕ ชั้น ๖
- บังแทรก ๔

} (กรมพลาธิการทหารบก) รวม ๑๒

มหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงหว่างเครื่อง หน้า (นักเรียนโรงเรียนวชิราวุธ) ๖

กำกับพระแสงหว่างเครื่อง หน้า (ครูโรงเรียนวชิราวุธ) ๑

ประธานกรรมการจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ (นายกรัฐมนตรี)

ผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศ (เลขาธิการพระราชวัง)

รองผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศ (เจ้ากรมกิจการพลเรือนทหารบก)

ผู้ช่วยรองผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศ (ผู้อำนวยการกองพระราชพิธี)

ผู้บอกกระบวน (กรับสัญญาณ) (นายอรรถ วาศภูติ)

กำกับพระที่นั่งราเชนทรยาน (นายอัญชิต สวาคมพรรณ) ๑
คุมพระที่นั่งราเชนทรยาน (กรมศิลปากร) ๔
คุมคนหามพระที่นั่งราเชนทรยาน (กรมการขนส่งทหารบก) ๑
พระที่นั่งราเชนทรยานทรงพระโกศพระบรมอัฐิ คนหาม (กรมการขนส่งทหารบก) ๕๖
คู่เคียงพระโกศพระบรมอัฐิ พระที่นั่งราเชนทรยาน
ข้าราชการพลเรือนชั้นผู้ใหญ่ ข้างละ ๘ รวม ๒ ข้าง ๑๖
(ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ระดับปลัดกระทรวง, รองปลัดกระทรวง)
ทหารนายพลราชองครักษ์ ข้างละ ๘ รวม ๒ ข้าง (กรมราชองครักษ์) ๑๖
ตำรวจหลวงเป็นคู่แห่ ๒ ข้างๆ ละ ๑๐ (นักเรียนโรงเรียนวชิราวุธ) ๒๐
มหาดเล็กหลวงเป็นคู่แห่ ๒ ข้างๆ ละ ๑๐ (นักเรียนโรงเรียนวชิราวุธ) ๒๐
ภูษามาลาประคอง (นายศิริพร วัชโรทัย) ๑
พระกลด (นายประสูตร พึ่งเงิน, นายประชุม เอี่ยมสะอาด) (ผลัดเปลี่ยน) ๑
บังพระสูรย์ (นายธาตรี ประณีตทอง) ๑
พัดโบก (นายสุภัทรชัย เนียมอบปั้น) ๑
อินทร์ เชิญพุ่มต้นไม้เงิน ๘
พรหม เชิญพุ่มต้นไม้ทอง ๘ } (กรมพลาธิการทหารบก) ๑๖
กำกับอินทร์ - พรหม (กรมพลาธิการทหารบก) ๒
ตำรวจหลวงนำพระราชสรีรางคาร (นักเรียนโรงเรียนวชิราวุธ) ๔
พระวอสีวิกากาญจน์ เชิญพระราชสรีรางคาร คนหาม (กรมการขนส่งทางบก) ๑๖
คุมคนหามพระวอสีวิกากาญจน์ (กรมการขนส่งทหารบก) ๑
กำกับพระวอสีวิกากาญจน์ (นายสมนึก ประดับทรัพย์ศรี) ๑
บังพระสูรย์ (นายทม ผิวบางกูล) ๑
พระกลด (นายธรรมนูญ ม้วนทอง) ๑
พัดโบก (นายอมรทัต แจ้งกิจ) ๑
ภูษามาลาประคอง (นายจุลพล โตเมศร์) ๑
คู่เคียงพระราชสรีรางคาร พระวอสีวิกากาญจน์
ข้าราชการในพระองค์แต่งเครื่องแบบเต็มยศ (สำนักพระราชวัง, สำนักราชเลขาธิการ) ข้างละ ๘ รวม ๒ ข้าง ๑๖
อินทร์ เชิญจามรหักทองขวาง ๘
พรหม เชิญจามรหักทองขวาง ๘ } (กรมพลาธิการทหารบก) ๑๖
ฉัตรเครื่องสูงหักทองขวาง หลัง
ฉัตร ๗ ชั้น ๒
ฉัตร ๕ ชั้น ๔
บังแทรก ๒
ชุมสาย ๔ } (กรมพลาธิการทหารบก) ๑๒
คุมเครื่องสูงหักทองขวาง หลัง (กรมพลาธิการทหารบก) ๑
มหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงหว่างเครื่อง หลัง (นักเรียนโรงเรียนวชิราวุธ) ๔
กำกับเชิญพระแสงหว่างเครื่อง หลัง (ครูโรงเรียนวชิราวุธ) ๑

พระประยูรญาติเชิญเครื่องพระราชอิสริยยศของพระบรมอัฐิ ๑๖
ประตูหลัง (นายวิชัย สมพุก, นายบุญเกิด บัวบาน) ๒

โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมารและสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ แทนพระองค์ ตามพระโกศพระบรมอัฐิจากพระเมรุมาศเข้าสู่พระบรมมหาราชวัง

ตำรวจหลวงนำ ๑ คู่
ทหารมหาดเล็ก รอ. แซงเสด็จฯ ๒ ข้าง
ทหารมหาดเล็กเชิญธงเยาวราชใหญ่
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
ภูษามาลาถวายพระกลด (ทหารพระตำหนักนนทบุรี)
ราชองครักษ์
มหาดเล็กเชิญเครื่องพระราชอิสริยยศสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
ภูษามาลาถวายพระกลด (นายปรีชา วัชโรทัย)
ข้าหลวง ๔
กรมวัง ๑
ราชองครักษ์ ๑

พระราชวงศ์
ข้าหลวง มหาดเล็กในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี
ข้าราชบริพาร

ริ้วที่ ๕

เชิญพระบรมอัฐิ จากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ขึ้นประดิษฐานบนพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

นำริ้ว (นายอรุณรัตน์ นีละรัตตานนท์)			๑
ธง ๓ ชาย (กรมพลาธิการทหารบก)			๒
ประตูหน้า (นายวัชรินทร์ ช้อนวัฒนะ, นายศุภเลิศ คันธนะเสวี)			๑
กลองชนะเงิน	๒๐	(โรงเรียนเตรียมทหาร)	๔๐
กลองชนะทอง	๒๐		
สารวัตรกลอง (โรงเรียนเตรียมทหาร)			๒
จ่าปี่ (นายเจตนา ปฐมรัตน์)			๒
จ่ากลอง (นายณรงค์ สุขเฉลิมศรี)			๑
แตรฝรั่ง	๘	(กองทัพเรือ)	๑๙
แตรงอน	๘		
สังข์	๒		
สารวัตรแตร	๑		
ฉัตรเครื่องสูงหักทองขวาง หน้า			
ฉัตร ๗ ชั้น	๒	(กรมพลาธิการทหารบก)	๑๒
ฉัตร ๕ ชั้น	๖		
บังแทรก	๔		
กำกับฉัตรเครื่องสูงหักทองขวาง หน้า (กรมพลาธิการทหารบก)			๒
มหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงหว่างเครื่อง หน้า (นักเรียนโรงเรียนวชิราวุธ)			๓
ตำรวจหลวงเป็นคู่แห่ ๒ ข้าง ๆ ละ ๒๓ (นักเรียนโรงเรียนวชิราวุธ)			๔๖
มหาดเล็กหลวงเป็นคู่แห่ ๒ ข้าง ๆ ละ ๒๓ (นักเรียนโรงเรียนวชิราวุธ)			๔๖
ประธานกรรมการจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ (นายกรัฐมนตรี)			
ผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศ (เลขาธิการพระราชวัง)			
รองผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศ (เจ้ากรมกิจการพลเรือนทหารบก)			
ผู้ช่วยรองผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศ (ผู้อำนวยการกองพระราชพิธี)			
ผู้บอกกระบวน (กรับสัญญาณ) (นายอรรถ วาศภูติ)			
พระที่นั่งราเชนทรยาน คนหาม (กรมการขนส่งทหารบก)			๕๖
กำกับคนหามพระที่นั่งราเชนทรยาน (กรมการขนส่งทหารบก)			๑
คุมพระที่นั่งราเชนทรยาน (นายอัญชิต สวาคมพรรณ และกรมศิลปากร)			๒
พระกลด (นายธรรมนูญ ม้วนทอง)			๑
บังพระสูรย์ (นายธาตรี ประณีตทอง, นายทม ผิวบางกูล) (ผลัดเปลี่ยน)			๑
พัดโบก (นายอมรทัต แจ้งกิจ)			๑

ภูษามาลาประคอง (นายศิริพร วัชโรทัย) ๑
คู่เคียงพระโกศพระบรมอัฐิพระที่นั่งราเชนทรยาน
ข้าราชการพลเรือนชั้นผู้ใหญ่ ๒ ข้างๆ ละ ๘ ๑๖
(ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ระดับปลัดกระทรวง, รองปลัดกระทรวง)
ทหารนายพลราชองครักษ์ ๒ ข้างๆ ละ ๘ (กรมราชองครักษ์) ๑๖
อินทร์ เชิญพุ่มต้นไม้เงิน ๘
พรหม เชิญพุ่มต้นไม้ทอง ๘ (กรมพลาธิการทหารบก) ๑๖
กำกับอินทร์ - พรหม (นายเวทิน วิชัยขัทคะ, นายสมนึก ประดับทรัพย์ศรี) ๒
ฉัตรเครื่องสูงหักทองขวาง หลัง
ฉัตร ๗ ชั้น ๒
ฉัตร ๕ ชั้น ๔
บังแทรก ๒
ชุมสาย ๔ (กรมพลาธิการทหารบก) ๑๒
กำกับฉัตรเครื่องสูง หลัง (กรมพลาธิการทหารบก) ๑
มหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงหว่างเครื่อง หลัง (นักเรียนโรงเรียนวชิราวุธ) ๒
พระประยูรญาติเชิญเครื่องพระราชอิสริยยศ พระบรมอัฐิ ๑๖
ประตูหลัง (นายวิชัย สมพุก, นายบุญเกิด บัวบาน) ๒

เสด็จพระราชดำเนินตามพระบรมอัฐิขึ้นพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

ตำรวจหลวงนำ ๒ สายๆ ละ ๔ ๘
ธงชัยพระครุฑพ่าห์ (กรมราชองครักษ์) ๑
ธงชัยราชกระบี่ยุทธ์ (กรมราชองครักษ์) ๑
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ
เสด็จพระราชดำเนินตาม
ภูษามาลาถวายพระกลด (นายสกล พูลประเสริฐ, นายเจริญ โพธิ์แจ้ง) ๒
ราชองครักษ์ ๘
มหาดเล็กหลวงเชิญเครื่องพระบรมราชอิสริยยศ ตามเสด็จฯ (กองมหาดเล็ก) ๔
พระราชวงศ์
ข้าหลวง มหาดเล็กในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี
ทหารมหาดเล็ก รอ.แซงเสด็จฯ

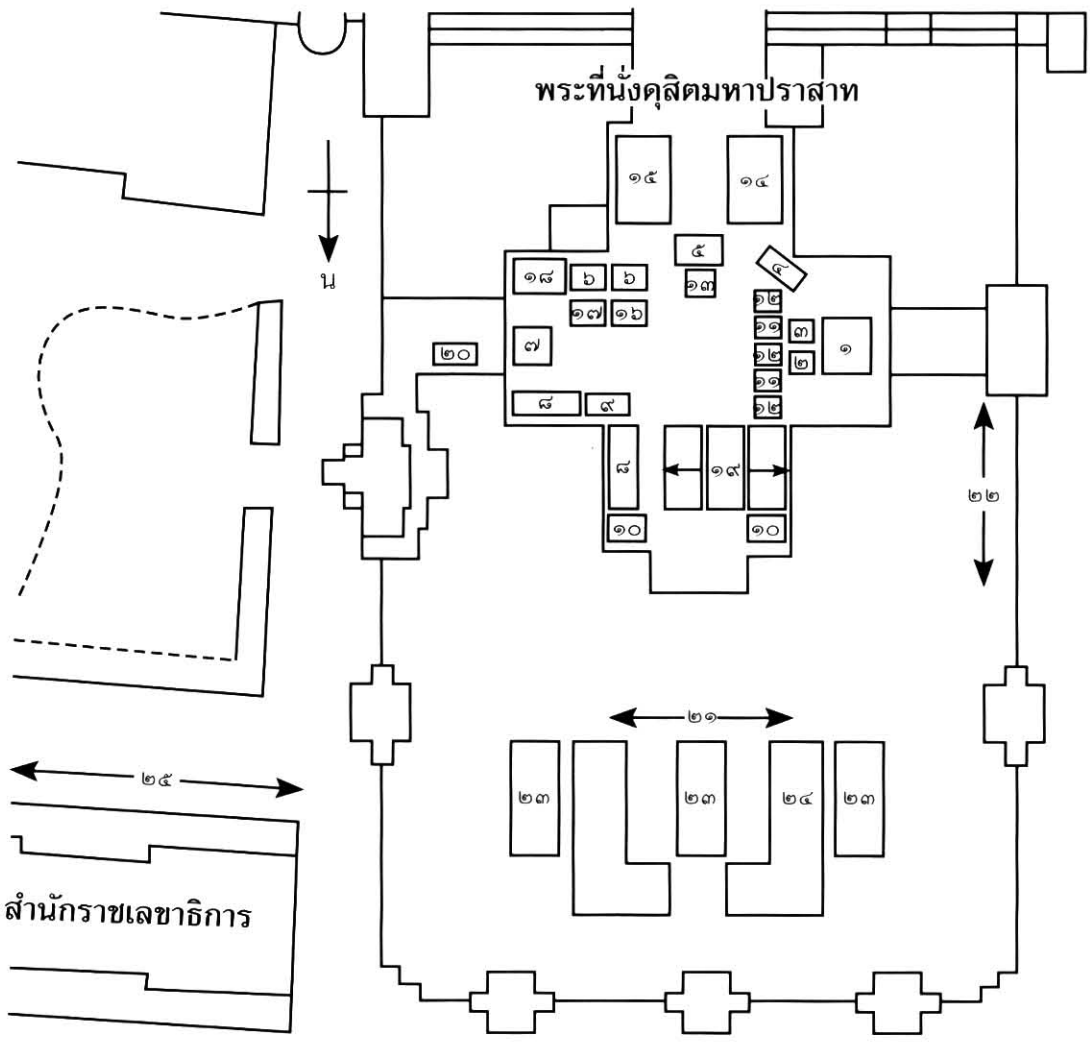
ริ้วที่ ๖

เชิญพระราชสรีรางคาร

รถยนต์ตำรวจ นำ
กระบวนทหารม้าอิสริยยศ นำ
รถยนต์พระที่นั่งทรงพระราชสรีรางคาร (ภูษามาลาประคอง ๒ - นายเสนาะ พงษ์รื่น, นายเจริญ โพธิ์แจ้ง)
รถยนต์พระที่นั่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
จักรยานยนต์ตำรวจแซงข้าง
รถพระที่นั่งรอง
รถกระบวน
กระบวนทหารม้าอิสริยยศ ตาม

แผนผังงานพระราชกุศลออกพระเมรุมาศ ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

๑. พระโกศพระบรมศพ
๒. เครื่องราชอิสริยาภรณ์
๓. เครื่องราชอิสริยยศราชูปโภค
๔. พระฉายาลักษณ์
๕. พระแท่นราชบัลลังก์นพปฏลมหาเศวตฉัตร
๖. พระราชอาสน์
๗. พระแท่นราชบรรจถรณ์
๘. อาสน์สงฆ์
๙. ธรรมาสน์เทศน์
๑๐. แท่นมณฑลพระพิธีธรรม
๑๑. เครื่องราชสักการะพร้อมพระแท่นทรงกราบ
๑๒. เครื่องทองน้อย
๑๓. เครื่องนมัสการพร้อมพระแท่นทรงกราบ
๑๔. พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้าเฝ้าฯ
๑๕. พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในเฝ้าฯ
๑๖. เครื่องทรงธรรม
๑๗. เทียนดูหนังสือเทศน์
๑๘. ผู้ตามเสด็จฯ
๑๙. คณะรัฐมนตรี คณะองคมนตรี คณะทูตานุทูตฯ
๒๐. จตุปัจจัยไทยธรรมเครื่องบูชากัณฑ์เทศน์
๒๑. กองทหารเกียรติยศสำหรับพระบรมศพ
๒๒. ชาวพนักงานประโคม
๒๓. ผู้มาเฝ้าฯ
๒๔. พระสงฆ์พักรอ
๒๕. กองทหารเกียรติยศสำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

งานพระราชกุศลออกพระเมรุมาศ

ก่อนถึงวันงานพระราชกุศลออกพระเมรุมาศ ในวันเสาร์ที่ ๙ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเชิญกล่องบรรจุแผ่นดวงพระราชสมภพประดิษฐานในพระโกศลองในของพระโกศทองใหญ่ ซึ่งประดิษฐาน ณ พระแท่นสุวรรณเบญจดล พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

วันเสาร์ที่ ๙ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ เจ้าพนักงานพระราชพิธีตรวจแต่งเครื่องประกอบพระราชพิธีและที่ประดิษฐานพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทและบริเวณลานพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ในพระบรมมหาราชวัง สำหรับการพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลออกพระเมรุมาศไว้พร้อม การตั้งแต่งและระเบียบการเฝ้าฯ เช่นเดียวกับการพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทาน ๑๐๐ วัน

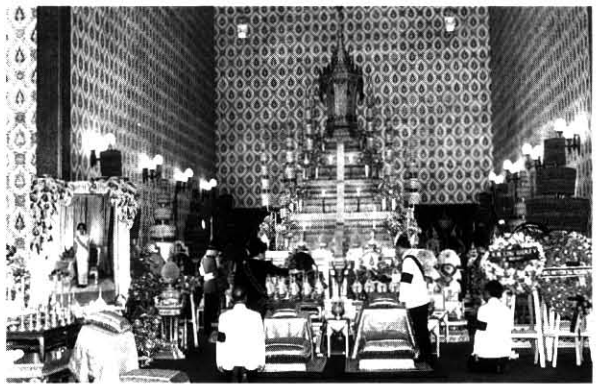
วันเสาร์ที่ ๙ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙

เวลา ๑๖ นาฬิกา ๕๕ นาที ทหารกองเกียรติยศสำหรับพระบรมศพตั้งแถวที่บริเวณลานพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท หน้าศาลาทิมคด พร้อมแตรวงและธงประจำกอง ทหารกองเกียรติยศสำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตั้งแถวที่บริเวณหน้าตึกสำนักราชเลขาธิการ พร้อมแตรวงและธงประจำกอง

ก่อนเวลา ๑๗ นาฬิกา หม่อมเจ้าจุฑาวัชร มหิดล หม่อมเจ้าวัชเรศร มหิดล หม่อมเจ้าจักรีวัชร มหิดล หม่อมเจ้าวัชรวีร์ มหิดล หม่อมเจ้าบุษย์น้ำเพชร มหิดล และหม่อมสุจาริณี มหิดล เสด็จถึงพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เสด็จขึ้นทางบันไดมุขกระสันพระที่นั่งพิมานรัตยา และเสด็จเข้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ไปประทับพระเก้าอี้ ณ มุขด้านใต้ซีกตะวันตก ระหว่างนั้นพระบรมวงศานุวงศ์ องคมนตรี คณะรัฐมนตรี ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ และผู้มาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท เฝ้าฯ ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ (ช่วง วรปุญฺโญ ป.ธ.๙) วัดปากน้ำ สมเด็จพระราชาคณะที่จะถวายพระธรรมเทศนา และพระสงฆ์ ๓๐ รูปที่จะสวดศราทธพรต สดับปกรณ์ มีสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน ป.ธ.๙) วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นประธานสงฆ์ ขึ้นนั่งบนอาสน์สงฆ์ ณ มุขตะวันออก ๙ รูป มุขเหนือ ๒๒ รูป บรรพชิตจีนนิกาย ๑๑ รูป และบรรพชิตอนัมนิกาย ๑๑ รูป ที่จะสวดมาติกา สดับปกรณ์ และพระสงฆ์ที่จะสดับปกรณ์เท่าพระชนมพรรษา ๙๕ รูป นั่งพักรอ ณ ศาลาทิมคดหน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท และอรรถวิจารณ์ศาลา

เวลา ๑๗ นาฬิกา ๑๕ นาที สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ เสด็จถึงพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เสด็จขึ้นบันไดมุขกระสันพระที่นั่งพิมานรัตยา แล้วเสด็จออก ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ผ่านพระบรมวงศานุวงศ์ไปประทับพระเก้าอี้ ณ มุขด้านใต้ซีกตะวันออก

เวลา ๑๗ นาฬิกา ๔๕ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่งพร้อมด้วยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์ และพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าอทิตยาทรกิติคุณ จากพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต เข้าสู่พระบรมมหาราชวังทางประตูวิเศษไชยศรี ประตูพิมานไชยศรี ผ่านหน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท รถยนต์พระที่นั่งเข้าเทียบประตูกำแพงแก้วพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาททางด้านข้างพระที่นั่งราชการัณยสภา ขณะนั้นทหารกองเกียรติยศสำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถวายความเคารพ แตรวงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี ทหารกองเกียรติยศสำหรับพระบรมศพถวายความเคารพ เสด็จฯ ขึ้นทางบันไดมุขกระสันพระที่นั่งพิมานรัตยา เสด็จฯ ออก ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาททางมุขด้านทิศใต้ ผ่านพระบรมวงศานุวงศ์ที่เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทไปยังที่ประดิษ-

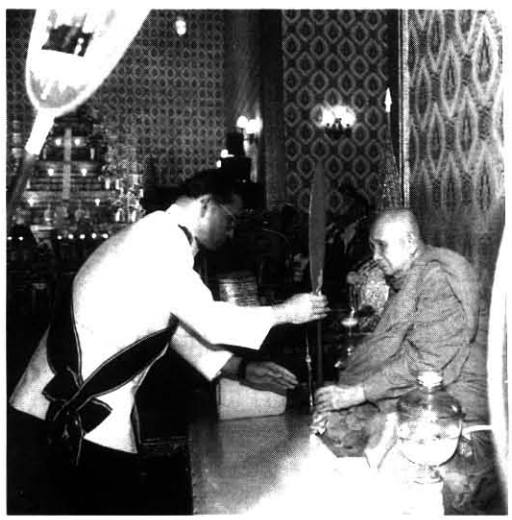
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องราชสักการะและเครื่องทองน้อยถวายสักการะพระบรมศพ

ทรงกราบพระพุทธรูป

ฐานพระบรมศพที่มุขกระสันทางด้านทิศเหนือ ผู้เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ณ ที่นั้น มีอาทินายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรี นายชวน หลีกภัย หัวหน้าพรรคฝ่ายค้าน พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ องคมนตรีและรัฐบุรุษ จอมพล ถนอม กิตติขจร อดีตนายกรัฐมนตรี นายมีชัย ฤชุพันธุ์ ประธานวุฒิสภา ประธานศาลฎีกา คณะรัฐมนตรี ฯลฯ

เวลา ๑๗ นาฬิกา ๔๘ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องราชสักการะและเครื่องทองน้อยถวายสักการะพระบรมศพ ทรงกราบ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถประทับยืนเฝ้าที่หน้าที่ประดิษฐานพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจุดธูปเทียนเครื่อง

ถวายพัดรองที่ระลึกแด่สมเด็จพระสังฆราช

ถวายพัดรองที่ระลึกบรรพชิตจีนนิกายและอนัมนิกาย

นมัสการบูชาพระพุทธรูปประจำพระชนมวารของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีที่หน้าพระแท่นนพปฎลมหาเศวตฉัตร ทรงกราบ จากนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จฯ ไปยังมุขทิศตะวันออก ทรงรับการถวายความเคารพของผู้มาเฝ้าฯ แล้วประทับพระราชอาสน์

เวลา ๑๗ นาฬิกา ๕๐ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปถวายพัดรองที่ระลึกงานพระเมรุมาศพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีแด่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก สมเด็จพระราชาคณะที่จะถวายพระธรรมเทศนาและพระสงฆ์สวดศราทธพรต ๙ รูป ณ อาสน์สงฆ์มุขตะวันออก แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปประทับยืนหน้าธรรมาสน์ ถวายพัดรองที่ระลึกพระราชาคณะซึ่งนั่ง ณ อาสน์สงฆ์มุขเหนือ ๒๒ รูป ที่เดินเข้ามารับ ส่วนพระสงฆ์สดับปกรณ์ ๙๕ รูป เท่าพระชนมพรรษา บรรพชิตจีน

นิกายและอนัมนิกาย รวม ๒๒ รูป ที่นั่งพักรอ ณ ศาลาทิมคด และอรรถวิจารณ์ศาลา เดินขึ้นมารับทางบันไดมุขเหนือด้านตะวันตก แล้วลงบันไดมุขเหนือด้านตะวันออก จากนั้น ทรงรับการถวายความเคารพของผู้มาเฝ้าฯ ประทับพระราชอาสน์

ทรงจุดเทียนดูหนังสือเทศน์

เวลา ๑๘ นาฬิกา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจุดเทียนดูหนังสือเทศน์พระราชทานให้เจ้าพนักงานเชิญไปตั้งที่ธรรมาสน์เทศน์ ขณะนั้นชาวพนักงานประโคมสังข์แตรฝรั่ง แตรงอน ปี่พาทย์ เจ้าพนักงานนิมนต์สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ วัดปากน้ำ สมเด็จพระราชาคณะผู้ที่จะถวายพระธรรมเทศนาขึ้นนั่งบนธรรมาสน์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทรงธรรม จากนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปทรงจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อยที่หน้าพระโกศพระบรมศพสำหรับพระบรมศพทรงธรรม ผู้เฝ้าฯ ยืนถวายความเคารพ เสร็จแล้ว เสด็จฯ ประทับพระราชอาสน์

เวลา ๑๘ นาฬิกา ๑๐ นาที เจ้าหน้าที่กองศาสนูปถัมภ์ กรมการศาสนา อาราธนาศีล พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงศีล สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ถวายศีล จบแล้ว เจ้าหน้าที่กองศาสนูปถัมภ์ กรมการศาสนา อาราธนาธรรม เจ้าพนักงานนำราวเทียนพระฟังธรรมไปวางที่ต้นอาสน์สงฆ์ด้านทิศตะวันออก สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ถวายพระธรรมเทศนา อปุปมาทกถา จบแล้ว สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ลงจากธรรมาสน์ไปนั่งยังอาสน์สงฆ์

เวลา ๑๘ นาฬิกา ๓๐ นาที พระสงฆ์ที่ถวายพระธรรมเทศนาและพระสงฆ์ ๓๐ รูป สวดศราทธพรต จบแล้ว เจ้าพนักงานดับเทียนดูหนังสือเทศน์และเทียนบูชากัณฑ์เทศน์

เวลา ๑๘ นาฬิกา ๓๗ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จฯ ไปทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรมบูชากัณฑ์เทศน์ถวายสมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์แล้วเสด็จฯ ประทับพระราชอาสน์ เจ้าพนักงานภูษามาลาลาดพระภูษาโยงจากพานทองสองชั้นหน้าที่ประดิษฐานพระบรมศพ นำมาพักไว้ที่เสาบัวข้างธรรมาสน์เทศน์ แล้วลาดพระ

ทรงทอดผ้าไตร

พระสงฆ์สดับปกรณ์

ภูษาโยงอีกสายหนึ่งที่หน้าพระสงฆ์ทั้ง ๙ รูป จากนั้น เชิญปลายพระภูษาโยงทั้งสองสายสอดเชื่อมกันบนพานพระมหากฐิน เสร็จแล้ว ถวายความเคารพ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จฯ ไปทรงทอดผ้าไตรถวายสมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ และพระสงฆ์ที่สวดศราทธพรตแล้ว เสด็จฯ ประทับพระราชอาสน์ที่เดิม พระสงฆ์สดับปกรณ์ เจ้าพนักงานพับพระภูษาโยงที่ลาดบนอาสน์สงฆ์และแยกการสอดเชื่อมพักไว้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงหลั่งทักษิโณทก ขณะนั้น พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก ถวายพระพรลา ลงจากพระที่นั่งทางบันไดมุขตะวันออก ชาวพนักงานประโคมสังข์ แตรฝรั่ง แตรงอน ปี่พาทย์ จากนั้น เจ้าพนักงานนิมนต์พระสงฆ์ที่นั่งบนอาสน์สงฆ์มุขเหนือ ๒๒ รูป ลงบันไดด้านมุขเหนือไปขึ้นบันไดมุขตะวันออกขึ้นนั่งยังอาสน์สงฆ์มุขตะวันออก โดยแบ่งขึ้นเป็น ๒ เที่ยว เที่ยวละ ๑๑ รูป เมื่อพระสงฆ์ขึ้นนั่งบนอาสน์สงฆ์เรียบร้อยแล้ว เจ้าพนักงานภูษามาลาลาดพระภูษาโยงเช่นครั้งก่อน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปทรงทอดผ้าไตร โดยทรงปฏิบัติเช่นเดียวกับเที่ยวแรก เมื่อพระสงฆ์สดับปกรณ์จนครบ ๓๑ รูปแล้ว เจ้าพนักงานพับพระภูษาโยงไปไว้ที่หน้าพระโกศพระบรมศพที่เดิม

เวลา ๑๘ นาฬิกา ๕๕ นาที เจ้าพนักงานนิมนต์พระสงฆ์ที่จะสดับปกรณ์เท่าพระชนมพรรษาสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ๙๕ รูป โดยแบ่งขึ้นเป็น ๘ เที่ยว เที่ยวแรก ๑๑ รูป เที่ยวต่อ ๆ ไปเที่ยวละ ๑๒ รูป ขึ้นนั่งยังอาสน์สงฆ์มุขตะวันออก เมื่อพระสงฆ์เที่ยวแรกขึ้นนั่งบนอาสน์สงฆ์เรียบร้อยแล้วสวดมาติกา จบแล้ว เจ้าพนักงานภูษามาลาลาดพระภูษาโยงจากพานทองสองชั้นหน้าที่ประดิษฐานพระบรมศพนำมาพักไว้ที่เสาบัวข้างธรรมาสน์เทศน์ แล้วลาดพระภูษาโยงอีกสายหนึ่งที่หน้าพระสงฆ์ทั้ง ๑๑ รูป จากนั้นเชิญปลายพระภูษาโยงทั้งสองสายสอดเชื่อมกันบนพานพระมหากฐิน เสร็จแล้วถวายความเคารพ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปทรงทอดผ้าไตรแล้วเสด็จฯ ประทับพระราชอาสน์ พระสงฆ์สดับปกรณ์ เจ้าพนักงานพับพระภูษาโยงที่ลาดบนอาสน์สงฆ์และแยกการสอดเชื่อมพักไว้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงหลั่งทักษิโณทก ขณะนั้นพระสงฆ์ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก ถวายพระพรลา ลงจากพระที่นั่งทางบันไดมุขตะวันออก ชาวพนักงานประโคมสังข์ แตรฝรั่ง แตรงอน ปี่พาทย์ จากนั้น เจ้าพนักงานนิมนต์พระสงฆ์เที่ยวต่อไปขึ้นนั่งบนอาสน์สงฆ์มุขตะวันออก เมื่อพระสงฆ์ขึ้นนั่งบนอาสน์สงฆ์เรียบร้อยแล้ว เจ้าพนักงานภูษามาลาลาดพระภูษาโยงเช่นครั้งก่อน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปทรงทอดผ้าไตร โดยทรงปฏิบัติเช่นเดียวกับเที่ยวแรก เมื่อพระสงฆ์สดับปกรณ์จบครบ ๙๕ รูปแล้ว เจ้าพนักงานพับพระภูษาโยงที่ลาดบนอาสน์สงฆ์และแยกการสอดเชื่อมพักไว้ก่อน

เวลา ๑๙ นาฬิกา ๕๘ นาที เจ้าพนักงานนิมนต์บรรพชิตจีนนิกาย ๑๑ รูป ขึ้นนั่งยังอาสน์สงฆ์มุขตะวันออก เมื่อบรรพชิตจีนนิกายขึ้นนั่งบนอาสน์สงฆ์เรียบร้อยแล้วสวดมาติกา จบแล้ว เจ้าพนักงานภูษามาลาลาดพระภูษาโยงเช่นครั้งก่อน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปทรงทอดผ้าไตร แล้วเสด็จฯ ประทับพระราชอาสน์ บรรพชิตจีนนิกายสดับปกรณ์ เจ้าพนักงานภูษามาลาพับพระภูษาโยงที่ลาดบนอาสน์สงฆ์และแยกการสอดเชื่อมพักไว้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงหลั่งทักษิโณทก บรรพชิตจีนนิกายถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก ถวายพระพรลา ลงจากพระที่นั่งทางบันไดมุขตะวันออก

เวลา ๒๐ นาฬิกา ๑๐ นาที เจ้าพนักงานนิมนต์บรรพชิตอนัมนิกาย ๑๑ รูปขึ้นนั่งยังอาสน์สงฆ์มุขตะวันออก เมื่อบรรพชิตอนัมนิกายขึ้นนั่งบนอาสน์สงฆ์เรียบร้อยแล้วสวดมาติกา จบแล้ว เจ้าพนักงานภูษามาลาลาดพระภูษาโยงเช่นครั้งก่อน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปทรงทอดผ้าไตร แล้วเสด็จฯ ประทับพระราชอาสน์ บรรพชิตอนัมนิกายสดับปกรณ์ เจ้าพนักงานภูษามาลาพับพระภูษาโยงทั้งสองสายเข้าที่เดิม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงหลั่งทักษิโณทก บรรพชิตอนัมนิกายถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก ถวายพระพรลา ลงจากพระที่นั่งทางบันไดมุขตะวันออก

เวลา ๒๐ นาฬิกา ๒๖ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปทรงกราบพระพุทธรูปที่หน้าพระแท่นพปฏลมหาเศวตฉัตร เสร็จแล้ว เสด็จฯ พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ไปทรงกราบถวายบังคม

พระบรมศพที่ด้านหลังพระแท่นทองทราย และทรงกราบถวายบังคมพระบรมศพที่พระแท่นทรงกราบหน้าที่ประดิษฐานพระบรมศพ ทรงรับการถวายความเคารพของผู้มาเฝ้าฯ เสด็จฯ ผ่านแถวข้าราชการที่มาเฝ้าฯ ณ มุขเหนือพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ไปยังแท่นมณฑลพระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม

เวลา ๒๐ นาฬิกา ๓๐ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงจุดธูปเทียนเครื่องบูชากระบะมุกที่หน้าแท่นมณฑลพระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมด้านตะวันออก ทรงจุดธูปเทียนเครื่องบูชากระบะมุกที่หน้าแท่นมณฑลพระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมด้านตะวันตก แล้วเสด็จฯ ลงทางบันไดด้านตะวันตกของมุขเหนือพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์ และพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าอทิตยาทรกิติคุณ ไปประทับรถยนต์พระที่นั่งที่ประตูกำแพงแก้วพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ขณะเสด็จพระราชดำเนินผ่าน กองทหารเกียรติยศสำหรับพระบรมศพถวายความเคารพ เมื่อรถยนต์พระที่นั่งเคลื่อนผ่าน กองทหารเกียรติยศสำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถวายความเคารพ แตรวงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี เสด็จพระราชดำเนินกลับ

อนึ่ง พระพิธีธรรมที่สวดพระอภิธรรมตลอดทั้งคืน ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท จัดเป็น ๔ ชุด คือเวลา ๑๗ นาฬิกา ๓๐ นาที ถึง ๒๔ นาฬิกา เป็นพระพิธีธรรมจากวัดราชสิทธาราม ๔ รูป วัดอนงคาราม ๔ รูป และจำวัดที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เวลา ๒๔ นาฬิกา ถึง ๙ นาฬิกา ของวันอาทิตย์ที่ ๑๐ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ เป็นพระพิธีธรรมจากวัดระฆังโฆสิตาราม ๔ รูป วัดประยุรวงศาวาส ๔ รูป รับพระราชทานฉันเช้าที่อรรถวิจารณ์ศาลา เจ้าพนักงานประโคมสังข์ แตรฝรั่ง แตรงอน ปี่ กลองชนะ ประจำยามตามราชประเพณี

พระธรรมเทศนา
อปฺปมาทกถา
สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์
วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ
ถวายในพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลออกพระเมรุมาศ
พระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี
ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท
วันเสาร์ที่ ๙ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙
เวลา ๑๘ นาฬิกา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
ภาสิตา โข เตน ภควตา ชานตา ปสฺสตา
อรหตา สมฺมาสมฺพุทฺเธน อยํ ปจฺฉิมา วาจา
“หนฺททานิ ภิกฺขเว อามนฺตยามิ โว วยธมฺมา
สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถา” ติ ฯ

บัดนี้ จักรับพระราชทานถวายวิสัชนาพระธรรมเทศนาในอัปปมาทกถา ฉลองพระเดชพระคุณประดับพระปัญญาบารมี อนุรูปแด่พระราชกุศลทักษิณานุปทานปัจโจปการกิจ ซึ่งสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทั้งสองพระองค์ ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ทรงบำเพ็ญพระราชอุทิศถวายสมเด็จบรมบพิตร สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ตามวิธีแห่งบุญกิริยาในพระพุทธศาสนา ตามกำลังสูงส่งแห่งพระกตัญญูกตเวทิตาธรรมประจำพระราชหฤทัย

สมเด็จบรมบพิตร สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีพระองค์นั้น ทรงมีคุณูปการยิ่งแก่พสกนิกรชาวไทยอันจะนับจะประมาณมิได้ ด้วยพระราชกรณียกิจที่ทรงอุทิศกำลังพระวรกายและกำลังพระปรีชาสามารถเพื่อความอยู่ดีมีสุขของพสกนิกรชาวไทย โดยมิได้คำนึงถึงความลำบากตรากตรำ ทรงเป็นประดุจแสงทองส่องใจให้พสกนิกรชาวไทยทุกหมู่เหล่า โดยเฉพาะผู้ยากไร้และด้อยโอกาส ได้มีความอบอุ่นและอิ่มเอมใจที่ได้เห็นพระพักตร์ที่ยิ้มละไม พระจริยาวัตรที่งดงาม และเกิดความซาบซึ้งประทับใจในพระราชกรณียกิจที่ทรงปฏิบัติเพื่อคลายทุกข์ เกื้อสุขแก่ปวงประชา ทรงมีพระวิจารณญาณแจ่มแจ้งในการประกอบราชกิจอันเป็นหิตานุหิตประโยชน์ ทรงคำนึงถึงความงอกงามไพบูลย์อันจักบังเกิดขึ้นและยั่งยืนต่อไปในอนาคตเป็นประการสำคัญ เพื่อเป้าหมายทั้งที่เป็นปัจจุบันและอนาคต ทั้งที่เป็นโลกิยสุขและโลกุตตรสุข ด้วยพระจริยาวัตรที่ดำเนินไปพร้อมด้วยพระปรีชาญาณและความมั่นคงเด็ดเดี่ยวในพระหฤทัยนั้นแล เป็นผลให้บังเกิดความเจริญรุ่งเรือง ความร่มเย็นเป็นสุขไร้ปัญหา ความสำเร็จในสิ่งที่พึงปรารถนาในชีวิตทั้งที่เป็นส่วนแห่งคดีโลกและคดีธรรม อันเป็นส่วนเฉพาะพระองค์และประชาชนโดยทั่วไป การณ์ทั้งปวงเป็นได้ดังนี้ เป็นเพราะทรงมีความใกล้ชิดสนิทธรรม มีธรรมเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นแสงทองส่องชีวิต โดยเฉพาะได้ทรงปฏิบัติพระองค์ตามหลักธรรมในเรื่องของหน้าที่ ที่บุคคลเมื่อเกิดมาแล้วจะต้องมีหน้าที่โดยสถานะแห่งชีวิต ซึ่งพระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในเรื่องของทิศ ๖ ที่เป็นไปเพื่อการปฏิบัติหน้าที่ในฐานะนั้น ๆ ให้สมบูรณ์ เป็นต้นว่า ในเรื่องของความเอื้ออาทรต่อกันระหว่างบิดา-มารดากับบุตร ได้ทรงแสดงหลักปฏิบัติในหน้าที่ของบิดา-มารดา ไว้ว่า บิดา-มารดา จะต้องห้ามปรามบุตรมิให้กระทำชั่ว ๑ ให้ตั้งอยู่ในความดี ๑ ให้ศึกษาศิลปะวิทยา ๑ หาคู่ครองที่สมควรให้ ๑ มอบทรัพย์สมบัติให้ในโอกาสอันควร ๑

ในส่วนของบุตรเมื่อได้รับอุปการะการกล่อมเกลาเลี้ยงดูมาโดยลักษณะดังนี้แล้ว จะต้องบำรุงบิดามารดาซึ่งได้ชื่อว่าเป็นทิศเบื้องหน้า (ปุรัตถิมทิศ) ดังนี้ ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ ๑ ช่วยเหลือกิจของท่าน ๑ ดำรงวงศ์สกุล ๑ ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท ๑ เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ ๑

ในเรื่องของทิศ ๖ ที่แสดงเฉพาะทิศเบื้องหน้าไว้พอเป็นนิทัศนะนี้ เมื่อได้นำมาใคร่ครวญกับพระจริยาวัตรที่ทรงปฏิบัติสม่ำเสมอเป็นอาจิณวัตรแล้วจะเห็นได้ว่า สมเด็จบรมบพิตร สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี สมเด็จย่าของปวงชนชาวไทย ทรงปฏิบัติพระองค์ได้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ในทุกสถานะและบทบาทหน้าที่ ดังนั้น พระเกียรติคุณพระเกียรติศักดิ์จึงขจรไปในที่ทุกสถานซึ่งทุกคนต่างก็ประจักษ์แจ้งและมีความชื่นชมในพระบารมีเป็นที่ยิ่ง ด้วยพระราชกรณียกิจน้อยใหญ่ที่ทรงปฏิบัติทั้งในส่วนที่เป็นอัตตสมบัติ และปรหิตปฏิบัติโดยมีธรรมเป็นแนวทางฉะนี้แลนับได้ว่าทรงดำรงอยู่ในความไม่ประมาทโดยแท้ ทั้งนี้เป็นด้วยทรงพิจารณาเห็นว่า อันชีวิตของนรชนที่ถือกำเนิดเกิดมาในโลกสันนิวาสนี้ ดำรงอยู่ชั่วกาลระยะหนึ่งก็ถึงแก่กาลแตกกายทำลายขันธ์ไปตามกาลอันควร สัตบุรุษทั้งหลายเห็นความจริงในข้อนี้ จึงตั้งอยู่ในความไม่ประมาท ตั้งสติกำหนดอยู่ทุกเมื่อที่จะบำเพ็ญคุณธรรมความดีงามให้ได้มากที่สุดในขณะที่ดำรงชีพอยู่นี้ จึงสมด้วยพระพุทธภาษิตที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในมหาปรินิพพานสูตรที่ได้ยกขึ้นแสดงไว้เป็นนิกเขปบทเบื้องต้นนั้น ความว่า พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงทราบชัด ทรงเห็นแจ้ง ทรงเป็นพระอรหันต์ตรัสรู้โดยชอบด้วยพระองค์เอง ตรัสปัจฉิมโอวาทไว้ดังนี้ ว่า ภิกษุทั้งหลาย เอาเถิด ในบัดนี้ เราตถาคต ขอกล่าวเตือนเธอทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลาย มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลาย จงยังกิจทั้งปวงให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิด ดังนี้

อัปปมาทะคือความไม่ประมาทนั้น ได้แก่ความไม่มัวเมา เช่น ไม่มัวเมาในลาภ ยศ สรรเสริญ สุข และไม่มัวเมาในวัย ในความไม่มีโรค ในชีวิต โดยความหมายที่แท้จริงคือความไม่อยู่ปราศจากสติ ความไม่เลินเล่อ ความไม่ประมาทนี้เป็นอุปการะมหาศาลทั้งในคดีโลกและคดีธรรม คนผู้ไม่ประมาทย่อมเอาใจใส่ระวังรักษาแม้ร่างกายของตนให้ห่างจากโรค รักษาชีวิตให้เป็นสุขยืนนานรู้จักรักษาทรัพย์และใช้สอยทรัพย์ที่หามาได้โดยไม่ฟุ่มเฟือย นี่เป็นฝ่ายคดีโลก ส่วนในฝ่ายคดีธรรม คือ ความไม่ประมาทได้แก่ความไม่อยู่ปราศจากสติถือเป็นรากฐานของสิ่งทั้งปวง กิจทั้งปวงมีสติเป็นฐาน คนผู้ไม่ประมาท ย่อมทำกุศลให้เกิดให้เจริญขึ้นในจิตใจ เริ่มบำเพ็ญกุศลให้ถาวร นับแต่ถวายทาน รักษาศีล เจริญภาวนา เป็นลำดับไปจนถึงขั้นทำที่สุดแห่งทุกข์ให้แจ้ง สำเร็จมรรคผล เสวยสุขอย่างถาวร เปรียบเหมือนบุคคลผู้จะก่อตึก ได้สร้างรากฐานของตึกให้แข็งแรงตั้งแต่ต้น เมื่อตึกสำเร็จแล้ว ย่อมมีความแข็งแรง ทนต่อการเสียดทานของสิ่งแวดล้อม ย่อมดำรงอยู่ได้อย่างถาวรเช่นเดียวกัน

บุคคลผู้ไม่ประมาทย่อมมีความเจริญรุดหน้าเหนือบุคคลอื่นผู้เคยอยู่ในระดับเดียวกัน สมดังพุทธภาษิตในขุททกนิกาย ธรรมบท พระสุตตันตปิฎกว่า

อปฺปมตฺโต ปมตฺเตสุ สุตฺเตสุ พหุชาคโร
อพลสฺสว สีฆสฺโส หิตฺวา ยาติ สุเมธโส

คนมีปัญญาดี ไม่ประมาทในเมื่อผู้อื่นประมาท ตื่นอยู่ในเมื่อผู้อื่นหลับ ย่อมเจริญรุดหน้าทิ้งผู้อื่นไว้เบื้องหลัง เหมือนม้าที่วิ่งเร็ว วิ่งรุดหน้าละทิ้งม้าตัวอื่นไว้เบื้องหลังฉะนั้น

พระพุทธเจ้าตรัสถึงฐานะและความสำคัญแห่งความไม่ประมาทไว้ในขุททกนิกายธรรมบท พระสุตตันตปิฎกว่า "ภิกษุทั้งหลาย รอยเท้าสัตว์ทั้งหลายที่สัญจรอยู่ในพื้นแผ่นดินนี้ ย่อมรวมลงในรอยเท้าช้างที่ชาวโลกยอมรับกันว่าเป็นยอดของรอยเท้าของสัตว์ทั้งหลาย เพราะรอยเท้าช้างเป็นของใหญ่ ฉันใด กุศลธรรมทั้งหลาย มีความไม่ประมาทเป็นรากฐาน รวมลงในความไม่ประมาท ความไม่ประมาทเป็นยอดแห่งธรรมทั้งหลาย ฉันนั้น"

เพื่อเป็นการยกย่องและชี้ให้เห็นถึงคุณค่าแห่งความไม่ประมาทพร้อมทั้งเปรียบเทียบให้เห็นถึงความต่างระหว่างความไม่ประมาทและความประมาท โดยยกถึงมรณภัย คือความตายมาเป็นองค์ประกอบการพิจารณา เพื่อให้คนทั้งหลายได้ตระหนักและเลือกสรรเอาแต่ทางที่เป็นประโยชน์สำหรับตน ดังที่ตรัสไว้ว่า

อปฺปมาโท อมตปทํ ปมาโท มจฺจุโน ปทํ
อปฺปมตฺตา น มียนฺติ เย ปมตฺตา ยถา มตา

ความไม่ประมาทเป็นทางไปสู่อมตะ (ไม่ตาย) ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย คนผู้ไม่ประมาทย่อมไม่ตาย คนผู้ที่ประมาทแล้วย่อมเป็นเหมือนคนที่ตายแล้ว

ในทางแห่งชีวิตของคน ย่อมมีสิทธิที่จะเลือกทางเดินได้ในสองทางนี้ จะแสวงหาทางที่เป็นอมตะซึ่งเป็นจุดหมายที่ดีงามของชีวิต หรือเลือกเอาหนทางที่ตกอยู่ในกระแสแห่งพญามัจจุซึ่งมีแต่ความมืดบอดเป็นปริโยสานสำหรับคนที่ไม่ประมาทเจริญอัปปมาทธรรมเป็นลักษณะแล้ว ถึงแม้จะต้องถึงวาระแห่งการแตกกายทำลายขันธ์แต่ชื่อเสียงเกียรติคุณ ความดีงามที่ได้กระทำไว้ ย่อมปรากฏอยู่ในโลกและสถิตย์อยู่ในใจของคนทั้งหลายตลอด หรือรีบเร่งบำเพ็ญเพียร ไม่ปล่อยกาลเวลาให้ล่วงไปโดยเปล่าประโยชน์ ย่อมสามารถที่จะทำให้แจ้งซึ่งมรรคและผลได้ด้วยวาสนาบารมีเกื้อหนุน ไม่ต้องเวียนเกิดเวียนตายอีกต่อไป โดยลักษณะทั้งสองประการนี้ ย่อมจะชี้ให้เห็นถึงคุณค่าแห่งความไม่ประมาทเป็นอย่างดี

ส่วนคนที่ประมาทแล้ว มีชีวิตอยู่ไปวัน ๆ รู้ว่าเป็นอยู่ก็เพียงเพราะหายใจเข้าหายใจออกเท่านั้น ไม่ประกอบการสิ่งใดที่จะเอื้ออำนวยประโยชน์สุขให้แก่ตนและท่าน ถึงจะมีชีวิตอยู่ก็หาค่าอันใดมิได้ เปรียบเสมือนคนที่ตายแล้วที่ไม่สามารถจะกระทำสิ่งใดให้เป็นประโยชน์โสตถผลงอกเงยขึ้นมาได้เลย ฉะนั้น ด้วยความจริงนี้แล แม้แต่ก่อนที่จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระพุทธองค์ได้ตรัสสารัตถธรรมอันเป็นไปเพื่อความไม่เสื่อม (อปริหานิยธรรม) ๗ ประการไว้

เพื่อเตือนสติส่วนบุคคลและรักษาความเป็นเอกภาพของหมู่คณะไว้ คือ จงหมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ จงพร้อมเพรียงกันทั้งในการประชุมและเลิกประชุมพร้อมเพรียงกันทำกิจที่พึงทำ ไม่บัญญัติสิ่งใหม่ลบล้างสิ่งที่เก่าที่มีค่า และจงปฏิบัติตามบัญญัติที่มีอยู่แล้ว จงเคารพนับถือผู้ทรงคุณวุฒิในบ้านเมือง ไม่รังแกข่มเหงสตรี จงเคารพบูชาเจดีย์และศาสนสถาน ให้ความคุ้มครองอุปถัมภ์สมณะพราหมณ์ และได้ตรัสเตือนพระภิกษุสงฆ์ให้ดำรงอยู่ในอัปปมาทธรรมด้วยปัจฉิมโอวาท ว่า หนฺททานิ ภิกฺขเว อามนฺตยามิ โว วยธมฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนเธอทั้งหลาย สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงยังกิจทั้งปวงให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิด

ในปัจฉิมโอวาทที่ทรงแสดง ณ พระแท่นเป็นที่บรรทมอนุฏฐานไสยาสน์ ภายใต้ต้นสาละคู่ ในสาลวโนทยานเมืองกุสินารา นี้ เท่ากับเป็นการชี้ให้เห็นถึงน้ำพระทัยอันประกอบด้วยพระมหากรุณาธิคุณอย่างสูงส่งแท้จริง พระองค์มิได้ทรงคำนึงถึงกายสังขารอันเป็นส่วนของพระองค์เลย แต่ตรัสเตือนภิกษุทั้งหลายรวมมาถึงพุทธศาสนิกชนด้วยว่า อันสังขารร่างกายนั้น ไม่จีรังยั่งยืนแต่ประการใด เป็นแต่เพียงเหตุปัจจัยประกอบกัน อาศัยธาตุต่างๆ รวมตัวกันเข้าเมื่อใดก็ตาม ธาตุต่างๆ อันเป็นองค์ประกอบตามปัจจัยปรุงแต่ง ไม่สามารถจะรวมตัวกันได้ ย่อมมีความแตกสลายไปในที่สุด ซึ่งการแตกสลายไปนี้ เป็นเรื่องธรรมดาของสังขารอันเนื่องด้วยเหตุปัจจัย เพราะฉะนั้น ไม่ควรกังวลเกี่ยวกับการดำรงอยู่และเสื่อมสลายไปของสังขาร ทั้งไม่ควรแท้ที่จะหลงระเริงอยู่กับความมีอยู่ เป็นอยู่ ของสังขาร แต่ส่วนสำคัญที่ควรพิจารณาก็คือ เมื่อสังขารซึ่งมีรูปนามปรากฏอยู่อย่างนี้ เราทั้งหลาย ได้กระทำสิ่งใดให้เป็นประโยชน์ต่อตนและบุคคลอื่นบ้าง ด้วยอาศัยสังขารนี้แลเป็นพาหะดำเนินการ สมควรแท้ ที่จะทำกิจทั้งปวงซึ่งเป็นทั้งประโยชน์ตนและประโยชน์ท่าน ให้ถึงพร้อมคือสำเร็จเรียบร้อยด้วยดีในทุกเรื่องด้วยความไม่ประมาท นี้ เป็นปัจฉิมโอวาทที่ตรัสเตือนพุทธบริษัทซึ่งมีภิกษุบริษัทห้อมล้อมอยู่ในที่ใกล้ได้รับฟังและนำมาถ่ายทอดให้ได้รับทราบกันโดยทั่วไป นี้คือน้ำพระทัยอันประกอบด้วยพระมหากรุณาธิคุณอันยิ่งใหญ่ของพระพุทธองค์ ผู้ทรงเป็นนาถะของชาวโลก

สมเด็จบรมบพิตร สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ด้วยพระจริยาวัตรส่วนพระองค์ ทรงสนพระทัยงานพระราชกุศลสาธารณประโยชน์ งานด้านการศึกษาของเยาวชนในชนบท สนพระทัยในภาษาบาลี วรรณคดีบาลีที่ทรงสนพระทัยเป็นพิเศษ คือ **"มิลินทปัญหา"** สนพระทัยในการบำเพ็ญสมาธิ ทรงตระหนักในการปฏิบัติธรรมเพื่อจะลดโลภะ โทสะ และโมหะ ทรงเอิบอิ่มอยู่ด้วยธรรม มีน้ำพระทัยใฝ่ที่จะอนุรักษ์ธรรมชาติ สนพระทัยในงานศิลปะทรงปั้นพระพุทธรูปและจัดทำของที่ระลึกประทานในวโรกาสพิเศษด้วยพระองค์เองอยู่เสมอ เท่าที่กล่าวมานั้น สรุปได้ว่า สมเด็จย่าทรงดำรงพระชนมชีพอยู่โดยธรรม ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจต่างๆ ให้สำเร็จลุล่วงด้วยดีเสมอมา นับได้ว่าทรงดำรงอยู่ในความไม่ประมาทโดยแท้

สมเด็จบรมบพิตร พระราชสมภารเจ้า ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ทั้งสองพระองค์ ทรงมั่นคงในพระกตัญญูกตเวทิตาธรรม ได้ทรงรำลึกถึงพระราชคุณูปการในสมเด็จบรมบพิตร สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้จัดการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพอย่างสมพระเกียรติในครั้งนี้

ขออำนาจพระราชกุศลทักษิณานุปทาน ที่ทรงบำเพ็ญพระราชอุทิศถวายทั้งปวง จงสัมฤทธิ์ประสิทธิศุภผลเป็นราชกัลยาณเกียรติและสุขวิปากสมบัติ สำเร็จแด่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี สมตามพระราชปณิธานทรงอุทิศโดยฐานนิยมทุกประการ

ในที่สุดแห่งพระธรรมเทศนา พระสงฆ์จตุรวรรค จักรับประทานสวดศราทธพรตธรรมบรรยาย เพื่อเพิ่มพูนพระอัปปมาทธรรมแห่งสมาคม โดยอนุรูปแก่กาลสมัย

รับพระราชทานถวายวิสัชนาพระธรรมเทศนาใน **"อัปปมาทกถา"** ฉลองพระเดชพระคุณประดับพระปัญญาบารมี สมควรด้วยเวลา เอวัง ก็มีด้วยประการฉะนี้

ขอถวายพระพร

ในวันนี้ ระหว่างทรงประกอบพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลออกพระเมรุมาศ ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เวลา ๑๙ นาฬิกา ๓๕ นาที ณ พระเมรุมาศ เจ้าหน้าที่ซ้อมเตรียมการเชิญหีบพระบรมศพขึ้นประดิษฐานบนพระจิตกาธานซึ่งกรมศิลปากรออกแบบเป็นพิเศษเพื่อรองรับหีบพระบรมศพและพระโกศจันทน์ เจ้าพนักงานเตรียมการเทียบโต๊ะเคียงข้างพระจิตกาธาน ถอนฉัตรตั้งประดับพระจิตกาธานและถอดหยวกเครื่องสดประดับพระจิตกาธานด้านทิศใต้ออกไปพักรอไว้ชิดผนังคูหาพระเมรุมาศ ปูผ้าขาวทับมูลดินบนฐานพระจิตกาธาน แล้วจัดเรียงท่อนไม้จันทน์เกียรติยศ พร้อมลาดแถบพระภูษาโยงเชื่อมระหว่างพระที่นั่งทรงธรรมกับพระเมรุมาศ ทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ยืนประจำมุมพระเมรุมาศ

เวลา ๒๑ นาฬิกา ๓๗ นาที นายสุขวิช รังสิตพล รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ และนายสมคิด โชติกวณิชย์ อธิบดีกรมศิลปากร ตรวจความเรียบร้อยบนพระเมรุมาศ พร้อมแล้ว

เวลา ๒๓ นาฬิกา ๔๕ นาที สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฏราชกุมาร เสด็จฯ นำและทรงกำกับนายทหารมหาดเล็กเชิญหีบพระบรมศพโดยกระบวนรถยนต์จากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทออกจากพระบรมมหาราชวังทางประตูสุวรรณบริบาล ประตูวิมานเทเวศร์ มายังสนามหลวง เสด็จฯ ขึ้นทางบันไดพระเมรุมาศมุขด้านทิศใต้

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินตามกระบวนรถยนต์เชิญหีบพระบรมศพพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา และทูลกระหม่อมหญิงอุบลรัตน ออกจากพระบรมมหาราชวังมายังพระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง

เวลา ๒๔ นาฬิกา เจ้าหน้าที่เชิญหีบพระบรมศพประดิษฐานบนพระจิตกาธาน พร้อมเจาะช่องระบายความร้อนใต้หีบพระบรมศพ เสร็จเรียบร้อยแล้วถอนโต๊ะเคียงเทียบพระจิตกาธานออก แล้วเชิญเครื่องทองน้อยทอดที่โต๊ะลายทองหน้าพระจิตกาธาน ๒ เครื่อง

เวลา ๒๔ นาฬิกา ๕ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฏราชกุมาร สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา และทูลกระหม่อมหญิงอุบลรัตน เสด็จฯ ลงจากพระเมรุมาศทางมุขทิศใต้ แล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับทางประตูพระเมรุมาศด้านทิศเหนือในเวลา ๒๔ นาฬิกา ๑๐ นาที

จากนั้น เจ้าหน้าที่กรมศิลปากรถอนเครื่องทองน้อยแล้วจัดตกแต่งประกอบฐานพระโกศจันทน์บนพระจิตกาธาน เสร็จเรียบร้อยในเวลา ๒ นาฬิกา ๑๕ นาที ของวันที่ ๑๐ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ แล้วทอดเครื่องทองน้อยประดับหยวกเครื่องสด และฉัตรดอกไม้สดที่พระจิตกาธานตามเดิม

บรรยากาศและการเตรียมความพร้อมในการถวายพระเพลิงพระบรมศพ

วันเสาร์ที่ ๙ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙

การตกแต่งต้นมะขามรอบสนามหลวง

บริเวณรอบนอกปริมณฑลพิธี บริเวณถนนทางเท้าด้านนอกและด้านในโดยรอบสนามหลวง กรุงเทพมหานคร ประดับตกแต่งต้นมะขามรอบสนามหลวงทุกต้นด้วยไม้ดอกหลากสี โดยนำต้นกล้วยไม้ที่กำลังผลิดอกงามสะพรั่งสีขาวเกาะประดับที่กลางลำต้นระยะสูงจากพื้นดินประมาณ ๑ - ๑.๒๕ เมตร ที่โคนต้นมะขามล้อมกรอบรั้วเหล็กสี่เหลี่ยมโปร่งทาสีขาว ปลูกต้นบานชื่นสีแดงแสด สีเหลืองนวลสลับกับต้นว่านดอกสีขาว ไว้เต็มพื้นที่กรอบ มองดูสวยงามสะดุดตาตลอดแนวถนน โดยเฉพาะถนนมหาธาตุ ที่ประดับด้วยต้นบานชื่นสีแดงแสด

ศูนย์บัญชาการศูนย์การสุนัขทหาร

บริเวณสวนหย่อมตรงข้ามกับกรมศิลปากร ตั้งเป็นศูนย์บัญชาการของเจ้าหน้าที่ศูนย์การสุนัขทหาร กรมการสัตว์ทหารบก อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งนำสุนัขมารักษาความปลอดภัยภายในงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ระหว่างวันที่ ๗ - ๑๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ สุนัขที่นำมาปฏิบัติหน้าที่รักษาความปลอดภัยในครั้งนี้มีทั้งสิ้น ๑๖ ตัว แบ่งการปฏิบัติงานเป็น ๒ กลุ่ม คือสุนัขที่มีหน้าที่ตรวจค้นพัสดุภัณฑ์ ระเบิด จะปฏิบัติหน้าที่ตั้งแต่เวลา ๖.๐๐ - ๑๘.๐๐ นาฬิกา และสุนัขที่มีหน้าที่รักษาความปลอดภัย ประกอบด้วยสุนัขยามและสุนัขยามสายตรวจจะปฏิบัติหน้าที่ตั้งแต่เวลา ๑๘.๐๐ - ๖.๐๐ นาฬิกา ของวันใหม่

บริเวณขอบถนนทางเท้าด้านในรอบสนามหลวงกั้นรั้วเหล็กสีเหลืองเป็นปริมณฑล ถัดจากรั้วเหล็กวาง

ถังบริการน้ำดื่มเป็นระยะๆ โดยรอบ ส่วนทางด้านทิศใต้ของสนามหลวงนอกรั้วราชวัติมีรถถ่ายทอดของสถานีวิทยุโทรทัศน์กองทัพบกช่อง ๕ ประจำอยู่ ด้านหลังห้องสุขานอกรั้วราชวัติตั้งปะรำของการไฟฟ้านครหลวง ถัดไปเป็นปะรำของกองกำกับการร่วมการไฟฟ้านครหลวงและตำรวจนครบาล

บริเวณพื้นที่ทางด้านทิศเหนือของสนามหลวงจากถนนตัดกลางไปทางด้านตรงข้ามกับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ตั้งกระโจมสำหรับประชาชนพักทอดยาวจากด้านตะวันตกไปตะวันออกโดยเรียงซ้อนกันเป็น ๖ แถวๆ ละ ๑๑ กระโจม ในเวลา ๑๓ นาฬิกา ๓๐ นาที เจ้าหน้าที่ทหารจากกองพันทหารปืนใหญ่ที่ ๑ รักษาพระองค์นำปืนใหญ่จำนวน ๔ กระบอก มาวางพร้อมติดตั้งอุปกรณ์สำหรับพระราชพิธีถวายพระเพลิงในวันที่ ๑๐ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ ปืนใหญ่ที่วางอยู่ตรงกันข้ามกับซุ้มดอกไม้จันทน์ หันปากกระบอกปืนไปทางศาลแขวง และในเวลา ๑๗ นาฬิกา มีการถ่ายทอดพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลออกพระเมรุมาศทางโทรทัศน์วงจรปิดภายในปะรำที่พักสำหรับประชาชน

บริเวณรั้วมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ด้านถนนมหาธาตุต่อกับรั้วพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร ประดับผ้าระบายสีขาวและสีดำตามแนวรั้ว และตั้งโต๊ะหมู่บูชาประดิษฐานพระฉายาลักษณ์สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ณ บริเวณหน้าประตูทางเข้าของมหาวิทยาลัย ภายในห้องประชุมเล็กของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ตั้งเป็นศูนย์อำนวยการประชาสัมพันธ์งานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (International Press Center) ให้บริการสอบถามข้อมูลรายละเอียดและแจกเอกสารแก่ผู้มาร่วมงาน

ศูนย์อำนวยการประชาสัมพันธ์

บริเวณศาลเยาวชนกลาง มีรถของหน่วยแพทย์พยาบาลประจำอยู่ และมีบริการอาหารเครื่องดื่มแก่ประชาชนระหว่างเวลา ๘.๐๐ - ๒๐.๐๐ นาฬิกา นอกจากนี้ชมรมแม่บ้านตุลาการได้ตั้งโต๊ะบริการอาหารกล่อง น้ำดื่มที่ประตูทางเข้าศาล มูลนิธิประมาณ ขันชื่อ จัดรถบริการด้านการแพทย์พยาบาลตลอด ๒๔ ชั่วโมง จอดอยู่ในบริเวณศาล

ที่หน้าอาคารศาลฎีกา มีการตั้งโต๊ะหมู่บูชาประดิษฐานพระฉายาลักษณ์ ถัดออกมาตั้งปะรำสำหรับกำลังพลตำรวจสำรองพักจำนวน ๓,๐๐๐ - ๕,๐๐๐ คน และมีรถของการไฟฟ้านครหลวง โทรทัศน์รวมการเฉพาะกิจจอดอยู่บริเวณหลังคาศาลฎีกามีตำรวจรักษาการณ์ จำนวน ๖ นาย

หน้าสำนักงานอัยการสูงสุด ตั้งโต๊ะหมู่บูชาประดิษฐานพระสาทิสลักษณ์สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี และประดับระบายผ้าสีขาวและสีดำ

บริเวณริมถนนราชดำเนินในตั้งปะรำปฐมพยาบาลของกองบรรเทาทุกข์ สภากาชาดไทย ถัดจากรูปนางพระธรณีบีบมวยผมตั้งปะรำบริการน้ำดื่มของบริษัทเพชร ถัดไปเป็นปะรำของกรุงเทพมหานคร ตั้งโต๊ะหมู่บูชาประดิษฐานพระฉายาลักษณ์สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี และจัดแผ่นป้ายติดแสดงป้ายตัวอย่างปลอกแขนของคณะทำงานด้านการบันทึกภาพ แผนผังงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี การจัดกำลังพื้นที่รับผิดชอบของกองบัญชาการตำรวจพระนครบาลใต้ พร้อมโทรทัศน์วงจรปิด ถัดไปเป็นปะรำของบริษัท R.S. Promotion ซึ่งจำหน่ายหนังสือและเทปเพลงเทิดพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ถัดไปเป็นหน่วยบริการน้ำดื่มของบริษัท คาร์ลสเบอร์ก บริวเวอรี่ (ประเทศไทย) จำกัด

บริเวณคลองหลอด ตั้งปะรำของหน่วยอาสาพยาบาลสนามฝ่ายปฐมพยาบาล O.P.S. (อ.พ.ส.) จากอำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี ซึ่งมีประชาชนมาใช้บริการยารักษาโรคปัจจุบันและการรักษาโรคโดยพลังจักรวาลเป็นระยะ ๆ

ปะรำน้ำดื่ม โรงทานของมูลนิธิป่อเต็กตึ๊ง และหน่วย อ.พ.ส.

บริเวณด้านหน้าโรงแรมรัตนโกสินทร์ มูลนิธิป่อเต็กตึ๊ง ตั้งปะรำบริการน้ำดื่ม โรงทาน (โรงอาหารร่วมใจศรัทธา) บริการแก่ประชาชนถวายพระราชกุศลแด่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

บริเวณโดยรอบสนามหลวง มีผู้นำพระฉายาลักษณ์ เหรียญที่ระลึก และเข็มที่ระลึกในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีมาจำหน่าย มีประชาชนเป็นจำนวนมากให้ความสนใจซื้อเก็บไว้แต่ง ประดับ เป็นที่ระลึก

บริเวณภายในปริมณฑลพิธี ในช่วงเวลาเช้า บนพระเมรุมาศเจ้าหน้าที่จากโรงเรียนในวังซายและพนักงานในวังประกอบตกแต่งเครื่องดอกไม้สดบนพระจิตกาธานต่อเนื่องไปจนถึงเวลาเย็นการประดับตกแต่งเครื่องดอกไม้สดจึงแล้วเสร็จสมบูรณ์ สวยงาม

ในช่วงเวลาบ่าย เวลา ๑๕ นาฬิกา ๕ นาที เจ้าหน้าที่ของกรมศิลปากรได้นำพระโกศไม้จันทน์สำหรับทรงพระโกศพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีจากโรงปั้นหล่อกรมศิลปากรไปยังพระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง โดยนำไปพักไว้ที่บริเวณฐานชาลาของพระเมรุมาศด้านตะวันออก ส่วนท่อนไม้จันทน์จำนวน ๔ กระสอบกับอีก ๑ มัด (๕ ท่อน) สำหรับสุมถวายพระเพลิงจริง รวมทั้งอุปกรณ์อื่น ๆ ที่จะใช้ในการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ นำไปพักไว้ที่ใต้บันไดพระเมรุมาศด้านทิศตะวันออกและที่หอเปลื้อง

บนพระเมรุมาศ เจ้าหน้าที่จากสำนักพระราชวังยังทำการตกแต่งเครื่องสดที่พระจิตกาธานต่อเนื่องมาตั้งแต่ตอนเช้า

การจัดสวนประดับภายในปริมณฑลพระเมรุมาศ เวลา ๑๕ นาฬิกา ๑๕ นาที คนงานของสวนแม่ฟ้าหลวงและศูนย์เพาะชำดอยตุงได้รื้อถอนรั้วกั้นและตาข่ายสำหรับกันแสงแดดไม้ดอกซึ่งมีจำนวน ๒๑ ชนิด และไม้ใบซึ่งมีจำนวน ๙ ชนิด กระจายอยู่โดยรอบมณฑลพิธีพระเมรุมาศออก ไม้ใบและไม้ดอกเหล่านี้มีปริมาณรวมทั้งสิ้นจำนวน ๒ แสนต้นเศษ

การถวายดอกไม้จันทน์ของพสกนิกร ณ สนามหลวง

ประชาชนวางดอกไม้จันทน์

ณ ซุ้มวางดอกไม้จันทน์บริเวณโดยรอบสนามหลวงด้านทิศเหนือ ในช่วงเช้าของวันเสาร์ที่ ๙ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ เจ้าหน้าที่ของกรุงเทพมหานครจัดเตรียมความพร้อมของซุ้มโดยตรวจแต่งการตั้งโต๊ะหมู่บูชาและประดิษฐานพระฉายาลักษณ์สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พร้อมจัดวางพานสีเงินขนาดใหญ่จำนวน ๑๐ พาน เท่ากับช่องทางเข้าไว้ที่หน้าโต๊ะหมู่บูชาสำหรับรองรับดอกไม้จันทน์ที่ประชาชนวางถวายพระเพลิง

พระบรมศพ

เมื่อเจ้าหน้าที่จัดเตรียมซุ้มเรียบร้อยแล้ว ประชาชนที่มาชมความงามของพระเมรุมาศและอาคารประกอบรอบ ๆ สนามหลวงภายนอกราชวัติตั้งแต่เช้าตรู่ ส่วนหนึ่งนำช่อดอกไม้จันทน์มาด้วย และได้ทะยอยนำช่อดอกไม้จันทน์เข้าไปวางถวายไว้บนพานภายในซุ้มที่ ๑ ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และซุ้มที่ ๓ ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับโรงแรมรัตนโกสินทร์ ระหว่างนั้นมีเสียงเพลงพญาโศกบรรเลงอยู่ตลอดเวลา ส่วนผู้ที่มิได้นำดอกไม้จันทน์มาด้วย ได้เข้าไปวางเงินถวายไว้บนพานแล้วจึงหยิบช่อดอกไม้จันทน์ที่มีอยู่ในพานขึ้นอธิษฐานแล้ววางไว้บนพานตามเดิม สำหรับเงินที่ประชาชนวางถวายไว้ในพานเจ้าหน้าที่ของกรุงเทพมหานครได้เก็บรวบรวมใส่ถุงพลาสติกเพื่อส่งมอบให้สำนักพระราชวังต่อไป

ในช่วงเวลาบ่าย ประชาชนที่เข้าถวายดอกไม้จันทน์ตามซุ้มต่าง ๆ ได้เพิ่มทวีจำนวนมากเป็นลำดับขึ้นเรื่อย ๆ เจ้าหน้าที่จึงได้นำช่อดอกไม้จันทน์ที่เดิมจัดเตรียมไว้ในวันถวายพระเพลิงพระบรมศพมาตั้งให้บริการแก่ประชาชนบริเวณทางเข้าซุ้มโดยไม่คิดมูลค่า แต่ประชาชนก็วางเงินบริจาคถวายตามกำลังศรัทธา เมื่อพานที่หน้าโต๊ะหมู่บูชาเต็มเจ้าหน้าที่ก็จะถอนช่อดอกไม้จันทน์พานนั้นออกไปวางไว้บนพานที่ตั้งไว้ตรงทางเข้าซุ้มเพื่อหมุนเวียนให้เพียงพอกับจำนวนประชาชนที่หลั่งไหลเข้ามาวางดอกไม้จันทน์ ส่วนเงินที่มีผู้บริจาคเจ้าหน้าที่ได้แยกใส่ถุงพลาสติกเพื่อนำส่งสำนักพระราชวัง

ในเวลาค่ำประชาชนจากทุกสารทิศต่างมุ่งมาที่สนามหลวงแล้วเข้าถวายช่อดอกไม้จันทน์เพิ่มจำนวนมากขึ้นทุกที ทำให้โดยรอบปริมณฑลพิธีแน่นขนัด เมื่อประชาชนถวายดอกไม้จันทน์แล้วต่างก็เดินชมความงดงามของพระเมรุมาศ และอาณาบริเวณโดยรอบปริมณฑลนอกราชวัติ ด้วยอากาศกำลังเย็นสบายไม่ร้อนจัดเช่นในช่วงเวลากลางวัน

ประชาชนวางดอกไม้จันทน์

เชิญพระโกศออกพระเมรุมาศถวายพระเพลิง

วันอาทิตย์ที่ ๑๐ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ (ช่วงเช้า)

เจ้าพนักงานเตรียมการพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ตั้งกระบวนพระราชอิสริยยศแห่เชิญพระโกศจากพระบรมมหาราชวังไปบำเพ็ญพระราชกุศลถวายพระเพลิงตามราชประเพณี ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง และตั้งแต่งพระเมรุมาศและอาคารในปริมณฑลไว้พร้อม

เวลา ๔ นาฬิกา ๒๐ นาที พลฉุดชักราชรถเชิญพระมหาพิชัยราชรถ ราชรถน้อย พร้อมม้าเทียบเกริน ออกจากโรงราชรถผ่านถนนหน้าพระธาตุ เลี้ยวซ้ายออกถนนหน้าพระลาน แล้วเลี้ยวขวาเข้าถนนสนามไชย ไปเทียบรอหน้าพลับพลายกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และกึ่งกลางถนนสนามไชยตอนแนวป้อมอนันตคีรี ตามลำดับ

ก่อนเวลา ๖ นาฬิกา ผู้ปฏิบัติหน้าที่ในริ้วกระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศริ้วกระบวนที่ ๑ และริ้วกระบวนที่ ๒ เข้าประจำที่รวมพล

ผู้ปฏิบัติหน้าที่ธงสามชาย คู่แห่นายทหารสัญญาบัตร กลองชนะ ฉัตรเครื่องสูงทองแผ่ลวดหน้าพระนำ เสลี่ยงกลีบบัวพระนำ ฉัตรเครื่องสูงทองแผ่ลวดหลังพระนำ ฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหน้า ฉัตรเครื่องสูงหักทอง

ขวางหลัง เข้าที่รวมพลที่พระที่นั่งราชกิจวินิจฉัย ท่าราชวรดิฐ

กองบัญชาการกระบวนพระราชอิสริยยศแห่เชิญพระโกศอันประกอบด้วย กองทหารนำและกองทหารตาม พร้อมวงโยธวาทิตจำนวน ๒ วง เข้าที่รวมพลบริเวณถนนกัลยาณไมตรีระหว่างกระทรวงกลาโหม และกรมแผนที่ทหารกับถนนพระพิพิธระหว่างกรมการรักษาดินแดนและกรมที่ดินตามลำดับ

ทหารเกียรติยศสามเหล่าทัพที่จะยืนรายทางเข้าที่รวมพลบริเวณถนนระหว่างกระทรวงกลาโหมและศาลหลักเมือง

กองร้อยปืนใหญ่เกียรติยศเข้าที่ตั้งยิงบริเวณสนามหลวงด้านทิศเหนือ

กรมสรรพาวุธทหารบกเชิญพระยานมาศสามลำคานจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร เทียบรอที่เกยนอกกำแพงแก้วพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทพร้อมพลหามผลัดที่ ๑ ส่วนพลหามผลัดที่ ๒ ไปรวมรอที่บริเวณหัวมุมถนนมหาราชตัดกับถนนท้ายวัง

กรมพลาธิการทหารบกเชิญเสลี่ยงกลีบบัวเทียบรอที่ถนนมหาราชใกล้ประตูเทวาภิรมย์

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) วัดบวรนิเวศวิหาร ที่จะอ่านพระอภิธรรมนำพระโกศประทับรอที่ห้องรับรองของเลขาธิการพระราชวัง ในพระบรมมหาราชวัง เจ้าหน้าที่กองมหาดเล็กจัดภัตตาหารคาวหวาน (อาหารเช้า) ถวาย

ข้าราชการชั้นพิเศษของกระทรวงศึกษาธิการที่เป็นคู่เคียงพระนำรวมรอที่พระที่นั่งราชกิจวินิจฉัยท่าราชวรดิฐ

ข้าราชการพลเรือนชั้นผู้ใหญ่และทหารนายพลราชองครักษ์ที่เป็นคู่เคียงพระโกศรวมรอที่อรรถวิจารณ์ศาลาในพระบรมมหาราชวัง

อนึ่ง ตามแนวราชวิถี จัดทหารรายทางถวายเป็นพระเกียรติสลับกับตำรวจนครบาล สารวัตรทหาร ยืนรักษาการณ์ไว้พร้อม

ครั้นเวลา ๖ นาฬิกา ถึง ๖ นาฬิกา ๓๕ นาที ผู้ปฏิบัติหน้าที่ในริ้วกระบวนที่ ๑ และริ้วกระบวนที่ ๒ เข้าประจำที่ตามกำหนด

ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เจ้าพนักงานตรวจแต่งเครื่องประกอบพระราชพิธีเช่นวันก่อนแต่ได้ถอนสุวรรณฉัตรคันดาลมุมพระแท่นสุวรรณเบญจดลออก ๒ ชั้น คงเหลือไว้เฉพาะที่มุมพระแท่นชั้นล่าง ๔ ต้น ตั้งร้านม้ารอบฐานชั้นบัวกลุ่มพระแท่นสุวรรณเบญจดล ทอดบันไดเกยด้านหลังพระแท่นเพื่อเชิญพระโกศลง ถอนเครื่องราช-อิสริยยศราชูปโภค เครื่องราชอิสริยาภรณ์ เครื่องพระอภิรุมชุมสายหักทองขวาง ออกไปเตรียมเข้ากระบวนพระราช-อิสริยยศแห่เชิญพระโกศ ยกเว้นเครื่องทองน้อยพระบรมศพจะได้เชิญออกไปพร้อมกับการเชิญพระโกศ

อนึ่ง บนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท มุขใต้ตั้งพระราชอาสน์ พระเก้าอี้ และเก้าอี้สำหรับพระบรมวงศานุวงศ์เฝ้าฯ มุขเหนือสำหรับนายกรัฐมนตรี ประธานวุฒิสภา ประธานสภาผู้แทนราษฎร ประธานศาลฎีกา ประธานองคมนตรี องคมนตรี รัฐมนตรี สมาชิกวุฒิสภา สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ฝ่ายทหาร พลเรือน เฝ้าฯ นอกจากนี้เฝ้าฯ ที่ปะรำหน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทตามลำดับ ที่มุขกระสันพระที่นั่งพิมานรัตยาจัดเป็นที่สำหรับสตรีผู้มีตำแหน่งเฝ้าฯ

ทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ ๔ นายที่ยืนยามถวายพระเกียรติยศสี่มุมพระแท่นทองทรายที่ประดิษฐานพระโกศ แต่งเครื่องแบบเต็มยศทหารรักษาพระองค์ สวมหมวกยอดมีพู่สีดำตราราชวัลลภ เสื้อสักหลาดสีแดงแผงคอและข้อมือสักหลาดดำปักลายกระหนก กางเกงสักหลาดสีดำแถบสีแดง พร้อมสายคันชีพ ถือปืนเล็กยาวปากกระบอกปืนจรดพื้น

เจ้าหน้าที่ภูษามาลา ๑ นาย ที่จะปฏิบัติการถอนพระภูษาโยงออกจากพระโกศ และเจ้าหน้าที่สนมพลเรือน ๕ นายที่จะปฏิบัติการเปลื้องและประกอบพระลองทองใหญ่ที่ประกอบพระโกศและผูกแก้เชือกสายระยาง แต่งกาย

เครื่องแบบเต็มยศติดแขนทุกข์

ตำรวจหลวง ๕ นายที่จะทำหน้าที่ยกเชิญพระโกศลงจากบัวกลุ่มบนชั้นแว่นฟ้าพักที่ชั้นยกพื้นเกย แต่งเครื่องแบบเต็มยศ สวมหมวกทรงประพาสกำมะหยี่สีดำยอดเกี้ยว เสื้อสักหลาดสีน้ำเงินติดแขนทุกข์ นุ่งผ้าม่วงเชิงเงินรัดประคดไหมทองพู่แดง สายสะพายกระบี่ ถุงเท้าขาว รองเท้าดำ

นายทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ ๕ นายที่จะทำหน้าที่ยกเชิญพระโกศลงจากพระแท่นสุวรรณเบญจดลไปประดิษฐานที่พระเสลี่ยงแว่นฟ้า และยกเชิญจากพระเสลี่ยงแว่นฟ้าไปขึ้นเกยและประดิษฐานที่พระยานมาศสามลำคาน แต่งเครื่องแบบเต็มยศทหารรักษาพระองค์ สวมเสื้อสักหลาดแดงติดแขนทุกข์ แผงคอและข้อมือสักหลาดสีดำปักลายกระหนก กางเกงสักหลาดสีดำแถบสีแดง พร้อมสายคันชีพ ไม่สวมหมวก

ณ ลานพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ตรงบันไดลงจากชานมุขตะวันตกด้านเหนือ เทียบพระเสลี่ยงแว่นฟ้าสำหรับเชิญพระลองไปยังเกยหน้าประตูกำแพงแก้วด้านตะวันตก

คนหาม ๘ นาย ที่จะทำหน้าที่ยกเชิญพระเสลี่ยงแว่นฟ้า แต่งเครื่องราชพิธีตามโบราณประเพณี สวมหมวกทรงประพาสโหมดเทศยอดจุก เสื้อเข้มขาบไหม กางเกงมัสหรู่ไหม รัดประคดโหมดเทศ ถุงเท้าดำ รองเท้าดำ

กองทหารเกียรติยศสำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเข้าประจำที่บริเวณถนนหน้าตึกสำนักราชเลขาธิการตรงข้ามกับพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทมุขตะวันตก แต่งเครื่องแบบเต็มยศทหารรักษาพระองค์ สวมหมวกยอดมีพู่สีดำตราราชวัลลภ เสื้อสักหลาดสีแดงแผงคอและข้อมือสักหลาดสีดำปักลายกระหนก ติดแขนทุกข์เฉพาะระดับสัญญาบัตร กางเกงสักหลาดสีดำแถบสีแดง พร้อมสายคันชีพ ถือปืนเล็กยาวติดดาบปลายปืน

กองทหารเกียรติยศสำหรับพระบรมศพ คือกองพันทหารราบที่ ๓ กรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ เข้าประจำที่ ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท บริเวณลานหน้ามุขเหนือแนวหน้าทิมคด แต่งเครื่องแบบเต็มยศทหารรักษาพระองค์ สวมหมวกยอดมีพู่สีบานเย็นตราครุฑพ่าห์ เสื้อคอปิดสีขาวแผงคอและข้อมือสักหลาดสีบานเย็นขลิบดิ้นทอง ติดแขนทุกข์เฉพาะระดับสัญญาบัตร กางเกงสักหลาดสีดำแถบสีบานเย็น พร้อมสายคันชีพ ถือปืนเล็กยาวติดดาบปลายปืน

กองทหารเกียรติยศสำหรับพระบรมศพ

อนึ่ง กองทหารเกียรติยศทั้ง ๒ กองนี้เมื่อปฏิบัติภารกิจในการพระราชพิธีในพระบรมมหาราชวังเสร็จสิ้นแล้วจะได้ย้ายไปปฏิบัติภารกิจที่พระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง โดยกองทหารเกียรติยศสำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเข้าประจำที่เส้นทางเสด็จพระราชดำเนินเข้าสู่พระที่นั่งทรงธรรมด้านตะวันตก ส่วนกองทหารเกียรติยศสำหรับพระบรมศพจะเข้าประจำที่แนวถนนตัดกลางสนามหลวงตรงข้ามกับพลับพลายกที่จะเทียบพระมหาพิชัยราชรถ

ณ เกยเทียบพระยานมาศสามลำคาน หน้าประตูกำแพงแก้วพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทด้านตะวันตก จัดแบ่งชาวพนักงานประโคมของริ้วกระบวนที่ ๑ คือ กลองชนะทอง ๒๐ นาย แตรฝรั่ง ๔ นาย แตรงอน ๒ นาย สังข์ ๑ นาย ไปยืนแถวที่ถนนระหว่างหน้าหออุเทศทักษิณากับหอนิเพทพิทยาเพื่อประโคมขณะเปลื้องพระลองทองใหญ่ประกอบพระโกศออกและเชิญพระโกศประดิษฐานที่พระยานมาศสามลำคาน แล้วกลับไปเข้ากระบวนพระราชอิสริยยศตามริ้ว

ผู้กำกับพระยานมาศสามลำคาน ๑ นาย เป็นเจ้าหน้าที่สำนักพระราชวัง แต่งเครื่องราชพิธีตามโบราณประเพณี

สวมหมวกทรงประพาสกำมะหยี่สีดำ เสื้อนอกขาวประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ติดแขนทุกข์ นุ่งเกี้ยวลาย รัดประคดสีแดงดอกขาว ถุงเท้าขาว รองเท้าดำ เดินนำกระบวนพระยานมาศสามลำคานเชิญพระโกศ

ผู้ควบคุมพระยานมาศสามลำคาน ๔ นาย เป็นเจ้าหน้าที่กรมศิลปากร คือ นายฐิติ บุรกรรมโกวิท นายกนก บุญโพธิ์แก้ว นายนพวัฒน์ สมพื้น นายพิเศษ เจียจันทร์พงษ์ แต่งกายเครื่องแบบเต็มยศประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ติดแขนทุกข์ ทั้ง ๔ นายนี้จะเดินประจำสี่มุมพระยานมาศสามลำคาน

พระยานมาศสามลำคานเทียบรอไว้ มีม้าไม้รองรับที่หน้าเกย ส่วนสัปตปฎลเศวตฉัตรคันดาลประจำพระยานมาศสามลำคานทอดนอนไปทิศเหนือไม่ยกเชิญขึ้นกางกั้น

คนหามพระยานมาศสามลำคาน ๖๐ นาย เป็นนักเรียนนายสิบ โรงเรียนทหารขนส่ง กรมการขนส่งทหารบก จะเข้ายกแบกขึ้นบ่าเชิญพระยานมาศสามลำคาน ด้านหน้า ๓ คาน คานละ ๘ นาย ด้านข้าง ๒ ข้าง ข้างละ ๖ นาย ด้านหลัง ๓ คาน คานละ ๘ นาย แต่งเครื่องราชพิธีตามโบราณประเพณี สวมหมวกทรงประพาสโหมดเทศยอดจุก เสื้อเข้มขาบไหม กางเกงมัสหรู่ไหม รัดประคดโหมดเทศสีแดง ถุงเท้าดำ รองเท้าดำ

ผู้ควบคุมคนหามพระยานมาศสามลำคาน ๑ นาย เป็นเจ้าหน้าที่กรมการขนส่งทหารบกคือ ร้อยโท ลักษณ์ศิลป์ ศรีนรคุต แต่งเครื่องราชพิธีตามโบราณประเพณี สวมหมวกทรงประพาสกำมะหยี่สีดำ เสื้อนอกขาวประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ติดแขนทุกข์ นุ่งเกี้ยวลาย รัดประคดสีแดงดอกขาว ถุงเท้าขาว รองเท้าดำ เดินริ้วในลำดับต่อจากผู้กำกับพระยานมาศสามลำคาน

ภูษามาลา ๒ นาย ทำหน้าที่ประคองหน้าหลังพระโกศบนพระยานมาศสามลำคาน เป็นเจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังคือนายจุลพล โตเมศร์ ประคองด้านหลัง นายวัชรกิติ วัชโรทัย ประคองด้านหน้า แต่งเครื่องราชพิธีตามโบราณประเพณี สวมลอมพอกขาวเกี้ยวดอกไม้ไหว เสื้อนอกขาว สวมเสื้อครุยมีดอก นุ่งเกี้ยวลาย ถุงเท้าขาว รองเท้าดำ

ผู้ถวายพระกลดหักทองขวางถวายพระโกศที่พระยานมาศสามลำคาน ๑ นายผลัดเปลี่ยน ๑ นาย คือนายประสูตร พึ่งเงิน นายประชุม เอี่ยมสะอาด

ผู้ถวายบังพระสูรย์หักทองขวาง ๑ นาย ผลัดเปลี่ยน ๑ นายคือนายธาตรี ประณีตทอง นายทม ผิวบางกูล ผู้ถวายพัดโบก ๑ นาย คือนายสุภัทรชัย เนียมอบปั้น ทั้งห้านายนี้เป็นเจ้าหน้าที่สำนักพระราชวัง แต่งเครื่องราชพิธีตามโบราณประเพณี สวมลอมพอกขาวเกี้ยวดอกไม้ไหว เสื้อนอกขาว สวมเสื้อครุยแถบใหญ่มีดอก นุ่งเกี้ยวลาย ถุงเท้าขาว รองเท้าดำ

คู่เคียงพระโกศที่พระยานมาศสามลำคาน ข้าราชการพลเรือนชั้นผู้ใหญ่ ๑๖ นาย ด้านซ้ายพระโกศได้แก่ พลเอก ไพบูลย์ เอมพันธุ์ หม่อมราชวงศ์เทพ เทวกุล นายมหิดล จันทรางกูร นายอารีย์ วงศ์อารยะ นายผัน จันทรปาน นายสุรัฐ ศิลปอนันต์ นายศิววงศ์ จังคศิริ นายวิษณุ เครืองาม ด้านขวาพระโกศ ได้แก่ นายลิขิต เทอดสถิรศักดิ์ หม่อมราชวงศ์จัตุมงคล โสณกุล นายสมหมาย สุรกุล นายสมพล เกียรติไพบูลย์ นายกู้เกียรติ สุนทรบุระ นายเกษม สนิทวงศ์ ณ อยุธยา นายแพทย์วิทุร แสงสิงแก้ว ศาสตราจารย์ นายแพทย์เกษม วัฒนชัย เดินสายใน ทหารนายพลราชองครักษ์ ๑๖ นาย ได้แก่ พลเรือเอก เดชา บุนนาค พลเรือเอก มาตรา อำไพพัสตร์ พลเอก วัฒนา สรรพานิช พลอากาศเอก สามารถ โสดสถิตย์ พลเอก มนัส อร่ามศรี พลเอก ชัยณรงค์ หนุนภักดี พลอากาศเอก สมศักดิ์ เวสุวรรณ์ พลตำรวจเอก วิสุทธิ์ กิตติวัฒน์ พลเรือเอก ศุภวาร มิลินทรางกูร พลเอก อรุณ ปริวัติธรรม พลเรือเอก อุฬาร มงคลนาวิน พลเอก มงคล อัมพรพิสิฏฐ์ พลอากาศเอก ยุทธพงศ์ กิตติขจร พลเอก บัณฑิตย์ มลายอริศูนย์ พลอากาศเอก เกรียงไกร สินธวานนท์ พลตำรวจเอก ประชา พรหมนอก เดินสายนอกโดยเดินเป็นคู่สองข้างพระยานมาศสามลำคาน รวม ๔ แถว แถวละ ๘ นาย แต่งเครื่องแบบเต็มยศติดแขนทุกข์ นายทหารราชองครักษ์สวมปลอกแขนราชองครักษ์ นายตำรวจราชสำนักสวมปลอกแขนนายตำรวจราชสำนัก

พระประยูรญาติในสายพระบรมศพเชิญเครื่องพระราชอิสริยยศพระบรมศพ ๑๖ นาย แต่งเครื่องแบบเต็มยศตามสังกัดหรือเครื่องแบบของผู้มีตำแหน่งเฝ้าเต็มยศติดแขนทุกข์ สำหรับตำแหน่งที่เดินริ้ว ผู้เชิญเครื่องทองน้อยทองคำลงยาเดินนำ ๑ นาย นอกนั้นเดินริ้วเป็น ๓ สาย สายละ ๕ นาย มีรายพระนามและรายนามคือ หม่อมเจ้ามงคลเฉลิม ยุคล ทรงเชิญเครื่องทองน้อย พันโท หม่อมเจ้าเฉลิมศึก ยุคล ทรงเชิญสายสะพายปฐมจุลจอมเกล้า หม่อมเจ้าเวียนวัฒนา ชยางกูร ทรงเชิญสายสะพายมหาจักรี พลโท หม่อมราชวงศ์สมชนก กฤดากร เชิญสายสะพายนพรัตน์ หม่อมราชวงศ์อดิศรฉัตร สุขสวัสดิ์ เชิญสายสะพายดิเรกคุณาภรณ์ หม่อมราชวงศ์เฉลิมฉัตร วุฒิชัย เชิญสายสะพายมหาวชิรมงกุฎ หม่อมราชวงศ์ถวัลภากร วรวรรณ เชิญสายสะพายปรมาภรณ์ช้างเผือก พลตำรวจตรี หม่อมราชวงศ์จีรายุส เทวกุล เชิญเหรียญทองสุขภาพดีถ้วนหน้า หม่อมราชวงศ์พันธุ์เทพสวัสดิ์ สวัสดิวัตน์ เชิญเหรียญรัตนาภรณ์ รัชกาลที่ ๘ รัชกาลที่ ๙ พันเอก หม่อมราชวงศ์อดุลยเดช จักรพันธุ์ เชิญสายสะพายของประเทศญี่ปุ่น หม่อมราชวงศ์ปรีดิยาธร เทวกุล เชิญหีบพระศรี หม่อมราชวงศ์โอภาส กาญจนวิชัย เชิญขันสรงพระพักตร์ หม่อมราชวงศ์ประเดิมสวัสดิ์ สวัสดิวัตน์ เชิญพานพระศรี หม่อมราชวงศ์ธีรเดช รัชนี เชิญพระสุวรรณภิงคาร หม่อมราชวงศ์สวัสดิวุฒิ สวัสดิวัตน์ เชิญพระสุพรรณศรี หม่อมราชวงศ์สมลาภ กิติยากร เชิญถาดที่ชา

ที่ถนนมหาราช ริ้วกระบวนที่ ๑ ซึ่งจะยาตรากระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศจากพระบรมมหาราชวังไปยังพระมหาพิชัยราชรถซึ่งเทียบรออยู่ที่หน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ต้นกระบวนหน้าเริ่มตั้งจากหน้าที่ทำการกรมการค้าภายในไปตามถนนมหาราชจนถึงหน้าป้อมทัศนานิกร

ริ้วกระบวนที่ ๑ เป็นกระบวนพยุหยาตรา ๘ สาย โดยแยกเป็นด้านซ้าย ๔ สาย ด้านขวา ๔ สาย เว้นระยะห่างระหว่างกันเป็นสายกลางสำหรับกระบวนเชิญเสลี่ยงกลีบบัวพระนำและกระบวนเชิญพระยานมาศทรงพระโกศ กระบวนเริ่มด้วย

นายตำรวจขี่ม้านำ

นายตำรวจขี่ม้านำ ๑ คู่ แต่งเครื่องแบบตำรวจเต็มยศ ติดแขนทุกข์ เดินริ้วแยกเป็นด้านซ้าย ๑ ม้า ด้านขวา ๑ ม้า

ผู้นำริ้ว ๑ นาย เป็นเจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังคือนายศุภเลิศ คันธนะเสวี แต่งเครื่องราชพิธีตามโบราณประเพณี สวมหมวกทรงประพาสโหมดเทศยอดเกี้ยว เสื้ออัตหลัดสีแดง นุ่งเกี้ยวลายรัดประคดโหมดเทศ ถุงเท้าขาว รองเท้าดำ เดินริ้วในระยะกึ่งกลางห่างจากนายตำรวจขี่ม้านำ ๑๐ เมตร

นำริ้ว

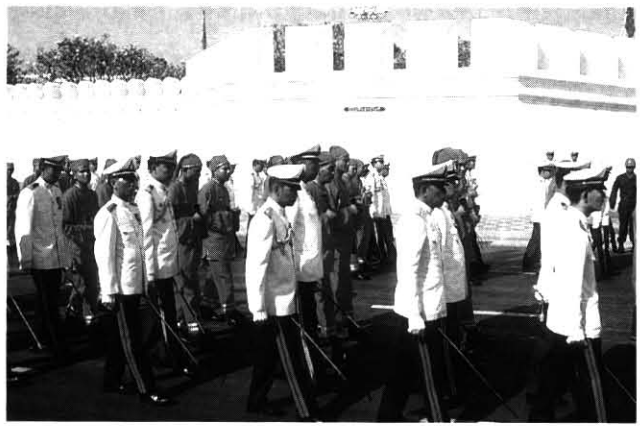
ผู้เชิญธง ๓ ชาย ผลัดเปลี่ยน ๒ นาย รวม ๔ นาย เป็นเจ้าหน้าที่กรมพลาธิการทหารบกคือจ่าสิบเอก ไชยยา เมฆกลม จ่าสิบโท วีระชัย โรจนวิภาต สิบเอก จรูญ วิลัย สิบเอก มนเทียน บริบูรณ์ แต่งเครื่องราชพิธีตามโบราณประเพณี สวมหมวกหูกระต่ายขลิบกระจังลูกไม้สีทอง เสื้ออัตหลัดสีแดง นุ่งเกี้ยวลาย รัดประคดโหมดเทศสีแดง ถุงเท้าขาว รอง

ธง ๓ ชาย

เท้าดำ เดินริ้วแยกเป็นด้านซ้าย ๑ นาย ด้านขวา ๑ นาย ระยะห่างจากนำริ้ว ๒ เมตร

ประตูหน้า ๒ นาย เป็นเจ้าหน้าที่สำนักพระราชวัง คือ นายวัชรินทร์ ช้อนวัฒนะ นายอรุณรัตน์ นีละรัตตานนท์ แต่งเครื่องราชพิธีตามโบราณประเพณี สวมหมวกทรงประพาสกำมะหยี่สีดำ เสื้อนอกขาวประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ติดแขนทุกข์ นุ่งเกี้ยวลาย รัดประคดสีแดงดอกขาว ถุงเท้าขาว รองเท้าดำ เดินริ้วแยกเป็นด้านซ้าย ๑ นาย ด้านขวา ๑ นาย ตรงกับผู้เชิญธง ๓ ชาย ระยะห่างจากผู้เชิญธง ๓ ชาย ๑ เมตร

คู่แห่นายทหาร

คู่แห่นายทหาร ๘๐ นายยศตั้งแต่ร้อยเอกถึงพันโท แต่งเครื่องแบบทหารเต็มยศตามสังกัด ติดแขนทุกข์ เดินริ้วแยกเป็นด้านซ้าย ๒ สาย ด้านขวา ๒ สาย สายนอกเป็นทหารบกสายละ ๒๐ นาย สายในนำด้วยทหารเรือ ๑๐ นาย ทหารอากาศ ๑๐ นาย รวมสายละ ๔๐ นาย รวมคู่แห่นายทหารบก ๔๐ นาย นายทหารเรือ ๒๐ นาย นายทหารอากาศ ๒๐ นาย เดินริ้วห่างจากประตูหน้า ๒ เมตร และระยะต่อระหว่างกัน ๒ ก้าว

ผู้ตีกลองชนะ

ผู้ตีกลองชนะ ๑๒๐ นายเป็นเจ้าหน้าที่ทหารบก แต่งเครื่องราชพิธีตามโบราณประเพณี สวมหมวกกลีบลำดวนแดงขลิบเหลือง เสื้อปัสตูแดงขลิบเหลือง กางเกงปัสตูแดงขลิบเหลือง ถุงเท้าดำ รองเท้าดำ เดินริ้วถัดไปด้านในเป็นคู่กับคู่แห่นายทหาร แยกเป็นด้านซ้าย ๒ สาย ด้านขวา ๒ สาย แต่ละสายนำด้วยผู้ตีกลองชนะแดงลายทอง ๒๐ นาย ผู้ตีกลองชนะเงิน ๕ นาย ผู้ตีกลองชนะทอง ๕ นาย รวมทั้ง ๔ สาย เป็นผู้ตีกลองชนะแดงลายทอง ๘๐ นาย ผู้ตีกลองชนะเงิน ๒๐ นาย ผู้ตีกลองชนะทอง ๒๐ นาย ระยะต่อระหว่างกัน ๒ ก้าว เท่ากับคู่แห่นายทหาร

ผู้เป่าแตรฝรั่ง แตรงอน สังข์ รวม ๕๒ นาย เป็นเจ้าหน้าที่ทหารเรือ แต่งเครื่องราชพิธีตามโบราณประเพณี สวมหมวกปัสตูแดงทรงกรวยปลายพู่ขาว เสื้อปัสตูแดงปลายแขนบาน กางเกงปัสตูแดงขลิบเหลือง ถุงเท้าดำ รองเท้าดำ เดินริ้วด้านในเป็นคู่กับคู่แห่นายทหารในลำดับต่อจากผู้ตีกลองชนะทอง โดยแยกเป็นด้านซ้าย ๒ สาย ด้านขวา ๒ สาย เช่นเดียวกัน แต่ละสายนำด้วยผู้เป่าแตรฝรั่ง ๕ นาย ผู้เป่าแตรงอน ๗ นาย ผู้เป่าสังข์ ๑ นาย รวมทั้ง ๔ สาย เป็นผู้เป่าแตรฝรั่ง ๒๐ นาย แตรงอน ๒๘ นาย สังข์ ๔ นาย ผู้เป่าสังข์คนสุดท้ายจะเดินริ้วในลำดับแถวตรงกับคู่แห่นายทหารคนสุดท้าย

ช่องกลางระหว่างริ้วคู่แห่นายทหารและกลองชนะ แตร สังข์ มีผู้เดินริ้วเรียงตามลำดับคือสารวัตรกลองคนที่ ๑ สารวัตรกลองคนที่ ๒ สารวัตรกลองคนที่ ๓ สารวัตรกลองคนที่ ๔ สารวัตรแตรคนที่ ๑ สารวัตรแตรคนที่ ๒ สารวัตรกลองคนที่ ๑ ยืนกลาง เสมอระดับแถวของคู่แห่นายทหารและผู้ตีกลองชนะแถวแรก สารวัตรแตรคนที่ ๒ ยืนกลาง เสมอระดับแถวของคู่แห่นายทหารและผู้เป่าสังข์แถวสุดท้าย และระหว่างสารวัตรกลองคนที่ ๒ กับสารวัตรกลองคนที่ ๓ คั่นด้วยเจ้าหน้าที่สำนักพระราชวัง ๕ นาย ทำหน้าที่จ่าปี่ ๒ นาย ผลัดเปลี่ยน ๑ นายคือนายเจตนา

ปฐมรัตน์ นายสถิตย์ สร้อยสวัสดิ์ และจ่ากลอง ๒ นายทำหน้าที่ตีเปิงคือ นายณรงค์ สุขเฉลิมศรี นายซะโอด นาคเจริญ โดยจ่าปี่ยืนแถวด้านขวา จ่ากลองยืนแถวด้านซ้าย การแต่งกายของสารวัตรกลองและสารวัตรแตรทั้ง ๖ นาย แต่งเครื่องราชพิธีตามโบราณประเพณี สวมหมวกทรงประพาสกำมะหยี่สีดำ เสื้อนอกขาวประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ติดแขนทุกข์ รัดประคดสีแดงดอกขาว นุ่งเกี้ยวลาย ถุงเท้าขาว รองเท้าดำ ส่วนจ่าปี่ จ่ากลองทั้ง ๔ นายนั้น แต่งกายสวมหมวกทรงประพาสโหมดเทศยอดเกี้ยว เสื้อเข้มขาบไหม เข็มขัดแถบทองหัวครุฑ กางเกงมัสหรู่ไหม ถุงเท้าดำ รองเท้าดำ

จ่าปี่

ลำดับถัดไปเป็นตอนของผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงทองแผ่ลวดหน้าพระนำประกอบด้วยฉัตร ๕ ชั้น ๖ องค์ บังแทรก ๔ องค์ ฉัตร ๗ ชั้น ๒ องค์ ผู้เชิญเป็นเจ้าหน้าที่กรมพลาธิการทหารบก เดินริ้วห่างจากแถวสุดท้ายของคู่แห่นายทหารและกลองชนะ แตร สังข์ ๒ เมตร ตั้งริ้วเป็น ๒ สาย ตรงแนวกับสายกลองชนะ แตร สังข์ คู่ในสุด เรียงตามลำดับในแต่ละสายดังนี้คือ ฉัตร ๕ ชั้น ๑ องค์ บังแทรก ๑ องค์ ฉัตร ๕ ชั้น ๑ องค์ บังแทรก ๑ องค์ ฉัตร ๕ ชั้น ๑ องค์ ฉัตร ๗ ชั้น ๑ องค์ ผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงทองแผ่ลวดแต่ละนายยืนระยะต่อ ๒ เมตร แต่งเครื่องราชพิธีตามโบราณประเพณี สวมลอมพอกหางเหยี่ยวสีแดง เสื้อเข้มขาบไหม กางเกงมัสหรู่ไหม รัดประคดโหมดเทศ ถุงเท้าดำ รองเท้าดำ

ผู้กำกับฉัตรเครื่องสูงทองแผ่ลวดหน้าพระนำ ๒ นาย เป็นเจ้าหน้าที่กรมพลาธิการทหารบก คือพันตรี ณรงค์ อิ้วสกุล พันตรี พิชิต บุตรวงค์ เดินริ้วต่อท้ายสายผู้เชิญฉัตร ๗ ชั้น สายละ ๑ นาย ระยะต่อ ๑ เมตร แต่งเครื่องราชพิธีตามโบราณประเพณี สวมหมวกทรงประพาสกำมะหยี่สีดำ เสื้อนอกขาว ประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ติดแขนทุกข์ นุ่งเกี้ยวลาย รัดประคดสีแดงดอกขาว ถุงเท้าขาว รองเท้าดำ

ลำดับถัดไปเป็นตอนของผู้เชิญเสลี่ยงกลีบบัวพระนำ เดินริ้วห่างจากแถวผู้กำกับฉัตรเครื่องสูงทองแผ่ลวดพระนำ ๒ เมตร เริ่มด้วยสนมเชิญพัดยศพระนำ ๑ นายคือนายเอนก จงสมาน เดินกลาง แต่งเครื่องราชพิธีตามโบราณประเพณี สวมหมวกกำมะหยี่สีดำยอดเกี้ยว เสื้อนอกขาวประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ติดแขนทุกข์ นุ่งเกี้ยวลาย รัดประคดสีแดงดอกขาว ถุงเท้าขาว รองเท้าดำ

ตอนผู้เชิญเสลี่ยงกลีบบัวพระนำ

ลำดับถัดไปในแถวกลางนี้ เป็นผู้กำกับเสลี่ยงกลีบบัวพระนำ ๑ นายเป็นเจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังคือ นายเวทิน วิชัยขัทคะ ตามด้วยผู้ควบคุมคนหามเสลี่ยงกลีบบัวพระนำ ๑ นาย เป็นเจ้าหน้าที่กรมพลาธิการทหารบกคือ พันโท ปราโมทย์ ศรีสวัสดิ์ เดินริ้วระยะต่อ ๑ เมตร ทั้งสองนายแต่งเครื่องราชพิธีตามโบราณประเพณี สวมหมวกทรงประพาสกำมะหยี่สีดำ เสื้อนอกขาว ประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ติดแขนทุกข์ นุ่งเกี้ยวลาย รัดประคด สีแดงดอกขาว

ถุงเท้าขาว รองเท้าดำ ผู้กำกับเสลี่ยงกลีบบัว และผู้คุมคนหามเสลี่ยงกลีบบัวพระนำนี้จะเดินริ้วจากพระบรมมหาราชวังไปยังวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามในริ้วที่ ๑ แล้วไปคอยรับที่พระเมรุมาศเพื่อนำเสลี่ยงกลีบบัวพระนำเวียนพระเมรุมาศในริ้วที่ ๓ ต่อไป

ลำดับถัดไปเป็นผู้ควบคุมเสลี่ยงกลีบบัวพระนำ ๒ นาย เป็นเจ้าหน้าที่กรมศิลปากรคือนายประโชติ สังขนุกิจ และนายสุมน ขำศิริ แต่งเครื่องแบบเต็มยศประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ติดแขนทุกข์ เดินนำหน้าขวาและซ้ายของเสลี่ยงกลีบบัวพระนำ ในระดับแถวตรงกับอินทร์พรหมเชิญจามรและคู่เคียงพระนำทั้งด้านซ้ายและขวา

ลำดับถัดไปเป็นมหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงรายตีนตองประจำเสลี่ยงกลีบบัวพระนำ หน้า ๒ นาย หลัง ๒ นาย เป็นนักเรียนโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย โดยเดินริ้วอยู่หลังผู้ควบคุมเสลี่ยงกลีบบัวพระนำ แต่งเครื่องราชพิธีตามโบราณประเพณี สวมหมวกทรงประพาสกำมะหยี่สีน้ำเงิน เสื้อนอกขาวติดแขนทุกข์ นุ่งม่วงเชิงเงิน รัดประคดสีน้ำเงิน ดอกขาว ถุงเท้าขาว รองเท้าดำ มหาดเล็กเชิญพระแสงรายตีนตองเสลี่ยงกลีบบัวพระนำนี้จะเดินริ้วจากพระบรมมหาราชวังไปยังวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามในริ้วที่ ๑ แล้วไปประจำราชรถพระนำโดยนั่งที่ขานราชรถในริ้วที่ ๒ ต่อไป

สมเด็จพระสังฆราชอ่านพระอภิธรรม

ลำดับถัดไปเป็นเสลี่ยงกลีบบัวพระนำสำหรับสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ประทับอ่านพระอภิธรรมนำพระโกศ ซึ่งระหว่างที่ยังไม่เคลื่อนกระบวนจะวางพักไว้บนร้านม้า คนหามเสลี่ยงกลีบบัวประจำที่คานหน้า ๒ คาน คานละ ๔ นาย คานหลัง ๒ คาน คานละ ๔ นาย รวม ๑๖ นาย เป็นเจ้าหน้าที่กรมพลาธิการทหารบก แต่งเครื่องราชพิธีตามโบราณประเพณี สวมหมวกทรงประพาสโหมดเทศยอดจุก เสื้อเข้มขาบไหม กางเกงมัสหรู่ไหม รัดประคดโหมดเทศสีแดง ถุงเท้าดำ รองเท้าดำ

ด้านขวาของเสลี่ยงกลีบบัวพระนำ มีผู้เชิญสัปทนตาด ๑ นาย เป็นเจ้าหน้าที่กรมพลาธิการทหารบกคือ พันตรี คมกฤษ ดีอำมาตย์ ด้านซ้ายมีผู้เชิญบังสูรย์ทองแผ่ลวด ๑ นาย เป็นเจ้าหน้าที่กรมพลาธิการทหารบก คือ พันตรี สุมล ถนอมวงศ์ (สองนายนี้จะเปลี่ยนด้านกัน เดินตามทิศทางของแสงตะวัน) ด้านท้ายต่อจากคนหามมีผู้เชิญพัดโบก ๑ นายเป็นเจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังคือนายอมรทัต แจ้งกิจ ทั้งสามนายนี้แต่งเครื่องราชพิธีตามโบราณประเพณี สวมลอมพอกหางเหยี่ยวสีขาว เสื้อนอกขาว เสื้อครุยแถบใหญ่ นุ่งเกี้ยวลาย ถุงเท้าขาว รองเท้าดำ

สองข้างซ้ายขวาของเสลี่ยงกลีบบัวพระนำ เป็นแถวของคู่เคียงพระนำและอินทร์พรหมเชิญจามร เดินริ้วข้างละ ๒ สาย รวม ๔ สาย มีระยะต่อและระยะเคียง ๑ เมตร

สองสายนอก ด้านขวาเป็นพรหมเชิญจามร ๘ นาย ด้านซ้ายเป็นอินทร์เชิญจามร ๘ นาย รวม ๑๖ นาย เป็นเจ้าหน้าที่กรมพลาธิการทหารบก

สองสายในเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่กระทรวงศึกษาธิการสายละ ๘ นาย คือ นายอาทร จันทวิมล นายถวัลย์ ทองมี นายกว้าง รอบคอบ นายพนม พงษ์ไพบูลย์ นายธรรมนูญ ฤทธิมณี นายสุธรรม ปั้นประเสริฐ นายเจริญผล สุวรรณโชติ นายอินทร์ ศรีคุณ นายสุวิทย์ วิสุทธิสิน นายรุ่ง แก้วแดง นายสมคิด โชติกวณิชย์ นายจรูญ ชูลาภ นายพยุงศักดิ์ จันทรสุรินทร์ นายโกวิท ประวาลพฤกษ์ นายทวี วรรณพุฒ นายวิชัย แข่งขัน

อนึ่ง คู่เคียงพระนำข้าราชการชั้นผู้ใหญ่กระทรวงศึกษาธิการทั้ง ๑๖ นายนี้ จะเดินริ้วเป็นคู่เคียงพระนำทั้ง

ในริ้วกระบวนที่ ๑ ที่ ๒ และที่ ๓

ลำดับถัดไปเป็นตอนของผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงทองแผ่ลวดหลังพระนำ ประกอบด้วยฉัตร ๗ ชั้น ๒ องค์ ฉัตร ๕ ชั้น ๔ องค์ บังแทรก ๒ องค์ รวม ๘ องค์ ผู้เชิญเป็นเจ้าหน้าที่กรมพลาธิการทหารบก เดินริ้วแยกเป็น ๒ สาย ซ้ายขวา ตรงกับสายคู่เคียงพระนำ โดยเดินห่างจากแถวสุดท้ายของคู่เคียงพระนำและอินทร์พรหม ๒ เมตร แต่ละสายเชิญฉัตรเครื่องสูงทองแผ่ลวดตามลำดับในแต่ละสายดังนี้คือฉัตร ๗ ชั้น ๑ องค์ ฉัตร ๕ ชั้น ๑ องค์ บังแทรก ๑ องค์ ฉัตร ๕ ชั้น ๑ องค์ ระยะต่อห่างกัน ๒ เมตร แต่งเครื่องราชพิธีตามโบราณประเพณี สวมลอมพอกหางเหยี่ยวสีแดง เสื้อเข้มขาบไหม กางเกงมัสหรู่ไหม รัดประคดโหมดเทศ ถุงเท้าดำ รองเท้าดำ

ลำดับถัดไป เป็นตอนของผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหน้าพระยานมาศสามลำคานทรงพระโกศ ประกอบด้วยฉัตร ๗ ชั้น ๒ องค์ ฉัตร ๕ ชั้น ๑๒ องค์ บังแทรก ๑๐ องค์ รวม ๒๔ องค์ ผู้เชิญเป็นเจ้าหน้าที่กรมพลาธิการทหารบก เดินริ้วแยกเป็น ๒ สาย ซ้ายขวา ตรงกับสายริ้วผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงทองแผ่ลวดหลังพระนำ

แต่ละสายมีผู้ควบคุมฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหน้าพระโกศ ๒ นาย เดินกำกับหลังผู้เชิญฉัตรเครื่องสูง เป็นเจ้าหน้าที่กรมพลาธิการทหารบกคือพันตรี คะยงค์ ศรีไพบูลย์ พันตรี วิศิษฏ์ วังบรรพต แต่งเครื่องราชพิธีตามโบราณประเพณี สวมหมวกทรงประพาสกำมะหยี่สีดำ เสื้อนอกขาวประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ติดแขนทุกข์ นุ่งเกี้ยวลาย รัดประคดสีแดงดอกขาว ถุงเท้าขาว รองเท้าดำ

ผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหน้าพระโกศในแต่ละสายเดินระยะต่อ ๑ เมตรตามลำดับดังนี้คือฉัตร ๕ ชั้น ๑ องค์ บังแทรก ๑ องค์ สลับกัน ท้ายสุดจึงเป็นผู้เชิญฉัตร ๗ ชั้น แต่งเครื่องราชพิธีตามโบราณประเพณี สวมลอมพอกหางเหยี่ยวสีแดง เสื้อเข้มขาบไหม กางเกงมัสหรู่ไหม รัดประคดโหมดเทศ ถุงเท้าดำ รองเท้าดำ

พระแสงหว่างเครื่อง

ระหว่างกลางริ้วของผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหน้าพระโกศทั้งสองสายเป็นสายของผู้เชิญพระแสงหว่างเครื่องหน้าพระโกศ นำโดยผู้ควบคุมมหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงหว่างเครื่อง ๑ นาย เป็นครูโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย เดินตรงกับระดับของผู้ควบคุมฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหน้าพระโกศ ถัดไปเป็นมหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงหว่างเครื่องหน้าพระโกศ ๖ นาย เป็นนักเรียนโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย ยืนระยะต่อ ๑ เมตร การแต่งกายทั้ง ๗ นาย แต่งเครื่องราชพิธีตามโบราณประเพณี สวมหมวก ทรงประพาสสีน้ำเงิน เสื้อนอกขาว นุ่งม่วงเชิงเงิน รัดประคดสีน้ำเงินดอกขาว ถุงเท้าขาว รองเท้าดำ

ตอนผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศ

ลำดับถัดไปเป็นตอนของผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศเดินกลางริ้วหน้าพระยานมาศสามลำคาน ซึ่งตอนของผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศในริ้วกระบวนที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ และที่ ๕ นี้

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตเป็นการพิเศษให้ นายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรี ในตำแหน่งบังคับบัญชาสำนักพระราชวัง ในฐานะประธานกรรมการจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ รองนายกรัฐมนตรี พลอากาศเอก สมบุญ ระหงษ์ รองนายกรัฐมนตรี พลเอก วิโรจน์ แสงสนิท ผู้บัญชาการทหารสูงสุด พลตรี เลิศรัตน์ รัตนวานิช เจ้ากรมกิจการพลเรือนทหารบก ได้ร่วมเดินสนองพระเดชพระคุณ ในกระบวนเชิญพระโกศตอนผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศด้วย อันนับเป็นพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าฯ หาที่สุดมิได้ โดยมีตำแหน่งการเดินคือ แถวแรก ด้านขวาคือ นายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรี ประธานคณะกรรมการจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพฯ ด้านซ้ายนายแก้วขวัญ วัชโรทัย เลขาธิการพระราชวัง ผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศ แต่งเครื่องแบบเต็มยศไว้ทุกข์ สวมหมวกทรงหม้อตาลปลอกหมวกสีขาว เสื้อคอปิดสีขาว กางเกงสักหลาดสีดำ แถวที่สองระยะต่อ ๑ เมตร ด้านขวาคือพลอากาศเอก สมบุญ ระหงษ์ รองนายกรัฐมนตรี แต่งเครื่องแบบเต็มยศ กรมนักเรียนนายเรืออากาศรักษาพระองค์ โรงเรียนนายเรืออากาศ สวมหมวกยอดพู่สีฟ้าตราราชวัลลภ เสื้อสีฟ้าแผงคอและข้อมือสีเทาแถบทอง กางเกงสีเทาแถบเหลืองบนพื้นสีน้ำเงิน ข้างละ ๒ แถบ ตรงกลางคือพลเอก วิโรจน์ แสงสนิท ผู้บัญชาการทหารสูงสุด แต่งเครื่องแบบเต็มยศ กรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ สวมหมวกยอดพู่สีดำตราราชวัลลภ เสื้อสักหลาดสีแดงแผงคอและข้อมือสักหลาดสีดำปักลายกระหนกดิ้นทอง กางเกงสักหลาดสีดำแถบสีแดงข้างละ ๒ แถบ ด้านซ้ายคือ พลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม แต่งเครื่องแบบเต็มยศ กรมนักเรียนนายเรือรักษาพระองค์ โรงเรียนนายเรือ กรมยุทธศึกษาทหารเรือ สวมหมวกทรงหม้อตาลปลอกหมวกสีขาวสายรัดคางสีทอง เสื้อคอปิดสีน้ำเงินดำแผงคอปักเป็นรูปใบชัยพฤกษ์สีทอง ๘ ใบ อินทรธนูพิเศษ ปลายแขนติดเครื่องหมายยศสีทองมีแฉลบสีขาว กางเกงสีน้ำเงินดำแถบไหมทอง แถวที่ ๓ ด้านขวา รองผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศ พลตรี เลิศรัตน์ รัตนวานิช เจ้ากรมกิจการพลเรือนทหารบก แต่งเครื่องแบบเต็มยศ กรมทหารช่างที่ ๑ รักษาพระองค์ สวมหมวกยอดพู่สีเทาตราครุฑพ่าห์ เสื้อคอปิดสีขาวแผงคอและข้อมือสักหลาดสีดำ กางเกงสักหลาดสีเทาแถบดำข้างละ ๒ แถบ ด้านซ้ายมือ ผู้ช่วยรองผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศ นายเครือ กัณหานนท์ ผู้อำนวยการกองพระราชพิธี แต่งเครื่องแบบเต็มยศไว้ทุกข์ สวมหมวกทรงหม้อตาลปลอกหมวกสีขาว เสื้อคอปิดสีขาว กางเกงสักหลาดสีดำ

นายอรรถ วาศภูติ ข้าราชการสำนักพระราชวัง ผู้บอกกระบวนถือกรับสัญญาณ แต่งเครื่องราชพิธีตามโบราณประเพณี สวมหมวกทรงประพาสโหมดเทศ เสื้อเยียระบับ นุ่งเกี้ยวลาย รัดประคดโหมดเทศ ขัดกระบี่หลัง ถุงเท้าขาว รองเท้าดำ เดินอยู่ระหว่างกลางเยื้องไปข้างหลัง

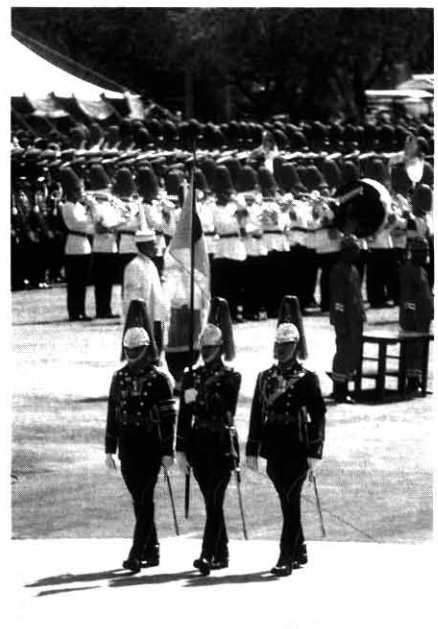

ผู้บอกกระบวน

อนึ่ง ประธานคณะกรรมการจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพฯ ผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศ รองผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศ ผู้ช่วยรองผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศ จะเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทและปฏิบัติภารกิจในการพระราชพิธีบนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทก่อน จากนั้นจึงเดินนำกระบวนพระยานมาศสามลำคานเชิญพระโกศจากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทมาเข้าในริ้วกระบวนที่ ๑ แล้วเดินตามตำแหน่งที่กำหนดไว้นั้น ส่วนผู้บอกกระบวนถือกรับสัญญาณจะปฏิบัติภารกิจในการให้สัญญาณเชิญพระยานมาศสามลำคานทรงพระโกศจากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทออกมาเข้าริ้วกระบวนซึ่งตั้งรอรับอยู่เช่นกัน

เบื้องหลังผู้บอกกระบวนถือกรับสัญญาณมีเจ้าหน้าที่กรมประชาสัมพันธ์ผู้ปฏิบัติงานถ่ายทอดวิทยุกระจายเสียง เดินตามเพิ่มเป็นการพิเศษอีก ๑ นาย แต่งกายเหมือนผู้บอกกระบวน แต่ไม่มีการขัดกระบี่หลัง

ลำดับถัดไปเป็นตอนของผู้เชิญพระยานมาศสามลำคานทรงพระโกศ ซึ่งกระบวนพระราชอิสริยยศเฉพาะผู้ประโคมกลองชนะทอง ๒๐ นาย แตรฝรั่ง ๔ นาย แตรงอน ๒ นาย สังข์ ๑ นาย จะไปตั้งแถวรอปฏิบัติการประโคมเชิญพระโกศที่ระหว่างหน้าหออุเทศทักษิณากับหอนิเพทพิทยาดังกล่าวมาข้างต้น กระบวนพระราชอิสริยยศตอนนี้จะตรงกับหน้าประตูเทวาภิรมย์ซึ่งเป็นช่องทางเชิญพระยานมาศสามลำคานทรงพระโกศออกมาจากพระบรมมหาราชวัง ผู้ที่ตั้งริ้วอยู่ในถนนมหาราชได้แก่ราชองครักษ์เชิญธงบรมราชวงศ์ใหญ่ซึ่งเป็นธงประจำสมเด็จพระบรมราชชนนี ตำรวจหลวงคู่แห่ มหาดเล็กหลวง คู่แห่อินทร์เชิญพุ่มต้นไม้เงิน พรหมเชิญพุ่มต้นไม้ทอง และมหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงรายตีนตอง

ราชองครักษ์เชิญธงบรมราชวงศ์ใหญ่

ราชองครักษ์เชิญธงบรมราชวงศ์ใหญ่เดินริ้วกลางนำหน้าพระยานมาศสามลำคาน ๓ นาย แต่งเครื่องแบบ เต็มยศทหารรักษาพระองค์ สวมหมวกทรงสูงโลหะสีเงิน พู่หมวกสีน้ำเงินหม่น หน้าหมวกมีตราครุฑพ่าห์ สายรัดคางโซ่ถักทำด้วยโลหะสีทอง เสื้อสักหลาดสีน้ำเงินหม่นแนวอกมีกระดุมโลหะสีทองขนาดใหญ่ ๒ แถวแผงคอและข้อมือมีแถบไหมทองข้างละ ๑ แถบ กางเกงสีขี้ม้าทำด้วยสักหลาดสีน้ำเงินหม่น รองเท้าหนังทรงสูงสีดำติดเดือย ประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์พร้อมสายคันชีพ

ตำรวจหลวงและมหาดเล็กหลวงคู่แห่

ตำรวจหลวงและมหาดเล็กหลวงคู่แห่เดินนำพระยานมาศสามลำคานทรงพระโกศในแนวตรงกับสายคู่แห่นายทหารตอนต้นกระบวน

ตำรวจหลวงคู่แห่ถือหอก ๒๐ นาย เป็นนักเรียนโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย เดินริ้วแยกเป็น ๒ ข้าง ซ้ายขวา สายละ ๑๐ นาย ระยะต่อ ๑ เมตร แต่งเครื่องราชพิธีตามโบราณประเพณี สวมหมวกทรงประพาสกำมะหยี่สีดำ เสื้อสักหลาดสีน้ำเงิน นุ่งม่วงเชิงทอง รัดประคดไหมทองพู่แดง ถือหอก ถุงเท้าดำ รองเท้าดำ

มหาดเล็กหลวงคู่แห่ ๒๐ นาย เป็นนักเรียนโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย เดินริ้วเป็นสายในคู่กับตำรวจหลวงคู่แห่แยกเป็นสองข้างซ้ายขวาเช่นกัน ระยะต่อ ๑ เมตร แต่งเครื่องราชพิธีตามโบราณประเพณี สวมหมวกทรงประพาสสีน้ำเงิน เสื้อนอกขาว นุ่งผ้าม่วงเชิงเงิน รัดประคดสีน้ำเงินดอกขาว ถุงเท้าขาว รองเท้าดำ

ลำดับถัดไปเป็นคู่เคียงพระโกศกำหนดไว้เป็นคู่ซ้ายขวาข้างละ ๓ สาย โดยเรียงลำดับจากด้านในออกไป ดังนี้คือ สายที่ ๑ ข้าราชการพลเรือนชั้นผู้ใหญ่ สายที่ ๒ ทหารนายพลราชองครักษ์ สายที่ ๓ พรหมเชิญพุ่มต้นไม้ทอง (ด้านขวา) อินทร์เชิญพุ่มต้นไม้เงิน (ด้านซ้าย)

พรหมเชิญพุ่มต้นไม้ทอง ๘ นาย อินทร์เชิญพุ่มต้นไม้เงิน ๘ นาย เป็นเจ้าหน้าที่กรมพลาธิการทหารบก เดินริ้วระยะต่อ ๑ เมตร แต่งเครื่องราชพิธีตามโบราณประเพณี พรหมสวมหมวกกำมะหยี่สีแดงทรงเทริด เสื้อกำมะหยี่สีแดงคอบัวติดขลิบ นุ่งเกี้ยวลายสีแดงทับกางเกงสนับเพลามัสหรู่ไหม รัดประคดโหมดเทศสีแดง ถุงเท้าขาว

ตอนผู้เชิญพระยานมาศสามลำคาน

รองเท้าดำ อินทร์สวมหมวกกำมะหยี่สีเขียวทรงเทริด เสื้อกำมะหยี่สีเขียวคอบัวติดขลิบ นุ่งเกี้ยวลายสีเขียวทับกางเกงสนับเพลามัสหรู่ไหม รัดประคดโหมดเทศสีเขียว ถุงเท้าขาว รองเท้าดำ

มหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงรายตีนตองประจำพระยานมาศสามลำคาน หน้า ๒ นาย หลัง ๒ นาย เป็นนักเรียนโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย เดินริ้วสี่มุมพระยานมาศในลำดับหลังผู้ควบคุมพระยานมาศสามลำคาน แต่งเครื่องราชพิธีตามโบราณประเพณี สวมหมวกทรงประพาสกำมะหยี่สีน้ำเงิน เสื้อนอกขาว นุ่งผ้าม่วงเชิงเงิน รัดประคดสีน้ำเงินดอกขาว ถุงเท้าขาว รองเท้าดำ มหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงรายตีนตองทั้ง ๔ นายนี้ เมื่อปฏิบัติหน้าที่ในริ้วกระบวนที่ ๑ แล้ว จะต้องไปประจำพระมหาพิชัยราชรถและพระยานมาศสามลำคานเวียนพระเมรุมาศในริ้วกระบวนที่ ๒ และที่ ๓ ต่อไป

ลำดับถัดไปเป็นตอนของผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหลังพระโกศ ประกอบด้วย ฉัตร ๗ ชั้น ๒ องค์ ฉัตร ๕ ชั้น ๘ องค์ บังแทรก ๖ องค์ ชุมสาย ๔ องค์ รวม ๒๐ องค์ ผู้เชิญเป็นเจ้าหน้าที่กรมพลาธิการทหารบก เดินริ้วแยกเป็น ๒ สาย ซ้ายขวาตรงกับสายริ้วผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหน้าพระโกศ ระยะต่อจากตำรวจหลวงและมหาดเล็กหลวงคู่แห่แถวสุดท้าย ๒ เมตร

ผู้คุมฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหลังพระโกศ ๒ นาย เดินนำหน้าผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงในแต่ละสายเป็นเจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังคือนายณรงค์ บัวบุตร์ นายทวี ผิวบางกูล แต่งเครื่องราชพิธีตามโบราณประเพณี สวมหมวกทรงประพาสกำมะหยี่สีดำ เสื้อนอกขาวประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ นุ่งเกี้ยวลาย รัดประคดสีแดงดอกขาว ถุงเท้าขาว รองเท้าดำ

ผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหลังพระโกศในแต่ละสายเดินระยะต่อห่างจากผู้ควบคุมฉัตรเครื่องสูง ๑ เมตร และมีระยะต่อระหว่างผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงในสาย ๒ เมตร เรียงตามลำดับดังนี้คือ ฉัตร ๗ ชั้น ๑ องค์ ฉัตร ๕ ชั้น ๑ องค์ บังแทรก ๑ องค์ ฉัตร ๕ ชั้น ๑ องค์ บังแทรก ๑ องค์ ฉัตร ๕ ชั้น ๑ องค์ บังแทรก ๑ องค์ ฉัตร ๕ ชั้น ๑ องค์ ชุมสาย ๒ องค์ แต่งเครื่องราชพิธีตามโบราณประเพณี สวมลอมพอกหางเหยี่ยวสีแดง เสื้อเข้มขาบไหม กางเกงมัสหรู่ไหม รัดประคดโหมดเทศ ถุงเท้าดำ รองเท้าดำ

พระประยูรญาติเชิญเครื่องพระราชอิสริยยศพระบรมศพ

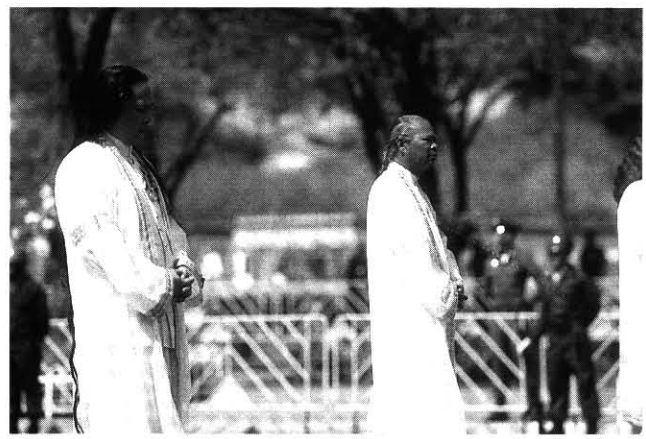
กลางริ้วระหว่างผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหลังพระโกศทั้ง ๒ สาย เป็นริ้วของมหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงหว่างเครื่องหลังพระโกศ ประกอบด้วยผู้ควบคุมเชิญพระแสงหว่างเครื่องหลังพระโกศ ๑ นาย เป็นครูโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย มหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงหว่างเครื่องหลังพระโกศ ๔ นาย เป็นนักเรียนโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย ยืนระยะต่อ ๑ เมตร ทั้ง ๕ นาย แต่งเครื่องราชพิธีตามโบราณประเพณี สวมหมวกทรงประพาสสีน้ำเงิน เสื้อนอกขาว ติด

แขนทุกข์ นุ่งผ้าม่วงเชิงเงิน รัดประคดสีน้ำเงินดอกขาว ถุงเท้าขาว รองเท้าดำ

ริ้วสายกลางในลำดับต่อจากมหาดเล็กเชิญพระแสงหว่างเครื่องหลังพระโกศ เป็นพระประยูรญาติในสายพระบรมศพเชิญเครื่องพระราชอิสริยยศพระบรมศพ ๑๖ นาย เดินตามพระยานมาศสามลำคานทรงพระโกศออกมาจากพระบรมมหาราชวัง แล้วเข้าในริ้วกระบวนที่ ๑ ตรงตำแหน่งดังกล่าวนี้

ลำดับถัดไปเป็นแถวของประตูหลัง ๒ นาย และนาลิวัน (พราหมณ์สยายผม) ๔ นาย เดินระยะต่อห่างจากแถวสุดท้ายของผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหลังพระโกศ ๑ เมตร ประตูหลัง ๒ นายนั้น ยืนริ้วซ้ายขวาสายนอกสุด ส่วนนาลิวันเดินกลาง

ประตูหลังเป็นเจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังคือ นายวิชัย สมพุก นายบุญเกิด บัวบาน แต่งเครื่องราชพิธีตามโบราณประเพณี สวมหมวกทรงประพาสกำมะหยี่สีดำ เสื้อนอกขาวประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ติดแขนทุกข์ นุ่งเกี้ยวลาย รัดประคดสีแดงดอกขาว ถุงเท้าขาว รองเท้าดำ

นาลิวัน

นาลิวันมีพระครูวามเทพมุนี (ชวินทร์ รังสิพราหมณกุล) หัวหน้าพราหมณ์ สวมเสื้อครุยปักดอก พราหมณ์ภพสาม สยมภพ พราหมณ์ขจร นาคะเวทิน พราหมณ์ยศ โกมลเวคิน พราหมณ์พนักงานสวมเสื้อครุยแถบใหญ่

ลำดับถัดไปจะเป็นตอนของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ ร่วมกระบวนพระราชอิสริยยศตามพระโกศ

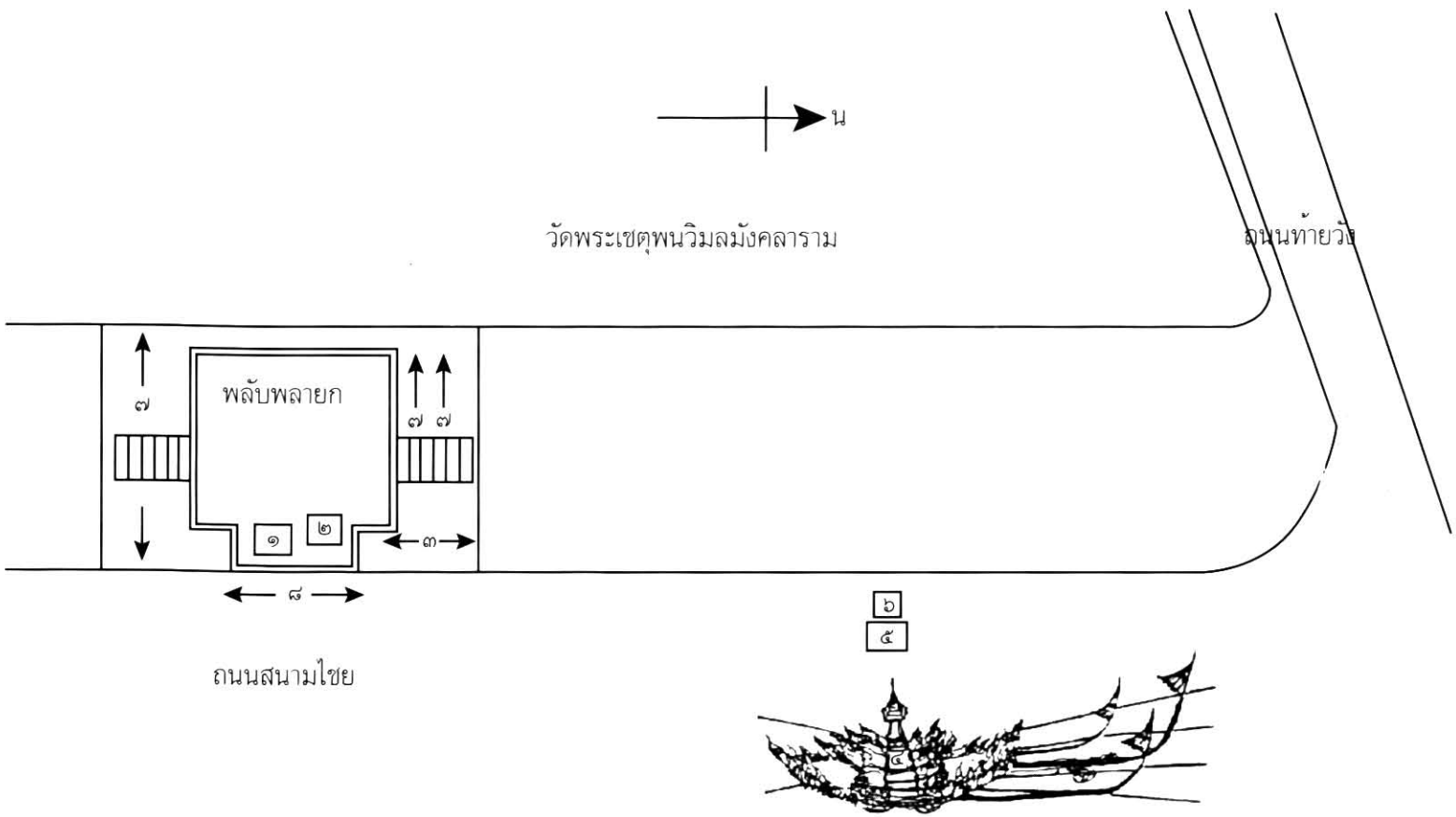
ผู้จะปฏิบัติหน้าที่ถวายพระเกียรติสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินร่วมกระบวนพระราชอิสริยยศตามพระโกศ มีตำรวจหลวงนำเสด็จ ๔ นาย แต่งเครื่องแบบเต็มยศ สวมหมวกทรงประพาสกำมะหยี่สีดำยอดเกี้ยว เสื้อสักหลาดสีน้ำเงินติดแขนทุกข์ สายสะพายกระบี่ถือกระบี่ นุ่งผ้าม่วงเชิงเงิน รัดประคดไหมทองพู่แดง ถุงเท้าขาว รองเท้าดำ นายทหารมหาดเล็กราชวัลลภรักษาพระองค์ เชิญธงเยาวราชใหญ่ นำเสด็จ ๑ นาย คือพันโท วรวิทย์ ปทุมลังการณ์ แต่งเครื่องแบบเต็มยศทหารรักษาพระองค์ หมวกยอดพู่สีดำตราราชวัลลภ เสื้อสักหลาดสีแดง แผงคอและข้อมือสักหลาดสีดำปักลายกระหนกดิ้นทองประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ติดแขนทุกข์ กางเกงสักหลาดสีดำแถบแดงข้างละ ๒ แถบ ภูษามาลาถวายอยู่งานพระกลด ๑ นาย นายทหารราชองครักษ์ ๘ นาย แต่งเครื่องแบบเต็มยศรักษาพระองค์ตามเหล่า สวมปลอกแขนราชองครักษ์ เชิญเครื่องพระราชอิสริยยศในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร คือ พระแสงกระบี่สันปรุทองคำลงยาศีรษะนาค ๓ เศียร ๑ องค์ พันเอก มนัส พเยาว์น้อย เป็นผู้เชิญ พระแสงฝักทองเกลี้ยง ๑ องค์ พันเอก อารักษ์ โรจนุตมะ เป็นผู้เชิญ พานพระ

นายทหารราชองครักษ์เชิญเครื่องพระราชอิสริยยศสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร

แผนผังเชิญพระบรมศพออกพระเมรุมาศถวายพระเพลิง
พลับพลายกหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (๑๐ มีนาคม ๒๕๓๙)

๑. พระราชอาสน์สำหรับสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
๒. พระราชอาสน์สำหรับสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
๓. มหาดเล็กเชิญเครื่องราชอิสริยยศฯ องครักษ์
๔. พระมหาพิชัยราชรถ
๕. เกรินบันไดนาค
๖. ผ้าไตร
๗. ผู้โดยเสด็จเข้ากระบวนตามพระโกศ
๘. พระกลด ธงเยาวราชใหญ่

ศรีลงยา ๑ องค์ ร้อยเอก ไพบูลย์ สุขเจตน์ เป็นผู้เชิญ พระสังวาลพระนพน้อย ๑ องค์ พันโท จินต์ สุขะวิริยะ เป็นผู้เชิญ หีบพระโอสถทองคำลงยาพานทองรองพร้อม ๑ องค์ จ่าสิบเอก วิโรจน์ แก้วประเสริฐ เป็นผู้เชิญ คนโททองคำลงยาพานทองรองพร้อม ๑ องค์ พันตรี วิฑูรย์ อิวชาวนา เป็นผู้เชิญ พระสุพรรณศรีทองคำลงยา ๑ องค์ นายวรพล เนิรสวน เป็นผู้เชิญ กากระบอกทองคำลงยาถาดรองพร้อม ๑ องค์ จ่าสิบเอก ธรัตน์ ภักดิ์ใจดี เป็นผู้เชิญ และมีมหาดเล็กเชิญเครื่องผลัดเปลี่ยน ๒ คน แต่งเครื่องแบบเต็มยศ ประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ติดแขนทุกข์ ตามด้วยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ภูษามาลาถวายอยู่งานพระกลด ๑ นาย และข้าหลวงในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ๔ ท่าน คือคุณหญิงอารยา พิบูลนครินทร์ นางสาวจินตนา ธูปทอง นางฐาปนา รักติประกร และนางสาวกาญจนา เสมารักษ์ ปิดท้ายด้วยองครักษ์ ๑ นายและกรมวัง ๑ นาย คือนายอาทร ชนะโชติ ทหารมหาดเล็กราชวัลลภรักษาพระองค์แซงเสด็จฯ ๔ สาย สายละ ๔๐ นาย รวม ๑๖๐ นาย แต่งเครื่องแบบเต็มยศทหารรักษาพระองค์ หมวกยอดพู่สีดำตราราชวัลลภ เสื้อสักหลาดสีแดงแผงคอและข้อมือสักหลาดสีดำปักไหมสีเหลือง กางเกงสักหลาดสีดำแถบสีแดง พร้อมสายคันชีพ สะพายปืนเล็กติดดาบปลายปืน

ผู้ปฏิบัติหน้าที่ถวายพระเกียรติสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร นี้ เมื่อเดินริ้วถึงวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามแล้ว ตำรวจหลวงนำเสด็จ นายทหารมหาดเล็กราชวัลลภรักษาพระองค์เชิญธงเยาวราชใหญ่ ภูษามาลาถวายอยู่งานพระกลดยืนเฝ้าฯ ที่หน้ามุขพลับพลาที่ประทับ นายทหารราชองครักษ์ ๘ นาย มหาดเล็กประจำพระองค์เชิญเครื่องราชอิสริยยศ ๘ นาย รอเฝ้าฯ ที่ชั้นลดด้านเหนือของพลับพลาที่ประทับ ส่วนทหารมหาดเล็กราชวัลลภรักษาพระองค์แซงเสด็จฯ สองข้าง ข้างละ ๒ สาย รวม ๔ สาย จำนวน ๑๖๖ นาย นั้น ไปยืนริ้วรออยู่ริมถนนสนามไชยฝั่งตะวันออกเพื่อรอเข้าประจำในริ้วที่ ๒ ต่อไป

จากนั้นจึงเป็นตอนของข้าหลวง และมหาดเล็กในพระองค์สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เดินตามกระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศโดยเดินเป็นแถวเรียงสี่

ข้าหลวง แต่งชุดไทยสีดำประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ยืนเป็นแถวเรียงสี่

มหาดเล็ก แต่งเครื่องแบบเต็มยศตามสังกัดหรือเครื่องแบบของผู้มีตำแหน่งเฝ้าเต็มยศประดับเครื่องราช-อิสริยาภรณ์ติดแขนทุกข์

ปิดท้ายกระบวนด้วยรถยนต์ของเจ้าหน้าที่ตำรวจ

อนึ่ง สองฟากถนนมหาราชและถนนพระเชตุพนซึ่งเป็นเส้นทางที่ริ้วกระบวนที่ ๑ จะยาตรากระบวนผ่าน มีเฉพาะเจ้าหน้าที่ตำรวจและสารวัตรทหารยืนรายทางรักษาความปลอดภัยสลับกัน โดยยืนชิดขอบทางเท้าหันหน้าเข้าหาประชาชน หันหลังให้ริ้วกระบวน และไม่ต้องถวายความเคารพเมื่อริ้วกระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศผ่าน

ประชาชนที่มายืนคอยถวายบังคมพระโกศและชมกระบวนพระราชอิสริยยศในริ้วกระบวนที่ ๑ นี้ ที่ถนนมหาราชช่วงจากท่าราชวรดิฐถึงทางแยกถนนท้ายวัง เจ้าหน้าที่ฝ่ายรักษาความปลอดภัยได้จัดให้ยืนเฉพาะบนทางเท้าฝั่งตะวันตก ช่วงจากทางแยกถนนท้ายวังถึงทางแยกถนนพระเชตุพนให้ยืนบนทางเท้าได้ทั้งสองฝั่งถนน ส่วนที่ถนนพระเชตุพนไม่อนุญาตให้ประชาชนเข้า

ณ พลับพลายกหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เจ้าพนักงานเตรียมการตั้งแต่งที่มุขหน้าพลับพลายกลาดสุจหนี่แล้วทอดพระราชอาสน์สำหรับเป็นที่ประทับของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ซึ่งจะเสด็จแทนพระองค์มาประทับ พนักผ้าทิพย์มุขหน้าตกแต่งด้วยผ้าทิพย์พระครุฑพ่าห์และทอดพระเขนยศอก ที่ปีกชั้นลดของพลับพลา จัดเป็นที่รอเฝ้าฯ และเข้ากระบวนเชิญพระโกศสำหรับสมาชิกวุฒิสภา สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ด้านมุมถนนท้ายวังตั้งโต๊ะวางผ้าไตร ๒๐ ไตร

บริเวณหน้ากรมการรักษาดินแดน ติดตั้งป้ายเขียนข้อความแสดงความอาลัย พร้อมตั้งพระฉายาลักษณ์

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี โต๊ะหมู่บูชาและแผ่นป้ายเชิญชวนถวายดอกไม้จันทน์

ณ ถนนสนามไชยไปออกถนนมหาราช ตอนหน้าโรงเรียนราชินี ริ้วกระบวนที่ ๒ ซึ่งจะยาตรากระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศโดยพระมหาพิชัยราชรถจากหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามไปยังพระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง ซึ่งกระบวนพระราชอิสริยยศก็คือริ้วกระบวนที่ ๑ เปลี่ยนราชยานใช้ราชรถพระนำและพระมหาพิชัยราชรถทรงพระโกศแทนเสลี่ยงกลีบบัวและพระยานมาศสามลำคาน แล้วเพิ่มกระบวนทหารนำ ตามซึ่งได้ตั้งริ้วพร้อมอยู่เริ่มกระบวนแต่ทางแยกต้นถนนสนามไชยบรรจบกับถนนราชดำเนินในไปจนสุดถนนเลี้ยวอ้อมมุมสถานีตำรวจนครบาลพระราชวังไปออกถนนมหาราชตอนหน้าโรงเรียนราชินีเป็นสุดกระบวน

สำหรับกระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศริ้วกระบวนที่ ๒ มีลำดับการเดินริ้วดังนี้

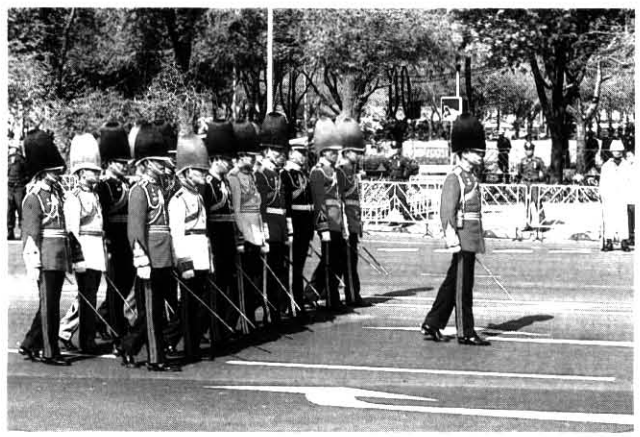
ต้นกระบวนนำด้วยนายตำรวจขี่ม้า ๑ คู่ แต่งกายเครื่องแบบตำรวจเต็มยศ ติดแขนทุกข์ เดินม้าแยกเป็น ๒ สาย ด้านขวาม้าหนึ่ง ด้านซ้ายม้าหนึ่ง

วงโยธวาทิตกระบวนทหารนำ

ลำดับถัดไปเป็นตอนของกระบวนกองทหารนำเดินริ้วห่างจากนายตำรวจขี่ม้านำ ๑๕ เมตร ประกอบด้วยวงโยธวาทิตกระบวนทหารนำ กองบัญชาการกระบวนแห่เชิญพระโกศ (ผสม ทหารบก ทหารเรือ ทหารอากาศ)

วงโยธวาทิตกระบวนทหารนำเป็นวงทหารบก แต่งเครื่องแบบเต็มยศทหารรักษาพระองค์ เดินริ้วเป็น ๖ สาย สีเสื้อสลับกันคล้ายสีธงไตรรงค์ กล่าวคือ ผู้ถือไม้นำ ผู้ควบคุมวง ผู้ช่วยและผู้บรรเลงสายที่ ๑ และสายที่ ๖ ซึ่งอยู่ริมนอกสุด แต่งกายสวมหมวกยอดมีพู่สีดำตราราชวัลลภ เสื้อสักหลาดสีแดงแผงคอและข้อมือสักหลาดสีดำปักลายกระหนก กางเกงสักหลาดสีดำแถบสีแดง พร้อมสายคันชีพ ผู้บรรเลงสายที่ ๒ และสายที่ ๕ ซึ่งอยู่ในลำดับถัดเข้าไปจากสายริมนอก แต่งกายสวมหมวกยอดมีพู่สีบานเย็นตราครุฑพ่าห์ เสื้อคอปิดสีขาวแผงคอและข้อมือสักหลาดสีบานเย็นขลิบดิ้นทอง กางเกงสักหลาดสีดำแถบสีบานเย็น พร้อมสายคันชีพ ผู้บรรเลงสายที่ ๓ และ ๔ (ซึ่งเป็นคู่กลาง) แต่งกายสวมหมวกยอดมีพู่สีน้ำเงินตราพระมหามงกุฎ เสื้อสักหลาดสีน้ำเงินแก่แผงคอและข้อมือแถบทอง กางเกงสักหลาดสีดำแถบสีแดง พร้อมสายคันชีพ เฉพาะนายทหารสัญญบัตรติดแขนทุกข์ พันโท ศุภชัย เอื้อเฟื้อ เป็นผู้ควบคุมการบรรเลง ร้อยเอก พรชัย รอดเฉย ร้อยโท ปรีชา เวชประเสริฐ เป็นผู้ช่วยผู้ควบคุมการบรรเลง ใช้ผู้บรรเลง ๕๓ นาย

กองบัญชาการกระบวนพระราชอิสริยยศแห่เชิญพระโกศ (ผสม)

กองบัญชาการกระบวนพระราชอิสริยยศแห่เชิญพระโกศ (ผสม ทหารบก ทหารเรือ ทหารอากาศ) เดินริ้วห่างจากวงโยธวาทิต กระบวนทหารนำ ๒๐ ก้าว นำโดยผู้บัญชาการกระบวนแห่เชิญพระโกศ พลตรี สมภพ อัตตนันทน์ ผู้บัญชาการกองพลที่ ๑ ลำดับที่ ๒ เป็นนายทหารคนสนิท ๑ นายคือพันตรี สิทธิชัย มากกุญชร ยืนห่างจากผู้บัญชาการกระบวนแห่เชิญพระโกศ ๓ ก้าว ลำดับที่ ๓ เป็นแถวของนายทหารประจำ

กองบัญชาการกองผสม ๑๖ นาย ยืนห่างจากนายทหารคนสนิท ๓ ก้าว ประกอบด้วยทหารบก ๘ นาย ทหารเรือ ๔ นาย ทหารอากาศ ๔ นาย ยศนาวาอากาศตรี และนาวาตรีถึงเรือตรีและร้อยตรี ยืนริ้วเป็นแถวหน้ากระดานเรียง ๘ จำนวน ๒ แถว มีนาวาอากาศตรี สมชนก หลำริ้ว นาวาอากาศตรี ธงชัย อุบลพันธ์ นาวาตรี กิตติพงศ์ แดงมาศ เรือโท สมชาย พานิช พันตรี วีระพงษ์ ศรีรัตน์ ร้อยโท ปราชญ์เปรื่อง โชติกเสถียร ร้อยตรี ประกิตติ์ ห้วยนุ้ย ร้อยโท กิตติกุล เกตุอุไร ร้อยเอก อาทิตย์ พัวสุวรรณ ร้อยเอก ผุดผ่อง อ่อนสำลี เรือเอก อัษฎา เชื่อมสุข เรือตรี ปรีชา ขาวสะอาด ร้อยเอก บุญเสริฐ มะปรางหวาน ร้อยโท ชูชาติ ทองเนียม เรืออากาศตรี วีรพจน์ สุภชีวะ เรืออากาศเอก ธนพล คำดา แต่งเครื่องแบบเต็มยศทหารรักษาพระองค์ตามเหล่าทัพ ประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ติดแขนทุกข์

ลำดับถัดไป ห่างจากกองบัญชาการกระบวนพระราชอิสริยยศแห่เชิญพระโกศ ๓๐ ก้าว เป็นกองพันทหารนำ กองพันที่ ๑ กรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ การจัดรูปกระบวนประกอบด้วย หมู่แตรเดี่ยว ๘ นาย เดินริ้วเป็น ๔ สาย สายละ ๒ นาย ต่อจากนั้นเป็นผู้บังคับบัญชากองพันคือพันโท ฐิติวัจน์ กำลังเอก ยืนริ้วอยู่กึ่งกลาง ลำดับต่อจากผู้บังคับกองพันเป็นนายทหารฝ่ายอำนวยการ ๑ นาย จากนั้นเป็นหมู่ธงชัยเฉลิมพล ๔ นาย แถวแรกประกอบด้วยผู้เชิญธงชัยเฉลิมพล ๑ นาย เดินกลาง นายทหารกำกับธงชัยเฉลิมพล ๒ นาย เดินขนาบซ้ายขวา ผู้ช่วยผู้เชิญธงชัยเฉลิมพล ๑ นาย ยืนแถวหลังตรงกับผู้เชิญธงชัยเฉลิมพล ลำดับต่อไปเป็นแถวของผู้บังคับกองร้อย ๒ นาย ตามด้วยแถวของผู้บังคับหมวด ๖ นาย ต่อจากนั้นจึงเป็นกำลังพล ๑๔๔ นาย เดินริ้วเป็น ๑๒ สาย สายละ ๑๒ นาย รวมกำลังพลของกองพันที่ ๑ กรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ ๑๖๖ นาย แต่งเครื่องแบบเต็มยศทหารรักษาพระองค์ สวมหมวกยอดพู่สีดำหน้าหมวกตราราชวัลลภ เสื้อสักหลาดสีแดงแผงคอและข้อมือกำมะหยี่สีดำ ที่ข้อมือปักรูปอักษร สพ.ปมจ. ดิ้นทองและดิ้นเงินไขว้กัน กางเกงสักหลาดสีดำแถบสีแดงข้างละ ๒ แถบ ประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ พร้อมสายคันชีพ สะพายปืนเล็กยาวติดดาบปลายปืน เฉพาะนายทหารสัญญาบัตรติดแขนทุกข์

หมู่ธงชัยเฉลิมพล

กองพันที่ ๒ กรมทหารราบที่ ๑๑ รักษาพระองค์ เดินริ้วห่างจากกองพันที่ ๑ เป็นระยะ ๒๐ ก้าว มีพันโท พิสิทธิ์ สิทธิสาร เป็นผู้บังคับกองพันการจัดรูปกระบวนและจำนวนกำลังพลเหมือนกองพันที่ ๑ แต่งเครื่องแบบเต็มยศทหารรักษาพระองค์ สวมหมวกยอดพู่สีน้ำเงินหน้าหมวกตราพระมหามงกุฎเพชราวุธ เสื้อสักหลาดสีน้ำเงินแก่แผงคอและข้อมือแถบทองข้อมือปักอักษรพระปรมาภิไธยย่อ ภปร ภายใต้พระมหามงกุฎ กางเกงสักหลาดสีดำแถบสีแดงข้างละ ๒ แถบ ประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ พร้อมสายคันชีพ สะพายปืนเล็กยาวติดดาบปลายปืน เฉพาะนายทหารสัญญาบัตรติดแขนทุกข์

กองพันที่ ๓ กรมนักเรียนนายร้อยรักษาพระองค์ โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า เดินริ้วห่างจากกองพันที่ ๒ เป็นระยะ ๒๐ ก้าว มีพันโท สมบัติ ประสานเกษม เป็นผู้บังคับกองพัน การจัดรูปกระบวนและจำนวนกำลังพลเหมือนกองพันที่ ๑ แต่งเครื่องแบบเต็มยศทหารรักษาพระองค์ สวมหมวกยอดพู่สีดำหน้าหมวกตราราชวัลลภ เสื้อสักหลาดสีแดงแผงคอและข้อมือกำมะหยี่สีน้ำเงินดำที่ข้อมือปักอักษรพระปรมาภิไธยย่อ ภปร ภายใต้พระมหาพิชัยมงกุฎดิ้นทอง กางเกงสักหลาดสีดำแถบสีแดงข้างละ ๒ แถบ ประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ พร้อมสายคันชีพ สะพายปืนเล็กยาวติดดาบปลายปืน เฉพาะนายทหารสัญญาบัตรติดแขนทุกข์

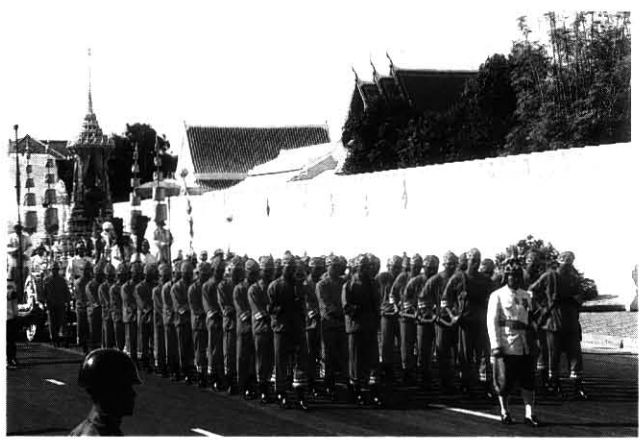
กองพันทหารนำ

กองพันที่ ๔ กรมนักเรียนนายเรือรักษาพระองค์ โรงเรียนนายเรือ เดินริ้วห่างจากกองพันที่ ๓ เป็นระยะ ๒๐ ก้าว มีนาวาตรี กิตติพงษ์ แดงมาศ เป็นผู้บังคับกองพัน การจัดรูปกระบวนและจำนวนกำลังพลเหมือนกองพันที่ ๑ แต่งเครื่องแบบเต็มยศทหารรักษาพระองค์ สวมหมวกทรงหม้อตาลปลอกหมวกสีขาวสายรัดคางสีทอง เสื้อคอปิด สีน้ำเงินดำแผงคอปักเป็นรูปใบชัยพฤกษ์สีทองจำนวน ๘ ใบ อินทรธนูพิเศษ ปลายแขนเสื้อติดเครื่องหมายยศสีทองและมีแฉลบสีเฉพาะสัญญาบัตร กางเกงสีน้ำเงินดำแถบไหมทองประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์พร้อมสายคันชีพ สะพายปืนเล็กยาวติดดาบปลายปืน เฉพาะนายทหารสัญญาบัตรติดแขนทุกข์

กองพันที่ ๕ กรมนักเรียนนายเรืออากาศรักษาพระองค์ โรงเรียนนายเรืออากาศ เดินริ้วห่างจากกองพันที่ ๔ เป็นระยะ ๒๐ ก้าว มีนาวาอากาศโท วีระพล ใคร่ครวญ เป็นผู้บังคับกองพัน การจัดรูปกระบวน และจำนวนกำลังพลเหมือนกองพันที่ ๑ แต่งเครื่องแบบเต็มยศทหารรักษาพระองค์ สวมหมวกยอดมีพู่สีฟ้าหน้าหมวกตราราชวัลลภ เสื้อสีฟ้าแผงคอและข้อมือสีเทาแถบทองที่ข้อมือปักพระปรมาภิไธยย่อ ภปร ภายใต้พระมหาพิชัยมงกุฎสีทอง กางเกงสีเทาแถบสีเหลืองบนพื้นสีน้ำเงินข้างละ ๒ แถบ ประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ พร้อมสายคันชีพ สะพายปืนเล็กยาวติดดาบปลายปืน เฉพาะนายทหารสัญญาบัตรติดแขนทุกข์

กระบวนกองทหารนำกองพันสุดท้ายนี้อยู่ประมาณแนวมุขเด็จพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท

ต่อจากกระบวนทหารนำเป็นกระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศ เดินริ้วห่างจากแถวสุดท้ายของกองพันที่ ๕ เป็นระยะ ๓๐ ก้าว ซึ่งคือริ้วกระบวนที่ ๑ เริ่มจากนำริ้วถึงประตูหลัง ดังรายละเอียดที่พรรณนามาข้างต้น โดยเพิ่มจำนวนคู่แห่นายทหารจาก ๘๐ นายเป็น ๒๗๖ นาย สายนอกเป็นทหารบกสายละ ๖๙ นาย สายในเป็นทหารเรือสายละ ๓๕ นาย ทหารอากาศสายละ ๓๔ นาย ผู้ตีกลองชนะแดงลายทองจาก ๘๐ นายเป็น ๑๖๐ นาย และเปลี่ยนราชยานพระนำและราชยานทรงพระโกศ ริ้วกระบวนที่ ๑ จะแปรกระบวนเข้าตั้งเป็นริ้วที่ ๒ เมื่อเชิญพระโกศมาถึงหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม แล้วเทียบพระยานมาศสามลำคานที่พระมหาพิชัยราชรถ เพื่อเชิญพระโกศขึ้นประดิษฐาน ส่วนสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก อ่านพระอภิธรรมนำพระโกศเปลี่ยนจากเสลี่ยงกลับบัวไปประทับยังราชรถน้อยซึ่งมีพลฉุดชักเทียบรอไว้ตามจุดตำแหน่งที่กำหนดในริ้ว กล่าวคือ

คนฉุดชักราชรถพระนำ

ราชรถน้อยหรือราชรถพระนำตั้งอยู่กึ่งกลางถนนสนามไชย ตอนแนวป้อมอนันตคีรี เทียบเกยลาไว้เบื้องซ้ายของราชรถ มีคนฉุดชักราชรถ ผู้กำกับคนฉุดชักราชรถ ผู้บังคับราชรถ และนายสารถีถือแพนหางนกยูง ยืนประจำริ้ว พร้อมอยู่

คนฉุดชักราชรถพระนำ เป็นเจ้าหน้าที่กรมสรรพาวุธทหารบกและนักเรียนนายสิบ โรงเรียน

ทหารสรรพาวุธ รวม ๗๔ นาย แบ่งเป็นคนฉุดชักด้านหน้า ๕๖ นาย เดินริ้วเป็น ๔ สาย สายละ ๑๔ นาย คนฉุดชักด้านหลัง ๑๘ นาย ยืนริ้วเป็น ๒ สาย สายละ ๙ นาย แต่งเครื่องราชพิธีตามโบราณประเพณี สวมหมวกปัสตูแดงขลิบเหลือง เสื้อปัสตูแดงขลิบเหลือง กางเกงปัสตูแดงขลิบเหลือง ถุงเท้าดำ รองเท้าดำ เชือกฉุดชักวางราบไว้กับพื้นถนนจากต้นเชือกถึงปลายเชือกยาว ๓๑ เมตร

ผู้กำกับคนฉุดชักราชรถพระนำ หน้า ๑ นาย หลัง ๑ นาย เป็นเจ้าหน้าที่กรมสรรพาวุธทหารบกคือพันโทไพโรจน์ ศรีคเรศ เดินริ้วตรงกลาง นำหน้าคนฉุดชักราชรถด้านหน้า ร้อยเอก เศกสิทธิ์ เครือเนตร เดินริ้วตรงกลางเบื้องหลังคนฉุดชักราชรถด้านหลังคู่สุดท้าย แต่งเครื่องราชพิธีตามโบราณประเพณี สวมหมวกทรงประพาสกำมะหยี่สีดำ เสื้อนอกขาวประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ติดแขนทุกข์ นุ่งเกี้ยวลาย รัดประคดแพรแดงดอกขาว ถุงเท้าขาว รองเท้าดำ

ผู้บังคับราชรถพระนำ ๒ นาย เป็นเจ้าหน้าที่กรมสรรพาวุธทหารบกคือนายวินัย ดอกจำปา นายวันลบ อินต๊ะฟู เดินริ้วนำและตามกันอยู่ข้างงอนราชรถงอนกลางเพื่อทำหน้าที่บังคับเลี้ยวราชรถ แต่งเครื่องราชพิธีตามโบราณประเพณี สวมหมวกทรงประพาสโหมดเทศยอดจุก เสื้อเข้มขาบไหม กางเกงมัสหรู่ รัดประคดโหมดเทศ ถุงเท้าดำ รองเท้าดำ

ราชรถพระนำ

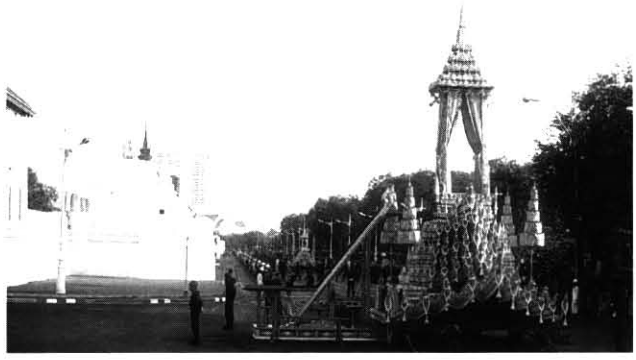
นายสารถีถือแพนหางนกยูง ๑ นาย คือนายถวิล เฟื่องกรณ์ ยืนรอที่ข้างราชรถและจะได้ขึ้นไปนั่งที่ชานหน้าราชรถต่อเมื่อถึงเวลาเคลื่อนกระบวน แต่งเครื่องราชพิธีตามโบราณประเพณี สวมลอมพอกขาวเกี้ยวดอกไม้ไหว เสื้อนอกขาว สวมเสื้อครุยแถบใหญ่มีดอก นุ่งเกี้ยวลาย ถุงเท้าขาว รองเท้าดำ

สนมเชิญพัดยศสมณศักดิ์ ผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงทองแผ่ลวดหน้า หลังราชรถพระนำ ผู้เชิญบังสูรย์ ผู้เชิญสับปทนตาด ผู้เชิญพัดโบก มหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงรายตีนตอง ผู้ควบคุมราชรถพระนำ อินทร์ พรหมเชิญจามรคู่เคียงราชรถพระนำ เป็นชุดเดียวกับที่แห่เชิญเสลี่ยงกลีบบัวพระนำมาในริ้วกระบวนที่ ๑ ซึ่งจะได้มาเข้าริ้วประจำตำแหน่งเดิมเมื่อริ้วกระบวนที่ ๑ เคลื่อนมาถึง

ลำดับถัดไปเป็นตอนของผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหน้าพระโกศและมหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงหว่างเครื่องหน้าพระโกศ ซึ่งเดินมาในริ้วกระบวนที่ ๑ และจะได้มาเข้าริ้วประจำตำแหน่งหน้าพระมหาพิชัยราชรถต่อไป

ผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงและมหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงหว่างเครื่อง

พระมหาพิชัยราชรถ

ตอนของผู้อำนวยการกระบวนพระราช-อิสริยยศเชิญพระโกศ ผู้บอกกระบวน และราช-องครักษ์เชิญธงบรมราชวงศ์ใหญ่ ประจำตามตำแหน่งเดิมเช่นริ้วกระบวนที่ ๑

พระมหาพิชัยราชรถ ตั้งอยู่กึ่งกลางวงเวียนถนนสนามไชยตอนแยกถนนท้ายวังมาบรรจบเทียบเกรินบันไดนาคพร้อมม้าเทียบเกรินไว้พร้อมที่เบื้องซ้ายของราชรถคนฉุดชักพระมหาพิชัยราชรถ ผู้กำกับคนฉุดชัก ผู้บังคับพระมหาพิชัยราชรถ และนายสารถีถือแพนหางนกยูง ยืนประจำที่พร้อมอยู่

คนฉุดชักพระมหาพิชัยราชรถ เป็นเจ้าหน้าที่กรมสรรพาวุธทหารบกและนักเรียนนายสิบโรงเรียนทหารสรรพาวุธรวม ๒๑๖ นาย แบ่งเป็นคนฉุดชักด้านหน้า ๑๗๒ นาย ยืนริ้วเป็น ๔ สาย สายละ ๔๓ นาย คนฉุดชักด้านหลัง ๔๔ นาย ตั้งริ้วเป็น ๒ สาย สายละ ๒๒ นาย แต่งเครื่องราชพิธีตามโบราณประเพณี สวมหมวกปัสตูแดงขลิบเหลือง เสื้อปัสตูแดงขลิบเหลือง กางเกงปัสตูแดงขลิบเหลือง ถุงเท้าดำ รองเท้าดำ สายเชือกฉุดชักวางราบไว้กับพื้นถนน จากต้นเชือกถึงปลายเชือกยาว ๗๖ เมตร

ผู้กำกับคนฉุดชักพระมหาพิชัยราชรถ หน้า ๑ นาย หลัง ๑ นาย เป็นเจ้าหน้าที่กรมสรรพาวุธทหารบกคือ พันเอก อากาศ วงษ์เกิด เดินริ้วตรงกลาง นำหน้าคนฉุดชักราชรถด้านหน้าทั้ง ๔ สาย พันโท อาวุธ เอมวงศ์ เดินริ้วตรงกลางระหว่างคนฉุดชักราชรถด้านหลังทั้ง ๒ สาย แต่งเครื่องราชพิธีตามโบราณประเพณี สวมหมวกทรงประพาสกำมะหยี่สีดำ เสื้อนอกขาวประดับเครื่องราช-อิสริยาภรณ์ติดแขนทุกข์ นุ่งเกี้ยวลาย รัดประคดแพรแดงดอกขาว ถุงเท้าขาว รองเท้าดำ

นายสารถีถือแพนหางนกยูง

ผู้บังคับพระมหาพิชัยราชรถ ๒ นาย เป็นเจ้าหน้าที่กรมสรรพาวุธทหารบกคือนายจำรัส บุญวิลัย และนายเสวก เสมา เดินริ้วนำและตามกันอยู่ข้างงอนราชรถงอนกลาง เพื่อทำหน้าที่บังคับเลี้ยวราชรถ แต่งเครื่องราชพิธีตามโบราณประเพณี สวมหมวกทรงประพาสโหมดเทศยอดจุก เสื้อเข้มขาบไหม กางเกงมัสหรู่ รัดประคดโหมดเทศ ถุงเท้าดำ รองเท้าดำ

นายสารถีถือแพนหางนกยูง ๑ นาย เป็นเจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังคือนาวาอากาศโท ฉลาด ทองตะโก ยืนรอที่ข้างราชรถและจะได้

ขึ้นไปนั่งที่ชานหน้าราชรถต่อเมื่อถึงเวลาเคลื่อนกระบวน แต่งเครื่องราชพิธีตามโบราณประเพณี สวมลอมพอกขาว เกี้ยวดอกไม้ไหว เสื้อนอกขาว สวมเสื้อครุยแถบใหญ่มีดอก นุ่งเกี้ยวลาย ถุงเท้าขาว รองเท้าดำ

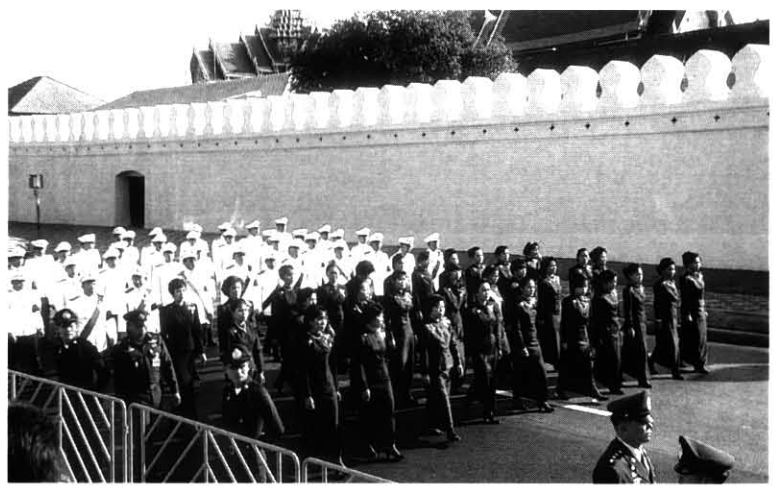
คู่เคียงพระโกศเป็นข้าราชการพลเรือนชั้นผู้ใหญ่ ๑๖ นาย และทหารนายพลราชองครักษ์ ๑๖ นาย เป็นชุดเดียวกับที่แห่เชิญพระยานมาศสามลำคานในริ้วกระบวนที่ ๑ ซึ่งจะได้มาเข้าริ้วประจำตำแหน่งเดิมเมื่อริ้วกระบวนที่ ๑ เคลื่อนมาถึง และจะได้ปฏิบัติหน้าที่คู่เคียงพระโกศในริ้วกระบวนที่ ๓ ซึ่งเป็นริ้วเวียนพระเมรุมาศต่อไป

คู่เคียงพระโกศ

ผู้มีตำแหน่งในริ้วกระบวนที่ ๒ ตอนพระมหาพิชัยราชรถทรงพระโกศ นอกจากที่กล่าวมาข้างต้นคือผู้ควบคุมพระมหาพิชัยราชรถ ผู้เชิญพระกลดหักทองขวาง ผู้เชิญบังพระสูรย์หักทองขวาง ผู้เชิญพัดโบก ตำรวจหลวงและมหาดเล็กหลวงคู่แห่ อินทร์ พรหมเชิญพุ่มต้นไม้ทอง เงิน ผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหลังพระโกศ ผู้คุมฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหลัง มหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงหว่างเครื่องหลัง ผู้กำกับพระแสงหว่างเครื่องหลัง พระประยูรญาติในสายพระบรมศพเชิญเครื่องพระราชอิสริยยศพระบรมศพ นาลิวันและประดูหลัง เป็นชุดเดียวกับที่แห่เชิญพระยานมาศสามลำคานทรงพระโกศในริ้วกระบวนที่ ๑ ซึ่งจะได้มาเข้าริ้วประจำตำแหน่งเดิมเมื่อริ้วกระบวนที่ ๑ เคลื่อนมาถึง

กระบวนพระราชอิสริยยศตามพระโกศจากริ้วที่ ๑ ตอนของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีเสด็จฯ ตามพระโกศ พร้อมกระบวนถวายพระราชอิสริยยศสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ต่อด้วยตอนของพระราชวงศ์ ข้าหลวง มหาดเล็ก และข้าในพระองค์สมเด็จ พระศรีนครินทราบรมราชชนนี

พระราชวงศ์ ข้าหลวง มหาดเล็ก และข้าในพระองค์ฯ

กระบวนพระราชอิสริยยศตามพระโกศส่วนที่มิได้เข้าในริ้วกระบวนที่ ๑ คือ ข้าราชการรัฐสภา สมาชิกวุฒิสภา สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล วิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนี โรงเรียนสตรีวิทยา โรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย โรงเรียนราชวินิตมัธยม โรงเรียน ภปร.ราชวิทยาลัย โรงเรียนจิตรลดา สมาคมนักธุรกิจสัมพันธ์แห่งประเทศไทย คณะละ ๘๐ คน ตั้งริ้วอยู่กลางถนนสนามไชยตอนบรรจบกับถนนพระพิพิธ เดินริ้วเป็นแถวหน้ากระดานเรียง ๑๐ จำนวน ๘ แถว ระยะห่างระหว่างคณะ ๑๕ ก้าว

ข้าราชการรัฐสภา สมาชิกวุฒิสภา สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร แต่งเครื่องแบบเต็มยศประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ติดแขนทุกข์

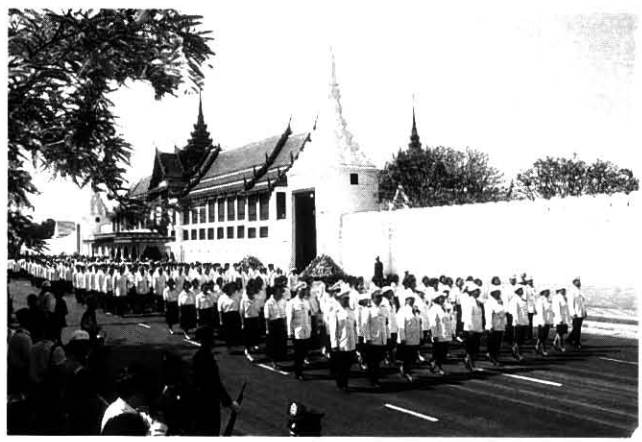
คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล อาจารย์แต่งเครื่องแบบเต็มยศประดับเครื่องราช-อิสริยาภรณ์ ติดแขนทุกข์ นักศึกษาแต่งเครื่องแบบนักศึกษาและชุดพยาบาล

คณะครูและนักเรียนวิทยาลัยพยาบาลบรม-ราชชนนี ครูแต่งเครื่องแบบเต็มยศประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ติดแขนทุกข์ นักเรียนแต่งเครื่องแบบนักเรียนพยาบาล

คณะครูและนักเรียนโรงเรียนสตรีวิทยา ครูแต่งเครื่องแบบเต็มยศประดับเครื่องราชอิสริยา-ภรณ์ติดแขนทุกข์ นักเรียนแต่งกายชุดนักเรียนสวมเสื้อขาว กระโปรงดำ ถุงเท้าขาว รองเท้าดำ

คณะครูและนักเรียนโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย ครูแต่งเครื่องแบบของผู้มีตำแหน่งเฝ้าเต็มยศ ติดแขนทุกข์ นักเรียนแต่งกายสวมหมวกหนีบสีน้ำเงิน เสื้อนอกขาว กางเกงขาสั้นสีน้ำเงิน ถุงเท้าขาว รองเท้าดำ

คณะครูและนักเรียน

คณะครูและนักเรียนโรงเรียนราชวินิตมัธยม ครูแต่งเครื่องแบบเต็มยศประดับเครื่องราชอิสริยา-ภรณ์ ติดแขนทุกข์ นักเรียนแต่งกายชุดนักเรียน นักเรียนชายสวมเสื้อสีขาว กางเกงขาสั้นสีดำ ถุงเท้าขาว รองเท้าดำ นักเรียนหญิงสวมเสื้อขาว กระโปรงดำ ถุงเท้าขาว รองเท้าดำ

คณะครูและนักเรียนโรงเรียน ภปร.ราช-วิทยาลัย และโรงเรียนจิตรลดา ครูแต่งเครื่องแบบเต็มยศประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ติดแขนทุกข์ นักเรียนแต่งกายชุดนักเรียน นักเรียนชายสวมเสื้อขาว กางเกงขาสั้นสีดำ ถุงเท้าขาว รองเท้าดำ นักเรียนหญิงสวมเสื้อขาว กระโปรงดำ ถุงเท้าขาว รองเท้าดำ

คณะสมาคมนักธุรกิจสัมพันธ์แห่งประเทศไทย บุรุษสวมเสื้อตัวในสีขาว กางเกงขายาวสีขาว สวมทับด้วยเสื้อสีดำคอจีนแขนยาว สวมสายสะพายสีขาวขอบสีดำเฉียงบ่าขวามาซ้ายบนแถบสายสะพายปักตัวอักษรสีดำชื่อสมาคมนักธุรกิจสัมพันธ์แห่งประเทศไทย รองเท้าสีดำ สตรีสวมเสื้อสีขาวคอกลมแขนยาว กระโปรงสีขาวยาวคลุมถึงข้อเท้า สวมสายสะพายเช่นเดียวกันกับของบุรุษ รองเท้าสีดำ

คณะสมาคมนักธุรกิจสัมพันธ์แห่งประเทศไทย

ลำดับถัดไปเป็นกระบวนทหารตาม เดินริ้วห่างจากแถวสุดท้ายของคณะสมาคมนักธุรกิจสัมพันธ์แห่งประเทศไทย ๒๐ ก้าว ประกอบด้วย

วงโยธวาทิตกระบวนทหารตาม กองพันที่ ๖ กองพันที่ ๗ กองพันที่ ๘ กองพันที่ ๙ และกองพันที่ ๑๐

วงโยธวาทิตกระบวนทหารตามเป็นวงทหารบก แต่งกายเครื่องแบบเต็มยศทหารรักษาพระองค์ เดินริ้วเป็น ๖ สาย สีเสื้อสลับกันคล้ายสีธงไตรรงค์เช่นเดียวกับวงโยธวาทิตกระบวนทหารนำที่ได้พรรณนาไว้ข้างต้น พันตรี พรนพคุณ เป็นผู้ควบคุมการบรรเลง ร้อยเอก มานิตย์ พ่วงเจริญ ร้อยโท ชาติชาย คงเทียน เป็นผู้ช่วยผู้ควบคุมการบรรเลง ใช้ผู้บรรเลง ๕๓ นาย

กองพันที่ ๖ กองพันทหารม้าที่ ๑ รักษาพระองค์ เดินริ้วห่างจากวงโยธวาทิตกระบวนทหารตามเป็นระยะ ๒๐ ก้าว มีพันโท ธารไชยยันต์ ศรีสุวรรณ เป็นผู้บังคับกองพัน การจัดรูปกระบวนและจำนวนกำลังพลเหมือนกองพันที่ ๑ แต่งเครื่องแบบเต็มยศทหารรักษาพระองค์ สวมหมวกทรงสูงโลหะสีเงิน พู่สีน้ำเงินหม่น หน้าหมวกตราครุฑพ่าห์ สายรัดคางโซ่ถักทำด้วยโลหะสีทอง เสื้อสักหลาดสีน้ำเงินหม่นแนวอกมีกระดุมโลหะสีทองขนาดใหญ่ จำนวน ๒ แถว แผงคอและข้อมือมีแถบไหมทองข้างละ ๑ แถบ กางเกงขี่ม้าทำด้วยสักหลาดสีน้ำเงินหม่น รองเท้าหนังทรงสูงสีดำ (ท็อปบู๊ท) ติดเดือย ประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ พร้อมสายคันชีพ สะพายปืนเล็กยาวติดดาบปลายปืน เฉพาะนายทหารสัญญาบัตรติดแขนทุกข์

กองพันที่ ๗ กองพันทหารปืนใหญ่ที่ ๑ รักษาพระองค์ เดินริ้วห่างจากกองพันที่ ๖ เป็นระยะ ๒๐ ก้าว มีพันโท เฉลิมชัย ไชยสวัสดิ์ เป็นผู้บังคับกองพัน การจัดรูปกระบวนและจำนวนกำลังพลเหมือนกองพันที่ ๑ แต่งเครื่องแบบเต็มยศทหารรักษาพระองค์ สวมหมวกยอดมีพู่สีดำหน้าหมวกตราครุฑพ่าห์ เสื้อสักหลาดคอปิดสีเหลืองแผงคอและข้อมือสักหลาดสีดำปักลายกระหนก กางเกงสักหลาดสีดำแถบสีเหลืองข้างละ ๒ แถบ ประดับเครื่องราช-อิสริยาภรณ์ พร้อมสายคันชีพ สะพายปืนเล็กยาวติดดาบปลายปืน เฉพาะนายทหารสัญญาบัตรติดแขนทุกข์

กองพันที่ ๘ กองพันทหารช่างที่ ๑ รักษาพระองค์ เดินริ้วห่างจากกองพันที่ ๗ เป็นระยะ ๒๐ ก้าว มีพันโท ปิยพล ผลาสินธุ์ เป็นผู้บังคับกองพัน การจัดรูปกระบวนและจำนวนพลเหมือนกองพันที่ ๑ แต่งเครื่องแบบเต็มยศทหารรักษาพระองค์ สวมหมวกยอดมีพู่สีเทาหน้าหมวกตราครุฑพ่าห์ เสื้อคอปิดสีขาวแผงคอและข้อมือสักหลาดสีดำที่ข้อมือปักรูปอักษรพระปรมาภิไธยย่อ ภปร ภายใต้พระมหาพิชัยมงกุฎดิ้นทอง กางเกงสักหลาดสีเทาแถบสีดำ ข้างละ ๒ แถบ ประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ พร้อมสายคันชีพ สะพายปืนเล็กยาวติดดาบปลายปืน เฉพาะนายทหารสัญญาบัตรติดแขนทุกข์

กองพันที่ ๙ กองพันทหารราบที่ ๙ รักษาพระองค์ กรมทหารราบที่ ๓ กองพลนาวิกโยธิน เดินริ้วห่างจากกองพันที่ ๘ เป็นระยะ ๒๐ ก้าว มีนาวาโท พิชัย สุขวัน เป็นผู้บังคับกองพัน การจัดรูปกระบวนเหมือนกองพันที่ ๑ แต่งเครื่องแบบเต็มยศทหารรักษาพระองค์ สวมหมวกยอดพู่สีดำหน้าหมวกมีตรา ภปร เสื้อสักหลาดคอปิดสีแดงแผงคอและข้อมือสักหลาดสีน้ำเงินดำติดแถบไหมทอง นายทหารสัญญาบัตรคอเสื้อปักด้วยไหมทองรูปใบชัยพฤกษ์จำนวน ๘ ใบปลายแขนเสื้อติดป้ายแฉลบสีขาวกึ่งกลางแฉลบติดแถบทองเครื่องหมายยศ กางเกงสักหลาดสีดำแถบไหมสีดำ ประดับเครื่องราช-อิสริยาภรณ์ พร้อมสายคันชีพ สะพายปืนเล็กยาวติดดาบปลายปืน เฉพาะนายทหารสัญญาบัตรติดแขนทุกข์

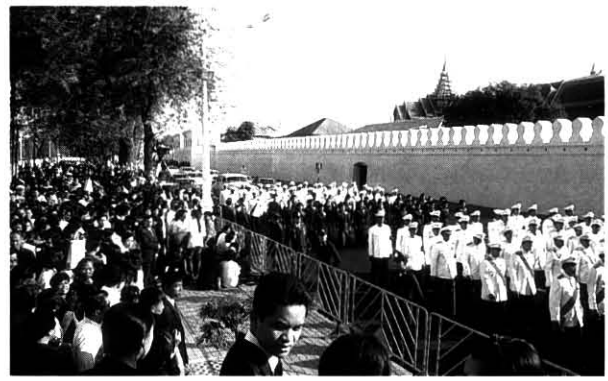
กระบวนทหารตาม

กองพันที่ ๑๐ กองพันอากาศโยธินที่ ๑ รักษาพระองค์ เดินริ้วห่างจากกองพันที่ ๙ เป็นระยะ ๒๐ ก้าว มีนาวาอากาศตรี ภูมิใจ ชัยพันธ์ เป็นผู้บังคับกองพัน การจัดรูปกระบวนและจำนวน

กำลังพลเหมือนกองพันที่ ๑ แต่งเครื่องแบบเต็มยศทหารรักษาพระองค์ สวมหมวกยอดพู่สีบานเย็นหน้าหมวกตรากองทัพอากาศ เสื้อชั้นนอกคอปิดสีบานเย็นแผงคอและข้อมือสักหลาดสีเทาปักลายกระหนกดิ้นทองที่ข้อมือปักพระปรมาภิไธยย่อ ภปร ภายใต้พระมหาพิชัยมงกุฎสีทอง กางเกงสักหลาดสีดำแถบสีเหลืองข้างละ ๒ แถบ ประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ พร้อมสายคันชีพ สะพายปืนเล็กยาวติดดาบปลายปืน เฉพาะนายทหารสัญญาบัตรติดแขนทุกข์

ปิดท้ายกระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศกระบวนที่ ๒ เป็นกระบวนรถยนต์พระที่นั่ง และรถพยาบาลซึ่งจอดเทียบคอยอยู่ที่ถนนท้ายวังบรรจบถนนสนามไชย และจะเคลื่อนเข้ามาประจำในริ้วกระบวนที่ ๒ เมื่อกระบวนยาตราผ่าน มีเจ้าหน้าที่ตำรวจและสารวัตรทหารสามเหล่าทัพยืนรายทางรักษาความปลอดภัยสลับกันโดยยืนชิดขอบทางเท้าหันหน้าเข้าหาประชาชนหันหลังให้ริ้วกระบวนและไม่ต้องถวายความเคารพเมื่อพระโกศผ่าน ส่วนทหารสามเหล่าทัพยืนรายทางถวายพระเกียรติยศยืนสองฟากถนนเริ่มแต่ปากทางแยกถนนพระเชตุพนไปตามถนนสนามไชย ถนนราชดำเนินใน ถึงปากทางเข้าถนนกลางสนามหลวง ยืนห่างขอบทางเท้าประมาณ ๗๕ เซนติเมตร หันหน้าเข้าหาริ้วกระบวน โดยยืนสลับกับเจ้าหน้าที่ตำรวจ และต้องถวายความเคารพเมื่อพระโกศผ่าน แต่งกายสวมเครื่องแบบปกติ

ประชาชนชมกระบวนพระราชอิสริยยศ

ประชาชนที่มายืนคอยถวายบังคมพระโกศและชมกระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศในเส้นทางริ้วกระบวนที่ ๒ นี้ ที่ถนนราชดำเนินในยืนบนทางเท้าได้ทั้งสองฝั่งถนน ที่ถนนสนามไชยตั้งแต่ปากทางแยกถนนราชดำเนินในถึงทางแยกถนนพระเชตุพนยืนบนทางเท้าได้เฉพาะฝั่งตะวันออกเท่านั้น และจะเลิกปิดกั้นเมื่อกระบวนเคลื่อนผ่านเรียบร้อยแล้ว

สมเด็จพระบรมวงศ์ เจ้าชายและเจ้าหญิงแห่งประเทศญี่ปุ่น เฝ้าฯ กระบวนพระราชอิสริยยศ ณ พลับพลายกหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท

ณ พลับพลายกหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท จัดเป็นที่เฝ้าฯ กระบวนพระราชอิสริยยศของพระบรมวงศ์ฝ่ายใน เจ้าพนักงานเตรียมการตั้งแต่งไว้พร้อมโดยทอดพระเก้าอี้พร้อมโต๊ะเคียงสำหรับสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ เจ้าชายและเจ้าหญิงแห่งประเทศญี่ปุ่น พระเจ้าหลานเธอ พระ

แผนผังเชิญพระบรมศพออกพระเมรุมาศถวายพระเพลิง
(๑๐ มีนาคม ๒๕๓๙)

พลับพลายกท้องสนามหลวง

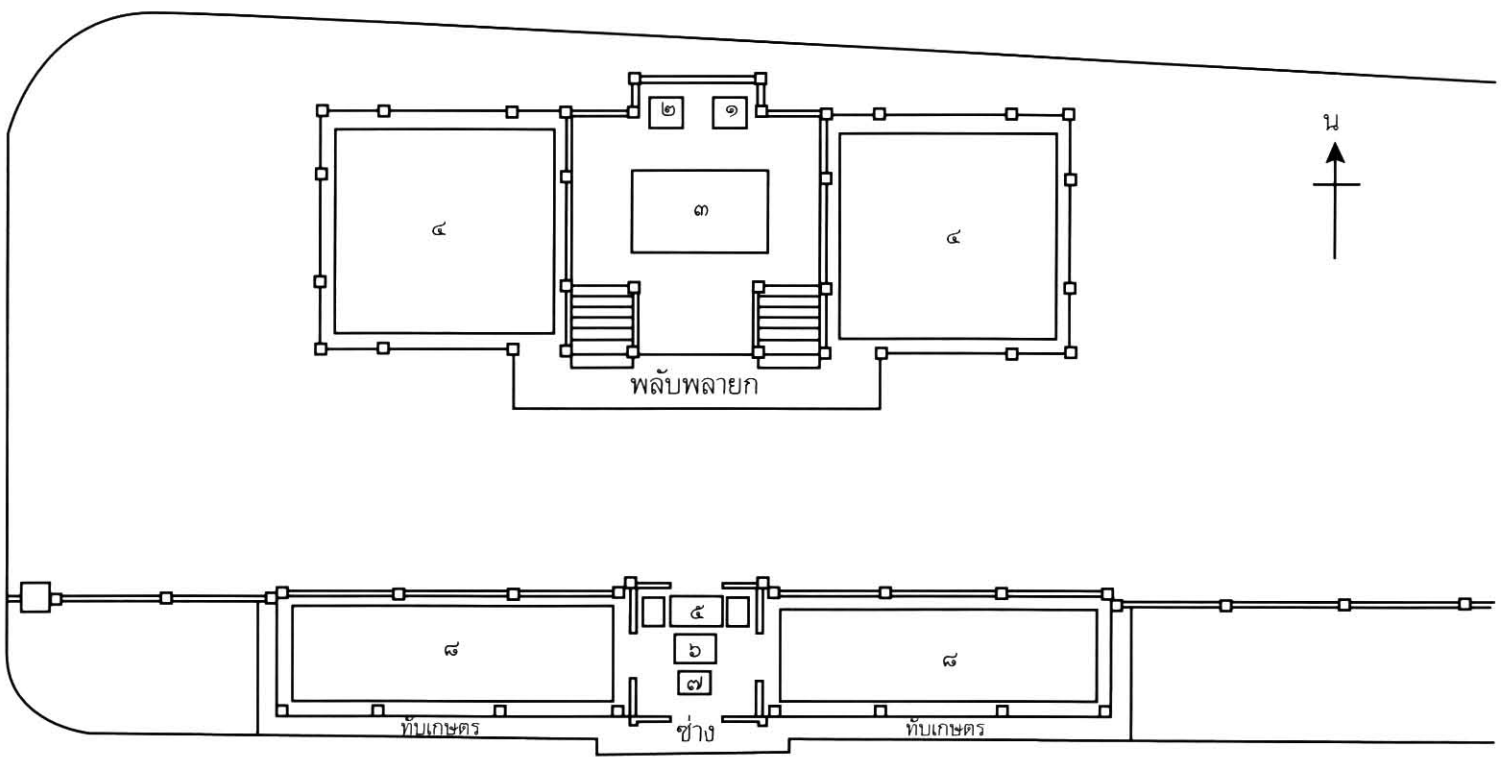
๑. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
๒. สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
๓. พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในเฝ้าฯ
๔. ผู้มาเฝ้าฯ

ช่าง

๕. พระพิธีธรรม
๖. ตู้พระธรรม
๗. เครื่องบูชากระบะมุก

ทับเกษตร

๘. ข้าราชการผู้มีตำแหน่งเฝ้าฯ

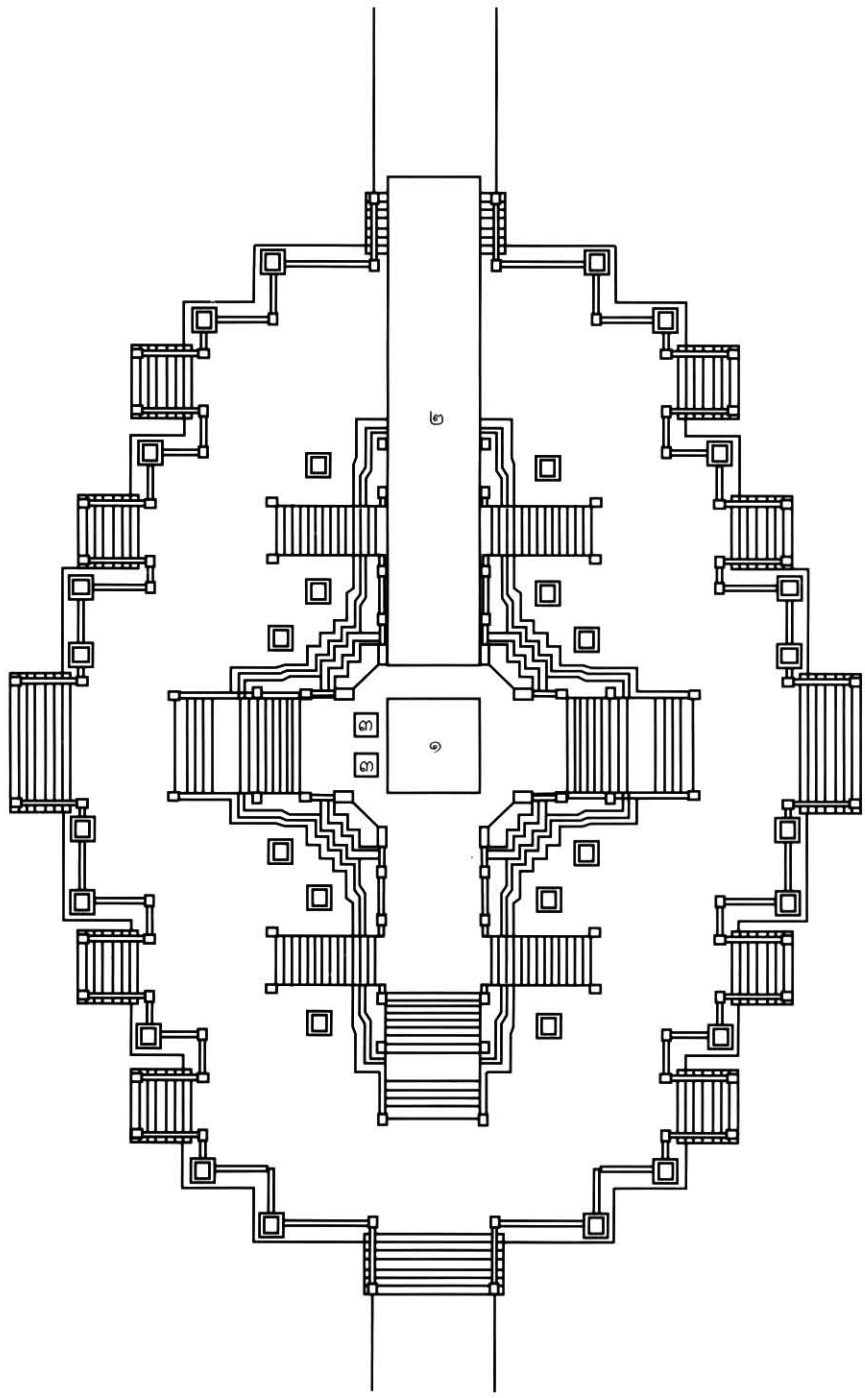

แผนผังเชิญพระบรมศพออกพระเมรุมาศถวายพระเพลิง
พระเมรุมาศ (๑๐ มีนาคม ๒๕๓๙)

๑. พระจิตกาธานประดับเครื่องสด

๒. เกรินบันไดนาค

๓. เครื่องทองน้อยพร้อมพระแท่นทรงกราบ

องค์เจ้าพัชรกิติยาภา พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าอทิตยาทรกิติคุณ ทูลกระหม่อมหญิงอุบลรัตน และจัดเก้าอี้ผู้ตามเสด็จไว้พร้อม

ณ พลับพลายกท้องสนามหลวง เจ้าพนักงานเตรียมการตั้งแต่งที่มุขหน้าพลับพลายกติดผ้าทิพย์พระครุฑพ่าห์ ลาดสุจหนี่แล้วทอดพระราชอาสน์พร้อมโต๊ะเคียงสำหรับเป็นที่ประทับสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ซึ่งเสด็จพระราชดำเนินตามพระโกศมาในริ้วกระบวนที่ ๒ หลังที่ประทับทอดพระเก้าอี้พร้อมโต๊ะเคียงเป็นที่ประทับสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ทูลกระหม่อมหญิงอุบลรัตน พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าอทิตยาทรกิติคุณ หลังที่ประทับ และที่ปะรำพลับพลายกจัดเก้าอี้สำหรับผู้เฝ้าฯ

กรมสรรพาวุธทหารบกเชิญเกรินบันไดนาคพร้อมม้าเทียบเกรินตั้งรอไว้พร้อม ณ จุดกำหนดนอกประตูรั้วราชวัติด้านเหนือฝั่งตะวันตก เพื่อใช้เลื่อนเชิญพระโกศลงจากพระมหาพิชัยราชรถ

สุดสนามหลวงด้านเหนือกำหนดเขตตั้งกองร้อยปืนใหญ่เกียรติยศ ตั้งปืนใหญ่ ๔ กระบอกหันปากกระบอกปืนไปทางทิศเหนือ กำลังพล ๓๐ นาย แต่งกายเครื่องแบบฝึก จะได้ยิงปืนถวายพระเกียรตินาทีละ ๑ นัด โดยยิงสลับทีละกระบอก เริ่มแต่เมื่อเจ้าพนักงานยกเชิญพระโกศลงจากบัวกลุ่มบนพื้นพระแท่นสุวรรณเบญจดล แล้วแห่เชิญโดยกระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศริ้วที่ ๑ จากพระบรมมหาราชวังไปยังหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อเทียบพระยานมาศสามลำคานทรงพระโกศที่เกรินพระมหาพิชัยราชรถแล้วจึงหยุดยิง ครั้นเมื่อพระโกศขึ้นประดิษฐานในบุษบกพระมหาพิชัยราชรถเรียบร้อยแล้ว พร้อมจะเคลื่อนกระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศริ้วที่ ๒ ผู้บอกกระบวนรัวกรับสัญญาณเคลื่อนกระบวนจึงเริ่มยิงปืนถวายพระเกียรตินาทีละ ๑ นัดต่อไปจนเมื่อเชิญพระโกศขึ้นประดิษฐานบนพระจิตกาธานในพระเมรุมาศประกอบเครื่องตั้งแต่งเรียบร้อยแล้ว เจ้าพนักงานเปิดฉากบังเพลิงและเผยพระวิสูตรพระเมรุมาศเป็นสัญญาณจึงหยุดยิง

ณ พระเมรุมาศ เจ้าพนักงานเตรียมการตั้งแต่งพระจิตกาธาน ส่วนด้านหน้าพระจิตกาธานเมื่อเชิญพระโกศขึ้นประดิษฐานแล้วจะได้ลาดสุจหนี่ทอดพระแท่นทรงกราบพร้อมโต๊ะหมู่ทอดเครื่องราชสักการะทองน้อย ๒ ชุด สำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ถวายราชสักการะพระบรมศพ สี่มุมคูหาพระเมรุมาศวางหม้อสุมเครื่องหอมดับกลิ่น

ณ หอเปลื้อง เจ้าพนักงานเชิญพระโกศจันทน์มาพักรอไว้สำหรับนำขึ้นประกอบพระโกศพระบรมศพบนพระจิตกาธาน

ณ พระที่นั่งทรงธรรม มุขตะวันออกตรงกับพระเมรุมาศ หน้ามุขติดผ้าทิพย์พระครุฑพ่าห์ทอดพระเขนยศอก และจัดที่ประทับ บนพระแท่นยกพื้นลาดสุจหนี่แล้วทอดพระราชอาสน์ท้าวแขนพร้อมด้วยเครื่องราชูปโภคสำหรับเป็นที่ประทับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ นอกพระแท่นยกพื้นหลังพระราชอาสน์แถวที่ ๑ ตั้งพระราชอาสน์จักรีบนสุจหนี่ไว้เป็น ๒ ชุด ชุดละ ๑ องค์ ชุดแรกอยู่ด้านทิศใต้สำหรับเป็นที่ประทับสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ชุดที่ ๒ อยู่ด้านทิศเหนือสำหรับเป็นที่ประทับสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี แถวที่ ๒ ด้านใต้ ทอดพระราชอาสน์จักรีสำหรับเป็นที่ประทับสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ด้านเหนือทอดพระเก้าอี้เหลืองตัดสำหรับเป็นที่ประทับทูลกระหม่อมหญิงอุบลรัตน เจ้าชายและเจ้าหญิงแห่งประเทศญี่ปุ่น แถวที่ ๓ ด้านใต้ตั้งเก้าอี้แพรแดงขอบทองสำหรับท่านผู้หญิงทัศนาวลัย ศรสงคราม นายสินธู ศรสงคราม และนายจิทัศน์ ศรสงคราม ด้านเหนือทอดพระเก้าอี้เหลืองตัดสำหรับพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์

และพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าอทิตยาทรกิติคุณ แถวที่ ๔ ตั้งเก้าอี้แพรแดงขอบทองสำหรับหม่อมเจ้าจุฑาวัชร มหิดล หม่อมเจ้าวัชเรศร มหิดล หม่อมเจ้าจักรีวัชร มหิดล หม่อมเจ้าบุษย์น้ำเพชร มหิดล และหม่อมสุจาริณี มหิดล

มุขด้านเหนือ ตั้งแต่งเก้าอี้สำหรับเป็นที่เฝ้าฯ โดยแถวหน้า ตอนกลางสำหรับนายกรัฐมนตรี ประธานวุฒิสภา ประธานสภาผู้แทนราษฎร ประธานศาลฎีกา ประธานองคมนตรี ถัดหลังต่อไปตามลำดับเป็นรัฐมนตรี สมาชิกวุฒิสภา สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร แถวข้างด้านตะวันออกหน้าพระที่นั่งจัดเป็นที่สำหรับคณะทูตานุทูตตลอดแนว แถวข้างด้านตะวันตกแถวที่ ๑ สำหรับอดีตนายกรัฐมนตรี ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ฝ่ายทหารพลเรือน แถวที่ ๒ สำหรับอดีตผู้บัญชาการเหล่าทัพและข้าราชการตามลำดับ ชั้นลดหน้าพระที่นั่งด้านเหนือ จัดเป็นที่สำหรับตำรวจหลวง ราชองครักษ์ ข้าราชการทหารตำรวจเฝ้าฯ

มุขด้านใต้ แถวหน้าสุดทอดพระราชอาสน์จักรีสำหรับเป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชร-รัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี ถัดมาตั้งแต่งเก้าอี้สำหรับเป็นที่เฝ้าฯ ของพระราชวงศ์ฝ่ายหน้า ฝ่ายใน และองคมนตรี ราชสกุลผู้มีตำแหน่งเฝ้าฯ ข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งฝ่ายหน้า ฝ่ายในที่ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้าฯ เลขาธิการพระราชวัง ราชเลขาธิการ สมุหราชองครักษ์ ผู้ตามเสด็จฯ สตรีผู้มีตำแหน่งเฝ้าฯ ชั้นลดหน้าพระที่นั่งด้านใต้จัดเป็นที่เฝ้าฯ ของราชองครักษ์ และข้าราชการพลเรือน

มุขด้านตะวันตก ที่ห้องพักพระราชอิริยาบถ ซึ่งเป็นทางเสด็จฯ ขึ้นพระที่นั่งทรงธรรม จัดเจ้าพนักงานประจำคอยเปิดและปิดประตูเมื่อเสด็จฯ ผ่าน

ด้านอาสน์สงฆ์ หัวอาสน์สงฆ์ตั้งแต่งธรรมาสน์เทศน์ลายกลีบบัว (ใหญ่) ๑ องค์ สำหรับสมเด็จพระราชาคณะถวายพระธรรมเทศนา ต้นอาสน์สงฆ์พับพระภูษาโยงไว้บนพานทองพระมหากฐิน ปลายข้างหนึ่งของพระภูษาโยงนี้เชื่อมต่อกับสายแถบที่โยงจากพระโกศพระบรมศพบนพระเมรุมาศโดยมีเสาหงส์รองรับเชื่อมโยง

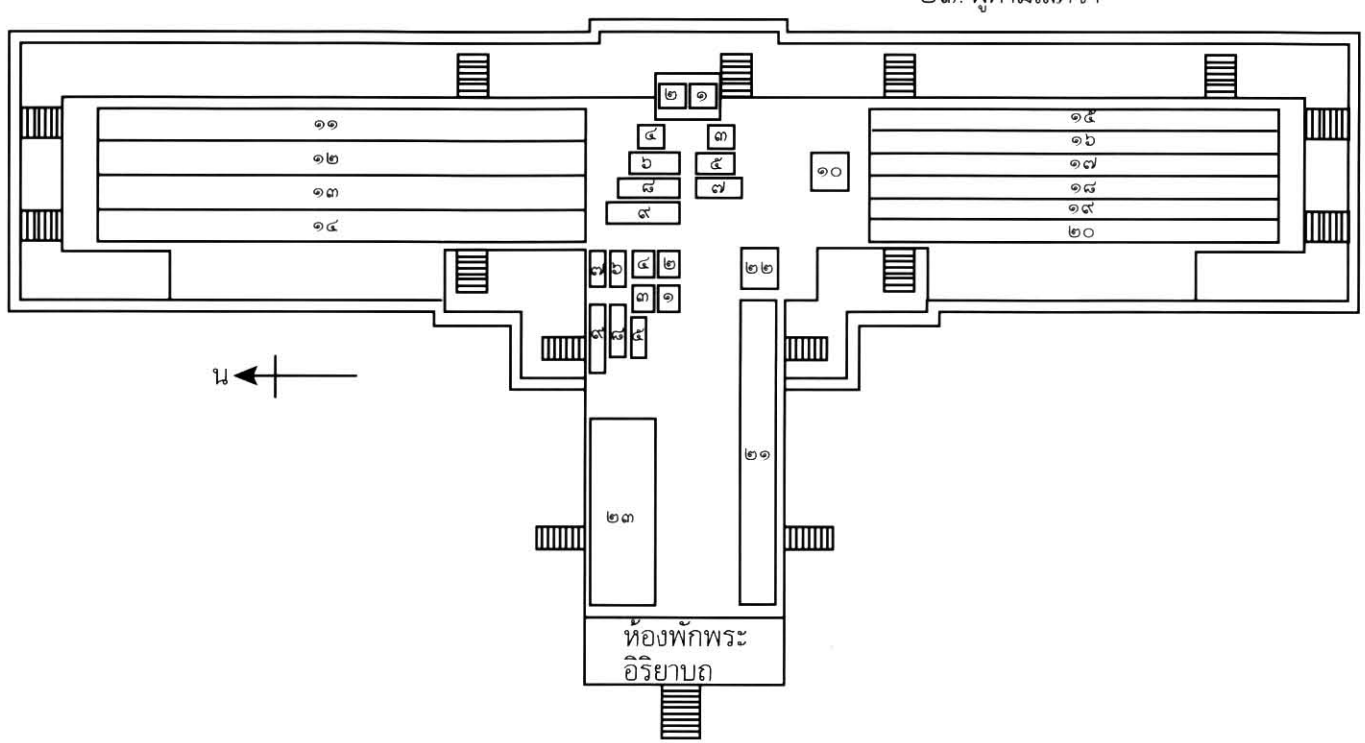
ด้านตรงข้ามกับหน้าอาสน์สงฆ์ เจ้าพนักงานปูพรมลาดสุจหนี่แล้วทอดพระราชอาสน์ท้าวแขน ๒ องค์ เป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ด้านซ้ายและขวาของพระราช-อาสน์ตั้งโต๊ะเคียงทอดเครื่องพระบรมราชอิสริยยศราชูปโภค หน้าพระราชอาสน์ตั้งโต๊ะ ๓ ตัว โต๊ะกลางทอดเครื่องทรงธรรม ๑ เครื่อง พร้อมแจกันปักดอกไม้ ๑ คู่ โต๊ะด้านขวาทอดเชิงเทียนคู่ ปักเทียนดูหนังสือเทศน์ ๑ ที่ โต๊ะด้านซ้ายทอดเครื่องทองน้อยทองคำลงยาราชาวดี ๑ เครื่อง แถวที่ ๒ หลังพระราชอาสน์ด้านตะวันออกทอดพระราชอาสน์จักรีมีสุจหนี่รอง ๒ องค์ สำหรับเป็นที่ประทับสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร และสมเด็จพระเทพ-รัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เยื้องพระราชอาสน์แถวที่ ๒ ไปทางด้านตะวันตกทอดพระราชอาสน์จักรีสำหรับเป็นที่ประทับสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ แถวที่ ๔ ด้านตะวันออกทอดพระเก้าอี้เหลืองตัดสำหรับทูลกระหม่อมหญิงอุบลรัตน เจ้าชายและเจ้าหญิงแห่งประเทศญี่ปุ่น ด้านตะวันตกทอดพระเก้าอี้เหลืองตัดสำหรับพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าอทิตยาทรกิติคุณ แถวที่ ๕ ด้านตะวันออกตั้งเก้าอี้แพรแดงขอบทองสำหรับท่านผู้หญิงทัศนาวลัย ศรสงคราม นายสินธู ศรสงคราม นายจิทัศน์ ศรสงคราม ด้านตะวันตกตั้งเก้าอี้แพรแดงขอบทองสำหรับพระโอรสและพระธิดาในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร และหม่อมสุจาริณี มหิดล

ท้ายอาสน์สงฆ์ ตั้งแต่งเก้าอี้สำหรับเป็นที่เฝ้าฯ ของเลขาธิการพระราชวัง ราชเลขาธิการ สมุหราช-องครักษ์ นางสนองพระโอษฐ์ นางพระกำนัลที่ตามเสด็จฯ และตั้งเครื่องสังเค็ดที่ระลึกงานถวายพระเพลิงพระบรมศพ

ที่บันไดทางขึ้นพระที่นั่งทรงธรรม ทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์แต่งกายเครื่องแบบเต็มยศเข้ายืนยามเป็นคู่ซ้ายขวาบันไดละ ๑ คู่

แผนผังเชิญพระบรมศพออกพระเมรุมาศถวายพระเพลิง
พระที่นั่งทรงธรรม (๑๐ มีนาคม ๒๕๓๙)

๑. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
๒. สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ
๓. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
๔. สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
๕. สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี
และสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์
๖. ทูลกระหม่อมหญิงอุบลรัตน เจ้าชายและเจ้าหญิงแห่งประเทศญี่ปุ่น
๗. ท่านผู้หญิงทัศนาวลัย ศรสงคราม และครอบครัว
๘. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ
และพระเจ้าหลานเธอทั้ง ๓ พระองค์
๙. หม่อมสุจาริณี มหิดล และพระโอรสและพระธิดาฯ
๑๐. สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี
๑๑. คณะทูตานุทูต
๑๒. คณะรัฐมนตรีและรัฐสภา
๑๓. ปลัดกระทรวงและผู้บัญชาการเหล่าทัพ
๑๔. อดีตผู้บัญชาการเหล่าทัพและข้าราชการ
๑๕. เลขาธิการพระราชวัง สมุหราชองครักษ์ ราชเลขาธิการ
๑๖. คณะองคมนตรี
๑๗. เจ้านายฝ่ายใน
๑๘. เจ้านายฝ่ายหน้า
๑๙. สมาชิกจุลจอมเกล้า
๒๐. ข้าราชการพลเรือน
๒๑. อาสน์สงฆ์
๒๒. ธรรมาสน์กลีบบัว
๒๓. ผู้ตามเสด็จฯ

พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมที่ช่าง

ณ ศาลาลูกขุน ๒ หลัง ตั้งแต่งเก้าอี้สำหรับข้าราชการเฝ้าฯ

ณ ช่างทั้ง ๔ หลัง ตั้งแต่งที่อาสน์สงฆ์สำหรับพระพิธีธรรมนั่งสวดพระอภิธรรม หน้าอาสน์สงฆ์ตั้งโต๊ะหมู่วางเครื่องบูชากระบะมุก ถัดเข้ามาบนอาสน์สงฆ์วางตู้พระธรรมปักพัดพระพิธีธรรม พระพิธีธรรมจะสวดพระอภิธรรมที่ช่างทั้งกลางวันและกลางคืน โดยสวดเป็น ๓ ระยะ ระยะละ ๔ ชุด ชุดที่ ๑ เวลา ๙ นาฬิกา ๓๐ นาที ถึง ๑๘ นาฬิกา ๓๐ นาที พระพิธีธรรมวัดราชสิทธาราม วัดระฆังโฆสิตาราม วัดอนงคาราม วัดประยุรวงศาวาส วัดละ ๔ รูป รวม ๑๖ รูป ชุดที่ ๒ เวลา ๑๘ นาฬิกา ๓๐ นาทีถึง ๒๔ นาฬิกา พระพิธีธรรมวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ วัดจักรวรรดิราชาวาส วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร วัดละ ๔ รูป รวม ๑๖ รูป และชุดที่ ๓ เวลา ๒๔ นาฬิกาถึง ๙ นาฬิกา พระพิธีธรรมวัดสุทัศนเทพวราราม วัดราชสิทธาราม วัดระฆังโฆสิตาราม วัดประยุรวงศาวาส วัดละ ๔ รูป รวม ๑๖ รูป กล่าวคือเริ่มสวดตั้งแต่เชิญพระโกศขึ้นประดิษฐานบนพระจิตกาธานเรียบร้อยแล้วไปจนถึงเมื่อเชิญพระบรมอัฐิขึ้นประดิษฐานที่บุษบกในพระที่นั่งทรงธรรมในวันรุ่งขึ้น ซึ่งเจ้าพนักงานจะได้จัดภัตตาหารเช้าและเพลถวายที่ช่างด้วย

พนักงานประโคมที่ทิม

ณ ทับเกษตรทั้ง ๘ หลัง ตั้งแต่งเก้าอี้สำหรับผู้ฟังสวดพระอภิธรรมและสำหรับข้าราชการเฝ้าฯ

ณ ทิม ๒ หลังทั้งเหนือและใต้ จัดเป็นที่สำหรับพนักงานประโคมซึ่งเป็นวงบัวลอยและวงนางหงส์เครื่องใหญ่ของกรมศิลปากร โดยวงบัวลอยมีนายบุญช่วย โสจิต และนายปิ๊บ คงลายทอง เป็นผู้ควบคุมวง วงนางหงส์เครื่องใหญ่ มีนายยงยศ วรรณมาศ และจ่าสิบเอก อุทัย พาทยโกศล เป็นผู้ควบคุมวง นายศิลปี ตราโมท เป็นผู้ควบคุมการฝึกซ้อม นายสิริชัยชาญ ฟักจำรูญ เป็นผู้อำนวยการบรรเลง เหลือท้ายจัดเป็นที่สำหรับข้าราชการเฝ้าฯ

ณ ปะรำหลังพระที่นั่งทรงธรรมตั้งแต่งเก้าอี้ ปะรำหลังเหนือสำหรับข้าราชการเฝ้าฯ ปะรำหลังใต้สำหรับข้าในพระองค์สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีและสมาชิกราชสกุลเฝ้าฯ

ณ ปะรำนอกราชวัติพระเมรุมาศด้านใต้ ตั้งแต่งเก้าอี้สำหรับข้าราชการเฝ้าฯ

สวนประดับภายในปริมณฑลพระเมรุมาศและนอกรั้วราชวัติโดยรอบ คนงานของสวนแม่ฟ้าหลวงและศูนย์เพาะชำดอยตุงได้รื้อถอนรั้วกั้นและตาข่ายสำหรับกันแสงแดดบริเวณไม้ดอกและไม้ใบออก

ณ ตึกหอสมุดแห่งชาติ (เก่า) หน้าวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์และในพระระเบียงพระอุโบสถวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ตั้งแต่งเก้าอี้สำหรับเป็นที่พักสมเด็จพระราชาคณะและพระราชาคณะ ที่ปีกซ้ายด้านทิศเหนือของอาคารหอสมุดแห่งชาติ (เก่า) โถงซ้ายจัดเป็นที่เตรียมภัตตาหาร โถงกลางเป็นที่เทียบเครื่องและพระสงฆ์ฉันภัตตาหาร

ที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เวลา ๖ นาฬิกา ๓๐ นาที พระบรมวงศานุวงศ์ องคมนตรี คณะรัฐมนตรี ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่และผู้มาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท เฝ้ารับเสด็จฯ เมื่อใกล้เวลาเสด็จพระราชดำเนินเจ้าพนักงานนิมนต์พระสงฆ์ที่จะสดับปกรณ์มีพระราชาคณะ พระครูสัญญาบัตรวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ๑๐ รูป วัดชนะสงคราม ๑๐ รูป วัดบุรณศิริมาตยาราม ๕ รูป วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม ๕ รูป รวม ๓๐ รูป โดยแบ่งเป็น ๒ ชุด ชุดแรก ๑๕ รูป ขึ้นนั่งยังอาสน์สงฆ์บนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทมุขตะวันออก ชุดที่ ๒ พักรอที่อาสน์สงฆ์ทิมคด

เวลา ๗ นาฬิกา สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร พร้อมด้วยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ จากพระตำหนักจิตรลดารโหฐานถึงพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท รถยนต์พระที่นั่งเทียบที่ประตูกำแพงแก้วพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ข้างพระที่นั่งราชกรัณยสภา กองทหารเกียรติยศถวายความเคารพ แตรวงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี กองทหารเกียรติยศสำหรับพระบรมศพถวายความเคารพ เสด็จฯ ขึ้นทางบันไดมุขกระสันพระที่นั่งพิมานรัตยา แล้วเสด็จฯ ออก ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาททางมุขด้านทิศใต้ เสด็จฯ ผ่านพระบรมวงศานุวงศ์เฝ้าฯ ไปยังที่ประดิษฐานพระบรมศพ

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อยและเครื่องนมัสการทองคำ ลงยาราชาวดีถวายสักการะที่หน้าพระแท่นสุวรรณเบญจดลประดิษฐานพระโกศ ทรงกราบ ขณะนั้น ชาวพนักงานประโคมสังข์ แตรฝรั่ง แตรงอน ปี่พาทย์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ ไปทรงยืนเฝ้าฯ ที่พระราชอาสน์ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการพานทองสองชั้นบูชาพระพุทธรูปประจำพระชนมวารในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีที่หน้าพระแท่นราชบัลลังก์นพปฎลมหาเศวตฉัตร ทรงกราบ เสร็จแล้ว ถวายความเคารพพระราชอาสน์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงรับการถวายความเคารพของผู้มาเฝ้าฯ แล้วประทับพระราชอาสน์

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการ

เวลา ๗ นาฬิกา ๕ นาที เจ้าพนักงานภูษามาลาลาดพระภูษาโยงจากที่ประดิษฐานพระโกศ นำมาพักไว้ที่เสาบัวข้างธรรมาสน์เทศน์ แล้วลาดพระภูษาโยงอีกสายหนึ่งที่หน้าอาสน์สงฆ์ เสร็จแล้ว เจ้าพนักงานถวายความเคารพสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จฯ ไปทรงทอดผ้าไตรแล้วเสด็จฯ ประทับพระราชอาสน์ จากนั้นเจ้าพนักงานภูษามาลาเชิญปลายพระภูษาโยงทั้งสอง

ทรงทอดผ้าไตร

สายสอดเชื่อมกันบนพานพระมหากฐินที่ต้นอาสน์สงฆ์ พระสงฆ์ ๑๐ รูป สดับปกรณ์ จบ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงหลั่งทักษิโณทก เสร็จแล้ว เจ้าพนักงานภูษามาลาพับพระภูษาโยงเข้าที่เดิม พระสงฆ์ ๑๐ รูป ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก ถวายพระพรลา ลงจากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาททางบันไดมุขตะวันออก ชาวพนักงานประโคมสังข์ แตรฝรั่ง แตรงอน ปี่พาทย์ จากนั้น เจ้าพนักงานนิมนต์พระสงฆ์เที่ยวที่สองขึ้นนั่งยังอาสน์สงฆ์ เจ้าพนักงานภูษามาลาลาดพระภูษาโยงเช่นครั้งแรก สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จฯ ไปทรงทอดผ้าไตรถวายโดยทรงปฏิบัติเช่นเดียวกับเที่ยวแรก พระสงฆ์สดับปกรณ์ เจ้าพนักงานพับพระภูษาโยงไปไว้ที่หน้าพระโกศที่เดิม พระสงฆ์ทั้ง ๑๐ รูปลงจากพระที่นั่งทางบันไดมุขตะวันออก จากนั้น เจ้าพนักงานนิมนต์พระสงฆ์เที่ยวที่สาม จำนวน ๑๐ รูป ขึ้นนั่งยังอาสน์สงฆ์ เจ้าพนักงานภูษามาลาลาดพระภูษาโยงเช่นเดียวกันกับครั้งที่สอง เสร็จแล้ว สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงทอดผ้าไตรถวาย โดยทรงปฏิบัติเช่นเดียวกับเที่ยวที่สอง พระสงฆ์สดับปกรณ์ เสร็จแล้ว เจ้าพนักงานภูษามาลาพับพระภูษาโยงเข้าที่เดิม พระสงฆ์ ๑๐ รูป ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก ถวายพระพรลา ลงจากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาททางบันไดมุขตะวันออก จากนั้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานเปลื้องพระลองทองใหญ่ประกอบพระโกศออกถวายตาดคลุม ตำรวจหลวงเชิญลงจากพระแท่นสุวรรณเบญจดล

เวลา ๗ นาฬิกา ๒๕ นาที เจ้าพนักงานภูษามาลา ๑ นาย เจ้าพนักงานสนมพลเรือน ๔ นาย ผู้กำกับการ ๑ นาย เข้ามาถวายบังคมหน้าที่ประดิษฐานพระโกศ แล้วขึ้นไปบนเกยร้านม้าพระแท่นสุวรรณเบญจดล เจ้าพนักงานภูษามาลาถอนพระภูษาโยงออกจากพระโกศ แล้วถอยลงไป ขณะนั้นชาวพนักงานประโคมสังข์ แตรฝรั่ง แตรงอน ปี่กลองชนะ ขึ้นพร้อมกัน และจะประโคมติดต่อกันไปจนเมื่อเทียบพระยานมาศสามลำคานทรงพระโกศที่เกริน พระมหาพิชัยราชรถ

จากนั้น เจ้าพนักงานสนมพลเรือน ๔ นาย คุกเข่าถวายบังคมพร้อมกันแล้ว เริ่มเปลื้องพระลองทองใหญ่ประกอบพระโกศ ถอดพุ่มดอกไม้เพชร ดอกไม้ฝา ดอกไม้เอว ถอดฝา แล้วถอดแยกองค์พระลองทองใหญ่ประกอบพระโกศที่ประกับกันไว้ออก เชิญลงไปพักไว้ จากนั้นผูกเชือกสายระยางรอบพระโกศลองใน แล้วผูกเป็นห่วง ๔ ห่วง รอบเอวพระโกศสำหรับคล้องมือเวลายกเชิญแล้วถวายคลุมตาดทองไว้ เสร็จแล้วเจ้าพนักงานคุกเข่าถวายบังคมพร้อมกันแล้วลงจากพระแท่นสุวรรณเบญจดล

จากนั้น ตำรวจหลวง ๕ นาย ถวายบังคมพระโกศ แล้วขึ้นไปยกเชิญพระโกศลงจากบัวกลุ่มบนชั้นแว่นฟ้าพักที่ชั้นยกพื้นเกย โดยทำหน้าที่ผู้กำกับการ ๑ นาย ยกเชิญ ๔ นาย เสร็จแล้ว ถวายบังคมแล้วถอยลงไป

เวลา ๗ นาฬิกา ๒๗ นาที นายทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ ๕ นาย (ไม่สวมหมวก) ถวายบังคมพระโกศแล้วขึ้นไปยกเชิญพระโกศลงจากเกยพระแท่นสุวรรณเบญจดล โดยทำหน้าที่ยกเชิญ ๔ นาย ผู้กำกับการ ๑ นาย ขณะเคลื่อนพระโกศจากพระแท่นสุวรรณเบญจดล สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี และผู้เฝ้าฯ ณ ที่นั้น ยืนขึ้นพร้อมกัน ชาวพนักงานประโคมสังข์ แตรฝรั่ง แตรงอน ปี่ กลองชนะ ปืนใหญ่เริ่มยิงถวายพระเกียรติยศพระบรมศพ นาทีละ ๑ นัด ติดต่อกันไปตลอดเวลาจนกว่าจะเชิญพระโกศไปเทียบยังพระมหาพิชัยราชรถ ที่หน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามจึงหยุดยิง

ปืนใหญ่ยิงถวายพระเกียรติ

ระหว่างนั้น นายบรรหาร ศิลปอาชา นายก

รัฐมนตรี ประธานคณะกรรมการอำนวยการจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพฯ พลอากาศเอก สมบุญ ระหงษ์ รองนายกรัฐมนตรี พลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม ลงบันไดมุขเหนือด้านตะวันออกไปรอรับพระโกศที่ชาลาหน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เจ้าหน้าที่หมวดเบ็ดเตล็ดถอนเครื่องทองน้อยพระบรมศพเชิญไปมอบหม่อมเจ้ามงคลเฉลิม ยุคล เพื่อทรงเชิญตามพระโกศลงจากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทแล้วไปเข้ากระบวนพระราชอิสริยยศแห่เชิญพระโกศ พระพิธีธรรมที่เจ้าพนักงานนิมนต์ขึ้นนั่งอาสนะที่แท่นมณฑลพระสวดพระอภิธรรม มุขตะวันออกพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทเริ่มสวดพระอภิธรรม จบ เมื่อเคลื่อนพระยานมาศสามลำคานทรงพระโกศออกจากพระบรมมหาราชวัง

เวลา ๗ นาฬิกา ๒๙ นาที นายทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์เชิญพระโกศลงบันไดมุขตะวันตกด้านเหนือโดยมีตำรวจหลวง ๔ นาย เดินนำ ทหารกองเกียรติยศพระบรมศพถวายความเคารพ แตรวงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี เมื่อประดิษฐานพระโกศที่พระเสลี่ยงแว่นฟ้าแล้ว นายทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ถวายบังคมพร้อมกัน แล้วถอยออกไป เจ้าพนักงานสนมพลเรือน ๔ นาย เข้ามาคุกเข่าถวายบังคม แล้วผูกเชือกสายระยางรอบพระโกศให้ยึดติดกับแท่นพระเสลี่ยงแว่นฟ้า

นายทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์เชิญพระโกศลงจากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

ระหว่างนั้น ในเวลา ๗ นาฬิกา ๓๐ นาที สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จ ฯ พร้อมด้วยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี และทูลกระหม่อมหญิงอุบลรัตน ลงทางบันไดมุขเหนือด้านตะวันตกไปประทับที่ชาลาหน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ทหารกองเกียรติยศพระบรมศพถวายความเคารพ นอกนั้นตามเสด็จฯ ลงจากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาททางพระทวารบันไดมุขเหนือด้านตะวันออก และทางพระทวารมุขตะวันออกไปรอเฝ้าฯ ที่ชาลาหน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ส่วนพระราชวงศ์ฝ่ายหน้าที่จะตามกระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศไปรอที่อรรถวิจารณ์ศาลาท้ายที่เทียบพระยานมาศสามลำคาน

เวลา ๗ นาฬิกา ๓๔ นาที นายแก้วขวัญ วัชโรทัย เลขาธิการพระราชวังสั่งให้เชิญพระโกศที่ประดิษฐานบนพระเสลี่ยงแว่นฟ้าไปยังประตูกำแพงแก้วพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เจ้าหน้าที่ผู้เชิญประกอบด้วยตำรวจหลวงนำกระบวน ๔ นาย นายทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ที่ยกเชิญพระโกศมาเดินเคียงกับผู้กำกับพระเสลี่ยงแว่นฟ้า ๑ นาย เดินเคียงพระเสลี่ยงแว่นฟ้าข้างละ ๒ นาย คนหามพระเสลี่ยงแว่นฟ้า ๘ นาย ประจำที่ระหว่างคานด้านหน้า ๑ นาย ระหว่างคานหน้าและคานหลังด้านละ ๓ นาย ระหว่างคานด้านหลัง ๑ นาย พร้อมผู้ถวายกั้นพระกลด ๑ นาย เมื่อเชิญพระเสลี่ยงแว่นฟ้าถึงประตูเกยกำแพงแก้วแล้วตั้งวางพัก ผู้เชิญถวายคำนับพร้อมกันแล้วถอยออกไป เจ้าพนักงานสนมพลเรือน ๔ นาย คุกเข่าถวายบังคมแล้วแก้เชือกสายระยางที่ยึดโยงพระ

เชิญพระโกศโดยพระเสลี่ยงแว่นฟ้า

โกศกับพระเสลี่ยงแว่นฟ้าออก จากนั้นนายทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ทั้ง ๕ นาย คุกเข่าถวายบังคมพร้อมกันแล้วยกเชิญพระโกศจากพระเสลี่ยงแว่นฟ้าไปขึ้นเกย เชิญขึ้นประดิษฐานที่ฐานรองพระโกศแล้วถวายคำนับถอยลงจากเกยไปยืนเฝ้าฯ ที่สองข้างซุ้มประตู

ประกอบพระลองทองใหญ่ประกอบพระโกศ

เจ้าพนักงานสนมพลเรือนและภูษามาลาเปลื้องตาดที่ถวายคลุมออกประกอบพระลองทองใหญ่ประกอบพระโกศแล้วเลื่อนเชิญพระโกศเข้าสู่พระยานมาศสามลำคาน ผูกสายระยางยึดโยงพระโกศกับพระยานมาศสามลำคาน และเชิญพวงมาลัยผูกเอวพระโกศทองใหญ่เรียบร้อยแล้ว คุกเข่าถวายบังคม ลุกขึ้นถวายคำนับ แล้วถอยออกไป นายวัชรกิติ วัชโรทัย ทำหน้าที่ภูษามาลาประคองพระโกศ คุกเข่าถวายบังคมขึ้นนั่งคุกเข่าที่แท่นเก็จด้านหน้าพระยานมาศสามลำคาน ส่วนสัปตปฎลเศวตฉัตรสามลำคานยังไม่ยกถวายกางกั้นเพราะความสูงของพระเศวตฉัตรเลยขอบประตูพระบรมมหาราชวัง

ระหว่างนั้น สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จฯ พร้อมด้วยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ไปประทับหน้าประตูศรีสุนทร ผู้กำกับพระยานมาศสามลำคาน ๑ นาย ผู้ควบคุมพระยานมาศสามลำคาน ๔ นาย ผู้ควบคุมคนหามพระยานมาศสามลำคาน ๑ นาย คนหามพระยานมาศสามลำคาน ๖๐ นาย คู่เคียงพระยานมาศสามลำคานทรงพระโกศ ข้าราชการพลเรือนชั้นผู้ใหญ่ ๑๖ นาย นายทหารนายพลราชองครักษ์ ๑๖ นาย ผู้ถวายพระกลดหักทองขวาง ๑ นาย ผู้ถวายบังพระสูรย์หักทองขวาง ๑ นาย ผู้ถวายพัดโบก ๑ นาย พระประยูรญาติเชิญเครื่องพระราชอิสริยยศพระบรมศพ และเดินตามพระโกศ ๒๑ นาย เข้าประจำริ้วเรียบร้อยแล้ว

เวลา ๗ นาฬิกา ๔๙ นาที นายแก้วขวัญ วัชโรทัย เลขาธิการพระราชวัง สั่งให้เคลื่อนกระบวนเชิญพระโกศโดยพระยานมาศสามลำคานออกจากพระบรมมหาราชวัง ผ่านประตูศรีสุนทร ประตูเทวาภิรมย์ ขณะเคลื่อนพระยานมาศสามลำคานออกจากเกย ทหารกองเกียรติยศสำหรับพระบรมศพถวายความเคารพ แตรวงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี

เวลา ๗ นาฬิกา ๕๐ นาที เจ้าพนักงานนิมนต์สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก อ่านพระอภิธรรมนำพระโกศ ขึ้นประทับบนเสลี่ยงกลีบบัว กระบวนเชิญพระโกศโดยพระยานมาศสามลำคานออกจากประตูเทวาภิรมย์ แล้วเข้าตั้งในริ้วกระบวนพระราชอิสริยยศริ้วที่ ๑ ซึ่งตั้งรอพร้อมอยู่ด้านนอกพระบรมมหาราชวังด้านถนนมหาราช แล้ววางพักพระยานมาศสามลำคานบนร้านม้า ขณะนั้นเจ้าหน้าที่ทั้งปวงในริ้วกระบวนที่ ๑ ตั้งแต่ต้นกระบวนมาจนถึงผู้เชิญเครื่องสูงหักทองขวางหน้าพระยานมาศสามลำคาน พร้อมกันหันหน้ามาทางพระโกศยืนตรงเป็นการถวายความเคารพ

เจ้าหน้าที่หมวดเครื่องสูงยกสัปตปฎลเศวตฉัตรคันดาลถวายกางกั้นพระโกศ นายจุลพล โตเมศร์ ประคองพระโกศหลังขึ้นนั่งคุกเข่าที่แท่นเก็จด้านหลังทหารมหาดเล็กเชิญธงบรมราชวงศ์ใหญ่นำพระยานมาศสามลำคาน เรียบร้อยแล้ว นายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรี ประธานคณะกรรมการอำนวยการจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพฯ และนายแก้วขวัญ วัชโรทัย เลขาธิการพระราชวัง ผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศ พลอากาศเอก สมบุญ ระหงษ์ รองนายกรัฐมนตรี พลเอก วิโรจน์ แสงสนิท ผู้บัญชาการทหารสูงสุด พลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม พลตรี เลิศรัตน์ รัตนวานิช เจ้ากรมกิจการพลเรือนทหารบก รอง

ผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศ และนายเครือ กัณหานนท์ ผู้อำนวยการกองพระราชพิธี ผู้ช่วยรองผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศ เข้ายืนในริ้วช่วงระหว่างผู้เชิญเครื่องสูงหักทองขวางหน้าพระยานมาศสามลำคานกับผู้บอกกระบวน กระบวนพร้อมจะเคลื่อนได้แล้ว สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินออกจากพระบรมมหาราชวัง เสด็จฯ ตามพระโกศในริ้วกระบวน พร้อมแล้ว กระบวนหน้านำกลับหลังหัน เตรียมเคลื่อนกระบวน

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ประทับรอเข้าริ้วกระบวน

เวลา ๗ นาฬิกา ๕๙ นาที นายแก้วขวัญ วัชโรทัย เลขาธิการพระราชวัง ผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศ สั่งให้นายอรรถ วาศภูติ ผู้บอกกระบวนรัวกรับสัญญาณจังหวะที่ ๑ ผู้เข้ากระบวนหน้าทั้งหมดหันหน้ากลับ จังหวะที่ ๒ เตรียมจังหวะที่ ๓ เดิน โดยเริ่มก้าวเดินเมื่อสุดเสียงกรับสัญญาณ ชาวพนักงานประโคมสังข์ แตรฝรั่ง แตรงอน ปี่ กลองชนะนั้นประโคมตลอดเวลาตั้งแต่เชิญพระโกศจากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท จะได้ประโคมจังหวะออกเดินกระบวนไปเป็นระยะ ๆ เฉพาะแตรฝรั่งนั้นเป่า ๕ นาทีต่อครั้ง

ครั้นกระบวนพระยานมาศสามลำคานทรงพระโกศเคลื่อนไปตามถนนมหาราช ถนนท้ายวัง ถนนสนามไชย จนถึงมุมวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ตอนแยกถนนท้ายวังมาบรรจบถนนมหาราช จึงผลัดเปลี่ยนคนหามพระยานมาศสามลำคานเป็นชุดที่ ๒ ส่วนคนหามชุดแรกเมื่อเปลี่ยนแล้วไปขึ้นรถยนต์ที่จอดรออยู่บริเวณถนนท้ายวัง แล้วพักคอยอยู่ ณ ที่นั้น

เวลา ๘ นาฬิกา ๒๐ นาที นายตำรวจขี่ม้านำกระบวนพระราชอิสริยยศริ้วที่ ๑ มาถึงหน้าพลับพลายกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ซึ่งเป็นที่ตั้งพระมหาพิชัยราชรถทรงพระโกศ ผู้นำริ้ว ผู้เชิญธง ๓ ชาย คู่แห่ นายทหารบก เรือ อากาศ ผู้ประโคมกลองชนะ ปี่ แตรฝรั่ง แตรงอน สังข์ ผู้เชิญเครื่องสูงทองแผ่ลวดหน้าพระนำ เสลี่ยงกลีบบัวพระนำ คู่เคียงพระนำ อินทร์ พรหมเชิญจามร ผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงทองแผ่ลวดหลังพระนำ ผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหน้าพระยานมาศสามลำคานทรงพระโกศ เดินหลีกเลียบไปข้างขวาริมขอบถนนด้านกรมการรักษาดินแดนและพระราชวังสราญรมย์ตรงไปจนจะถึงตอนหลังสุดของกระบวนทหารนำห่างประมาณ ๑๐ เมตร จึงจัดเข้าในริ้วเป็นกระบวนที่ ๒ ตามตำแหน่งที่กำหนด ส่วนนายตำรวจขี่ม้านำกระบวนนั้นถอนออกไป

พระยานมาศสามลำคานทรงพระโกศเคลื่อนถึงพลับพลายกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

คนหามเสลี่ยงกลีบบัวพระนำหยุดเทียบให้สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ลงแล้วไปขึ้นประทับในบุษบกราชรถน้อยอ่านพระอภิธรรมนำ เจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังและกรมศิลปากร

ถอนเสลี่ยงกลับบัวพระนำและถอดบันไดขึ้นบุษบกราชรถ พร้อมทั้งถอนเกยลาออกไปขึ้นรถบรรทุกซึ่งจอดรออยู่ที่ถนนท้ายวัง เพื่อนำไปใช้เวียนพระเมรุมาศตามกำหนด โดยมีผู้กำกับเสลี่ยงกลับบัวเป็นผู้ควบคุม ผู้เชิญพัดยศสมณศักดิ์คู่เคียงข้าราชการกระทรวงศึกษาธิการ ผู้ถวายสัปทนตาด ผู้ถวายบังสูรย์ ผู้ถวายพัดโบก อินทร์ พรหมเชิญจามร ไปเข้าประจำที่ราชรถพระนำ มหาดเล็กเชิญพระแสงรายตีนตองขึ้นนั่งบนชานราชรถพระนำ หน้า ๒ นาย หลัง ๒ นาย

จากนั้น กองทหารกระบวนหน้าและกระบวนพระราชอิสริยยศตอนหน้าหันหน้าสู่พระมหาพิชัยราชรถ

อนึ่ง ตำรวจหลวงและมหาดเล็กหลวงคู่แห่ที่เดินต่อจากผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหน้าพระโกศมานั้น กำหนดเข้าริ้วต่อตรงกับสายนายทหารคู่แห่นำตอนหน้าพระโกศ จะได้เดินแยกไปด้านซ้ายและขวาของพระมหาพิชัยราชรถแล้วไปหยุดตั้งริ้วคู่ขนานกับคนฉุดชักด้านหน้าพระมหาพิชัยราชรถหันหน้ากลับสู่บุษบกพระมหาพิชัยราชรถแล้วพักรอในรูปกระบวน จากนั้นจะได้เดินริ้วเคียงกันไปกับคนฉุดชักพระมหาพิชัยราชรถ ส่วนคู่เคียงพระโกศข้าราชการพลเรือนชั้นผู้ใหญ่และทหารนายพลราชองครักษ์ อินทร์ พรหมเชิญพุ่มต้นไม้เงินทองจะหยุดรอพร้อมด้วยมหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงรายตีนตองหลังพระโกศ ณ ที่เยื้องหน้าพลับพลายกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ปล่อยให้คนหามพระยานมาศสามลำคานทรงพระโกศเดินเลยไปเลียบชิดไปทางซ้ายเข้าเทียบที่เกรินบันไดนาคพระมหาพิชัยราชรถ ส่วนผู้ถวายพระกลดหักทองขวาง ผู้ถวายบังพระสูรย์หักทองขวาง ผู้ถวายพัดโบก เดินตามไปจนถึงเกรินบันไดนาคแล้วหยุดรอเฝ้าฯ ณ ท้ายพระมหาพิชัยราชรถ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ ไปประทับที่พลับพลายก ภูษามาลา ๒ นาย อยู่งานถวายพระกลดหน้าพลับพลายก

ประทับ ณ พลับพลายกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

เวลา ๘ นาฬิกา ๒๙ นาที เจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังลดสัปตปฏลเศวตฉัตรลงนอนที่ท้ายพระยานมาศสามลำคาน ภูษามาลา ๒ นายที่ประคองพระโกศอยู่บนพระยานมาศสามลำคาน แก้เชือกสายระยางที่ผูกยึดโยงพระโกศกับแท่นพระยานมาศสามลำคานออก ถวายบังคมแล้วลงจากพระยานมาศสามลำคาน จากนั้นเจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังและเจ้าหน้าที่กรมศิลปากรร่วมกันปฏิบัติในการเลื่อนเชิญพระโกศจากพระยานมาศสามลำคานเข้าสู่ท้ายเกริน เมื่อเลื่อนพระโกศเข้าสู่ท้ายเกรินบันไดนาคเข้าที่แล้ว ถอนพระยานมาศสามลำคานออกไปพักที่หน้ากรมการรักษาดินแดน เจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังเชิญสัปตปฏลเศวตฉัตรคันดาลถวายกางกั้นพระโกศที่ท้ายเกริน แล้วถอนสัปตปฏลเศวตฉัตรคันดาลที่พระยานมาศสามลำคานออก ผู้ควบคุมพระยานมาศสามลำคานสั่งเคลื่อนพระยานมาศสามลำคาน

พระโกศประดิษฐานที่ท้ายเกรินบันไดนาค

ออกจากที่เทียบนำไปพักที่ถนนท้ายวัง เพื่อขึ้นรถบรรทุกไปยังพระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง พร้อมกับเสลี่ยงกลีบบัว สำหรับใช้แห่เวียนพระเมรุมาศในกระบวนพระราชอิสริยยศริ้วที่ ๓ ต่อไป

จากนั้นเจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังตั้งแต่งแท่นยกพื้นใกล้ฐานเกริน สำหรับเป็นที่พระสงฆ์ยืนสดับปกรณ์ ทอดพรมแดงลาดสุจหนี่ที่พื้นห่างเกรินทรงพระโกศออกมาพอประมาณเป็นที่ประทับสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงทอดผ้าไตร

พระสงฆ์สดับปกรณ์ที่ท้ายเกรินบันไดนาค

เวลา ๘ นาฬิกา ๔๕ นาที สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ไปทรงทอดผ้าไตรที่ข้างพระโกศท้ายเกริน โดยมีตำรวจหลวงและนายทหารมหาดเล็กเชิญธงเยาวราชใหญ่นำเสด็จฯ ทรงแบ่งทอดเป็น ๔ เที่ยว เที่ยวละ ๕ ไตร แล้วทรงยืน ณ สุจหนี่ที่ปูลาดถวายไว้นั้น เจ้าหน้าที่กรมการศาสนานิมนต์พระสงฆ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามขึ้นสดับปกรณ์ที่ท้ายเกริน เที่ยวที่ ๑ มีพระธรรมราชานุวัตร พระศรีวชิราภรณ์ พระมหาสุรพล ป.ธ.๙ พระครูวิมลจริยาภรณ์ พระครูวินัยธรมานพ เที่ยวที่ ๒ มีพระเทพวรมุนี พระอุดรคณารักษ์ พระฐาปนกิจโกศล พระครูสมุหวรคณิสสรสิทธิการ พระครูปลัดวินัย เที่ยวที่ ๓ มีพระราชสิทธิวิมล พระสุธีวราภรณ์ พระมหาเทียบ ป.ธ.๙ พระครูฌานวิรัต พระครูปลัดจเด็จ เที่ยวที่ ๔ มีพระทักษิณคณิสสร พระอมรสุธี พระครูวิจิตรสาธุวัตร พระครูปลัดสุวัฒนสารคุณ พระครูสมุห์อารมณ์ เมื่อพระสงฆ์สดับปกรณ์จนครบ ๒๐ รูปแล้ว ประทับยืนทอดพระเนตรจนภูษามาลาขึ้นประคองพระโกศบนเกรินเรียบร้อยแล้วจึงเสด็จพระราชดำเนินไปประทับบนพลับพลายกที่เดิม

ระหว่างนั้น เจ้าหน้าที่กรมสรรพาวุธทหารบกผู้กว้านเกรินคุกเข่าลงถวายบังคมแล้วลุกขึ้นยืน นายศิริพร วัชโรทัย เจ้าพนักงานภูษามาลาขึ้นนั่งที่แท่นเก็จท้ายเกริน ผู้ฉุดชักพระมหาพิชัยราชรถคุกเข่าลงแล้วถวายบังคม ๓ ครั้ง พร้อมกันกับเจ้าพนักงานภูษามาลา แล้วยังนั่งพนมมืออยู่ จากนั้นเจ้าพนักงานภูษามาลาประคองพระโกศ เจ้าหน้าที่กรมสรรพาวุธทหารบกเริ่มกว้านเกรินประดิษฐานพระโกศขึ้นสู่บุษบกพระมหาพิชัยราชรถ ขณะนั้นกองทหารนำตามพระโกศถวายความ

พระโกศเคลื่อนขึ้นสู่บุษบกพระมหาพิชัยราชรถ

ตอนผู้อำนวยการกระบวน

เคารพ เมื่อพระโกศเลื่อนขึ้นสุดบันไดเกรินแล้ว นายศิริพร วัชโรทัย เจ้าพนักงานภูษามาลา ถอดสลักที่ยึดพระโกศกับแท่นเกริน แล้วเลื่อนพระโกศเข้าสู่บุษบกพระมหาพิชัยราชรถ โดยมี พลตรี สำเริง ไชยยงค์ รองราชเลขานุการในพระองค์สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี และนายธรรมนูญ ม้วนทอง เจ้าพนักงานภูษามาลาที่จะทำหน้าที่ประคองพระโกศหน้า หลัง คอยรับและผูกเชือกสายระยางยึดโยงพระโกศกับแท่นบุษบกให้เรียบร้อย

เวลา ๘ นาฬิกา ๕๓ นาที พระโกศเข้าประดิษฐานในบุษบกพระมหาพิชัยราชรถเรียบร้อยแล้ว ชาวพนักงานประโคมสังข์ แตรฝรั่ง แตรงอน ปี่ กลองชนะ ขึ้นพร้อมกัน แตรวงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี จบแล้ว นายศิริพร วัชโรทัย เจ้าพนักงานภูษามาลาถอยออกมานั่งคุกเข่าที่แท่นเก็จท้ายเกรินดังเดิม แล้วพนมมือถวายความเคารพ ขณะนั้นเจ้าหน้าที่กรมสรรพาวุธทหารบกก้าวนเกรินลงมา ครั้นเกรินถึงพื้นแล้วจึงถวายบังคมแล้วลงจากเกริน

ครั้นจบเพลงสรรเสริญพระบารมีแล้ว กระบวนหน้าทั้งหมดหันกลับสู่ราชวิถีเพื่อเตรียมเคลื่อนกระบวนไปยังพระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง ต่อไป

เจ้าหน้าที่สำนักพระราชวัง ถอนสัปตปฎลเศวตฉัตรท้ายเกรินออก เจ้าหน้าที่กรมสรรพาวุธทหารบกเคลื่อนย้ายเกรินและม้าเทียบเกรินออกไป เจ้าหน้าที่กรมศิลปากรซึ่งอยู่ภายในใต้ท้องพระมหาพิชัยราชรถ ทำการหมุนไขดุนจานพระแท่นประดิษฐานพระโกศให้สูงพ้นพนักเห็นเด่นชัดสง่างามตลอดทั้งองค์ แล้วติดพนักประกอบฐานบุษบกให้เรียบร้อย เจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังผูกเชือกสายระยางยึดโยงพระโกศกับพระแท่นที่บุษบกพระมหาพิชัยราชรถ

จากนั้น นายสารถีถือแพนหางนกยูง มหาดเล็กเชิญพระแสงรายตีนตอง ผู้ถวายพระกลด ผู้ถวายบังพระสูรย์ ผู้ถวายพัดโบก ขึ้นประจำที่บนพระมหาพิชัยราชรถ คู่เคียงพระโกศ อินทร์ พรหม เข้าประจำที่สองข้างพระมหาพิชัยราชรถ พร้อมแล้ว

นายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรี ในตำแหน่งบังคับบัญชาสำนักพระราชวัง นายแก้วขวัญ วัชโรทัย เลขาธิการพระราชวัง ผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศ ถวายความเคารพสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี แล้วไปเข้าประจำที่ในริ้วกระบวนตามตำแหน่งพร้อมแล้ว ผู้ฉุดชักพระมหาพิชัยราชรถด้านหน้าและด้านหลังพร้อมกันนั่งคุกเข่าถวายบังคมแล้วยืนขึ้น

พระมหาพิชัยราชรถเคลื่อนไปยังสนามหลวง

เวลา ๙ นาฬิกา ๔ นาที แตรเดี่ยวของกองทหารนำเริ่มเป่าสัญญาณเตรียมพร้อมเดินหน้า ๑ จบ

เวลา ๙ นาฬิกา ๕ นาที นายแก้วขวัญ วัชโรทัย เลขาธิการพระราชวัง ผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศ สั่งเคลื่อนกระบวน นายอรรถ วาศภูติ ผู้บอกกระบวนรับกรับสัญญาณเช่นเดียวกับ

เมื่อเริ่มเคลื่อนกระบวนในริ้วที่ ๑ เมื่อสุดเสียงกรับสัญญาณ กองร้อยทหารปืนใหญ่เริ่มยิงปืนถวายพระเกียรตินาทีละ ๑ นัดจนกว่าพระโกศขึ้นประดิษฐานบนพระจิตกาธานในพระเมรุมาศเรียบร้อยแล้วจึงหยุดยิง ชาวพนักงานประโคมสังข์แตรฝรั่ง แตรงอน ปี่ กลองชนะ ขึ้นพร้อมกันกับการเปิดแผ่นเสียงบรรเลงเพลงพญาโศก โดยจะหยุดประโคมและยุติการบรรเลงเพลงพญาโศกเมื่อเผยพระวิสูตรพระเมรุมาศแล้ว กระบวนแห่กองทหารเคลื่อนออกเดินไปตามถนนสนามไชยในจังหวะเปลี่ยนสูง (๖๐ ก้าวต่อนาที ทหารเดิน ๒ จังหวะต่อก้าว) กระบวนพระราชอิสริยยศเดินอนุโลมจังหวะของทหารและรักษาระยะถี่ห่างตามที่กำหนดในริ้ว

เมื่อประตูหลังกระบวนพระราชอิสริยยศท้ายพระมหาพิชัยราชรถเดินผ่านพลับพลาที่ประทับหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามไปแล้ว สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินลงจากพลับพลาเข้ากระบวนตามพระโกศ ต่อด้วยพระราชวงศ์ สมาชิกวุฒิสภา

นาลิวัน

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เข้ากระบวนตามพระโกศ

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เข้ากระบวนตามพระโกศ

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เข้ากระบวนตามพระโกศ

สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ที่เฝ้าฯ อยู่ที่ชั้นลดพลับพลายก ข้าหลวง มหาดเล็ก ข้าราชบริพารในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ผู้แทนคณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล วิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนี คณะครูและนักเรียนโรงเรียนสตรีวิทยา โรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย โรงเรียนราชวินิตมัธยม โรงเรียน ภปร.ราชวิทยาลัย โรงเรียนจิตรลดา และสมาคมนักธุรกิจสัมพันธ์แห่งประเทศไทย ตามเสด็จฯ เข้าในกระบวนตามลำดับการจัดรูปริ้วกระบวนที่ได้พรรณนาไว้ข้างต้น

จากนั้น กระบวนทหารกองเกียรติยศตามพระโกศยาตรากระบวนตามไป ผ่านพลับพลายกหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท

ประดิษฐานพระโกศ ณ พระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง

เวลา ๙ นาฬิกา ๕๕ นาที กระบวนกองทหารนำยาตรากระบวนเข้าสู่ถนนตัดกลางสนามหลวง แล้วตรงไปหยุด ณ ที่ตั้งในสนามด้านเหนือหลังแนวกองทหารเกียรติยศสำหรับพระบรมศพ เรียงตามลำดับกองพัน หันหน้าเข้าสู่พระเมรุมาศ

ริ้วกระบวนพระราชอิสริยยศเข้าถนนตัดกลางสนามหลวง

เวลา ๑๐ นาฬิกา ๒๐ นาที ริ้วกระบวนที่ ๒ ตอนผู้นำริ้ว ผู้เชิญธง ๓ ชาย และประตูหน้า ยาตรากระบวนถึงถนนตัดกลางสนามหลวง แล้วเคลื่อนกระบวนตรงไปเลี้ยวซ้ายเข้าประตูราชวัติพระเมรุมาศ ผ่านหน้าพระที่นั่งทรงธรรม ผู้นำริ้ว ผู้เชิญธง ๓ ชาย และประตูหน้า เดินวนพระเมรุมาศแล้วไปหยุดอยู่หน้าทับเกษตรใกล้ประตูริ้วราชวัติด้านเหนือ กระบวนที่ตามเข้ามาซึ่งประกอบด้วยคู่แห่นายทหารบก ทหารเรือ ทหารอากาศ ผู้ประโคมกลองชนะ แตรฝรั่ง แตรงอน ปี่ สังข์ เดินเลยไปหยุดตั้งแถวในลานชิดแนวริ้วราชวัติด้านเหนือและด้านตะวันออก คู่แห่นายทหารตั้งแถวชิดหน้าช่างและทับเกษตรริมริ้วราชวัติด้านเหนือ ผู้ประโคมกลองชนะ แตรฝรั่ง แตรงอน ปี่ สังข์ ตั้งแถวชิดแนวริ้วราชวัติด้านตะวันออก เพื่อมิให้กีดขวางทางยาตรากระบวนเวียนพระเมรุมาศของริ้วที่ ๓ จากนั้น กระบวนทั้งหมดหันหน้าเข้าสู่พระเมรุมาศ แล้วพักในรูปกระบวน

กระบวนตอนราชรถพระนำ ผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงทองแผ่ลวดพระนำเดินผ่านพลับพลายกนอกริ้วราชวัติพระเมรุมาศ แล้วเดินเลยไปเลี้ยวขวาออกถนนหน้าพระธาตุ หยุดตั้งแถวที่หน้ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

สนมเชิญพัดยศสมณศักดิ์ ผู้กำกับราชรถพระนำ ผู้กำกับคนฉุดชักราชรถพระนำ ผู้ควบคุมราชรถพระนำ ราชรถพระนำ ผู้เชิญสัปทน ผู้เชิญบังสูรย์ ผู้เชิญพัดโบก มหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงรายตีนตอง คู่เคียงพระนำ ข้าราชการกระทรวงศึกษาธิการ อินทร์ พรหมเชิญจามร หยุดระหว่างมุมราชวัติที่จะออกไปถนนหน้าพระธาตุ เจ้าหน้าที่กรมศิลปากรเทียบเกยให้สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ลงจากราชรถแล้วเจ้าหน้าที่กรมการศาสนานิมนต์ขึ้นรถพระประเทียบไปพักที่ทิมท้ายพระที่นั่งทรงธรรมเพื่อจะได้ไปประทับเสลี่ยงกลับวัดอ่านพระอภิธรรมนำพระโกศเวียนพระเมรุมาศต่อไป ส่วนผู้กำกับคนฉุดชักราชรถพระนำนำราชรถเคลื่อนเลยไปต่อท้ายกระบวนผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงทองแผ่ลวด นอกนั้นตามสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ไปพักที่ทิมท้ายพระที่นั่งทรงธรรม เพื่อเข้าเดินเคียงเสลี่ยงกลับวัดพระนำในริ้วกระบวนที่ ๓ ต่อไป

ผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงทองแผ่ลวดหลังพระนำเดินตามราชรถพระนำไปยังถนนหน้าพระธาตุ จากนั้นกระบวนเชิญฉัตรเครื่องสูงทองแผ่ลวดหน้าและหลังราชรถพระนำ เคลื่อนต่อไปยังพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร แล้วเลิกกระบวน

เวลา ๑๐ นาฬิกา ๓๐ นาที กระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศตอนพระมหาพิชัยราชรถผ่านหน้าพลับพลายกนอกริ้วราชวัติด้านเหนือ ผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหน้าพระโกศ และมหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงหว่างเครื่องหน้า เดินเลี้ยวเข้าประตูราชวัติ

ผู้นำริ้ว ผู้เชิญธง ๓ ชาย และประตูหน้าจะได้นำไปตั้งกระบวนระหว่างหน้าพระที่นั่งทรงธรรม

เวลา ๑๐ นาฬิกา ๓๕ นาที พระมหาพิชัยราชรถทรงพระโกศเคลื่อนผ่านหน้าแถวทหารกองเกียรติยศสำหรับพระบรมศพที่หน้าพลับพลายก ทหารกองเกียรติยศสำหรับพระบรมศพถวายความเคารพ แตรวงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี

เวลา ๑๐ นาฬิกา ๓๘ นาที พระมหาพิชัยราชรถทรงพระโกศเทียบที่สะพานเกรินบันไดนาคเรียบร้อยแล้ว ทหารกองเกียรติยศทั้งหมดถวายความเคารพ ภูษามาลาประคองพระโกศ และผู้ฉุดชักพระมหาพิชัยราชรถถวายบังคมพร้อมกัน

จากนั้น กลุ่มผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศหลีกออกจากกระบวน แล้วไปที่เทียบพระยานมาศสามลำคานเพื่อควบคุมความเรียบร้อยในการเชิญพระโกศลงจากพระมหาพิชัยราชรถ

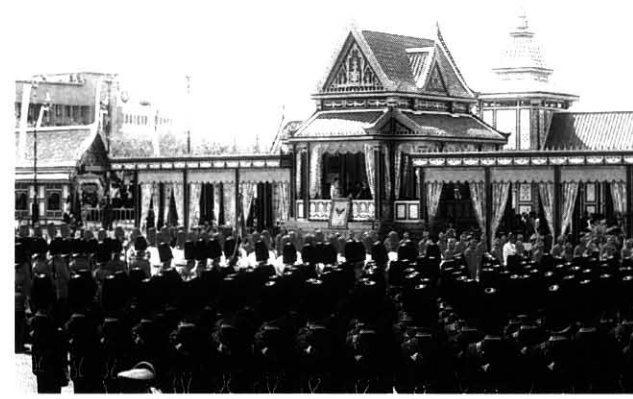
นายสารถีถือแพนหางนกยูง ผู้ถวายพระกลด ผู้ถวายบังพระสูรย์ ผู้ถวายพัดโบก และมหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงรายตีนตอง ลงจากพระมหาพิชัยราชรถแล้วรอเฝ้าฯ อยู่ ณ ใกล้ที่นั้น

ผู้บอกกระบวน ผู้กำกับพระมหาพิชัยราชรถ ผู้ควบคุมพระมหาพิชัยราชรถ คู่เคียงพระโกศ ข้าราชการพลเรือนชั้นผู้ใหญ่ นายทหารนายพลราชองครักษ์ ตำรวจหลวงและมหาดเล็กหลวงคู่แห่ อินทร์ พรหม เชิญพุ่มต้นไม้เงิน ทอง เดินหลีกพระมหาพิชัยราชรถทางด้านขวาและด้านซ้ายตามสายริ้วของตนไปยืนเข้าแถวขวาและแถวซ้ายรอเฝ้าฯ ที่สนามสองข้างทางเข้าประตูราชวัติด้านเหนือ หันหน้าสู่พระมหาพิชัยราชรถ แล้วพักในรูปกระบวน

ผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหลังพระโกศ มหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงหว่างเครื่องหลังและประตูหลัง เดินหลีกซ้ายปลายเชือกฉุดชักพระมหาพิชัยราชรถไปตั้งริ้วในลำดับหลังแถวตำรวจหลวงคู่แห่ที่สนามหน้ารั้วราชวัติด้านเหนือฝั่งตะวันตก โดยยืนเป็นสายขนานกับแนวถนนตัดกลางท้องสนามหลวง แล้วพักในรูปกระบวน

พระประยูรญาติเชิญเครื่องราชอิสริยยศพระบรมศพและนาลิวัน เดินหลีกขวาพระมหาพิชัยราชรถเข้าไปพักรอเฝ้าฯ ที่ท้ายพระที่นั่งทรงธรรม เมื่อได้เวลาสมควรเจ้าหน้าที่จะได้เชิญไปเตรียมเข้าริ้วกระบวนหลังพระยานมาศสามลำคานต่อไป

เวลา ๑๐ นาฬิกา ๔๐ นาที สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฏราชกุมาร และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีเสด็จฯ ไปประทับ ณ พลับพลายก สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ทูลกระหม่อมหญิงอุบลรัตน พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าอทิตยาทรกิติคุณ ท่านผู้หญิงทัศนาวลัย ศรสงคราม และครอบครัว เฝ้าฯ ณ พลับพลายก ทอดพระเนตรการเชิญพระโกศลงจากพระมหาพิชัยราชรถสู่พระยานมาศสามลำคานเพื่อเตรียมเวียนพระเมรุมาศ กระบวนพระราชอิสริยยศสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฏราชกุมาร ยืนเฝ้าฯ ที่หลังพลับพลายก

ประทับ ณ พลับพลายก ท้องสนามหลวง

ทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์แซงเสด็จฯ เดินหลีกขวาพระมหาพิชัยราชรถไปตั้งริ้วในสนามหญ้าริมรั้วราชวัติด้านเหนือชิกตะวันตกคู่กับผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหลังพระโกศ

พระราชวงศ์ที่ตามพระโกศ ข้าราชการรัฐสภา สมาชิกวุฒิสภา สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และข้าราชบริพารในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ยืนเฝ้าฯ ที่ท้ายพลับพลายก

ผู้แทนคณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล วิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนี คณะครูและนักเรียนโรงเรียนสตรีวิทยา โรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย โรงเรียนราชวินิตมัธยม โรงเรียน ภปร.ราชวิทยาลัย โรงเรียนจิตรลดา และสมาคมนักธุรกิจสัมพันธ์แห่งประเทศไทย หยุดยืนเฝ้าฯ ในถนนตัดกลางสนามหลวง และเมื่อเชิญพระโกศเวียนพระเมรุมาศจึงออกจากกระบวน ผ่านพระมหาพิชัยราชรถ อ้อมไปหลังพระที่นั่งทรงธรรม เข้าพักรอเฝ้าฯ ที่ท้ายพระที่นั่งทรงธรรม และที่ทิมด้านใต้ตามลำดับ

กระบวนกองทหารตามเลี้ยวเข้าถนนตัดกลางสนามหลวง แล้วเลี้ยวซ้ายไปตั้งแถวตรงถนนรอบนอกราชวัติพระเมรุมาศด้านตะวันออกและด้านใต้ ตามลำดับกองพัน

ระหว่างนี้ชาวพนักงานประโคมและกองร้อยทหารปืนใหญ่ยังคงประโคมและยิงปืนถวายพระเกียรติติดต่อกันโดยตลอด เจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังและกรมศิลปากรแก้เชือกสายระยาง ที่ยึดโยงพระโกศกับแท่นบุษบกพระมหาพิชัยราชรถออก แล้วหมุนเครื่องไขส่งลดระดับพระโกศลงเสมอพื้นแท่นบุษบก จากนั้นจึงถอดพนักฐานบุษบกออก

เลื่อนเชิญพระโกศลงจากพระมหาพิชัยราชรถ

ครั้นทุกสิ่งเรียบร้อยแล้ว นายศิริพร วัชโรทัย เจ้าพนักงานภูษามาลาขึ้นนั่งบนแท่นท้ายเกรินซึ่งมีสัปตปฎลเศวตฉัตรคันดาลปักกางกั้นไว้พร้อม เจ้าหน้าที่กรมสรรพาวุธทหารบกเริ่มกว้านเกรินบันไดนาคขึ้นจนได้ระดับแล้ว นายศิริพร วัชโรทัย ถวายบังคมแล้วคลานเข้าไปเลื่อนเชิญพระโกศในบุษบกออกมายังเกริน สอดสลักยึดตรึงพระโกศกับพื้นแท่นเกรินเรียบร้อยแล้วถวายบังคม แล้วเข้าประคองพระโกศเลื่อนลงมา ผู้ฉุดชักพระมหาพิชัยราชรถนั่งคุกเข่าถวายบังคมพร้อมกับเจ้าพนักงานภูษามาลา

เวลา ๑๐ นาฬิกา ๔๕ นาที พระโกศเริ่มเคลื่อนลงมาตามเกรินบันไดนาค ครั้นถึงฐานเกรินบันไดนาคแล้ว เจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังถอดสลักยึดพระโกศกับพื้นแท่นเกริน แล้วถอนสัปตปฎลเศวต-

ฉัตรออกจากแท่นท้ายเกริน จากนั้นคนหามพระยานมาศเชิญพระยานมาศสามลำคานเข้าเทียบที่แท่นท้ายเกรินบันไดนาค เจ้าหน้าที่สอดร้านม้าเข้าใต้พระยานมาศสามลำคานเพื่อให้วางพักและจะได้นำออกเมื่อถึงเวลาเคลื่อนเชิญพระยานมาศสามลำคาน เจ้าหน้าที่กรมศิลปากรถอดสำเภาท้ายเกรินบันไดนาคและถอดพนักพระยานมาศสามลำคานออก เพื่อมิให้กีดขวางการเลื่อนพระโกศมาประดิษฐานบนพระยานมาศสามลำคาน

เวลา ๑๐ นาฬิกา ๕๒ นาที พระโกศประดิษฐานบนพระยานมาศสามลำคานเรียบร้อย เจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังผูกเชือกสายระยางยึดโยงพระโกศกับพระแท่น ยกสัปตปฎลเศวตฉัตรประจำพระยานมาศสามลำคานขึ้นปักกลางกั้น สวมพนักพระยานมาศเข้าที่ดังเดิมแล้ว ภูษามาลา ๒ นาย ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ชุดเดียวกับในริ้วกระบวนที่ ๑ ขึ้นนั่งบนแท่นเก็จ ถวายบังคมแล้วเข้าประคองพระโกศหน้าหลัง ผู้ถวายพระกลดหักทองขวาง ผู้ถวายบังพระสูรย์ และผู้ถวายพัดโบก ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ชุดเดียวกับในริ้วกระบวนที่ ๑ และที่ ๒ เข้าถวายอยู่งานตามตำแหน่ง

พระโกศประดิษฐานบนพระยานมาศสามลำคาน

ขณะเดียวกันนั้นกระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศเวียนพระเมรุมาศริ้วที่ ๓ ซึ่งตัดมาจากริ้วกระบวนที่ ๒ เป็นกระบวนพยุหยาตราอย่างน้อย เริ่มตั้งกระบวนที่ลานพระเมรุมาศหน้าพระที่นั่งทรงธรรม หัวกระบวนเริ่มที่มุมใกล้ประตูราชวัติด้านใต้ ผู้อยู่ในกระบวนยืนหันหน้าสู่พระโกศที่พระยานมาศสามลำคาน ตำแหน่งรูปกระบวนนั้นได้ปรับเปลี่ยนใหม่เนื่องจากความแคบของเส้นทางที่จะยาตรากระบวนเวียนพระเมรุมาศทั้งต้องจำกัดความยาวของริ้วกระบวน ริ้วกระบวนที่ ๓ จึงมีรูปกระบวนดังนี้ ผู้นำริ้ว ๑ นาย ผู้เชิญธง ๓ ชาย ๒ นาย ประตูหน้า ๒ นาย ซึ่งเดินนำริ้วที่ ๒ มาตั้งเป็นต้นกระบวนริ้วที่ ๓ อยู่ที่มุมพระเมรุมาศใกล้ประตูราชวัติด้านใต้ โดยผู้นำริ้วยืนกลางลำดับถัดไปห่างจากผู้นำริ้วเป็นระยะ ๑ เมตร เป็นผู้เชิญธง ๓ ชายเดินแยกกันเป็นคู่ซ้ายขวาและประตูหน้าซ้ายขวาเดินในลำดับต่อจากผู้เชิญธง ๓ ชาย โดยมีระยะห่าง ๑ เมตร เช่นกัน

ลำดับถัดไปเป็นตอนของเสลี่ยงกลีบบัวพระนำ ซึ่งพักรออยู่ที่ทิมท้ายพระที่นั่งทรงธรรมด้านเหนือ เดินในลำดับต่อจากประตูหน้า โดยใช้เจ้าหน้าที่ชุดเดียวกับในริ้วที่ ๑ แต่ตัดผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงทองแผ่ลวดหน้า หลังพระนำออก

ตอนเสลี่ยงกลีบบัวพระนำเวียนพระเมรุมาศ

สมเด็จพระสังฆราชประทับเสลี่ยงกลีบบัว

สนมเชิญพัดยศสมณศักดิ์ ๑ นาย เดินกลางระยะห่างจากประตูหน้า ๑ เมตร มีผู้กำกับเสลี่ยงกลีบบัวพระนำ ๑ นาย ผู้กำกับคนหามเสลี่ยงกลีบบัวพระนำ ๑ นาย เดินต่อกันตามลำดับระยะต่อ ๑ เมตร

เสลี่ยงกลีบบัวพระนำพร้อมคนหาม ๑๖ นาย เดินริ้วในลำดับต่อจากผู้กำกับคนหามเสลี่ยงกลีบบัว เจ้าหน้าที่กรมการศาสนานิมนต์สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ขึ้นประทับบนเสลี่ยงกลีบบัวอ่านพระอภิธรรมนำพระโกศเวียนพระเมรุมาศ

ผู้ควบคุมเสลี่ยงกลีบบัวพระนำ ๒ นาย เดินหน้าเสลี่ยงกลีบบัว ด้านขวา ๑ นาย ด้านซ้าย ๑ นาย

มหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงรายตีนตอง ๔ นาย เดินประจำที่สี่มุมเสลี่ยงกลีบบัวพระนำ โดยเดินในระดับแถวตรงกับคนหามเสลี่ยงกลีบบัวคู่แรกและคู่สุดท้าย

ผู้เชิญสัปทนตาด ๑ นาย ผู้เชิญบังสูรย์ทองแผ่ลวด ๑ นาย ผู้เชิญพัดโบก ๑ นาย ประจำที่ซ้ายขวาของเสลี่ยงกลีบบัว

คู่เคียงพระนำ ข้าราชการกระทรวงศึกษาธิการ ๑๖ นาย พรหมเชิญจามรหักทองขวาง (ด้านขวา) ๘ นาย อินทร์เชิญจามรหักทองขวาง (ด้านซ้าย) ๘ นาย ประจำที่ด้านขวาและด้านซ้ายของพระนำ ด้านละ ๒ สาย ในตำแหน่งเดิมเช่นเดียวกับริ้วที่ ๑ และริ้วที่ ๒ ระยะต่อและระยะเคียง ๑ เมตร ปิดท้ายเสลี่ยงกลีบบัวพระนำโดยสามเณรหม่อมเจ้าวัชรวีร์ มหิดล และพระพี่เลี้ยง ๒ รูปเดินขนาบด้านซ้ายและด้านขวาในตำแหน่งกลางริ้ว

ลำดับต่อไปเป็นกระบวนหน้าของพระยานมาศสามลำคานทรงพระโกศ เป็นเจ้าหน้าที่ชุดเดียวกับในริ้วที่ ๑ แต่ปรับเปลี่ยนรูปริ้วกระบวนใหม่ กล่าวคือ

ผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหน้าพระโกศ ๒๔ นาย ซึ่งจะต้องเดินริ้วเป็นคู่ซ้ายขวาในลำดับต่อจากเสลี่ยงกลีบบัวพระนำ เลื่อนขึ้นไปเดินริ้วเป็นสายนอกสุดของคู่เคียงพระนำและอินทร์พรหมเชิญจามรหักทองขวาง ในแต่ละสายยังคงประกอบด้วยผู้เชิญฉัตร ๕ ชั้น ๖ องค์ บังแทรก ๕ องค์ ฉัตร ๗ ชั้น ๑ องค์ รวม ๑๒ องค์ เรียงลำดับกันเช่นเดียวกับในริ้วที่ ๑ คือ ผู้เชิญฉัตร ๕ ชั้น ๑ องค์ ผู้เชิญบังแทรก ๑ องค์ สลับกัน ท้ายสุดจึงเป็นผู้เชิญฉัตร ๗ ชั้น ๑ องค์ ระยะต่อ ๒ เมตร ผู้ควบคุมฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหน้าพระโกศสายละ ๑ นาย ซึ่งในริ้วที่ ๑ เดินตามหลังผู้เชิญ ในแต่ละสายนั้น ในริ้วที่ ๓ นี้ เปลี่ยนเป็นเดินนำผู้เชิญ

ตำรวจหลวงถือหอกและมหาดเล็กหลวงคู่แห่นำพระโกศซ้ายขวาข้างละ ๒ สาย ขึ้นไปเดินริ้วในลำดับต่อจากผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหน้าพระโกศ โดยเดินเป็นคู่ซ้ายขวาข้างละ ๒ สายเช่นเดิม ระยะต่อและระยะเคียง ๑ เมตร

พระแสงหว่างเครื่องหน้าพระโกศ ประกอบด้วยผู้ควบคุมมหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงหว่างเครื่องเดินนำ ๑ นาย มหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงหว่างเครื่อง ๖ นาย ระยะต่อ ๑ เมตร เดินอยู่กลางริ้วระหว่างตำรวจหลวงถือหอกและมหาดเล็กหลวงคู่แห่นำพระโกศ

ลำดับต่อไปเป็นตอนของผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศ อยู่ในตำแหน่งเดิมเช่นเดียว

กับริ้วที่ ๑ และริ้วที่ ๒

ลำดับต่อไปเป็นตอนของกระบวนเชิญพระยานมาศสามลำคานทรงพระโกศ ซึ่งยืนริ้วอยู่นอกประตูราชวัติ เป็นเจ้าหน้าที่ชุดเดียวกับในริ้วที่ ๑ ยกเว้นผู้กำกับและคนหามพระยานมาศสามลำคานเป็นผลัดใหม่

ผู้กำกับพระยานมาศสามลำคาน ๑ นาย เดินกลางระยะห่างจากผู้บอกกระบวน ๓ เมตร

ผู้ควบคุมคนหามพระยานมาศสามลำคานเดินในลำดับถัดไป ระยะต่อ ๑ เมตร

พระยานมาศสามลำคานทรงพระโกศพร้อมคนหาม ๖๐ นาย ประจำคานหามด้านหน้า ๓ คาน คานละ ๘ นาย ด้านข้าง ๒ ข้าง ข้างละ ๖ นาย คานหามด้านหลัง ๓ คาน คานละ ๘ นาย

ผู้ควบคุมพระยานมาศสามลำคาน ๔ นาย เดินประจำสี่มุมพระยานมาศ

มหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงรายตีนตอง ๔ นาย เดินประจำที่สี่มุมพระยานมาศ โดยเดินในลำดับต่อจากผู้ควบคุมพระยานมาศสามลำคาน

ตอนกระบวนเชิญพระยานมาศสามลำคานทรงพระโกศ

ผู้ถวายพระกลดหักทองขวาง ๑ นาย ผู้ถวายบังพระสูรย์ ๑ นาย ผู้ถวายพัดโบก ๑ นาย เดินประจำที่ซ้ายขวาของพระยานมาศสามลำคาน

คู่เคียงพระโกศ ข้าราชการพลเรือนชั้นผู้ใหญ่ ๑๖ นาย ทหารนายพลราชองครักษ์ ๑๖ นาย พรหมเชิญพุ่มต้นไม้ทอง (ด้านขวา) ๘ นาย อินทร์เชิญพุ่มต้นไม้เงิน (ด้านซ้าย) ๘ นาย ประจำที่ด้านขวาและด้านซ้ายของพระโกศด้านละ ๓ สาย ในตำแหน่งเดิมเช่นเดียวกับริ้วที่ ๒ ระยะต่อและระยะเคียง ๑ เมตร

ลำดับถัดไปเป็นกระบวนฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหลังพระโกศ เดินเข้าริ้วเวียนพระเมรุมาศเป็นเจ้าหน้าที่ชุดเดียวกับในริ้วที่ ๑ และริ้วที่ ๒

ผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวาง ๒๐ นาย เดินริ้วเป็น ๒ สาย แต่ละสายประกอบด้วยผู้เชิญฉัตร ๗ ชั้น ๑ องค์ ฉัตร ๕ ชั้น ๑ องค์ บังแทรก ๑ องค์ ฉัตร ๕ ชั้น ๑ องค์ บังแทรก ๑ องค์ ฉัตร ๕ ชั้น ๑ องค์ บังแทรก ๑ องค์ ฉัตร ๕ ชั้น ๑ องค์ ชุมสาย ๒ องค์ รวมสายละ ๑๐ นาย ระยะต่อ ๑ เมตร และมีผู้ควบคุมฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหลัง ๒ นาย เดินกำกับหน้าผู้เชิญในแต่ละสาย สายละ ๑ นาย ระยะต่อ ๑ เมตร เช่นกัน

ระหว่างผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหลังพระโกศทั้ง ๒ สาย เป็นริ้วของผู้เชิญพระแสงหว่างเครื่องหลังและพระประยูรญาติเชิญเครื่องพระราชอิสริยยศพระบรมศพ

พระประยูรญาติเชิญเครื่องพระราชอิสริยยศ

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จฯ เวียนพระเมรุมาศ

ทหารมหาดเล็กราชวัลลภรักษาพระองค์แซงเสด็จ

ผู้เชิญพระแสงหว่างเครื่องหลัง ประกอบด้วยมหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงหว่างเครื่องหลัง ๔ นาย ระยะต่อ ๑ เมตร และมีผู้กำกับมหาดเล็กเชิญพระแสงหว่างเครื่องหลัง ๑ นาย เดินนำหน้าระยะต่อ ๑ เมตร

ลำดับต่อจากมหาดเล็กเชิญพระแสงหว่างเครื่องหลังคนสุดท้ายระยะต่อ ๒ เมตร เป็นริ้วของพระประยูรญาติเชิญเครื่องพระราชอิสริยยศ พระบรมศพ ๑๖ นาย โดยหม่อมเจ้ามงคลเฉลิมยุคล ทรงเชิญเครื่องทองน้อย

ลำดับต่อจากกระบวนหลังพระยานมาศสามลำคานทรงพระโกศเป็นแถวของประตูหลัง ๒ นาย นาลิวัน ๔ นาย โดยประตูหลังทั้งสองนายนั้นเดินเป็นสายนอกสุด ในลำดับตรงกับสายของผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหลังพระโกศ

ลำดับต่อไปเป็นกระบวนพระราชอิสริยยศเสด็จพระราชดำเนินตามพระโกศเวียนพระเมรุมาศ ประกอบด้วย

ตำรวจหลวง ๒ นาย นำเสด็จฯ เป็น ๒ สาย ซ้ายขวา สายละ ๑ นาย

นายทหารมหาดเล็กราชวัลลภรักษาพระองค์เชิญธงเยาวราชใหญ่นำเสด็จ ๑ นาย

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ภูษามาลาถวายอยู่งานพระกลด ๑ นาย ถวายพระกลดสีขาว

ราชองครักษ์แซงเสด็จฯ สองข้างซ้ายขวาข้างละ ๔ นาย

ทหารมหาดเล็กราชวัลลภรักษาพระองค์แซงเสด็จ จากริ้วที่ ๑ ที่ ๒ เดินริ้วกระหนาบซ้ายขวาของกระบวนเสด็จฯ ตามพระโกศข้างละ ๒ สาย แต่ตัดเหลือสายละ ๒๐ นาย รวม ๘๐ นาย

มหาดเล็กหลวงเชิญเครื่องพระราชอิสริยยศสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ตามเสด็จพระราชดำเนิน ๘ นาย

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์อัครราชกุมารี ทูลกระหม่อมหญิงอุบลรัตน พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าอทิตยาทรกิติคุณ ท่านผู้หญิงทัศนาวลัย ศรสงคราม นายจิทัศน์ ศรสงคราม และพระประยูรญาติ ภูษามาลาถวายอยู่

งานพระกลดเฉพาะสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ถวายพระกลดสีขาว สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ถวายพระกลดสีน้ำเงิน พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ ถวายพระกลดสีน้ำเงิน

ข้าหลวงในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ๔ ท่าน ปิดท้ายด้วยองครักษ์ ๑ นาย และกรมวัง ๑ นาย

ลำดับต่อไปเป็นพระราชวงศ์ ข้าหลวง และมหาดเล็กในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เดินตามพระโกศ การแต่งกายและลำดับการเดินริ้ว เป็นเช่นเดียวกับที่เดินในริ้วกระบวนที่ ๑ และที่ ๒

อนึ่ง สมเด็จพระบรมวงศ์และผู้เฝ้าทูลละอองพระบาททั้งฝ่ายหน้าฝ่ายในที่เฝ้าฯ อยู่บนพระที่นั่งทรงธรรมนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชานุญาตให้ยืนเฝ้าฯ บนพระที่นั่งทรงธรรมได้ ไม่ต้องลงมายืนเฝ้าฯ ที่พื้นล่างพระเมรุมาศ

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ เวียนพระเมรุมาศ

เวลา ๑๐ นาฬิกา ๕๗ นาที ผู้กำกับพระยานมาศสามลำคานสั่งการให้คนหามพระยานมาศสามลำคานทรงพระโกศเริ่มเคลื่อนออกจากที่เทียบช้างเกริน บันไดนาคมาหยุดที่ประตูราชวัติเพื่อเข้ารูปกระบวนในริ้วที่ ๓ คู่เคียงและคู่แห่พระโกศเข้าประจำซ้ายขวาของพระโกศตามตำแหน่ง กองทหารเกียรติยศทั้งปวงถวายความเคารพ แตรวงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี บรรดาผู้เฝ้าฯ ในปริมณฑลพระราชพิธียืนตรงถวายความเคารพ และจะนั่งลงต่อเมื่อ พระโกศได้เชิญขึ้นประดิษฐานบนพระจิตกาธานเรียบร้อยแล้ว

ขณะนั้น ปี่พาทย์วงบัวลอยและวงนางหงส์เครื่องใหญ่ของกรมศิลปากรเริ่มบรรเลงเพลงรัวราเดียวและเพลงเรื่องนางหงส์ ๒ ชั้น ซึ่งจะบรรเลงติดต่อกันไปจนเมื่อพระโกศได้เชิญขึ้นประดิษฐานบนพระจิตกาธานเรียบร้อยแล้วเช่นกัน

ครั้นจบเพลงสรรเสริญพระบารมี เจ้าหน้าที่ผู้ประจำริ้วกระบวนตอนหน้าพระโกศกลับหลังหันสู่ทิศใต้เตรียมพร้อมที่จะยาตรากระบวนนำพระโกศ

เวลา ๑๑ นาฬิกา นายแก้วขวัญ วัชโรทัย เลขาธิการพระราชวัง ผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศ สั่งการให้เริ่มเคลื่อนกระบวน นายอรรถ วาศภูติ ผู้บอกกระบวนรัวกรับสัญญาณ ๓ ครั้ง กองทหารเกียรติยศทั้งหมดถวายความเคารพ ชาวพนักงานประโคมสังข์ แตรฝรั่ง แตรงอน ปี่ กลองชนะ ขึ้นพร้อมกัน แล้วประโคมต่อไปตามจังหวะในขณะที่ผู้นำริ้วเริ่มยาตรากระบวน

สมเด็จพระบรมวงศ์ เสด็จฯ เวียนพระเมรุมาศ

เมื่อกระบวนเชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหลังพระโกศผ่านหน้าพลับพลาที่ประทับ ตำรวจหลวงนำเสด็จฯ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จฯ เข้าในริ้วเพื่อเสด็จพระราชดำเนินตามพระโกศพร้อมด้วยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ทูลกระหม่อมหญิงอุบลรัตน พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าอทิตยาทรกิติคุณ

อนึ่ง การเวียนพระเมรุมาศนับจากพระโกศถึงหน้าพลับพลาที่ประทับเป็นรอบตั้งต้น โดยเวียนแบบอุตราวัฏที่ด้านซ้ายของผู้เวียนจะหันเข้าสู่พระเมรุมาศ แต่ละรอบใช้เวลา ๑๐ นาที เมื่อจบแต่ละรอบมีประโคมแตรฝรั่งเป็นสัญญาณแล้วประโคมต่อไปตามปกติ การเวียนพระเมรุมาศรอบที่ ๓ เสร็จสิ้นเมื่อเวลา ๑๑ นาฬิกา ๓๐ นาที

ครั้นเมื่อเชิญพระโกศเวียนพระเมรุมาศโดยอุตราวัฏครบ ๓ รอบแล้ว ผู้นำริ้ว ผู้เชิญธง ๓ ชาย และประตูหน้า เดินต่อไปถึงมุมพระเมรุมาศด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ แล้วเลี้ยวซ้ายไปยืนตั้งแถวชิดหน้าช่างและทับเกษตรริมรั้วราชวัติด้านใต้ ต่อจากผู้ประโคมกลองชนะ สังข์ แตร

กระบวนตอนเสลี่ยงกลีบบัวพระนำ พร้อมอินทร์ พรหมเชิญจามรหักทองขวางเดินเลยไปออกประตูราชวัติด้านใต้ เจ้าหน้าที่กรมการศาสนานิมนต์สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก และนำผู้เดินริ้วไปพักที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎ์ ส่วนคู่เคียงพระนำข้าราชการกระทรวงศึกษาธิการไปพักเฝ้าฯ ที่ปะรำท้ายพระที่นั่งทรงธรรม

กระบวนหน้าพระยานมาศสามลำคานทรงพระโกศ ผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหน้าพระโกศ เดินเลี้ยวซ้ายที่มุมพระเมรุมาศด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ แล้วไปยืนตั้งแถวต่อจากประตูหน้า โดยยืนชิดแนวช่างและทับเกษตรเพื่อมิให้กีดขวางกระบวนที่ตามมา

ตำรวจหลวงถือหอกและมหาดเล็กหลวงคู่แห่นำพระโกศ ข้าราชการพลเรือนชั้นผู้ใหญ่ และทหารนายพลราชองครักษ์ คู่เคียงพระโกศ อินทร์ พรหมเชิญพุ่มต้นไม้ทอง เงิน นาลิวัน เดินต่อไปถึงลานพระเมรุมาศด้านทิศตะวันออก แล้วหยุดตั้งแถวระหว่างหลังศาลาหอเปลื้องเครื่องหน้าแถวผู้ประโคมกลองชนะ ส่วนผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหลังพระโกศ มหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงหว่างเครื่องหน้าหลัง หยุดแถวที่ลานด้านทิศตะวันตกแล้วไปยืนตั้งแถวต่อจากผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหน้าพระโกศตามลำดับ โดยมหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงหว่างเครื่องหน้าหลังนั้นยืนเป็น ๒ แถวคู่กัน ส่วนข้าราชการชั้นผู้ใหญ่และทหารนายพลราชองครักษ์ที่เป็นคู่เคียง เจ้าหน้าที่เชิญไปยืนพักเฝ้าฯ ที่หน้านายทหารคู่แห่ด้านตะวันออก

ผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศ เดินนำพระยานมาศสามลำคานทรงพระโกศเคลื่อนต่อไปหยุดเทียบที่สะพานเกรินพระเมรุมาศด้านเหนือ พร้อมด้วยพระประยูรญาติเชิญเครื่องพระราชอิสริยยศพระบรมศพ

เมื่อเข้ารอบที่ ๓ ของการเวียนพระเมรุมาศ ประตูหลังผ่านหน้าพระที่นั่งทรงธรรมแล้ว สมเด็จพระบรม-

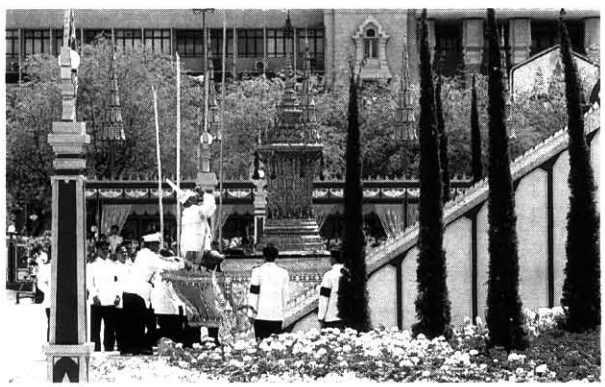
โอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จฯ ขึ้นพระที่นั่งทรงธรรมพร้อมด้วยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ทูลกระหม่อมหญิงอุบลรัตน พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าอทิตยาทรกิติคุณ เสด็จฯ ประทับพระราชอาสน์ทอดพระเนตรการเชิญพระโกศขึ้นประดิษฐานบนพระจิตกาธานพระเมรุมาศ ตำรวจหลวงนำเสด็จฯ ทหารมหาดเล็กเชิญธงเยาวราชใหญ่ นายทหารราชองครักษ์นำเสด็จฯ ราชองครักษ์ตามเสด็จฯ ส่งเสด็จฯ ที่หน้าพระที่นั่งทรงธรรม แล้วยืนเฝ้าฯ ที่หน้ามุขพระที่นั่ง

มหาดเล็กหลวงเชิญเครื่องพระราชอิสริยยศสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ไปที่ท้ายพระที่นั่งทรงธรรมด้านใต้ เพื่อมอบเจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังเชิญเข้าเก็บต่อไป

พระราชวงศ์ฝ่ายหน้า ข้าหลวง และมหาดเล็ก ข้าในกรมที่เดินตามพระโกศออกจากกระบวนไปเฝ้าฯ ตามตำแหน่งบนพระที่นั่งทรงธรรม

ทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์แซงเสด็จฯ เดินริ้วถึงมุมลานพระเมรุมาศด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือแล้วเลี้ยวขวาออกประตูราชวัติด้านทิศเหนือไปหยุดที่สนามนอกรั้วราชวัติด้านเหนือ ฝั่งทิศตะวันตก แล้วพักในรูปกระบวน

เวลา ๑๑ นาฬิกา ๓๓ นาที พระยานมาศสามลำคานทรงพระโกศเทียบที่สะพานเกรินบันไดนาคพระเมรุมาศเรียบร้อยแล้ว เจ้าพนักงานนำร้านม้าสอดเข้าใต้พระยานมาศสามลำคานเพื่อให้วางพัก ภูษามาลา ๒ นายที่ประคองพระโกศหน้าหลังถวายบังคมแล้วลงจากพระยานมาศสามลำคาน จากนั้นเจ้าหน้าที่กรมศิลปากรถอดพนักพระยานมาศสามลำคานออกเพื่อมิให้กีดขวางการเลื่อนพระโกศขึ้นไปบนสะพานเกริน เจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังแก้เชือกสายระยางที่ยึดโยงพระโกศกับพระแท่นและถอนสัปตปฎลเศวตฉัตรประจำพระยานมาศสามลำคานออก ครั้นเลื่อนพระโกศออกจากพระยานมาศสามลำคานขึ้นไปบนแท่นท้ายเกรินแล้วใส่สลักยึดพระโกศกับแท่นท้ายเกรินให้มั่นคงแล้ว เจ้าพนักงานเชิญพระยานมาศสามลำคานออกจากเกยเทียบแล้วนำออกไปทางประตูทางเข้าราชวัติด้านเหนือไปพักเก็บยังพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

เลื่อนเชิญพระโกศขึ้นไปบนสะพานเกรินพระเมรุมาศ

จากนั้น เจ้าหน้าที่กรมศิลปากรประกอบสำเภาท้ายเกริน และเจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังเชิญสัปตปฎลเศวตฉัตรคันดาลขึ้นปักกางกั้นที่ท้ายเกริน พร้อมทั้งถวายบังพระสูรย์และพระกลดหักทองขวางที่พระโกศ

เมื่อพระโกศเทียบที่สะพานเกรินบันไดนาคพระเมรุมาศ ทหารยามเกียรติยศมหาดเล็กรักษาพระองค์เข้าประจำสี่มุมพระเมรุมาศ โดยยืนที่สี่มุม

พระจิตกาธานมุมละ ๑ นาย ที่สี่มุมชานทักษิณพระเมรุมาศ มุมละ ๑ นาย รวม ๘ นาย แต่งกายสวมเครื่องแบบเต็มยศทหารรักษาพระองค์ หมวกยอดพู่สีดำตราราชวัลลภ เสื้อสักหลาดสีแดง แผงคอและข้อมือสักหลาดสีดำปักไหมสีเหลือง กางเกงสักหลาดสีดำแถบสีแดง พร้อมสายคันชีพ ถือปืนเล็กยาวปากกระบอกปืนจรดพื้น มือทั้งสองประสานกันบนพานท้ายปืน ก้มหน้าในท่าสงบนิ่ง

ครั้นพร้อมแล้ว เวลา ๑๑ นาฬิกา ๔๕ นาที เจ้าพนักงานภูษามาลา ๑ นาย ขึ้นนั่งที่แท่นท้ายเกริน ถวายบังคมแล้วประคองพระโกศ ชาวพนักงานประโคมสังข์ แตรฝรั่ง แตรงอน ปี่ กลองชนะ ขึ้นพร้อมกัน เจ้าหน้าที่กรมการขนส่งทหารบกหมุนกว้านเชิญพระโกศไปตามเกรินบันไดนาค และสะพานเกริน ขึ้นสู่ที่ตั้งพระจิตกาธานในพระเมรุมาศ

เวลา ๑๑ นาฬิกา ๔๗ นาที เชิญพระโกศถึงคูหาพระเมรุมาศ เจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังปิดฉากบังเพลิงและพระวิสูตรพระเมรุมาศ บรรดาผู้เฝ้าฯ ณ ที่นั้นถวายความเคารพแล้วนั่งลง เจ้าพนักงานเปลื้องพระลองทองใหญ่ประกอบพระโกศ แล้วเชิญพระโกศขึ้นประดิษฐานในบุษบกพระจิตกาธาน ประกอบพระโกศจันทน์ ตั้งแต่งและตรวจแต่งเครื่องสดประดับพระจิตกาธานและเครื่องราชสักการะ พร้อมแล้ว

ในขณะที่ปิดพระวิสูตรนี้ ข้าราชการพลเรือนชั้นผู้ใหญ่และทหารนายพลราชองครักษ์ที่เป็นคู่เคียงพระโกศไปพักเฝ้าฯ ที่พระที่นั่งทรงธรรม ผู้เชิญเครื่องพระราชอิสริยยศพระบรมศพเชิญไปที่ท้ายพระที่นั่งทรงธรรมด้านใต้ เพื่อมอบเจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังเชิญเข้าเก็บต่อไป

เวลา ๑๑ นาฬิกา ๕๐ นาที เจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังเปิดฉากบังเพลิงและเผยพระวิสูตรพระเมรุมาศ ขณะนั้น ชาวพนักงานประโคมหยุดประโคม ปี่พาทย์หยุดบรรเลง ทหารปืนใหญ่หยุดยิงปืนถวายพระเกียรติ บรรดาผู้เฝ้าฯ ณ ที่นั้นยืนขึ้นพร้อมกัน

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ลงจากพระที่นั่งทรงธรรมขึ้นสู่พระเมรุมาศทางบันไดมุขตะวันตก โดยมีตำรวจหลวง ๑ คู่ นำเสด็จฯ ภูษามาลาถวายอยู่งานพระกลด

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อยถวายสักการะพระบรมศพ ทรงกราบ เสร็จแล้วเสด็จฯ ลงจากพระเมรุมาศพร้อมด้วยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ซึ่งทรงยืนเฝ้าฯ ณ ชานทักษิณด้านเหนือ ไปยังที่พระที่นั่งทรงธรรม

ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อย

เวลา ๑๑ นาฬิกา ๕๕ นาที สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ทูลกระหม่อมหญิงอุบลรัตน พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าอทิตยาทรกิติคุณ ไปประทับรถยนต์

ทรงกราบ

พระที่นั่งที่ถนนหน้าพระธาตุ หลังพระที่นั่งทรงธรรม เสด็จพระราชดำเนินกลับ ขณะนั้น ทหารกองเกียรติยศถวายความเคารพ แตรวงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี ต่อจากนี้ พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการทหาร พลเรือน และผู้มีตำแหน่งเฝ้าฯ ได้กราบถวายบังคมพระบรมศพ พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมประจำทั้งกลางวันกลางคืนจนกว่าจะเชิญพระบรมอัฐิขึ้นประดิษฐานที่บุษบกบนพระที่นั่งทรงธรรม

เมื่อเสด็จพระราชดำเนินกลับแล้ว ผู้บัญชาการกระบวนทหารเกียรติยศแห่เชิญพระโกศสั่งเป่าแตรเดี่ยวสัญญาณเลิกกระบวน ๒ จบ กองดุริยางค์ทหารนำและตามบรรเลงเพลงมาร์ชนำเคลื่อนกระบวนออกจากปริมณฑลพิธีไปเลิกแถว ณ ถนนกัลยาณไมตรี ข้างกระทรวงกลาโหม

คู่แห่นายทหารสัญญาบัตรสามเหล่าทัพ ชาวพนักงานประโคมสังข์ แตร กลองชนะ อินทร์ พรหมเชิญพุ่มต้นไม้ทอง เงิน ที่ยืนอยู่ในลานพระเมรุมาศเลิกแถว

ขณะนั้น เจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังปิดฉากบังเพลิงด้านทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันตก ถอนพระแท่นทรงกราบและเครื่องราชสักการะในพระเมรุมาศออก ตั้งแต่งพานพุ่มดาดทองบนฐานเขียงด้านหน้า หลัง และข้างพระจิตกาธานด้านละ ๒ พุ่ม

เจ้าหน้าที่กรมศิลปากรรื้อย้ายสะพานเกรินที่เทียบคร่อมบันไดพระเมรุมาศด้านเหนือออกแล้วติดตั้งราวโลหะกั้นเป็นช่องทางขึ้นลงพระเมรุมาศ

เจ้าหน้าที่กรมการขนส่งทหารบกและกรมสรรพาวุธทหารบก เชิญพระยานมาศสามลำคาน เสลี่ยงกลีบบัวและพระมหาพิชัยราชรถ ไปเก็บ ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

เจ้าหน้าที่ตำรวจและสารวัตรทหารเข้าประจำที่รักษาการณ์ที่บันไดทางขึ้นพระเมรุมาศ และประตูเข้าออกปริมณฑลพระเมรุมาศ

เจ้าพนักงานประโคมประกอบด้วย สังข์ ๒ จ่าปี่ ๒ จ่ากลอง ๒ แตรงอน ๑๐ แตรฝรั่ง ๑๐ กลองชนะแดงลายทอง ๒๐ ตั้งแถวประโคมประจำยามตามราชประเพณี

หลังจากเสร็จสิ้นพระราชพิธีเชิญพระโกศออกพระเมรุมาศถวายพระเพลิง ณ พระเมรุมาศ ท้องสนามหลวงแล้ว ประชาชนจากจังหวัดต่างๆ ทั่วประเทศจำนวนนับแสนคนที่มาชุมนุมกันอยู่ ณ สนามหลวงด้านทิศเหนือนอกปริมณฑลพระเมรุมาศเพื่อคอยเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทและถวายดอกไม้จันทน์ ได้เริ่มทยอยกันเข้าแถวซ้อน ๒ แถว ด้วยความสงบและเป็นระเบียบเรียบร้อยเดินเข้าถวายดอกไม้จันทน์ตามซุ้มรับดอกไม้จันทน์ทั้ง ๔ ซุ้ม ดอกไม้จันทน์ส่วนหนึ่งเจ้าหน้าที่ได้จัดเตรียมไว้ให้ประชาชนวางถวาย และอีกส่วนหนึ่งประชาชนนำติดตัวมาถวายเอง ผู้ที่ถวายดอกไม้จันทน์จากส่วนที่เจ้าหน้าที่จัดไว้ให้ได้ร่วมถวายเงินโดยเสด็จพระราชกุศลถวายพระบรมศพบนพานที่ตั้งไว้ในซุ้มนั้นๆ ซึ่งเจ้าหน้าที่ได้เก็บรวบรวมเงินที่ประชาชนถวายมอบให้ร้อยตำรวจตรี เกรียงศักดิ์ โลหะชาละ รองปลัดกรุงเทพมหานคร นำส่งมอบแก่สำนักพระราชวังต่อไป เมื่อประชาชนถวายดอกไม้จันทน์เสร็จเรียบร้อยแล้ว ขณะเดินออกจากซุ้มตรงทางออกจะมีเจ้าหน้าที่คอยมอบแผ่นพับพระราชประวัติโดยย่อของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี และบัตรรับหนังสือเรื่องแนวพระราชดำริของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีให้กับผู้เข้าถวายดอกไม้จันทน์ทุกคน

ถวายพระเพลิงพระบรมศพ

วันนี้เวลาบ่าย เจ้าพนักงานเตรียมการถวายพระเพลิงพระบรมศพที่พระเมรุมาศ และพระที่นั่งทรงธรรม ณ พระเมรุมาศ การตั้งแต่งคงเหมือนเมื่อเวลาเช้า แต่เจ้าพนักงานได้ถอนพานพุ่มทองบนฐานเขียงด้าน

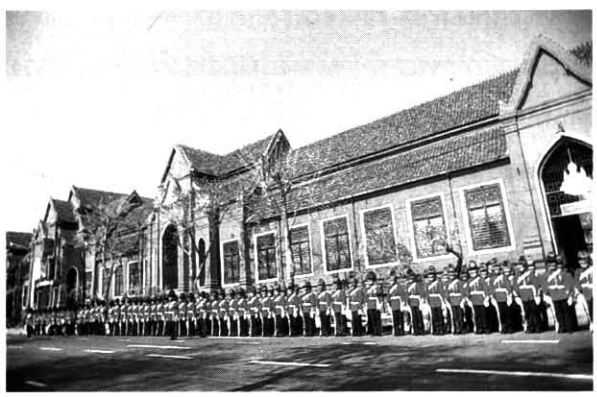
หน้าพระจิตกาธานออก แล้วตั้งโต๊ะวางเครื่องทองน้อยสำหรับพระบรมศพทรงธรรม ซึ่งเมื่อใกล้เวลาเสด็จพระราชดำเนิน ขึ้นบนพระเมรุมาศเพื่อถวายพระเพลิงพระบรมศพเจ้าพนักงานจะได้ถอนโต๊ะเครื่องทองน้อยสำหรับพระบรมศพทรงธรรมออก แล้วลาดสุจหนี่บนพื้นพรมที่หน้าพระจิตกาธาน

นอกจากนี้ เจ้าพนักงานได้ตั้งแต่งมณฑปสำหรับเลี้ยงเพลิง ๑ องค์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงส่องพลังความร้อนจากแสงดวงอาทิตย์ด้วยพระแว่นสูรยกานต์ไว้ก่อนจะถึงกำหนดวันถวายพระเพลิงแล้วเลี้ยงเพลิงไว้ เจ้าพนักงานได้เชิญมาตั้งแต่งเตรียมไว้ปฏิบัติที่พระเมรุมาศ จัดเครื่องถวายพระเพลิง กระทงข้าวตอกดอกไม้และธูปเทียน ดอกไม้จันทน์ เรียกว่าเครื่องขมาถวายสักการะถวายพระเพลิงพระบรมศพ สำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๑ ชุด สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ๑ ชุด และเฉพาะธูปเทียนดอกไม้จันทน์อีก ๑๐ ชุด สำหรับสมเด็จพระบรมวงศ์ถวายพระเพลิงพระบรมศพ

ลานพระเมรุมาศในราชวัติ กองทหารเกียรติยศสำหรับพระบรมศพ ทหารบก ทหารเรือ ทหารอากาศ เข้าประจำที่แนวถนนพระเมรุมาศ โดยทหารบกพร้อมด้วยวงดุริยางค์ประจำที่ถนนแนวราชวัติพระเมรุมาศด้านเหนือ ทหารเรือประจำที่แนวถนนพระเมรุมาศด้านตะวันออก ทหารอากาศประจำที่แนวถนนพระเมรุมาศด้านใต้ หันหน้าเข้าหาพระเมรุมาศ แต่งกายเครื่องแบบเต็มยศทหารรักษาพระองค์ตามเหล่า ถือปืนเล็กยาวติดดาบปลายปืน และจะยิงปืนถวายพระเกียรติยศ ๒๑ นัด เมื่อเสด็จพระราชดำเนินขึ้นถวายพระเพลิงพระบรมศพ

ณ พระที่นั่งทรงธรรม การตั้งแต่งคงเป็นเช่นเมื่อเวลาเช้า

หลังพระที่นั่งทรงธรรม กองทหารเกียรติยศสำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ตั้งแถวที่ริมถนนหน้าพระธาตุตรงทางเข้าพระที่นั่งทรงธรรม ตำรวจหลวงและนายทหารราชองครักษ์มีพันเอก ดาว์พงษ์ รัตนสุวรรณ เชิญธงชัยพระครุฑพ่าห์ พันเอก วิเชียร มัญญหงษ์ เชิญธงชัยราชกระบี่ยุทธ์ พร้อมนายทหารราชองครักษ์ ๘ นาย ตั้งแถวรับเสด็จพระราชดำเนินที่ทางเข้าพระที่นั่งทรงธรรมด้านทิศตะวันตก

กองทหารเกียรติยศสำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ณ สนามหลวงสุดด้านทิศเหนือ ทหารปืนใหญ่รักษาพระองค์ตั้งปืนใหญ่ ๔ กระบอกสำหรับยิงถวายพระเกียรติ ๒๑ นัด ขณะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถวายพระเพลิงพระบรมศพ

ครั้นเวลา ๑๔ นาฬิกา เป็นต้นไป พระบรมวงศานุวงศ์ องคมนตรี คณะรัฐมนตรี ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ฝ่ายทหาร พลเรือน ทูตานุทูต และผู้มาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ทยอยกันมาเฝ้า ฯ รับเสด็จ ฯ ณ ตามตำแหน่งเฝ้าฯ ที่เจ้าหน้าที่ได้จัดเตรียมไว้

เวลา ๑๕ นาฬิกา ๓๕ นาที พระโอรสและพระธิดาในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมาร และหม่อมสุจาริณี มหิดล เสด็จถึงพระที่นั่งทรงธรรม

เวลา ๑๖ นาฬิกา ๑๐ นาที สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี

ผู้เฝ้าฯ บนพระที่นั่งทรงธรรม

เสด็จถึงพระที่นั่งทรงธรรมพร้อมกับสามเณรหม่อมเจ้าวัชรวีร์ มหิดล

เวลา ๑๖ นาฬิกา ๑๕ นาที สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ เสด็จถึงพระที่นั่งทรงธรรม

เวลา ๑๖ นาฬิกา ๒๐ นาที ทูลกระหม่อมหญิงอุบลรัตน เสด็จถึงพระที่นั่งทรงธรรม

ใกล้เวลาเสด็จพระราชดำเนิน เจ้าหน้าที่กรมการศาสนานิมนต์สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ที่จะถวายพระธรรมเทศนาขึ้นประทับบนอาสน์สงฆ์ พร้อมด้วยสมเด็จพระราชาคณะและพระราชาคณะ ๕๐ รูป ที่จะสวดศราทธพรตและสดับปกรณ์ นิมนต์พักรอที่ข้างมุขด้านตะวันตกของพระที่นั่งทรงธรรม

ผู้เฝ้าฯ ที่ชั้นลดพระที่นั่งทรงธรรม

ผู้เฝ้าฯ ที่ปะรำ

เวลา ๑๖ นาฬิกา ๓๐ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่งพร้อมด้วยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี เจ้าชายและเจ้าหญิงแห่งประเทศญี่ปุ่น พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าอทิตยาทรกิติคุณ จากพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต มายังพระที่นั่งทรงธรรม ท้องสนามหลวง รถยนต์พระที่นั่งเทียบที่ทางเข้าหลังพระที่นั่งทรงธรรมด้านถนนหน้าพระธาตุ ด้านตะวันตกที่เป็นมุขกระสัน ทหารกองเกียรติยศพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถวายความเคารพ แตรวงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี เสด็จฯ ขึ้นพระที่นั่งทรงธรรมโดยมี ๘ ตำรวจหลวง นายทหารราชองครักษ์เชิญธงชัยพระครุฑพ่าห์ และธงชัยราชกระบี่ยุทธ์นำเสด็จฯ นายทหารราชองครักษ์ตามเสด็จฯ แล้วไปยืนเฝ้าฯ ที่พื้นชั้นลดหน้ามุขพระที่นั่งทรงธรรม

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปถวายพัดรองที่ระลึกงานพระเมรุมาศถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีแด่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก แล้วทรงยืนที่หน้าอาสน์สงฆ์ เจ้าหน้าที่กรมการศาสนานิมนต์พระสงฆ์ ๕๐ รูป เข้าไปรับพระราชทานพัดรองที่ระลึกทีละรูปแล้วจึงขึ้นนั่งยังอาสน์สงฆ์ นั่งซ้อนกันเป็น ๓ แถวตามลำดับ ระหว่างนั้นชาวพนักงานประโคมปี่พาทย์ ครั้นถวายพัดรองที่ระลึกแด่สมเด็จพระราชาคณะและพระราชาคณะครบทั้ง ๕๐ รูปแล้ว ทรงรับการถวายความเคารพของผู้มาเฝ้าฯ แล้วประทับพระราชอาสน์ที่หน้าอาสน์สงฆ์ เจ้าหน้าที่กรมการศาสนานิมนต์สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ขึ้นประทับยังธรรมาสน์เทศน์

ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทรงธรรม

สมเด็จพระสังฆราช ถวายพระธรรมเทศนา

พระสงฆ์สวดศราทธพรต

เวลา ๑๖ นาฬิกา ๓๕ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงจุดเทียนดูหนังสือเทศน์พระราชทานให้เจ้าพนักงานพระราชพิธีเชิญไปตั้งที่ธรรมาสน์เทศน์ ขณะนั้น ชาวพนักงานประโคมปี่พาทย์ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ขึ้นประทับบนธรรมาสน์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทรงธรรม จากนั้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จฯ ไปทรงจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อยที่หน้าพระโกศพระบรมศพบนพระเมรุมาศสำหรับพระบรมศพทรงธรรม แล้วเสด็จฯ กลับมาประทับพระราชอาสน์ที่เดิม

เวลา ๑๖ นาฬิกา ๔๐ นาที เจ้าหน้าที่กรมการศาสนาอาราธนาศีล พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงศีล สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ถวายศีล จบแล้ว เจ้าหน้าที่กรมการศาสนาอาราธนาธรรม สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ถวายพระธรรมเทศนา

จบแล้ว สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก กลับลงมาประทับยังอาสน์สงฆ์

เวลา ๑๗ นาฬิกา พระสงฆ์ ๕๐ รูป สวดศราทธพรต จบ

เวลา ๑๗ นาฬิกา ๕ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรมบูชากัณฑ์เทศน์แด่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เสร็จแล้ว เสด็จฯ ประทับพระราชอาสน์ เจ้าพนักงานดับเทียนดูหนังสือและเทียนบูชากัณฑ์เทศน์ เจ้าพนักงานภูษามาลาลาดพระภูษาโยงที่อาสน์สงฆ์ เสร็จแล้วถวายความเคารพพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จฯ ไปทรงทอดผ้าไตรพร้อมด้วยย่ามที่ระลึกงานพระเมรุมาศถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ถวายสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ที่ถวายพระธรรมเทศนา และพระสงฆ์ที่สวดศราทธพรตที่นั่งแถวหน้า เสร็จแล้วเสด็จฯ ประทับพระราชอาสน์ พระสงฆ์สดับปกรณ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงหลั่งทักษิโณทก พระสงฆ์ถวายอนุโมทนาแล้ว เจ้าพนักงานภูษามาลาพับพระภูษาโยงไปพักที่เดิม พระสงฆ์ถวายอดิเรก ถวายพระพรลา แล้วลงจากพระที่นั่งทรงธรรม ชาวพนักงานประโคมปี่พาทย์

ทรงทอดผ้าไตรพร้อมย่ามที่ระลึก

ทรงหลั่งทักษิโณทก

จากนั้น เจ้าหน้าที่กรมการศาสนานิมนต์พระสงฆ์ซึ่งนั่งบนอาสน์สงฆ์แถวที่ ๒ เลื่อนออกมานั่งแทนที่พระสงฆ์แถวหน้า เจ้าพนักงานภูษามาลาลาดพระภูษาโยงที่พักไว้เช่นครั้งก่อน เสร็จแล้วถวายความเคารพ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จฯ ไปทรงทอดผ้าไตรพร้อมด้วยย่ามที่ระลึก แล้วประทับพระราชอาสน์ พระสงฆ์สดับปกรณ์จบ เจ้าพนักงานภูษามาลาพับพระภูษาโยงพักไว้ พระสงฆ์ลงจากพระที่นั่งทรงธรรม จากนั้น เจ้าหน้าที่กรมการศาสนานิมนต์พระสงฆ์ซึ่งนั่งอยู่บนอาสน์สงฆ์แถวที่ ๓ เลื่อนออกมานั่งแทนที่พระสงฆ์แถวหน้า เจ้าพนักงานภูษามาลาลาดพระภูษาโยงที่พักไว้เช่นครั้งก่อน เสร็จแล้วถวายความเคารพ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปทรงทอดผ้าไตรพร้อมย่ามที่ระลึก แล้วเสด็จฯ ประทับพระราชอาสน์ พระสงฆ์สดับปกรณ์จบ เจ้าพนักงานภูษามาลาพับพระภูษาโยงเข้าที่เดิม พระสงฆ์ลงจากพระที่นั่งทรงธรรม

เวลา ๑๗ นาฬิกา ๒๐ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ลงจากพระที่นั่งทรงธรรมไปยังพระเมรุมาศ โดยมี ๘ ตำรวจหลวงและนาย

ทหารราชองครักษ์เชิญธงชัยพระครุฑพ่าห์และธงชัยราชกระบี่ยุทธ์นำเสด็จฯ ขึ้นบนพระเมรุมาศทางบันไดมุขทิศตะวันตก หน้าพระที่นั่งทรงธรรม นายแก้วขวัญ วัชโรทัย เลขาธิการพระราชวัง และพลเอก ดำรง สิกขะมณฑล สมุหราชองครักษ์ ตามเสด็จพระราชดำเนิน บรรดาผู้เฝ้าฯ ในปริมณฑลพระราชพิธียืนถวายความเคารพ ครั้นเสด็จฯ ขึ้นบนพระเมรุมาศ แล้ว ทรงยืนที่หน้าฐานพระจิตกาธาน เจ้าพนักงานทูลเกล้าฯ ถวายกระทงข้าวตอกดอกไม้ เครื่องราชสักการะพระบรมศพแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงวางที่พระจิตกาธานข้างพระโกศพระบรมศพแล้วประทับยืนหน้าพระโกศพระบรมศพ ขณะนั้น แตรเดี่ยวทหารกองเกียรติยศสำหรับพระบรมศพเป่าแตรนอน จบแล้ว

เวลา ๑๗ นาฬิกา ๒๕ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงรับธูปเทียนดอกไม้จันทน์ที่เจ้าพนักงานทูลเกล้าฯ ถวาย ทรงจุดไฟที่เทียนชนวนซึ่งตำรวจวังชูถวาย แล้วทรงวางใต้ท่อนไม้จันทน์บนพระจิตกาธานที่ประดิษฐานพระโกศพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงคุกพระชานุหน้าพระโกศพระบรมศพ ทรงกราบถวายบังคมพระบรมศพแล้วประทับคุกพระชานุอยู่ ณ ที่นั้น สมเด็จพระนางเจ้าฯ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงวางดอกไม้จันทน์

ทรงกราบถวายบังคมพระบรมศพ

พระบรมราชินีนาถ ทรงกราบราบและประทับ ณ ที่นั้น ขณะนั้น ชาวพนักงานประโคมปี่พาทย์เครื่องใหญ่และวงบัวลอยขึ้นพร้อมกัน กองทหารเกียรติยศสำหรับพระบรมศพถวายความเคารพ แตรวงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมีจบแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงกราบถวายบังคมพระบรมศพ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงกราบราบ แล้วทรงถอยออกมาประทับยืนหน้าพระโกศพระบรมศพ ผู้บังคับกองทหารเกียรติยศผสมสามเหล่าทัพบอกแถวกึ่งขวา-ซ้ายหัน แถวกองเกียรติยศทหารบกทำกึ่งซ้ายหัน แถวกองเกียรติยศทหารเรือและทหารอากาศทำ

แถวทหารกองเกียรติยศยิงถวายพระเกียรติ

กึ่งขวาหัน ผู้บังคับกองทหารเกียรติยศสั่งแถวเตรียมปืนเล็กยาวยิงถวายพระเกียรติ ๙ ชุด กำหนดยิง ๑๐ วินาทีต่อชุด โดยหันอาวุธปืนยิงออกไปทางนอกราชวัติ พร้อมกับทหารปืนใหญ่กองเกียรติยศยิงถวายพระเกียรติ ๒๑ นัด กำหนดยิง ๔ วินาทีต่อนัด วงดุริยางค์ทหารกองเกียรติยศพระบรมศพบรรเลงเพลงพญาโศก ขณะเดียวกันสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ทรงรับธูปเทียนดอกไม้จันทน์ที่เจ้าพนักงานทูลเกล้าฯ ถวายแล้วทรงวางใต้ท่อนไม้จันทน์ ทรงกราบราบหน้าพระโกศพระบรมศพแล้วประทับยืน

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ทรงวางดอกไม้จันทน์

การยิงปืนถวายพระเกียรติ เมื่อครบจำนวนนัดที่กำหนดแล้วหยุดยิง ส่วนการประโคมปี่พาทย์เครื่องใหญ่และวงบัวลอยประโคมและบรรเลงจนกว่าผู้ขึ้นถวายพระเพลิงหมด จึงหยุด

เวลา ๑๗ นาฬิกา ๓๕ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงคมแล้วเสด็จฯ พร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ลงจากพระเมรุมาศเพื่อไปประทับพระราชอาสน์ที่มุขพระที่นั่งทรงธรรม ระหว่างนั้นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงรับธูปเทียนดอกไม้จันทน์ที่เจ้าพนักงานทูลเกล้าฯ ถวายแล้วทรงวางใต้ท่อนไม้จันทน์ ทรงกราบถวายบังคมและทรงกราบราบ แล้วเสด็จฯ ลงจากพระเมรุมาศไปประทับพระราชอาสน์ที่มุขหน้าพระที่นั่งทรงธรรม

ครั้นเสด็จพระราชดำเนินลงจากพระเมรุมาศ แล้ว เจ้าพนักงานเชิญช่อดอกไม้จันทน์ที่ติดเพลิงทรงจุด

เสด็จพระราชดำเนินลงจากพระเมรุมาศ

ถวายไว้นั้นออกจากพระจิตกาธานไปพักเลี้ยงเพลิงไว้ กองทหารเกียรติยศผสมสามเหล่าทัพที่ในราชวัติพระเมรุมาศเลิกแถวกลับออกไปทางประตูราชวัติด้านเหนือ

เวลา ๑๗ นาฬิกา ๓๙ นาที สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก สมเด็จพระราชาคณะและสามเณรหม่อมเจ้า วัชรวีร์ มหิดล ขึ้นวางดอกไม้จันทน์และลงจากพระเมรุมาศทางบันไดด้านใต้

สมเด็จพระสังฆราช เสด็จลงจากพระเมรุมาศหลังจากถวายพระเพลิงพระบรมศพ

สมเด็จพระบรมวงศ์ เสด็จฯ ขึ้นถวายพระเพลิงพระบรมศพ

นายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรี ขึ้นวางดอกไม้จันทน์

เวลา ๑๗ นาฬิกา ๔๕ นาที กรมวังเชิญเสด็จฯ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ทูลกระหม่อมหญิงอุบลรัตน เจ้าชายและเจ้าหญิงแห่งประเทศญี่ปุ่น เจ้าหญิงแห่งประเทศบรูไน พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าอทิตยาทรกิติคุณ เสด็จฯ พร้อมด้วยพระโอรสพระธิดาในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร หม่อมสุจาริณี มหิดล และท่านผู้หญิงทัศนาวลัย ศรสงคราม ลงจากพระที่นั่งทรงธรรมไปยังพระเมรุมาศเสด็จฯ ขึ้นทางบันไดพระเมรุมาศด้านทิศใต้ เจ้าพนักงานพระราชพิธีทูลเกล้าฯ ถวายธูปเทียนดอกไม้จันทน์ถวายพระเพลิงพระบรมศพแล้วเสด็จฯ ลงจากพระเมรุมาศทางบันไดด้านตะวันตกหน้าพระที่นั่งทรงธรรมไปประทับที่มุขหน้าพระที่นั่งทรงธรรม

จากนั้น เจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังกราบทูลเชิญและเชิญเจ้านายฝ่ายหน้า ฝ่ายใน ราชสกุล พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ องคมนตรีและรัฐบุรุษ นายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรี นายบุญเอื้อ ประเสริฐสุวรรณ ประธานสภาผู้แทนราษฎร นายมีชัย ฤชุพันธุ์ ประธานวุฒิสภา นายประมาณ ชันซื่อ ประธานศาลฎีกา ทูตานุทูต ผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศ องคมนตรี รัฐมนตรี สมาชิกวุฒิสภา สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ข้าราชการทหาร พลเรือน และสตรีผู้มีตำแหน่งเฝ้าฯ ขึ้นถวายพระเพลิงพระบรมศพตามลำดับ ทั้งนี้ เจ้านายฝ่ายหน้า ฝ่ายในราชสกุล องคมนตรี สตรีผู้มีตำแหน่งเฝ้าฯ และผู้

ที่เฝ้าฯ บนพระที่นั่งทรงธรรมด้านใต้ ขึ้นพระเมรุมาศทางบันไดด้านใต้ลงทางบันไดด้านตะวันตกหน้าพระที่นั่งทรงธรรม นายกรัฐมนตรี ประธานวุฒิสภา ประธานสภาผู้แทนราษฎร ประธานศาลฎีกา องคมนตรี คณะทูตานุทูต รัฐมนตรี สมาชิกวุฒิสภา สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร อดีตนายกรัฐมนตรี ข้าราชการทหาร พลเรือนขึ้นพระเมรุมาศทางบันไดด้านเหนือลงทางบันไดด้านตะวันตกหน้าพระที่นั่งทรงธรรม เจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังคอยมอบดอกไม้จันทน์ให้คณะทูตานุทูต

ผู้เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทขึ้นถวายพระเพลิงพระบรมศพ

ครั้นหมดผู้ขึ้นถวายพระเพลิงพระบรมศพแล้ว เจ้าหน้าที่กรมการศาสนานิมนต์พระสงฆ์ซึ่งพักรออยู่ที่ระเบียงคดวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ขึ้นพระเมรุมาศในการถวายพระเพลิงพระบรมศพ โดยขึ้นและลงทางบันไดพระเมรุมาศด้านตะวันออก

เวลา ๑๙ นาฬิกา ๑๕ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรับการถวายความเคารพของผู้เฝ้าฯ แล้วเสด็จ ฯ พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี ไปประทับรถยนต์พระที่นั่งที่หลังพระที่นั่งทรงธรรม กองทหารเกียรติยศพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถวายความเคารพแตรวงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี เสด็จพระราชดำเนินกลับ

เวลา ๑๙ นาฬิกา ๒๐ นาที สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี พร้อมด้วยเจ้าชายและเจ้าหญิงแห่งญี่ปุ่นทูลกระหม่อมหญิงอุบลรัตน เสด็จฯ กลับ พระโอรสและพระธิดาในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมารและหม่อมสุจาริณี มหิดล เสด็จกลับ

ผู้มีตำแหน่งเฝ้าฯ และพระสงฆ์ ขึ้นถวายพระเพลิงพระบรมศพหมดสิ้นแล้ว เจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังปิดฉากบังเพลิง ปฏิบัติการตกแต่งพระจิตกาธาน

ถวายพระเพลิงพระบรมศพ (ถวายพระเพลิงจริง)

ณ พระเมรุมาศ เจ้าพนักงานภูษามาลาและสนมพลเรือน กองพระราชพิธี สำนักพระราชวัง พร้อมด้วยเจ้าหน้าที่กรมศิลปากร เตรียมการที่จะถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีที่พระจิตกาธานพระเมรุมาศ จัดเตรียมเครื่องใช้ในการถวายพระเพลิงพระบรมศพ อาทิ มะพร้าวแก้ว ๑ ผล ห่อผ้าขาว กระพล้อปิดทอง ขอ คีมพันผ้าขาว ขันสาครบรรจุน้ำเลี้ยงเพลิง

ณ พระที่นั่งทรงธรรม การตั้งแต่งเหมือนเช่นเวลาบ่าย ที่ริมถนนหน้าพระธาตุตรงทางเข้าพระที่นั่งทรงธรรม ทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ตั้งแถวรับเสด็จฯ แทนทหารกองเกียรติยศสำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ครั้นใกล้เวลาเสด็จฯ ผู้เฝ้าฯ ในปริมณฑลพระราชพิธีเฝ้าฯ ตามตำแหน่งพร้อมแล้ว เจ้าหน้าที่กรมการศาสนานิมนต์พระสงฆ์ ๓๐ รูป ที่จะสวดมาติกาสดับปกรณ์ มี พระเทพวิสุทธิเมธีและพระราชาคณะ พระครูฯ สัญญาบัตร วัดระฆังโฆสิตาราม จำนวน ๑๐ รูป พระอุดรคณารักษ์และพระราชาคณะ พระครูสัญญาบัตร วัดพระเชตุพนวิมล

มังคลาราม จำนวน ๑๐ รูป พระเมธีธรรมาจารย์และพระราชาคณะ พระครูสัญญาบัตร วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ จำนวน ๑๐ รูป ขึ้นนั่งยังอาสน์สงฆ์บนพระที่นั่งทรงธรรม เป็น ๒ แถว แถวละ ๑๕ รูป

เวลา ๒๑ นาฬิกา ๓๐ นาที พระโอรสและพระธิดาในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร และหม่อมสุจาริณี มหิดล เสด็จถึงพระที่นั่งทรงธรรม

เวลา ๒๑ นาฬิกา ๔๕ นาที สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ เสด็จโดยรถยนต์พระที่นั่งถึงพระที่นั่งทรงธรรม

เวลา ๒๑ นาฬิกา ๕๘ นาที ทูลกระหม่อมหญิงอุบลรัตน เสด็จถึงพระที่นั่งทรงธรรม

เวลา ๒๒ นาฬิกา ๑๗ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จฯ โดยรถยนต์พระที่นั่งพร้อมด้วยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา จากพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต ไปยังพระที่นั่งทรงธรรม ท้องสนามหลวง รถยนต์พระที่นั่งเทียบที่ทางเข้าพระที่นั่งทรงธรรมด้านตะวันตก ทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ที่ตั้งแถวรับเสด็จฯ ถวายความเคารพ ตำรวจหลวง ๔ นาย นำเสด็จฯ ขึ้นบนพระที่นั่งทรงธรรม ประทับพระราชอาสน์ที่หน้าอาสน์สงฆ์

เวลา ๒๒ นาฬิกา ๒๕ นาที พระสงฆ์ ๓๐ รูป สวดมาติกา จบแล้ว เจ้าพนักงานภูษามาลาลาดพระภูษาโยงจากพานพระมหากฐินที่ต้นอาสน์สงฆ์ ซึ่งปลายข้างหนึ่งของพระภูษาโยงเชื่อมต่อกับสายแถบทองจากพระโกศพระบรมศพบนพระเมรุมาศ เสร็จแล้วถวายความเคารพ

เวลา ๒๒ นาฬิกา ๒๗ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปทรงทอดผ้าไตรถวายพระสงฆ์ ๑๕ รูป แล้วประทับพระราชอาสน์ พระสงฆ์ ๑๕ รูป สดับปกรณ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงหลั่งทักษิโณทก พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา ระหว่างนั้น เจ้าพนักงานภูษามาลาพับพระภูษาโยงเข้าที่เดิม พระสงฆ์ถวายอดิเรก ถวายพระพรลา

ทรงหลั่งทักษิโณทก

แล้วลงจากพระที่นั่งทรงธรรม

จากนั้น เจ้าพนักงานนิมนต์พระสงฆ์ซึ่งนั่งบนอาสน์สงฆ์แถวหลัง ๑๕ รูป เลื่อนออกมานั่งแทนที่ เจ้าพนักงานภูษามาลาลาดพระภูษาโยงเช่นครั้งก่อน เสร็จแล้วถวายความเคารพ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปทอดผ้าไตรแล้วประทับพระราชอาสน์ พระสงฆ์สดับปกรณ์ จบ เจ้าพนักงานภูษามาลาพับพระภูษาโยงเก็บเข้าที่เดิม พระสงฆ์ลงจากพระที่นั่งทรงธรรม

พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา

เวลา ๒๒ นาฬิกา ๔๐ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จฯ ลงจากพระที่นั่งทรงธรรมไปยังพระเมรุมาศ โดยมีตำรวจหลวง ๔ นายนำเสด็จฯ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ทูลกระหม่อมหญิงอุบลรัตน พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา ท่านผู้หญิงทัศนาวลัย ศรสงคราม ตามเสด็จฯ ไปยังพระเมรุมาศ

เวลา ๒๒ นาฬิกา ๔๓ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ขึ้นม้าเทียบพระจิตกาธานหลังพระจิตกาธาน ทรงรับมะพร้าวแก้วที่เจ้าพนักงานทูลเกล้าฯ ถวาย ทรงเทน้ำมะพร้าวแก้วนั้นลงบนฐานพระโกศพระบรมศพ ทรงคม ชาวพนักงานประโคมสังข์ แตรฝรั่ง แตรงอน ปี่ กลองชนะ และปี่พาทย์เครื่องใหญ่ขึ้นพร้อมกัน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงรับธูปเทียนดอกไม้จันทน์ที่เจ้าพนักงานพระราชพิธีทูลเกล้าฯ ถวาย ทรงจุดไฟจากชนวนซึ่งตำรวจวังชูถวาย แล้วถวายพระเพลิงพระบรมศพ โดยทรงวางลงในช่องท่อนไม้จันทน์ที่พระจิตกาธาน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงกราบถวายบังคม แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงกราบราบพร้อมกัน แล้วทรงถอยออกมาประทับยืน ณ ที่นั้น

ทรงเทน้ำมะพร้าวแก้วบนฐานพระโกศพระบรมศพ

ชาวพนักงานประโคมสังข์ แตรฝรั่ง แตรงอน ปี่ กลองชนะ ขึ้นพร้อมกันเป็นสัญญาณให้ขึ้นถวายพระเพลิงพระบรมศพ

จากนั้น สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ทรงรับธูปเทียนดอกไม้จันทน์ที่เจ้าพนักงานพระราชพิธีทูลเกล้าฯ ถวาย ถวายพระเพลิงพระบรมศพ ทรงกราบราบแล้วทรงถอยออกมา สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงรับธูปเทียนดอกไม้จันทน์ที่เจ้าพนักงานทูลเกล้าฯ ถวาย ถวายพระเพลิงพระบรมศพ ทรงกราบถวายบังคม ทรงกราบราบ แล้วทรงถอยออกมา

จากนั้น สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ทูลกระหม่อมหญิงอุบลรัตน พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา ท่านผู้หญิงทัศนาวลัย ศรสงคราม ถวายพระเพลิงพระบรมศพตามลำดับ

ทูลกระหม่อมหญิงอุบลรัตน ทรงวางดอกไม้จันทน์

เวลา ๒๒ นาฬิกา ๕๐ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จฯ พร้อมด้วยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ทูลกระหม่อมหญิงอุบลรัตน พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา และท่านผู้หญิงทัศนาวลัย ศรสงคราม เสด็จฯ ลงจากพระเมรุมาศไปประทับพระราชอาสน์ที่มุขหน้าพระที่นั่งทรงธรรม

เสด็จพระราชดำเนินลงจากพระเมรุมาศ

จากนั้น เจ้าพนักงานปิดฉากบังเพลิงและพระวิสูตรด้านทิศเหนือและทิศตะวันตก เจ้าพนักงานภูษามาลาและสนมพลเรือนของสำนักพระราชวังปฏิบัติการถวายพระเพลิงพระบรมศพ โดยเจ้าหน้าที่กรมศิลปากรยกม้าเทียบพระจิตกาธานออกแล้วเชิญพระโกศจันทน์ออกไปพักไว้ที่หอเปลื้อง ทำการถวายพระเพลิงพระบรมศพต่อไป ระหว่างนั้นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี เสด็จฯ มาประทับทอด

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ทรงอำนวยการการปฏิบัติการถวายพระเพลิง

พระเนตรและอำนวยการการปฏิบัติการถวายพระเพลิง

เวลา ๑ นาฬิกา ของวันจันทร์ที่ ๑๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ เจ้าพนักงานภูษามาลาและสนมพลเรือนปฏิบัติในการถวายพระเพลิงพระบรมศพสิ้นแล้วเชิญพระโกศลงจากพระจิตกาธาน เจ้าหน้าที่สนมพลเรือนร่วมกับเจ้าหน้าที่กรมศิลปากรรื้อถอนเครื่องสดและหลังคาเสาฉัตรบุษบกพระจิตกาธานออก แล้วจัดตกแต่งกองฟอนและนำขอคีมเหล็ก ๒ อันเสียบปักคู่กันที่กองฟอนวางบนโต๊ะปูผ้าขาวสำหรับวางผ้าไตรสดับปกรณ์ เรียบร้อยแล้ว

พระเมรุมาศขณะถวายพระเพลิง

เวลา ๑ นาฬิกา ๒๐ นาที นายแก้วขวัญ วัชโรทัย เลขาธิการพระราชวัง กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ เสด็จฯ ขึ้นพระเมรุมาศ ทรงทอดผ้าไตรที่ปลายด้ามขอคีมซึ่งปักเสียบจากกองฟอนพระจิตกาธาน เจ้าหน้าที่กรมการศาสนา นิมนต์พระสงฆ์ ๑๐ รูป มีพระราชปริยัติโกศล พระราชาคณะ พระครูฯ ฐานาเปรียญ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ จำนวน ๕ รูป และพระทักษิณคณิสสร พระราชาคณะ พระครูฯ ฐานาเปรียญ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม จำนวน ๕ รูป ขึ้นสดับปกรณ์เที่ยวละ ๑ รูป จนครบ ๑๐ ไตรแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ เสด็จฯ ลงจากพระเมรุมาศไปยังพระที่นั่งทรงธรรม

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงทอดผ้าไตร

สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงทอดผ้าไตร

เวลา ๑ นาฬิกา ๓๕ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรับการถวายความเคารพของผู้เฝ้าฯ ณ ที่นั้น แล้วเสด็จฯ ไปประทับรถยนต์พระที่นั่งที่หลังพระที่นั่งทรงธรรม พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ทูลกระหม่อมหญิงอุบลรัตน พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา ท่านผู้หญิงทัศนาวลัย ศรสงคราม เสด็จฯ กลับ

ครั้นเจ้าพนักงานภูษามาลาถวายสุมพระบรมอัฐิไว้ควรแก่การแล้วจึงดับพระเพลิงด้วยน้ำพระสุคนธ์ ทำความสะอาดพระจิตกาธาน ลาดผ้าขาวแจงและแปรพระรูปพระบรมอัฐิและพระราชสรีรางคารให้หันพระเศียรไปเบื้องตะวันออก แล้วถวายเยียรบับคลุมไว้

ต่อจากนั้น เจ้าหน้าที่กรมศิลปากรและเจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังจัดการยกเชิญสัปตปฏลเศวตฉัตรขึ้นแขวนที่เพดานเหนือแท่นฐานพระจิตกาธานถวายกางกั้นพระบรมอัฐิและพระราชสรีรางคาร และตกแต่งจัดตั้งฉัตรดอกไม้สดสี่มุมพระจิตกาธาน

พระธรรมเทศนา
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน ป.ธ.๙)
วัดบวรนิเวศวิหาร
ถวายในการบำเพ็ญพระราชกุศลออกพระเมรุมาศ
พระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี
ณ พระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง
วันอาทิตย์ที่ ๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๙
เวลา ๑๖ นาฬิกา ๓๐ นาที

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
อคฺคทายี วรทายี เสฏฺฐทายี จ โย นโร
ทีฆายุ ยสวา โหติ ยตฺเถ ยตฺถูปปชฺชตี ติ

บัดนี้ สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า พระผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้อัญเชิญพระบรมศพสมเด็จบรมบพิตร สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี โดยขบวนพยุหยาตรา พร้อมด้วยเครื่องประดับพระราชอิสริยยศ มาสู่พระเมรุมาศ ณ ท้องสนามหลวงนี้ เพื่อถวายพระเพลิงโดยพระราชประเพณี ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ ตามพระโกศ พรั่งพร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ ท่านอัครราชทูตผู้แทนประเทศอันมีสัมพันธไมตรีทั้งหลายและข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย

สมเด็จบรมบพิตร สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พระองค์นั้น รับพระราชทานกล่าวได้ว่าทรงพระคุณเหนือคำทั้งหลายที่ได้อัญเชิญมาพรรณนา ความจริงนี้ผู้ปฏิเสธหาไม่มีประจักษ์ชัดแจ้งยิ่งนักจากที่พากันแสดงออกในการเสด็จสวรรคต จักไม่เสด็จกลับมาปรากฏพระวรกายอีกต่อไป เป็นการสูญเสียที่ยิ่งใหญ่แห่งจิตใจของคนทั้งชาติ ราวกับการสูญเสียสมเด็จพระบรมกษัตริยาธิราชผู้ยิ่งใหญ่เป็นที่รักแห่งแผ่นดิน สีดำอันเป็นสีที่แต่ไหนแต่ไรมาพากันถือว่าเป็นสีแห่งความไม่เป็นมงคลอย่างยิ่ง กลับเป็นสีที่ทุกถ้วนหน้าเต็มใจนำเข้าสู่บ้านเรือน ประดับกายตนอย่างเป็นมงคลสูงสุดแก่ชีวิตจิตใจ ความรังเกียจสีดำหลุดพ้นไปอย่างสิ้นเชิง เป็นที่อัศจรรย์นักอานุภาพใดเล่าจักบันดาลได้ นอกจากพระมหากรุณานุภาพที่ท่วมท้นพระราชหฤทัยสมเด็จบรมบพิตรสมเด็จพระบรมราชชนนีผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐพระองค์นั้น ทรงบันดาลสิริมงคลให้เพิ่มพูนได้จริงในแผ่นดินสยามนี้ ที่แม้ได้เสด็จละไปแล้วด้วยพระวรกาย การที่พสกนิกรทั่วประเทศเขตขัณฑสีมาพร้อมเพรียงพากันบำเพ็ญบุญบำเพ็ญกุศลทุกรูปแบบ ตามทางพระพุทธศาสนา และตามทางศาสนาทั้งหลาย มุ่งขอพระราชทานน้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายเป็นส่วนเพิ่มพูนพระราชกุศลบารมี นี้คือพระมหากรุณานุภาพบันดาลเป็นการพระราชทานพระบรมราชวโรกาสให้พสกนิกรทั้งชาติได้สร้างกุศลบารมี เป็นศรีเป็นมงคลแก่ชีวิตตน แก่ชีวิตผู้คนและชีวิตทั่วไปทั้งนั้น นั่นคือสถาบันชาติไทย และเป็นการยังสิริมงคลล้ำเลิศให้เกิดเป็นกำลังบริสุทธิ์ เทิดทูนสถาบันพระพุทธศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์ ให้รุ่งเรืองพิพัฒน์สวัสดี เป็นศักดิ์ศรีแห่งปัถพีตลอดไปอันพระมหากรุณานุภาพยิ่งใหญ่ในสมเด็จบรมบพิตรสมเด็จพระบรมราชชนนีพระองค์นั้น ที่แผ่ไพศาลไปทั่วเขตขัณฑสีมาอาณาจักร มีมงคลมหัศจรรย์ยิ่งนักปรากฏ เป็นเหตุให้จิตใจทั้งหมดสดใสด้วยคุณธรรมสำคัญ อันสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงกล่าวว่าเป็นเครื่องหมายของคนดี นั่นคือความมี

กตัญญูกตเวทีรู้พระคุณอันท่านได้กระทำแล้ว และสนองพระคุณนั้น เต็มสติปัญญาความสามารถ สมเด็จบรมบพิตร สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีได้ทรงมีพระมหากรุณาประทับเครื่องหมายของคนดี ให้เห็นเด่นชัดไปทั่วโลก ว่าเป็นเครื่องหมายประจำจิตใจคนในชาติไทย ไม่เคยมีผู้ใดทำได้เช่นที่ทรงทำได้แล้วจริง นี้เป็นมงคลมหัศจรรย์ยิ่งใหญ่นัก ผลที่จักเกิดตามมาย่อมเป็นผลดี เป็นความร่มเย็นเป็นสุข ไกลความเป็นทุกข์ทุกประการ ภายใต้พระบรมโพธิสมภาร แห่งสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า พระผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ

พระพุทธพจน์บทหนึ่ง ที่รับพระราชทานอัญเชิญเป็นบทนิเทศเบื้องต้น มีความว่าดังนี้ **"ผู้ให้สิ่งที่เลิศ ให้สิ่งที่ดี ให้สิ่งที่ประเสริฐ ย่อมเป็นผู้ที่มีอายุยืน มียศ ในภพที่ตนเกิด"**

สมเด็จบรมบพิตร สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พระองค์นั้น ทรงประกาศรับรองพระพุทธพจน์นี้แล้วด้วยพระองค์เอง คือทรงปฏิบัติตามพระพุทธพจน์ และได้ทรงเสวยผลตรงตามเหตุ ดังปรากฏในพระพุทธพจน์นั้น

ทรงเป็นผู้ให้สิ่งที่เลิศ ให้สิ่งที่ดี ให้สิ่งที่ประเสริฐ เมื่อรับพระราชทานถวายพระพรเช่นนี้ย่อมมีความเด่นชัดที่สองสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ที่พสกนิกรชาวไทยทั้งชาติได้รับพระราชทานมาจากสมเด็จบรมบพิตร สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พระองค์นั้น ทั้งสองสมเด็จพระมหากษัตริยาธิราชเจ้าแห่งพระมหาจักรีบรมราชวงศ์ คือสิ่งที่เลิศ สิ่งที่ดี สิ่งที่ประเสริฐดังที่สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงกล่าวไว้ในพระพุทธภาษิตที่ได้รับพระราชทานอัญเชิญเป็นบทอุเทศเบื้องต้น ความดี ความเลิศ ความประเสริฐ แห่งสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าส่องให้เห็นชัดแจ้งถึงน้ำพระราชหฤทัยสูงส่งแห่งสมเด็จบรมบพิตรสมเด็จพระบรมราชชนนีพระองค์นั้น ทรงเสียสละได้อย่างที่ผู้คนทั้งหลายยากจะเข้าใจ ยากจะทำได้ เพื่อชาติ ทรงทำได้ทั้งทรงเหนื่อยยากอบรมอภิบาลพระมหากษัตริย์พระองค์น้อย เจ้าชายเจ้าหญิงพระองค์น้อย ในพระวัยไร้เดียงสา จนทรงพระเจริญเป็นพระมหากษัตริย์เป็นเจ้าชายเจ้าหญิงที่ทรงเพียบพร้อมด้วยพระคุณสมบัติ ควรแก่ความเป็นที่รักที่เทิดทูนของพสกนิกรเหนือเศียรเกล้ายิ่งชีวิตจิตใจ ทรงเปรียบการทรงเลี้ยงดูพระโอรสพระธิดาว่าเสมือนการปลูกต้นไม้ดอก จะงดงามเพียงไรอยู่ที่การให้ปุ๋ยให้น้ำ ปุ๋ยและน้ำที่ทรงใช้ในการทรงอภิบาลอบรมพระโอรสพระธิดาทุกพระองค์ คือความดี ความรัก ความรับผิดชอบ ความเสียสละ ผลที่ปรากฏแสดงถึงเหตุอย่างชัดแจ้ง สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า และสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล และสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ทรงเป็นไปดังคุณสมบัติที่เปรียบเช่นปุ๋ยและน้ำที่สมเด็จบรมบพิตรสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีพระองค์นั้นทรงใช้ในการทรงเลี้ยงดูพระโอรสพระธิดาตั้งแต่ทรงเยาว์พระชนมายุพรรษา จนทรงพระเจริญเป็นลำดับ

ความดี ความรัก ความรับผิดชอบ ความเสียสละ คุณสมบัติทั้งปวงนี้ รับพระราชทานถวายพระพรได้ ว่ามีเพียบพร้อมในสมเด็จบรมบพิตร สมเด็จพระมหิตลาธิเบศรอดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก และซึมซาบสู่สมเด็จบรมบพิตร สมเด็จพระบรมราชชนนี พระผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐพระองค์นั้น เป็นไปดังพระพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า "คบคนใดก็เป็นเช่นคนนั้น" ทุกวันนี้ประเทศชาติไทยกำลังได้รับประโยชน์อย่างยิ่งจากความดี ความรัก ความรับผิดชอบ ความเสียสละที่ถ่ายทอดผ่านมาเป็นลำดับ จนปรากฏสมบูรณ์งดงามในสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า พระผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ เป็นผลล้ำเลิศให้ความกตัญญูกตเวทีปรากฏยิ่งใหญ่ไพศาลนัก พ้นจักพรรณนา ทั่วอาณาเขตประเทศสยามนี้ ชาวโลกมากมีได้ประจักษ์อย่างอัศจรรย์และจะจารึกอยู่นิรันดรในประวัติศาสตร์ ขอรับพระราชทานถวายพระพรได้ ว่านี้เกิดแต่พระมหากรุณานุภาพแห่งสมเด็จบรมบพิตร สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีโดยแท้

ตลอดมา และบัดนี้ สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้ทรงปฏิบัติสนองพระเดชพระคุณ พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาท ตลอดทั้งทวยราษฎร์ ผู้พรั่ง

พร้อมด้วยสามัคคีธรรม อันนำให้งามทุกกาล

ในอวสานแห่งพระธรรมเทศนา เพื่อเพิ่มพระอัปมาทธรรมให้ไพบูลย์ สมเด็จพระราชาคณะจะรับพระราชทานสาธยายศราทธพรตคาถาในมหาสมาคม ซึ่งมีสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า พระผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ทรงเป็นประธาน

ขอพระราชทานถวายพระพร

พิธีถวายดอกไม้จันทน์ทั่วประเทศ

เพื่อมิให้ประชาชนหลั่งไหลเข้ามาในบริเวณรอบปริมณฑลสนามหลวงมากจนเกินกว่าสถานที่จะรับได้ และเปิดโอกาสให้ประชาชนได้ร่วมพิธีถวายดอกไม้จันทน์พร้อมกันทั่วประเทศ กรุงเทพมหานคร และกระทรวงมหาดไทย จึงได้เชิญชวนให้ประชาชนร่วมพิธีถวายช่อดอกไม้จันทน์ ณ วัดที่แต่ละเขตและสถานที่ที่แต่ละจังหวัดและอำเภอต่างๆ กำหนดไว้ ดังนี้

ประชาชนถวายดอกไม้จันทน์ ณ สนามหลวง

ในวันอาทิตย์ที่ ๑๐ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ ซึ่งเป็นวันประกอบพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพนั้น ณ วัดต่างๆ ในเขตกรุงเทพมหานคร ซึ่งกรุงเทพมหานครได้มอบหมายสำนักงานเขตต่างๆ ของกรุงเทพมหานคร พิจารณาวัดที่เหมาะสมและสมพระเกียรติสำหรับจัดพิธีถวายดอกไม้จันทน์พร้อมๆ กับพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง โดยเขตดุสิตจัดที่วัดแก้วฟ้าจุฬามณี เขตพระโขนงจัดที่วัดบางนาใน เขตบางซื่อจัดที่วัดสร้อยทอง เขตคลองเตยจัดที่วัดธาตุทอง เขตพญาไทจัดที่วัดไผ่ตัน เขตประเวศจัดที่วัดกระทุ่ม เขตราชเทวีจัดที่วัดอภัยทายาราม เขตตลิ่งชันจัดที่วัดชัยพฤกษมาลา เขตห้วยขวางจัดที่วัดอุทัยธาราม เขตบางกอกใหญ่จัดที่วัดสังข์กระจาย เขตภาษีเจริญจัดที่วัดจันทร์ประดิษฐาราม เขตหนองแขมจัดที่วัดราษฎร์บำรุง เขตบางกอกน้อยจัดที่วัดเจ้าอาม เขตราษฎร์บูรณะจัดที่วัดสน เขตบางพลัดจัดที่วัดอาวุธวิกสิตาราม เขตธนบุรีจัดที่วัดเวฬุราชิณ เขตบางขุนเทียนจัดที่วัดเลา เขตคลองสานจัดที่วัดอนงคาราม เขตจอมทองจัดที่วัดราชโอรสาราม เขตสัมพันธวงศ์จัดที่วัดจักรวรรดิราชาวาส เขตบางเขนจัดที่วัดพระศรีมหาธาตุ เขตปทุมวันจัดที่วัดปทุมวนาราม เขตดอนเมืองจัดที่วัดดอนเมือง เขตป้อมปราบศัตรูพ่ายจัดที่วัดเทพศิรินทราวาส เขตจตุจักรจัดที่วัดเสมียนนารี เขตบางรักจัดที่วัดมหาพฤฒาราม เขตพระนครจัดที่วัดมกุฏกษัตริยาราม เขตยานนาวาจัดที่วัดช่องนนทรี เขตสาธรจัดที่วัดยานนาวา เขตลาดกระบังจัดที่วัดสุทธาโภชน์ เขตบางคอแหลมจัดที่วัดราชสิงขร เขตมีนบุรีจัดที่วัดราษฎร์ศรัทธาธรรม เขตบางกะปิจัดที่วัดบึงทองหลาง เขตหนองจอกจัดที่วัดหนองจอก เขตลาดพร้าวจัดที่วัดลาดปลาเค้า เขตสวนหลวงจัดที่วัดยาง เขตบึงกุ่มจัดที่วัดบางเตย เขตดินแดงจัดที่วัดพรหมวงศาราม นั้น สำนักงานเขตได้จัดนิทรรศการพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ณ วัดที่กำหนด ซึ่งในวันนี้แต่ละวัดได้ตั้งโต๊ะหมู่บูชาประดิษฐานพระ

ประชาชนถวายดอกไม้จันทน์ ณ วัดในกรุงเทพมหานคร

ฉายาลักษณ์สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พร้อมเครื่องราชสักการะ และพานรองรับดอกไม้จันทน์หน้าพระฉายาลักษณ์ บนเมรุประจำวัด ตกแต่งไม้ดอกไม้ประดับรอบบริเวณพิธี และติดตั้งโทรทัศน์ขนาดใหญ่ให้ประชาชนได้ชมการถ่ายทอดพระราชพิธีจากพระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง ไปพร้อมๆ กัน ส่วนดอกไม้จันทน์นั้น โรงเรียนในสังกัดกรุงเทพมหานครและโรงเรียนส่งเสริมอาชีพกรุงเทพมหานครจัดเตรียมแจกจ่ายแก่ประชาชนผู้มาร่วมพิธีในแต่ละวัด วัดละ ๗,๐๐๐ ดอก และก่อนพิธีถวายดอกไม้จันทน์แต่ละวัดได้จัดแสดงพระธรรมเทศนาถวาย ในเวลา ๒๒ นาฬิกา ซึ่งเป็นเวลาถวายพระเพลิงจริง ผู้อำนวยการเขตแต่ละเขตพร้อมด้วยข้าราชการ พ่อค้า และประชาชน ร่วมกันทำพิธีเผาดอกไม้จันทน์ พร้อมจัดมหรสพที่เหมาะสมแสดง ณ ที่นั้น

การจัดพิธีถวายดอกไม้จันทน์ในส่วนภูมิภาคนั้น กระทรวงมหาดไทยได้มอบหมายให้จังหวัดแต่ละจังหวัดและอำเภอพิจารณาวัดและสถานที่ที่เหมาะสมสำหรับจัดพิธีถวายดอกไม้จันทน์พร้อมๆ กับพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ พระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง ซึ่งทุกจังหวัดทั่วประเทศได้จัดพิธีพร้อมกันรวม ๗๓๔ อำเภอ ๗๗ กิ่งอำเภอ โดยจัดตั้งที่หน้าศาลากลางจังหวัด หน้าที่ว่าการอำเภอและกิ่งอำเภอ วัดและอื่นๆ ตามความเหมาะสมของแต่ละท้องที่ ซึ่งแต่ละท้องที่ได้ตกแต่งสถานที่ ตั้งโต๊ะหมู่บูชาประดิษฐานพระฉายาลักษณ์สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พร้อมเครื่องราชสักการะ พานรองรับดอกไม้จันทน์ และติดตั้งโทรทัศน์ให้ประชาชนผู้มาร่วมพิธีทุกคนได้ชมการถ่ายทอดพระราชพิธีจากพระเมรุมาศ ท้องสนามหลวงอย่างทั่วถึง เวลาประมาณ ๑๔ นาฬิกา ๓๐ นาที ได้จัดพิธีบำเพ็ญกุศลถวายพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เวลาประมาณ ๑๖ นาฬิกา ๓๐ นาที ผู้ว่าราชการจังหวัดหรือนายอำเภอเป็นประธานนำข้าราชการ พ่อค้าประชาชน ถวายดอกไม้จันทน์พร้อมกันทั่วประเทศ และทำการเผาดอกไม้จันทน์ในเวลาประมาณ ๒๒ นาฬิกา ภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถวายพระเพลิงพระบรมศพ (ถวายพระเพลิงจริง) โดยจัดเจ้าหน้าที่ควบคุมการเผาดอกไม้จันทน์จนไหม้หมดเรียบร้อย

ประชาชนในส่วนภูมิภาคถวายดอกไม้จันทน์

มหรสพสมโภชงานออกพระเมรุพระบรมอัฐิ

การจัดมหรสพสมโภชงานออกพระเมรุพระบรมอัฐิเป็นแบบแผนประเพณีที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ซึ่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ได้มีการจัดมหรสพสมโภชงานออกพระเมรุพระบรมอัฐิตามแบบ

แผนประเพณีเป็นครั้งแรกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ในงานออกพระเมรุพระบรมอัฐิสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก เมื่อปีพุทธศักราช ๒๓๓๙ ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ได้มีประกาศงดการแสดงมหรสพสมโภชในงานออกพระเมรุถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตามที่ทรงมีพระราชปรารภจนถึงปัจจุบัน สำหรับมหรสพที่เคยจัดแสดงเป็นประจำมาแต่สมัยโบราณได้แก่ โขน หนังใหญ่ ละครนอก

ในการถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี รัฐบาลได้ขอพระบรมราชานุญาตจัดมหรสพสมโภชงานออกพระเมรุพระบรมอัฐิ โดยกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ จัดการแสดงสมโภชตั้งแต่เวลา ๑๘ นาฬิกา วันที่ ๑๐ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ ถึงเวลา ๖ นาฬิกา วันที่ ๑๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ ประกอบด้วยการแสดงโขน หนังใหญ่ ละครนอกและหุ่นกระบอก เฉพาะการแสดงหุ่นกระบอกนี้เป็นการจัดแสดงเพิ่มขึ้นมาจากมหรสพที่เคยจัดดั้งเดิม จึงนับเป็นการแสดงสมโภชในงานออกพระเมรุนี้เป็นครั้งแรก

เวลา ๑๘ นาฬิกา เริ่มการแสดงมหรสพสมโภชงานออกพระเมรุพระบรมอัฐิซึ่งเป็นการแสดงภาคค่ำมีการแสดงหนังใหญ่และการแสดงโขนเรื่องรามเกียรติ์ เริ่มด้วยการแสดงหนังใหญ่เบิกหน้าพระ (พากย์สามตระ) ตามประเพณีการแสดงหนังใหญ่ตั้งแต่สมัยโบราณ ต่อจากนั้นเป็นการแสดงหนังใหญ่ชุดจับลิงหัวค่ำ ซึ่งเป็นการแสดงเบิกโรงหนังใหญ่ จากนั้นจึงเป็นการแสดงโขนเริ่มตั้งแต่พระฤาษีไลโกฏนำคณะพระฤาษีทั้ง ๔ องค์ ขึ้นเฝ้าพระอิศวรบนวิมานเขาไกรลาสทูลขอให้พระนารายณ์อวตารลงไปปราบพวกมาร พระอิศวรทรงมีเทวานุญาตให้พระนารายณ์อวตารลงไปเกิดเป็นพระรามพร้อมด้วยคทา จักร สังข์ และบัลลังก์นาค ไปเกิดเป็นอนุชาสามองค์ และพระลักษมีไปเกิดเป็นพระมเหสีของพระราม บรรดาเทพเจ้าทั้งน้อยใหญ่ต่างร่วมใจกันทูลรับอาสาแบ่งภาคจุติไปเกิดเป็นพลวานรสำหรับเป็นทหารของพระรามเพื่อไปรบกับฝ่ายยักษ์ ต่อจากนั้นการแสดงโขนจะดำเนินเรื่องไปกล่าวถึงฝ่ายกรุงลงกา ทศกัณฐ์ให้พิเภกทำนายฝัน พิเภกทำนายตามความเป็นจริงว่า ทศกัณฐ์จะแพ้พระราม ทำให้ทศกัณฐ์โกรธ ขับไล่พิเภก ออกจากกรุงลงกา พิเภกจึงไปสวามิภักดิ์อยู่กับพระรามหลังจากที่ขับพิเภกไปแล้ว ทศกัณฐ์ก็ทราบข่าวว่าพระรามยกกองทัพวานรมาตั้งพลับพลาอยู่ที่เชิงเขาเหมติรัน ทศกัณฐ์จึงตรัสใช้ให้นางเบญกายแปลงเป็นนางสีดาทำตายลอยไปติดอยู่ที่ท่าน้ำที่พระรามลงสรง พระรามเสด็จมาสรงน้ำเห็นนางสีดาตายลอยน้ำมาก็เสียพระทัย ฝ่ายหนุมานกราบทูลว่ามิใช่นางสีดาแต่เป็นยักษ์แปลงกายมา และทูลรับอาสานำร่างนางสีดาเผาไฟ นางเบญกายแปลงไม่สามารถทนความร้อนได้จึงกลายเป็นร่างเดิมเหาะขึ้นสู่ท้องฟ้า หนุมานเหาะตามไปจับตัวได้ เมื่อการแสดงโขนดำเนินมาถึงตอนนี้ เป็นเวลาประมาณ ๒๒ นาฬิกา ซึ่งเป็นเวลาถวายพระเพลิงพระบรมศพ ได้หยุดพักการแสดงโขนเพื่อถวายสักการะพระบรมศพ

มหรสพสมโภชงานออกพระเมรุพระบรมอัฐิ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ และสมเด็จพระบรมวงศ์ถวายพระเพลิงพระบรมศพเรียบร้อยแล้ว จึงเริ่มการแสดงภาคตึกต่อไปจนจบการแสดงเวลาประมาณ ๖ นาฬิกา โดยเริ่มการแสดงโขนดำเนินเรื่องเป็นชุดเป็นตอนติดต่อกันไปจากทศกัณฐ์ใช้ให้อินทรชิตออกรบ อินทรชิตถูกศรพระลักษมณ์ต้องหนีกลับเข้ากรุงลงกา ได้ดื่มน้ำนมของนางมณโฑผู้เป็นมารดาลูกศรจึงหลุดออก อินทรชิตรับอาสาทศกัณฐ์ไปทำพิธีชุบศรพรหมาสตร์ ทศกัณฐ์ใช้ให้มังกรกัณฐ์ออกรบ มังกรกัณฐ์ถูกพระรามฆ่าตาย แสงอาทิตย์ผู้เป็นน้องออกรบก็ถูกพระรามฆ่าตายอีก อินทรชิตแปลงเป็นพระอินทร์แผลงศรพรหมาสตร์สังหารพระลักษมณ์และไพร่พลวานร จนกระทั่ง ถึงพระรามแก้ไขให้ฟื้น ทศกัณฐ์เชิญมูลพลัมผู้เป็นสหายกับท้าวสหัสเดชะผู้เป็นพี่ชายของมูลพลัมมาช่วยรบ ซึ่งเป็นตอนศึกสามทัพ เมื่อมูลพลัมและสหัสเดชะตายแล้ว จึงเริ่มการแสดงหนังใหญ่

การแสดงโขน

การแสดงหนังใหญ่เป็นชุดศึกวิรุญจำบัง ซึ่งมีการแสดงโขนสลับที่เรียกว่าหนังติดตัวโขนซึ่งเป็นการแสดงที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ ต่อจากนั้นจึงจะกลับมาแสดงโขนเต็มรูปแบบต่อไป โดยเริ่มตั้งแต่ทศกัณฐ์ยกกองทัพออกรบกับพระราม แผลงศรเป็นนาค พระรามแผลงศรเป็นครุฑมาจับนาค แล้วแผลงศรพรหมาสตร์ไปถูกทศกัณฐ์ล้มลง ทศกัณฐ์ร่ายเวทให้ศรหลุดแล้วเจรจาขอหย่าทัพยกกลับเข้ากรุงลงกา ทศกัณฐ์เชิญท้าวมาลีวราชมาว่าความ จนถึงท้าวมาลีวราชตัดสินให้ทศกัณฐ์ส่งนางสีดาคืนพระราม ทศกัณฐ์ไม่ยอมส่ง ท้าวมาลีวราชโกรธจึงสาปทศกัณฐ์แล้วกลับไป การแสดงโขนและหนังใหญ่จบลงเพียงนี้

สำหรับการแสดงละครนอก แสดงเรื่องสังข์ทอง ดำเนินเรื่องตั้งแต่พระสังข์หนีนางพันธุรัต นางพันธุรัตติดตามไปจนตาย พระธิดาท้าวสามนต์เลือกคู่ จนถึงนางรจนาถูกขับไล่ไปอยู่ปลายนา ท้าวสามนต์ให้หกเขยและเจ้าเงาะหาปลา พระอินทร์แปลงลงมาท้าตีคลี นางมณฑาลงกระท่อม พระสังข์ถอดเงาะ พระสังข์เลียบเมือง ถึงสลักขิ้นฟัก

ส่วนการแสดงหุ่นกระบอก แสดงเรื่องพระอภัยมณี ดำเนินเรื่องตั้งแต่นางผีเสื้อสมุทรลักพาพระอภัยมณีกำเนิดสินสมุทร พระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อสมุทร ฤาษีเกาะแก้วพิสดารช่วยพระอภัยมณี พระอภัยมณีโดยสารเรือท้าวสิลราช นางผีเสื้อสมุทรตามไปทำลายเรือ พระอภัยมณีเป่าปี่สังหารนางผีเสื้อสมุทร กำเนิดสุดสาคร สุดสาครจับม้ามังกร สุดสาครออกติดตามหาบิดาพบซีเปลือย ซีเปลือยลวงผลักตกลงไปในเหว ฤาษีตามไปช่วย สุดสาครปราบซีเปลือย

เก็บพระบรมอัฐิ

วันจันทร์ที่ ๑๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ เจ้าพนักงานตกแต่งการพระราชกุศลเก็บพระบรมอัฐิไว้พร้อม

เวลาเช้า เจ้าพนักงานจะได้เลี้ยงภัตตาหารแด่พระสงฆ์ที่สวดพระอภิธรรมประจำช่าง

ณ พระเมรุมาศ ที่คูหาพระเมรุมาศด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ ลาดผ้าเยียรบับทอดพระราชอาสน์สำหรับเป็นที่ประทับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว หน้าพระจิตกาธานลาดพรมแดง ที่บัวปากฐานพระจิตกาธานตรงกลางเป็นพระบรมอัฐิที่เจ้าพนักงานแจงแปรพระรูปและถวายคลุมด้วยผ้าเยียรบับ ที่บัวปากฐานเบื้องขวาทอดเครื่องสรงพระบรมอัฐิ แถวแรกทอดพระผอบสำหรับบรรจุพระราชสรีรางคารถวายคลุมตาดทอง ขันทองคำบรรจุน้ำพระสุคนธ์ถวายคลุมปัก

การตั้งแต่งที่คูหาพระเมรุมาศ

มีพานทองรอง ขวดน้ำพระสุคนธ์มีพานทองรองแถวที่ ๒ ทอดฝาพระโกศพระบรมอัฐิสวมยอดฉัตรพระโกศพระบรมอัฐิทองคำประดับเพชรมีพวงมาลัยผูกที่เอวพระโกศเปิดฝาไว้พระโกศหินอ่อน (พระโกศรองรับพระบรมอัฐิชั้นใน) หุ้มด้วยถุงผ้ากรองทองรองบนพานทองเปิดฝาไว้ที่บัวปากฐานเบื้องซ้ายทอดเครื่องทองน้อย ๒ เครื่อง สำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสักการะพระบรมอัฐิเครื่องหนึ่ง และสำหรับพระบรมอัฐิบูชาพระสงฆ์เครื่องหนึ่ง

ที่คูหาพระเมรุมาศด้านทิศเหนือ ตั้งเก้าอี้สำหรับสมเด็จพระสังฆราชประทับรอสดับปกรณ์ ถัดเก้าอี้ตั้งโต๊ะปูผ้าขาววางผ้าไตรสามหาบ

ทหารยามเกียรติยศยังคงยืนยามอยู่สี่มุมพระจิตกาธานและพระเมรุมาศต่อเนื่องมาแต่วันก่อน และจะได้ถอนออกเมื่อเชิญพระบรมอัฐิและพระราชสรีรางคารโดยกระบวนพระราชอิสริยยศออกจากพระเมรุมาศไปยังพระบรมมหาราชวัง

เมื่อใกล้เวลาเสด็จพระราชดำเนิน กองทหารเกียรติยศสำหรับพระบรมศพเข้าตั้งแถวในราชวัติพระเมรุมาศด้านทิศเหนือ

ชาวพนักงานประโคมสังข์ แตร กลองชนะ จ่าปี่ จ่ากลอง ตั้งแถวคอยประโคมในราชวัติพระเมรุมาศด้านทิศใต้

พระสงฆ์อีก ๘ รูปที่จะสดับปกรณ์นั่งพักรอที่พื้นลานระหว่างพระเมรุมาศกับหอเปลื้อง

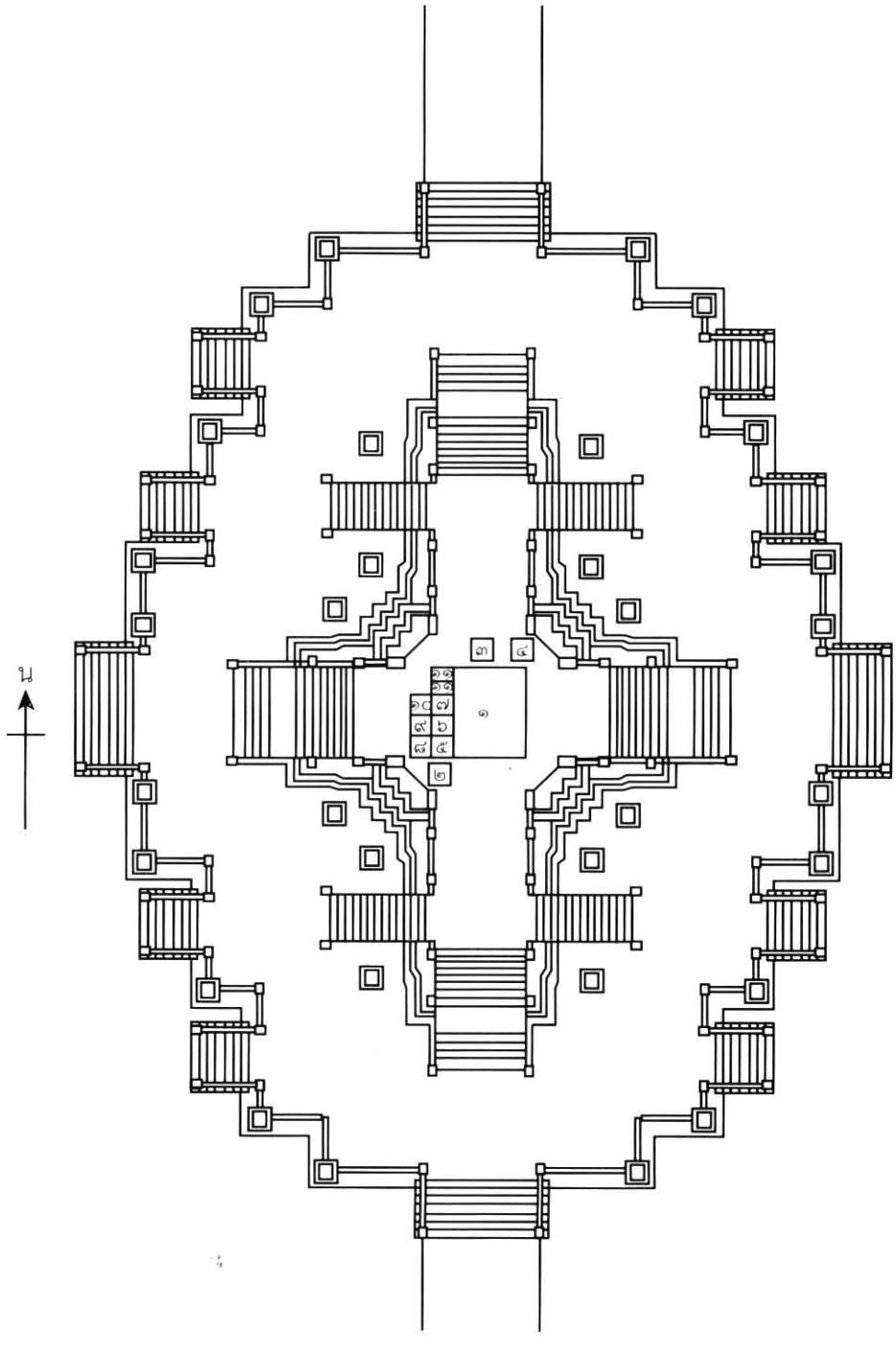
ณ พระที่นั่งทรงธรรม เจ้าพนักงานตั้งแต่งพระราชอาสน์ที่มุขหน้าพระที่นั่งทรงธรรมสำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ตั้งแต่งบุษบกพระแท่นแว่นฟ้าที่ระหว่างเสาโถงกลางแนวตรงกับอาสน์สงฆ์สำหรับเป็นที่ประดิษฐานพระโกศพระบรมอัฐิ ในบุษบกทอดพานทอง ๒ ชั้นสำหรับประดิษฐานพระโกศพระบรมอัฐิ สี่มุมบุษบกพระแท่นแว่นฟ้าตั้งฉัตรทอง ๕ ชั้นมุมละ ๑ ต้น ฐานเขียงทั้งสี่ด้านวางพานพุ่มทองด้านละ ๑ พาน พร้อมเชิงเทียน ๑ คู่ มุมฐานเขียงวางแจกันดอกหน้าวัวสีขาวและสีแดง มุมละ ๑ แจกัน ด้านหลังวางแจกันดอกหน้าวัวสีขาวและสีแดงมุมละ ๑ แจกัน

หน้าบุษบกพระแท่นแว่นฟ้าทอดเครื่องราชสักการะทองคำลงยาราชาวดีพร้อมพระแท่นทรงกราบสำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถวายบังคมพระบรมอัฐิที่หนึ่ง และทอดเครื่องราชสักการะทองลงยารองพร้อมพระแท่นทรงกราบสำหรับสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถอีกที่หนึ่ง ระหว่างเครื่องราชสักการะทั้งสองที่ตั้งโต๊ะทองทอดพานพระมหากฐินวางพระภูษาโยง เมื่อเชิญพระโกศพระบรมอัฐิมาประดิษฐานในบุษบกพระแท่นแว่นฟ้าทองแล้วจะได้เชิญสายแถบทองจากพระโกศพระบรมอัฐิมาต่อเชื่อมกับพระภูษาโยง

หน้าอาสน์สงฆ์ ทอดพระราชอาสน์พร้อมเครื่องพระบรมราชอิสริยยศราชูปโภคสำหรับพระบาทสมเด็จ

แผนผังงานเก็บพระบรมอัฐิ ณ พระเมรุมาศ
(๑๑ มีนาคม ๒๕๓๙)

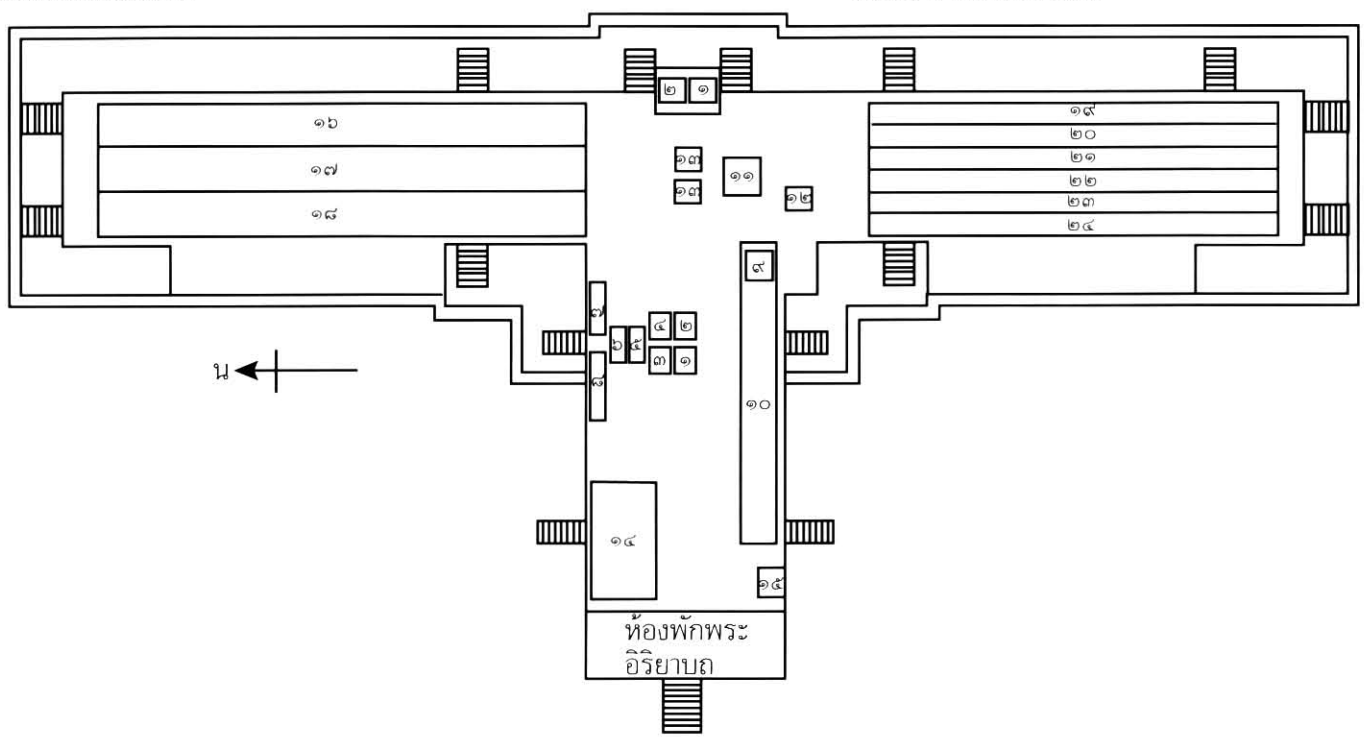
๑. พระจิตกาธานประดิษฐานพระบรมอัฐิและพระราชสรีรางคาร
๒. พระราชอาสน์
๓. เก้าอี้ที่ประทับสมเด็จพระสังฆราช
๔. ผ้าไตร
๕. พระผอบสำหรับบรรจุพระราชสรีรางคาร
๖. ขันทองคำบรรจุน้ำพระสุคนธ์
๗. ขวดน้ำพระสุคนธ์
๘. ฉัตรสำหรับสวมเหนือยอดพระโกศพระบรมอัฐิ
๙. พระโกศพระบรมอัฐิ
๑๐. พระโกศหินอ่อน (พระโกศพระบรมอัฐิชั้นใน)
๑๑. เครื่องทองน้อย

แผนผังงานเก็บพระบรมอัฐิ ณ พระที่นั่งทรงธรรม

(๑๑ มีนาคม ๒๕๓๙)

๑. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
๒. สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ
๓. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
๔. สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
๕. สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี และสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์
๖. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ และพระเจ้าหลานเธอทั้ง ๓ พระองค์
๗. ท่านผู้หญิงทัศนาวลัย ศรสงคราม และครอบครัว
๘. หม่อมสุจาริณี มหิดล และพระโอรสและพระธิดาฯ
๙. พานพระภูษาโยง
๑๐. อาสน์สงฆ์
๑๑. บุษบกพระแท่นแว่นฟ้า
๑๒. เครื่องสังเค็ด
๑๓. เครื่องราชสักการะพร้อมพระแท่นทรงกราบ
๑๔. ผู้ตามเสด็จฯ
๑๕. ผ้าไตรพร้อมปัจจัย
๑๖. คณะรัฐมนตรีและรัฐสภา
๑๗. ปลัดกระทรวงและผู้บัญชาการเหล่าทัพ
๑๘. อดีตผู้บัญชาการเหล่าทัพและข้าราชการ
๑๙. เลขาธิการพระราชวัง สมุหราชองครักษ์ ราชเลขาธิการ
๒๐. คณะองคมนตรี
๒๑. เจ้านายฝ่ายใน
๒๒. เจ้านายฝ่ายหน้า
๒๓. สมาชิกจุลจอมเกล้า
๒๔. ข้าราชการพลเรือน

พระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทอดที่ประทับของสมเด็จพระบรมราชวงศ์ และทอดพระเก้าอี้ที่หน้าประธานสงฆ์ ๒ ตัวสำหรับเป็นที่ประทับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงปฏิบัติพระสงฆ์ขณะรับพระราชทานฉันภัตตาหารสามหาบ ส่วนหลังอาสน์สงฆ์วางพานผ้าไตรพร้อมปัจจัย

หัวอาสน์สงฆ์ ทอดพานพระมหากฐินวางพระภูษาโยง และตั้งเครื่องสังเค็ดที่ระลึกงานพระบรมศพ

ส่วนผู้เฝ้าฯ บนพระที่นั่งทรงธรรม และผู้เฝ้าฯ ที่ศาลาลูกขุน จัดเช่นเดียวกับวันพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ เว้นแต่ไม่มีคณะทูตานุทูต

หลังพระที่นั่งทรงธรรม กองทหารเกียรติยศสำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตั้งแถวที่ริมถนนหน้าพระธาตุตรงทางเข้าพระที่นั่งทรงธรรม ๘ ตำรวจหลวงและนายทหารราชองครักษ์เชิญธงชัยพระครุฑพ่าห์และเชิญธงชัยราชกระบี่ยุทธ์ ตั้งแถวรับเสด็จพระราชดำเนินที่ทางเข้าพระที่นั่งทรงธรรมด้านทิศตะวันตก

ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เจ้าพนักงานเตรียมการตั้งแต่งดังนี้ ที่พระแท่นสุวรรณเบญจดลภายใต้สัปตปฎลเศวตฉัตรตั้งแต่งบุษบกทองสำหรับประดิษฐานพระโกศพระบรมอัฐิ ซึ่งจะเชิญมาโดยกระบวนพระราชอิสริยยศตกแต่งพระแท่นสุวรรณเบญจดลด้วยพานพุ่มทองพุ่มเงินและแจกันปักดอกไม้ทอง ที่มุมพระแท่นสุวรรณเบญจดลแต่ละชั้นปักสุวรรณฉัตรคันดาล ๕ ชั้น รวม ๑๒ ต้น หน้าพระแท่นทองทรายที่ประดิษฐานพระแท่นสุวรรณเบญจดล ตั้งม้าหมู่ปิดทองสำหรับทอดเครื่องราชอิสริยาภรณ์และเครื่องราชอิสริยยศราชูปโภค ซึ่งจะได้เชิญมาในกระบวนพระราชอิสริยยศพร้อมกับพระโกศพระบรมอัฐิ ด้านหน้าพระแท่นที่ประดิษฐานพระโกศพระบรมอัฐิ กั้นราชวัติทางมุมข้างเหนือและข้างใต้ตกแต่งด้วยดอกหน้าวัวสีแดงสด ถัดออกมาตั้งฐานบัวปิดทองประดับกระจกวางพุ่มตาดเงิน พุ่มตาดทอง ๒ พุ่ม ตรงกลางระหว่างราชวัติ ตั้งโต๊ะปิดทองทอดเครื่องทองน้อย ๒ ที่ พร้อมพระแท่นทรงกราบ ๒ ที่ สำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงสักการะพระบรมอัฐิ

การตั้งแต่งบนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

การตั้งแต่งบนพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ปราสาท

การตั้งแต่งพระฉายาลักษณ์ พระราชบัลลังก์ประดับมุกภายใต้นพปฎลมหาเศวตฉัตร และการทอดพระราชอาสน์ มีรายละเอียดการตั้งแต่งเหมือนเช่นครั้งยังประดิษฐานพระโกศพระบรมศพ

ณ พระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ปราสาท เจ้าพนักงานทอดพระราชอาสน์จักรี (ไม่มีท้าวแขน) พร้อมด้วยโต๊ะเคียงสลักลายปิดทองปูผ้าเยียรบับ สำหรับเป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับรอรับพระบรมอัฐิ

ทหารเกียรติยศรายทางและตำรวจรักษาการณ์เข้าประจำในเส้นทางที่กระบวนพระราชอิสริยยศจะยาตราผ่าน

เริ่มจากประตูราชวัติพระเมรุมาศด้านทิศเหนือไปตามถนนตัดกลางสนามหลวง ถนนราชดำเนินใน ถนนหน้าพระลานถึงประตูวิเศษไชยศรี ส่วนภายในพระบรมมหาราชวัง เป็นหน้าที่ของกองรักษาการณ์และตำรวจรักษาการณ์ประจำพระบรมมหาราชวังยืนรายทาง

กระบวนพระราชอิสริยยศริ้วที่ ๔ ที่จะแห่เชิญพระโกศพระบรมอัฐิและพระราชสรีรางคารจากพระเมรุมาศเข้าสู่พระบรมมหาราชวังเป็นกระบวนพยุหยาตรา ๔ สาย จัดรูปกระบวนคล้ายริ้วกระบวนที่ ๑ แต่มีจำนวนเจ้าหน้าที่ การแต่งกาย และตำแหน่งที่ประจำริ้วเปลี่ยนแปลงไป

ต้นกระบวน ประกอบด้วยนายตำรวจขี่ม้านำ ๑ คู่ ผู้นำริ้ว ๑ นาย คือนายอรุณรัตน์ นีละรัตตานนท์ ผู้เชิญธง ๓ ชาย ๒ นาย ประตูหน้า ๒ นาย คือนายวัชรินทร์ ช้อนวัฒนะ นายศุภเลิศ คันชนะเสรี คู่แห่นายทหารบก ทหารเรือ ทหารอากาศ รวม ๒๗๖ นาย ผู้ตีกลองชนะ (แดงลายทอง เงิน ทอง) รวม ๒๐๐ นาย จ่าปี่ ๒ นาย คือ นายเจตนา ปฐมรัตน์ นายสถิตย์ สร้อยสวัสดิ์ จ่ากลอง ๒ นาย สารวัตรกลอง ๔ นาย สารวัตรแตร ๒ นาย ผู้เป่าแตรฝรั่ง แตรงอน สังข์ รวม ๕๒ นาย ซึ่งเป็นจำนวนเท่ากับที่ใช้ในริ้วกระบวนที่ ๑ ลักษณะการแต่งกาย ตำแหน่งที่เดินริ้ว ระยะต่อและระยะเคียง มีรายละเอียดเหมือนกับที่ได้พรรณนาไว้ในตอนริ้วกระบวนที่ ๑

ต้นกระบวนพระราชอิสริยยศ ริ้วที่ ๔

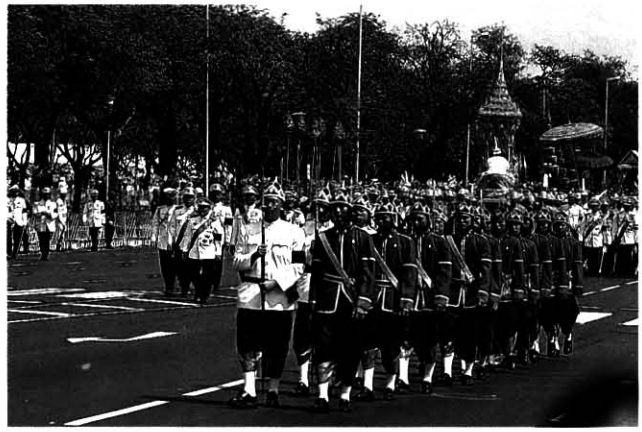

ผู้ตีกลองชนะ

ลำดับถัดไป ระยะต่อห่างกัน ๒ เมตร เป็นตอนของผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหน้าพระบรมอัฐิ ซึ่งลดจำนวนลงกึ่งหนึ่งจากที่ใช้ในริ้วกระบวนที่ ๑ ประกอบด้วยฉัตร ๗ ชั้น ๒ องค์ ฉัตร ๕ ชั้น ๖ องค์ บังแทรก ๔ องค์ รวม ๑๒ องค์ เดินริ้วแยกเป็น ๒ สาย ซ้ายขวา ตรงกับสายริ้วคู่ในสุดของคู่แห่นายทหาร เดินระยะต่อ ๑ เมตร ในแต่ละสายมีลำดับดังนี้คือ ฉัตร ๕ ชั้น ๑ องค์ บังแทรก ๑ องค์ เดินสลับกัน ท้ายสุดเป็นผู้เชิญฉัตร ๗ ชั้น ผู้ควบคุมฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหน้าพระบรมอัฐิเดินตามหลังผู้เชิญฉัตร ๗ ชั้น สายละ ๑ นาย การแต่งกายของผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงและผู้ควบคุมฉัตรเครื่องสูงมีลักษณะเหมือนกับผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหน้าพระบรมศพในริ้วกระบวนที่ ๑

ระหว่างกลางริ้วของผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหน้าพระบรมอัฐิทั้งสองสาย เป็นริ้วของผู้เชิญพระแสงหว่างเครื่องหน้าพระบรมอัฐิมีจำนวนเท่ากับที่ใช้ในริ้วกระบวนที่ ๑ กล่าวคือผู้ควบคุมมหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงหว่างเครื่องหน้าพระบรมอัฐิ ๑ นาย เดินริ้วตรงกับระดับของผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหน้าพระบรมอัฐิคู่แรก ถัดไปเป็นมหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงหว่างเครื่องหน้าพระบรมอัฐิ ๖ นาย เดินระยะต่อ ๒ เมตร ทั้ง ๗ นายแต่งกายเช่นเดียวกับผู้เชิญพระแสงหว่างเครื่องหน้าพระโกศ ในริ้วกระบวนที่ ๑

ลำดับถัดไประยะห่าง ๒ เมตร เป็นตอนของตำรวจหลวงคู่แห่ถือหอก ๒๐ นาย และมหาดเล็กหลวงคู่แห่ ๒๐ นาย เดินริ้วนำหน้าพระที่นั่งราเชนทรยานทรงพระโกศพระบรมอัฐิ แต่เดินในลำดับต่อจากตอนของผู้เชิญฉัตร

ตำรวจหลวงและมหาดเล็กหลวงคู่แห่

ตอนผู้อำนวยการกระบวน

เครื่องสูงหักทองขวางหน้าพระบรมอัฐิ ด้านซ้าย ๒ สาย ด้านขวา ๒ สาย สายนอกเป็นริ้วของตำรวจหลวงถือหอก สายในเป็นริ้วของมหาดเล็กหลวง ลักษณะการแต่งกายของตำรวจหลวงถือหอกและมหาดเล็กหลวงคู่แห่ มีรายละเอียดเหมือนที่ได้พรรณนาไว้ในริ้วกระบวนที่ ๑

ลำดับถัดไประยะห่าง ๒ เมตร เป็นตอนของผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศ ผู้เดินริ้ว ตำแหน่งการเดิน และระยะต่อห่างเหมือนริ้วกระบวนพระราชอิสริยยศริ้วที่ ๑ และ ๒ แต่งกายเครื่องแบบเต็มยศ

ผู้บอกกระบวน แต่งกายเครื่องแบบพระราชพิธีเช่นเดียวกับที่ได้พรรณนาไว้ในริ้วกระบวนที่ ๑

ลำดับถัดไป เป็นตอนของพระที่นั่งราเชนทรยานทรงพระโกศพระบรมอัฐิ ประกอบด้วยผู้กำกับพระที่นั่งราเชนทรยาน ๑ นาย คือ นายอัญชิต สวาคมพรรณ ผู้ควบคุมพระที่นั่งราเชนทรยาน ๔ นาย เป็นเจ้าหน้าที่กรมศิลปากร คือนายจำลอง สมวงศ์ นายนิมิตร บุญศรี นายวีระ โรจน์พจนรัตน์ นายธงชัย รักปทุม ผู้ควบคุมคนหามพระที่นั่งราเชนทรยาน ๑ นาย เป็นเจ้าหน้าที่กรมการขนส่งทหารบก คือนายเดชน์ สัมภวคุปต์ คนหามพระที่นั่งราเชนทรยาน ๕๖ นาย คู่เคียงพระบรมอัฐิ ข้าราชการพลเรือนชั้นผู้ใหญ่ ๑๖ นาย แถวซ้ายของพระที่นั่งราเชนทรยาน มี พลเอก ไพบูลย์ เอมพันธุ์ หม่อมราชวงศ์เทพ เทวกุล นายมหิดล จันทรางกูร นายอารีย์ วงศ์อารยะ นายผัน จันทรปาน นายสุรัฐ ศิลปอนันต์ นายศิววงศ์ จังคศิริ นายวิษณุ เครืองาม แถวขวาของพระที่นั่งราเชนทรยานมี นายลิขิต เทอดสถีรศักดิ์ หม่อมราชวงศ์จัตุมงคล โสณกุล นายสมหมาย สุรกุล นายสมพล เกียรติไพบูลย์ นายกู้เกียรติ สุนทรบุระ นายเกษม สนิทวงศ์ ณ อยุธยา นายแพทย์วิทุร แสงสิงแก้ว ศาสตราจารย์ นายแพทย์เกษม วัฒนชัย ทหารนายพลราชองครักษ์ ๑๖ นาย แถวซ้ายของพระที่นั่งราเชนทรยานมีพลเรือเอก เดชา บุนนาค พลเอก เชิญชัย พินิจสุทธาโภชน์ พลเรือเอก สมพงษ์ ศิริหงษ์ พลอากาศเอก เฉลิม ประเสริฐศรี พลอากาศเอก ประวิช พจน์ประพันธ์ พลเรือโท สมบัติ ไชยทรัพย์ พลโท ศุภชัย อิงคุลานนท์ พลตำรวจเอก พรศักดิ์ ดุรงควิบูลย์ แถวขวาของพระที่นั่งราเชนทรยานมีพลเรือเอก ศุภวาร มิลินทรางกูร พลเรือเอก อรพันธ์ วัฒนวิบูลย์ พลเอก อนุสรณ์ กฤษณะเศรณี

พระที่นั่งราเชนทรยานและพระวอสีวิกากาญจน์

ตอนพระที่นั่งราเชนทรยาน

พลเรือเอก พัฒนพงษ์ ศรีเพ็ญ พลอากาศเอก ไชย บุญเรือง พลเรือโท โรช วิภัติภูมิประเทศ พลอากาศโท ชาญศักดิ์ นิวาคะบุตร พลตำรวจเอก ไมตรี ชวลิตธำรง ภูษามาลาประคองพระโกศพระบรมอัฐิ ๑ นาย คุกเข่าที่แท่นเก็จประคองอยู่ด้านหน้าพระที่นั่งราเชนทรยาน คือนายศิริพร วัชโรทัย ผู้ถวายพระกลดหักทองขวาง ๑ นาย ผลัดเปลี่ยน ๑ นาย คือนายประสูตร พึ่งเงิน นายประชุม เอี่ยมสะอาด ผู้ถวายบังพระสูรย์หักทองขวาง ๑ นาย คือนายชาตรี ประณีตทอง ผู้ถวายพัดโบก ๑ นาย คือนายสุภัทรชัย เนียมอบปั้น อินทร์เชิญพุ่มต้นไม้เงิน ๘ นาย พรหมเชิญพุ่มต้นไม้ทอง ๘ นาย ผู้กำกับอินทร์พรหม ๒ นาย การแต่งกายและลักษณะการเดินริ้วเหมือนกับผู้เชิญพระยานมาศสามลำคานทรงพระโกศในริ้วกระบวนที่ ๑

ลำดับถัดไประยะห่าง ๒ เมตร เป็นพระวอสีวิกากาญจน์ทรงพระราช-สรีรางคาร ประกอบด้วยตำรวจหลวงนำ ๔ นาย ผู้กำกับพระวอสีวิกากาญจน์ ๑ นาย คนหามพระวอสีวิกากาญจน์ ๑๖ นาย ภูษามาลาประคอง ๑ นาย ผู้ถวายพระกลด ๑ นาย ผู้ถวายบังพระสูรย์ทองแผ่ลวด ๑ นาย ผู้ถวายพัดโบก ๑ นาย คู่เคียงพระราช-สรีรางคารเป็นข้าราชการในพระองค์ ๑๖ นาย อินทร์เชิญจามรหักทองขวาง ๘ นาย พรหมเชิญจามรหักทองขวาง ๘ นาย การแต่งกายและลักษณะการเดินริ้วมีรายละเอียดดังนี้

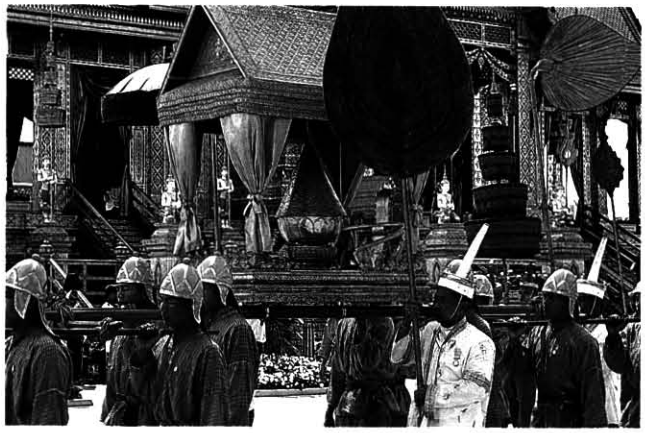

ตอนพระวอสีวิกากาญจน์

ตำรวจหลวงถือหอก ๔ นาย เดินนำพระวอสีวิกากาญจน์เป็น ๒ สาย สายละ ๒ นาย เป็นตำรวจวัง แต่งกายเช่นเดียวกับตำรวจหลวง และมหาดเล็กหลวงคู่แห่ในริ้วกระบวนที่ ๑

ผู้กำกับพระวอสีวิกากาญจน์ ๑ นาย เป็นเจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังคือนายสมนึก ประดับทรัพย์ศรี แต่งกายเช่นเดียวกับผู้กำกับพระที่นั่งราเชนทรยาน

คนหามพระวอสีวิกากาญจน์ ๑๖ นาย เป็นนักเรียนนายสิบ โรงเรียนขนส่งทหารบก ประจำคานหามด้านหน้าและด้านหลัง ๒ คาน คานละ ๓ นาย ด้านข้างๆ ละ ๓ นาย แต่งกายเช่นเดียวกับคนหามพระยานมาศสามลำคานทรงพระโกศในริ้วกระบวนที่ ๑

พระผอบพระราชสรีรางคารประดิษฐานบนพระวอสีวิกากาญจน์

ภูษามาลาประคองพระผอบพระราชสรีรางคาร ๑ นาย คือนายจุลพล โตเมศร์ แต่งกายเช่นเดียวกับภูษามาลาประคองพระโกศพระบรมอัฐิ แต่เดินกำกับอยู่เบื้องล่างมิได้ขึ้นนั่งถวายอยู่งานบนพระวอสีวิกากาญจน์

ผู้ถวายพระกลด คือนายธรรมนูญ ม้วนทอง ผู้ถวายบังพระสูรย์ คือนายทม ผิวบางกูล และผู้ถวายพัดโบก คือนายอมรทัต แจ้งกิจ เป็นเจ้าหน้าที่สำนักพระราชวัง แต่งกายเช่นเดียวกับผู้ถวายอยู่งานในกระบวนเชิญพระบรมอัฐิ

คู่เคียงพระวอสีวิกากาญจน์ ๑๖ นาย เป็นข้าราชการในพระองค์จากสำนักพระราชวัง ๘ นาย สำนักราชเลขาธิการ ๘ นาย คือนายบรรจง สนธิทิม นายวิชัย วงษ์วานิช นายเอกสิทธิ์ วัฒนปรีชานนท์ นายนิพนธ์ เล้าสินวัฒนะ นายศุภชัย พันธุกานนท์ ว่าที่ร้อยตรี กิตติ ขันธมิตร นายสรรชัย เทียมทวีสิน นายพรชัย จุพามาศ นายอินจันทร์ บุราพันธ์ นายเสริมวงศ์ ประโคนสิน นายประสงค์ หนูนารี นายบำเพ็ญ ยังประสิทธิ์ นายประสพโชค อ่อนกอ ว่าที่ร้อยตรี ทับทิม ทัพภะทัต นายธีระ โพธิสิทธิ์ เดินริ้วเป็น ๒ สาย สายละ ๘ นาย แต่งกายเครื่องแบบข้าราชการในพระองค์เต็มยศไว้ทุกข์

อินทร์เชิญจามรหักทองขวาง ๘ นาย และพรหมเชิญจามรหักทองขวาง ๘ นาย เป็นเจ้าหน้าที่กรมพลาธิการทหารบก เดินริ้วเป็นสายนอกสุดของกระบวนเชิญพระราชสรีรางคาร พรหมยืนริ้วด้านขวา อินทร์ยืนริ้วด้านซ้าย แต่งกายเช่นเดียวกับอินทร์พรหมเชิญพุ่มต้นไม้ทองเงินในริ้วกระบวนที่ ๑

ลำดับถัดไประยะห่าง ๒ เมตร เป็นตอนของผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหลังพระบรมอัฐิซึ่งลดจำนวนลงจากที่ใช้ในริ้วกระบวนที่ ๑ ประกอบด้วยฉัตร ๗ ชั้น ๒ องค์ ฉัตร ๕ ชั้น ๔ องค์ บังแทรก ๒ องค์ ชุมสาย ๔ องค์ รวม ๑๒ องค์ มีผู้คุมฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหลังพระบรมอัฐิ ๑ นาย เดินกลาง นำหน้าผู้เชิญฉัตรเครื่องสูง ซึ่งเดินริ้วแยกเป็น ๒ สาย ซ้ายขวา ตรงกับสายริ้วคู่ในสุดของคู่เคียงพระราชสรีรางคาร เดินระยะต่อ ๑ เมตร ในแต่ละสายมีลำดับดังนี้คือ ฉัตร ๗ ชั้น ๑ องค์ ฉัตร ๕ ชั้น ๑ องค์ บังแทรก ๑ องค์ ฉัตร ๕ ชั้น ๑ องค์ ชุมสาย ๒ องค์ แต่งกายเช่นเดียวกับผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหลังพระโกศในริ้วกระบวนที่ ๑

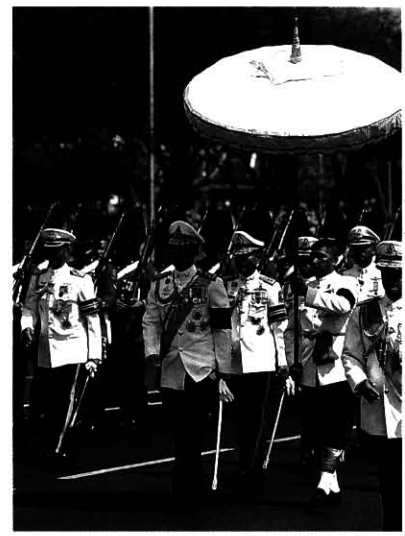
ระหว่างกลางผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหลังพระบรมอัฐิทั้ง ๒ สาย เป็นริ้วของมหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงหว่างเครื่องหลังพระบรมอัฐิ ประกอบด้วยผู้ควบคุมเชิญพระแสงหว่างเครื่องหลังพระบรมอัฐิ ๑ นาย มหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงหว่างเครื่องหลังพระบรมอัฐิ ๔ นาย เป็นครูและนักเรียนโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย และพระประยูรญาติเชิญเครื่องพระราชอิสริยยศพระบรมอัฐิ ๑๖ นาย การแต่งกายและลักษณะการเดินริ้วมีรายละเอียดเช่นเดียวกับที่ได้พรรณนาไว้ในริ้วกระบวนที่ ๑

ลำดับถัดไประยะห่าง ๑ เมตร เป็นประตูหลัง ๒ นาย คือนายวิชัย สมพุก นายบุญเกิด บัวบาน เดินริ้วเป็นคู่ซ้ายขวา รายละเอียดการแต่งกายเช่นเดียวกับในริ้วกระบวนที่ ๑

ลำดับถัดไประยะห่าง ๓ เมตร เป็นตอนของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี แทนพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินตามพระบรมอัฐิจากพระเมรุมาศเข้าสู่พระบรมมหาราชวัง มีตำรวจหลวงนำเสด็จฯ ๔ นาย นายทหารมหาดเล็กราชวัลลภรักษาพระองค์เชิญธงเยาวราชใหญ่นำเสด็จฯ ๑ นาย ภูษามาลาถวายพระกลด ๑ นาย เป็นทหารพระตำหนักนนทบุรี นายทหารราชองครักษ์ ๘ นาย มหาดเล็กประจำพระองค์เชิญเครื่องพระราชอิสริยยศ ๘ นาย ทหาร

มหาดเล็กราชวัลลภรักษาพระองค์แซงเสด็จ ฯ ๑๖๐ นาย ภูษามาลาถวายพระกลดสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ๑ นาย คือนายปรีชา วัชโรทัย ข้าหลวงในพระองค์ ๔ คน คือคุณชวลี อมาตยกุล นางชญานุตม์ บุญไพศาล นางสาววสิธนา วสุธาร นางสาวสาธร วสุธาร กรมวัง ๑ นาย คือนายโนรี เอี่ยมรอด นายทหารราชองครักษ์ ๑ นาย การแต่งกายและลักษณะการเดินริ้วมีรายละเอียดเช่นเดียวกับที่ได้พรรณนาไว้ในริ้วกระบวนที่ ๒

ลำดับถัดไป เป็นตอนของพระราชวงศ์ฝ่ายหน้า ข้าหลวงและมหาดเล็กในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีและข้าราชบริพารเดินตามพระบรมอัฐิ เดินริ้วในระหว่างกลางทหารมหาดเล็กราชวัลลภรักษาพระองค์แซงเสด็จฯ ในลำดับต่อจากกรมวังและนายทหารราชองครักษ์ตามเสด็จฯ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี การแต่งกายและการเดินริ้วมีรายละเอียดเช่นเดียวกับที่ได้พรรณนาไว้ในริ้วกระบวนที่ ๒

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จฯ ตามพระบรมอัฐิ

ปิดท้ายกระบวนพระราชอิสริยยศด้วยกระบวนรถยนต์พระที่นั่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร และรถพยาบาล เช่นเดียวกับในริ้วกระบวนที่ ๒

อนึ่ง กระบวนพระราชอิสริยยศริ้วที่ ๔ นี้ ได้ตั้งรูปกระบวนรออยู่นอกราชวัติพระเมรุมาศด้านทิศใต้ ส่วนคู่เคียงข้าราชการพลเรือนชั้นผู้ใหญ่ นายทหารนายพลราชองครักษ์ ผู้โดยเสด็จฯ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินเข้ากระบวนตามพระบรมอัฐิ และพระราชวงศ์ฝ่ายหน้า พักรอเฝ้าฯ ที่ท้ายพระที่นั่งทรงธรรมด้านทิศใต้ เจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังจะได้เชิญไปเข้ากระบวนเมื่อจะเชิญพระบรมอัฐิและพระราชสรีรางคารขึ้นประดิษฐานในบุษบกพระที่นั่งราเชนทรยานและพระวอสีวิกากาญจน์

ครั้นเวลา ๗ นาฬิกา พระบรมวงศานุวงศ์ องคมนตรี คณะรัฐมนตรี ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่และผู้มาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท เฝ้ารับเสด็จฯ ณ พระที่นั่งทรงธรรม

เวลา ๗ นาฬิกา ๔๗ นาที สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ เสด็จถึงพระที่นั่งทรงธรรม พร้อมด้วยท่านผู้หญิงทัศนาวลัย ศรสงคราม และนายสินธู ศรสงคราม

เวลา ๗ นาฬิกา ๔๙ นาที สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินถึงพระที่นั่งทรงธรรม

เวลา ๗ นาฬิกา ๕๒ นาที ทูลกระหม่อมหญิงอุบลรัตน เสด็จถึงพระที่นั่งทรงธรรม

เวลา ๘ นาฬิกา ๑๗ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา จากพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต มายังพระที่นั่งทรงธรรม ท้องสนามหลวง รถยนต์พระที่นั่งเทียบที่ถนนหน้าพระธาตุ ตรงทางเข้าพระที่นั่งทรงธรรมด้านหลัง ขณะนั้น ทหารกองเกียรติยศพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถวายความเคารพ แตรวงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี ทหารกองเกียรติยศสำหรับพระบรมอัฐิถวายความเคารพ เสด็จพระราชดำเนินขึ้นพระที่นั่งทรงธรรม โดยมี ๘ ตำรวจหลวง นายทหารราชองครักษ์เชิญธงชัยพระครุฑพ่าห์ ธงชัยราชกระบี่ยุทธ์ นำเสด็จฯ นายทหารราชองครักษ์ตามเสด็จฯ ไปยืนเฝ้าที่หน้าพระที่นั่ง

ทรงรับการถวายความเคารพของผู้มาเฝ้าฯ แล้วประทับพระราชอาสน์หน้าอาสน์สงฆ์

เวลา ๘ นาฬิกา ๒๐ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปยังพระเมรุมาศ โดยมี ๘ ตำรวจหลวง นายทหารราชองครักษ์เชิญธงชัยพระครุฑพ่าห์ ธงชัยราชกระบี่ยุทธ์ นำเสด็จฯ นายทหารราชองครักษ์ นายแก้วขวัญ วัชโรทัย เลขาธิการพระราชวัง ตามเสด็จฯ บรรดาผู้เฝ้าฯ ในปริมณฑลพิธียืนขึ้นพร้อมกัน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อยถวายสักการะพระบรมอัฐิ

ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อยสำหรับพระบรมอัฐิบูชาพระสงฆ์

พระสงฆ์สดับปกรณ์

เจ้าพนักงานภูษามาลา เปิดผ้าเยียรบับคลุมพระบรมอัฐิและคลุมปักที่ขันน้ำพระสุคนธ์ออก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อยถวายสักการะพระบรมอัฐิ แล้วทรงหลั่งน้ำพระสุคนธ์จากในขวดถวายสรงพระบรมอัฐิ ทรงคม เจ้าพนักงานภูษามาลา ถวายผ้าเยียรบับคลุมปิดพระบรมอัฐิไว้ดังเดิม

เวลา ๘ นาฬิกา ๒๓ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อยสำหรับพระบรมอัฐิบูชาพระสงฆ์ เจ้าหน้าที่กรมการศาสนานิมนต์พระสงฆ์ ๙ รูป มีสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก วัดบวรนิเวศวิหาร สมเด็จพระพุทธปาพจนบดี วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม พระสุเมธาธิบดี วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ พระสุธรรมาธิบดี วัดราชาธิวาส พระพรหมจริยาจารย์ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม พระวิสุทธาธิบดี วัดสุทัศนเทพวราราม พระราชมุนี วัดปทุมวนาราม พระราชสุธี วัดอนงคาราม พระสุนทรวิสุทธานุวัตร วัดพิชัยญาติการาม ขึ้นสดับปกรณ์ตามลำดับ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทอดผ้าไตรเหนือผ้าเยียรบับที่ปิดคลุมพระบรมอัฐิครั้งละ ๑ ไตร ทรงคม และทรงถอยไปประทับยืนข้างพระจิตกาธานพระสงฆ์ขึ้นสดับปกรณ์ข้างพระจิตกาธานครั้งละ ๑ รูป จนครบ ๙ ไตร ๙ รูป

เวลา ๘ นาฬิกา ๓๒ นาที เจ้าพนักงานภูษามาลาเปิดผ้าเยียรบับคลุมพระบรมอัฐิและเปิดฝาพระโกศหินอ่อน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเก็บพระบรม-

อัฐิทั้งหมดสรงน้ำพระสุคนธ์ในขันทองคำลงยา แล้วประมวลลงในพระโกศหินอ่อน เสร็จแล้วทรงปิดฝาพระโกศหินอ่อน ทรงรวบถุงผ้ากรองทองห่อพระโกศหินอ่อน แล้วทรงผูกริบบิ้นตาดทองปิดปากถุง ทรงยกเชิญพระโกศหินอ่อนวางลงในพระโกศทองคำลงยาประดับเพชรรัตน์ แล้วทรงปิดฝาพระโกศพระบรมอัฐิยอดฉัตร ๗ ชั้น ทรงคม

เวลา ๘ นาฬิกา ๔๒ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานภูษามาลาเชิญพระโกศพระบรมอัฐิลงจากพระเมรุมาศไปยังพระที่นั่งทรงธรรม เสด็จฯ ตามพระบรมอัฐิลงจากพระเมรุมาศไปประทับพระราชอาสน์ที่หน้าอาสน์สงฆ์บนพระที่นั่งทรงธรรม

หลังจากนั้น เจ้าพนักงานภูษามาลาประมวลพระราชสรีรางคารลงในพระผอบโลหะปิดทอง ถวายคลุมตาดทอง แล้วพักไว้บนพระเมรุมาศ รอเวลาที่จะเข้ากระบวนพระราชอิสริยยศแห่เชิญไปยังพระบรมมหาราชวัง

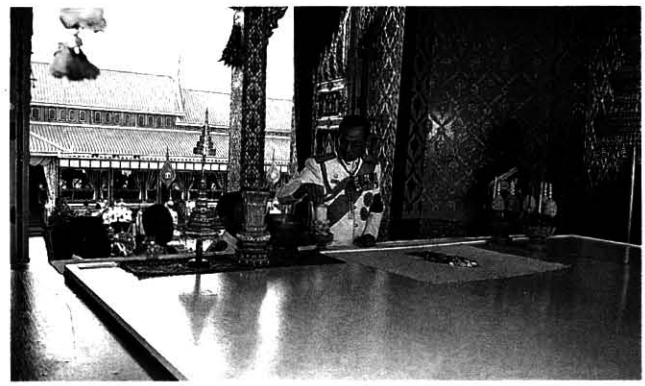
เมื่อเจ้าพนักงานภูษามาลาเชิญพระโกศพระบรมอัฐิประดิษฐานในบุษบกเหนือพระแท่นแว่นฟ้าเรียบร้อยแล้ว ผู้เฝ้าฯ ณ ที่นั้นถวายความเคารพพร้อมกัน

ระหว่างนั้น เจ้าหน้าที่กรมการศาสนานิมนต์พระสงฆ์สามหาบจำนวน ๙ รูปที่สดับปกรณ์พระบรมอัฐิไปขึ้นนั่งยังอาสน์สงฆ์ไว้พร้อมแล้ว เจ้าหน้าที่สนมพลเรือนจัดตั้งโตกภัตตาหารคาวหวานสามหาบไว้พร้อม

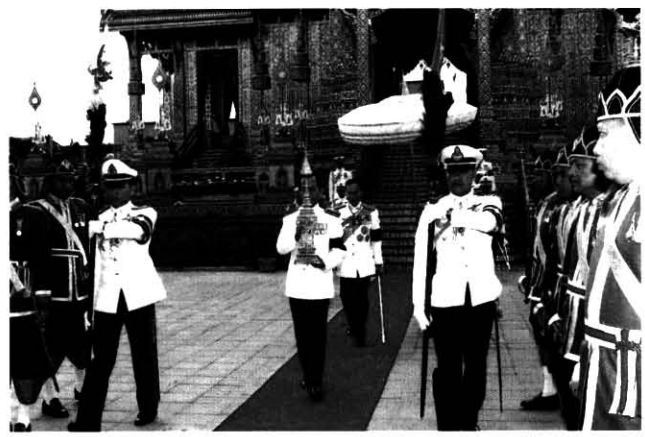
เวลา ๘ นาฬิกา ๔๕ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องราชสักการะพระบรมอัฐิ ทรงกราบ แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปยังหน้าอาสน์สงฆ์ ทรงประเคนโตกภัตตาหารสามหาบแด่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ประธานสงฆ์ พระสงฆ์นอกนั้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสา-

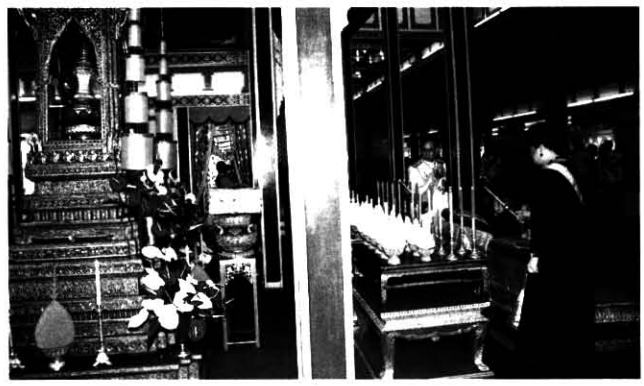
ทรงเก็บพระบรมอัฐิ

ทรงประมวลพระบรมอัฐิลงในพระโกศหินอ่อน

เจ้าพนักงานภูษามาลาเชิญพระโกศพระบรมอัฐิลงจากพระเมรุมาศ

ทรงจุดธูปเทียนเครื่องราชสักการะพระบรมอัฐิ

ทรงประเคนภัตตาหารสามหาบ

ภัตตาหารคาวหวานสามหาบ

ถวายเครื่องสังเค็ด

ธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงประเคนตามลำดับ แล้วประทับพระเก้าอี้ ณ ที่นั้น

เวลา ๙ นาฬิกา ๔๘ นาที พระสงฆ์รับพระราชทานฉันเสร็จแล้วเจ้าหน้าที่ถอนโตกภัตตาหารออก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปประทับพระราชอาสน์ที่เดิม

เวลา ๙ นาฬิกา ๕๓ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปถวายเครื่องสังเค็ด งานพระเมรุมาศถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เป็นหนังสือสารานุกรมสำหรับเยาวชน ฯลฯ พร้อมตู้ (ถวายรูปละ ๑ เล่ม ส่วนตู้ เจ้าหน้าที่จะจัดส่งไปให้ที่วัดภายหลัง) แด่พระสงฆ์รวม ๒๗ พระอาราม เสร็จแล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปประทับพระราชอาสน์

เวลา ๙ นาฬิกา ๕๕ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงหลั่งทักษิโณทก พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก ถวายพระพรลา พระสงฆ์กลับ ชาวพนักงานประโคมสังข์ แตรฝรั่ง แตรงอน ปี่พาทย์

เมื่อพระสงฆ์ชุดนี้กลับแล้ว เจ้าหน้าที่กรมการศาสนานิมนต์พระเทพปริยัติโมลี พระราชาคณะ พระครูฯ ฐานาเปรียญ วัดชนะสงคราม พระเทพวราภรณ์ พระราชาคณะ พระครูฯ ฐานาเปรียญ วัดบุรณศิริมาตยาราม จำนวน ๓๐ รูป ขึ้นนั่งยังอาสน์สงฆ์ โดยนั่งเป็น ๒ แถว สับหว่างกัน แล้วสวดมาติกา จบแล้ว

เวลา ๑๐ นาฬิกา ๑๓ นาที เจ้าพนักงานภูษามาลาลาดพระภูษาโยงจากหน้าที่ประดิษฐานพระโกศพระบรมอัฐินำมาพักไว้ที่เสาบัวข้างบุษบก แล้วลาดพระภูษาโยงอีกสายหนึ่งที่หน้าพระสงฆ์แถวหน้า จากนั้นเชิญปลายพระภูษาโยงสายที่ ๑ สอดเชื่อมกับสายที่ ๒ บนพานพระมหากฐินเพื่อเชื่อมพระภูษาโยงทั้งสองสายให้ติดต่อเป็นสายเดียวกัน เสร็จแล้วถวายความเคารพ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปทรงทอดผ้าไตรถวายพระสงฆ์ที่สวดมาติกาทั้ง ๓๐ รูป แล้วเสด็จฯ ประทับพระราชอาสน์ พระสงฆ์สดับปกรณ์

เวลา ๑๐ นาฬิกา ๑๘ นาที เจ้าพนักงานภูษามาลาพับพระภูษาโยงทั้งสองผืนเข้าที่เดิม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงหลั่งทักษิโณทก พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก พระสงฆ์กลับเมื่อเวลา ๑๐ นาฬิกา ๒๕ นาที

อนึ่ง ในระหว่างพระสงฆ์รับพระราชทานฉันภัตตาหารสามหาบและสวดมาติกานั้น เวลา ๙ นาฬิกา ๑๔ นาที เจ้าหน้าที่ได้ตั้งริ้วกระบวนพระราชอิสริยยศ ๔ สาย ที่จะแห่เชิญพระโกศพระบรมอัฐิและพระผอบพระราชสรีรางคาร ทั้งเทียบพระที่นั่งราเชนทรยานสำหรับเชิญพระโกศพระบรมอัฐิตรงกับมุขหน้าพระที่นั่งทรงธรรม และเทียบพระวอสีวิกากาญจน์ไว้พร้อม

เวลา ๑๐ นาฬิกา ๒๗ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานภูษามาลาเชิญพระโกศพระบรมอัฐิจากบุษบกพระแท่นแว่นฟ้าทองไปประดิษฐานในบุษบกพระที่นั่งราเชนทรยาน เชิญพระผอบพระราชสรีรางคารจากพระเมรุมาศประดิษฐานในพระวอสีวิกากาญจน์ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมารและสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ตามพระบรมอัฐิเชิญเข้าสู่พระบรมมหาราชวัง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ เสด็จพระราชดำเนินลงจากพระที่นั่งทรงธรรม มาประทับยืนที่พื้นชานหน้ามุขพระที่นั่งทรงธรรมเพื่อส่งพระบรมอัฐิ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ถวายความเคารพพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แล้วเสด็จพระราชดำเนินเข้าในกระบวนตามตำแหน่ง

ทรงส่งพระบรมอัฐิ

เวลา ๑๐ นาฬิกา ๓๐ นาที กระบวนพระราชอิสริยยศพร้อมที่จะยาตรากระบวนเชิญพระบรมอัฐิและพระราชสรีรางคารเข้าสู่พระบรมมหาราชวัง นายแก้วขวัญ วัชโรทัย เลขาธิการพระราชวัง ผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศ สั่งเคลื่อนกระบวน นายอรรถ วาศภูติ ผู้บอกกระบวนรัวกรับสัญญาณให้เคลื่อนกระบวน ชาวพนักงานประโคมสังข์ แตรฝรั่ง แตรงอน ปี กลองชนะ พร้อมกัน นายตำรวจขี่ม้านำกระบวน และผู้นำริ้วเริ่มยาตรากระบวนออกนอกประตูราชวัติพระเมรุมาศไปโดยลำดับ ขณะเมื่อกระบวนพระที่นั่งราเชนทรยานทรงพระบรมอัฐิเคลื่อนออกจากที่หน้าพระที่นั่งทรงธรรม ทหารกองเกียรติยศพระบรมอัฐิถวายความเคารพ แตรวงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี จบเพลงสรรเสริญพระบารมี

กระบวนเชิญพระบรมอัฐิเคลื่อนออกจากพระเมรุมาศ

เวลา ๑๐ นาฬิกา ๓๕ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จฯ ขึ้นบนพระที่นั่งทรงธรรม แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปประทับรถยนต์พระที่นั่งที่ด้านหลังพระที่นั่งทรงธรรม พร้อมด้วย สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ทูลกระหม่อมหญิงอุบลรัตน พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา ไปยังพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เพื่อทรงรอรับพระบรมอัฐิ

กระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระบรมอัฐิ พระราชสรีรางคาร ยาตราออกทางประตูราชวัติพระเมรุมาศด้านเหนือ เลี้ยวขวาถนนตัดกลางสนามหลวงออกถนนราชดำเนินใน ถนนหน้าพระลาน เข้าสู่พระบรมมหาราชวังทางประตูวิเศษไชยศรี

กระบวนเชิญพระบรมอัฐิ

เมื่อกระบวนพระราชอิสริยยศยาตรากระบวนถึงพระบรมมหาราชวัง นายตำรวจขี่ม้านำกระบวนหยุดที่นอกประตูวิเศษไชยศรี ผู้นำริ้วนำกระบวนเข้าประตูวิเศษไชยศรี พร้อมด้วยผู้เชิญธง ๓ ชาย คู่แห่นายทหารบก ทหารเรือ ทหารอากาศ ผู้ประโคมกลองชนะ สังข์ แตรฝรั่ง แตรงอน จ่าปี่ จ่ากลอง ผู้เชิญพระแสงหว่างเครื่องหน้าพระบรมอัฐิ ผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหน้าพระบรมอัฐิ ตรงไปตามถนนจักรีจรัณย์ เข้าประตูพิมานไชยศรี ตรงไปเข้าสนามตรงกับอัฒจันทร์ตะวันออกของพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เข้าตั้งริ้วที่สนามกลาง หันหน้าสู่พระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ปราสาท โดยผู้นำริ้วยืนที่กึ่งกลางช่องขอบสนามตรงกับพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ปราสาท ผู้เชิญธง ๓ ชาย ๒ นาย ยืนซ้ายขวาล้ำไปข้างหน้าผู้นำริ้วเล็กน้อย ประตูหน้า ๒ นาย ยืนซ้ายขวาเยื้องไปข้างหลังผู้นำริ้ว คู่แห่นายทหารบก ทหารเรือ ทหารอากาศ ผู้ประโคมกลองชนะ สังข์ แตร ตั้งริ้วสองข้างสนาม แยกเป็นด้านซ้าย ๔ สาย ด้านขวา ๔ สาย ส่วนผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหน้าพระบรมอัฐิ และมหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงหว่างเครื่องหน้าพระบรมอัฐิ ที่เดินตามมานั้น เข้าตั้งริ้วระหว่างกลาง

กระบวนเชิญพระบรมอัฐิ ผ่านเข้าประตูพิมานไชยศรี

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จฯ ผ่านเข้าประตูพิมานไชยศรี

พระที่นั่งราเชนทรยานทรงพระบรมอัฐิเมื่อผ่านเข้าประตูพิมานไชยศรีแล้ว เลี้ยวขวาเข้าถนนอมรวิถีตรงไปยังประตูกำแพงแก้วพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เลี้ยวซ้ายไปเทียบที่เกยพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ปราสาท ส่วนคู่เคียงพระบรมอัฐิและอินทร์พรหมเชิญพุ่มต้นไม้เงินทองหยุดต่อท้ายพระที่นั่งราเชนทรยาน

พระวอสีวิกากาญจน์ทรงพระราชสรีรางคารเมื่อเข้าประตูวิเศษไชยศรีถึงแยกถนนหน้าศาลาสหทัยสมาคมแล้ว ตำรวจหลวงถือหอกเดินนำพระวอสีวิกากาญจน์พร้อมด้วยคู่เคียงพระราชสรีรางคารและอินทร์พรหมเชิญจามรแยกเลี้ยวซ้ายออกจากกระบวนพระบรมอัฐิตรงไปเทียบพระราชยานที่ประตูเกยหลังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เจ้าพนักงานภูษามาลาเชิญพระผอบพระราชสรีรางคารจากพระวอสีวิกากาญจน์เชิญไปโดยพระเสลี่ยงเข้าประตูวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เชิญไปประดิษฐานพักไว้ในคูหาพระศรีรัตนเจดีย์ คู่เคียงพระราชสรีรางคาร และอินทร์พรหมเชิญจามร นั้นหยุดรอที่เกย เมื่อเชิญพระราชสรีรางคารเข้าวัดพระศรีรัตนศาสดารามเรียบร้อยแล้ว จึงเลิกกระบวน

พระวอสีวิกาเกาญจน์เข้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

เชิญพระผอบพระราชสรีรางคารพักในคูหาพระศรีรัตนเจดีย์

กระบวนเชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหลังพระบรมอัฐิ ผู้เชิญเครื่องพระราชอิสริยยศพระบรมอัฐิ ผู้เชิญพระแสงหว่างเครื่องหลังพระบรมอัฐิ ยาตรากระบวนตามพระบรมอัฐิไปเข้าประตูพิมานไชยศรีแล้วเลี้ยวซ้ายเข้าสู่สนามเล็กตรงกับพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ปราสาท เข้าตั้งริ้วตรงกลางในลำดับต่อจากกระบวนเชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหน้าพระบรมอัฐิ

กระบวนของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินตามพระบรมอัฐิ เมื่อผ่านเข้าประตูพิมานไชยศรีแล้วเลี้ยวขวา ตำรวจหลวงนำเสด็จฯ เข้าประตูกำแพงแก้วพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทพร้อมด้วยนายทหารมหาดเล็กเชิญธงเยาวราชใหญ่ ราชองครักษ์และมหาดเล็กเชิญเครื่องพระราชอิสริยยศ ส่วนแถวทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ที่แซงเสด็จฯ มานั้น หยุดยืนตั้งริ้วสองฟากถนนอมรวิถี

เวลา ๑๐ นาฬิกา ๕๕ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินออกจากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เสด็จฯ ไปตามชานเชื่อมระหว่างพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทกับพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ปราสาท แล้วประทับยืนที่หน้าพระราชอาสน์ในพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ปราสาทเพื่อทรงรอรับพระบรมอัฐิ

เชิญพระโกศพระบรมอัฐิจากพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ปราสาทไปยังพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

เวลา ๑๑ นาฬิกา ๕ นาที เจ้าพนักงานภูษามาลาที่ประคองพระโกศพระบรมอัฐิบนพระที่นั่งราเชนทรยานเชิญพระโกศพระบรมอัฐิออกจากบุษบกพระราชยานส่งให้เจ้าพนักงานภูษามาลาที่รอรับอยู่ที่เกยพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ปราสาทรับพระโกศพระบรมอัฐิแล้วเชิญไปยังพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินตามพระบรมอัฐิ

ภายในพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ พระบรมวงศานุวงศ์ทั้งฝ่ายหน้า

ฝ่ายใน และผู้ที่ตามเสด็จฯ มาจากพระที่นั่งทรงธรรม เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทพร้อมอยู่ตามตำแหน่งยืนขึ้นพร้อมกัน เมื่อเจ้าพนักงานภูษามาลาเชิญพระโกศพระบรมอัฐิผ่านพระทวารเข้ามา

เวลา ๑๑ นาฬิกา ๖ นาที เจ้าพนักงานภูษามาลาเชิญพระโกศพระบรมอัฐิขึ้นประดิษฐานในบุษบกทองเหนือพระแท่นสุวรรณเบญจดลภายใต้สัปตปฎลเศวตฉัตร ณ มุขตะวันตกพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ขณะนั้น ชาวพนักงานประโคมกลองชนะ สังข์ แตร ในกระบวนพระราชอิสริยยศ ประโคมขึ้นพร้อมกันในที่ตั้งริ้วเป็นสัญญาณแล้วหยุดประโคม

ระหว่างนั้น พระประยูรญาติเชิญเครื่องพระราชอิสริยยศพระบรมอัฐิขึ้นทางมุขเหนือพระทวารด้านตะวันออก แล้วยืนเฝ้าฯ ที่นั้น ส่วนผู้ประจำริ้วกระบวนพระราชอิสริยยศนอกนั้นเจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังเชิญคู่เคียงพระบรมอัฐิ ข้าราชการพลเรือนชั้นผู้ใหญ่ และนายทหารนายพลราชองครักษ์ ไปเฝ้าฯ ที่ทิมหน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท กระบวนนอกนั้นไปพักที่ลานหน้าตึกพิพิธภัณฑ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามและหออุเทศทักษิณา

ครั้นประดิษฐานพระโกศพระบรมอัฐิเรียบร้อยแล้ว เวลา ๑๑ นาฬิกา ๗ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินไปทรงจุดธูปเทียนเครื่องราชสักการะกราบถวายบังคมพระบรมอัฐิ ทรงรับการถวายความเคารพของผู้เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ณ ที่นั้น

เวลา ๑๑ นาฬิกา ๑๐ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินลงจากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาททางมุขเหนือพระทวารด้านตะวันตก พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี และสมเด็จพระบรมวงศ์ ไปประทับรถยนต์พระที่นั่งที่ประตูกำแพงแก้วพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เสด็จฯ กลับ

อนึ่ง หลังจากเสด็จพระราชดำเนินกลับแล้ว เจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังได้เชิญเครื่องพระราชอิสริยยศพระบรมอัฐิเข้าตั้งแต่งที่หน้าพระแท่นสุวรรณเบญจดล ผู้เดินริ้วกระบวนพระราชอิสริยยศริ้วที่ ๔ เลิกกระบวนกลับ

งานพระราชกุศลพระบรมอัฐิ

การตั้งแต่งที่พระแท่นสุวรรณเบญจดล

วันอังคารที่ ๑๒ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เตรียมการพระราชกุศลพระบรมอัฐิ ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

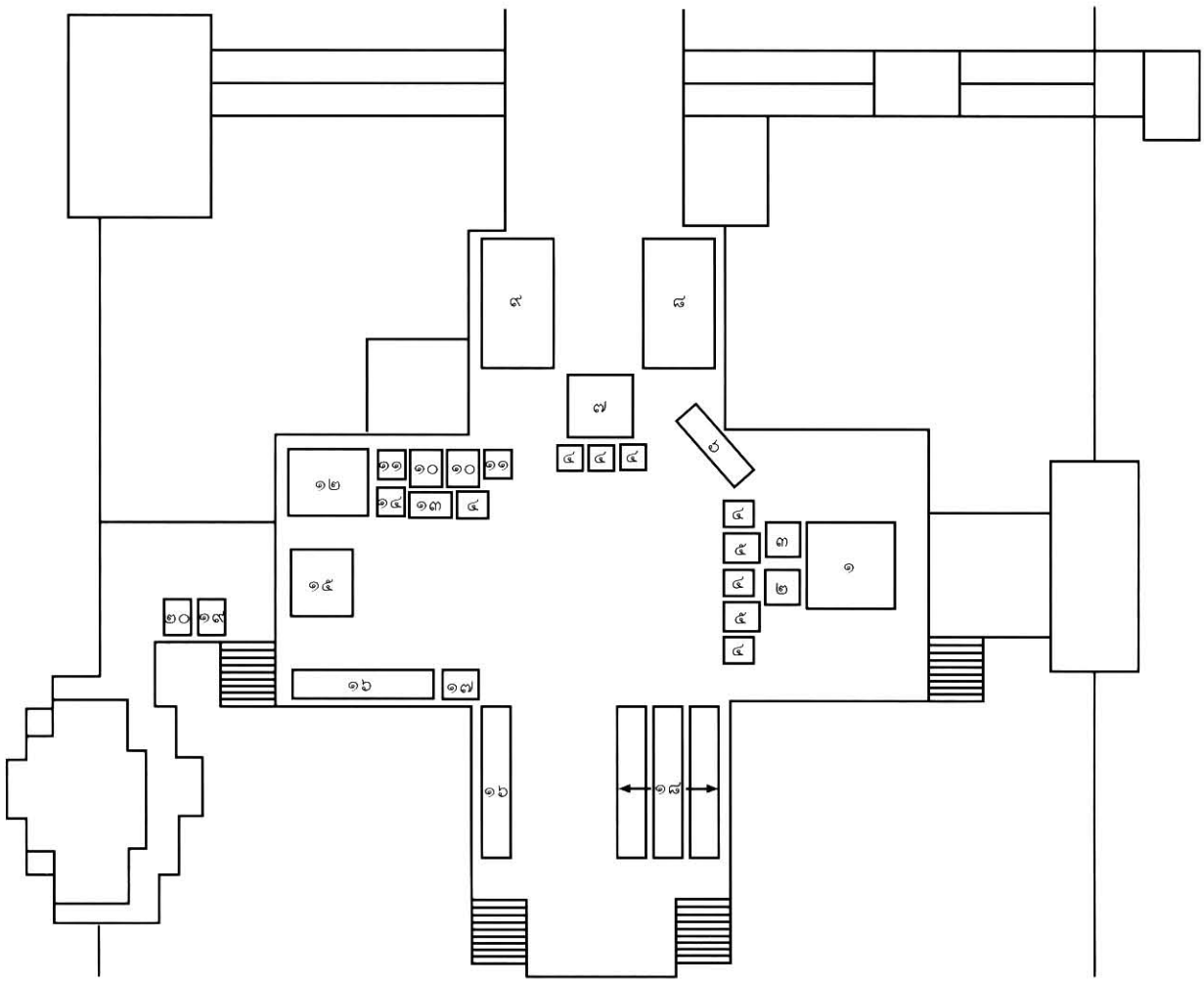
มุขด้านตะวันตก ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิ การตั้งแต่งที่พระแท่นสุวรรณเบญจดลประดิษฐานบุษบกทองทรงพระโกศพระบรมอัฐิภายใต้สัปตปฎลเศวตฉัตรคงเหมือนเช่นวันก่อน มีการที่ต่างไปคือ

ที่ม้าหมู่หน้าพระแท่นทองทราย หมู่ขวาเจ้าพนักงานได้ทอดเครื่องราชอิสริยาภรณ์ไทยและต่างประเทศ หมู่ซ้ายทอดเครื่องราชอิสริยยศราชูปโภคไว้เรียบร้อย มีรายละเอียดดังที่ได้พรรณนาไว้ในจดหมายเหตุฯ ภาคที่ ๒ ตอนการตั้งแต่งที่ประดิษฐานพระโกศพระบรมศพ

พระฉายาลักษณ์ที่ประดิษฐานตรงมุมที่ต่อกับมุขด้านทิศตะวันตกเป็นพระฉายาลักษณ์องค์เดิมและตกแต่งด้วยดอกไม้สดเช่นวันก่อน

แผนผังงานพระราชกุศลพระบรมอัฐิ
ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท (๑๒ มีนาคม ๒๕๓๙)

๑. พระโกศพระบรมอัฐิ
๒. เครื่องราชอิสริยาภรณ์
๓. เครื่องราชอิสริยยศราชูปโภค
๔. เครื่องทองน้อย
๕. เครื่องราชสักการะพร้อมพระแท่นทรงกราบ
๖. พระฉายาลักษณ์
๗. พระแท่นราชบัลลังก์นพปฎลมหาเศวตฉัตร
๘. พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้าเฝ้าฯ
๙. พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในเฝ้าฯ
๑๐. พระราชอาสน์
๑๑. เครื่องพระบรมราชอิสริยยศราชูปโภค
๑๒. ผู้ตามเสด็จฯ
๑๓. เครื่องทรงธรรม
๑๔. เทียนดูหนังสือเทศน์
๑๕. พระแท่นราชบรรจถรณ์
๑๖. อาสน์สงฆ์
๑๗. ธรรมาสน์กูบหลังช้าง
๑๘. คณะรัฐมนตรี คณะองคมนตรี ทูตานุทูต ฯลฯ
๑๙. จตุปัจจัยไทยธรรมบูชากัณฑ์เทศน์
๒๐. ผ้าไตร

พระโกศพระบรมอัฐิสมเด็จพระบรมราชบุพการี

มุขด้านใต้ หน้าที่ประทับของพระบรมวงศานุวงศ์ บนพระแท่นราชบัลลังก์ประดับมุกภายใต้นพปฎลมหาเศวตฉัตร ประดิษฐานพระโกศพระบรมอัฐิสมเด็จพระบรมราชบุพการี ๑๐ องค์ที่เชิญมาจากพระวิมานพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท มาตั้งบำเพ็ญพระราชกุศล มีลำดับการประดิษฐานดังนี้

บนพระแท่นราชบังลังก์ประดับมุกวางโต๊ะเตี้ยจำหลักลายปิดทองประดิษฐานพระโกศพระบรมอัฐิสมเด็จพระบรมราชบุพการี ดังนี้

แถวกลางมีฐานปิดทองเตี้ยรองรับพระโกศพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อยู่กลาง เบื้องซ้ายพระโกศพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เบื้องขวาพระโกศพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

แถวหน้าไม่มีฐานรองรับจากซ้ายไปขวา พระโกศพระบรมอัฐิสมเด็จพระราชปิตุจฉา เจ้าฟ้าไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร พระโกศพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล และพระโกศพระบรมอัฐิสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก

แถวหลังสุดเบื้องซ้ายพระโกศพระบรมอัฐิสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร พระโกศพระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า พระโกศพระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ และพระโกศพระบรมอัฐิสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗

อนึ่ง พระโกศพระบรมอัฐิในรัชกาลที่ ๕ ที่ ๖ ที่ ๗ นั้น ประดิษฐานล้ำออกมาข้างหน้าเล็กน้อยเพื่อให้ได้ระดับงดงาม พระโกศพระบรมอัฐิทุกองค์สวมยอดฉัตรที่ฝาพระโกศ เอวพระโกศประดับมาลัยดอกไม้สด

หน้าพระแท่นที่ประดิษฐานพระโกศพระบรมอัฐิ ตั้งโต๊ะสลักลายปิดทองวางพานพระมหากฐินรองรับพระภูษาโยงซึ่งเชื่อมกับสายแถบที่ทอดจากใต้ฐานพระโกศพระบรมอัฐิ ถัดออกมาตั้งโต๊ะทอดเครื่องทองน้อย ๓ เครื่อง พร้อมพระแท่นทรงกราบ ๒ ที่ สำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงสักการะพระบรมอัฐิ และสำหรับพระบรมอัฐิทรงธรรม

มุมพระแท่นราชบัลลังก์ประดับมุกตั้งต้นไม้ทอง ๒ ต้นด้านหน้า ต้นไม้เงิน ๒ ต้นด้านหลัง และประดับพุ่มพานดอกไม้สีต่างๆ

ทอดพระราชอาสน์ตรงมุมที่ต่อกับมุขด้านตะวันออกกับด้านใต้สำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทอดเครื่องพระบรมราชอิสริยยศราชูปโภคไว้พร้อม หน้าพระราชอาสน์ตั้งโต๊ะลายสลักปิดทองทอดเครื่องนมัสการเครื่องห้า ๒ เครื่อง เครื่องทองน้อย ๑ เครื่อง และเทียนดูหนังสือเทศน์ ๑ ชุด สำหรับทรงธรรม

มุขด้านตะวันออก บนพระแท่นราชบรรจถรณ์ประดับมุก เจ้าพนักงานตกแต่งเบญจาผูกม่านขาวตั้งโต๊ะหมู่จำหลักลายปิดทองประดิษฐานพระพุทธรูปประจำพระชนมวารของสมเด็จพระบรมราชบุพการี และของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พระพุทธรูปแต่ละองค์มีมาลัยดอกไม้สดรัดที่ฐานพุทธบัลลังก์ มีลำดับการประดิษฐานดัง

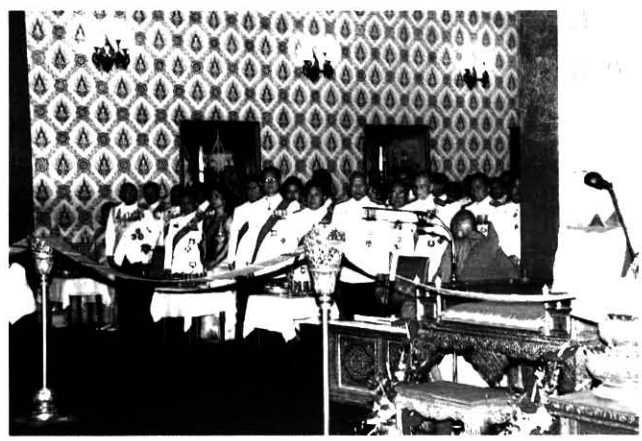
นี้

แถวในสุดจากซ้ายไปขวา องค์ที่ ๑ พระพุทธรูปปางอุ้มบาตร ประจำพระชนมวารของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (วันพุธ) องค์ที่ ๒ พระพุทธรูปปางห้ามพระแก่นจันทน์ ประจำพระชนมวารของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (วันอังคาร) องค์ที่ ๓ พระพุทธรูปปางนาคปรก ประจำพระชนมวารของพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (วันเสาร์) องค์ที่ ๔ พระพุทธรูปปางถวายเนตร ประจำพระชนมวารของพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล (วันอาทิตย์)

แถวที่สองจากซ้ายไปขวา องค์ที่ ๑ พระพุทธรูปปางอุ้มบาตร ประจำพระชนมวารของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร (วันพุธ) องค์ที่ ๒ พระพุทธรูปปางห้ามพระแก่นจันทน์ ประจำพระชนมวารของสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗ (วันอังคาร) องค์ที่ ๓ พระพุทธรูปปางอุ้มบาตร ประจำพระชนมวารของสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า (วันพุธ) องค์ที่ ๔ พระพุทธรูปปางสมาธิ ประจำพระชนมวารของสมเด็จพระราชปิตุจฉา เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร (วันพฤหัสบดี) องค์ที่ ๕ พระพุทธรูปปางรำพึง ประจำพระชนมวารของสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ (วันศุกร์) องค์ที่ ๖ พระพุทธรูปปางรำพึง ประจำพระชนมวารของสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก (วันศุกร์) องค์ที่ ๗ พระพุทธรูปปางถวายเนตร ประจำพระชนมวารของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (วันอาทิตย์) หน้าพระแท่นราชบรรจถรณ์ประดับมุก ตั้งโต๊ะทองทอดเครื่องนมัสการพานทอง ๒ ชั้น ๑ เครื่อง พร้อมพระแท่นทรงกราบ สำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงนมัสการพระพุทธรูปสำคัญ

ที่อาสน์สงฆ์มุขด้านทิศตะวันออก หัวอาสน์สงฆ์ตั้งธรรมาสน์กูบหลังช้างปิดทองประดับกระจกสำหรับพระราชาคณะขึ้นนั่งถวายพระธรรมเทศนา มีจงกลปักเทียนดูหนังสือซ้ายขวา ต้นอาสน์สงฆ์ตั้งพานพระมหากฐินรองรับพระภูษาโยง

ครั้นเวลา ๑๖ นาฬิกา พระบรมวงศานุวงศ์ คณะรัฐมนตรี องคมนตรี ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ฝ่ายทหารและพลเรือนผู้มีตำแหน่งเฝ้าฯ รอรับเสด็จ ฯ ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

ผู้เฝ้าฯ

เจ้าหน้าที่กรมการศาสนานิมนต์พระสงฆ์ ๓๐ รูป ที่จะสวดพระพุทธมนต์สดับปกรณ์พระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ขึ้นนั่งยังอาสน์สงฆ์โดยนั่งยังอาสน์สงฆ์มุขด้านทิศตะวันออก ๑๐ รูป มุขด้านทิศเหนือ ๒๐ รูป เฉพาะมุขด้านทิศเหนือนี้พระสงฆ์นั่งซ้อนเป็น ๒ แถว แถวละ ๑๐ รูป

เวลา ๑๖ นาฬิกา ๑๕ นาที สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ เสด็จถึงพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

เวลา ๑๖ นาฬิกา ๕๐ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริภา

จุฑาภรณ์ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าอทิตยาทรกิติคุณ จากพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต ไปยังพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท รถยนต์พระที่นั่งเทียบที่ประตูกำแพงแก้วพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทข้างพระที่นั่งราชกรัณยสภา เสด็จฯ ขึ้นทางบันไดมุขกระสันพระที่นั่งพิมานรัตยาแล้วเสด็จ ฯ ออก ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ผ่านพระบรมวงศานุวงศ์เฝ้าฯ ไปยังที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิ

ทรงจุดธูปเทียนเครื่องราชสักการะ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องราชสักการะพระบรมอัฐิสมเด็จพระบรมราชบุพการี ทรงกราบ ขณะนั้น ชาวพนักงานประโคมสังข์แตรฝรั่ง แตรงอน ปี่พาทย์ จากนั้น ทั้งสองพระองค์เสด็จพระราชดำเนินไปยังที่ประดิษฐานพระโกศพระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงจุดธูปเทียนเครื่องราชสักการะ และเครื่องทองน้อย ทรงกราบถวายบังคมพระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีแล้ว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จฯ ไปทรงยืนเฝ้าฯ ที่พระราชอาสน์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการบูชาพระพุทธรูปประจำพระชนมวารของสมเด็จพระบรมราชบุพการีและสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีที่พระแท่นราชบรรจถรณ์ประดับมุก ทรงกราบ ทรงรับการถวายความเคารพของผู้เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ณ ที่นั้น แล้วเสด็จฯ ประทับพระราชอาสน์

เวลา ๑๖ นาฬิกา ๕๕ นาที เจ้าหน้าที่กรมการศาสนาอาราธนาพระปริตร พระสงฆ์ ๓๐ รูป สวดพระพุทธมนต์ จบ

เวลา ๑๗ นาฬิกา ๑๕ นาที เจ้าพนักงานภูษามาลาลาดพระภูษาโยงจากที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีนำมาพักไว้ที่เสาบัวข้างธรรมาสน์เทศน์ แล้วลาดพระภูษาโยงอีกสายหนึ่งที่ต้นอาสน์สงฆ์ไปหน้าพระสงฆ์ทั้ง ๑๐ รูป จากนั้นเชิญปลายพระภูษาโยงสอดเชื่อมกันกับพระภูษาโยงบนพานพระมหากฐิน แล้วถวายความเคารพ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปทรงทอดผ้าไตรถวายพระสงฆ์ทั้ง ๑๐ รูป แล้วเสด็จฯ ประทับพระราชอาสน์ พระสงฆ์สดับปกรณ์ เจ้าพนักงานภูษามาลาพับพระภูษาโยงสายที่ลาดบนอาสน์สงฆ์วางพักไว้บนพานพระมหากฐิน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงหลั่งทักษิโณทก พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก ถวายพระพรลา พระสงฆ์ลงจากพระที่นั่งทางบันไดมุขตะวันออก ชาวพนักงานประโคมสังข์ แตรฝรั่ง แตรงอน ปี่พาทย์ จบแล้ว เจ้าพนักงานนิมนต์พระสงฆ์อีก ๑๐ รูป ซึ่งนั่งอยู่ที่อาสน์สงฆ์มุขเหนือ เดินขึ้นบันไดมุขตะวันออกแล้วขึ้นนั่งยังอาสน์สงฆ์มุขตะวันออก เจ้าพนักงานภูษามาลาลาดพระภูษาโยงที่พักไว้เช่นครั้งก่อน เสร็จแล้วถวายความเคารพ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปทรงทอดผ้าไตร แล้วเสด็จฯ ประทับพระราชอาสน์ พระสงฆ์ทั้ง ๑๐ รูป สดับปกรณ์ จบ เจ้าพนักงานภูษามาลาพับพระภูษาโยงพักไว้ พระสงฆ์ลงจากพระที่นั่งทางบันไดมุขตะวันออก เจ้าพนักงานนิมนต์พระสงฆ์อีก ๑๐ รูป ซึ่งนั่งอยู่ที่อาสน์สงฆ์มุขเหนือ ขึ้นนั่งยังอาสน์สงฆ์มุขตะวันออก เจ้าพนักงานภูษามาลาลาดพระภูษาโยงที่พักไว้เช่นครั้งก่อน เสร็จแล้ว ถวายความเคารพ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปทรงทอดผ้าไตร แล้วเสด็จฯ ประทับพระราชอาสน์ พระสงฆ์ทั้ง ๑๐ รูป สดับปกรณ์ จบ เจ้าพนักงานภูษามาลาพับพระภูษาโยงทั้งสองสายเข้าที่เดิม พระสงฆ์ลงจากพระที่นั่งทางบันไดมุขตะวันออก

เวลา ๑๗ นาฬิกา ๔๕ นาที เจ้าหน้าที่กรมการศาสนานิมนต์พระญาณวโรดม (สนฺตงฺกโร) วัดเทพศิรินทราวาส พระราชาคณะผู้ที่จะถวายพระธรรมเทศนา และพระสงฆ์ ๔ รูปที่จะรับอนุโมทนา ขึ้นนั่งยังอาสน์สงฆ์มุขตะวันออก

ชาวพนักงานประโคมสังข์ แตรฝรั่ง แตรงอน ปี่พาทย์

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจุดเทียนดูหนังสือเทศน์พระราชทานให้เจ้าพนักงานเชิญไปตั้งที่จงกลธรรมาสน์เทศน์ ชาวพนักงานประโคมสังข์ แตรฝรั่ง แตรงอน ปี่พาทย์ พระญาณวโรดมขึ้นนั่งบนธรรมาสน์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทรงธรรม แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปที่หน้าพระแท่นราชบัลลังก์ประดับมุก ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อยสำหรับพระบรม-อัฐิสมเด็จพระบรมราชบุพการีทรงธรรม ทรงคม แล้วเสด็จฯ ไปที่หน้าพระแท่นสุวรรณเบญจดล ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อยสำหรับพระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทรงธรรม ทรงคม ผู้เฝ้าฯ ยืนถวายความเคารพ แล้วเสด็จ ฯ ประทับพระราชอาสน์ที่เดิม

จากนั้น เจ้าหน้าที่กรมการศาสนาอาราธนาศีล พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงศีล พระญาณวโรดมถวายศีล จบแล้ว เจ้าหน้าที่กรมการศาสนาอาราธนาธรรม พระญาณวโรดมถวายพระธรรมเทศนาอมตกถา จบแล้ว

ทรงศีล

เวลา ๑๘ นาฬิกา ๕ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงหลั่งทักษิโณทก พระญาณวโรดมถวายอนุโมทนาบนธรรมาสน์ พระสงฆ์ ๔ รูปที่นั่งยังอาสน์สงฆ์รับอนุโมทนา จบแล้ว พระญาณวโรดมลงมานั่งยังอาสน์สงฆ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรมบูชากัณฑ์เทศน์ เสร็จแล้วเสด็จฯ ประทับพระราชอาสน์ เจ้าพนักงานดับเทียนดูหนังสือและเทียนบูชากัณฑ์เทศน์

ทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรมบูชากัณฑ์เทศน์

จากนั้น เจ้าพนักงานภูษามาลาลาดพระภูษาโยงจากหน้าที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี และที่หน้าอาสน์สงฆ์เช่นครั้งก่อน เสร็จแล้ว ถวายความเคารพพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปทรงทอดผ้าไตรถวายพระญาณวโรดม และพระสงฆ์ที่รับอนุโมทนาทั้ง ๔ รูป แล้วเสด็จฯ ประทับพระราช-อาสน์ พระสงฆ์สดับปกรณ์ เจ้าพนักงานภูษามาลาพับพระภูษาโยงทั้งสองสายเข้าที่เดิม พระสงฆ์ถวายอดิเรก ถวายพระพรลา แล้วลงจากพระที่นั่งทางบันไดมุขตะวันออก ชาวพนักงานประโคมสังข์ แตรฝรั่ง แตรงอน ปี่พาทย์

เวลา ๑๘ นาฬิกา ๒๐ นาที เจ้าหน้าที่กรมการศาสนานิมนต์พระสงฆ์ ๑๐ รูป เท่าจำนวนพระบรมอัฐิสมเด็จพระบรมราชบุพการี มีสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก วัดบวรนิเวศวิหาร สมเด็จพระพุทธปาพจนบดี วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม พระสาสนโสภณ วัดเทพศิรินทราวาส พระสุเมธาธิบดี วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎ์ พระสุธรรมาธิบดี วัดราชาธิวาส พระพรหมจริยาจารย์ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม พระวิสุทธาธิบดี วัดสุทัศนเทพวราราม พระเทพปัญญามุนี วัดราชาธิวาส พระราชสุธรรมเมธี วัดพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม พระครูสุทธิธรรมรังสี วัดเขาแก้ว จังหวัดนนทบุรี ขึ้นนั่งยังอาสน์สงฆ์มุขตะวันออก เจ้าพนักงาน

ทรงหลั่งทักษิโณทก

ภูษามาลาลาดพระภูษาโยงจากหน้าพระแท่นราชบัลลังก์ภายใต้นพปฎลมหาเศวตฉัตรที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิมาพักไว้ที่เสาบัวข้างธรรมาสน์เทศน์ แล้วลาดพระภูษาโยงอีกสายหนึ่งที่ต้นอาสน์สงฆ์ไปหน้าพระสงฆ์ทั้ง ๑๐ รูป จากนั้นเชิญปลายพระภูษาโยงทั้งสองสายสอดเชื่อมกันบนพานพระมหากฐิน แล้วถวายความเคารพ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปทรงทอดผ้าไตร แล้วประทับพระราชอาสน์ที่เดิม พระสงฆ์สดับปกรณ์พระบรมอัฐิสมเด็จพระบรมราชบุพการี จบแล้ว เจ้าพนักงานภูษามาลาพับพระภูษาโยงทั้งสองสายเข้าที่เดิม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงหลั่งทักษิโณทก ขณะนั้นพระสงฆ์ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก ถวายพระพรลา ลงจากพระที่นั่งทางบันไดมุขตะวันออก ชาวพนักงานประโคมสังข์ แตรฝรั่ง แตรงอน ปี่พาทย์

เวลา ๑๘ นาฬิกา ๓๐ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปทรงกราบพระพุทธรูปประจำพระชนมวารพระบรมอัฐิสมเด็จพระบรมราชบุพการีที่พระแท่นราชบรรจถรณ์ประดับมุก แล้วเสด็จฯ พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ไปทรงกราบพระบรมอัฐิสมเด็จพระบรมราชบุพการีที่พระแท่นราชบัลลังก์ภายใต้นพปฎลมหาเศวตฉัตร แล้วเสด็จฯ ไปทรงกราบพระบรมอัฐิของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงรับการถวายความเคารพของผู้เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ณ ที่นั้น แล้วเสด็จฯ ลงบันไดด้านตะวันตกของมุขเหนือ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พร้อมด้วยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าอทิตยาทรกิติคุณ ไปประทับรถยนต์พระที่นั่งที่ประตูกำแพงแก้วพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เสด็จพระราชดำเนินกลับ เมื่อเวลา ๑๘ นาฬิกา ๓๕ นาที

พระธรรมเทศนา
อมตกถา
พระญาณวโรดม (สนฺตงฺกุโร)
วัดเทพศิรินทราวาส
ถวายในการบำเพ็ญพระราชกุศลพระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี
ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท
วันที่ ๑๒ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙
เวลา ๑๗ นาฬิกา ๔๕ นาที

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
อปฺปมาโท อมตํ ปทํ อปฺปมตฺตา น มียนฺตีติ

บัดนี้ จะรับพระราชทานถวายวิสัชนาพระธรรมเทศนา อมตกถา กล่าวถึงผู้เป็นอมตะ เพื่อสนองพระเดชพระคุณประดับพระปัญญาบารมี เนื่องในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลพระบรมอัฐิ เพื่อทรงอุทิศเป็นบุญนิธิกัลปนาผล ถวายสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี การที่ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจนี้ก็ดี การที่ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจต่าง ๆ อันเนื่องด้วยการถวายพระเพลิงพระบรมศพ สมเด็จบรมบพิตรสมเด็จพระบรมราชชนนี เช่น โปรดฯ ให้มีการก่อสร้างพระเมรุมาศอันงามเลิศ ไม่มีที่ไหนในโลก เป็นต้นก็ดี การที่ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลประจำวันเป็นเวลากว่า ๒๐๐ วัน ตั้งแต่วันเสด็จสวรรคตฯจนถึงวันนี้ก็ดี การที่เสด็จพระราชดำเนินมาที่พระบรมศพเป็นประจำตลอดเวลากว่า ๒๐๐ วันก็ดี การที่ทรงจัดให้มีการแสดงพระธรรมเทศนาเป็นนิตย์ และทรงตั้งพระทัยสดับทรงจับใจความในพระธรรมเทศนา ทรงนำมาปรารภกับพระเถระผู้รับพระราชทานวิสัชนาพระธรรมเทศนาก็ดี การที่ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลด้วยวิธีอื่นอีก เพื่อทรงอุทิศถวายเป็นพระราชกุศล แด่สมเด็จบรมบพิตรสมเด็จพระบรมราช-ชนนีก็ดี ย่อมเป็นประวัติการณ์ซึ่งไม่เคยมีมาก่อน และย่อมแสดงความเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งพระกตัญญูกตเวทีเป็นอย่างยิ่งในสมเด็จพระบรมราชบุพการีพระองค์นั้น อย่างที่ไม่เคยมีปรากฏมาก่อน เช่นเดียวกัน ข้อนี้ ย่อมแสดงถึงความที่ทรงมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นลึกซึ้งสุดที่จะบรรยายทางพระราชหฤทัยที่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ทรงมีในสมเด็จบรมบพิตรสมเด็จพระบรมราชชนนี พระราชจริยาวัตรเหล่านี้ ย่อมเป็นที่ประทับใจยากต่อการพรรณนาของพสกนิกรทั่วหน้า ทำให้เกิดปีติโสมนัส เคารพบูชาเป็นล้นพ้นในพระมหากษัตริย์ของตน พร้อมทั้งน้อมเกล้าฯ ยกขึ้นเป็นแบบอย่างเป็นครูแห่งบุคคลผู้เป็นยอดแห่งผู้มีความกตัญญูกตเวที ข้อนี้ย่อมนับได้ว่าเป็นครูสอนผู้อื่นให้ทำความดีได้อีกอย่างหนึ่ง

ก็แลบัดนี้ พระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพอันมโหฬารได้สำเร็จเสร็จสิ้นแล้วอย่างสมพระเกียรติยศทุกประการ เป็นข่าวสารแพร่ทั่วไปในโลก พร้อมด้วยเหตุการณ์อันไม่เคยปรากฏมีมาก่อน เช่นมีการอุปสมบทถวายพระราชกุศลทั่วประเทศ ซึ่งเดิมกำหนดไว้ ๓๔,๖๐๔ รูป เท่าจำนวนวันแห่งพระชนมายุของสมเด็จบรมบพิตรสมเด็จพระบรมราชชนนี แต่ปรากฏว่ามีผู้อุปสมบทที่แจ้งต่อทางราชการถึง ๔๒,๒๑๗ รูป เกินไป ๗,๖๑๓ รูป นอกจากนี้ยังมีผู้บวชถวายพระราชกุศลอีก เช่นบวชเป็นบรรพชิตในจีนนิกาย อานัมนิกาย และอุปสมบทที่มิได้แจ้งต่อทางราชการอีกส่วนหนึ่ง นับว่าเป็นประวัติการณ์ของการอุปสมบทหมู่ ในการถวายพระเพลิงพระบรมศพนั้น ทางราชการได้จัดสถานที่วางดอกไม้จันทน์ไว้ทุกจังหวัดทั่วประเทศไทย เรื่องนี้นับว่าเป็นประวัติการณ์อีกเรื่องหนึ่ง ส่วนประชาชน

ผู้มาร่วมในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ ที่พระเมรุมาศ และที่บริเวณสนามหลวง ตลอดจนที่วัดที่ทางราชการได้จัดสถานที่สำหรับวางดอกไม้จันทน์ไว้ ย่อมประมาณมิได้ เพราะมีจำนวนมากอย่างยิ่ง เรื่องนี้นับว่าเป็นประวัติการณ์อีกเรื่องหนึ่ง

อนึ่ง ประชาชนที่ไปถวายบังคมพระบรมศพที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทนี้มีไม่ขาด ตั้งแต่วันเสด็จสวรรคตจนถึงวันที่ ๘ มีนาคม นี้ มีจำนวนหลายล้านคนมาจากทุกภาคของประเทศไทยบางคนมาทุกวันไม่เคยขาด และมีผู้บริจาคทรัพย์โดยเสด็จพระราชกุศลเป็นจำนวนกว่า ๓๐๐ ล้านบาท เรื่องนี้นับว่าเป็นประวัติการณ์อีกเหมือนกัน อีกประการหนึ่งซึ่งเป็นเรื่องที่ไม่เคยปรากฏมีมาก่อน คือเรื่องที่สมเด็จบรมบพิตรสมเด็จพระบรมราชชนนี ประชาชนพากันมาถวายความเคารพจงรักภักดี ยกย่องเป็นสมเด็จย่าของคนทั้งชาติ ข้อนี้ แสดงถึงความเคารพนับถืออย่างสูงด้วยความจริงใจ ก็ข้อความทั้งหลายดังที่ได้รับพระราชทานถวายวิสัชนามาแล้วนั้นย่อมมีย่อมเป็น เพราะสมเด็จบรมบพิตรสมเด็จพระบรมราชชนนีนั้นทรงเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งพระคุณอันประเสริฐ พระคุณนั้นอาจเรียบเรียงเป็นฉันทภาษาบาลีโดยย่อได้ดังนี้

สิรินครินฺทา เสฏฐา จ ปรมา ราชชนนี
สปญฺญา สุปุญฺญาธาตา สุสมตฺถา จ โกวิทา
สเมตฺตา สุจาคา ขนฺตา สุวีรา อปจายนา
สกามา จ สิกฺขาทีสุ สุทฺธกา ปรตฺเถ รตี
สมฺปฏฺฐานสยุตฺตา จ สุภาสา ธมฺมจาริณี
สสจฺจา สุทมา เวทา สุสีลทิฏฺฐิสงฺคมา
สสิปฺปา จ วนารกฺขา สุขตฺถํ ภูมิรกฺขกา
สจิตฺตโคปกา เจว สุมนา สุสมาหิตาติ

แปลว่า สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ทรงประกอบด้วยพระปัญญา ทรงพร้อมด้วยพระบุญญาธิการ ทรงหนักแน่น มั่นคง ทรงพระปรีชาญาณสามารถในการทรงปฏิบัติราชกิจ ทรงเฉลียวฉลาดทันเหตุการณ์ ทรงประกอบด้วยพระเมตตาคุณาธารปรารถนาดีต่อผู้อื่น ทรงเสียสละเพื่อผู้อื่น ทรงอดทน ทรงอดกลั้น ทรงเข้มแข็งไม่หวาดหวั่น ทรงถ่อมพระองค์ ทรงใคร่ในการศึกษาและการปฏิบัติ ทรงเป็นผู้มีพระกายพระวาจาสะอาด ทรงพอพระทัยในการทรงช่วยเหลือผู้อื่น ทรงขยัน รับสั่งแต่เรื่องที่เป็นสัมมาวาจา ทรงปฏิบัติธรรมเป็นปกติ ทรงประกอบด้วยสัจธรรมทรงฝึกข่มพระมนัสในกรณีนั้น ๆ ทรงรอบรู้เข้าพระทัยในเหตุการณ์ ทรงประกอบด้วยศีลาจารวัตรและทรงประกอบด้วยสัมมาทิฏฐิ ทรงเป็นศิลปินผู้สร้างศิลปะทรงรักษาป่า ทรงรักษาพื้นดินเพื่อความสุขของประชาชน ทรงคุมพระมนัสได้ ทรงมีพระทัยดี และทรงมีพระทัยมั่นคง ดังนี้

ในขณะนี้พระบรมศพได้รับการพระราชทานเพลิงเสร็จสิ้นแล้ว พระบรมศพเปลี่ยนเป็นพระบรมอัฐิ และบัดนี้มีพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลพระบรมอัฐิตามพระราชประเพณี ก็เมื่อยังมีพระบรมศพตั้งอยู่นั้น ประชาชนทั้งหลายทั้งในกรุงเทพมหานคร ทั้งในส่วนภูมิภาค ได้หลั่งไหลกันมาถวายบังคม บางท่านมาทุกวันมิได้ขาด เมื่อพระบรมศพยังอยู่ ย่อมมีความผูกพันและรู้สึกว่ายังมีพระองค์อยู่ เมื่อพระราชพิธีถวายพระเพลิงเสร็จสิ้นแล้ว เมื่อพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลพระบรมอัฐิผ่านไปแล้ว กิจประจำเป็นอาจิณปฏิบัติคือการเดินทางมาถวายบังคมทุกวันก็ยุติ พระบรมโกศที่เคยเห็นเคยกราบก็หายไป คงเหลือแต่ความทรงจำเท่านั้น ทำให้เกิดความรู้สึกว่าขาดอะไรไปและเกิดความหม่นหมองใจ เหตุการณ์ที่มีลักษณะอย่างนี้ย่อมมีทั่วไป ดังนี้ ท่านจึงสอนให้คิดว่า หุตฺวา หุตฺวา น โหนฺติ เต สิ่งทั้งหลายเหล่านั้น มีแล้ว ๆ ก็หายไป เมื่อทราบความจริงอย่างนี้แล้วย่อมบรรเทาความหม่นหมองได้

ก็พระบรมศพของสมเด็จบรมบพิตรสมเด็จพระบรมราชชนนีย่อมเป็นพระบรมอัฐิเพราะไฟ และไฟนั้นมีสองประเภท คือ ไฟภายนอกกับไฟภายใน ไฟภายนอกได้แก่ไฟตามธรรมชาติ ซึ่งย่อมนำมาสอนตนเองได้ คือไฟตามธรรมชาตินี้ย่อมกลืนทุกสิ่งที่อยู่ในกองไฟ ข้อนี้ย่อมสอนให้คนผู้เห็นไฟไหม้ได้น้อมนำมาสอนตนเองให้รู้จักกลืนอารมณ์ทั้งที่เป็นอิฏฐารมณ์ ทั้งที่เป็นอนิฏฐารมณ์ ด้วยการไม่ยึดไม่ติด อนึ่ง ไฟย่อมขจัดความมืด ข้อนี้ย่อมสอนคนผู้เห็นไฟได้น้อมนำมาสอนตนเองให้ขจัดความมืด คือความไม่รู้ด้วยไฟ คือความรู้ และไฟนั้นทำให้เกิดความกล้าเพราะให้ความสว่าง ข้อนี้ย่อมสอนคนผู้เห็นไฟ ได้รู้จักน้อมนำมาสอนตนให้รักษาศีลเป็นต้น คนผู้มีศีลนั้นย่อมเป็นคนกล้า ไปไหนก็ไปได้ เช่น ภิกษุ สามเณร อีกอย่างหนึ่ง ไฟนั้นให้ประโยชน์มากคนจึงให้ความสำคัญมาก ข้อนี้ย่อมสอนให้คนรู้ว่า คนที่ทำประโยชน์แก่ผู้อื่นนั้น ประชาชนย่อมให้ความสำคัญให้ความเคารพนับถือด้วยความจริงใจ สำหรับไฟภายในนั้นได้แก่กิเลส เมื่อกล่าวตามนัยในอาทิตตปริยายสูตรแล้ว ไฟนั้นได้แก่ ไฟคือราคะ ไฟคือโทสะ ไฟคือโมหะ ไฟภายในนี้เมื่อเกิดขึ้นมาแล้วย่อมทำให้ร้อนใจ โดยเฉพาะไฟคือโทสะหรือความโกรธ ซึ่งเห็นโทษง่าย วิธีปฏิบัติต่อไฟคือความโกรธนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสหลักการไว้ว่า อกฺโกเธน ชิเน โกธํ พึงชนะความโกรธด้วยความไม่โกรธ พระพุทธพจน์นี้ย่อมแสดงหลักการอย่างนี้ และความไม่โกรธนั้นมีสองประเภท คือ ไม่โกรธตลอดไป อันเป็นคุณสมบัติของพระอริยเจ้าชั้นอนาคามีบุคคลขึ้นไป กับไม่โกรธชั่วขณะ อันเป็นเรื่องของกัลยาณปุถุชน วิธีการที่จะไม่โกรธตลอดไปนั้น ต้องบำเพ็ญศีล สมาธิ ปัญญา ให้สมบูรณ์ แต่วิธีการที่จะไม่โกรธระงับโกรธเป็นครั้งคราวนั้นมีหลายวิธี เช่น วิธีแยกหรือเปลี่ยนเรื่องคิด กับวิธีพิจารณาหาความจริงจากความโกรธ เป็นต้น

วิธีแยกหรือเปลี่ยนเรื่องคิดนั้น ตามปกติคนนั้นคิดเรื่องอะไรได้ครั้งละเรื่อง จะคิดครั้งเดียวหลายเรื่องพร้อมกันไม่ได้ เมื่อเป็นอย่างนี้ และมีสติรู้ตัวว่าโกรธเมื่อไม่อยากโกรธ ก็เปลี่ยนเรื่องที่กำลังคิดที่ทำให้โกรธไปคิดเรื่องอื่นที่ทำให้สบายใจไม่โกรธแทน เช่น เปลี่ยนใจไปคิดที่ลมหายใจก็ลมหายใจนั้นคนทั่วไปใช้เป็นเครื่องกันตาย แต่นักปฏิบัติท่านใช้เป็นเครื่องกันตายด้วย กันกิเลส เช่น ความโกรธด้วย และความโกรธนั้นย่อมระงับไป เมื่อแยกหรือเปลี่ยนเรื่องคิดอย่างนั้น เหมือนยืนอยู่ในที่ร้อน เมื่อรู้สึกร้อนก็เปลี่ยนที่ยืนไปยืนยังที่เย็นความร้อนก็จะระงับไป วิธีนี้เป็นวิธีแยกหรือเปลี่ยนเรื่องคิด

ส่วนวิธีพิจารณาหาความจริงจากความโกรธนั้น ต้องพิจารณาโดยตั้งคำถามตนเองตอบเองว่า โกรธใคร ใครโกรธ โกรธอะไร เหตุไรจึงโกรธ โกรธแล้วได้อะไร และไม่โกรธได้หรือไม่แล้วจะได้คำตอบอันทำให้ระงับความโกรธได้ คือเมื่อถามตนเองว่า โกรธใคร ตนเองจะตอบว่าโกรธคนนั้นโกรธคนนี้ หรือโกรธตัวเอง เมื่อถามต่อไปว่า คำว่าคนนั้นอยู่ที่ไหน อยู่ที่ศีรษะหรืออยู่ที่หน้าหรือ ย่อมไม่ใช่ เพราะอวัยวะนั้น ๆ เป็นหน้าเป็นศีรษะ ไม่ใช่คนนั้นคนนี้ คำว่าคนนั้นหรือคนนี้เป็นเรื่องสมมติสัจจะ คือจริงโดยสมมติ มิใช่ปรมัตถสัจจะ คือจริงแท้ ดังนั้น ความคิดว่าโกรธคนนั้นจึงเป็นการโกรธสิ่งสมมติ เมื่อเป็นเรื่องสมมติก็ย่อมไม่มีจริง จึงเป็นเรื่องโกรธความไม่จริง ส่วนคำถามว่า ใครโกรธนั้นก็ย่อมเป็นไปโดยนัยเดียวกัน กล่าวคือ คำว่าใครก็ดี บุคคลผู้โกรธก็ดี ย่อมเป็นเรื่องสมมติสัจจะเหมือนกัน สำหรับคำถามว่าโกรธอะไรนั้น บางครั้งหาคำตอบไม่ได้ไม่ทราบว่าโกรธอะไร โกรธเรื่องอะไร เมื่อสำนึกได้อย่างนี้แล้วก็จะเกิดความคิดว่า แล้วจะโกรธเพื่อประโยชน์อะไร ต่อคำถามว่า เหตุไรจึงโกรธนั้น ย่อมตอบได้ว่าเพราะเหตุนั้น ๆ แต่อาจตอบได้โดยสรุปว่า เพราะไม่ได้อย่างใจ เมื่อเป็นอย่างนี้ ก็ควรถามตนเองต่อไปว่า ตนเองบังคับตนเองให้เป็นไปตามประสงค์ทุกประการได้หรือไม่ เมื่อตนเองบังคับตนเองได้บ้างไม่ได้บ้างอย่างนี้แล้ว ก็ควรคิดเปรียบกับการบังคับคนอื่น เมื่อคิดได้อย่างนี้ ความโกรธจะบรรเทาลง สำหรับคำว่า โกรธแล้วได้อะไรนั้น อาจตอบได้ว่า ได้ความร้อนใจ ร่างกายผิดปกติ ไม้ขีดที่ติดไฟ ก่อนที่จะเผาสิ่งอื่นนั้น ย่อมเผาก้านตนเองก่อนฉันใด คนโกรธก็ฉันนั้น คือได้รับความร้อนก่อนคนอื่น ซึ่งคนโกรธไม่ได้คิด เมื่อคิดได้อย่างนี้ ความโกรธก็จะระงับไปเอง ไม่โกรธข้อนี้ย่อมแสดงว่าไม่โกรธก็ได้

ก็สมเด็จบรมบพิตรสมเด็จพระบรมราชชนนีนั้น ทรงประกอบด้วยพระเมตตาเป็นวิหารธรรม ทรงวางพระ

องค์เป็นปกติในอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ ในเรื่องนี้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ว่า น อุจฺจาวจํ ปณฺฑิตา ทสฺสยนฺติ บัณฑิตย่อมไม่แสดงอาการยินดียินร้ายอย่างไร

อนึ่ง พระบรมศพของสมเด็จบรมบพิตรสมเด็จพระบรมราชชนนีนั้น ย่อมเป็นครูสอนคนอื่นได้โดยการน้อมนำมาสอนตนด้วยการเปรียบเทียบ เช่น ดินนั้นตามธรรมชาติ ย่อมไม่มีใครเคารพกราบไหว้ แต่เมื่อนำไปสร้างพระพุทธรูป คนย่อมเคารพบูชาและตั้งไว้ในที่สูง น้ำตามธรรมชาติ ย่อมไม่มีใครเคารพกราบไหว้ แต่เมื่อนำไปทำเป็นน้ำพระพุทธมนต์ คนย่อมเคารพบูชา ลมก็เหมือนกัน ตามธรรมชาติแล้ว ย่อมไม่มีใครเคารพกราบไหว้ แต่เมื่อนำไปใช้เป่ามนต์แล้ว ย่อมกลายเป็นสิ่งที่คนเคารพบูชาทั้งนี้เพราะพระพุทธคุณ กระดาษธรรมดาย่อมไม่มีใครเคารพนับถือ แต่เมื่อกระดาษนั้นเป็นพระบรมฉายาลักษณ์แล้ว คนย่อมเคารพบูชา พระบรมศพก็เหมือนกัน ถ้าเป็นศพธรรมดาคนให้ความเคารพนับถือก็เฉพาะผู้ที่เป็นญาติเป็นมิตร และเป็นที่กลัวของผู้อื่น ไม่อยากเข้าใกล้ แต่พระบรมศพนี้ ใคร ๆ ก็ต้องการเข้าใกล้ ไม่มีใครกลัว พากันมากราบไหว้ ถวายบังคมด้วยความจริงใจ พากันมาถวายพระเพลิงอย่างมากเหลือประมาณ ทั้งนี้เพราะพระคุณอันประเสริฐนั่นเอง ดังนั้นจึงควรที่ประชาชนจะถือเป็นคติเป็นครูสำหรับปฏิบัติ

ก็บุคคลผู้ไม่ประมาทย่อมสร้างคุณธรรมอันประเสริฐ อันเป็นที่ปรากฏแก่มหาชนทั่วไปบุคคลชนิดนี้ แม้สิ้นชีพไปแล้ว แต่คุณธรรมความดียังอยู่ ดังนั้นบุคคลชนิดนั้นจึงชื่อว่ายังไม่ตายสมเด็จบรมบพิตรสมเด็จพระบรมราชชนนีก็ทรงเป็นเช่นนั้น พระองค์ทรงเป็นผู้ไม่ประมาท จึงได้ทรงสร้างความดีทั้งภายในทั้งภายนอกไว้มาก ยากต่อการที่จะพรรณนาให้สุดสิ้นได้ ดังนั้นแม้ว่าจะเสด็จสวรรคตไปแล้ว และพระบรมศพได้มีพระราชพิธีถวายพระเพลิงไปแล้ว แต่พระคุณอันประเสริฐของพระองค์นั้นยังทรงอยู่ ดังนั้น เมื่อถือตามหลักของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ย่อมกล่าวได้ว่าพระองค์ยังคงทรงพระชนมชีพอยู่ สมดังพระพุทธภาษิตที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ที่ยกเป็นนิกเขปบทว่า อปฺปมาโท อมตํ ปทํ อปฺปมตฺตา น มียนฺติ แปลว่า ความไม่ประมาทเป็นทางอมตะ คนไม่ประมาท ชื่อว่าย่อมไม่ตาย

อิมินา กตปุญฺเญน กลฺยาเณเนว เจตสา
สุขเขมสมาปนฺนา เอสา สคฺเคว สพฺพโส
ยถิจฺฉิตาคตา โหตุ นิทฺทุกฺขสมฺปรายนาติ

ด้วยพระราชกุศล ซึ่งทรงบำเพ็ญด้วยพระกัลยาณจิต ประกอบด้วยพระกตัญญูกตเวที ของสมเด็จบรมบพิตรสมเด็จพระบรมราชชนนี จงทรงเกษมสุขสำราญ จงทรงประสบความสำเร็จตามพระราชประสงค์ทุกประการ จงทรงปราศจากทุกข์ในวารต่อไปในสวรรค์นั้นแล

พระธรรมเทศนา อมตกถา มีเนื้อความดังได้รับพระราชทานถวายวิสัชนามา ก็ยุติลงด้วยเนื้อความเพียงเท่านี้ เอวํ ก็มีด้วยประการฉะนี้

ขอถวายพระพร

วันพุธที่ ๑๓ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙

เจ้าพนักงานเตรียมการตั้งแต่งในพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ต่างจากที่ตั้งแต่งในการพระราชกุศลพระบรม-อัฐิแต่วันก่อน คือ

ณ ที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิในบุษบกทอง บนพระแท่นสุวรรณเบญจดล และที่หน้าพระฉายาลักษณ์

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เจ้าพนักงานตรวจแต่งเครื่องราชสักการะและเครื่องประกอบพระราชพิธีเช่นวันก่อน

พระแท่นราชบัลลังก์ประดับมุกภายใต้นพปฎลมหาเศวตฉัตร เจ้าพนักงานเชิญพระโกศพระบรมอัฐิสมเด็จพระบรมราชบุพการี กลับเข้าที่ประดิษฐาน ณ พระวิมานพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทเช่นเดิม แล้วเชิญพระพุทธรูปปางถวายเนตร ซึ่งเป็นพระพุทธรูปประจำพระชนมวารของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ขึ้นประดิษฐานบนพระแท่นราชบัลลังก์ ด้านหน้าพระแท่นราชบัลลังก์ทอดเครื่องนมัสการทองทิศพานทองสองชั้น พร้อมพระแท่นทรงกราบสำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

การตั้งแต่ง ณ พระแท่นสุวรรณเบญจดล

พระราชอาสน์ที่ประทับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทอดเครื่องทรงธรรม และเทียนดูหนังสือเทศน์ที่หน้าพระราชอาสน์ที่ประทับเช่นวันก่อน

พระแท่นราชบรรจถรณ์ประดับมุก เจ้าพนักงานเชิญพระพุทธรูปประจำพระชนมวารพระบรมอัฐิสมเด็จพระบรมราชบุพการี กลับเข้าที่ประดิษฐานตามเดิม แล้วตกแต่งพระแท่นด้วยดอกไม้สดสีต่าง ๆ ที่หน้าอาสน์สงฆ์ ลาดสุจหนี่ทอดพระเก้าอี้เหลืองตัด ๒ องค์ สำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ประทับทรงปฏิบัติพระสงฆ์ฉันภัตตาหาร

เวลา ๑๐ นาฬิกา พระบรมวงศานุวงศ์ องคมนตรี คณะรัฐมนตรี ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ฝ่ายทหาร พลเรือน และผู้มีตำแหน่งเฝ้าฯ พร้อมกัน ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พระสงฆ์ ๓๐ รูปที่สวดพระพุทธมนต์แต่วันก่อนขึ้นนั่งยังอาสน์สงฆ์ภายในพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทมุขตะวันออก ๘ รูป มุขเหนือ ๑๐ รูป และที่อาสน์สงฆ์บริเวณศาลาทิมคดหน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ๑๒ รูป

ผู้เฝ้าฯ

เวลา ๑๐ นาฬิกา ๑๕ นาที สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ เสด็จถึงพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

เวลา ๑๐ นาฬิกา ๔๐ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าอทิตยาทรกิติคุณ จากพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิตไปยังพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท รถยนต์พระที่นั่งเทียบที่ประตูกำแพงแก้วพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทข้างพระที่นั่งราชกรัณยสภา เสด็จฯ ขึ้นทางบันไดมุขกระสันพระที่นั่งพิมานรัตยา แล้วเสด็จฯ ออก ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ผ่านพระบรม-

ทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการบูชาพระพุทธรูป

วงศานุวงศ์เฝ้าฯ ไปยังที่ประดิษฐาน พระบรมอัฐิ

เวลา ๑๐ นาฬิกา ๔๕ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องราชสักการะและเครื่องทองน้อย ทรงกราบถวายบังคมพระบรมอัฐิ ขณะนั้น ชาวพนักงานประโคมสังข์ แตรฝรั่ง แตรงอน ปี่พาทย์ เสร็จแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการบูชาพระพุทธรูปที่หน้าพระแท่นนพปฎลมหาเศวตฉัตร ทรงกราบทรงรับการถวายความเคารพของผู้มาเฝ้าฯ แล้วเสด็จ ฯ ประทับพระราชอาสน์ จากนั้นพระสงฆ์ ๓๐ รูปที่สวดพระพุทธมนต์แต่วันก่อน ถวายพรพระ จบแล้ว

ทรงปฏิบัติพระสงฆ์

เวลา ๑๑ นาฬิกา ๕ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปทรงประเคนภัตตาหารถวายพระวิสุทธิวงศาจารย์ วัดเทพธิดาราม ผู้เป็นประธานสงฆ์ แล้วประทับพระเก้าอี้ ณ ที่นั้น เพื่อทรงปฏิบัติพระสงฆ์ขณะรับพระราชทานฉันสำรับภัตตาหารนอกนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระราชวงศ์ทรงประเคนและปฏิบัติพระสงฆ์รูปต่อไปตามลำดับ

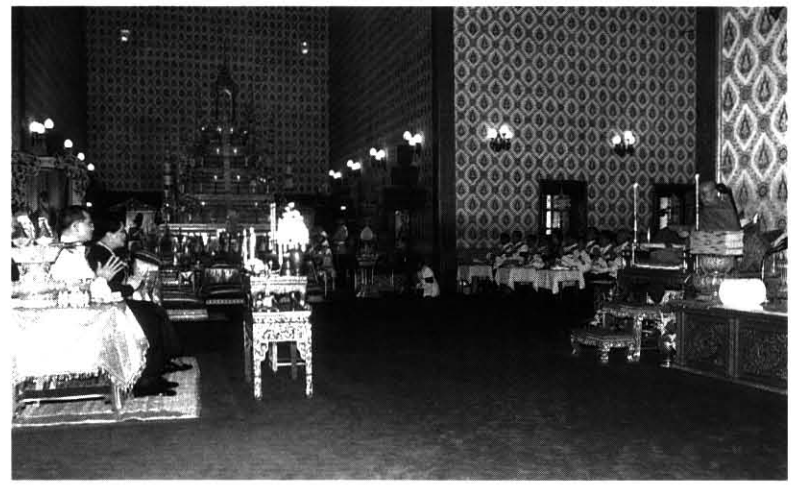

ทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรม

เวลา ๑๑ นาฬิกา ๕๕ นาที พระสงฆ์รับพระราชทานฉันเสร็จแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปประทับพระราชอาสน์ที่เดิม เจ้าพนักงานถอนสำรับและภาชนะเสร็จแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรมถวายพระราชาคณะที่อาสน์สงฆ์มุขตะวันออก แล้วทรงยืนประเคนจตุปัจจัยไทยธรรมถวายพระสงฆ์ซึ่งเดินจากมุขด้านทิศเหนือเข้ามารับที่ต้นอาสน์สงฆ์ด้านตะวันออกจนครบ ๓๐ รูป เสร็จแล้ว เสด็จฯ ประทับพระราชอาสน์ที่เดิม ทรงหลั่งทักษิโณทก ขณะนั้น พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก ถวายพระพรลา

ออกจากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ชาวพนักงานประโคมสังข์ แตรฝรั่ง แตรงอน ปี่พาทย์

เวลา ๑๒ นาฬิกา ๕ นาที เจ้าหน้าที่กรมการศาสนานิมนต์พระธรรมกิติวงศ์ วัดราชโอรสาราม พระราชาคณะที่จะถวายพระธรรมเทศนาและพระสงฆ์ ๔ รูปที่จะรับอนุโมทนาขึ้นนั่งยังอาสน์สงฆ์มุขตะวันออก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงจุดเทียนดูหนังสือ เทศน์ พระราชทานให้เจ้าพนักงานพระราชพิธีเชิญไปตั้งที่จงกลธรรมาสน์เทศน์ ขณะนั้นชาวพนักงานประโคมสังข์ แตรฝรั่ง แตรงอน ปี่พาทย์ พระธรรมกิติวงศ์ขึ้นนั่งบนธรรมาสน์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทรงธรรม แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปทรงจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อยที่หน้าพระโกศพระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีสำหรับพระบรมอัฐิทรงธรรม ทรงคม ผู้เฝ้าฯ ยืนถวายความเคารพ แล้วเสด็จฯ ประทับพระราชอาสน์

ทรงศีล

เวลา ๑๒ นาฬิกา ๘ นาที เจ้าหน้าที่กรมการศาสนาอาราธนาศีล พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงศีล เจ้าหน้าที่กรมการศาสนาอาราธนาธรรม พระธรรมกิติวงศ์ถวายพระธรรมเทศนากตัญญูกตเวทิตากถา จบแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงหลั่งทักษิโณทก พระธรรมกิติวงศ์ถวายอนุโมทนาพระสงฆ์ ๔ รูป ที่อาสน์สงฆ์รับอนุโมทนา แล้วพระธรรมกิติวงศ์กลับลงนั่งยังอาสน์สงฆ์

ทรงหลั่งทักษิโณทก

ทรงทอดผ้าไตร

เวลา ๑๒ นาฬิกา ๔๐ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรมบูชากัณฑ์เทศน์ถวายพระธรรมกิติวงศ์ เสร็จแล้วเสด็จ ฯ ประทับพระราชอาสน์ เจ้าพนักงานดับเทียนดูหนังสือและเทียนบูชากัณฑ์เทศน์ เจ้าพนักงานภูษามาลาลาดพระภูษาโยงจากที่ประดิษฐานพระบรมอัฐินำมาพักไว้ที่เสาบัวข้างธรรมาสน์เทศน์ แล้วลาดพระภูษาโยงอีกสายหนึ่งที่หน้าพระสงฆ์ทั้ง ๕ รูป จากนั้นเชิญปลายพระภูษาโยงสายที่หนึ่งสอดเชื่อมกับพระภูษาโยงสายที่สองบนพานพระมหากฐิน แล้วถวายความเคารพ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปทรงทอดผ้าไตรแล้วเสด็จฯ ประทับพระราชอาสน์ พระสงฆ์ทั้ง ๕ รูป สดับปกรณ์ เจ้าพนักงานภูษามาลาพับพระภูษาโยงเข้าที่เดิม พระสงฆ์ถวายอดิเรก ถวายพระพรลา ออกจากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ทางบันไดมุขตะวันออก ชาวพนักงานประโคมสังข์ แตรฝรั่ง แตรงอน ปี่พาทย์

เวลา ๑๒ นาฬิกา ๕๕ นาที เจ้าหน้าที่กรมการศาสนานิมนต์พระสงฆ์ที่จะสดับปกรณ์เท่าพระชนมพรรษาสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี จำนวน ๙๕ รูป ขึ้นนั่งยังอาสน์สงฆ์มุขตะวันออก โดยแบ่งขึ้นเป็น ๘ เที่ยว เที่ยวละ ๑๒ รูป เที่ยวสุดท้าย ๑๑ รูป

เมื่อพระสงฆ์เที่ยวแรกขึ้นนั่งยังอาสน์สงฆ์เรียบร้อยแล้ว เจ้าพนักงานภูษามาลาลาดพระภูษาโยงจากที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิและที่หน้าพระสงฆ์ทั้ง ๑๒ รูป เช่นคราวก่อน เสร็จแล้ว ถวายความเคารพ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปทรงทอดผ้าไตร เสร็จแล้ว ประทับพระราชอาสน์ที่เดิม พระสงฆ์สดับปกรณ์ จบแล้ว เจ้าพนักงานภูษามาลาแยกพระภูษาโยงตอนที่สอดเชื่อมกันและพับพระภูษาโยงสายที่ลาดบนอาสน์สงฆ์พักไว้ที่ข้างธรรมาสน์เทศน์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงหลั่งทักษิโณทก พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก ถวายพระพรลา ออกจากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาททางบันไดมุขตะวันออก ชาวพนักงานประโคมสังข์ แตรฝรั่ง แตรงอน ปี่พาทย์ เสร็จแล้ว เจ้าพนักงานนิมนต์พระสงฆ์เที่ยวต่อ ๆ ไปขึ้นนั่งยังอาสน์สงฆ์ เจ้าพนักงานภูษามาลาลาดพระภูษาโยงเช่นครั้งก่อน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปทรงทอดผ้าไตร พระสงฆ์สดับปกรณ์ แล้วกลับลงจากพระที่นั่ง จนกระทั่งพระสงฆ์สดับปกรณ์ครบ ๙๕ รูปแล้ว เจ้าพนักงานภูษามาลาพับพระภูษาโยงทั้งสองสายเข้าที่เดิม

เวลา ๑๓ นาฬิกา ๔๐ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปทรงกราบพระพุทธรูปประจำพระชนมวารสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี แล้วเสด็จฯ พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ไปทรงกราบพระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีเป็นเสร็จการพระราชกุศลพระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี และจะได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เชิญพระบรมอัฐิขึ้นประดิษฐาน ณ พระวิมานพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ต่อไป

พระธรรมเทศนา
กตัญญูกตเวทิตากถา
พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙)
วัดราชโอรสาราม
ถวายในการพระราชกุศลพระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี
ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท
วันที่ ๑๓ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙
เวลา ๑๒ นาฬิกา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ
เอสา ภิกฺขเว สปฺปุริสภูมิ ยทิทำ กตญฺญุตา กตเวทิตาติ ฯ

ณ บัดนี้ จักรับพระราชทานถวายวิสัชนาพระธรรมเทศนาในกตัญญูกตเวทิตากถา ฉลองพระเดชพระคุณประดับพระปัญญาบารมี ในการที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการพระราชกุศลพระบรมอัฐิ สมเด็จบรมบพิตรสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ด้วยพระราชหฤทัยที่หวังจะสนองพระเดชพระคุณแห่งสมเด็จพระบรมราชชนนีให้ครบถ้วนสมบูรณ์ถูกต้องตามหลักธรรมและโบราณราชประเพณีเป็นสำคัญ การพระราชพิธีต่างๆ อันเกี่ยวกับพระบรมศพสมเด็จพระบรมราชชนนีนั้นจึงสำเร็จลงอย่างสมบูรณ์ เป็นที่ชื่นชมยินดีของพสกนิกรชาวไทยทั้งประเทศ นับเป็นภาพที่จะต้องจารึกอยู่ในความทรงจำของทุกๆ คนไปจนกว่าชีวิตจะหาไม่

แท้จริง การเสด็จสวรรคตแห่งสมเด็จบรมบพิตร สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐนั้น มิใช่จะนำความทุกข์โทมนัสพระทัยมาให้แด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าเท่านั้น แม้พสกนิกรชาวไทยทุกหมู่เหล่าต่างก็รู้สึกเศร้าสลดเสียใจในการสูญเสียสมเด็จย่าอันเป็นที่รักเป็นที่เทิดทูนของตนไปอย่างหาประมาณมิได้เช่นกัน จึงต่างพากันมาถวายบังคมพระบรมศพกันอย่างมิขาดสาย แม้ในการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพก็พากันหลั่งไหลไปถวายดอกไม้จันทน์สักการะกันอย่างเนืองแน่นทั่วพระราชอาณาจักร แสดงให้เห็นว่าพสกนิกรชาวไทยนั้นจะจงรักภักดี จะเทิดทูนบูชา จะร่วมสุขร่วมทุกข์ และจะไม่ทอดทิ้งสถาบันพระมหากษัตริย์ตลอดไปอย่างแน่นอน ทั้งนี้ เพราะสถาบันพระมหากษัตริย์มิได้ทอดทิ้งประชาชนนั่นเอง

อนึ่ง การที่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงปฏิบัติต่อสมเด็จพระบรมราชชนนีผู้ทรงเป็นที่รักยิ่งแห่งพระองค์มาโดยตลอดทั้งในขณะที่ยังทรงพระชนม์อยู่และหลังจากเสด็จสวรรคตจนถึงการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพเรียบร้อยแล้วนี้ เป็นไปตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาประการหนึ่ง คือกตัญญูกตเวทิตาธรรม ซึ่งเรียกกันโดยสามัญว่าความกตัญญูกตเวที อันคุณธรรมข้อนี้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยกย่องว่าเป็นสัปปุริสภูมิ ตามพระบาลีที่ได้อัญเชิญมาเป็นนิกเขปบทเทศนาเบื้องต้นว่า เอสา ภิกฺขเว สปฺปุริสภูมิ ยทิทำ กตญฺญุตา กตเวทิตา ซึ่งแปลว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อธรรมคือกตัญญูตาและกตเวทิตานี้เป็นสัปปุริสภูมิ ดังนี้ คำว่า สัปปุริสภูมิ หมายถึงระดับหรือชั้นของคนดี หมายความว่าเป็นคุณธรรมของคนดี เป็นคุณธรรมที่คนดีเขาประพฤติปฏิบัติกัน คนไม่ดีหาปฏิบัติได้ไม่ กตัญญุตา แปลกันว่าความกตัญญูหรือความสำนึกในบุญคุณของผู้อื่นที่เคยทำไว้แก่ตน กตเวทิตา แปลกันว่าการยอมรับบุญคุณของผู้อื่นแล้วตอบแทนบุญคุณของเขา คุณธรรมสองอย่างนี้เรียกรวมกันเรียกว่า ความกตัญญูกตเวที หมายถึงการรู้คุณคนและตอบแทนคุณคน

แท้จริง เฉพาะคำว่าความกตัญญูนี้มีความหมายที่ละเอียดลึกซึ้ง มิใช่เพียงรู้คุณตามที่ได้ยินได้ฟังเขาว่าหรือตามที่พระท่านเทศน์ท่านสอนเท่านั้น แต่ต้องเกิดจากสำนึกในจิตใจของตนจริง ๆ การที่จะเป็นความกตัญญูได้นั้นจะต้องมีลักษณะ ๓ ประการคือ

๑. รู้ว่าใครบ้างมีบุญคุณต่อตน รู้ว่าเขาได้เคยทำเคยให้อะไรแก่ตนมาบ้าง สามารถจำได้ มีความสำนึกยอมรับในบุญคุณของเขาอยู่ในใจตลอดเวลา

๒. รู้ว่าคนที่ทำที่ให้อุปการะแก่ตนมานั้นเขาคิดอย่างไร กล่าวคือรู้ถึงจิตใจของเขาว่าเขาต้องการอะไรตอบแทนจากตนอย่างไร แม้เขาจะไม่บอกให้รู้ ก็สามารถรู้ได้ด้วยจิตสำนึกของตนเอง

๓. รู้ว่าตนเองจะปฏิบัติอย่างไรต่อผู้ที่เคยอุปการะเคยทำเคยให้อะไรแก่ตนมาตามที่ตนรู้มาแล้วนั้น กล่าวคือต้องรู้ว่าตนควรจะตอบแทนเขาอย่างไรแค่ไหนจึงจะเหมาะสมกับอุปการะที่เขาเคยทำเคยให้แก่ตนมา

ความรู้ทั้ง ๓ อย่างนี้แหละเรียกว่าความกตัญญู และจะต้องรู้ครบทั้ง ๓ ลักษณะจึงจะชื่อว่ากตัญญูแท้ ถ้าขาดไปเสียอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็จะทำให้คุณธรรมอีกข้อหนึ่งคือกตเวทิตาเกิดขึ้นไม่ได้ กตเวทิตา เป็นเรื่องของการตอบแทนตามที่ตนได้กตัญญูคือรู้มาแล้ว กตเวทิตามีได้เพราะกตัญญุตามี หรือกตัญญุตาเป็นเหตุให้กตเวทิตาเกิดขึ้น เพราะฉะนั้น สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงแสดงหลักธรรม ๒ ข้อนี้ไว้ด้วยกันเสมอ คล้ายกับเป็นธรรมะแฝดเรียกติดกันไปว่าความกตัญญูกตเวที

สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงดำรงมั่นอยู่ในพระคุณธรรมข้อนี้มาแต่ต้น ดังจะเห็นได้จากการที่ทรงรู้สึกสำนึกในพระคุณูปการของสมเด็จพระบรมราชชนนีที่ทรงมีต่อพระองค์มา ทรงทราบถึงพระราชหฤทัย ถึงความต้องการ และอื่น ๆ ที่สมเด็จพระบรมราชชนนีทรงมีพระประสงค์ แม้มิได้ตรัสบอก เพียงแต่สบพระเนตร เห็นพระพักตร์ หรือเพียงได้สัมผัสพระหัตถ์ก็ทรงทราบถึงความคิดและความต้องการของสมเด็จพระบรมราชชนนีแล้ว ทั้งทรงทราบว่าพระองค์ควรจะต้องปฏิบัติอย่างไรจึงจะเป็นที่พอพระทัย หรือจะต้องตอบแทนอย่างไรจึงจะสมกับพระคุณูปการของสมเด็จพระบรมราชชนนี เมื่อทรงทราบแล้วก็ทรงปฏิบัติพระองค์ไปตามนั้นโดยมิได้ทรงท้อแท้ท้อถอย การที่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงปฏิบัติพระองค์ต่อสมเด็จพระบรมราชชนนีด้วยพระกตัญญูกตเวทิตาธรรมนั้น มิใช่เป็นประโยชน์สำหรับพระองค์เองและสมเด็จพระบรมราชชนนีเท่านั้น ยังเป็นประโยชน์ต่อพสกนิกรชาวไทยที่รู้เห็นด้วย กล่าวคือการปฏิบัติพระองค์เช่นนั้นเท่ากับทรงกระทำพระองค์ให้เป็นตัวอย่างเป็นแบบฉบับที่ดีของพสกนิกรในเรื่องที่ลูกจะพึงปฏิบัติต่อพ่อแม่ของตน เมื่อพสกนิกรชาวไทยเห็นสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารพระองค์ทรงปฏิบัติต่อสมเด็จพระบรมราชชนนีแล้วต่างก็ชื่นชมโสมนัส เห็นความสำคัญของกตัญญูกตเวทิตาธรรม และหันกลับมามองตนเองว่าควรจะได้ปรนนิบัติและตอบแทนพ่อแม่ของตนอย่างไรบ้าง จึงถือได้ว่าสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงประกาศพระสัจธรรมข้อนี้ให้เปิดเผยชัดแจ้งโดยมิต้องแนะนำชักชวน เพียงทรงปฏิบัติพระองค์ให้เป็นแบบอย่างเท่านั้น

แท้ที่จริง ความกตัญญูกตเวทีนี้ มิใช่มีความหมายเพียงรู้สำนึกในบุญคุณและตอบแทนบุญคุณของคนผู้มีพระคุณต่อตน หรือคนเราควรจะกตัญญูกตเวทีต่อคนด้วยกันเท่านั้น หามิได้ แต่ยังหมายรวมไปถึงว่า คนเราควรจะกตัญญูกตเวทีต่อสัตว์ ต่อสถานที่ ต่อสถาบัน ต่อตระกูลวงศ์ ต่อสังขารร่างกาย ต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม และสิ่งอื่น ๆ ที่มีพระคุณต่อตนด้วย กล่าวคือสัตว์ หรือสถานที่ หรือสิ่งของใดมีคุณต่อตน ให้ความช่วยเหลือ ให้ความสะดวก ให้เกียรติยศชื่อเสียงแก่ตน ก็จะต้องกตัญญูกตเวทีต่อสัตว์ สถานที่หรือสิ่งของนั้น ๆ ด้วย ยกตัวอย่างเช่น ได้อาศัยสัตว์เช่นใดเลี้ยงชีพ เช่นได้อาศัยโค กระบือช่วยไถนา ช่วยลากเข็นภาระต่าง ๆ ก็จะต้องกตัญญูรู้คุณและตอบแทนบุญคุณสัตว์เหล่านี้ โดยไม่ดูถูกเหยียดหยาม ไม่ด่าว่า ไม่ทุบตีทรมาน โดยที่สุดไม่ฆ่าแกงให้ตาย แต่ตอบแทนคุณโดยการเลี้ยงดูให้อิ่มหนำให้แข็งแรง ให้พักผ่อน ไม่ใช้งานหนัก เป็นต้น ปฏิบัติอย่างนี้เรียกว่ากตัญญูรู้คุณสัตว์ หรือตนเองอยู่อาศัยสุขสบายตามสมควรในประเทศใด ในถิ่นใด ก็รู้สำนึกบุญคุณและตอบแทนโดยการไม่ดูหมิ่นเหยียดหยาม

ประเทศของตน ไม่ดูถูกถิ่นที่อยู่หรือสังคมของตน ไม่ก่อความวุ่นวายเดือดร้อน ไม่ทำให้เกิดความเสียหายแก่ประเทศบ้านเมืองของตน แก่ถิ่นที่อยู่ แก่สังคม หรือแก่สถาบันที่ตนอาศัยอยู่นั้น ในขณะเดียวกันก็ใช้สติกำลังดูแลรักษาสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าให้แก่ชาติบ้านเมืองหรือแก่ถิ่นแก่สถาบันของตนด้วยความเสียสละ อย่างนี้เรียกว่ากตัญญูกตเวทีต่อสถานที่ต่อสถาบัน หรือตนเกิดมาในตระกูลวงศ์ใด ก็มีความรับผิดชอบรักษาชื่อเสียงของตระกูลวงศ์นั้นไว้ ไม่ทำให้ตระกูลวงศ์เสียหายด่างพร้อยเพราะการกระทำที่ไม่ดีของตน อย่างนี้เรียกว่ากตัญญูต่อตระกูลวงศ์

แม้สังขารร่างกายของตนก็เช่นเดียวกัน เจ้าของสังขารร่างกายจะต้องแสดงความกตัญญูกตเวทีด้วย โดยการให้สังขารร่างกายได้หยุดพักผ่อนบ้างตามเวลาตามโอกาส ไม่หักโหมใช้งานมากเกินไป ไม่ให้ตรากตรำทำงานหนักเกินไปจนร่างกายทรุดโทรมก่อนเวลาอันควร ร่างกายเป็นเครื่องยนต์ชนิดหนึ่งเรียกว่าสรีรยนต์ ซึ่งก็ต้องการหยุดพักต้องการดูแลการซ่อมบำรุงเหมือนกับเครื่องยนต์ชนิดอื่น ๆ การให้ร่างกายได้หยุดพักบ้าง บำรุงกำลังให้แข็งแรงอยู่เสมอบ้าง งดเว้นมิใช้ร่างกายไปในทางที่ผิดบ้าง หรือดูแลรักษาสุขภาพร่างกายให้ดีมิให้โรคภัยเบียดเบียนได้ง่ายบ้าง เมื่อร่างกายอ่อนแอหรือถูกโรคภัยเบียดเบียนก็บำรุงรักษาจนหายจึงใช้งานต่อไปบ้าง อย่างนี้จัดเป็นความกตัญญูกตเวทีต่อสังขารร่างกายทั้งสิ้น เมื่อกตัญญูกตเวทีต่อสังขารร่างกายเช่นนี้ สังขารร่างกายก็จะอยู่ได้นาน สามารถอยู่รับใช้ตนเองและคนอื่นได้นาน หากสังขารร่างกายเกิดเจ็บป่วยหรือดับลงก่อนเวลาอันควรเพราะเหตุที่ไม่กตัญญูกตเวทีต่อสังขารร่างกาย โอกาสที่จะทำความเจริญความก้าวหน้าแก่ตนเองและช่วยเหลือเกื้อกูลแก่บุคคลอื่นก็จะหยุดชะงักหรือหมดไปทันที การสงวนสังขารร่างกายไว้ด้วยอาศัยความกตัญญูกตเวทีจึงเป็นเรื่องสำคัญ

อนึ่ง แม้ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ เช่น ต้นไม้ ป่าไม้ ภูเขา แม่น้ำ ลำคลอง ตลอดจนอากาศ ล้วนเป็นสิ่งมีอุปการะแก่มนุษย์ทั้งสิ้น ก็ต้องสำนึกในบุญคุณและตอบแทนบุญคุณของสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ด้วย เช่นต้นไม้ ป่าไม้ ก็ต้องดูแลรักษาให้อยู่ในสภาพเดิมให้มากที่สุด ไม่ตัดโค่นทำลายให้หมดไปโดยเกินความจำเป็น และปลูกเพิ่มเติมเมื่อถูกทำลายไปแล้ว หรือแม่น้ำลำคลองก็ต้องดูแลรักษาให้สะอาดอยู่เสมอ ไม่ปล่อยให้แม่น้ำลำคลองสกปรกด้วยการทิ้งเศษสิ่งปฏิกูลลงไป เมื่อเห็นแม่น้ำลำคลองสกปรกหรือมีเศษขยะต่าง ๆ ทับถมลงไป ก็ต้องช่วยกันกำจัดให้หมดไป การกระทำต่าง ๆ ต่อต้นไม้ ป่าไม้ และแม่น้ำลำคลองอย่างนี้ เรียกได้ว่ากตัญญูกตเวทีต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม เมื่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อมได้รับการรู้คุณและตอบแทนคุณอย่างนี้แล้ว ก็จะอำนวยประโยชน์และความสุขแก่มนุษย์ไปตลอด ตรงกันข้ามเมื่อคนเราได้อาศัยสัตว์ อาศัยสถานที่ อาศัยธรรมชาติสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ เป็นอยู่ แต่ไม่รู้สำนึกในบุญคุณไม่ตอบแทนบุญคุณ มีแต่จะทำลายมีแต่จะทำให้เสื่อมสภาพ ความเดือดร้อนก็เกิดแก่มนุษย์เอง

แต่โบราณมา คนที่อกตัญญูต่อสัตว์ ต่อสถานที่ ต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเช่นตัดไม้ทำลายป่า เป็นต้น ท่านเรียกว่า **"มิตรทุพภบุคคล"** ซึ่งแปลว่าคนประทุษร้ายมิตรหรือคนทรยศเพื่อน เพราะสัตว์ก็ดี สถานที่อยู่อาศัยก็ดี ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมก็ดี ชื่อว่าเป็นมิตรแท้ เป็นมิตรมีอุปการะของมนุษย์ มีความซื่อสัตย์และซื่อตรงต่อมนุษย์เสมอ แต่บางครั้งมนุษย์เราก็ถูกมิตรลงโทษเอาบ้าง ก็เพราะมนุษย์ไปประทุษร้ายมิตรก่อนนั่นเอง เช่น กรณีเกิดอุทกภัยใหญ่ทั่วประเทศเมื่อปีที่แล้วทำความเดือดร้อนและความเสียหายแก่ผู้คนมากมายและความเดือดร้อนนั้นก็ยังหลงเหลืออยู่ หากพิเคราะห์ให้ดีก็จะเห็นได้ว่าคนเราถูกมิตรคือสิ่งแวดล้อมสั่งสอนหรือตักเตือนแล้วว่าการประทุษร้ายมิตรนั้นมีทุกข์มีโทษอย่างไร ซึ่งต้องพิจารณาหาทางแก้ไขปรับปรุงให้คนเกิดความกตัญญูกตเวทีต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ให้มากกว่าที่เป็นอยู่ และมิใช่เฉพาะเรื่องต้นไม้ ป่าไม้ หรือแม่น้ำลำคลองเท่านั้น แม้เรื่องอากาศที่เป็นพิษ มลภาวะที่เสื่อมโทรม ถนนหนทางที่สกปรก การจราจรที่ติดขัด เป็นต้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นผลกระทบมาจากการประทุษร้ายมิตรหรือการทรยศเพื่อนของมนุษย์ทั้งสิ้น หากมนุษย์เรายังเห็นแก่ตัวเห็นแก่ได้ยังประทุษร้ายมิตรกันอยู่อย่างไม่หยุดยั้งอย่างที่เป็นมาแล้ว ความทุกข์ยากความลำเค็ญของมนุษย์เราก็จะเพิ่มทวีมากขึ้นและบ่อยครั้งขึ้นแน่นอน

สมเด็จบรมบพิตร สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีพระองค์นั้น ทรงทราบข้อธรรมเรื่องกตัญญูกตเวทีนี้เป็นอย่างดี และทรงยึดมั่นอยู่อย่างเคร่งครัดตลอดพระชนม์ จึงทรงกตัญญูกตเวทีต่อประเทศชาติบ้านเมือง

ต่อต้นไม้ ป่าไม้ แม่น้ำลำคลอง และต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ อาจกล่าวได้ว่าพระราชกรณียกิจทั้งปวงที่ทรงบำเพ็ญตลอดพระชนมายุนั้นเป็นเรื่องที่เกิดและเป็นไปด้วยอำนาจความกตัญญูกตเวทีนี้ทั้งสิ้นเพราะขาดคุณธรรมข้อนี้แล้ว ความสำนึกในการทำความดี ในการอนุรักษ์ ในการป้องกัน หรือในการสร้างสรรค์ความเจริญให้แก่บ้านเมืองให้แก่สังคมก็จะไม่เกิดขึ้นได้โดยเฉพาะทรงกตัญญูต่อพระวรกายเป็นอย่างยิ่งเนื่องด้วยทรงเป็นพยาบาลมาตลอดพระชนม์ทรงทราบเรื่องของโรคภัยไข้เจ็บดี จึงทรงรักษาพระวรกาย ดูแลเรื่องสุขภาพ เรื่องอารมณ์ อากาศ อาหารอย่างถูกสุขลักษณะตามหลักวิชาการแพทย์ จึงทำให้ทรงดำรงพระชนม์อยู่ได้ถึงเกือบเก้าสิบห้าพรรษา หากไม่ทรงมีกตัญญูกตเวทีต่อพระวรกายอย่างดีเช่นนี้แล้ว ไฉนเลยจะทรงมีพระชนม์อยู่ได้ยืนนานถึงปานนี้ เพราะผู้ที่จะมีอายุยืนได้นั้นส่วนหนึ่งก็เพราะมีความกตัญญูกตเวทีต่อสังขารร่างกาย ห่วงใยสุขภาพ ดูแลสุขภาพ บำรุงสุขภาพของตนเองให้ดีก่อนแล้วจึงใช้ร่างกายที่มีสุขภาพดีนั้นไปทำประโยชน์ให้แก่ผู้อื่น ทั้งสามารถทำได้มากและทำได้นานกว่าคนทั่ว ๆ ไปดังเช่นสมเด็จบรมบพิตรสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทรงปฏิบัติพระองค์ให้เห็นเป็นตัวอย่างแล้วนั้น

ความกตัญญูกตเวทีเป็นคุณธรรมสำคัญประจำโลกซึ่งคนดีทั้งหลายปฏิบัติกันสืบ ๆ มาโดยไม่ทอดทิ้ง แม้สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ทรงยกย่องคุณธรรมข้อนี้ต่อหน้าพระภิกษุสงฆ์ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คุณธรรมข้อนี้คือกตัญญุตากตเวทิตานั้นเป็นสัปปุริสภูมิ เป็นภูมิของคนดี ดังนี้ ซึ่งมีเนื้อความดังรับพระราชทานถวายวิสัชนามาด้วยประการฉะนั้น

อิมินา กตปุญเญน ด้วยอำนาจพระราชกุศลทักษิณานุปทานกิจที่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงบำเพ็ญอุทิศให้เป็นไปแต่ต้นแล้วนี้ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ผลิตวิบากมนุญญผลอันเป็นทิพยสุขทิพยสมบัติอันโอฬารยิ่งขึ้นไปสำเร็จแด่สมเด็จบรมบพิตร สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ตลอดจิรัฏฐิติกาลสมตามพระราชปณิธานอุทิศโดยฐานะนิยมทุกประการ รับพระราชทานถวายวิสัชนาพระธรรมเทศนาฉลองพระเดชพระคุณ ประดับพระปัญญาบารมี ยุติลงด้วยประการฉะนี้ ฯ เอวๆ ก็มีด้วยประการฉะนี้ ฯ

ขอถวายพระพร

เชิญพระบรมอัฐิขึ้นประดิษฐาน ณ พระวิมาน พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

เกยเทียบพระที่นั่งราเชนทรยาน

วันพุธที่ ๑๓ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ เจ้าพนักงานเตรียมการตั้งแต่งพระวิมานมุขชั้นสาม ณ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท และจัดกระบวนพระราชอิสริยยศสำหรับแห่เชิญพระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีจากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทไปประดิษฐาน ณ พระวิมานพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทไว้พร้อม

ณ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ในขณะที่พระสงฆ์รับพระราชทานฉันในพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เจ้าพนักงานสนมพลเรือนตั้งเกยไว้

สำหรับเทียบพระที่นั่งราเชนทรยานทรงพระบรมอัฐิที่อัฒจันทร์ด้านตะวันออกของพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

พระวิมานชั้นสามพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เจ้าหน้าที่แผนกราชูปโภคและแผนกภูษามาลาตกแต่งพระวิมานที่จะประดิษฐานพระบรมอัฐิ และทอดเครื่องทองน้อยที่พระวิมานกลาง ๒ เครื่อง สำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงสักการะพระบรมอัฐิสมเด็จพระบรมราชบุพการี ทอดเครื่องทองน้อยที่พระวิมานตะวันออก ๒ เครื่อง สำหรับทรงสักการะพระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี และทอดธูปเทียนท้ายที่นั่งไว้ที่หน้าพระวิมานประดิษฐานพระพุทธสัมพรรโณภาศบรมินทรมหาราชนมัสนัย ๒ ชุด สำหรับทรงบูชาพระพุทธสัมพรรโณภาศบรมินทรมหาราชนมัสนัย

ที่ถนนและสนามหน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังจัดเป็นที่ผู้เดินริ้วในกระบวนพระราชอิสริยยศพระบรมอัฐิเข้าประจำริ้วตามตำแหน่ง ผู้เดินริ้วกระบวนแต่งเครื่องราชพิธีตามโบราณประเพณีเช่นเดียวกันกับที่ได้พรรณนาไว้ในริ้วกระบวนที่ ๔ กระบวนพระราชอิสริยยศพระบรมอัฐิ ริ้วกระบวนที่ ๕ กระบวนหน้า เริ่มแต่ผู้นำริ้วถึงผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหน้าพระบรมอัฐิ ตั้งกระบวนในถนนอมรวิถี เริ่มจากทางแยกหน้าประตูพิมานไชยศรีเป็นต้นกระบวนถึงหน้าประตูกำแพงแก้วพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท มีรายละเอียดดังนี้

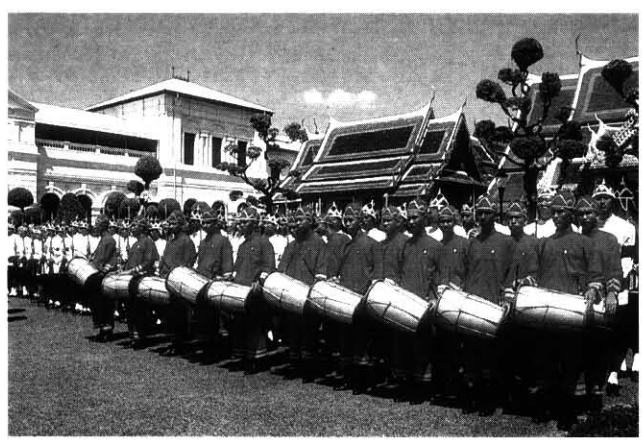

ผู้เดินริ้ว เตรียมเข้าริ้วกระบวน

ผู้นำริ้ว ๑ นาย คือนายอรุณรัตน์ นีละรัตนานนท์ ยืนกลาง ผู้เชิญธง ๓ ชาย ๒ นาย เดินในลำดับต่อจากผู้นำริ้ว ระยะต่อ ๑ เมตร แยกเป็น ๒ สาย ซ้ายขวา ประตูหน้า ๒ นาย คือ นายวัชรินทร์ ช้อนวัฒนะ และนายศุภเลิศ คันธนะเสวี เดินในลำดับต่อจากผู้เชิญธง ๓ ชาย ระยะต่อ ๑ เมตร

ต่อไปเป็นริ้ว ๔ สาย ของผู้ประโคม กลองชนะเงิน ๒๐ นาย กลองชนะทอง ๒๐ นาย แตรฝรั่ง ๘ นาย แตรงอน ๘ นาย สังข์ ๒ นาย สารวัตรกลอง ๒ นาย จ่าปี่ ๑ นาย คือนายเจตนา ปฐมรัตน์ จ่ากลอง ๑ นาย คือนายณรงค์ สุขเฉลิมศรี สารวัตรแตร ๑ นาย ตำรวจหลวงคู่แห่ถือหอก ๔๖ นาย มหาดเล็กหลวงคู่แห่ ๔๖ นาย จัดรูปกระบวนเป็นริ้วด้านซ้าย ๔ สาย ด้านขวา ๔ สาย ดังนี้

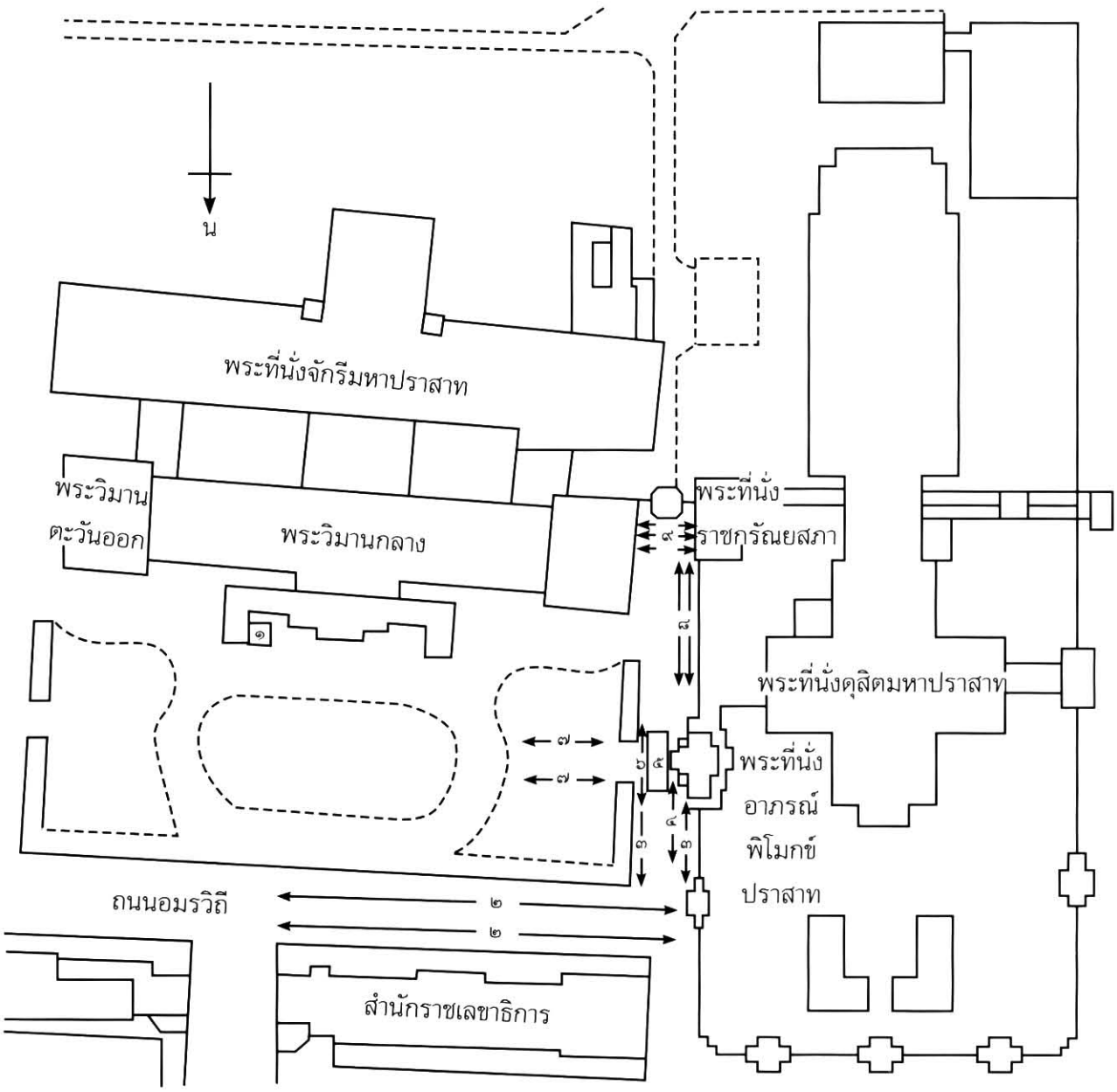

ผู้ประโคมกลองชนะเงิน

ริ้วสายในสุด ผู้ประโคมกลองชนะเงิน ๕ นาย ผู้ประโคมกลองชนะทอง ๕ นาย ผู้เป่าแตร

แผนผังเชิญพระบรมอัฐิขึ้นประดิษฐาน ณ พระวิมาน พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

๑. เกย
๒. นำริ้ว-เชิญเครื่องสูงหักทองขวางหน้าพระบรมอัฐิ
๓. คู่เคียงพระบรมอัฐิ อินทร์ พรหมเชิญพุ่มต้นไม้เงิน ต้นไม้ทอง
๔. ผู้อำนวยการกระบวน
๕. พระที่นั่งราเชนทรยาน
๖. เชิญพระที่นั่งราเชนทรยาน
๗. เชิญเครื่องสูงหักทองขวางหลังพระบรมอัฐิและประตูหลัง
๘. กระบวนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินตามพระบรมอัฐิ
๙. พระราชวงศ์

ฝรั่ง ๒ นาย ผู้เป่าแตรงอน ๒ นาย ระยะต่อ ๑ เมตร

สายที่ ๒ เหมือนริ้วสายในสุด เพิ่มผู้เป่าสังข์ ๑ นาย ลำดับต่อจากผู้เป่าแตรงอน

สายที่ ๓ มหาดเล็กหลวงคู่แห่ ๒๓ นาย ระยะต่อ ๑ เมตร

สายที่ ๔ เป็นริ้วสายนอกสุด ตำรวจหลวงคู่แห่ถือหอก ๒๓ นาย ระยะต่อ ๑ เมตร

ระหว่างกลางริ้วซ้ายขวา เป็นแถวของสารวัตรกลองคนที่ ๑ ตามด้วยสารวัตรกลองคนที่ ๒ จ่าปี่และจ่ากลองเดินคู่กัน แล้วจึงตามด้วยสารวัตรแตร

ลำดับต่อไปเป็นตอนของผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหน้าพระบรมอัฐิ ประกอบด้วยผู้กำกับฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหน้าพระบรมอัฐิ ๒ นาย ผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหน้าพระบรมอัฐิ ๑๒ นาย เชิญฉัตร ๗ ชั้น ๒ ต้น ฉัตร ๕ ชั้น ๖ ต้น บังแทรก ๔ ต้น ผู้กำกับฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหน้าพระบรมอัฐิ ๒ นาย มหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงหว่างเครื่องหน้าพระบรมอัฐิ ๓ นาย จัดรูปกระบวนดังนี้

ผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหน้าพระบรมอัฐิ ๒ สาย ซ้ายขวา ตั้งแถวตรงกับผู้ประโคมกลองชนะสายในสุด นำโดยผู้เชิญฉัตร ๕ ชั้น ๑ ต้น บังแทรก ๑ ต้น สลับกัน ท้ายสุดจึงเป็นผู้เชิญฉัตร ๗ ชั้น ๑ ต้น ระยะต่อ ๒ เมตร มีผู้กำกับฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหน้าพระบรมอัฐิ เดินตามในแต่ละสาย สายละ ๑ นาย

ระหว่างกลางริ้วของผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหน้าพระบรมอัฐิ เป็นสายของมหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงหว่างเครื่องหน้าพระบรมอัฐิ ๓ นาย มีผู้กำกับพระแสงหว่างเครื่องหน้าพระบรมอัฐิเดินนำ ๑ นาย

ตอนผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศ

ลำดับต่อไปเป็นตอนของผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศตั้งริ้วอยู่หน้าเกยที่เทียบพระที่นั่งราเชนทรยานหน้าพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ปราสาท ใกล้ประตูกำแพงแก้วพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท แถวหน้าด้านขวาคือ นายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรี ประธานคณะกรรมการอำนวยการจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ ด้านซ้ายคือนายแก้วขวัญ วัชโรทัย เลขาธิการพระราชวัง ผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศ แถวที่ ๒ ด้านขวาคือ พลอากาศเอก สมบุญ ระหงษ์ รองนายกรัฐมนตรี กลางคือ พลเอก วิโรจน์ แสงสนิท ผู้บัญชาการทหารสูงสุด ด้านซ้ายคือ พลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ รองนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม แถวที่ ๓ ด้านขวาคือ พลตรี เลิศรัตน์ รัตนวานิช เจ้ากรมกิจการพลเรือนทหารบก รองผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศ ด้านซ้ายคือ นายเครือ กัณหานนท์ ผู้อำนวยการกองพระราชพิธี ผู้ช่วยรองผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศ แถวที่ ๔ นาย อรรถ วาศภูติ ผู้บอกกระบวน

อนึ่ง ผู้อยู่ในตอนของผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศนี้จะได้เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทตามตำแหน่งอยู่บนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท และเมื่อใกล้เวลาเชิญพระบรมอัฐิจากบุษบกทองที่ประดิษฐาน ณ พระแท่นสุวรรณเบญจดลมาประดิษฐาน ณ พระที่นั่งราเชนทรยาน จะได้มาเข้าริ้วตามตำแหน่งที่กำหนด

ลำดับต่อไปเป็นตอนของผู้เชิญพระที่นั่งราเชนทรยานและคู่เคียงพระบรมอัฐิ ซึ่งประกอบด้วยผู้กำกับคนหามพระที่นั่งราเชนทรยาน ๑ นาย คนหามพระที่นั่งราเชนทรยาน ๕๖ นาย ภูษามาลาประคองพระบรมอัฐิที่แท่นเก็จพระที่นั่งราเชนทรยาน ๑ นาย คือนายศิริพร วัชโรทัย ผู้คุมพระที่นั่งราเชนทรยาน ๒ นาย คือนายอัญชิต สวาคมพรรณ และนายสิริชัยชาญ ฟักจำรูญ ผู้ถวายพระกลดหักทองขวาง ๑ นาย คือนายธรรมนูญ ม้วนทอง ผู้

ถวายบังพระสูรย์หักทองขวาง ๑ นาย คือนายธาตรี ประณีตทอง และนายทม ผิวบางกูล (ผลัดเปลี่ยน) ผู้ถวายพัดโบก ๑ นาย คือนายอมรทัต แจ้งกิจ คู่เคียงพระบรมอัฐิ ข้าราชการพลเรือนชั้นผู้ใหญ่ ๑๖ นาย ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ชุดเดียวกับที่เดินเคียงพระบรมอัฐิในริ้วกระบวนที่ ๔ นายทหารนายพลราชองครักษ์ ๑๖ นาย คือ พลเรือเอก เดชา บุนนาค พลเอก สุพร หิรัญสิ พลเอก วันชัย อัมพุนันทน์ พลอากาศเอก สอาด กังวล พลโท ธีรเดช มีเพียร พลอากาศโท เสริมยุทธ บุญศิริยะ พลอากาศโท ธีร์ศิลป์ คัมภีรญาณนนท์ พลตำรวจเอก จำลอง เอี่ยมแจ้งพันธุ์ พลเรือเอก ศุภวาร มิลินทรางกูร พลเอก อนุสรณ์ กฤษณะเศรณี พลเอก อิทธิพล สังขวาสี พลเรือเอก สุวัชชัย เกษมศุข พลโท ธีรวัฒน์ ปัทมานนท์ พลเรือโท ธีระ ห้าวเจริญ พลอากาศโท เกียรติศักดิ์ เทพกุญชร และพลตำรวจเอก ชุมพล อัตถศาสตร์ ผู้กำกับอินทร์พรหม ๒ นาย พรหมเชิญพุ่มต้นไม้ทอง ๘ นาย อินทร์เชิญพุ่มต้นไม้เงิน ๘ นาย

พระที่นั่งราเชนทรยาน

พระที่นั่งราเชนทรยานซึ่งเทียบที่เกยหน้าพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ปราสาทหันหน้าไปทางเหนือโดยมีร้านม้าสอดรองรับไว้ข้างใต้ องค์พระที่นั่งราเชนทรยานนั้นทอดเลยไปด้านทิศใต้เล็กน้อย เพื่อให้เจ้าพนักงานภูษามาลาผู้รับส่งพระโกศพระบรมอัฐิอยู่ตรงกันและขยับคานนอกสุดทางด้านเกยให้ร่นเข้าไปชิดคานในเพื่อให้พระที่นั่งเทียบชิดเกยได้มากขึ้น สำหรับคนหามพระที่นั่งราเชนทรยานคานนอกสุดคานละ ๒๐ นาย คานคู่ในด้านหน้าคานละ ๔ นาย ด้านหลังคานละ ๔ นาย รวม ๕๖ นาย ยืนประจำที่ข้างคานตามตำแหน่ง ส่วนคู่เคียงพระบรมอัฐิข้างละ ๓ สาย สายในเป็นข้าราชการพลเรือนชั้นผู้ใหญ่ ๘ นาย สายที่ ๒ เป็นนายทหารนายพลราชองครักษ์ ๘ นาย สายที่ ๓ ซึ่งเป็นสายนอกสุด ด้านขวามือเป็นพรหมเชิญพุ่มต้นไม้ทอง ๘ นาย ด้านซ้ายมือเป็นอินทร์เชิญพุ่มต้นไม้เงิน ๘ นาย ผู้กำกับอินทร์พรหม ๒ นาย คือนายเวทิน วิชัยขัทคะ และนายสมนึก ประดับศรี ในแต่ละสายทั้งหมดนี้ตั้งริ้วรออยู่หน้าพระที่นั่งราเชนทรยาน ระยะต่อ ๑ เมตร เมื่อพระที่นั่งราเชนทรยานเคลื่อนออกจากเกยแล้วจะได้เดินเข้าเคียงซ้ายขวาของพระที่นั่งตามตำแหน่งดังกล่าว

ลำดับต่อไปเป็นตอนของผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหลังพระบรมอัฐิ ตั้งริ้วอยู่ในสนามเล็กตรงหน้าพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ปราสาท ประกอบด้วยผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวาง ๑๒ นาย เชิญฉัตร ๗ ชั้น ๒ ต้น ฉัตร ๕ ชั้น ๔ ต้น บังแทรก ๒ ต้น ชุมสาย ๔ ต้น ตั้งริ้วเป็น ๒ สาย ซ้ายขวา แต่ละสายนำด้วยผู้เชิญฉัตร ๗ ชั้น ๑ นาย ฉัตร ๕ ชั้น ๑ นาย บังแทรก ๑ นาย ฉัตร ๕ ชั้น ๑ นาย ชุมสาย ๒ นาย ตามลำดับ ผู้กำกับฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหลังพระบรมอัฐิเดินนำในแต่ละสาย ระหว่างกลางผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางทั้ง ๒ สายเป็นสายของมหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงหว่างเครื่องหลังพระบรมอัฐิ ๓ นาย มีผู้กำกับมหาดเล็กเชิญพระแสงหว่างเครื่องเดินนำ ๑ นาย ต่อท้ายแถวของมหาดเล็กหลวงเชิญพระแสงหว่างเครื่องหลังเป็นพระประยูรญาติเชิญเครื่องพระราชอิสริยยศพระบรมอัฐิและเดินตามพระบรมอัฐิ ปิดท้ายกระบวนเชิญพระบรมอัฐิด้วยประตูหลัง ๒ นาย คือนายวิชัย สมพุก และนายบุญเกิด บัวบาน

ลำดับต่อไปเป็นตอนของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จ ฯ ตามพระบรมอัฐิ เมื่อใกล้เวลาเสด็จ ฯ จะได้ตั้งริ้วรอเฝ้า ฯ ที่หน้าประตูกำแพงแก้วพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทข้างพระที่นั่งราชกรัณยสภา ประกอบด้วย ๘ ตำรวจหลวงนำเสด็จ ฯ ๒ สาย สายละ ๔ นาย นายทหารราชองครักษ์ ๒ นาย เชิญธงชัยพระครุฑพ่าห์ และเชิญธงชัยราชกระบี่ยุทธ์ ภูษามาลาถวายอยู่งานพระกลดพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ

๒ นาย คือนายสกล พูลประเสริฐ และนายเจริญ โพธิ์แจ้ง ราชองครักษ์แซงเสด็จ ฯ ๒ ข้าง ข้างละ ๔ นาย รวม ๘ นาย ลำดับต่อไปเป็นมหาดเล็กหลวงเชิญเครื่องพระบรมราชอิสริยยศพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๔ นาย คือ นาย ถนอม พรายศรี นายพยอม เขียวอิ่ม นายบรรเทิง หอมเนียม และนายกิจจา วะซังเงิน สำรอง ๒ นาย คือ นาย สุริยพันธุ์ ราชวังเมือง และนายถวัลย์ศักดิ์ ทองเลื่อน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จ ฯ ตามพระบรมอัฐิ สมเด็จพระบรมวงศ์ พลเอก ดำรง สิกขะมณฑล สมุหราชองครักษ์ และหม่อมหลวงพีระพงศ์ เกษมศรี ราชเลขาธิการ จะได้ตามเสด็จฯ ตามตำแหน่งหน้าที่เข้าในกระบวน ทั้งสองข้างกระบวนเสด็จ ฯ ตามพระบรมอัฐิเป็นแถวของทหาร มหาดเล็กรักษาพระองค์แซงเสด็จ ฯ ข้างละ ๒ สายตั้งริ้วรออยู่ที่ชาลาหน้ามุขพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทด้านทิศตะวันตก และจะได้เดินเข้าแซงตามกระบวนเสด็จ ฯ ต่อไป

พระราชวงศ์ฝ่ายหน้าในสายพระบรมอัฐิ ข้าหลวง มหาดเล็กในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ที่จะเดินตามพระบรมอัฐิ ตั้งริ้วรออยู่ที่มุมชาลาระหว่างพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทกับพระที่นั่งราชกรัณยสภา แล้วสอดเข้ากระบวนตามเสด็จ ฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไปในระหว่างกลางสายของทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์แซงเสด็จ ฯ

ครั้นการพระราชกุศลพระบรมอัฐิในพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทเสร็จแล้ว และกระบวนพระราชอิสริยยศที่จะแห่เชิญพระบรมอัฐิขึ้นประดิษฐาน ณ พระวิมานพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท พร้อมจะเคลื่อนกระบวนได้แล้ว

เวลา ๑๓ นาฬิกา ๔๓ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพนักงานภูษามาลาเชิญพระโกศพระบรมอัฐิลงจากบุษบกพระแท่นสุวรรณเบญจดล ชาวพนักงานประโคมสังข์ แตรฝรั่ง แตรงอน ปี่กลองชนะ ขึ้นพร้อมกัน บรรดาผู้เฝ้า ฯ ณ ที่นั้น ยืนถวายความเคารพ เจ้าพนักงานภูษามาลาเชิญพระโกศพระบรมอัฐิออกพระทวารด้านเหนือพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทมุขตะวันออกไปยังเกยพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ปราสาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จ ฯ ตามพระบรมอัฐิไปยังพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ปราสาทประทับยืนส่งพระโกศพระบรมอัฐิที่หน้าพระราชอาสน์ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์อัครราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์ และพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าอทิตยาทรกิติคุณ ตามเสด็จ ฯ ไปเฝ้า ฯ ที่ชานต่อมุขพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทกับพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ปราสาท และทรงเข้ากระบวนพระราชอิสริยยศตามเสด็จฯ พระโกศพระบรมอัฐิตอนต่อจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ

เจ้าพนักงานภูษามาลาที่นั่งคุกเข่าที่แท่นเก็จหน้าพระที่นั่งราเชนทรยาน ถวายบังคมแล้วรับพระโกศพระบรมอัฐิเชิญประดิษฐานในบุษบกพระที่นั่งราเชนทรยาน เรียบร้อยแล้ว

เวลา ๑๓ นาฬิกา ๔๕ นาที นายแก้วขวัญ วัชโรทัย เลขาธิการพระราชวัง ผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศสั่งเคลื่อนกระบวน นายอรรถ วาศภูติ ผู้บอกกระบวน รัวกรับสัญญาณเคลื่อนกระบวน กระบวนหน้าทั้งหมดหันหน้าสู่ทิศตะวันออก ผู้ประโคมกลองชนะ แตรฝรั่ง แตรงอน สังข์ ในริ้วกระบวนพระราชอิสริยยศเริ่มประโคมขึ้นพร้อมกัน ผู้นำริ้วเริ่มยาตรากระบวนออกจากที่ตั้งไปตามถนนอมรวิถี พระที่นั่งราเชนทรยานทรงพระบรมอัฐิเคลื่อนออกจากเกยพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ปราสาท คู่เคียงข้าราชการชั้นผู้ใหญ่และทหารนายพลราชองครักษ์อินทร์พรหมเชิญพุ่มต้นไม้เงินทอง เข้าเคียงในรูปกระบวน แล้วยาตรากระบวนตามไป

ครั้นกระบวนพระราชอิสริยยศพระบรมอัฐิตอนหลังเคลื่อนออกจากที่ยาตรากระบวนผ่านเลยประตูกำแพงแก้วพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทไปแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ

เสด็จ ฯ ลงจากอัฒจันทร์พระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ปราสาทด้านหลังเพื่อตามส่งพระบรมอัฐิ โดยมี ๘ ตำรวจหลวงนำนายทหารราชองครักษ์ตามเสด็จ ฯ พร้อมด้วยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าอทิตยาทรกิติคุณ ออกทางประตูกำแพงแก้วพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทข้างพระที่นั่งราชกรัณยสภา แล้วพระบรมวงศานุวงศ์เข้าต่อตามเสด็จ ฯ

กระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระโกศพระบรมอัฐิ

เวลา ๑๓ นาฬิกา ๔๗ นาที กระบวนหน้าเดินเลี้ยวขวาเข้าถนนชอยหน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท แล้วเลี้ยวซ้ายไปเข้าตั้งในสนามตรงกับพระทวารเทเวศรรักษา พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เว้นแถวไว้ให้กระบวนหลังเข้าต่อ เมื่อพระที่นั่งราเชนทรยานทรงพระโกศพระบรมอัฐิยาตรามาก่อนที่จะถึงเกยที่เทียบหน้าอัฒจันทร์ตะวันออกพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท คู่เคียงพระบรมอัฐิข้าราชการพลเรือนชั้นผู้ใหญ่ และทหารนายพลราชองครักษ์ อินทร์ พรหมเชิญพุ่มต้นไม้เงินทองหยุด ปล่อยให้คนหามพระที่นั่งราเชนทรยานเข้าไปเทียบยังเกยหน้าอัฒจันทร์ จากนั้นคู่เคียงพระบรมอัฐิ ข้าราชการพลเรือนชั้นผู้ใหญ่และทหารนายพลราชองครักษ์อินทร์พรหมเชิญพุ่มต้นไม้เงินทอง พระประยูรญาติเชิญเครื่องราชอิสริยยศพระบรมอัฐิ เดินเลี้ยวขวาเข้าสนามกลางหน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทแล้วหยุดกระบวน หันหน้ากลับสู่ทิศตะวันออกเพื่อรับเสด็จ ฯ โดยคู่เคียงข้าราชการพลเรือนชั้นผู้ใหญ่ และทหารนายพลราชองครักษ์ ยืนหน้าแถวเพื่อรอรับเสด็จ ฯ ผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหลังพระบรมอัฐิและกระบวนหลังเดินเลยไปเลี้ยวซ้ายหน้าอัฒจันทร์ตะวันออก แล้วเดินไปเข้าตั้งกระบวนต่อท้ายผู้เชิญฉัตรเครื่องสูงหักทองขวางหน้าพระบรมอัฐิ

เวลา ๑๓ นาฬิกา ๔๙ นาที พระที่นั่งราเชนทรยานทรงพระบรมอัฐิเทียบที่เกยอัฒจันทร์ตะวันออก พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท โดยมีร้านม้าสอดรองรับไว้ข้างใต้ ร่นคานนอกสุดเข้าไปชิดคานในเพื่อให้พระที่นั่งเทียบชิดเกยให้มากที่สุดและเทียบเข้าไปข้างหน้าเพื่อให้เจ้าพนักงานภูษามาลาผู้รับส่งพระโกศพระบรมอัฐิอยู่ตรงกัน เจ้าพนักงานภูษามาลาบนพระที่นั่งราเชนทรยานถวายบังคมแล้วยกเชิญพระโกศพระบรมอัฐิส่งให้เจ้าพนักงานภูษามาลาที่รออยู่เชิญขึ้นสู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ พร้อมด้วยสมเด็จพระบรมวงศ์ เสด็จ ฯ ตามพระบรมอัฐิขึ้นไปยังพระวิมาน

เมื่อเชิญพระโกศพระบรมอัฐิขึ้นสู่พระทวารมุขหน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทไปแล้ว ผู้ประโคมสังข์ แตรฝรั่ง แตรงอน ปี่ กลองชนะ ในกระบวนพระราชอิสริยยศซึ่งยังคงประโคมอยู่ในที่ตั้ง หยุดประโคม

เจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังเชิญนายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรี พลอากาศเอก สมบุญ ระหงษ์ รองนายกรัฐมนตรี พลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ รองนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม ข้าราชการพลเรือนชั้นผู้ใหญ่ และทหารนายพลราชองครักษ์ที่เป็นคู่เคียงพระบรมอัฐิ ขึ้นไปยืนรอเฝ้า ฯ อยู่ที่หน้าท้องพระโรงกลางพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

จากนั้น เจ้าพนักงานเชิญพระที่นั่งราเชนทรยานไปพักที่เกยพระราชยานพระที่นั่งดุสิดาภิรมย์ กระบวน

ทั้งหมดเลิกแถวไปพักที่หอนิเพธพิทยาและอรรถวิจารณ์ศาลา ต่อเมื่อเสด็จ ฯ กลับแล้ว จึงเชิญพระที่นั่งราเชนทรยานกลับพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ครั้นเจ้าพนักงานภูษามาลาเชิญพระโกศพระบรมอัฐิพักไว้ที่หน้าพระวิมานแล้ว

เวลา ๑๓ นาฬิกา ๕๑ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จ ฯ ขึ้นสู่หอที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิพร้อมด้วยสมเด็จพระบรมวงศ์ ตามเสด็จ ฯ ทรงถอดฉลองพระบาทเมื่อเสด็จ ฯ ถึงที่พระวิมาน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงจุดธูปเทียนบูชาพระพุทธสัมพรรโณภาศบรมินทรมหาราชนมัสนัย ทรงกราบราบ แล้วทรงจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อยกราบถวายสักการะพระบรมอัฐิสมเด็จพระบรมราชบุพการีที่พระวิมานกลางคือพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมอัฐิสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี พระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีสวรินทิรา พระบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ขณะนั้น ชาวพนักงานประโคมสังข์ แตรฝรั่ง แตรงอน ปี่พาทย์ จากนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพนักงานภูษามาลาเชิญพระโกศพระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีนครินทรา บรมราชชนนี เข้าที่ประดิษฐาน ณ พระวิมานตะวันออก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อยถวายสักการะพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล พระบรมอัฐิสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก พระบรมอัฐิสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗ และพระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงกราบราบ

ต่อจากนั้น โปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จพระบรมวงศ์ซึ่งตามเสด็จ ฯ เข้าถวายบังคมสักการะพระบรมอัฐิ

เวลา ๑๔ นาฬิกา ๒๕ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จ ฯ ลงจากพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทพร้อมด้วยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฏราชกุมาร สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนากรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าอทิตยาทรกิติคุณ ไปประทับรถยนต์พระที่นั่งที่อัฒจันทร์มุขหน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ส่งเสด็จ ฯ ที่ชาลาด้านล่างหน้ามุขพระที่นั่งทหารกองเกียรติยศถวายความเคารพ เสด็จพระราชดำเนินกลับ

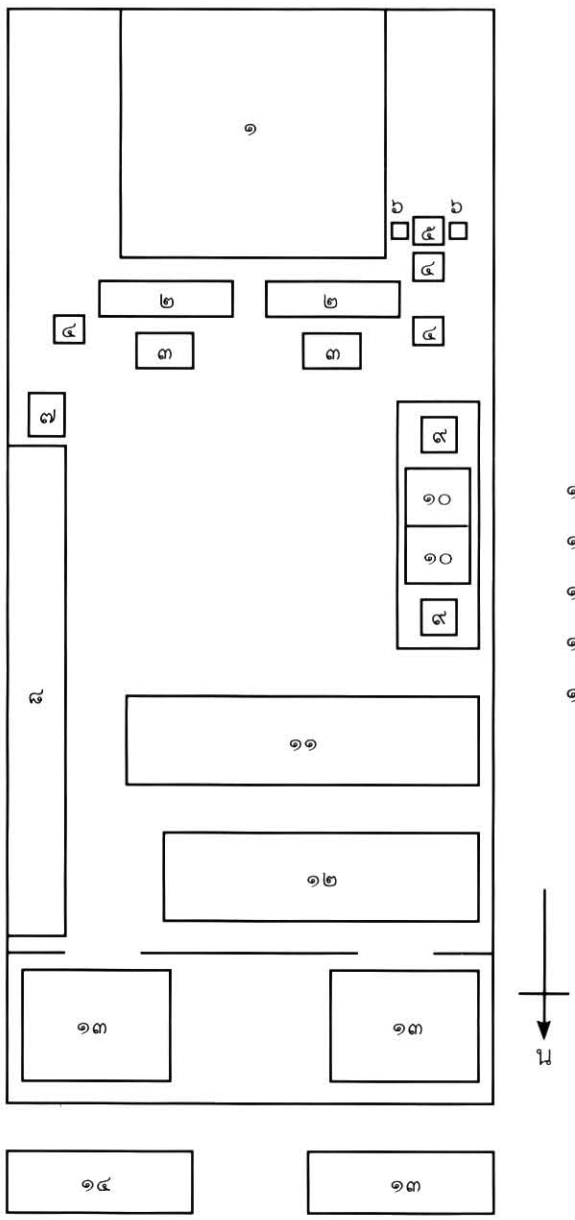

เสด็จฯ ลงจากพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

บรรจุพระราชสรีรางคาร

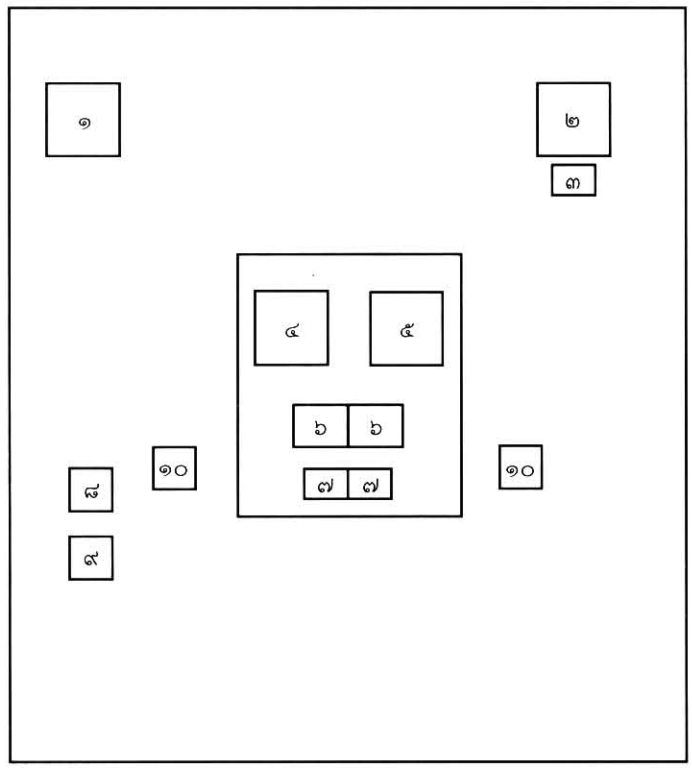
วันพฤหัสบดีที่ ๑๔ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ เจ้าพนักงานเตรียมการพระราชพิธีบรรจุพระราชสรีรางคารสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ณ พระอุโบสถวัดราชบพิธสถิตมหาสีมารามและภายในอนุสรณ์สถาน

แผนผังพระราชพิธีบรรจุพระราชสรีรางคาร
ณ พระอุโบสถวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม
(๑๔ มีนาคม ๒๕๓๙)

๑. พระประธานพระพุทธอังคีรสปฏิมากร
๒. เครื่องนมัสการ
๓. พระแท่นทรงกราบ
๔. เครื่องทองน้อย
๕. พระผอบพระราชสรีรางคาร
๖. แจกันดอกไม้
๗. พานพระภูษาโยง
๘. อาสน์สงฆ์
๙. เครื่องพระบรมราชอิสริยยศราชูปโภค
๑๐. พระราชอาสน์
๑๑. ที่ประทับสมเด็จพระบรมวงศ์
๑๒. พระบรมวงศานุวงศ์และผู้มาเฝ้าฯ
๑๓. ผู้มาเฝ้าฯ
๑๔. ชาวพนักงานประโคม

แผนผังงานพระราชพิธีบรรจุพระราชสรีรางคาร
ณ คูหาภายในอนุสรณ์สถานรังษีวัฒนา

๑. ช่องบรรจุพระราชสรีรางคารสมเด็จพระบรมราชชนก
๒. ช่องบรรจุพระราชสรีรางคารสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี
๓. ถ้ำศิลาก่อนบรรจุในช่องศิลาที่ผนังคูหา
๔. พระพุทธรูปประจำพระชนมวารสมเด็จพระบรมราชชนก
๕. พระพุทธรูปประจำพระชนมวารสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี
๖. เครื่องทองน้อย
๗. พระแท่นทรงกราบ
๘. พระผอบพระราชสรีรางคารที่เชิญมา
๙. แผ่นป้ายปิดช่องศิลาจารึกพระนามาภิไธย
๑๐. พวงมาลา

รังษีวัฒนาไว้พร้อม

ณ พระอุโบสถวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม ที่พุทธบัลลังก์พระพุทธอังคีรสปฏิมากร พระประธานในพระอุโบสถ ตกแต่งด้วยดอกไม้สดสีต่าง ๆ ปักแจกันประดับพาน หน้าโต๊ะหมู่บูชาทอดเครื่องนมัสการทองทิศ ๒ ที่ และเครื่องทองน้อย ๒ ที่ พร้อมพระแท่นทรงกราบ สำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ถวายราชสักการะพระบรมราชสรีรางคารพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ และพระราชสรีรางคารสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗

ข้างฐานพุทธบัลลังก์ด้านทิศตะวันตก ตั้งโต๊ะหมู่สลักลายปิดทอง แถวกลางมี ๓ ตัว ตัวกลางปูผ้าเยียรบับสำหรับเป็นที่ประดิษฐานพระผอบพระราชสรีรางคารที่จะเชิญมาโดยขบวนพระราชอิสริยยศขนาบสองข้างด้วยโต๊ะวางแจกันปักดอกกุหลาบสีแดงแซมด้วยดอกยิบโซสีขาว แถวหน้าสุดทอดเครื่องทองน้อย ๑ เครื่อง สำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงถวายราชสักการะพระราชสรีรางคารสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ที่พื้นหน้าโต๊ะทอดเครื่องทองน้อยลาดสุจหนี่สำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับยืนขณะทรงจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อย

แนวผนังด้านทิศตะวันออกของพระอุโบสถเป็นอาสน์สงฆ์ปูผ้าขาว ต้นอาสน์สงฆ์วางพานพระมหากฐินรองรับพระภูษาโยงมีสายแถบต่อไปยังพระพุทธปฏิมาประธานและโต๊ะที่จะประดิษฐานพระผอบพระราชสรีรางคาร

แนวผนังด้านทิศตะวันตกของพระอุโบสถ ตรงข้ามกับอาสน์สงฆ์ใกล้พระพุทธอังคีรสปฏิมากรพระประธานในพระอุโบสถ ลาดสุจหนี่ทอดพระราชอาสน์พร้อมเครื่องพระบรมราชอิสริยยศราชูปโภค สำหรับเป็นที่ประทับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ หันพระพักตร์สู่อาสน์สงฆ์ด้านทิศตะวันออกเบื้องซ้ายที่ประทับทอดพระราชอาสน์ (เหลืองจักรี) และพระเก้าอี้เหลืองตัด สำหรับสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าอทิตยาทรกิติคุณ และท่านผู้หญิงทัศนาวลัยศรสงคราม ลำดับถัดไปเป็นที่สำหรับพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้า ฝ่ายใน และผู้มาเฝ้า ฯ ตามตำแหน่ง

ที่ระเบียงพระอุโบสถและที่ชาลาหน้าพระอุโบสถทั้งซ้ายขวา จัดเป็นที่สำหรับผู้มาเฝ้า ฯ และตั้งเครื่องบรรเลงดนตรีไทยสำหรับชาวพนักงานประโคม

พระพุทธรูป ณ ช่องคูหา อนุสรณ์สถานรังษีวัฒนา

ที่ถนนราชบพิธฝั่งเหนือ ตรงข้ามประตูทางเข้าวัด กองทหารเกียรติยศสำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พร้อมด้วยแตรวงประจำกองตั้งแถวพร้อมอยู่

ณ อนุสรณ์สถานรังษีวัฒนา เจ้าพนักงานเตรียมตั้งแต่งไว้พร้อม

ภายในช่องคูหาซึ่งบรรจุพระราชสรีรางคารในสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก ทางด้านผนังคูหาด้านขวาระดับเดียวกับช่องบรรจุพระราชสรีรางคารในสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก เจ้าพนักงานสกัดผนังคูหาลึกเข้าไปเป็นช่องสี่เหลี่ยมสำหรับเชิญถ้ำศิลาบรรจุพระราชสรีรางคารในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีมาบรรจุไว้เคียงกัน

ที่หน้าช่องบรรจุถ้ำศิลาในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีวางถ้ำศิลารูปสี่เหลี่ยมทำด้วยหินอ่อนสีชมพูอ่อน พร้อมฝาปิด ตรงกลางของฝาปิดถ้ำศิลา ทำเป็นปุ่มหัวเม็ดสำหรับเป็นที่จับปิด - เปิด

ถ้ำศิลา ด้านหน้าของถ้ำศิลาประดับพระนามาภิไธยย่อ สว สีทอง ใต้พระนามาภิไธยย่อลงมา จารึกข้อความด้วยตัวอักษรสีทองจำนวน ๓ บรรทัด ความว่า

"สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี
พระราชสมภพ อาทิตย์ที่ ๒๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๓
สวรรคต อังคารที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๘"

ตรงกลางช่องคูหาระหว่างช่องบรรจุพระราชสรีรางคารในสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก และช่องที่บรรจุพระราชสรีรางคารในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ได้ก่อเป็นแท่นฐานปูนสูง อัญเชิญพระพุทธรูปปิดทองแท้ปางประจำวันศุกร์และปางประจำวันอาทิตย์ซึ่งเป็นพระพุทธรูปประจำพระชนมวารในสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก และสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีมาประดิษฐานไว้ โดยปางประจำวันศุกร์ตั้งอยู่ทางด้านซ้ายมือใกล้ช่องบรรจุพระราชสรีรางคารสมเด็จพระบรมราชชนก และปางประจำวันอาทิตย์ตั้งอยู่ทางด้านขวามือใกล้ช่องบรรจุพระราชสรีรางคารสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ที่หน้าแท่นฐานพระพุทธรูปประจำพระชนมวารทั้งสอง ทอดเครื่องทองน้อย ๒ เครื่อง สองข้างแท่นฐานพระพุทธรูปประจำพระชนมวาร ตั้งขาตั้งสำหรับแขวนพวงมาลาทั้งซ้ายและขวา

ถัดออกไปทางซ้ายสุดหน้าแท่นประดิษฐานพระพุทธรูปประจำพระชนมวารทั้งสอง ตั้งโต๊ะสลักลายปิดทองสำหรับวางพระผอบพระราชสรีรางคาร ซึ่งจะเชิญมาตั้งพักไว้ก่อนที่จะบรรจุลงในถ้ำศิลา

ถัดออกมาทางด้านหน้าของโต๊ะสลักลายปิดทองสำหรับวางพระผอบพระราชสรีรางคาร ตั้งโต๊ะสลักลายปิดทองวางแผ่นป้ายปิดช่องบรรจุถ้ำศิลาซึ่งทำด้วยหินอ่อนสีดำบนพานทอง ตรงกลางแผ่นป้ายหินอ่อนสีดำด้านบนประดับพระนามาภิไธยย่อ สว สีทอง ใต้พระนามาภิไธยย่อ จารึกข้อความด้วยตัวอักษรสีทองจำนวน ๓ บรรทัด มีข้อความว่า

"สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี
พระราชสมภพ อาทิตย์ที่ ๒๑ ตุลาคม ๒๔๔๓
สวรรคต อังคารที่ ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๓๘"

ณ พระบรมมหาราชวัง ที่พระศรีรัตนเจดีย์ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ภายในคูหาที่ประดิษฐานพระเจดีย์ทอง หน้าพระเจดีย์ทองตั้งโต๊ะปูผ้าตาดทองประดิษฐานพระผอบพระราชสรีรางคารสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ที่เชิญมาพักไว้แต่วันก่อน พระผอบพระราชสรีรางคารถวายคลุมปักตาดทองที่ฐานผูกพวงมาลัยดอกไม้สดประดิษฐานอยู่บนพานทอง

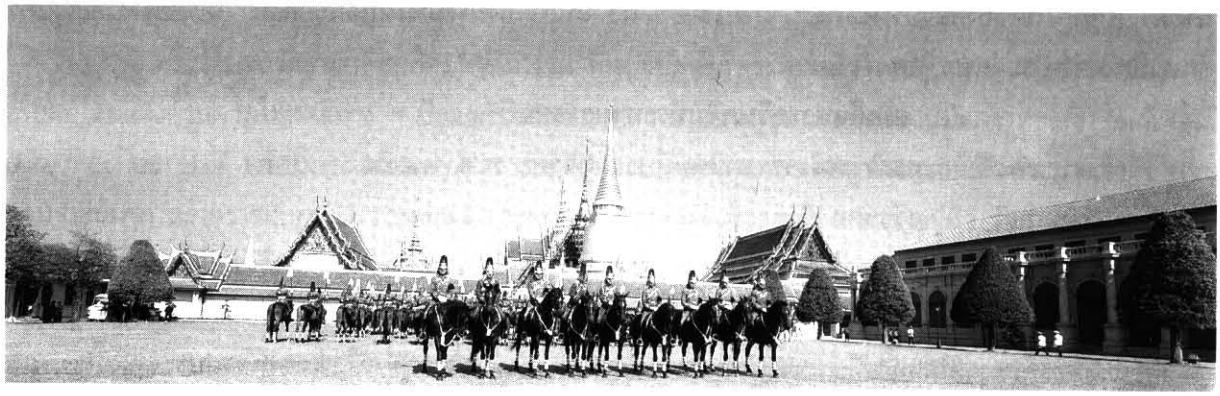

พระผอบพระราชสรีรางคาร ณ พระศรีรัตนเจดีย์

ที่ชาลาหน้าบันไดขึ้นฐานไพทีพระศรีรัตนเจดีย์ เทียบพระเสลี่ยงวางพักไว้บนร้านม้า คนหามเสลี่ยง ๔ นาย แต่งกายเครื่องแบบพระราชพิธีเช่นเดียวกับคนหามพระยานมาศสามลำคานทรงพระโกศในกระบวนพระราชอิสริยยศ ริ้วที่ ๑

ถนนใกล้ประตูเกยวัดพระศรีรัตนศาสดารามด้านตะวันตก เทียบรถยนต์พระที่นั่งที่จะประดิษฐานพระราชสรีรางคารไว้พร้อม

สนามหญ้าหลังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทหารม้ากองเกียรติยศที่จะแห่นำและตามเชิญพระราชสรีรางคารไปยังวัดราชบพิธสถิตมหาสีมารามเข้าที่รวมพล เป็นทหารม้าจากกรมทหารม้าที่ ๑ รักษาพระองค์ กองพันทหารม้าที่ ๒๙ รักษาพระองค์ และเมื่อใกล้เวลาเสด็จ ฯ กระบวนทหารม้าแห่นำจะเคลื่อนไปตั้งริ้วในถนนจักรีจรัณย์ หัวกระบวนอยู่ที่ทางแยกข้างกองรักษาการณ์ ท้ายกระบวนถึงใกล้ทางแยกเข้าถนนหน้าศาลาสหทัยสมาคม ส่วนกระบวน

ทหารม้ากองเกียรติยศ

ทหารม้าแห่ตามจะเคลื่อนไปตั้งริ้วบนถนนหน้าศาลาสหทัยสมาคม หัวกระบวนอยู่ใกล้ทางแยกออกถนนจักรีจรัณย์

ที่หน้ากองทหารรักษาการณ์ในพระบรมมหาราชวัง ตั้งแถวรับเสด็จ ฯ แต่งกายเครื่องแบบเต็มยศทหารปืนใหญ่รักษาพระองค์ สวมหมวกยอดพู่สีเหลืองตราครุฑพ่าห์ เสื้อสักหลาดสีเหลืองแผงคอและข้อมือสักหลาดสีดำปักลายกระหนก กางเกงสักหลาดสีดำแถบสีเหลือง พร้อมสายคันชีพ

สำหรับประชาชนที่มาเฝ้า ฯ ภายในบริเวณพระบรมมหาราชวัง เจ้าหน้าที่ได้จัดให้เฝ้า ฯ ที่ในสนามด้านข้างถนนจักรีจรัณย์ฝั่งตะวันตก

กระบวนพระราชอิสริยยศแห่เชิญพระราชสรีรางคารจากพระบรมมหาราชวังไปยังวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม มีรายละเอียดการจัดรูปริ้วกระบวนดังนี้

ลำดับแรก รถยนต์ตำรวจนำกระบวน

ลำดับถัดไปเป็นกระบวนทหารม้ากองเกียรติยศพระราชสรีรางคาร นำกระบวนด้วยหมู่แตรเดี่ยวจำนวน ๖ นาย มีจ่าสิบเอก ธีรพล บุญญานุสนธิ์ เป็นผู้บังคับหมู่แตร จ่าสิบเอก สมชาย ครุฑระเบียบ เป็นรองผู้บังคับหมู่แตร ยืนม้าเป็น ๒ แถว แถวละ ๓ นาย ลำดับที่ ๒ ผู้บังคับกองเกียรติยศ ๑ นาย คือพันโท วรวิทย์ ปทุมลังการ์ ลำดับที่ ๓ ผู้เชิญธงไชยเฉลิมพล ๑ นาย คือ จ่าสิบเอก ชัชวาลย์ ประกอบสุข นายทหารกำกับธงไชยเฉลิมพล ๒ นาย คือ พันตรี เฟื่องวิชชุ์ อนิรุทธเทวา และร้อยเอก ณัฐพงศ์ เพราแก้ว ยืนม้ากระหนาบซ้ายขวาของผู้เชิญธง และผู้ช่วยผู้เชิญธงไชยเฉลิมพล ๑ นาย คือจ่าสิบเอก พรชัย หลายอำนวย ยืนม้าอยู่เบื้องหลัง ลำดับที่ ๕ ผู้บังคับกองร้อย ๑ นาย คือร้อยเอก เกียรติสกุล จันทนา ลำดับที่ ๖ กองทหารม้าอิสริยยศนำ ๒ หมวด ยืนม้าเป็นแถวตอนเรียง ๓ จำนวน ๓๐ นาย มีร้อยเอก จักรี เถื่อนถนอม เป็นผู้บังคับหมวด ๑ ร้อยตรี วิวัฒน์ แก้วเหลี่ยม เป็นผู้บังคับหมวด ๒ แต่งกายสวมเครื่องแบบเต็มยศทหารม้ารักษาพระองค์ หมวกยอดพู่สีน้ำเงินหม่นตราครุฑพ่าห์ เสื้อสักหลาด สีน้ำเงินหม่นแผงคอและข้อมือแถบทอง กางเกงสักหลาดสีน้ำเงินหม่นแถบสีเหลืองข้างละ ๑ แถบ มีสายคันชีพ เฉพาะผู้เข้ากระบวนในลำดับที่ ๖ คือกองเกียรติยศทหารม้าจำนวน ๓๐ นายนั้น มือขวาถือทวนประดับพู่จามรีสีขาว

ลำดับถัดไปเป็นรถยนต์พระที่นั่งทรงพระราชสรีรางคาร ๑ คัน พระผอบพระราชสรีรางคารเชิญมาประดิษฐานบนเบาะหลังของรถยนต์พระที่นั่ง มีภูษามาลา ๒ นายนั่งที่พื้นรถ แต่งกายเครื่องแบบเต็มยศประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ประคองพระผอบพระราชสรีรางคารซ้ายขวาคือ นายเสนาะ พงษ์รื่น และนายเจริญ โพธิ์แจ้ง

ลำดับถัดไปเป็นขบวนรถยนต์พระที่นั่งของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าอทิตยาทรกิติคุณ และท่านผู้หญิงทัศนาวลัย ศรสงคราม มีรถจักรยานยนต์ตำรวจแซงเสด็จ ฯ ตามด้วยรถยนต์พระที่นั่งรองและรถกระบวนของผู้มีหน้าที่ตามเสด็จ ฯ ตามตำแหน่ง

ลำดับถัดไปเป็นกระบวนทหารม้ากองเกียรติยศตามพระราชสรีรางคาร นำโดยผู้บังคับกองร้อย ๑ นาย คือร้อยเอก ชนาเทพ อินทร์จันทร์ ลำดับถัดไปเป็นกองทหารม้าอิสริยยศตาม ๒ หมวด จำนวน ๓๐ นาย มีร้อยโท วิทัย ลาภถมยา เป็นผู้บังคับหมวด ๑ ร้อยตรี เฉลิมชัย ทองประดับ เป็นผู้บังคับหมวด ๒ การแต่งกาย อาวุธและการจัดรูปกระบวนเหมือนกับกระบวนทหารม้ากองเกียรติยศนำพระราชสรีรางคาร

ลำดับถัดไปเป็นรถจี๊บทหาร รถพยาบาล รถตำรวจ และรถจักรยานยนต์ตำรวจ ปิดท้ายกระบวน

ครั้นเวลา ๑๖ นาฬิกา ๑๗ นาที เจ้าพนักงานภูษามาลาเข้าไป ณ ที่ประดิษฐานพระผอบพระราชสรีรางคาร ในคูหาพระเจดีย์ทองในพระศรีรัตนเจดีย์ ถวายบังคมแล้วยกเชิญพานทองประดิษฐานพระผอบพระราชสรีรางคารมาประดิษฐานที่พระเสลี่ยง โดยมีตำรวจหลวงแต่งกายเครื่องแบบพระราชพิธี ถือหอก ๒ นาย เดินนำ และภูษามาลาถวายพระกลดหักทองขวางกางกั้น ครั้นประดิษฐานพระผอบพระราชสรีรางคารที่พระเสลี่ยงเรียบร้อยแล้ว คนหามเสลี่ยง ๔ นาย ถวายบังคมแล้วเข้ายกเชิญออกประตูวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ไปขึ้นรถยนต์พระที่นั่งที่จอดเทียบคอยอยู่หน้าศาลาสหทัยสมาคม มีภูษามาลาเดินเคียงพระเสลี่ยงคอยประคองพระผอบพระราชสรีรางคาร และภูษามาลาถวายพระกลดตามไป

เชิญพระผอบพระราชสรีรางคารประดิษฐานในรถยนต์พระที่นั่ง

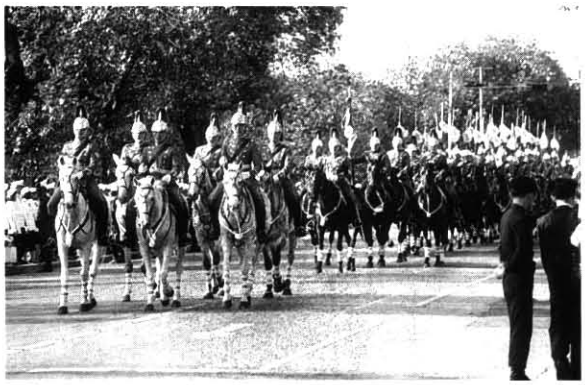
ครั้นพระผอบพระราชสรีรางคารประดิษฐานในรถยนต์พระที่นั่งที่เบาะด้านหลังเรียบร้อยแล้ว เจ้าพนักงานภูษามาลา ๒ นาย ขึ้นนั่งที่พื้นรถคอยประคองพระผอบพระราชสรีรางคาร รถยนต์พระที่นั่งเคลื่อนไปตามถนนหน้าศาลาสหทัยสมาคม เลี้ยวขวาเข้าถนนจักรีจรัณย์ เข้าต่อท้ายกระบวนทหารกองเกียรติยศนำ แล้วคอยอยู่ ณ ที่นั้น

เวลา ๑๖ นาฬิกา ๔๐ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จ ฯ โดยรถยนต์พระที่นั่งพร้อมด้วยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าอทิตยาทรกิติคุณ จากพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต ถึงพระบรมมหาราชวังเข้าทางประตูสวัสดิโสภา เลี้ยวซ้ายไปตามถนนเขื่อนขันธ์นิเวศน์ เลี้ยวขวาเข้าถนนอมรวิถี ผ่านพระที่นั่งบรมพิมานไปเลี้ยวขวาออกประตูพิมานไชยศรี เข้าต่อท้ายรถยนต์พระที่นั่งทรงพระราชสรีรางคาร ขณะรถยนต์พระที่นั่งเคลื่อนผ่านกองทหารรักษาการณ์หน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทถวายความเคารพ

เวลา ๑๖ นาฬิกา ๔๒ นาที กระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระราชสรีรางคารไปยังวัดราชบพิธสถิตมหาสีมารามพร้อมจะเริ่มเคลื่อนกระบวน นายแก้วขวัญ วัชโรทัย เลขาธิการพระราชวัง ผู้อำนวยการกระบวนพระราชอิสริยยศสั่งเคลื่อนกระบวน ทหารม้าเป่าแตรสัญญาณ จบแล้ว กระบวนทหารม้ากองเกียรติยศนำเริ่มยาตราออกจาก

ประตูวิเศษไชยศรี เลี้ยวขวาเข้าถนนหน้าพระลาน กระบวนรถยนต์พระที่นั่งเคลื่อนตามไปสุดรถกระบวนแล้ว กระบวนทหารม้าตามพระราชสรีรางคารเคลื่อนออกจากที่ตั้งยาตรากระบวนตามไป

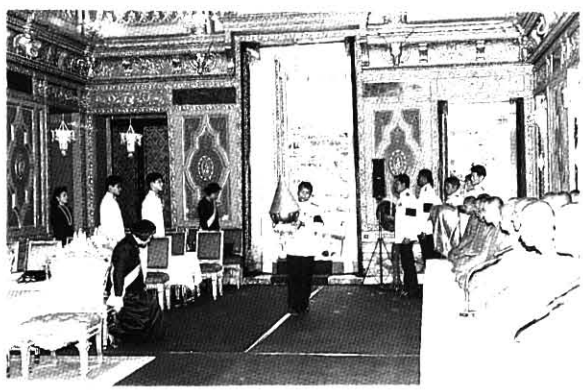
กระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระราชสรีรางคารเคลื่อนไปตามถนนหน้าพระลาน เลี้ยวขวาถนนสนามไชย ถนนกัลยาณไมตรี ข้ามสะพานช้างโรงสี เลี้ยวขวาถนนอัษฎางค์ ผ่านหน้ากระทรวงมหาดไทย เลี้ยวซ้ายถนนราชบพิธ

กระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระราชสรีรางคาร

เมื่อกระบวนทหารม้านำเคลื่อนเลยประตูทางเข้าสู่พระอุโบสถวัดราชบพิธสถิตมหาสีมารามแล้ว หยุดกระบวน กลับหลังหันมายังรถยนต์พระที่นั่งทรงพระราชสรีรางคารเพื่อถวายความเคารพ

เวลา ๑๗ นาฬิกา ๕ นาที รถยนต์พระที่นั่งทรงพระราชสรีรางคาร เทียบที่หน้าประตูทางเข้าวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม ภูษามาลาเชิญพระผอบพระราชสรีรางคารลงจากรถยนต์พระที่นั่งแล้ว รถยนต์พระที่นั่งเคลื่อนออกจากที่เพื่อหลีกให้รถยนต์พระที่นั่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเข้าเทียบ ขณะนั้น ทหารกองเกียรติยศสำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถวายความเคารพ แตรวงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี ทหารม้าหมู่แตรเป่าแตรถวายความเคารพ

เชิญพระราชสรีรางคารเข้าสู่พระอุโบสถ

เจ้าพนักงานภูษามาลาเชิญพระราชสรีรางคารเข้าสู่พระอุโบสถไปประดิษฐานที่โต๊ะหมู่ทองข้างพุทธบัลลังก์พระพุทธอังคีรสปฏิมากรแล้วเปิดคลุมปักออก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จ ฯ ตามเข้าสู่พระอุโบสถพร้อมด้วยสมเด็จพระบรมวงศ์ ชาวพนักงานประโคมสังข์แตรงอน ปี่พาทย์

เมื่อเชิญพระราชสรีรางคารเข้าสู่พระอุโบสถวัดราชบพิธสถิตมหาสีมารามแล้ว กระบวนพระราชอิสริยยศทั้งนั้น รอส่งเสด็จ ฯ กลับ

ณ อาสน์สงฆ์ในพระอุโบสถวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม ขณะนั้น พระสงฆ์ราชาคณะและเปรียญวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม ๓๐ รูป มีสมเด็จพระพุทธปาพจนบดี เป็นประธาน นั่งยังอาสน์สงฆ์เป็น ๒ แถว แถวละ ๑๕ รูป โดยสับหว่างกัน พร้อมแล้ว

เวลา ๑๗ นาฬิกา ๗ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการบูชาพระพุทธอังคีรสปฏิมากร ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อยถวายราชสักการะพระบรมราชสรีรางคารพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชสรีรางคารสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗ ทรงกราบ แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จ ฯ ไปทรงจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อยถวายราชสักการะพระราชสรีรางคารสมเด็จพระศรีนครินทร-

ทราบรมราชชนนี ทรงกราบราบ ทรงรับการถวายความเคารพของผู้เฝ้า ฯ ณ ที่นั้น แล้วประทับพระราชอาสน์

เวลา ๑๗ นาฬิกา ๙ นาที พระสงฆ์ ๓๐ รูป สวดมาติกา จบแล้ว

เวลา ๑๗ นาฬิกา ๑๕ นาที เจ้าพนักงานภูษามาลาลาดพระภูษาโยงที่หน้าพระสงฆ์แถวแรก เสร็จแล้วถวายความเคารพ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จ ฯ ไปทรงทอดผ้าไตร พระสงฆ์ทั้ง ๓๐ รูป สดับปกรณ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงหลั่งทักษิโณทก เจ้าพนักงานภูษามาลาพับพระภูษาโยงเข้าที่เดิม พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก จบแล้ว

ทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการ

เวลา ๑๗ นาฬิกา ๒๖ นาที เจ้าพนักงานภูษามาลาเชิญพระราชสรีรางคารสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีออกจากพระอุโบสถไปตามทางลาดพระบาททางด้านตะวันตกของพระอุโบสถ เข้าสู่อนุสรณ์สถานรังษีวัฒนา เชิญขึ้นตั้งประดิษฐานบนโต๊ะด้านซ้ายสุดของแท่นประดิษฐานพระพุทธรูปประจำพระชนมวาร ณ คูหาที่เตรียมไว้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ และสมเด็จพระบรมวงศ์เสด็จ ฯ ตามพระราชสรีรางคาร

เชิญพระราชสรีรางคารสู่อนุสรณ์สถานรังษีวัฒนา

เวลา ๑๗ นาฬิกา ๓๐ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จ ฯ เข้าสู่คูหาอนุสรณ์สถานรังษีวัฒนาซึ่งจะบรรจุพระราชสรีรางคารสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เจ้าพนักงานภูษามาลาเปิดฝาพระผอบพระราชสรีรางคารถวาย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเชิญพระราชสรีรางคารซึ่งถวายห่อด้วยผ้าขาววางลงในถ้ำศิลา ทรงคมแล้วทรงปิดฝาถ้ำศิลา ทรงเลื่อนเชิญถ้ำศิลาเข้าสู่ที่บรรจุ ณ ช่องผนังคูหาด้านขวา ระดับเดียวกับช่องบรรจุพระราชสรีรางคารสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรมพระบรมราชชนก ขณะนั้นชาวพนักงานประโคมฆ้องชัย สังข์ แตรฝรั่ง แตรงอน ปี่ กลองชนะ เจ้าพนักงานยกแผ่นป้ายหินอ่อนสีดำปิดหน้าช่องบรรจุซึ่งจะได้โบกปูนผนึกให้เรียบร้อยเมื่อเสด็จ ฯ กลับ

เวลา ๑๗ นาฬิกา ๓๓ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงวางพวงมาลาข้างแท่นฐานประดิษฐานพระพุทธรูปประจำพระชนมวาร ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อยถวายราชสักการะหน้าพระพุทธรูปประจำพระชนมวาร ทรงกราบราบที่หน้าพระพุทธรูป ชาวพนักงานหยุดประโคม

เสด็จฯ ออกจากคูหาอนุสรณ์สถานรังษีวัฒนา

เวลา ๑๗ นาฬิกา ๓๕ นาที สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ และท่านผู้หญิงทัศนาวลัย ศรสงคราม เสด็จเข้าคูหาบรรจุพระราชสรีรางคาร ทรงวางพวงมาลา สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าอทิตยาทรกิติคุณ เสด็จเข้าวางพวงมาลา ณ คูหาบรรจุพระราชสรีรางคาร ตามลำดับ

เวลา ๑๗ นาฬิกา ๔๗ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ พร้อมด้วยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าอทิตยาทรกิติคุณ และท่านผู้หญิงทัศนาวลัย ศรสงคราม เสด็จ ฯ ออกจากคูหาบรรจุพระราชสรีรางคาร อนุสรณ์สถานรังษีวัฒนา มาตามลาดพระบาททางประตูด้านทิศเหนือ ประทับรถยนต์พระที่นั่งที่ประตูสุสานหลวง ด้านถนนอัษฎางค์ ทหารกองเกียรติยศสำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถวายความเคารพ แตรวงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี เสด็จพระราชดำเนินกลับพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต

การจัดนิทรรศการงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

คณะกรรมการจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีซึ่งมีสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเป็นที่ปรึกษา มีมติให้จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นผู้ดำเนินการจัดนิทรรศการงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ณ มณฑลพิธีพระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง ต่อท้ายงานพระราชพิธีถวายพระ

เพลิง ระหว่างวันที่ ๑๔ - ๒๐ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ ระหว่างเวลา ๐๘.๐๐ - ๒๑.๐๐ นาฬิกา เพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนทั่วไปได้เข้าชมความงดงามภายในบริเวณมณฑลพิธีตลอดถึงนิทรรศการพระราชประวัติ พระราชกรณียกิจและการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

ในการจัดนิทรรศการงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้ดำเนินการระหว่างวันที่ ๑๑ - ๑๓ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ ไว้ดังนี้

ณ ปริมณฑลพระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง กั้นรั้วโดยรอบพระเมรุมาศและหอเปลื้องเพื่อให้ผู้ชมได้เดินชมความงามของสถาปัตยกรรมโดยรอบองค์พระเมรุมาศและหอเปลื้อง ส่วนอาคารนอกนั้นสามารถชมความงามภายในตัวอาคารไปพร้อม ๆ กับนิทรรศการที่จัดแสดงอยู่ ณ ที่นั้น โดยบนพระที่นั่งทรงธรรมจัดแสดงนิทรรศการภาพถ่ายการเตรียมการพระราชกุศลออกพระเมรุมาศและเครื่องใช้ในการพระราชกุศลออกพระเมรุมาศ ที่อาสน์สงฆ์ ต้นอาสน์สงฆ์ตั้งแสดงธรรมาสน์กลีบบัว บนอาสน์สงฆ์ถัดมาจัดแสดงพัดรอง ผ้าไตร ย่าม เครื่องดนตรีวงปี่พาทย์ประกอบด้วยระนาดเอกเหล็ก ฆ้องวงใหญ่ ฉิ่ง กลองแขก ระนาดทุ้ม ฆ้องวงเล็ก กลองทัด ระนาดทุ้มเหล็ก โหม่ง และปี่ชวา ที่หน้าห้องพักพระอิริยาบถตั้งแท่นประดิษฐานพระฉายาลักษณ์ของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ประดับตกแต่งกรอบพระฉายาลักษณ์ด้วยดอกกุหลาบสีชมพู ตรงข้ามอาสน์สงฆ์ตั้งแสดงเครื่องสูงที่ใช้ในกระบวนพระราชอิสริยยศพระบรมศพประกอบด้วยบังสูรย์ พัดโบก พุ่มต้นไม้เงิน พุ่มต้นไม้ทอง บังแทรก จามร ฉัตรเจ็ดชั้น ฉัตรห้าชั้น ฉัตรสามชั้น และธงสามชาย บริเวณมุขทิศใต้ติดอาสน์สงฆ์ตั้งเก้าอี้สำหรับประธานในพิธีเปิดนิทรรศการและเก้าอี้ผู้ติดตาม มุขทิศเหนือฝั่งตรงข้ามกับประธานตั้งเก้าอี้สำหรับผู้มาร่วมพิธีเปิดนิทรรศการ ที่โถงด้านทิศเหนือตั้งแสดงพระที่นั่งราเชนทรยาน พระวอสีวิกากาญจน์ เสลี่ยงกลีบบัวพระนำ บุษบกทอง โถงด้านทิศใต้จัดแสดงภาพถ่ายขนาดใหญ่ของพระโกศทองใหญ่ ตั้งแสดงพระเสลี่ยงแว่นฟ้า พระโกศจันทน์ พระยานมาศสามลำคาน ท้ายมุขทิศใต้ช่วงทางลงจัดแสดงนิทรรศการภาพถ่ายเกี่ยวกับพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ชั้นลดหน้าพระที่นั่งทรงธรรมตั้งแสดงรูปปั้นเทวดา ด้านหลังพระที่นั่งทรงธรรมเป็นที่ตั้งของกองอำนวยการและหน่วยพยาบาล

บนศาลาข้าราชการด้านทิศเหนือ จัดแสดงนิทรรศการเกี่ยวกับพระราชประวัติสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี บนศาลาข้าราชการด้านทิศใต้จัดแสดงนิทรรศการภาพถ่ายการพระราชกุศลออกพระเมรุมาศ

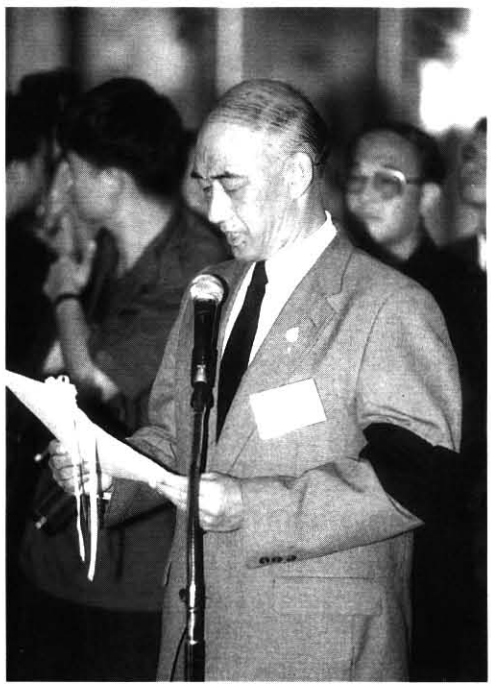
ที่ช่างและทับเกษตร ใกล้ประตูทางเข้าทิศเหนือซึ่งจัดให้เป็นเส้นทางเดินเข้าและออกชมนิทรรศการทางเดียว ด้านซ้ายมือในทับเกษตรหลังแรกแสดงแบบจำลองพระโกศพระบรมอัฐิ แม่แบบเหรียญที่ระลึก ในช่างจัดแสดงพระฉายาลักษณ์สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีพร้อมโต๊ะหมู่บูชา ทับเกษตรหลังถัดมาจากช่างจัดเป็นสถานที่จำหน่ายเหรียญที่ระลึกงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ด้านขวามือของประตูทางเข้าตั้งหน่วยประชาสัมพันธ์การเข้าชมนิทรรศการ

ริมประตูรั้วราชวัติด้านทิศใต้ ที่ลานข้างทับเกษตรตั้งแสดงเกรินบันไดนาคและราชรถน้อย ที่ช่างและทับเกษตรใกล้ประตูด้านซ้ายมือจัดเป็นสถานที่สำหรับจำหน่ายเข็มที่ระลึกงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ที่ด้านหน้าอัฒจันทร์ช่างภาพถัดจากช่างและทับเกษตรด้านทิศใต้ตั้งแสดงพระจิตกาธานงานพระบรมศพสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗

นอกจากนี้ยังมีแผนผังแสดงการจัดนิทรรศการติดตั้งไว้บริเวณหน้าพระที่นั่งทรงธรรม ๓ แผ่นป้าย ศาลาข้าราชการหลังละ ๑ แผ่นป้าย ใกล้กับพระจิตกาธานหน้าอัฒจันทร์ช่างภาพ ๑ แผ่นป้าย และใกล้ประตูที่รั้วราชวัติด้านทิศใต้ ๑ แผ่นป้าย

วันพฤหัสบดีที่ ๑๔ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ ผู้ดำเนินการจัดนิทรรศการงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีและผู้มีเกียรติมาพร้อมกันบริเวณปริมณฑลพิธีท้องสนามหลวง

เวลา ๘ นาฬิกา ๑๐ นาที นายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรี ประธานในพิธี เดินทางมาถึงบริเวณพระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง นั่งเก้าอี้บนพระที่นั่งทรงธรรมแล้ว นายระบิล รัตนพานี รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ประธานคณะทำงานจัดนิทรรศการงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี กล่าวรายงานความว่า

นายระบิล รัตนพานี รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กล่าวรายงาน

กราบเรียน ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี

พระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ที่เพิ่งผ่านพ้นไปเมื่อไม่กี่วันมานี้ เป็นงานสำคัญของชาติ ที่รัฐบาลและพี่น้องประชาชนคนไทยทั้งประเทศพร้อมใจกันสนองพระเดชพระคุณสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พระผู้ทรงมีอุปการกิจยิ่งแก่สยามประเทศ โดยมีคณะกรรมการจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ซึ่งมี ฯพณฯ เป็นประธาน เป็นหน่วยงานหลักในการปฏิบัติและในการประชุมคณะกรรมการดังกล่าว ตั้งแต่ครั้งแรกเริ่มที่ประชุมได้มีมติให้จัดนิทรรศการเพื่อเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับพระราชกรณียกิจ และพระราชประวัติในสมเด็จพระบรมราชชนนี ตลอดถึงความรู้เกี่ยวกับพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ อันเป็นความรู้เรื่องประเพณีไทยที่น่าสนใจยิ่งแก่พี่น้องประชาชนทั่วไป ต่อท้ายงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงฯ โดยได้มอบหมายให้มีคณะทำงานจัดนิทรรศการขึ้นเป็นการเฉพาะ เพื่อประสานงานในระหว่างผู้เกี่ยวข้อง ให้กิจกรรมนี้เป็นไปโดยเรียบร้อย งดงาม สมพระเกียรติยศ องค์ประกอบของคณะทำงานส่วนใหญ่ประกอบด้วยข้าราชการและเจ้าหน้าที่จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยสมทบกับผู้แทนหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

การจัดแสดงนิทรรศการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพคราวนี้ กำหนดให้มีขึ้นตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป จนกระทั่งถึงวันอังคารที่ ๒๐ มีนาคม ทุกวัน ระหว่างเวลา ๐๘.๐๐ - ๒๑.๐๐ นาฬิกา ใช้พื้นที่จัดแสดงนิทรรศการตลอดทั้งมณฑลพิธี โดยเน้นเนื้อหาพิเศษที่อาคาร ๓ หลัง ได้แก่ พระที่นั่งทรงธรรม และศาลาลูกขุนอีก ๒ หลัง รวมตลอดถึงพระเมรุมาศและอาคารประกอบอื่นด้วย

ในขั้นตอนการเตรียมงานนั้น คณะทำงานได้รับความร่วมมืออย่างดียิ่งจากสำนักพระราชวัง กรมศิลปากร กรมสรรพาวุธทหารบก กรมธนารักษ์ สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี การสื่อสารแห่งประเทศไทย การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สภากาชาดไทย การไฟฟ้านครหลวง การประปานครหลวง กรมตำรวจ กรมแพทย์ทหารบก บริษัท คาร์ลสเบอร์กบริเวอรี่ (ประเทศไทย) จำกัด และหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนอีกเป็นจำนวนมาก กรุณาให้ความช่วยเหลือด้วยความเต็มอกเต็มใจ เพื่อร่วมกันสนองพระเดชพระคุณในวาระสำคัญนี้โดยพร้อมเพรียงกัน

อนึ่ง สำหรับการจัดนิทรรศการ แผ่นพับเพื่อแจกจ่ายแก่ประชาชนผู้เข้าชมนิทรรศการตามพระราชดำริในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี นอกจากงบประมาณจากทางราชการแล้ว คณะทำงานจัดนิทรรศการฯ ยังได้รับความกรุณาจากธนาคารกรุงเทพฯ จำกัด (มหาชน) สมทบเงินอีกจำนวน ๕๐๐,๐๐๐ บาท (ห้าแสนบาทถ้วน) เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการจัดพิมพ์แผ่นพับเผยแพร่เป็นวิทยาทานและร่วมเฉลิมพระเกียรติในโอกาสนี้ด้วย โดยกระผมขออนุญาตให้นายวิระ รมยะรูป ผู้แทนธนาคารกรุงเทพฯ จำกัด (มหาชน) มอบเงินจำนวนดังกล่าวแด่ ฯพณฯ ในโอกาสนี้

บัดนี้ได้เวลาอันสมควรแล้ว กระผมในนามคณะทำงานจัดนิทรรศการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ขอกราบเรียนเชิญ ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี ได้กรุณากล่าวเปิดนิทรรศการ ซึ่งจะได้เปิดให้ประชาชนเข้าชมตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป กับทั้งขอกราบเรียนเชิญ ฯพณฯ และผู้มีเกียรติชมนิทรรศการที่ได้จัดเตรียมไว้พร้อมแล้วด้วยในโอกาสนี้

เวลา ๘ นาฬิกา ๒๐ นาที นายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรี รับมอบเงินจำนวนห้าแสนบาท เพื่อสมทบทุนเป็นค่าใช้จ่ายในการจัดพิมพ์แผ่นพับแจกประชาชนจากนายวิระ รมยะรูป ผู้แทนของธนาคารกรุงเทพฯ จำกัด (มหาชน) จากนั้นจึงกล่าวเปิดนิทรรศการความว่า

ท่านผู้มีเกียรติที่เคารพทุกท่าน

เหตุการณ์ที่เพิ่งผ่านสายตาของพวกเราคนไทยไปเมื่อสองสามวันนี้ เป็นเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ ที่จะจารึกอยู่ในความทรงจำของทุกคนไปอีกนานแสนนาน เพราะนอกจากจะเป็นการเฉลิมพระเกียรติและแสดงความอาลัยด้วยความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีแล้ว งานพระราชพิธีถวายพระเพลิง ครั้งนี้ยังแสดงให้ชาวโลกประจักษ์ว่า ชาติไทยของเรามีวัฒนธรรมเก่าแก่งดงามควรแก่ความยกย่องไม่แพ้ชาติอารยะอื่น

การที่คณะทำงานจัดนิทรรศการด้วยความร่วมมือจากหน่วยงานต่าง ๆ โดยมีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นหน่วยกลางในการประสานช่วยกันจัดเตรียมการจัดแสดงนิทรรศการที่มีเนื้อหาสาระเป็นทั้งการเชิดชูพระเกียรติยศสมเด็จพระบรมราชชนนี และขณะเดียวกันก็เป็นการให้ความรู้ในเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณีที่น่าสนใจแก่พี่น้องประชาชนเช่นนี้ผมจึงเห็นว่าเป็นงานที่มีประโยชน์ยิ่งนับจากวันนี้ไปจนถึงวันที่ ๒๐ มีนาคม พี่น้องของเราจากทั้งกรุงเทพมหานครและต่างจังหวัดตลอดจนถึงชาวต่างประเทศอีกจำนวนมิใช่น้อย จะได้เข้าชมนิทรรศการที่ได้จัดแสดงไว้ในมณฑลพิธีนี้ ซึ่งผมเชื่อแน่ว่าจะเกิดความรู้ความเข้าใจในสาระที่ถูกต้องมหาศาล ผมจึงขอถือโอกาสนี้ขอบพระคุณทุกคน ทุกหน่วยงานที่ได้ช่วยกันจัดนิทรรศการในครั้งนี้ด้วยความงดงาม

นายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรี รับมอบเงินจาก นายวิระ รมยะรูป

นายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรี กล่าวเปิดนิทรรศการ

นายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรี ชมนิทรรศการ

ประชาชนชมนิทรรศการ

ดังที่เห็นอยู่แล้วในบัดนี้

ได้เวลาอันสมควรแล้ว ผมขอเปิดการแสดงนิทรรศการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป และขออำนวยพรให้คณะทำงานมีกำลังกายกำลังใจอันเข้มแข็ง ปฏิบัติงานสำคัญครั้งนี้โดยราบรื่นสมตามความมุ่งหมายของพวกเราทุกคนในทุกประการ

จากนั้น นายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรี และคณะชมนิทรรศการโดยมีนายสมคิด โชติกวณิชย์ อธิบดีกรมศิลปากร นายธงทอง จันทรางศุ จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และนายจำลอง สมวงศ์ ผู้อำนวยการกองแผนงาน กรมศิลปากร เป็นผู้บรรยายและนำชม

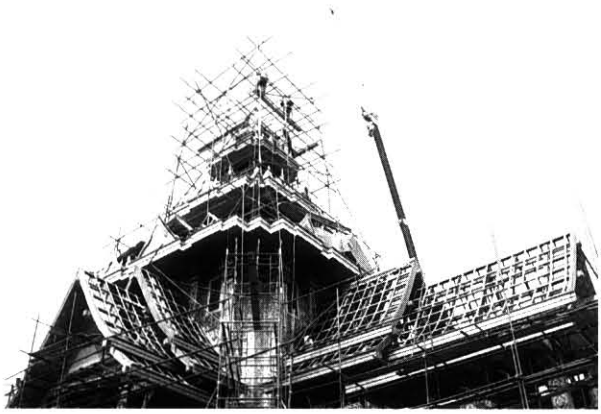
เวลา ๘ นาฬิกา ๔๐ นาที นายบรรหาร ศิลปอาชา นายกรัฐมนตรี เดินทางกลับ จากนั้นคณะทำงานได้เปิดให้ประชาชนเข้าชมนิทรรศการ ซึ่งมีประชาชนสนใจเข้าชมเป็นจำนวนมากทุกวัน

การรื้อพระเมรุมาศและอาคารในปริมณฑล

เมื่อการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีเสร็จสิ้นลง และได้จัดนิทรรศการให้ประชาชนได้เข้าศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ และชื่นชมกับความงดงามของสถาปัตยกรรมขององค์พระเมรุมาศและอาคารในปริมณฑลระหว่างวันที่ ๑๔ - ๒๐ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ แล้ว คณะกรรมการจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพฯ ได้เร่งรัดการรื้อถอนพระเมรุมาศและอาคารในปริมณฑล เพื่อจะใช้พื้นที่ในการก่อสร้างอาคารเนื่องในพระราชพิธีกาญจนาภิเษกต่อไป ซึ่งจากพระราชกระแสของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ที่ทรงมีพระราชประสงค์ให้รื้อพระเมรุมาศและอาคารต่างๆ ในปริมณฑลไปปลูกสร้างอาคารเพื่อใช้เป็นสาธารณประโยชน์ คณะกรรมการจัดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพฯ ได้กำหนดแผนการดำเนินงานเกี่ยวกับพระเมรุมาศ อาคารต่างๆ และสิ่งประกอบพระราชพิธี ภายหลังงานพระราชพิธีไว้ดังนี้คือ

พระที่นั่งทรงธรรม ๑ หลัง	รื้อย้ายไปสร้าง ณ วัดปทุมวนาราม
ช่าง ทับเกษตร ทิม (ทั้งหมด)	รื้อย้ายไปสร้าง ณ วัดปทุมวนาราม (นำวัสดุไปใช้สร้างพระที่นั่งทรงธรรม)
ห้องสุขา	รื้อย้ายไปสร้าง ณ วัดปทุมวนาราม (ใช้ในพระราชพิธีกาญจนาภิเษก)
ศาลาลูกขุน ๒ หลัง	รื้อย้ายไปสร้าง ณ สำนักสงฆ์ธุดงคสถานถาวรนิมิต จังหวัดนครนายก (นำวัสดุไปใช้สร้างพระที่นั่งทรงธรรม)
พลับพลายก ๓ หลัง	รื้อย้ายไปสร้าง ณ วัดปทุมวนาราม หรือสำนักสงฆ์ธุดงคสถานถาวรนิมิตร (นำวัสดุไปใช้สร้างพระที่นั่งทรงธรรม)

พระเมรุมาศ ๑ หลัง	รื้อและนำวัสดุไปซ่อมแซมอาคารต่าง ๆ ที่รื้อไปสร้าง ณ วัดปทุมวนารามและสำนักสงฆ์ธุดงคสถานถาวรนิมิต
โรงขยายแบบชั่วคราว ๑ หลัง	มอบกรมศิลปากรรื้อและนำไปใช้ประโยชน์ทางราชการของกรมศิลปากร
ปะรำด้านใต้ของสนามหลวง ๒๘ หลัง	มอบ กรุงเทพมหานคร และกรมโยธาธิการหน่วยงานละ ๑๔ หลัง เพื่อใช้ประโยชน์สำหรับงานพิธีและงานพระราชพิธีครั้งต่อ ๆ ไป
ส่วนประดับ วัสดุ ครุภัณฑ์ ที่ใช้ในการปฏิบัติงาน	มอบกรมศิลปากรนำไปใช้ประโยชน์ในราชการของกรมศิลปากร
ลานพื้นคอนกรีตบล็อก	นำไปสร้างทางเท้าบริเวณที่จัดสร้างอาคารที่รื้อจากสนามหลวง ที่เหลือมอบกรมศิลปากรนำไปใช้ประโยชน์ในราชการของกรมศิลปากร

การรื้อพระเมรุมาศ และอาคารในปริมณฑล

ในการรื้อพระเมรุมาศและอาคารประกอบงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีนี้ นายสวัสดิ์ ปิยะกาญจน์ รองอธิบดีกรมศิลปากร ปฏิบัติราชการแทนอธิบดีกรมศิลปากร ได้ว่าจ้างห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวกรการช่าง จำกัด ซึ่งมีนายสมชัย ธรรมารัตน์ ผู้จัดการเป็นคู่สัญญา รับจ้างรื้อถอนพระเมรุมาศ และอาคารประกอบฯ ตามสัญญาจ้างเลขที่ ๓๘/๒๕๓๙ ลงวันที่ ๑๙ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๓๙ ในราคา ๓,๕๐๐,๐๐๐ บาท สัญญากำหนดเริ่มงานวันที่ ๑๙ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๓๙ รื้อถอนแล้วเสร็จในวันที่ ๑๘ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ โดยมี นายชัยนันท์ พันธุ์ภคไพโรจน์ นายช่างสำรวจ ๗ นายสวั่น ชัยจันดี นายช่างโยธา ๖ นายเชิดชาย ใจประสาท นายช่างโยธา ๕ นายนันทมานนท์ พ่วงแผน นายช่างโยธา ๕ และนายทองแท้ ธุดี นายช่างโยธา ๕ สถาบันศิลปกรรม เป็นผู้ควบคุมงานรื้อถอน

จากนั้น ผู้รับจ้างได้เริ่มรื้อถอนพระเมรุมาศและอาคารประกอบฯ ซึ่งประกอบด้วย พระเมรุมาศและส่วนประกอบ ๑ หลัง พระที่นั่งทรงธรรม ๑ หลัง ศาลาลูกขุน ๒ หลัง หอเปลื้องและเสาฉนวน ๑ หลัง ทับเกษตร และช่าง

๔ หลัง ทิม ๖ หลัง ห้องสุขา ๒ หลัง รั้วราชวัติ เสาธงนวน เสาไฟฟ้า เสาหงส์ พลับพลายกท้องสนามหลวง ๑ หลัง พลับพลายกหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ๑ หลัง พลับพลายกหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท ๑ หลัง เกยลา ๑ หลัง โดยทางกรมศิลปากรได้ขอสงวนเครื่องสุขภัณฑ์และครุภัณฑ์ในห้องพักพระอิริยาบถ เครื่องสุขภัณฑ์ในห้องน้ำ ปั๊มน้ำ ตู้วงจรไฟฟ้า และเครื่องปรับอากาศ ๗ เครื่อง บนพระที่นั่งทรงธรรมไว้ใช้ประโยชน์ในการก่อสร้างพระที่นั่งกาญจนาภิเษก ซึ่งต่อมากรมศิลปากรได้ทำสัญญาแก้ไขเพิ่มเติมสัญญาจ้างรื้อถอนพระเมรุมาศและอาคารประกอบฯ ตามสัญญาจ้างเลขที่ ๓๘/๒๕๓๙ เพื่อยกเลิกการรื้อถอนห้องสุขา ๒ หลัง เก็บไว้ใช้เป็นอาคารประกอบพระที่นั่งกาญจนาภิเษก โดยหักลดเงินค่าจ้างลง ๙๑,๓๑๑.๔๙ บาท เมื่อผู้รับจ้างรื้อถอนพระเมรุมาศและอาคารประกอบฯ แล้วเสร็จในวันที่ ๓๐ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๓๙ ผู้รับจ้างจึงรับเงินค่าจ้างไปทั้งสิ้น ๓,๔๐๘,๖๘๘.๕๑ บาท

ในการรื้อถอนพระเมรุมาศและอาคารประกอบฯ ผู้รับจ้างได้เริ่มรื้อถอนอาคารประกอบลงก่อนตั้งแต่วันที่ ๒๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ จนเมื่อวันอาทิตย์ที่ ๒๔ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ ได้มีพิธีเจริญพระพุทธมนต์ ถวายภัตตาหารเพล และพิธีบวงสรวงสังเวยเพื่อความเป็นสิริมงคลในการก่อสร้างพระที่นั่งกาญจนาภิเษกพร้อมๆ กับการอัญเชิญฉัตรยอดพระเมรุมาศลงแล้ว ผู้รับจ้างจึงได้ดำเนินการรื้อถอนพระเมรุมาศลง โดยผู้รับจ้างได้รื้อถอนพระเมรุมาศและอาคารประกอบอย่างเร่งด่วน แต่ด้วยความระมัดระวังเพื่อให้วัสดุเสียหายน้อยที่สุดสำหรับการนำไปก่อสร้างอาคารใหม่ พร้อมทั้งได้ทำบัญชีวัสดุของอาคารแต่ละหลังที่รื้อถอน แยกวัสดุที่นำไปใช้ต่อได้และไม่ได้ออกจากกันเพื่อสะดวกแก่เจ้าหน้าที่ของ กรป. กลาง ที่จะดำเนินการขนย้ายวัสดุที่ใช้ได้ไปไว้ยังโรงเก็บวัสดุ ซึ่งสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ได้เตรียมพื้นที่ประมาณ ๔ - ๕ ไร่ บริเวณตลาดจันทร์ประวิตร เทเวศร์ เพื่อเก็บพักวัสดุเป็นการชั่วคราวจนกว่าการปรับปรุงพื้นที่บริเวณวัดปทุมวนารามที่จะนำวัสดุไปปลูกสร้างใหม่แล้วเสร็จพร้อมที่จะปลูกสร้างได้ ส่วนวัสดุที่จะนำเข้าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เช่น เทวดา ฉัตร หงส์ จิตกาธาน เสาธงนวน ฯลฯ ผู้รับจ้างได้นำไปส่งยังที่ผู้ว่าจ้างได้กำหนดไว้ สำหรับดินเถ้าถ่านและพระอังคารที่พระจิตกาธาน เจ้าหน้าที่ได้รวบรวมบรรจุลงถุงผ้าตาดทองนำมอบเจ้าหน้าที่สำนักงานพระราชวังเก็บรักษาไว้ ณ พระศรีรัตนเจดีย์ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวัง

ภายหลังจากการรื้อถอนพระเมรุมาศและอาคารประกอบฯ เสร็จเรียบร้อยแล้ว ผู้รับจ้างได้ดำเนินการปรับพื้นสนามให้อยู่ในสภาพเรียบร้อยดังเดิม เพื่อจะได้ใช้พื้นที่ในการก่อสร้างพระที่นั่งกาญจนาภิเษกและอาคารประกอบฯ ต่อไป

การก่อสร้างพระที่นั่งทรงธรรมในบริเวณวัดปทุมวนาราม

เมื่อการสำรวจพื้นที่บริเวณวัดปทุมวนารามที่จะปลูกสร้างอาคารจากวัสดุที่เหลือจากการรื้อพระเมรุมาศและอาคารประกอบฯ ในเนื้อที่ประมาณ ๕๐ ไร่ แล้วเสร็จ และคณะกรรมการเฉพาะกิจพิจารณาการย้ายบ้านเรือนราษฎรบริเวณวัดปทุมวนาราม ได้ดำเนินการย้ายราษฎรในพื้นที่ส่วนที่ ๑ พื้นที่ ๘ ไร่ ๓ งาน ๘๘ ตารางวา จำนวน ๑๖๓ หลังคาเรือน ไปอยู่ยังเคหะชุมชนร่มเกล้า ถนนร่มเกล้า แขวงคลองสองต้นนุ่น เขตลาดกระบัง กรุงเทพมหานคร พร้อมกับการส่งมอบพื้นที่จากสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ให้กรมศิลปากรเข้าไปดำเนินงานก่อสร้างพระที่นั่งทรงธรรม ซึ่งตามมติคณะรัฐมนตรีให้นำวัสดุที่เหลือจากการรื้อถอนพระเมรุมาศและอาคารประกอบทั้งหมดมาสร้างพระที่นั่งทรงธรรมเพียงอาคารเดียวเรียบร้อยแล้ว นางวัชรี ฉิมมาแก้ว เจ้าหน้าที่บริหารงานการเงินและบัญชี ๗ รักษาราชการแทนผู้อำนวยการกองคลัง ปฏิบัติราชการแทนอธิบดีกรมศิลปากร ทำสัญญาซื้อขายเลขที่ ๖๗/๒๕๓๙ ลงวันที่ ๒๘ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙ กับบริษัท ฟูจิโยชิอินเตอร์เนชั่นแนล จำกัด เพื่อซื้อทรายจำนวน ๖๖,๖๗๖ ลูกบาศก์เมตร ถมปรับพื้นที่จำนวน ๘ ไร่ ๓ งาน ๘๘ ตารางวา เป็นเงิน ๑๑,๘๖๓,๐๖๖ บาท มีนายชัยนันท์ พันธุ์ภค-

ไพโรจน์ นายช่างสำรวจ ๗ นายธฤทธิ์ พิมลภัทรกุล นายช่างสำรวจ ๔ นายพิศ ชาปาน นายช่างสำรวจ ๓ นายประเสริฐ อิ่มอารีย์ ผู้ช่วยช่าง นายเฉลิม ภิรมย์ไกรภักดิ์ ผู้ช่วยช่าง สถาบันศิลปกรรม กรมศิลปากร นายสุทธินันท์ ศีลธร นายช่างโยธา ๖ นายกิตติ ขุนทอง นายช่างโยธา ๔ กรมการศาสนา นายปรีชา ชัยวิภา นายช่างโยธา ๖ กรมโยธาธิการ เป็นผู้ควบคุมงาน ในการถมทรายปรับพื้นที่นี้กรุงเทพมหานครรับหน้าที่ดำเนินการอัดแน่น เกลี่ยทรายถมที่จนได้ระดับ +.๐๕ เมตร จากระดับ .๐๐ เมตร ที่บริเวณกึ่งกลางถนนพระราม ๑ หน้ากรมตำรวจ การถมทรายปรับพื้นที่ส่วนนี้แล้วเสร็จเมื่อวันที่ ๖ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๓๙

จากนั้น นายฐิติ บุรกรรมโกวิท รองอธิบดี ปฏิบัติราชการแทนอธิบดีกรมศิลปากร ได้ว่าจ้างบริษัทศิวกรการช่าง จำกัด ซึ่งมีนายสมชัย ธรรมารัตน์ ผู้จัดการเป็นคู่สัญญาทำการก่อสร้างพระที่นั่งทรงธรรมในบริเวณวัดปทุมวนาราม ตามสัญญาเลขที่ ๓๒/๒๕๔๐ ลงวันที่ ๒๘ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๔๐ ในราคา ๑๖,๙๙๘,๐๐๐ บาท สัญญากำหนดเริ่มก่อสร้างในวันที่ ๗ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๔๐ ก่อสร้างแล้วเสร็จบริบูรณ์ภายในวันที่ ๓๑ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๔๑ มีนายชิดชัย ดิษฐ์อ่วม นายช่างโยธา ๒ เป็นผู้ควบคุมงานก่อสร้าง

ผู้รับเหมาก่อสร้างได้ทำผังบริเวณ และก่อสร้างพระที่นั่งทรงธรรมตามลักษณะและขนาดเท่ากับอาคารที่รื้อไปจากปริมณฑลท้องสนามหลวง โดยได้ตอกเสาเข็ม ค.ส.ล. หล่อฐานราก เสาตอม่อ คาน ค.ส.ล. พร้อมผนังบัวฐาน ลวดบัวก่ออิฐฉาบปูนเรียบ แล้วขนย้ายวัสดุของอาคารจากที่เก็บมาปรับปรุงใช้งาน และจัดหาวัสดุใหม่เสริมจนครบ ติดตั้งระบบไฟฟ้า และทาสีอาคาร การก่อสร้างแล้วเสร็จวันที่ ๑๖ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๔๑

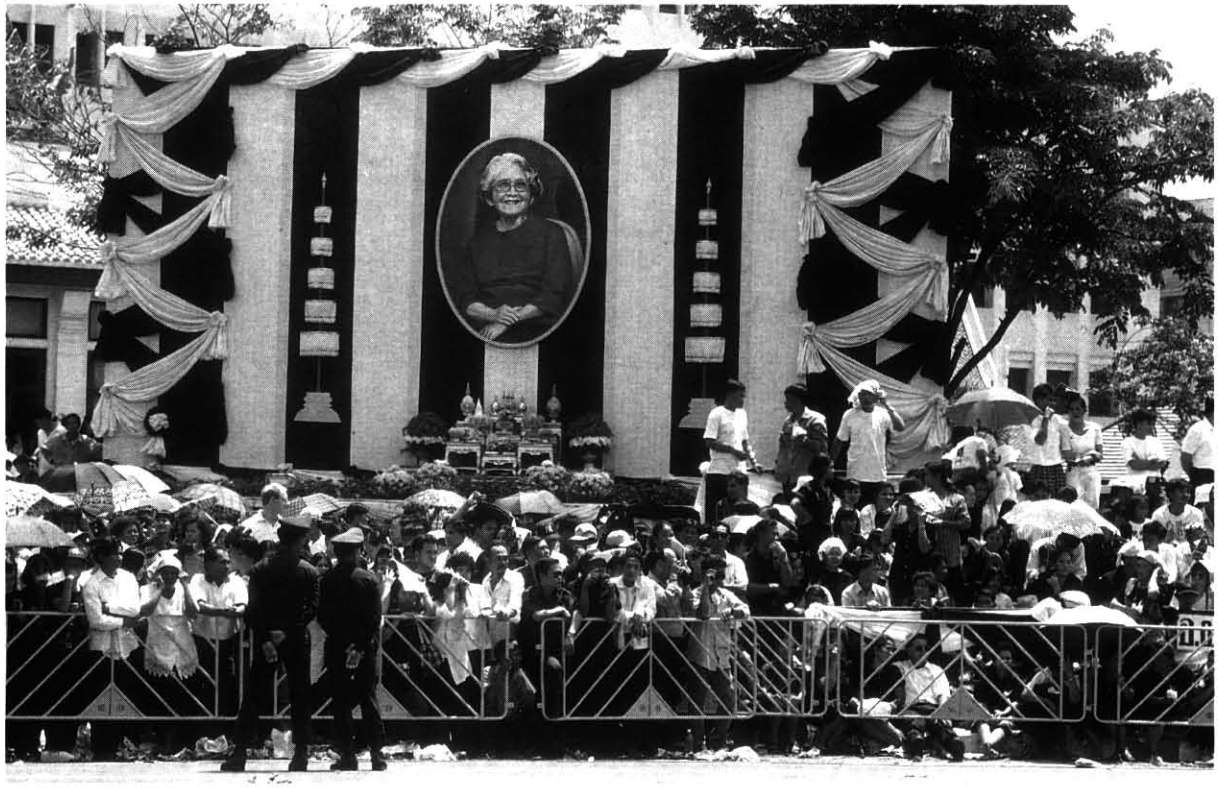
การก่อสร้างพระที่นั่งทรงธรรมในบริเวณวัดปทุมวนารามนี้ จัดสร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นศาลาปฏิบัติธรรม และจัดกิจกรรมรวมทั้งนิทรรศการเกี่ยวกับการศาสนาและศิลปวัฒนธรรมตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งต่อมาได้รับการจัดรวมอยู่ในโครงการพัฒนาวัดปทุมวนาราม อันเนื่องมาจากพระราชดำริ เพื่อเป็นอนุสรณ์สถานเนื่องในพระราชพิธีกาญจนาภิเษก

พระที่นั่งทรงธรรมที่วัดปทุมวนาราม

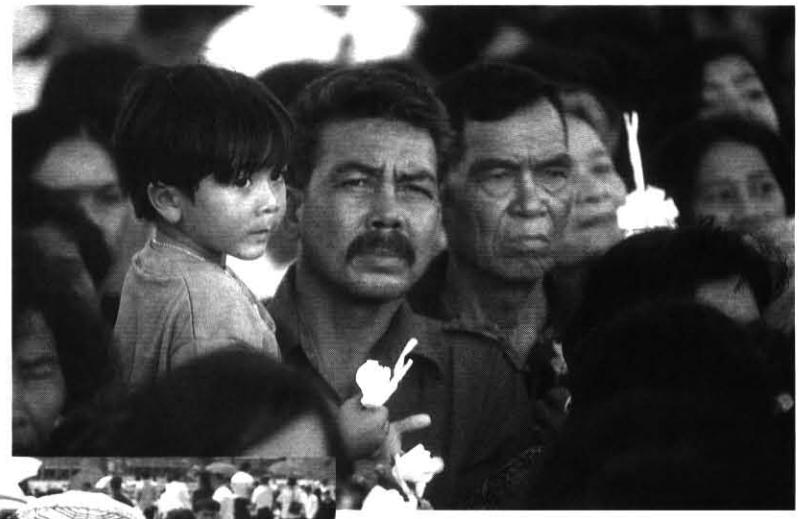

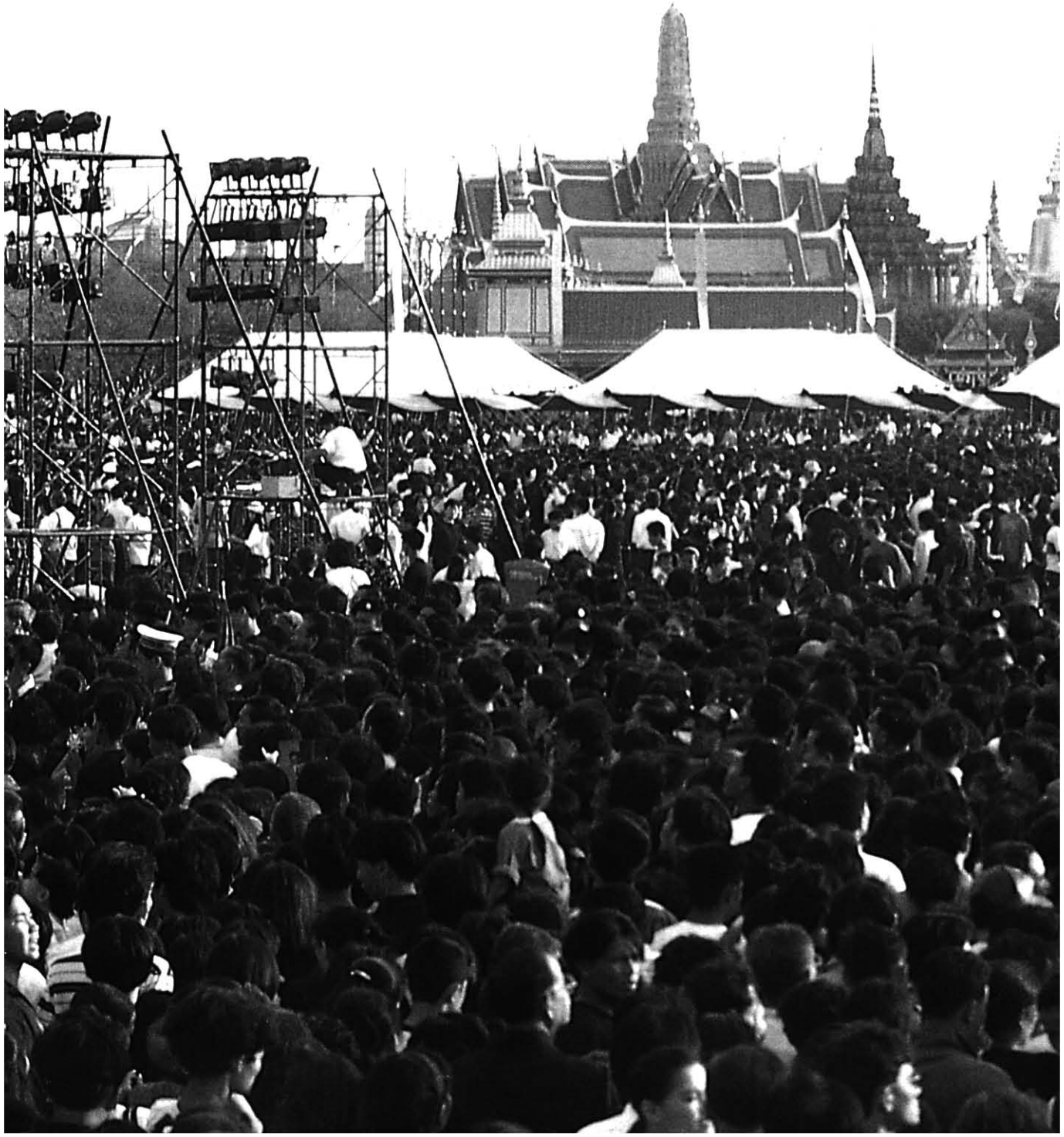

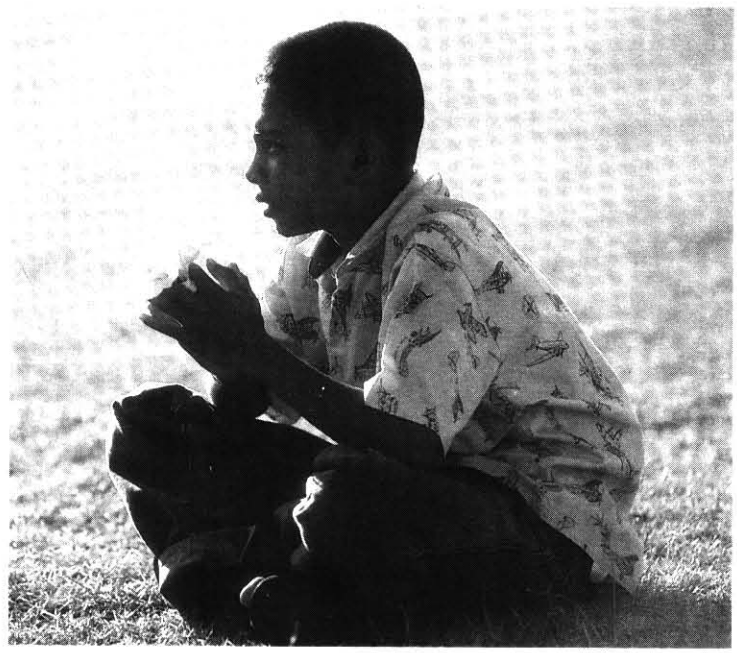

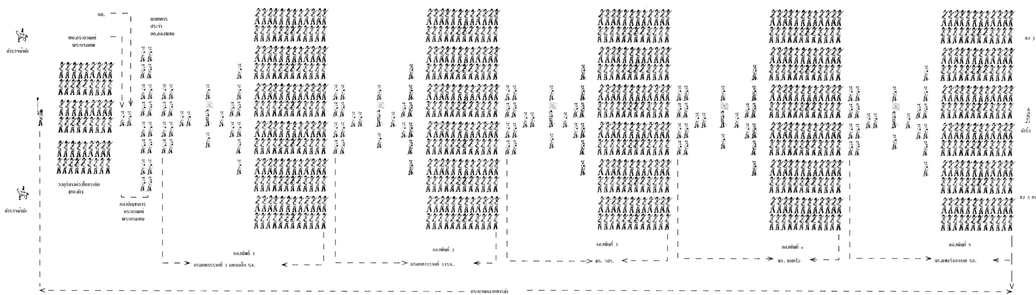

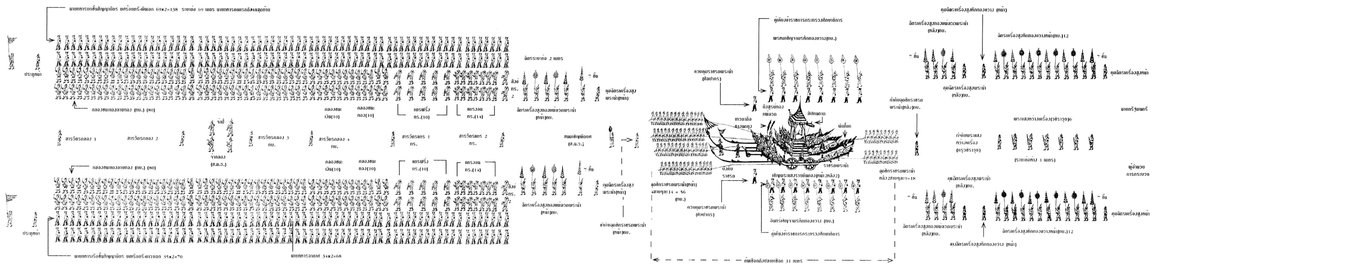

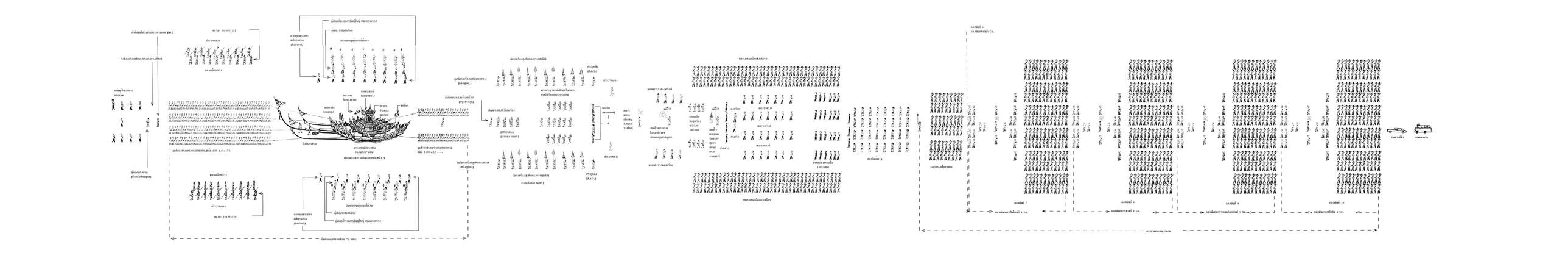

ขบวนพยุหยาตราชลมารคในรัชกาลที่ ๔ ตอนขบวนพยุหยาตราชลมารคพระที่นั่งสุวรรณหงส์ ขบวนพยุหยาตราชลมารคพระที่นั่งอนันตนาคราช

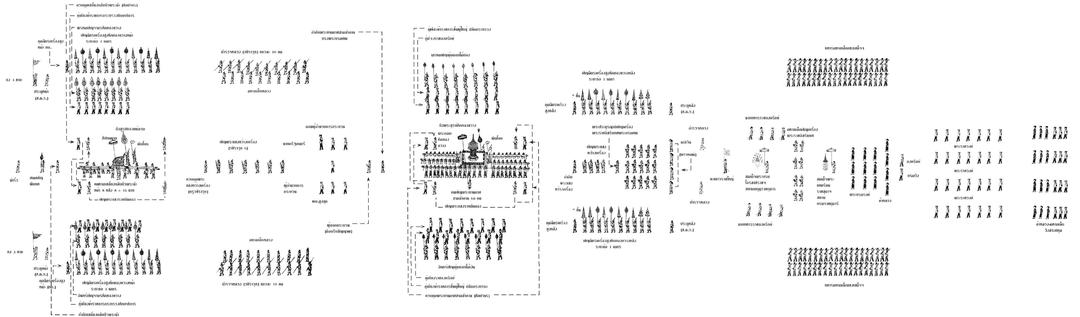
รูปที่ 2 ตระหว่างพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒสัตยา ณพระที่นั่งพระราชพิธีภูมิพระราชฤทัย ถึงวันสถาปนาฯ

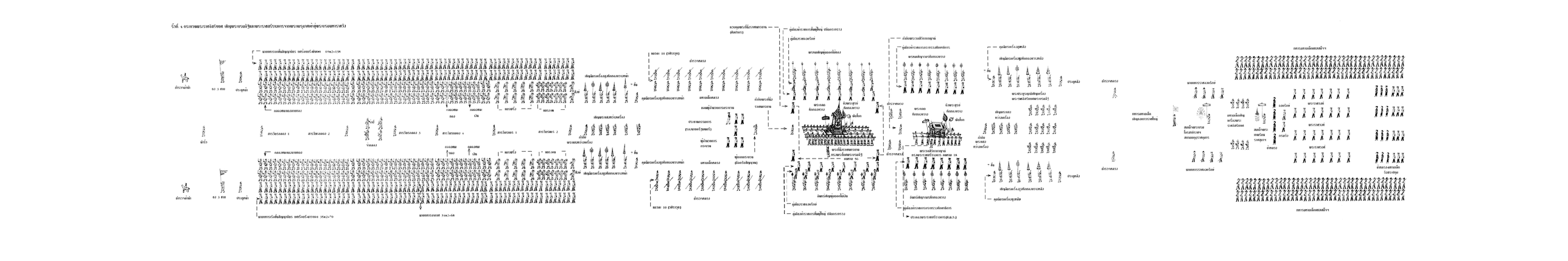

ถนนพหลโยธิน
ถนนวิภาวดีรังสิต
ถนนรัชดาภิเษก
ถนนลาดพร้าว
ถนนเพชรบุรีตัดใหม่
ถนนสุขุมวิท
ถนนราชดำเนินนอก
ถนนราชดำเนินกลาง
ถนนราชดำเนินใน
ถนนเจริญกรุง
ถนนสาทรใต้
ถนนสาทรเหนือ
ถนนพระราม 4
ถนนพระราม 3
ถนนเยาวราช
ถนนพระรามที่ 1
ถนนพระรามที่ 2
ถนนพระรามที่ 3
ถนนพระรามที่ 4
ถนนพระรามที่ 5
ถนนพระรามที่ 6
ถนนพระรามที่ 7
ถนนพระรามที่ 8
ถนนพระรามที่ 9
ถนนพระรามที่ 10
ถนนกาญจนาภิเษก
ถนนวงแหวนรอบนอก
ถนนวงแหวนรอบใน
ถนนวงแหวนรอบกลาง
ถนนวงแหวนรอบนอกตะวันตก
ถนนวงแหวนรอบนอกตะวันออก
ถนนวงแหวนรอบในตะวันตก
ถนนวงแหวนรอบในตะวันออก
ถนนวงแหวนรอบกลางตะวันตก
ถนนวงแหวนรอบกลางตะวันออก
ถนนเลียบทางรถไฟสายเหนือ
ถนนเลียบทางรถไฟสายตะวันออกเฉียงเหนือ
ถนนเลียบทางรถไฟสายใต้
ถนนเลียบทางรถไฟสายตะวันออก
ถนนเลียบทางรถไฟสายตะวันตก
ถนนเลียบทางรถไฟสายฉะเชิงเทรา
ถนนเลียบทางรถไฟสายปากน้ำ
ถนนเลียบทางรถไฟสายมหาชัย
ถนนเลียบทางรถไฟสายแม่กลอง
ถนนเลียบทางรถไฟสายบางปะอิน
ถนนเลียบทางรถไฟสายลพบุรี
ถนนเลียบทางรถไฟสายสระบุรี
ถนนเลียบทางรถไฟสายนครราชสีมา
ถนนเลียบทางรถไฟสายอุบลราชธานี
ถนนเลียบทางรถไฟสายอรัญประเทศ
ถนนเลียบทางรถไฟสายกาญจนบุรี
ถนนเลียบทางรถไฟสายน้ำตก
ถนนเลียบทางรถไฟสายนครปฐม
ถนนเลียบทางรถไฟสายหัวหิน
ถนนเลียบทางรถไฟสายประจวบคีรีขันธ์
ถนนเลียบทางรถไฟสายชุมพร
ถนนเลียบทางรถไฟสายสุราษฎร์ธานี
ถนนเลียบทางรถไฟสายนครศรีธรรมราช
ถนนเลียบทางรถไฟสายสงขลา
ถนนเลียบทางรถไฟสายปัตตานี
ถนนเลียบทางรถไฟสายนราธิวาส
ถนนเลียบทางรถไฟสายยะลา
ถนนเลียบทางรถไฟสายสตูล
ถนนเลียบทางรถไฟสายตรัง
ถนนเลียบทางรถไฟสายกระบี่
ถนนเลียบทางรถไฟสายพังงา
ถนนเลียบทางรถไฟสายภูเก็ต
ถนนเลียบทางรถไฟสายระนอง
ถนนเลียบทางรถไฟสายชุมพร
ถนนเลียบทางรถไฟสายสุราษฎร์ธานี
ถนนเลียบทางรถไฟสายนครศรีธรรมราช
ถนนเลียบทางรถไฟสายสงขลา
ถนนเลียบทางรถไฟสายปัตตานี
ถนนเลียบทางรถไฟสายนราธิวาส
ถนนเลียบทางรถไฟสายยะลา
ถนนเลียบทางรถไฟสายสตูล
ถนนเลียบทางรถไฟสายตรัง
ถนนเลียบทางรถไฟสายกระบี่
ถนนเลียบทางรถไฟสายพังงา
ถนนเลียบทางรถไฟสายภูเก็ต
ถนนเลียบทางรถไฟสายระนอง

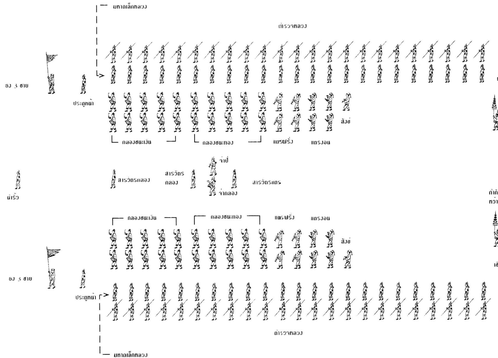
รูปที่ 3 ตารางแสดงการวางผังอาคารโรงแรม พักอาศัยและสถานที่ราชการในจังหวัดนครราชสีมา

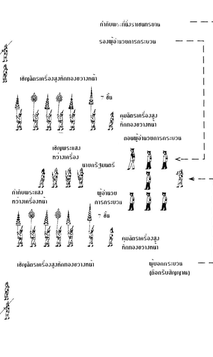

รูปที่ 4 ตรวบรวมพระราชลัญจกร เช่นพระราชลัญจกรประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชลัญจกรประจำรัชกาล

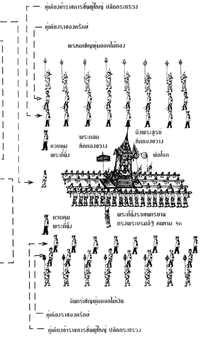
รูปที่ ๑ กระบวนพยุหยาตราชลมารคเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร ในการพระราชพิธีบำเพ็ญพระกุศลถวายพระเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี พันปีหลวง

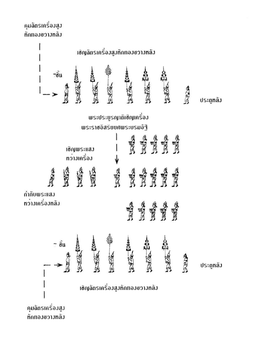

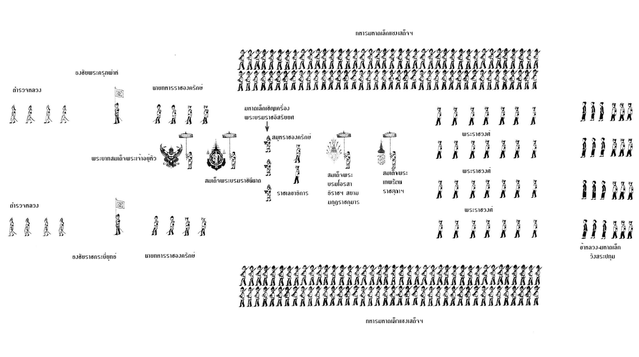

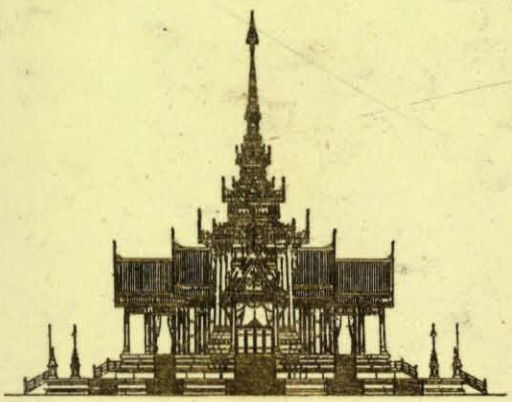

1120 ล.2

DS จดหมายเหตุงานพระบรมศพ
578.32 สมเด็จพระศรีนครินทรา
ศ211จ บรมราชชนนี เล่ม 2.
2541

รัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช

จัดพิมพ์ทูลเกล้าฯ ถวายสนองพระมหากรุณาธิคุณ

ในงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

ณ พระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง

วันอาทิตย์ที่ ๑๐ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙

